

54010

T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GABUSNAME

Rehim SULTANOVUNDUR - Ekrem CEFER

KABUSNÂME

(25 - 44. Bölüm)

TRANSKRİPSİYON, TERCÜME, METNİN DİL ÖZELLİKLERİ, SÖZLÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdülkadir AKGÜNDÜZ

54010

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİTASYON MERKEZİ

Enstitü Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Enstitü Bilim Dalı: TÜRK DİLİ

Bu tez,/...../ 1996 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile

kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Osman Nalın Tuano
Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. İleri Turhan
Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Ziyâriiler Devleti emîrlerinden **Kaabus Unsurü'l-Ma'âlî** tarafından XI. asrın sonlarında yazılan ve bir nasihatnâme (öğüt kitabı) olan Kabusnâme, müellifi tarafından kendi oğlu Gilân Şah'a hitaben kaleme alınmıştır. Eserdeki öğütler bu genç şehzâdeye verilmiştir.

Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye çevirilen eserlerde aşırı seviyede yabancı kelime kullanılması bâzı Türk münevverlerinin hoşuna gitmiyordu.

Sâde nesir ve sâde dil fikri, devrin Osmanlı hükümdârı Sultan II. Murad'dan destek gördü. Daha çok İran edebiyatında şöhret bulan ve Farsça'dan Türkçe'ye çevirilen Kabusnâme'nin dilini pâdişah beğenmeyerek sâde bir Türkçe'yle yazılmasını istedi. Bu tercüme görevi Mercimek Ahmed isimli bir nesir yazarına verildi.

Şark'ın çok tanıdığı ve severek okuduğu eserlerden biri olan Kabusnâme, kendi devrindeki hayatî konular üzerinde geniş bir hayat bilgisi ve hayat tecrübesiyle sıralanmış öğütlerin müellif tarafından 44 bölümde toplanmasından ibarettir.

Bu tezde Kabusnâme'nin 25 - 44. bölümleri incelenmiştir.

Transkripsiyon, Tercüme, Metnin Dil Özellikleri ve Sözlük şeklinde dört ana bölümden meydana gelen tez çalışmamızın ilk bölümü, Azerî Türkçesi'nde Kiril alfabesiyle yazılmış metnin transkripsiyonudur. Metnin asıl imlâsına ve noktalama işaretlerine sâdik kalınarak Lâtin harflerine çeviride her satır numaralandırılmıştır. Asıl metinde yer alan sayfa ve satır numaraları sayfanın üst ortasındaki köşeli parantezde belirtilmiştir.

Tercüme bölümünde, metnin Türkiye Türkçesi'ne çevirilmiş şekli yer alırken, anlatım kolaylığını sağlamak için transkripsiyon metnindeki şekle uyularak tercüme metni 5, 10, 15, 20, diye numaralandırılmıştır. Transkripsiyonla tercüme karşılıklı sayfalara yerleştirilmiş, böylece metnin takibi kolaylaştırılmıştır.

Metnin Dil Özellikleri bölümünde, metindeki kelime kadrosundan yola çıkılarak Azerî Türkçesi'nin ses ve şekil özelliklerinden başlıcaları incelenmiş ve alfabetik sırayla örneklendirilmiştir.

Sözlük kısmındaysa, metinde karşılaşılan ve daha çok Azerî Türkçesi'nin karakteristik özelliklerine sahip bilinmeyen kelimeler alfabetik sıraya konularak metindeki yerleri belirtilmiştir.

Tezin sonundaysa orijinal metnin fotokopisi yer almaktadır.

Hem Azerî Türkçesi ses ve şekil özelliklerini, hem de Kabusnâme'nin zengin dil ve muhtevasını kavramak bakımından belli bir seviye edinmeme vesile olan bu tezin, dil ve edebiyat araştırmacılarına katkı sağlayacağını umuyorum.

Bilvesile bu noktaya ulaşmamda birinci derecede emeği geçen, derin bilgisi ve önderliğiyle bana Türk Dili'ni severek öğrenme ve araştırma şevki aşıl原因an değerli rehber hocam **Prof. Dr. Osman Nedim TUNA**'ya en içten teşekkürlerimi arz ederim.

Ayrıca danışman hocam **Yrd. Doç. Dr. Zikri TURAN**'a, birikimlerinden her zaman istifade ettiğim değerli hocam **Yrd. Doç. Dr. M. Mehdi ERGÜZEL**'e şükranlarımı sunarım. Böylesine muhtevalı ve ufuk açıcı bir metnin temini için gayretlerinden dolayı da **Arş. Gör. Selçuk KIRBAÇ**'a teşekkürü borç addederim.

İÇİNDEKİLER

Jüri raporu.....	J
Önsöz.....	II
Özet.....	X
Summary.....	XI
Giriş.....	XII

1. METNİN TRANSKRİPSİYONU

2. METNİN TERCÜMESİ

İyirmi beşinci fesil

"At almag haggında".....	366
--------------------------	-----

İyirmi altıncı fesil

"Evlenmek haggında".....	346
--------------------------	-----

İyirmi yeddinci fesil

"Övrad terbiye etmek ve onların gaydaları haggında".....	352
--	-----

İyirmi sekkizinci fesil

"Dost seçmek ve onun gaydaları haggında".....	368
---	-----

İyirmi dogguzuncu fesil

"Düşmenden ehtiyatlı olmag haggında".....	376
---	-----

Otuzuncu fesil

"Ceza vermek ve efv etmek gaydaları haggında".....	392
--	-----

Otuz birinci fesil

"Elm öyrenmek ve fegihlik haggında".....	400
--	-----

Otuz ikinci fesil

"Ticaret haggında".....	422
-------------------------	-----

Otuz üçüncü fesil

"Tibb elmi gaydaları haggında".....	440
-------------------------------------	-----

Otuz dördüncü fesil

"Nücum ve hendese elmi haggında".....	464
---------------------------------------	-----

Otuz beşinci fesil

"Şairlik gaydaları haggında".....	472
-----------------------------------	-----

Otuz altıncı fesil	
"Musigişünaslıg gaydaları haggında"	484
Otuz yeddinci fesil	
"Şaha hidmet etmek haggında"	492
Otuz sekkizinci fesil	
"Nedimlik gaydaları haggında"	504
Otuz dogguzuncu fesil	
"Katipliyn gaydaları ve şartleri haggında"	514
Gırhıncı fesil	
"Şaha vezirlik şartleri haggında"	532
Gırh birinci fesil	
"Sipehsalarlıg gaydaları ve şartleri haggında"	548
Gırh ikinci fesil	
"Şahlıg gaydaları ve şartleri haggında"	556
Gırh üçüncü fesil	
"Kendçilik ve başga bildiyn peşelerin gaydaları haggında"	586
Gırh dördüncü fesil	
"Cavanmerdlik gaydaları haggında"	590
KAYIT VE ŞERHLER.....	643
İÇİNDEKİLER (Orijinale âit).....	677

3. METNİN DİL ÖZELLİKLERİ

3. 1. Ses Bilgisi (Phonetics)

3. 1. 1. Alfabe.....	680
3. 1. 2. Ünlüler.....	680
3. 1. 2. 1. Kelime Tabanında Ünlü Dizisi Türleri.....	681
3. 1. 2. 2. Ünlü Değişmeleri.....	687
Daralma.....	688
Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi.....	688

Dar Ünlülerin Genişlemesi.....	688
Yabancı Kaynaklı Kelimelerdeki Kalın Ünlülerin İnce Telâffuzu.....	688
Yabancı Kaynaklı Kelimelerdeki İnce Ünlülerin Kalın Telâffuzu.....	689
Ünlü Elenmesi.....	689
Kök Hece Ünlüsünün Düşmesi.....	689
Ünsüz Elenmesi.....	689
Ünlü Düşmesi.....	690
3. 1. 2. 3. Ünlü Uyumları	
Dudak Uyumu (Düzlük - Yuvarlaklı Uyumu).....	690
3. 1. 3. Ünsüzler.....	
3. 1. 3. 1. Kelime Başında.....	691
3. 1. 3. 2. Kelime İçinde.....	699
3. 1. 3. 3. Kelime ve Hece Sonunda.....	701
3. 1. 3. 4. Ünsüz Uyumu.....	703
3. 1. 3. 5. Ötümlüleşme.....	704
3. 1. 3. 6. Ötümsüzleşme.....	704
3. 1. 3. 7. Sızıcılaşma.....	704
3. 1. 3. 8. Göçüşme.....	705
3. 1. 3. 9. Ünsüz Erimesi.....	705
3. 2. Şekil Bilgisi (Morphology)	
3. 2. 1. Ekler	
3. 2. 1. 1. Çekim Ekleri.....	706
İsim Çekim Ekleri.....	706
Çokluk Ekleri.....	706
İyelik Ekleri.....	706
Âitlik Eki.....	706

Hal Ekleri	
Yalın Hâl.....	707
Yükleme Hâli.....	707
Yaklaşma, Yönelme Hâli.....	707
Bulunma Hâli.....	707
Ayrılma Hâli.....	707
İlgi Hâli.....	708
Vâsıta Hâli.....	708
Eşitlik Hâli.....	708
Soru Eki.....	708

Fiil Çekim Ekleri

Şahıs Ekleri.....	709
-------------------	-----

Fiil Şekil ve zaman Ekleri (Fiil Kipleri)

Şimdiki Zaman Kipi.....	710
Gelecek Zaman Kipi.....	710
Geçmiş Zaman Kipi.....	710
Özel Ekler (Emir).....	711

3. 2. 1. 2. Yapım Ekleri

İsimden Fiil Yapma Ekleri.....	712
İsimden İsim Yapma Ekleri.....	713
Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	714
Fiilden Fiil Yapma Ekleri.....	715

Çatı Ekleri

A. Ettirgen Ekler.....	715
B. Dönüşlülük Eki.....	716
Müşâreket (İşteşlik) Eki	
A. Kooperativ.....	716

B. Reciprokes.....	716
Meçhul (Edilgenlik) Eki.....	716
3. 2. 2. Fiilimsiler	
İsim Fiiller.....	717
Sıfat Fiiller.....	717
Zarf Fiiller.....	718
3. 2. 3. Birleşik Zamanlı Fiil Kipleri	
3. 2. 3. 1. Hikâye Birleşik Zaman.....	719
3. 2. 3. 2. Rivâyet Birleşik Zaman.....	719
3. 2. 3. 3. Şartlı Birleşik Zaman.....	719
3. 2. 4. Birleşik Fiiller.....	
3. 2. 4. 1. Fiil - Partisip + Yardımcı Fiil.....	719
3. 2. 4. 2. Fiil - Gerundium + Fiil.....	720
3. 2. 4. 3. Fiil - Gerundium + Yardımcı Fiil.....	720
3. 2. 5. İsimler	
3. 2. 5. 1. Basit İsimler.....	720
3. 2. 5. 2. Türemiş İsimler.....	720
3. 2. 5. 3. Birleşik İsimler.....	720
3. 2. 6. Sıfatlar	
3. 2. 6. 1. Basit Sıfatlar.....	720
3. 2. 6. 2. Türemiş Sıfatlar.....	721
3. 2. 6. 3. Birleşik Sıfatlar.....	721
3. 2. 6. 4. Niteleme Sıfatları.....	721
3. 2. 6. 5. Belirtme Sıfatları	
İşaret Sıfatları.....	721

Sayı Sıfatları.....	722
Soru Sıfatları.....	722
Belirsizlik Sıfatları.....	722
Âitlik Ekiyle Yapılmış Sıfatlar.....	722
3. 2. 7. Zamirler	
3. 2. 7. 1. Şahıs Zamirleri.....	722
3. 2. 7. 2. İşaret Zamirleri.....	723
3. 2. 7. 3. Soru Zamirleri.....	723
3. 2. 7. 4. Belirsizlik Zamirleri.....	723
3. 2. 8. Zarflar	
3. 2. 8. Zaman Zarfları.....	723
3. 2. 8. Yer Zarfları.....	724
3. 2. 8. Nitelik Zarfları.....	724
3. 2. 8. Soru Zarfları.....	724
3. 2. 9. Edatlar	
3. 2. 9. 1. Bağlama Edatları.....	724
3. 2. 9. 2. Çekim Edatları.....	724
3. 2. 9. 3. Ünlem Edatları.....	724
3. 2. 10. İkilemeler.....	725
4. SÖZLÜK.....	729
Sonuç.....738	
Bibliyografya.....	741
Orijinal metnin fotokopisi	
Özgeçmiş	

ÖZET

Bu tez, Azerbaycan Türkçesi'ne 1989'da Rehim Sultanovundur ve Ekrem Cefer tarafından Bakü'de Kiril alfabesiyle ilk defa tercüme edilerek "Gabusname" adı altında yayınlanan meşhur "Kabusnâme" üzerinde yapılmış bir çalışmadır.

Kabusnâme, Şark kültür yapısı içinde edebiyat, musıkî, av, ticaret, astroloji, ahlâk, görgü gibi yaşanan hayattan seçilmiş belli başlı konulara ait 44 bölümlük didaktik bir öğütler kitabıdır. Bu öğütler ibret verici hikâyeler ve yer yer mısırâlar yardımıyla süslü ve etkileyici bir üslûpla takdim edilmiştir.

Eserde 44 bölüm vardır, bu tez eserin 25 - 44 arası bölümlerini kapsamaktadır.

Transkripsiyon, tercüme, metnin dil özellikleri ve sözlük şeklinde dört ana gruptan meydana gelen bu tez çalışmasında:

1) **Metnin transkripsiyonu** tek numaralı sayfalara yerleştirilmiştir. 32 harften meydana gelen Azerbaycan Türkçesi alfabesinde, Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak üç ses bulunmaktadır: "gayın (g) ", "hı (h) " ve "kapalı e (e) "...

2) **Tercüme bölümü** 25 - 44 arası bölümler ve kitaptaki fasıllarla ilgili son notların Türkiye Türkçesi'yle ifâde edilmesine ait kısımdır.

3) **Metnin dil özellikleri** bölümünde Azerbaycan Türkçesi'nin çalışılan metinle ilgili başlıca ses değişimleri ve karakteristik özellikleri kaidelerine göre incelenerek alfabetik sırayla örneklendirilmiştir.

4) **Sözlük bölümünde**yse, metinde geçen ve Azerbaycan Türkçesi bakımından orijinal olan kelimelerden mânâları bilinmeyenler seçilerek mânâlandırılıp, ait oldukları yerler gösterilmiştir.

Ayrıca bütün ikilemeler bir sözlük kompozisyonuyla yine alfabetik olarak üçüncü bölümün sonuna ilâve edilmiştir.

SUMMARY

This is the thesis called "**Gabusname**" was first translated in to Azerbaijan's Turkish by Rehim SULTANOVUNDUR and Ekrem CEFER with the Kiril Alphabet in Bakü in 1989.

The Mentioned book we can look over a circling oriental culture which contains plenty of literary, political and etnical properties. It was dedicated to a son by father as a written will. Which includes a written politics and a moral book according to its subjects. This work also consists of brief advices, explanations and stories with given advices; written in prose and adorned with seperated, epigrams and couplets by scattering.

The whole of the book has 44 titles. This tesis was formed on studying last 20 sections of "**Kabusnâme**".

This thesis study includes four main groups: **Transcription, translation , language properties of a text and dictionary.**

- 1) **Transcription** section was placed with the odd numbers of the pages. In Azerbaijan's alphabet, which has 32 letters, there are some different voices from Turkish alphabet of Turkie and these are g(q), h(x) and e(a). All the other voices are the same.
- 2) **Translations** part includes "**Kabusnâme**" and thoughts about the author, preface and explaining the chapter of the book from 25 to 44 in Turkish of Turkiye and the last notes related to these parts. They were placed opposite pages of the transcription part. Comparisons made with some saurces were recorded as an addition footnote at the bottom of the pages.
- 3) **Language property** section of a text does not contein the general grammar work in Azerbaijan's Turkish. This section limited with the study text is mainly formed about voice changes and researching characteristic properties according to the rules.
- 4) At the **dictionary** section the unknown words related to the text were given with definitions by showing their own places. Moreover, "**Hendiadyoin's**" were added as a bottom part.

GİRİŞ

Çeşitli edebî ve ansiklopedik kaynaklarda belirtildiğine göre Kabusnâme'nin orijinali Farsça'dır. Bu yüzden özellikle Farslar içinde şöhret bularak meşhur klâsikler arasına girmiştir.

Eserin yazarı ve adıyla ilgili muhtelif bilgiler ileri sürülmektedir. Neticede Kabusnâme, XI. asırda Giylan'da hüküm süren Keykavus bin İskender bin Kabus'un 1082'de oğlu Giylanşah'a hitaben kaleme aldığı 44 bölümlük didaktik bir eserdir. (Daha geniş bilgi için bkz: Kabusnâme ve Onun Müellifi Hakkında, Kabusnâme'nin 1-24 bölümlerine âit Muharrem Öçalan'ın tezi, sh: 1-37)

Kabusnâme okuyucuyu hayatın birçok sahasında bilgilendiren geniş muhtevaya sahiptir. Bu sebeptendir ki eser klâsikleşerek XI. asırdan günümüze gelebilmiştir. İran, Azeraycan, Irak, Suriye ve Türkiye gibi Ön Asya ülkeleri yanında Orta ve Uzak Asya ülkeleri, hatta Şarkiyatçılar (Oryantalistler) kanalıyla Batılı ülkeler bile Kabusnâme'yi ilgiyle okuyup incelemişlerdir.

Bu tarzda dünya çapında bir şöhret kazanması Kabusnâme'nin Aristo, Eflâtun, Galen (Calinus), Sokrat'tan tutun; Harun Reşit, Sultan Tuğrul, Hz. Süleyman, Hz. Davud, Hz. Yakub, Hz. Yusuf ve Hz. Muhammed'e (SAV) kadar çok engin bir yelpazeyi bahiskonusu etmesinden kaynaklanmaktadır.

Eserin şöhreti öylesine büyüktür ki, Orhan Şaik Gökyay'ın tesbitlerine göre aşağıdaki belli başlı müellifler Kabusnâme'yi kaynak eser kabul etmiş ve oradan çeşitli iktibaslar yapmışlardır:

Senâî-i Gaznevî (Hadîkatü'l-Hakîka), Ahmed Gaffârî (Târîh-i Nigârîstân), Nizâmî-i Gencevî (Hüsrev ü Şîrîn), Ferîdüddin Attar (Esrarnâme, Mantuku't-Tayr), İbn İsfendiyar (Târîh-i Taberîstân), Hüsrev-i Dehlevî (Matlaü'l-Envar), molla Câmî (Silsiletü'z-Zehab), Mecdüddin Hüseyin Mecdî (Zînetü'l-Mecâlis), Muhammed Bâkır (Ravzatü'l-Envar)...

Farsça olarak on defâ taş ve matbaa baskılarının yapıldığı Kabusnâme Türkiye Türkçesi'ne beş, Rusça'ya iki, Almanca, Fransızca ve Hintçe'ye birer defâ tercüme edilmiştir. Azerbaycan Türkçesi'ne ilk kez yapılan bir tercümeden Türkiye Türkçesi'ne ilk kez aktardığımız Azerî varyantlı bu Kabusnâme tercümesi, yazılı belgeleri sekiz bin yıl öncesine dayandığı yolunda araştırmalar yapılan Türk Dili'ne kendi çapında bir katkı sağlayabilirse ne mutlu bize...

Abdülkadir AKGÜNDÜZ, Eylül 1996, İstanbul

1. 26. İYİRMİ BEŞİNCİ FESİL

AT ALMAG HAGGINDA

1 Ęy oğul, at alanda alış sehv tmeyesen. Adamın
2 ve atın mahiyyeti eynidir. Yağı adama ve yağ-
3 şı ata ne geder giymet goysan, layığdır, lece de pis
4 adamı ve pis atı ne geder pislesen yri var. Mdrik
5 adamlar dmişler: "Dünya insanla, insan hyvanla",
6 hyvanların en güzeli ise atdır. Onu sahlaya bilmek
7 hem teserrufatığa delâlet der, hem merdliye. Bir
8 mesel var, dyerler: "Atını ve paltarını yağı sağ-
9 la, at ve paltar da seni yağı sağlar".
10 Atın yağısını ve pisini tanımag adam tanımag-
11 dan çetindir. Adamı danışdırmagla tanıyarlar, atın
12 ise nitgi yoğdur, onun nitgi harıcı görünüşüdür. Atın
13 ncediğini bilmezden evvel onun görünüşüne bah. Hasiy-
14 yetde sehv tmek mümkün olsa, görünüşde tmezler, yara-
15 şığlı atların ekserinin hasiyyeti de yağı olar. Atın
16 grnşce en yağı hsusiyetleri ise, baytarların
17 ddiğine göre bunlardır: Dişleri nazik, sığ ve ağ, alt
18 dodağı nisbeten uzun, burnu dik, nli ve uca, alnı g-
19 niş, gulag boşlugları hamar, gulagları dik ve düz,
20 gulagların arası açığ, boynu dik, şah ve nazik, aşa-
21 đı hissesi, yalı uzun, dş gniş, ellerinin ve ayakla-
22 rının ortası aralı, guyruğu gur ve uzun; hayası gara,

1. 26. YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

AT ALMAK HAKKINDA

- 1 Ey oğul, at alırken hata etmemeye çalış. Adamın ve atın özelliği aynıdır. İyi adama ve iyi ata ne kadar kıymet koysan layıktır, öyle de, kötü adamı ve kötü atı ne kadar kötülesen yeri var. İdrak sahibi
- 5 adamlar demişler: "Dünya insanla, insan hayvanla", hayvanların en güzeli ise attır. Onu koruyabilmek hem kanaatkârlığa delâlet eder, hem mertliğe. Bir atasözü var, derler: "Atını ve elbise ni iyi sakla, at ve elbisen de seni iyi saklar".
- 10 Atın iyisini ve kötüsünü tanımak, adam tanımaktan çetindir. Adamı konuşurmakla tanırlar, atın ise konuşması yoktur, onun konuşması dış görünüşüdür. Atın nasıl olduğunu bilmezden evvel onun görünüşüne bak. Huyda hata etmek mümkün olsa (da),
- 15 görünüşte etmezler, alımlı atların çoğunun huyuda güzel olur. Atın görünüşçe en iyi özellikleriyse, baytarların dediğine göre bunlardır: Dişleri nazik, sık ve beyaz, alt dudağı nisbeten uzun, burnu dik, enli ve yüksek, alını geniş, kulak boşluk-
- 20 ları düz, kulakları dik ve doğru, kulakların arası açık, boynu dik, şah(a kalkabilen) ve nazik, aşağı bölümü, yelesi uzun, göğsü geniş, ellerinin ve ayaklarının ortası aralı, kuyruğu dar ve uzun, hayası kara,

- 1 gözü ve kirpikleri gara; yol gettikte ayıg, bēli gödek,
- 2 dalı ènli, gabırğalarının her iki terefi etli olma-
- 3 lıdır. Yeri yerken süvarinin ne ètmek istediğini başa
- 4 düşmelidir. Bütün bu dediğim hüsusiyyetler mütleg hep
- 5 aldığı atda olmalıdır, o, yahşı at olar. Lakin bir
- 6 atda olub digerinde olmaya bilecek hüsusiyyet onla-
- 7 rın rengidir. En yahşı reng hürmayıya çalan keher
- 8 atdır. Bu hem güzel olar, hem isti-soyuğa dözer, hem de
- 9 zehmetkeş olar. Ağ at ise zeif olar, lakin hayası, bud-
- 10 larının arası, guşgunu, dirnağı, el-ayağı, döşü, al-
- 11 nı ve guyruğu gara olsa yahşıdır.
- 12 Küren at, hüsüsile pul-pul olan tünd gızıl reng-
- 13 lisi, alını, paçasının arası, budları, gözü, dodağı-
- 14 bunların hamısı gara olsa yahşıdır. Semend at da
- 15 bēle olmalıdır. Kül rengi atda başga reng ve hal
- 16 olmamalıdır.
- 17 Gara at gerek tünd olsun ve gözünde gırmızılıg
- 18 olmasın. Çoh zaman gırmızıgöz atlar deli ve eyibli
- 19 olurlar. Boz at az hallarda yahşı olar, hayası ise hü-
- 20 susile gözü, guşgunu, dirnağı ağ olanı pisdir.
- 21 Gara zolaglı boz at kürende dediyim hüsusiyyetlere
- 22 malik olsa yahşıdır. Ala atı beyenmezler, yahşısı
- 23 da az çıhar.
- 24 Atların müsbet tereflerini bildin, èyiblerini de

1 gözü ve kirpikleri kara; yol gittiğinde uyanık, eli kısa, sırtı enli, kaburgalarının her iki tarafı etli olmalıdır. Yürürken süvarinin ne etmek istediğini anlamalıdır. Bütün bu dediğim özellikler mutlak(a) her aldığın atta olmalıdır (ki), o iyi at sayılsın. Fakat bir atta olup diğerinde olmayabilecek özellikler onların(atların) rengidir. En iyi renk hurmaya çalan açık kestane renginde attır. Bu hem güzel olur, hem zor durumda tahammül eder, hem de emekçi(zahmet seven) olur. Beyaz at ise zayıf olur, fakat üreme organı, budlarının arası, (eğerin ön tarafa kaymaması için kuyruğun altından geçirilerek eğere

10 bağlanan) kayışı, eli (ve) ayağı, göğsü, alını ve kuyruğu kara olsa iyidir. Saçı ve tüyleri sarı-kırmızı renkte olan at, özellikle pul pul olan siyaha yakın kızıl renklisi, alını, baldırının arası, budları, gözü, dudağı, bunların hepsi kara ol(an at) iyidir. Kızıl ile boz renk arasında

15 özel rengi olan at da böyle olmalıdır. Kül rengi atta başka renk ve hal olmamalıdır. Kara atın hiddetli olması ve gözünde kırmızılık olmaması gerekir. Çoğu zaman kırmızı gözlü atlar deli ve ayıplı olurlar. Boz at da bâzı hallerde iyi olur; hayası, özellikle gözü, kayışı, tırnağı

20 beyaz olanı (ise) pistir. Kara şeritli boz at, sarı-kırmızı tüylü dediğim (atın) özelliklerine sahip olsa iyidir. Alaca renkli atı beğenmezler, iyisi de az çıkar. Atların müsbet taraflarını bildin, ayıplarını da

[110, 25 - 111, 6]

25 bil. Atlarda bir sıra èyib var ki, onların be'zileri-
26 nin hem işe ziyarı var, hem görünüşce, hem tebietce
27 çirkin olar. Be'zileri de var ki, bèle deyil, lakin nes-
28 dir, sahibin öldürendir.
29 Èle hastelikler ve èyibler var ki, onları aradan
30 galdırmag olar, èleleri de var ki, yoh. Her èybin ve
31 hesteliyin özüne göre adı var ve bu ada göre onu bil-
32 mek olar. Dèyirem bilesen: Biri lallıgdır. Lal at
33 tèt-tèt yolu azar, madyan gördükde teherrüşe gelse de
34 şeyhe çekib kişneye bilmez. Digeri e'salıg, ye'ni gè-
35 ce korluğudur. Bèle at gèceler başga atların hürk-
36 düğü şeylerden hürkmez, haraya sürsen oraya gèder, həc
37 şeyden çekinmez. O biri èyibi karlıgdır. Karlıgın
38 elameti odur ki, atların kişnemesini eşitdikde şey-
39 he ile cavap vermez. Hemişe gulaglarını sallayar.
40 Solahaylıg. Solahay at da yahşı değıl, çoh büdre-
41 yer. Elameti odur ki, dehlize girdikde, evvelce sol
42 ayağını içeri goyar.

[111]

1 E'meş at, ye'ni gündüz kor olan at pis olar. Elame-
2 ti budur ki, gözünün hedegesi yaşılaçalan gara reng-
3 de olar, hemişe gözünü açıg sahlayar, kirpiyini vur-
4 maz. Bu èyib bir gözünde ve her iki gözünde ola biler.
5 Çepgözlük. Çepgöz at zahiren şikest görünse de,
6 ereb ve ecemlerin fikrine göre uğurlu hèsab èdiler.

25 bil. Atlarda bir sıra ayıp var ki, onların bâzılarının hem işe zararı var; hem görünüşçe, hem tabiatça çirkin olur. Bâzıları da var ki, böyle değil, (yâni) sahibini öldürür. Öyle hastalıklar ve ayıplar var ki, onları aradan kaldırmak
30 (mümkün) olur, öyleleri de var ki, (mümkün) olmaz. Her ayıbın ve hastalığın kendine has adı var ve bu ada göre onu bilmek gerekir. (İşte sana) söylüyorum, bilesin: Biri lâllıktır. Lâl at süratle yolu kaybeder, dişi at gördüğü zaman gıcıklansa da, yüksek sesle haykırıp kişneyemez. Di-
35 ğeri e'salıg, yâni gece körlüğüdür. Böyle atlar geceleri başka atların ürktüğü şeylerden ürkmeyiz, nereye sürsen oraya gider, hiç (bir) şeyden çekinmez. Öbür ayıbı sağır-
lıdır. Sağırlığın alâmeti odur ki, atların kişnemesini işittiği zaman yüksek sesle cevap vermez. Devamlı kulaklarını
40 sallar. Solaklık. Solak at da iyi değil, çok topallar. Alâmeti odur ki, koridora girdiği zaman, önce sol ayağını içeri koyar.

[111]

1 E'meş at, yâni gündüz kör olan at pis olur. Alâmeti budur ki, gözünün hadekası yeşile çalan kara renkte olur, devamlı gözünü açık saklar, kirpiğini vurmaz. Bu ayıp bir
5 gözünde ve her iki gözünde olabilir. Şaşılık. Şaşı at zâhiren kusurlu görünse de, Arap ve Farsların fikrine göre uğurlu sayılırlar.

- 7 Eşitmişem ki, dül-dül^m de çep imiş.
8 Ercel ve ecim at, ye'ni ağayag uğurlu olmaz. Ağlıg
9 sol ayağında, ister gabag, ister dal ayağında olsa, da-
10 ha uğursuz olar. Göygöz at. Her iki gözü göy olsa, hüsü-
11 sile, çep olsa pisdir. Müğreb at, ye' ni düzboyun at da pisdir.
12 Buğ^m at pisdir. Egved, ye'ni düzboyun at da pisdir.
13 Bele at yahşı ola bilmez. Hur atın da her iki ayağı
14 eğri olduğundan pis sayılır, farslar ona kamanayag
15 deyerler. Tez-tez yihılar, yeherinin altı tükülü olan at
16 da uğursuz olar, goltuğunun altı, paçalarının arası
17 ve her iki ayağı tükülü olan at daha uğursuz olar. Dır-
18 nağının iç terefinde pırpız tük olan fersun atı da
19 yahşı sayılmaz. Lakin dırnağının üst terefinde olsa
20 eybi yohdur. Esdef, ye'ni dırnağı çevrilmiş at da pis
21 olar, ona ehnef de deyerler.
22 Ön ve ya arha ayagları uzun olan at eniş-yohuşda
23 acız galar. Bu da pisdir, bele ata fezeg deyilir.
24 E'zel, ye'ni eyriguyrug adlanan at da pisdir, ona
25 keşef de deyilir, çünkü esbabı hemişe aydın görüner.
26 İtgyuyrug at da pis olar. Efhez adlanan at da pisdir,
27 çünkü ayağını öz yerine goyabilmez. Esbet at da yahşı
28 olmaz, hemişe ahsayar, çünkü oynagları arasında şiş
29 olar. Erun atı da pis olar, çünkü belelerinin gabag
30 ayağının oynağında sümük olar, dal ayağında da olsa
31 pisdir. Ona egren deyerler. Minmeye goymayan, tepik

İşitmişim ki, düldül¹⁰⁸ de şaşymış. Ercel ve ecim at, yâni beyaz ayaklı (at) uğurlu olmaz. Beyazlık sol ayağında, ister
10 ön, ister arka ayağında olsa, daha uğursuz olur. Gözleri mavi olan at. Her iki gözü mavi olsa, özellikle şaşı olsa pistir. Müğreb at, yâni düzboyun at da kötüdür. Buge¹⁰⁹ at kötüdür. Egved, yâni düzboyun at da kötüdür. Böyle at iyi olmaz. Hur atın da her iki ayağı eğri olduğundan kötü sayılır, Farslar ona keman ayak
15 (bükük ayaklı) derler. Çabuk yıkılır, eğrinin altı tüylü olan at da uğursuz olur, koltuğu nun altı, paçalarının arası ve her iki ayağı tüylü olan at daha uğursuz olur. Tırnağının iç tarafında diken şeklinde tüy olan fersun atı da iyi sayılmaz. Fakat tırnağının üst tarafında olsa
20 ayıbı yoktur. Esdef, yhani tırnağı çevrilmiş at da kötü olur, vona ehnef de derler. Ön veya arka ayakları uzun olan at, iniş yokuşta âciz kalır. Bu da kötüdür, böyle
25 ata fezeg denilir. E'zel, yâni eğrikuyruk (diye) isimlendirilen at da kötüdür, ona keşef de denilir, çünkü delilleri daima aydın(lık) görünür. İtkuyruk at da kötü olur. Efhez (diye) isimlendirilen at da kötüdür, çünkü ayağını yerli yerine koyamaz. Esbet at da iyi olmaz, devamlı aksar, çünkü eklemleri arasında şiş olur. Erun at da kötüdür, çünkü böylelerinin ön ayağının eklemünde sümük olur, arka ayağında da olsa kötüdür. Ona egren derler. Binmeye koymayan, tekme

[111, 32 - 112, 13]

32 atan, cilov darta, çoh kişneyen, tez-tez yel burahan,
33 uzun-uzadı pişaba çihan, tez-tez teherrüşe gelib şey-
33 he çeken, şaha galhan atlar da pis olar. Göygeöz at ge-
34 cekoru olar.
35 Hekayet. Bir hekayet eşitmişem, orada Ehmedi
36 Ferigunun¹¹⁰ çobanı Novruz günü onun yanına gelib
37 deyir: "Novruz hediyyesi getire bilmemişem". Ehmed emr
38 edir, desin. Çoban deyir: "Dünen sizin atlar min dene
39 göygeöz dayça doğmuşdur". Ehmed deyir: "Bu çobana yüz
40 çubug vurun, min gecekoru atın doğulması şad heber
41 değıl".

[112]

1 Dediklerimi bildin, indi de deyim, at hestelikle-
2 rinin adını bil: çoh terlilik, ağız suyunun ahması,
3 topug şişi, manga, dırnag çatlaması, mehmerek, hür-
4 keklik, döyenek, diz sümüyünün kirecleşmesi, goturlug,
5 dırnağın sürtülmesi, dırnağaltı iltihabı, garın
6 şişi, cüzam, herçeng, alalıg, debelik, ayağın keyiş-
7 mesi, boğaz iltihabı, inag, gapma, sidiyin dayanmama-
8 sı, tengnefeslik, arıglıg, yeher yarası, dizin bükül-
9 mesi.
10 Bu hesteliklerin yalnız ümümi şekilde adını çe-
11 kirem, şerh etsem uzun olar. Bu dediklerimin hamısı
12 eyibdir. Lakin en böyük eyib gocalıgıdır. Ele eyib var
13 ki, ona göz yummag olar, lakin gocalığa yoh.

[111, 32 - 112, 13]

atan, dizgin tartan, çok kişneyen, hızlı yel bırakan,
uzun uzadıya su dökmeye çıkan, daima gıcıklanıp
(yüksek sesle) kişneyen, şaha kalkan atlar da kötü olur.

- 35 Hikâye: Bir hikâye işitmişim, o (hikâyede) Ahmed-i Feri-
gun'un çobanı Nevruz günü onun yanına gelip der:
"Nevruz hediyesi getiremedim". Ahmed, demesini em-
reder. Çoban der: "Önceki gün sizin atlar bin tane mavi
gözlü tay doğurmuştur". Ahmed der: "Bu çobana
40 yüz değnek vurun, bin (tane) tavuk hastalığı olan atın
doğması sevindirici haber değil".

[112]

- 1 Dediklerimi bildin, şimdi de at hastalıklarının adını söy-
lüyorum, bil: Çok terlilik, ağız suyunun akması, topuk
şişi, manga, tırnak çatlaması, kızıl hastalığı, ürkeklik,
nasır, diz sümüğünün kireçleşmesi, uyuz hastalığı,
5 tırnağın sürtülmesi, tırnakaltı iltihabı, karın şişi, cüzzam,
kanser hastalığı, beneklilik, fıtık hastalığı, ayağın uyuş-
ması, boğaz iltihabı, difteri hastalığı, kapma (ısıрма),
sidiğin dayanmaması, nefes darlığı, sıskalık, eğer yara
sı, dizin bükülmesi.
10 Bu hastalıkların yalnız umumî şekilde adını sıralıyorum,
şerh etsem (açıklasam) uzun olur. Bu dediklerimin hepsi
kusurdur. Fakat en büyük kusur yaşlılıktır. Öyle ayıp
var ki, ona göz yummak mümkün, fakat yaşlılığa müm-
kün değil.

- 14 At alanda ucasını al, beş dangdan^m aşığı olma-
15 sını; adam özü güzel, gameti uzun olsa da alçag atda
16 balaca görüner.
17 Bil, atların sağ terefindeki gabırğaları çoh hal-
18 da sol terefdelerden bir dene artıg olar. Say, eger
19 beraber olsa, giymetinden bir az da baha al. Az at ta-
20 pıla biler ki, ona çata bilsin.
21 Heyvan, torpag, mülk, her ne alsan, elesini al ki,
22 sağ oldugca, özün heyir getire bilesen, senden sonra
23 ise arvad-uşag ve varislerin.
24 Ahır bir gün gelecek senin de arvad-uşağın olacag.

1. 27. İYİRMİ ALTINCI FESİL

EVLENMEK HAGGINDA

- 1 Ey oğul, evlen0sen öz h0rmetini^m goru, mal şirin
2 olsa da, onu arvad-uşağından esirgeme. Lakin
3 arvadı yahşı sahla, 0vladı üzüyola, mehriban terbiye
4 et, bu senin elindedir. Men bir misrada deyirem.
5 Uşağı terbiyeyle, arvadı sahlamagla!
6 Amma arvad alanda malına göre alma, çoh gözelin
7 de ahtarma, güzelliğe göre me'sugeni seçerler. Arvad
8 ismetli, namuslu, dindar, evdar, erini seven, heyalı,
9 temizkar, başıaşığı, üzüyola, elidüz, malyığan ol-

- At alırken boylu poslusunu al, beş dangdan ⁱⁱⁱ aşağı ol-
15 masın; adamın kendisi güzel, boyu uzun olsa da alçak at-
ta kısa görünür. Bil (ki), atların sağ tarafındaki kaburga
ları çoğu zaman sol taraftakilerden bir tane fazla olur.
Say, eğer berâber olsa, kıymetinden biraz daha pahalı al.
20 (Çünkü) onun (kıymetine) ulaşabilen az at bulunur. Hay-
van, toprak, mülk, her ne alsan, öylesini al ki, kendin(e)
hayır ulaştırabilesin, senden sonra da karın, çocuk ve
vârislerin (kendilerine hayır ulaştırabilsinler). Sonuçta
bir gün gelecek, senin de karın, çocukların olacak.

1. 27. YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

EVLENMEK HAKKINDA

- 1 Ey oğul, evlen(ir)sen kendi saygını koru, mal şirin olsa
da onu karın (ve) çocuğundan esirgeme. Fakat karyı iyi
koru, çocukları güzel huylu, samimî terbiye et, bu senin
elindedir. Ben bir mısradadırım:
- 5 Çocuğu terbiyeyle, karyı gizlemekle!
Ama kadın alırken malına göre alma, çok güzelini de
bulmaya çalışma, güzelliğe göre mâşûkanı (sevdiğini)
seçerler. Kadın, temiz, nâmuslu, dindar, evine bağlı, ko-
casını seven, hayâli, başıaşağı(mütevâzı), güzel huylu,
eli doğru(dürüst), malyığan(tasarıflu) olmalıdır,

- 10 malıdır, belesi güzel de olar. Deyirler: "Gözel ar-
11 vad heyatın bezeyi olanıdır".
12 Arvad mehriban, üreyeyatan, güzel olsa da, o saat
13 özünü arvadın ihtiyarına verib onun emrlerine tabe
14 olma.
15 İskenderden soruştular: "Ne üçün Daranın¹¹³ gı-
16 zını arvadlığa götürürsen, o ki çoh gözeldir?" De-
17 di: "Çoh çirkin olar ki, biz bütün dünyaya emr ver-
18 diyimiz halda, arvad bize hökm etsin".
19 Özünden daha adlı-sanlı arvad alma. Bakire gız
20 var iken, er görmüşe meyl salma, goy onun gelbinde se-

[114]

- 1 nin mehebbetinden başqa heç kez olmasın, ele tesev-
2 vür etsin ki, bütün kişiler eyni cür olar, başqa kişi-
3 lere meyli düşmesin.
4 Mehriban olmayan, ev dolandıрмаğı bacarmayan ar-
5 vaddan kaç. Deyibler: "Er ahar çaydır, arvad ise bend".
6 Lakin arvad senin malına sahib olsa ve sene aid olan
7 malı sen istediğin kimi istifade etmeye goymasa, onda
8 arvad sen olarsan, o yoh.
9 Avradı yahşı aileden almag lazımdır, kimin gı-
10 zı olduğunu bilmek lazımdır. Avradı ev dolandırmag
11 üçün alarlar, şehvet söndürmek üçün yoh. Şehveti ba-
12 zardan pulla alınmış cariye ile de aram etmek olar,
13 bu geder herc töküb, eziyyet çekmeye ehtiyac galmaz.
14 Arvad gerek tam heddi-bülüğa çatmış, ağla-kamala
15 doğmuş olsun. Atasının ve anasının nece ev sahla-

[113, 10 - 114, 15]

10 böylesi güzel de olur. Derler: "Güzel kadın, hayatın süsü
olandır." Kadın samimî, içe sinen, güzel olsa da, o saat
(evleneceğin zaman) kendini kadının isteklerine kaptı-
15 rıp onun emirlerine tâbi olma. İskender'den sordular: "Ni-
çin Dara'nın ¹⁰ kızını karın (olarak) almıyorsun, o ki çok
güzeldir?" (İskender) dedi: "(Benim karım) çok çirkin ol-
malı ki, biz bütün dünyaya emir verdiğimiz halde, kadın
bize hükmetsin". Kendinden daha adlı sanlı eş alma, ba-
20 kire kız varken er görmüşe meyletme, bırak onun kalbin-

[114]

1 de senin sevginden başka hiç kimse olmasın, bütün kişile-
rin aynı çeşit (olduğunu) tasavvur etsin, başka kişilere
meyli olmasın. Samimî olmayan, ev geçindirmeyi becer-
5 meyen kadından kaç. Derler: "Er akar çaydır, kadın ise
bend". Fakat kadın senin malına sahip olsa ve sana ait
olan malı sen istediğin gibi istifâde etmeye koymasa, o
zaman kadın sen olursun, o değil. Kadını iyi âileden al-
10 mak lâzımdır, kimin kızı olduğunu bilmek lâzımdır. Ka-
dını ev geçindirmek için alırlar, şehvet söndürmek için
değil. Şehveti pazardan parayla alınmış câriyeyle de
sâkinleştirmek mümkündür, bu kadar masraf edip eziyet
çekmeye ihtiyaç yoktur. Kadının bülûğ çağına tam ulaş-
15 mış olması gerekir, akla kemale ulaşmış olsun. Babası-
nın ve anasının nasıl ev koruduğunu,

16 dığını, nece ev dolandırdığını görmüş olsun. Bele-
17 sini tapsan, ehmallığ etme, tez elçi gönder. Bir de
18 çalış gısganma, gısganacagsansa, heç evlenme, çünkü
19 senin gısganlığın çoğ zaman zorla onu eğri yola get-
20 meye mecbur eder. Bil, gısganlığ ve geyret üzünden bir
21 çoğ kadınlar erlerini öldürer, ya özlerini daha leya-
22 getsiz adamlara teslim ederler. Bundan çekinmezler.
23 Lakin arvaddan şübhelenib onu gısganmasan, pulu-
24 nu ondan gizletmesen ve yahşı sahlasan, allahın ver-
25 diyinden onu yahşı dolandırsan, o sene atandan, anan-
26 dan ve uşağlarından daha mehriban olar. Sen özüne
27 ondan daha yahın, daha semimi bir dost tapa bilmezsen.
28 Lakin şübhelenib gısgansan, o sene min düşmenden
29 daha gorhulu düşmen olar. Yad düşmenden gorunmag
30 olar, lakin arvaddan yoh.
31 Bakire gız alsan, ne geder şehvetli olsan da, her
32 gece ona yahınlığ etme, o senden incimez, ele güman
33 eder ki, adet beledir. Eger bir gün üzürlü sebebeden
34 yahınlığ ede bilmesen ve ya sefere getsen, arvadın
35 buna dözüb sebir ede biler. Her gece yahınlığ edib öy-
36 reşdirsen, sen olmadığda yine üreği ister ve çetin sebir
37 ede biler.
38 Kişiler çirkin, goca olsalar da arvadlarını gör-
39 meye onlara imkan yaratma. Heç bir cavan hidmetini,
40 zenci ve sade olsa bele, arvadların olduğu eve burahma.
41 Kardan düşmüş goca zencileri burahmag olar.
42 Geyret şertlerini yerine yetir. Geyretsiz kişinin

nasıl ev geçindirdiğini görmüş olsun. Böylesini bul(ur)san, ihmallik etme, çabuk elçi gönder. Bir de kıskanmamaya çalış, kıskanacaksan hiç evlenme, çünkü senin kıskançlığın onu zorla eğri yola gitmeye mecbur eder.

- 20 Bil (ki), kıskançlık ve haysiyet yüzünden çoğu kadınlar kocalarını öldürür veya kendilerini daha liyakatsiz adamlara teslim ederler. Bundan çekinmezler. Fakat kadından şüphelenip onu kıskanmasan, paranı ondan gizletmesen
- 25 ve iyi saklasan, Alah'ın verdiğiyle onu iyi geçindirsen, o sana babandan, anandan ve çocuklarından daha samimî olur. Sen kendine ondan daha yakın, daha samimî bir dost bulamazsın. Fakat şüphelenip kıskansan, o sana bin düşmandan daha korkulu bir düşman olur. Akıldaki düşmandan
- 30 dan korunmak (mümkün) olur, fakat kadından (mümkün) olmaz. Bâkire kız alsan, ne kadar şehvetli olsan da her gece ona yakınlaşma, o senden küsmez, öyle zanneder ki, âdet böyledir. Eğer bir gün özürlü sebepten yakınlık gösteremezsen veya yolculuğa çıksan, kadın buna rızâ gösterip
- 35 rip sabredebilir. Her gece yakınlık gösterip ısındırsan, sen olmadığında yine yüreği ister ve zor sabredebilir. Kişiler çirkin, ihtiyar olsalar da kadınlarını görmek (için) onlara
- 40 imkân sağlama. Hiçbir genç hizmetini, zenci ve saf kalpli olsa bile, kadınların olduğu eve bırakma. İşten eteğini çekmiş koca zencileri bırakmak (mümkün)dür. Nâmus şartlarını yerine getir. Nâmussuz kişiyi adam sayma.

- 1 adam hesab etme. Kişinin geyreti olmasa onun mesle-
- 2 ki de olmaz.
- 3 Arvadını men dediyim kimi sahlaya bilsen ve al-
- 4 lah-taala sene övlad verse, onların da terbiyesinin
- 5 hayına gal.

1. 28. İYİRMİ YEDDİNCİ FESİL

ÖVLAD TERBİYE ETMEK VE ONLARIN GAYDALARI HAGGINDA

- 1 Ey benim ezizim, eger allah sene oğul verse, evvel-
- 2 ce, ona yahşı bah, ad goy, ataların vezifelerin-
- 3 den biri de budur. İkincisi, onu mehriban dayelerden
- 4 birine tapşır, vahtında sünnet etdir ve imkan dahi-
- 5 linde gonaglıg ver. Sonra Gur'an ohumağı öyret, ele
- 6 et ki, Gur'amı ezberden bilsin. Böyüdükde vuruş gayda-
- 7 larını te'lim et, goy at çapmag, silah oynatmağı
- 8 öğrensin, bilsin ki, her silahdan nece istifade eder-
- 9 ler.
- 10 Döyüş gaydalarının te'limi gurtardıgda, övladına
- 11 üzmeğ öyretmelisin.
- 12 Hekayet: Men on yaşına çatdıgda, bizim bir
- 13 hacib¹¹⁴ var idi, ona Bamenzer hacib deyerdiler, yahşı
- 14 at çapmag bilerdi. Reyhan adlı bir zenci var idi, o da
- 15 yahşı bilerdi. Atam rehmetlik onların her ikisi-
- 16 ne tapşırđı ki, at çapmag, nize oynatmag, zubin¹¹⁵
- 17 tullamag, çövken, tabtab¹¹⁶ oynamag, kemend atmag, ümu-
- 18 miyyetle, gehremanlıg ve igidliye aid ne varsa hamı-

- 1 Kişinin nâmusu olmasa onun mesleği de olmaz. Karını benim dediğim gibi koruyabilsen ve Allah Taâlâ sana evlat
5 verse, onların da terbiyesinin kaygısında ol.

1. 27. YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

EVLÂT TERBİYE ETMEK VE ONLARIN KAİDELERİ HAKKINDA

- 1 Ey benim azizim, eğer Allah sana oğul verse, evvelâ ona iyi bak, isim koy, babaların vazifelerinden biri de budur. İkincisi, onu iyi niyetli hizmetçilerden birine teslim et,
5 vaktinde sünnet ettir ve imkân dâhilinde ziyâfet ver. Sonra
Kur'ân okumayı öğret, öyle yetiştir ki, Kur'ân'ı ezbere bilsin. Büyüyünce dövüş kaidelerini eğret, at koşturmak, silah kullanmayı öğrensin, her silahtan nasıl istifâde
10 edildiğini bilsin. Dövüş kaidelerinin öğretimi bittikten sonra, evlâdına yüzmek öğretmelisin.
Hikâye: Ben on yaşına vardığımda bizim bir hacib¹⁴ vardı, ona Bamenzer hacib diyorlardı, at koşturmayı iyi
15 bilirdi. Reyhan adlı bir zenci vardı, oda iyi bilirdi. Rahmetli babam onların her ikisine havâle etti ki, at koşturmak, nize oynatmak, zubin¹⁵ fırlatmak, top, tabtab¹⁶ oynamak, kemend atmak, genellikle kahramanlık ve yiğitliğe âit ne varsa hepsini ana öğretsinler. Sonra

[116, 19 - 117, 21]

19 sını mene öğretsinler. Sonra Bamenzer hacib ve Rey-
20 han hedim atamın yanına gedib dediler: "Aganın oğlu
21 biz ne bilirdikse hamısını öğrenmiştir. Ağa buyur-

[117]

1 sun, sabah ovlagda öyrendiklerini ağaya nümayiş et-
2 dirsın". Emir dedi: "Yahşı".
3 Sabahısı getdim, ne öyrenmişdimse, hamısını ata-
4 ma gösterdim. Emir onlara helet verilmesini emr etdi,
5 sonra dedi: "Menim bu oğlum, her ne öğretmişsinizse,
6 hamısını yahşı benimseyibdir. Lakin en lazımlı bir
7 seneti öyrenmemişdir". Dediler: "O hansı senetdir?"
8 Emir dedi: "Onun bildiyi bütün senet ve meheretler ele
9 şeylerdir ki, ehtiyac olduğda, özü ede bilmese, bunu
10 onun evezine başgaları edebiler, lakin o senet ki,
11 özüne lazımdır ve oğlumun evezine onu başgası ede
12 bilmez, öyretmemişsiniz". Onlar soruşdular: "O han-
13 sı senetdir?" Emir dedi: "Üzmek! Özünden başga heç
14 kez bunu onun üçün ede bilmez".
15 Absükundan^m iki mahir üzgüçü çağırdılar. Meni
16 onlara verdiler ki, üzmek öyretsinler. Könlüm yoh idi,
17 zorla gettim, lakin yahşı öyrendim.
18 Tesadüfen, hecce getdiyim il Mosul^m darvazası
19 yahınlığında garşımızı kestiler, karvanı çapdılar,
20 erebler çoh olduğundan, gücümüz çatmadı, nehayet, Mo-
21 sula çılpag gelmeli oldum. Bilmirdim ne idim, Dec-

20 Bamenzer hacib ve Reyhan hedim babamın yanına gelip dediler: "Ağanın oğlu biz ne biliyorsak hepsini öğrenmiştir.

[117]

1 Ağa buyursun, sabah hayvanların bulunduğu sahada öğrendiklerini ağaya gösteri yaptırın". Emir dedi: "İyi". Sabahleyin gittim, ne öğrendiysem hepsini babama gösterdim. Emir onlara bahşiş(hediye) verilmesini emretti, sonra dedi: "Benim bu oğlum her ne öğretmişsinizse hepsini iyi benimsemiştir. Fakat en gerekli bir sanatı öğrenmemiştir". Dediler: "O hangi sanattır?" Emir dedi: "Onun bildiği bütün sanat ve maharetler öyle şeylerdir ki, ihtiyaç olduğunda kendisi yapamasa (bile) bunu onun yerine başkaları yapabilir, fakat o sanat ki kendisine lâzımdır ve oğlumun yerine onu başkası yapamaz, öğretmemişsiniz". Onlar sordular: "O hangi sanattır?" Emir dedi: "Yüzmek! Kendisinden başka hiç kimse bunu onun yerine yapamaz". Absükundan¹¹⁷ iki maharetli yüzücü çağurdılar. Beni onlara verdiler ki, yüzmek öğretsinler. Gönlüm yoktu, zorla gittim, fakat iyi öğrendim. Tesâdüfen, hacca gittiğim yıl Musul¹¹⁸ büyük kapısı yakınlarında önümüzü kestiler, kervanı yardılar(parçaladılar), Araplar çok olduğundan gücümüz yetmedi, nihâyet Musul'a çıplak gelebildim. Bilmiyordum ne edeyim, Dicle'de¹¹⁹

22 lede¹²⁰ gemiye minib Bağdada getdim. Orada yahşı bir
23 iş düşdü, allahım kömekeledi. Ahır gedib hecce çih-
24 dım. Bunu demekden meğsedim budur ki, Declede Ekbe-
25 raya¹²⁰ çatmazdan evvel gorhulu bir yer, derin bir gir-
26 dab var, oradan geçmek için çoh mahir denizci olmag
27 lazımdır. Oradan nece geçmeyi bilmeyen geminin bat-
28 masına sebeb olar. Biz gemide bir neçe nefer idik, ora-
29 ya çatdıg, gemi süren naşı idi, oradan geçmeyi bil-
30 mirdi. Sehven gemini heterli yere sürdü, gemi batmağa
31 başladı. İyirmi beş nefere yahın idik. Men, besreli
32 goca bir kişi ve benim goçag gulamlarımdan Kavi ad-
33 lı birisi üzüb çıhdıg. Galanları helak oldular. Bun-
34 dan sonra benim atama olan mehebbetim bir az da art-
35 dı, onun için verdiyim sedege ve ehsanların miğdarını
36 çohaltdım. Bildim ki, o ağıllı goca bele bir günü ev-
37 velceden görürmüş, ona göre mene üzmeyi öyredib, men
38 ise anlamamışam.
39 Demeli, elm ve senetden her ne öyrenmek lazımsa,
40 hamısını övladına öyret, belelikle, sen atalığ bor-
41 cunu ve atalara has olan mehribanlıg vezifesini yeri-
42 ne yetirmiş olarsan. Ahı dünyanın hadiselerinden
43 arhayın olmag, adamların başına neler geleceyini

1 bilmek mümkün deyildir. Her elm ve senet bir gün işe
2 yarayar. Demeli, elm alıb senet öyrenmekde tenbellik

[117, 22 - 118, 2]

gemiye binip Bağdat'a gittim. Orada iyi bir iş düştü, Allahım yardım eyledi. Sonra gidip hacca (doğru) yola koyuldum. Bunu demekten maksadım budur ki, Dicle'de

25 Ekberaya ^{ın} varmazdan evvel korkulu bir yer, derin bir girdap var, oradan geçmek için çok mahir denizci olmak lâzımdır. Oradan nasıl geçeceğini bilmeyen geminin batmasına sebep olur. Biz gemide bir çok kişiydik, oraya vardık, gemi(yi) süren tecrübesizdi, oradan geçmeyi bil-

30 miyordu. Yanlışlıkla gemiyi zararlı yere sürdü, gemi batmaya başladı. Yirmi beş kişiye yakındık. Ben, Basralı yaşlı bir kişi ve benim cesur hizmetçilerimden Kavi adlı birisi yüzüp çıktık. Kalanlar helâk oldular. Bundan sonra benim babama olan muhabbetim biraz daha arttı, onun için

35 verdiğim sadaka ve ihsanların miktarını çoğalttım. Bildim ki, o akıllı ihtiyar böyle bir günü önceden görürmüş, ona göre (o yüzden) bana yüzmeyi öğretirmiş, ben ise anlamamışım. Demeli (diyeceğim o ki), ilim ve sanattan her

40 ne öğrenmek gerekirse hepsini evlâdına öğret, böylelikle sen babalık borcunu ve babalara has olan samimiyet vazifesini yerine getirmiş olursun. Ama dünyanın hâdiselerinden kaygısız olmak, insanın başına neler geleceğini

[118]

1 bilmek mümkün değildir. Her ilim ve sanat birgün işe yarar. Diyeceğim şu ki, ilim tahsil edip sanat öğrenmekte tem-

3 etmek olmaz. Te'lim vahtı müellimler onu döğseler,
4 müdafie etme, goy vursunlar, çünkü uşag elm ve edebi
5 çubug gücüne öğrenen, öz hoşuna öğrenmez. Eger terbiye-
6 sizlik etse, sen bundan gezeblensen, özün döyme, müel-
7 limleri ile gorhut, üreyinde sene kin beslememek için
8 emr et, onlar tenbeh versinler. Lakin oğlunla inzibat-
9 lı ol, ele et ki, seni aciz hesab etmesin, hermişe üre-
10 yinde senden gorhsun.
11 Direm*, gızıl, her ne arzu edirse, imkan dahilinde
12 ondan esirgeme, goyma ki, o pul hatirine senin ölümünü
13 istesin, miras için bednam olsun. Elm alıb senet öy-
14 renmek övladın haggıdır. Övlad pis de olsa, sen ona
15 bahma, elm ve senet öyretmekde sehlenkarlıg gösterme.
16 Heç bir derrakesi olmasa, sen öyretsen de, öyretmesen
17 de, heyat onu öyredecekdir. Deyibler ki: "Ata-anası ter-
18 biye etmeyeni gece ve gündüz terbiye eder". Hemin fik-
19 ri babam Şemsülmeali başga idare ile bele demiş-
20 dir: "Ata ve anası terbiye etmeyen adama gece ve gün-
21 düz terbiye verer".
22 Lakin atalıg şartını yerine yetir, goy taleyi nece-
23 dirse, ele de yaşasın. İnsan heçden yarandığıda hasiy-
24 yet ve tebieti de onunla birlikde yararır, yalnız tec-
25 rübesizlik, acizlik ve zeiflik üzünden onu büruze vere
26 bilmir. Böyüdükde onun bedeni ve ruhu de güvvetlener,
27 yahşı ve pis emelleri görünmeye başlar. Özü kamala
28 çatdıgda, adeti de kamala yetişer, yahşı ve pis teref-
29 leri tam şekilde meydana çıkar. Lakin sen elm ve se-
30 neti özüne miras edib övladına goy get ki, onun haggı-

* Dirhem olsa gerek. A. A.

bellik etmek olmaz. Öğretim esnasında öğretmenler onu (çocuğunu) dövseler, müdafaa etme, bırak vursunlar, çünkü çocuk
5 ilmi ve edebi sopa gücüyle öğrenir, gönüllü olarak öğrenmez. Eğer terbiyesizlik etse, sen bundan kızsan, kendin dövme, öğretmenleriyle korkut, yüreğinde sana kin beslemek için emret, onlar ikaz etsinler. Fakat oğlunla iyi geçin, öyle et ki, seni âciz kabul etmesin, devamlı kalbin-
10 de senden korksun.

Para, altın, her ne arzu ederse imkân dâhilinde ondan esirgeme, bırakma ki o para hatırı için senin ölümünü istesin, miras için rezil olsun. İlm tahsil edip sanat öğrenmek evlâdın hakkıdır. Evlât kötü de olsa sen ona bakma,
15 ilim ve sanat öğretmekte başaboşluk gösterme. Hiç bir anlama kabiliyeti olmasa (da), sen öğretsen de öğretmesen de, hayat onu öğretecektir. Derler ki: "Ana-babası terbiye etmeyeni gece ve gündüz terbiye eder". Aynı fikri babam Şemsülmeâlî başka şekilde şöyle demiştir: "Ana
20 ve babası terbiye vermeyen adama gece ve gündüz terbiye verir". Fakat babalık şartını yerine getir, bırak talihi nasılsa öyle yaşasın. İnsan yoktan yaratılırken huy ve tabiatı da onunla birlikte yaratılır, yalnız tecrübesizlik, âcizlik ve
25 zayıflık yüzünden onu meydana çıkaramıyor. Büyüyünce onun bedeni ve ruhu da kuvvetlenir, iyi ve kötü amelleri görünmeye başlar. Kendisi kemale erdiğinde, davranışları da kemale erer, iyi ve kötü tarafları tam şekilde meydana çıkar. Fakat sen ilim ve sanatı kendine miras edip
30 evlâdına bırakarak git ki, onun hakkını

[118, 31 - 119, 11]

31 mı yerine yetirmiş olasan, çünkü övrad için terbiyeden
32 yahşı miras yohdur. Sade adamların övradları için
33 en yahşı miras peşedir. Peşe başka şeydir, senet
34 başka şey. Lakin hegigete galsa, benim egidemce, peşe
35 en büyük senetdir. Büyük adamların uşagları yüz peşe
36 öyrenib birini de işletmeseler, bu eyib deyil, belke
37 senetdir, bir gün geler heresi bir işe yarayar.
38 Hekayet.. Bil, ele ki, Goştapsı^m tahtdan saldı-
39 lar (Bu ehvalat uzundur, ancag megsed budur ki, onun
40 yolu Ruma düşür), Kostenteniyyeye^m (indiki İstam-
41 bul-R. S.) gedir, dünya malından yanında heç şeyi ol-
42 mur. Çörek dilemek ona ar gelir. Deme, o, uşaglığında
43 demirçilerin nece gılnc, bıçag, üzengi, yüyen ve baş-

[119]

1 ga demir şeyler gayırdığını görmüş, alınına bu senet
2 yazıldığı için hemişe demirçilerin yan- yöresinde do-
3 lanmış, onlara diggetle bahmış ve bu peşeni öyren-
4 mişmiş.
5 O gün Rumda çaresiz galdıgda gedib Rum demirçi-
6 lerine deyir: "Men bu seneti bilirem". Onu muzdur ge-
7 bul edirler. Ne geder orada galır, o peşe ile güzera-
8 nımı keçirir ve heç kese möhtac olmur, vetene gayıdana
9 geder hercini demirçilikden çıharır. Vetene gayıt-
10 dıgda orduya emr edir ki, heç bir büyük adam övradına
11 senet öyretmeyi eyib hesab etmemelidir, goy guvvet ve şü-

yerine getirmiş olası, çünkü evlât için terbiyeden iyi miras yoktur. Saf kalpli adamların evlatları için en iyi miras (güzel) huydur. Huy başka şeydir, sanat başka şey. Fakat
35 gerçekte, benim inancıma göre, (güzel) huy en büyük sanattır. Büyük adamların çocukları yüz meslek öğrenip hiçbirini işletmeseler, bu ayıp değil, belki sanattır, birgün gelir herbiri bir işe yarar.

Hikâye: Şunu bil ki, Goştabsı¹²¹ tahttan indirdiler (Bu hikâye uzundur, ancak maksat budur ki, onun yolu Ruma
40 düşer), Kostantiniyyeye¹²² (şimdiki İstanbul-R. S.) gider, dünya malından yanında hiçbir şeyi yoktur. Ekmek dilenmek ona ayıp gelir. Meğer o, çocukluğunda demircilerin nasıl kılıç, bıçak, üzengi, dizgin ve başka demir

[119]

1 şeyler imal ettiğini görmüş, alınca bu sanat yazıldığı için devamlı demircilerin çevresinde gezinmiş, onlara dikkatle
5 bakmış ve bu sanatı öğrenmiş. O gün Rumda çâresiz kalınca gidip Rum demircilerine der: "Ben bu sanatı biliyorum". Onu amele kabul ederler. Ne kadar orada kalır, o meslekle günlerini geçirir ve hiç kimseye muhtaç olmaz, memleketine dönene kadar harçlığını demircilikten çıkar
10 ır. Memleketine döndüğünde orduya emreder ki, hiçbir büyük adam evlâdına sanat öğretmeyi ayıp saymamalıdır, bırak kuvvet ve yiğitliğin

12 caet işe yaramayan vahtlarda heç olmazsa onlar senet-
13 den istifade ede bilsinler. Her öyrenilen peşe bir
14 gün işe yarayar.
15 Sonra Ecemde, bu, adete geçdi. Ele bir böyük adam
16 tapılmazdı ki, o öz övladına bir peşe öyretmesin. Ona
17 ehtiyac yoh idise de, bu, adete geçdi.
18 Demeli, ne öyrenmek mümkünse, hamısını öyren, fay-
19 dasını görersen. Lakin oğlun heddi-bülüğa çatdıgda
20 ona digget yetir, gör neye hevesi vardır, ne ile meşğul
21 olmag isteyir, teserrüfatı sevir, ya arvad almag fik-
22 rindedir, yohsa güzeranını yahşılaşdırmag? Bundan
23 sonra evlendirmeye hazırlaş.
24 Oğluna gız alarken ve ya gızını ere vererken ça-
25 lış öz gohumlarından olmasın, gızı özgelerden al,
26 gohumu alsan da, almasan da onun eti etinden, ganı ga-
27 nındandır. Başga gebileden al ki, hem senin gebilen
28 gohumluğunda galsın, hem de özge bir gebile yeni gohu-
29 mun olsun, belelikle, gücün ikigat artsın, kömeyin iki
30 olsun.
31 Ele ki, gördün teserrüfatdan başı çıhmır ve hoş
32 güzeran keçirmeyi bacarmır, halgın, müselmanın gı-
33 zını belaya salma, her ikisini bedbeht etme. Goy böyü-
34 yene geder öz bildiyi kimi yaşasın. Her halda sen ölen-
35 den sonra alınma ne yazılıbsa, o da olacagdır.
36 Haşiye: Övladın gız olsa, onu heyahı bir dayeye
37 tapşır, böyüyende ona bir müellime tut...
38 Ne geder ki, senin evindedir, onunla mehriban do-
39 lan, çünkü gızlar ata ve analarının esiri olarlar.

işe yaramadığı vakitlerde hiç olmazsa onlar sanattan ifade edebilsinler. Her öğrenilen sanat birgün işe yarar.

15 Sonra İran da bu töreye geçti. Hiç bir büyük adam bulunmazdı ki, o kendi evlâdına bir sanat öğretmesin. Ona ihtiyaç yoktuysa da bu töreye geçti.

Diyeceğim o ki, ne öğrenmek mümkünse hepsini öğren, faydasını görürsün. Fakat oğlun bülûğ çağına ulaştığın-

20 da ona dikkat et, bak neye hevesi vardır, neyle meşgul olmak istiyor, ekonomiyi (mi) seviyor veya evlenmek düşüncesinde midir, yoksa hayatını iyileştirmek (mi istiyor?) Bundan sonra evlendirmeye hazırlan.

Oğluna kız alırken veya kızını kocaya verirken dikkat et,

25 kendi akrabalarından olmasın, kızı başkalarından al, akraban alsan da almasan da onun eti etinden, kanı kanındandır. Başka kabileden al ki, hem senin kabilen akrabalığında kalsın, hem de başka bir kabile yeni akraban olsun,

30 böylelikle gücün iki kat artsın, desteğin iki olsun.

Öyle ki, baktın geçimden başını kaldıramıyor ve hoş hayat geçirmeyi beceremiyor, halkın, Müslümanın kızını belâya salma, her ikisini de bedbaht etme. Bırak büyüye-
ne kadar kendi bildiği gibi yaşasın. Her halde sen öldük-

35 ten sonra almına ne yazıldıysa o olacaktır.

Haşiye: Evlâdın kız olsa, onu nâmuslu bir dadiya havale et, büyüyünce ona bir bayan öğretmen tut...

Ne kadar ki senin evindedir, onunla samimî geçin, çünkü kızlar baba ve analarının esiri olurlar.

40 Lakin oğlan atasız galsa bele, yene öz işini teleb
41 etmeye gede biler, nece olur-olsun özünü dolandırar.
42 Gız ise yazığı olar, her neyin varsa, evvelce gıza herc-
43 le, onun işlerini düzelt ve onu birinin boğazına ke-

[120]

1 çirib, onun geminden hılas ol. Gızın bakiredirse, ba-
2 kir küreken tap, goy arvad könlünü ona versin, er de ar-
3 vadın gedrini bilsin, her iki teref bir-birine bab
4 olsun.
5 Hekayet. Bele eşitmişem, Şehrbanunu¹²³ hele
6 kiçik bir gız iken Ecemden Erebiştana esir aparır-
7 lar. Ömer Emirelmö'minin (allah ondan razı olsun)
8 onu görür, deyir, bunu satın, onu satmağa apararken,
9 Eli Emirelmö'minin (allah ondan razı olsun) rast
10 gelir ve peygamber adından bu heberi getirir: "Şah öv-
11 ladını satmağ reva deyildir".
12 Hedis çatdıgdan sonra Şehrbanunu satmayıb Sel-
13 man Farsın¹²⁴ evine aparırlar ki, sonra ere versinler.
14 Ere getmek meselesini Şehrbanuya heber verdikde, o
15 deyir: "Eri görmeyince onun arvadı olmayacağıam".
16 Şehrbanu uca bir yerde oturur, Ere ve Yemenin bö-
17 yükleri gelib onun gabağından keçirler ki, kimi beyen-
18 se, onun da arvadı olsun. Bu zaman Selman onun yanında
19 oturub gelen-gedenleri tanıtdırır ve deyirmiş: "Bu
20 filandır, o behmandır" ve nögsanlarını sayırmış.
21 Ömer keçerken, Şehrbanu deyir: "Bu kimdir?" Sel-

40 Fakat oğlan babasız kalsa bile kendi işini aramaya gidebilir, nasıl olursa olsun kendisini geçindirir. Kızıysa yazık olur, her neyin varsa evvelâ kıza harca, onun işlerini düzelt ve onu birisinin boğazına geçirip (evlendirip)

[120]

1 gamından kurtul. Kızın bakireyse, bekâr dâmat bul, bırak kadın gönlünü ona versin, koca da karısının kıymetini bilsin, her iki taraf birbirine eş olsun.

5 Hikâye: Şöyle işitmişim, Şehrbanunu ¹²³ henüz küçük bir kızken İran'dan Arabistan'a esir götürürler. Ömer Emirelmü'minîn (Allah ondan rhazı olsun) onu görür, "Bunu satın" der, onu satmaya götürürken Ali Emirelmü'minîn

10 (Allah ondan râzı olsun) rasgelir ve Peygamberden nakille şu haberi getirir: "Şah evlâdını satmak revâ değildir".

Hadis ulaştıktan sonra Şehrbanunu satmayıp Selmân-ı Fârisî'nin ¹²⁴ evine götürürler ki, sonra kocaya versinler.

Kocaya varmak meselesi Şehrbanuya haber verilince o

15 der: "Kocayı görmeyince onun karısı olmayacağım".

Şehrbanu yüksek bir yerde oturur, Arap ve Yemen'in büyükleri gelip onun önünden geçerler ki, kimi beğendiyse onun karısı olsun. Bu esnâda Selman onun yanında otu-

20 rup gelen geçeni tanıtır ve dermiş: "Bu filandır, o falandır". Ve noksanlarını sayarmış. Ömer geçerken Şehrbanu der: "Bu kimdir?" Selman der:

[120, 22 - 121, 4]

22 man deyir: "Ömerdir". Şehrbanu deyir: "Böyük adam-
23 dır, lakin gocadır". Eli keçende soruşur: "Bu kim-
24 dir?" Selman deyir: (allah ondan razı olsun) "Eli-
25 dir". Şehrbanu deyir: "Alicenab adamdır, lakin sabah
26 Fatmeyi-Zehranın üzüne baha bilmerem, utanıram, bu-
27 na göre de istemirem". Eli oğlu Hesên keçdikde, onun
28 kim olduğunu bildikden sonra deyir: "Mene layigdir,
29 lakin arvadları çohdur, istemirem". Eli oğlu Hüseyin
30 (allah ondan razı olsun) keçerken, kim olduğunu so-
31 ruşduğdan sonra deyir: "Bu benim malımdır, benim
32 erim o ola biler. Bakire gızın eri bakir oğlan olma-
33 lıdır, men ere getmemişem, o da arvad almayıb".
34 Ancag güzel küreken seç, gızını kifer adama verme.
35 Gız çirkin ere könül vermez, sen de rüsvay olarsan, eri
36 de. Adahlı güzelüz, elidüz, temizdin, teserrüfatdan
37 başçıhan olmalıdır. Bilmelisen ki, o, gızının
38 hercini haradan ve hansı yolla ele getirir. Lakin kü-
39 reken hem dövletde, hem şöhetde sende aşağı olma-
40 lıdır kı, o seninle fehr etsin, sen onunla yoh, bele
41 oldugda gızın da rahat yaşayar.
42 Demek istediym bunlardır, bundan artıg birşey
43 teleb etme. Gız satan olma, onda küreken de mürüvvet-

[121]

1 li olub öz insanlığını yerine yetirer. Neyin var, ha-
2 mısını ver, gızını onun boğazına keçir ve özünü bu
3 böyük möhnetden hilas et.. Dostlarına da bunu meslehet
4 gör. Yahşısını allah bilir.

- 25 "Ömer'dir". Şehrbanu der: "Büyük adamdır, fakat yaşlıdır". Ali geçerken sorar: "Bu kimdir?" Selman der: (Allah ondan râzı olsun) "Ali'dir". Şehrbanu der: "Âlicenap adamdır, fakat sabah(leyin) Fâtıma-i Zehrâ'nın yüzüne bakamam, utanırım, bunun için de istemiyorum". Ali oğlu Hasan geçtiğinde onun kim olduğunu bildikten sonra der: "Bana lâyıktır, fakat kadınları çoktur, istemem". Ali
- 30 oğlu Hüseyin (Allah ondan râzı olsun) geçerken, kim olduğunu sorduktan sonra der: "Bu benim malımdır, benim kocam olabilir, bâkire kızın kocası bekâr oğlan olmalıdır. Ben kocaya gitmemişim, o da kadın almamış".

Ancak güzel dâmat seç, kızını meymenetsiz adama verme. Kız

- 35 çirkin kocaya gönül vermez, sen de rezil olursun, kocası da. Nişanlı, güzel yüzlü, maharetli, dini bütün, geçimli, becerikli olmalıdır. Bilmelisin ki o, kızının harçlığını nereden ve hangi yollarla kazanır. Fakat dâmat hem devlette, hem şöhrette senden aşağı olmalıdır ki, o seninle

- 40 övünsün, sen onunla değil. Böyle olduğu (zaman) kızın da rahat yaşar. Demek istediğim bunlardır, bundan başka birşey isteme. Kız satan olma, o (zaman) dâmat da mü-

[121]

- 1 rüvvetli olup kendi insanlığını yerine getirir. Neyin var(sa) hepsini ver, kızını onun geçimine ver ve kendini bu büyük mihnetten kurtar. Dostlarına da bunu tavsiye et. İyisini Allah bilir.

1. 29. İYİRMİ SEKKİZİNCİ FESİL

**DOST SEÇMEK VE ONUN GAYDALARI
HAGGINDA**

- 1 Ey oğul, bil, insan ne geder sağdır, onun dosta eh-
- 2 tiyacı vardır. Gardaş olmayan adam dostu ol-
- 3 mayandan yahşıdır. Bir alime soruşurlar: "Dost
- 4 yahşıdır, yohsa gardaş?" Deyir: "Gardaş da dost olsa
- 5 yahşıdır".

- 6

Beyt
- 7 Dost olsa gardaşım, gardaş yahşıdır,
- 8 Düşmen olsa, gara bir daş yahşıdır.

- 9 Demeli, dostlar haggında fikirleşirsense, onlara
- 10 behşiş hediye gönder, merdlik göster, çünkü dost ha-
- 11 yına galmayanın dostları da hayına galmaz. Bele adam-
- 12 lar hemişe dostsuz galar. Deyirler ki, ğuya dost adamı
- 13 gohumdan uzaglaştırır. İnanma.
- 14 Tez-tez dost deyiştirmeyi adet etme, dostu çoh ola-
- 15 nın eyibleri örtüler, leyagetleri meydana çıkar. La-
- 16 kin teze dost tapdıgda köhnesine arha çevirme. Yenisi
- 17 ile dost ol, köhnesi de goy yerinde galsın, belelikle
- 18 dostların sayı çohalsın. Deyibler ki: "Yahşı dost bö-
- 19 yük hezinedir". Bir de seninle dostlaşmag isteyen, la-

[123]

- 1 kin helelik yarımdest olan adamlar haggında da fi-
- 2 kirleş, onlara yahşılıg et, gayğı göster, heyir-şerde
- 3 onlara kömek et. Sende merdlik gördükde, dönüb sadig
- 4 dostun olarlar.

1. 29. YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

DOST SEÇMEK VE ONUN KAİDELERİ

HAKKINDA

1 Ey oğul, bil (ki), insan sağ olduğu müddetçe dosta ihtiyacı vardır. Kardeşi olmayan adam dostu olmayandan iyidir.

Bir âlime sorarlar: "Dost (mu) iyidir, yoksa kardeş (mi?)"

5 Der: "Kardeş de dost olsa iyidir".

Beyit

Dost olsa kardeşim, kardeş iyidir,

Düşman olsa, kara bir taş iyidir.

Diyeceğim o ki, dostlar hakkında düşünürsen onlara bah-

10 şiş hediye gönder, mertlik göster, dostu (için) kaygılanmayanın dostları da (onun için) kaygılanmaz. Böyle adamlar her zaman dostsuz kalır. Derler ki, güyâ dost adamı akrabadan uzaklaştırır. İnanma. Çabuk dost de-ğiş-

15 tirmeyi âdet etme, dostu çok olanın ayıpları örtülür, liyâkatları meydana çıkar. Fakat yeni dost bulduğun zaman eskisine arka çevirme. Yenisiyle dost ol, eskisi de bırak yerinde kalsın, böylelikle dostlarının sayısı çoğalsın. Derler ki: "İyi dost büyük hazinedir". Bir de seninle dost olmak isteyen,

[123]

1 fakat şimdilik yarım dost olan adamlar hakkında da düşün, onlara iyilik et, kaygı göster, hayır ve şerde onlara yardım et. Sende mertlik görünce dönüp sâdik dostun olurlar.

5 İskenderden soruşurlar: "Az müddetde bu geder bö-
6 yük bir dövləti hansı hasiyyetinle ele getirdin?" De-
7 yir: "Düşmənlərə lütf etmək, dostlara keramet göster-
8 mekle".

9 Bir de dostlarının dostları haggında fikirleş,
10 onlar da dostlar cergesinde hesab edilerler. Lakin
11 düşməninle dostlug edenden ehtiyatlı ol, ola biler
12 onunla dostluğu seninkinden muhkem olsun ve düşmənin-
13 den evvel sene zerər yetirsin.

14 Beyt

15 Gardaşım, elini üz o dostundan
16 Ki, düşmənlə durub otura her an.
17 Dostunla düşmənlilik edenlərdən de özünü goru. Heç
18 bir səbəb və əsas olmadan sendən şikayətlənən dostlar-
19 dan dostlug gözleme.
20 Dünyada eyibsiz adam olabilməz, lakin sen mərə ol,
21 mərə adamda nöğsan olmaz. Namərdlə dostlug etmə, na-
22 mərə dostdan heyir gəlməz. Bədə dostlarını dost hesab
23 etmə, çünki onlar gədəhi dost tutarlar, seni yoh. Dostun
24 yahşısı da olar, pisi də, hər iki dəstə ilə dostlug et,
25 yahşılari ilə ürekdən dostlug et, pisleri ilə dilde
26 dost ol. Beələliklə, hər iki tərəfin dostluğu tə'min
27 edilmiş olar. Həmişə ehtiyac yahşı dostlara düşməz,
28 ele baht gələ biler ki, pis dostlara da adamın işi
29 düşə biler. Hərçənd yahşılari yanına gətmək pisle-
30 rin yanında hörmətini azaltdığı kimi, pislerin də ya-
31 nına gətmək yahşılari yanında hörmətini azaldar,

5 İskender'den sorarlar: "Az sürede bu kadar büyük bir devleti hangi meziyetinle meydana getirdin?" Der: "Düşmanlara lütfetmek, dostlara merhamet göstermek".

Bir de dostlarının dostları hakkında düşün, onlar da dostlar sırasında sayılırlar. Fakat düşmanınla dostluk edene (karşı) ihtiyath ol, mümkündür ki onunla dostluğu seninkinden sağlam olsun ve düşmanından önce sana zarar versin.

Beyit

15 Kardeşim, vazgeç o dostundan,
Ki, düşmanla durup oturur her an.

Dostunla düşmanlık edenlerden de kendini koru. Hiç bir sebep ve esas olmadan senden şikâyet eden dostlardan
20 dostluk bekleme. Dünyada ayıpsız adam olamaz, fakat sen mert ol, mert adamda noksanlık olmaz. Nâmertle dostluk etme, nâmert dosttan hayır gelmez. İçki dostlarını dost sayma, çünkü onlar kadehi dost kabul ederler, seni değil. Dostun iyisi de olur, kötüsü de, her iki grupta da
25 dostluk et. İyileriyle yürekten dostluk et, kötüleriyile dilde dost ol. Böylelikle her iki tarafın dostluğu temin edilmiş olur. Her zaman iyi dostlara ihtiyaç duyulmaz, öyle zaman gelebilir ki, kötü dostlara da adamın işi düşebilir.

30 Hep iyilerin yanına gitmek kötülerin yanında saygını azalttığı gibi, kötülerin yanına gitmek de iyilerin yanında saygını azaltır,

[123, 32 - 124, 14]

32 lakin sen yahşılarn yolu ile get ki, her iki destenin
33 dostluğu sene nesib olsun. Amma heç baht ahmag adam-
34 larla dostlug etme, çünki ahmag dost öz dostluğu ile
35 ele şeyler eder ki, yüz ağıllı öz düşmenliyi ile onu
36 ede bilmez.
37 Yalnız yahşı ve iste'dadlı adamlarla dostlug et ki,
38 sen de dostların şöret tapdığı iste'dadlarla hör-
39 met kazanıb ta'riflensesen. Tek olmag pisle oturmagan
40 yahşıdır. Bu barede men iki beyt de demişem:

41 Şe'r
42 Ey könül, vehşitek çöle kaçırsan,
43 Ne derd anladırsan, ne söz ganırsan.

[124]

1 Demek, pishemdemsen, yahşı ki, getdin,
2 Tenhalıg yahşıdır, mence, pis dostdan.
3 Danlanmag istemirsense, dostların ve adamların
4 haggını tapdalama. Deyibler ki, iki cür adam mezem-
5 met edilmeye layıgdır: Biri dostların haggını tap-
6 dalayanlar, ikincisi, yahşı işe gıymet goymayanlar.
7 Bil ki, insanların dostluğa yarayıb-yaramadığını iki
8 şeyde müeyyen etmek olar: Birincisi odur ki, dostu dara
9 düşe, o, imkan dahilinde heç bir şeyi dostundan müza-
10 yige etmeye ve ağır günde ondan üz döndermeye; ikinci-
11 si, eger dostu vefat etse, onun övladını ve gohumları-
12 nı yanına çağırıb onlara yahşılıg ede, her defe dos-
13 tunun gebrinin ziyaretine getdikde hesretini bildire,
14 doğrudur, bu dostun özü deyil, lakin onun ki, gebridir.

[123. 32 - 124. 14]

fakat sen iyilerin yoluyla git ki, her iki grubun dostluğu sana nasip olsun. Ama hiçbir zaman ahmak adamlarla dostluk etme, çünkü ahmak
35 dost kendi dostluğuyla öyle şeyler eder ki, yüz akıllı kendi düşmanlığıyla onu yapamaz. Yalnız iyi ve kabiliyetli adamlarla dostluk et ki, sen de dostlarının şöhret bulduğu kabiliyetlerle hürmet kazanıp tanınasın. Tek olmak kö-
40 tüyle oturmaktan iyidir. Bu konuda ben iki beyit de demişim:

Şiir

Ey gönül, vahşi gibi çöle kaçarsın,
Ne dert anlattırısın, ne cevap verirsin.

[124]

1 Demek kötüyle berabersin, iyi ki gittin,
Yalnızlık iyidir bence kötü dosttan.
Kınanmak istemiyorsan, dostlarının ve adamlarının hakkını çiğneme. Derler ki, iki çeşit adam kınanmaya
5 lâyıktır: Biri dostlarının hakkını çiğneyenler, ikincisi iyi işe kıymet vermeyenler. Bil ki, insanların dostluğa yarayıp yaramadığını iki şeyle tâyin etmek mümkündür: Birincisi
odur ki, dostu dara düşünce o imkân dâhilinde hiçbir şeyi
10 dostundan esirgemeye ve sıkıntılı bir günde ondan yüz çevirmeye; ikincisi, eğer dostu vefat etse onun evlâdını ve akrabalarını yanına çağırıp onlara iyilik ede, her defâ dostunun kabrini ziyarete gidince hasretini bildire. Doğru, bu dostun kendisi değil, fakat onun kabridir.

15 Hekayet: Bele danışirlar ki, Sokratı öldür-
16 meye apararken, bütperestliyi gebul etmesini te'kid
17 edirler. Deyir: "Allah elemesin ki, yaradandan başka
18 birine sitayiş edem".
19 Onu e'dama aparirlar. Adetin teleb ettiyi kimi
20 telebelerinden bir deste onun yanınca gedir ve ah-fe-
21 ğan edirler. Sonra ondan soruşurlar: "Ey filozof, in-
22 di ki, ölüme razı olubsan, de görek, seni harada defn
23 edek?" Sokrat tebessüm edib deyir: "Eger meni yeniden
24 tapa bilseniz, harda isteyirseniz, defn ediniz", ye'ni
25 "tapdığımız men olmayacağıam, benim gelbim ola-
26 cagdır".
27 Adamlarla orta dost ol, dostlarının çohluğuna bel
28 bağlama, esl dost özünü hesab et, dalına ve gabağına
29 diggetle bah, dostlarının e'tibarlılığına ümid edib
30 arhayınlaşma, min dostun olsa bele, hec kes sene özün-
31 den artıg dost ola bilmez. Dostu hoş ve bed günde yoh-
32 la, hoş günde hörmetine, bed günde ise kömeyine göre.
33 Düşmenini düşmen hesab etmeyeni dost bilme, ele adam
34 tanış adlanar, dost sayılmaz.
35 Dostlarınla narazılıg vahtlarında da hoş vahtlar-
36 daki kimi reftar et. O adamı dost hesab et ki, bilir-
37 sen o da seni dost hesab edir.
38 Dosta dostlug hatirine ele şey öyretme ki, bir vaht
39 düşmen olsa onun vasitesi ile sene ziyan yetire bilsin,
40 sonraki peşmanlıg fayda vermez.
41 Yohsul olsan, dövletli dost ahtarma, çünkü yohsulu
42 heç kes sevmez, hüsüsile, dövletliler. Dostu özüne bab

- 15 Hikâye: Bu şekilde anlatırlar ki, Sokrat'ı öldürmeye götürürken puta tapmasını ısrar ederler. Der: "Allah etmesin ki, yaradandan başkasına tapınayım". Onu idama götürür-
- 20 ler. Âdet üzere talebelerinden bir grup onun yanına gider ve âh u figan ederler. Sonra ondan sorarlar: "Ey filozof, şimdi ölüme râzı oluyorsun, söyle görelim, seni nereye defn edelim?" Sokrat tebessüm edip der: "Eğer beni tekrar bulabilirseniz, nereye isterseniz defn ediniz", yâni
- 25 "Bulduğunuz ben olmayacağım, benim kalbim olacaktır". İnsanlarla orta dost ol, dostlarının çokluğuna bel bağlama, asıl dost kendini kabul et, arkana ve önüne dikkatle bak, dostlarının itibarına bel bağlayıp tembelliğe düşme,
- 30 bin dostun olsa bile hiç kimse sana kendinden fazla dost olamaz. Dostu iyi ve kötü günde yokla, iyi günde saygısına, kötü günde yardımına göre. Düşmanını düşman saymayanı dost bilme, öyle adam tanıdık (diye) adlandırılır,
- 35 dost sayılmaz. Dostlarıyla güvenmişlik vakitlerinde de iyi vakitlerdeki gibi geçin. Seni dost saydığını bildiğin adamı dost say. Dosta dostluk hatırı için herşeyini söyleme ki, birgün düşman olsa onun vasıtasıyla sana ziyan gelmesin,
- 40 sonraki pişmanlık fayda vermez. Fakir olsan, varlıklı dost arama, çünkü fakiri hiç kimse sevmez, özellikle varlıklılar. Dostu kendine uygun seç,

- 1 seç. varlı olsan. devletli dost seçe bilersen. Lakin
- 2 dostlugda möhkem ol, onda senin de işlerin möhkem
- 3 olar. Ahmag bir şey üstde dost senden üz dönderirse,
- 4 onu geri gaytarmağa çalışma, demeli liyageti yohdur.
- 5 Tamahkar dostdan kaç, onun dostluğu tamah üzünden
- 6 olar, hegigi dostlug olmaz. Kinli adamlarla dostlug
- 7 etme, kinli adam dostluğa layıg deyildir, üreyi hemişe
- 8 kinle dolu olan adamın gelbine dostlug dahil ola bi-
- 9 lermi?!
- 10 Dost seçmek gaydalarını öyrendin, indi de dünyada
- 11 baş veren işler, yahşılıg ve pislik haggında dinle.

1. 30. İYİRMİ DOGGUZUNCU FESİL

DÜŞMENDEN EHTİYATLI OLMAG HAGGINDA

- 1 Mümkün geder çalış özüne düşmen gazanma, lakin
- 2 düşmenin olsa, kederlenme, ondan da gormma, ister
- 3 açığda, isterse gizlinde düşmenin işlerinden gafil
- 4 olma, daima ona pislik etmeye çalış, hemişe onu yih-
- 5 mag haggında tedbir tök, ancag onun hiylesinden de
- 6 emin olma. Bele, müsibet ve geflet gapılarının üzüne
- 7 bağlı galmasını isteyirsense, veziiyetini düşmenden
- 8 üstü örtülü sahla.
- 9 Düşmenin seninle işi olmayınca, sen öz düşmenli-
- 10 yini bildirme, özünü evvelde olduğu kimi apar. Ruhdan
- 11 düşmüş olsan da, ağıllı hareket et, özünü ona düşkün
- 12 kimi gösterme. Düşmenin şirin diline uyma, düşmen
- 13 sepe şeker verse, sen onu zehir hesab et.

- 1 varlıklı olsan varlıklı dost seçebilirsin. Ama dostlukta sağlam ol, o zaman senin de işlerin sağlam olur. Ahmakça bir şey yüzünden dost senden yüz çevirirse, onunla alâkanı kesmeye çalış-
- 5 ma, demek ki (sana) lâıyk değildir. Aç gözlü dosttan kaç, onun dostluğu açgözlülük yüzünden olur, hakiki dostluk olmaz. Kinli adamlarla dostluk etme, kinli adam dostluğa lâıyk değildir, yüreği daima kinle dolu olan adamın kalbine dostluk girebilir mi?!
- 10 Dost seçmek kaidelerini öğrendin, şimdi de dünyada meydana gelen işler, iyilik ve kötülük hakkında (söyleyebileceklerimi) dinle.

1. 30. YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

DÜŞMANA TEDİRLİ OLMAK HAKKINDA

- 1 Mümkün (olduğu) kadar gayret et, kendine düşman kazanma, fakat düşmanın olsa (da) kederlenme, ondan korkma, ister açıkta, ister gizli düşmanın işlerinden gâfil olma, daima ona kötülük etmeye çalış, devamlı onu yıkmak hak-
- 5 kında tedbir al, ancak onun hilesinden de emin olma. Yâni musibet ve gaflet kapılarının yüzüne kapalı kalmasını istiyorsan, durumunu düşmandan üstü örtülü sakla.
- Düşmanın seninle işi olmayınca sen kendi düşmanlığını
- 10 bildirme, kendini önceki gibi göster. Hayattan küsmüş olsan da akıllı hareket et, kendini ona düşkün gibi gösterme. Düşmanın tatlı diline uyma, düşman sana şeker verse sen onu zehir kabul et.

[126. 14 - 127, 17]

14

Şe'r

15

Birce üzvü bedenin dost ola düşmenle eger,

16

İki düşmen bil onu, vur ona iki hencer.

17

Güclü düşmenden hemişe özünü gözle, ondan gorh,

18

çünkü iki adamdan gorhmag lazımdır: biri güclü düş-

19

men, ikincisi hain dost. Heç vaht düşmeni zeif hesab

20

etme, küçük düşmenle de büyük düşmen kimi mübarize

21

apar, deme ki, ne ede biler?

[127]

1

H e k a y e t . Bele eşitmişem ki, Xorasanda Mühel-

2

leb adlı çoh nüfuzlu, hörmetli, heyirhah, şöhretli bir

3

eyyar¹²⁵ var imiş. Deyirler, bir gün küçe ile gederken,

4

ayağının altında govun gabiği galır, sürüşüb yere de-

5

yir. Derhal bıçağı çekib govun gabiğini doğram- doğ-

6

ram edir. Soruşurlar: "Ey hace, bu ad-sanına va goçag-

7

lığına bahmayarag, utanmırsanmı, govun gabiği ile bı-

8

çag davasına çihırsan?" Mühelleb deyir: "Meni yıhan

9

govun gabiği idi, bes men kimi bıçağlaya idim? Meni

10

yıhan benim düşmenimdir, düşmen ne geder kiçik olsa

11

da onu "heç" adlandırmag olmaz. Düşmeni "heç" hesab

12

eden özü "heç" olar".

13

Demeli, düşmen düşmeni mehv etmek fikrinde olar.

14

Düşmen seni mehv etmemiş sen tedbir gör, özünü ondan

15

goru. Lakin hazırlıg işlerini de elden burahma. An-

16

cag kimle düşmenlig edib, ona üstün gelsen, her yerde

17

pisleyib onun acizliyini üze vurma. Aciz adama gelebe

Şiir

- 15 Eğer bedenin bir tek uzvu düşmanla dost olsa, onları iki
düşman kabul ederek o uzva iki hançer vur!
Güçlü düşmandan devamlı kendini koru, ondan kork,
çünkü iki adamdan korkmak lâzımdır: Biri güçlü düşman,
ikincisi hâin dost. Hiçbir zaman düşmanı zayıf sayma,
20 küçük düşmanla da büyük düşman gibi mücâdele et, de-
me ki, "(Bana) ne yapabilir?"

[127]

- 1 Hikâye. Şöyle işitmişim ki, Horasanda Mühelleb adlı çok
nüfuzlu, saygın, hayra düşkün, şöhretli bir eyyar^{as} (dolan-
dırıcı, hırsız) varmış. Derler (ki), birgün yolda giderken
ayağının altında kavun kabuğu kalır, kayıp yere dü-
5 şer. Derhal bıçağı çekip kavun kabuğunu doğram doğram
eder. (Ona) sorarlar: "Ey hoca, bu adına sanına ve yiğitli-
ğine bakmayarak, kavun kabuğunu bıçaklamaktan utan-
mıyor musun?"

- Mühelleb der: "Beni yere deviren kavun kabuğuydu, pe-
10 ki ben kimi bıçaklayaydım? Beni yıkan benim düşma-
nımdır, düşman ne kadar küçük olsa da onu hiç saymak
olmaz. Düşmanı hiç sayanın kendisi hiç olur."
Demek ki, düşman düşmanı mahvetmek düşüncesinde
olur. Düşman seni mahvetmemiş ise sen tedbirini al, ken-
15 dini ondan koru. Fakat hazırlık işlerini de elden bırakma.
Ancak kimle düşmanlık edip ona üstün gelsen, her yerde
kötüleyip onun âcizliğini yüzüne vurma. Âciz adama gâlip

18 çalmag senin için iftihar hesab edilmez, allah eleme-
19 sin, sonralar bir vaht o sene galib gelse, aciz ve zeif
20 bir adam terefinden meğlub edildiyin için rüsvay olar-
21 san. Buna göredir ki, bir padşah zefer çalanda, onun
22 düşmeni zeif oldugda da, şairler "medhname", katib-
23 ler "fethname" yazarken, evvelce düşmenin çoh güvvet-
24 li ve güdretli olduğunu tesvir ederler, onun ordusunu
25 te'rifleyerler, düşmenin bir çoh atlı ve piyada-
26 larını Söhrab¹²⁶ ve ejdaha adlandırarlar, goşunla-
27 rının vuruşmalarını, serkerdelerinin gehremanlığı-
28 nı bacardıkları geder şişirdib te'rifleyerler.

29 Yalnız bundan sonra medh edecekleri öz ağalarının
30 büyüklüyünü ve ordularının meğlubedilmezliyini gös-
31 termek için deyerler ki, bah, bizimkiler filan büyük
32 serkerdenin filan geder pehlevanları olan güdretli
33 ordusunun öhdesinden geldi, onu ezişdirib darmadağın
34 etdi.

35 Eger düşmen ordusunu pisleyib, onun serkerdesinin
36 aciz olduğunu deseler, o zaman bele aciz bir adamı meğ-
37 lub etmiş şah neye fahr edib gürrelene biler ki, hele
38 onun adına "medhnameler", ya "fethnameler" de ya-
39 zılsın?!

40 H a ş i y e . Rey memleketinde Seyyide¹²⁷ adlı bir
41 gadın şahlıg edirdi. Şah neslinden, ismetli, namus-

1 lu ve düz bir gadın idi. Anamın emisi gızı, hem de Feh-
2 rüddövenin¹²⁸ arvadı idi. Fehrüddövenin eceli çat-
3 dıgda, onun Meceddöve legebli bir oğlu var idi, şah-

gelmek senin için iftihar sayılmaz. Allah etmesin sonra bir
20 gün o sana gâlip gelse. âciz ve zayıf bir adam tarafından
mağlup edildiğin için rezil olursun. Buna göre, bir
pâdişah zafer kazandığında, düşmanı zayıf olduğu zaman
şâirler "medhnâme", kâtipler "fethnâme" yazarken, önce
düşmanın çok kuvvetli ve kudretli olduğunu tasvir eder-
25 ler, onun ordusunu târif ederler, düşmanın bir çok atlı ve
piyadelerini Söhrab¹²⁶ ve ejderha (diye) adlandırırılar, or-
dularının çarpışmalarını, başıboş insanların kahraman-
lıklarını becerdikleri kadar şişirip tanıtırlar. Fakat bundan
sonra methedecekleri kendi ağalarının büyüklü-

30 günü ve ordularının yenilmezliğini göstermek için derler
ki, "Bak, bizimkiler filân büyük başıboşun filân kadar
pehlivanları olan güçlü ordusunun hakkından geldi, onu
yenip darmadağın etti."

35 Eğer düşman ordusunu kötüleyip onun başındaki adamın
âciz olduğunu söyleseler, o zaman böyle âciz bir adamı
mağlup etmiş şah nasıl gururlanıp büyüklenebilir ki, onun
adına "medhnâmeler" veya "fethnâmeler" yazılsın?!

40 **Hâşiye:** Rey memleketinde Seyide¹²⁷ adlı bir kadın hü-
kümdarlık yapıyordu. Hükümdar neslinden temiz,

[128]

1 nâmuslu ve dürüst bir kadın idi. Annemin amcası kızı,
ayrıca Fehreddövenin¹²⁸ karısı idi. Fehreddövenin
eceli geldiğinde onun Mecededdöve lâkaplı
bir oğlu vardı, hükümdarlık

4 lıg adını ona verdiler, lakin hakimiyet otuz bir il
5 Seyyidenin elinde oldu, ölkeni o idare etdi. Bu Mec-
6 deddöyle böyüdükte nahelef çıhdı, şahlığa leyageci
7 yohı idi, şahlıgdan onda yalnız guru bir ad galmışdı.
8 O, evde oturur, kenizlerle kef çekerdi. Anası otuz il-
9 den yuharı Rey, İsfahan ve Kuhistanda şahlıg etdi.
10 Bunu demekden megsedim var. Senin baban Soltan
11 Mahmud ibn Sebüktekin haman Seyyideye gasid gönderib
12 deyir: "Gerek hütbe¹²⁹ benim adıma ohutdurub, sikke-
13 ni benim adıma basdırasan, bac-herac veresen, yohsa
14 gelib Reyi alaram, oranı haraba goyaram". Bele çoh
15 gorhutmalar yazir.
16 Gasid getirib mektubu verir, Seyyide deyir: "Sol-
17 tan Mahmuda de ki, ne geder ki, erim sağ idi, men üre-
18 yimde gorhurdum ki, sen bu fikre düşüb Reye hücum ede-
19 sen. Lakin ele ki, erim vefat etdi, işler benim öhdeme
20 galdı, bu gorhu üreyimden galhdı. Dedim, Soltan Mah-
21 mud ağıllı şahdır. Bilir ki, benim kimi bir gadınla
22 müharibe etmek onun şe'nine yaraşmaz. İndi eger gel-
23 sen, Allah da şahitdir ki, kaçmayacağam, vuruşa baş-
24 layacağam. İki şeyden biri olacagdır: iki goşundan
25 biri meğlub edilecekdir; eger men galib gelsem, yazıb
26 bütün dünyaya car salacağam ki, yüzlerle şahları meğ-
27 lub etmiş Soltan Mahmudu men meğlub etmişem, mene
28 hem "fethname" yazarlar, hem "medhname", sen mene ga-
29 lib gelsen, ne yaza bilersen? Deyeceksen ki, bir gadını
30 meğlub etmişem? Sene ne "fethname" düşer, ne "medh-
31 name". Gadını meğlub etmek çoh da fehr deyil. Deyer-
32 ler: "Soltan Mahmud bir gadını meğlub etmişdir".
33 Bu sözden sonra ne geder ki, Seyyide sağ idi, Soltan

adını ona verdiler. fakat hâkimiyet otuz bir yıl Seyidenin
5 elinde oldu, ülkeyi o idare etti. Bu Mecdeddöyle büyüyünce
nankör çıktı, hükümdarlığa liyâkati yoktu, hükümdarlıktan
onda yalnız kuru bir ad kalmıştı. O, evde oturur, hizmetçi
kızlarla keyif çıkarırdı. Annesi otuz yıldan fazla Rey, İsfah-
10 han ve Kuhistanda hükümdarlık yaptı. Bunu demekten mak-
sadım var. Senin baban Sultan Mahmud ibn Sebüktekin
hemen Seyideye elçi gönderip der: "Benim adıma hutbe¹²⁹
okutturup, benim adıma mühür bastırman, haraç vermen
gerek, yoksa gelip Reyi alırım, orayı harap

15 hâle getiririm ". Böyle çok korkutmalar yazar.

Elçi getirip mektubu verir, Seyide der: "Sultan Mahmuda
de ki, kocamın sağlığında Reye hücum edeceğinden kor-
kuyordum. Fakat kocam vefat edince işler benim insiyati-
20 fime kaldı ve bu korku yüreğimden kalktı. (Kendi kendi-
me) dedim, Sultan Mahmud akıllı hükümdardır, bilir ki
benim gibi bir kadınla savaşmak onun şanına yakışmaz.

Eğer şimdi gelsen, Allah da şâhittir ki kaçmayacağım,
vuruşa başlayacağım. İki şeyden biri olacaktır: İki ordudan
25 biri mağlup edilecektir; eğer ben gâlip gelsem, yazı yoluyla
bütün dünyaya yüksek sesle ilân edeceğim ki, yüzlerce
hükümdarı mağlup etmiş Sultan Mahmudu ben mağlup
30 etmişim. (O zaman) bana hem "fethnâme" yazarlar, hem
"medhnâme", sen bana gâlip gelsen ne yazabilirsin? Di-
yeceksin ki, bir kadını mağlup etmişim? Sana ne
"fethnâme" düşer, ne "medhnâme". Kadını mağlup etmek
çok da övünç (kaynağı) değil. Derler (ki): "Sultan Mah-
mud bir kadını mağlup etmiştir".

Bu sözden sonra ne kadar ke seyyide sağ idi, Sultan

34 Mahmud Rey heyalına düşmedi ve ora hücum etmedi.
35 Bütün bunları ona göre deyirem ki, öz düşmenini
36 çoh da rüsvey etmeyesen, lakin ondan arhayın da olma-
37 yasan, hüsusile ev düşmeninden. Özün de ev düşmenin-
38 den daha çoh gorh, çünki senin işlerinden onun heberi
39 olduğu geder yadın heberi ola bilmez, senden gorhuya
40 düşende, üreyinde hemişe sene pislik etmek fikrinde
41 olar ve senin veziyyetinin ne yerde olduğunu yahşı bi-
42 ler. Haricdeki düşmen o geder bilmez. Buna göre heç
43 bir düşmenle hegigi dostlug etme, mecazi dostlug et,

[129]

1 belki mecazi dönüb hegigi oldu, çünki çoh zaman düş-
2 menlig dostluğa, dostlug ise düşmenliye çevrilir, bele
3 dostlug ve düşmenlig çoh möhkem olur.
4 Düşmenlerle yahınlığı çaresizlig hesab et. Düş-
5 mene ele zarar vur ki, bundan senin özüne ziyan deyme-
6 sin. Çalış, dostların sayı düşmenlerinden ikigat ar-
7 tıg olsun. Çohdostlu, azdüşmenli ol. Min dosta ümid
8 edib, bir düşmen gazanma ve bil ki, o min dost senin
9 hayına galmaz, bu bir düşmen ise vayına çıkar.
10 Her kesi öz yerinde oturtmağı bacar. Öz gedrini bil-
11 meyen adamın merdliyinde nögsan var. Düşmen senden
12 güçlü olsa da, onun işini çetinleşdirmekten el çekme,
13 düşmen senden aman istese, ne geder büyük düşmen olsa
14 ve sene ne geder pislik etmiş olsa, yine aman ver ve
15 bunu büyük hoşbehtlik hesab et. Deyirler: "Düşmen is-
16 ter ölsün, ister kaçsın, ister aman getirsin".
17 Lakin düşmeni aciz ve gücsüz görende o saat atı-

Mahmud Rey hayaline düşmedi ve oraya hücum etmedi.

- 35 Bütün bunları şu sebeple söylüyorum ki, kendi düşmanını çok da rezil etmeyesin, fakat ondan emin de olmayasın, özellikle ev düşmanından. Kendin de ev düşmanından daha çok kork, çünkü senin işlerinden onun haberi olduğu kadar başkasının haberi olamaz, senden korkuya düşerse
- 40 yüreğinde devamlı sana kötülük etmek düşüncesinde olur ve senin durumunun ne seviyede olduğunu iyi bilir. Dışarıdaki düşman o kadar bilmez. Buna göre hiçbir düşmanla hakiki dostluk etme, mecazi dostluk et,

[129]

- 1 belki mecazi dönüp hakiki oldu, çünkü çoğu zaman düşmanlık dostluğa, dostluk da düşmanlığa çevrilir, böyle dostluk ve düşmanlık çok sağlam olur. Düşmanlarla ya-
- 5 kınlığı çâresizlik say. Düşmana öyle zarar ver ki, bundan sana zarar değmesin. Gayret et, dostlarının sayısı düşmanlarından iki kat fazla olsun. Çok dostlu, az düşmanlı ol. Bin dosta ümit edip bir düşman kazanma ve bil ki, o
- bin dost senin aklında kalmaz, bu bir düşman ise (senin
- 10 karşına) belâ (olarak) çıkar. Herkesi kendi yerinde oturtmayı becer. Kendi kadrini bilmeyen adamın mertliğinde eksiklik vardır. Düşman senden kötü olsa da onun işini zorlaştırmaktan el çekme, düşman senden aman istese, ne kadar büyük düşman olsa ve sana ne kadar kötülük etmiş
- 15 olsa yine aman ver ve bunu büyük bahtiyarlık kabul et.
- Derler: "Düşman ister ölsün, ister kaçsın, ister aman getirsin". Fakat düşmanı âciz ve güçsüz gördüğünde hemen

atılıp üstüne binme. Düşman senin elinde helâk olursa
20 sevinmene değer, kendi eceliyle ölürse sevinme. Sen hiç
ölmeyecek olsaydın sevinebilirdin. Doğrudur, filozoflar
derler: "Her kimse (ki) düşmandan bir defâ fazla nefes
alıp ölse, o ölümü bahtiyarlık kabul etmek lâzımdır", fa-
kat hepimizin öleceğimizi bildiğimizden sevinmek lâzım
değil. Ben böyle diyorum:

25 Şiir

Eğer ölüm savurmuş(sa) göğe düşman(ın) külünü,
Niye bundan sevinip gülüyorsun, neşeleniyorsun.
Biliyorsun, o (ölüm) senin de solduracak külünü,
Yeter, başkasının ölümünü niçin sevinmek sanıyorsun.

30 Biz hepimiz aynı yere gitmeye, seferberliğe alınmışız ve
sefere çıkarken iyi amelden başka hiçbir şeyi kendimizle
götüremeyeceğiz.

Hikâye: Böyle işitmişim ki, Zülkarneyn¹³⁰ bütün âlemi

35 gezip bütün dünyayı zabtettikten sonra geri dönerek vata-
na yeniden gelmek isterken Damğanda¹³¹ eceli gelir. Vasi-
yet edip der ki, "Beni tabuta koyun, tabutta delik açıp be-
nim ellerimi o delikten dışarıya çıkarın, elim açık olduğu
halde götürün, bırakın cemaat görsün ki, bütün dünya-
40 yı aldık fakat eliboş gidiyoruz. 'Gasbettik ve terkettik'.
Herşeyi bu dünyada bırakıyoruz; aldık fakat saklayama-
dık. Bir de anama deyin ki, isterse ruhum şâd olsun, bana
öyle adamla yas tutsun ki,

[130]

1 onun ya hiçbir sevileni ölmemiş olsun, ya kendisi sonsuz
yaşayacağına ümit beslesin.

3 Kimin ayağından yapışıp yıhsan, onun elinden tu-
4 tub galdır, çünkü ipi heddinden artıg berk dartsan
5 gırılar. Demek bütün işlerin endazesini bil.
6 İster dostlugda, isterse düşmenlikde mö'tedil ol,
7 çünkü mö'tedillik bütün ağılların mecmusunun orta
8 ağılıdır. Çalış hesed doğura bilecek şeyleri senin
9 pahılığını çeken adamlara gösterme, heyatları boyu
10 sene kin beslerler. Bedhahlarına garşı bedhah ol, la-
11 kin tamahkar, mensebperest adamlarla höcetleşib on-
12 lara baş goşma, mensebperestlik özü tez-gec onu yıhar.
13 Kuze her defe su ile dolu gayıtmaz. Heyatsız ve davakar
14 adamlarla temkinle dolan, lakin teşehhüslü adama
15 garşı tekebbürlü ol. Ne vezifede olursan ol, adamlar-
16 la insan kimi reftar etmeyi heç vaht unutma, hirslen-
17 dikde acığını udmağı bacar, dost ve düşmenle gışgı-
18 ra-gışgıra danışma, dilişirin ol, şirindilli olmag
19 ovsunçuluğa beraberdir. Yahşı-pis ne deyirsense, cava-
20 bında da onu gözle. Herze sözün merze de cavabı
21 olar. Eşitmek istemediyini başgasına da deme. Halgın
22 üzüne deye bilmediyini dalınca da danışma. Ehtimala
23 göre adamları hedeleme, işi görmemiş özünü öyme, de-
24 me: "bunu edeceyem", de ki, "bunu etmişem". Bu barede
25 men bele demişem:

26

Ş e ' r

27

Ey senem, eşkini atdım gelbimden,

28

Dağ boyda gemini çöl etdim hemen,

29

Men bu gün demirem, "ne edeceyem".

30

Sabah deyeceyem: "Ne etmişem men".

31

İşi sözden üstün tut. Sene diluzunlug etmek isteyen

32

adama da diluzunlug etme. Heç vaht ikiyüzlü olma ve

Kimin ayağından tutup yere devirsen, onun elinden tutup kaldır, çünkü ipi haddinden fazla sert gersen kırılır. De-
5 mek bütün işlerin ölçüsünü bil. İster dostlukta, isterse düşmanlıkta mûtedil ol, çünkü mûtedillik bütün akılların toplamının orta aklıdır. Dikkat et, kıskançlık doğurabilecek şeyleri seni kıskanan adamlara gösterme, hayatları
10 boyu sana kin beslerler. Kötülüğünü isteyenlere karşı sen de onların kötülüğünü iste, fakat açgöz, koltuk düşkünü adamlarla inatlaşıp onlara sataşma, koltuk düşkünlüğü er geç onu yıkar. Testi her defâ suyla dolu (olarak) geri dönmez. Hayatsız (yaşamayı hiçe sayan), kavgacı adamlarla
15 temkinli gez, fakat şahsiyet sergileyen adama karşı kibirli ol. Ne görevde olursan ol, adamlarla insan gibi geçinmeyi hiçbir zaman unutma, hırslandığında hincını yutmayı becer, dost ve düşmanla bağıra çağıra konuşma, tatlı dilli ol, tatlı dilli olmak büyüleyicilikle beraberdir. İyi kötü ne
20 dersen, cevabında da onu gözle. Herze sözün merze de cevabı olur. İşitmek istemediğini başkasına da deme. Hal- kın yüzüne söyleyemediğini arkasından da söyleme. Adamları ihtimale dayanarak korkutma, işi başarmayan adamı övme, "Bunu yapacağım" deme, "Bunu yapmışım"
25 de. Bu konuda ben böyle demişim:

Şiir

Ey dilber, aşkını kalbimden attım,
Dağ kadar üzüntünü çöl ettim hemen.
Ben bugün demiyorum, "Ne edeceğim?"

30 Sabah diyeceğim: "Ne etmişim ben?"

İşi sözden üstün tut. Sana olur olmaz söz söylemek isteyen adama da olur olmaz söz söyleme. Hiçbir zaman ikiyüzlü olma ve

33 ikiyüzlü adamlardan kaç. Odpüsküren ejdahadan gorhma,
34 amma sözgezdiren adamdan gorh, çünkü onun bir saatda
35 sökdüyünü bir ilde tikmek olmaz.
36 Gul ile mübahise etme. Ne geder büyük ve adlı-sanlı
37 olsan da özünden aşağı adamla hücete girişme.
38 Filozof demişdir: "Belaların çohundan hilas ol-
39 mag isteyirsense, on hasiyyeti özüne peşe et: özünden
40 güçlü ile vuruşma, yalancı adamla meclis gurma, hisis
41 adamlarla ünsiyet sahlama, nadanla öçeşme; ikiyüzlü
42 ile dost olma; yalancı ile alver etme; davakar, tündha-

[131]

1 siyyet adamla şerab içme; arvadlarla çoh oturub-durma;
2 sirrini başgalarına verme; yohsa büyüklüüne hörmet
3 goyan olmaz, nüfuzdan düşersen; biri sene böhtan atsa,
4 üstüne götürme, çalış onu özünden redd et; heç kesi o
5 geder te'rifleme ki, mezemmet etmek lazım gelende,
6 pisleye bilesen, o geder pisleme ki, lazım gelende te'-
7 rifleye bilesen. Sensiz işi keçe bilen adamı herbe-
8 zorba gelmek ve şikayet etmekle gorhutma, sene ehti-
9 yacı olmayan senin hedenden de, şikayetinden de gorh-
10 maz, onu hedelemekle özüne dalınca danışan bir adam
11 emele getirmiş olarsan. Sensiz keçine bilmeyen¹³²
12 adamları ise birdefelik tehrik edib ruhunu öldürme,
13 gücünü ona gösterib, başgalarının açığını ona tök-
14 me. Büyük günah etmiş olsa da onu bağışla, özünden
15 balacalara nahag yere behane ahtarma. Belelikle, sen
16 onlardan heyir götür, onlar da senden kaçmasınlar.
17 Özünden kiçiklere yahşı bahsan, onlar da senin abad-

ikiyüzlü adamlardan kaç. Ateş püsküren ejderhadan kork-
ma, ama söz gezdiren adamdan kork, çünkü onun bir sa-
35 atte söktüğünü bir yılda dikmek (mümkün) olmaz. Kul ile
bahse girme. Ne kadar büyük ve adlı sanlı olsan da ken-
dinden aşağı adamla inatlaşma. Filozof demiştir:
"Belâların çoğundan kurtulmak istiyorsan, on huyu ken-
40 dine düstur et: Kendinden güçlü ile dövüşme, yalancı
adamla meclis kurma (toplantı yapma), cimri adamlarla
beraber olma, câhille tartışma (çekişme), ikiyüzlüyle dost
olma, yalancıyla alışveriş yapma, kavgacı, çabuk sinirlenen

[131]

1 adamla şarap içme, kadınlarla çok oturup durma, sırrını
başkalarına verme, yoksa büyüklüğüne hürmet gösteren
olmaz. Kıymetten düşersin. Biri sana iftira atsa, üstüne
alma, onu kendinden uzaklaştırmaya çalış. Hiç kimseyi çok
5 methetme ki, yermek gerektiğinde kötüleyebilesin. O ka-
dar kötüleme ki, gerektiğinde methedebilesin. Sensiz işi
yürüeyebilen adamı ürkütme ve şikâyet etmekle korkut-
ma, sana ihtiyacı olmayan senin ürkütmeden de,
10 şikâyetinden de korkmaz, onu ürkütmele senin ardından
söz söyleyen bir adam edinmiş olursun. Sensiz geçineme-
yen adamları ise bir defâlık tahkir edip ruhunu öldürme,
gücünü ona gösterip başkalarının açığını onun üstüne at-
ma. Büyük günah işlemiş olsa da onu bağışla, kendinden
15 küçüklere haksız yere bahane bulma. Böylelikle sen on-
lardan hayır kazan, onlar da senden kaçmasınlar. Kendin-
den küçüklere iyi baksan, onlar da senin hayatı

- 18 lıg işine yahşı baharlar.
19 Kiçikler senin mülkündür, var-dövlätindir, onla-
20 ra yahşı bahmasan, çörebsiz, azugesiz olarsan, yahşı
21 bahsan işlerin saz geder, razı galarsan.
22 Söze bahan nögsanlı nöker söze bahmayan nögsansız
23 nökerden yahşıdır.
24 Emrinin ve işinin yerine yetirilmesini isteyir-
25 sense, bir işi iki adama buyurma. Deyibler ki, bir
26 gazanı iki aşpaz bişirse, gaynamaz, bir evin iki ha-
27 nımı olsa, ev süpürülmemiş galar. Şair demişdir:
28 Tapşırma bir işi sen iki adama, canım,
29 Ev zibilli galacag evde iki olsa hanım!
30 Emr yerine yetiren olsan, özüne şerik ahtarma ki,
31 o işde müveffegiyyet gazansan, hemişe ağanın garşı-
32 sında üzüağ olasan. Lakin dost-düşmene merhemetli
33 ol, camaatdan hata baş verdikde coşma, her söze bir
34 emma goyma, her hag-nahag şey üstünde halgı incitme,
35 hemişe te'riflenmek isteyirsense, kerametli ol."

1. 31. OTUZUNCU FESİL

CEZA VERMEK VE EFVETMEK GAYDALARI HAGGINDA

- 1 Ey oğul, bil ve agah ol ki, her hata üstünde adama
2 ceza vermezler. Eger biri günah etse, evvelce
3 üreyinden onun günahının bağışlanmasını iste. Ahı,
4 o da adamdır, ilk günahı Adem etmiştir. Bu barede
5 men deyirem:
6 Ş e ' r
7 Eger bir gün gelmemişem görüşe,

ihtiyaçlarına iyi bakarlar. Küçükler senin mülkündür, var-
20 lığın. devletindir. onlara iyi bakmasan ekmezsiz, azıksız
kalırsın, iyi baksan işlerin yerinde gider, râzı olursun. Söz
dinleyen kusurlu hizmetçi, söz dinlemeyen kusursuz hiz-
metçiden iyidir. Emrinin ve işinin yerine getirilmesini is-
25 tiyorsan, bir işi iki adama buyurma. Derler ki bir kazanı iki
aşçı pişirse kaynamaz, bir evin iki hanımı olsa ev süpü-
rülmemiş kalır. Şâir demiştir:

Verme bir işi sen iki adama, canım,
Ev kirli kalacak evde iki olsa hanım!

30 Emir yerine getiren olsan, kendine ortak edinme ki, o işte
başarı kazansan devamlı ağanın karşısında yüzü ak ola-
sın. Fakat dostuna, düşmanına merhametli ol, cemaatten
hata gördüğünde coşma, her söze bir "amma" koyma, her
35 hak-nâhak şey üstünde halkı incitme, devamlı övülmek
istiyorsan, merhametli ol.

1. 31. OTUZUNCU BÖLÜM

CEZA VERMEK VE AFFETMEK KAİDELERİ HAKKINDA

1 Ey oğul, bil ve haberdar ol ki, her hata yüzünden adama
ceza vermezler. Eğer biri günah işlese, önce gönülden
onun günahının bağışlanmasını iste. Çünkü o da bir
5 adamdır, ilk günahı Âdem işlemiştir. Bu konuda ben diyorum:

Şiir

Eğer birgün gelmemiş(s)em görüşmeye,

8 Ey munisim yüz defe ah etmişem.
9 İlk günahı Adem etmiş, bağışla,
10 Men adamam, men de günah etmişem.
11 Nahag ceza verme ki, günahsız ceza almayasan. Her
12 şey üstünde gezeblenme, acıqlı vahtlarda hirsini uda
13 bilmeyi bacar. Bir günahı bağışlamağı senden hahiş
14 etseler, gebul et, günah ne geder büyük olsa da, bağış-
15 lamağı özüne adet bil, bende günah etmese, ağanın ba-
16 ğışlanmasına ehtiyac galmaz. Her günah üçün cazalan-
17 dırsan, bes senin kerametin ne olar? Bağışlamağı
18 vacib bilsen, büyüklük şerefinden mehrum olmazsan.
19 Lakin bağışladığdan sonra bir de ona serzeniş edib
20 hemin günahı yada salma, bu ele bağışlamamağ kimi

[133]

1 bir şey olar. Amma özün ele günah etme ki, üzr isteme-
2 li olasan, lakin etdin mi, üzr istemekden utanma, goy
3 düşmenlik aradan galhsın.
4 Birisi cezaya layıg günah işlemişse, evvelce güna-
5 hın derecesini te'yin et, sonra ona müvafıg ceza ver.
6 İnsaf sahibleri bele demişler: "Ceza günaha müvafıg
7 olmalıdır". Men ise bele deyirem: "Eger biri günah
8 etmişse ve o, cezaya layigse, sen bu günaha müvafıg ce-
9 za vermelisin ki, helm, rehm ve keramet gaydalarını
10 unutmayasan; bir diremlik günah edibse, yarım direm-
11 lik ceza vermek lazımdır ki, belelikle hem kerametli
12 hesab edilesen, hem de leyagetli, çünkü kerametli adam-
13 lara rehmsiz olmag yaramaz.
14 H e k a y e t . Eşitmişem, Müaviye¹³³ dövründe bir

Ey sevgilim. yüz defâ âh etmişim.

İlk günahı Âdem işlemiş, bağışla,

10 Ben adamım, ben de günah işlemişim.

haksız (yere) cezâ verme ki. günahsız (yere) cezâ almaya-
sın. Herşey için sinirlenme, kızgın zamanlarında hırsını
yutmayı becer. Bir günahı bağışlamayı senden isteseler,
kabul et, günah ne kadar büyük olsa da bağışlamayı ken-

15 dine âdet edin, köle günah işlemese ağanın bağışlamasına
ihtiyaç kalmaz. Her günah için cezâ versen, senin merha-
metin ne olur? Bağışlamayı zarurî bilsen, büyüklük şere-
finden mahrum olmazsın. Fakat ağışladıktan sonra bir de

20 ona serzenişte bulunup günahını hemen etrafa duyurma,
bu sanki bağışlamamak gibi

[133]

1 birşey olur. Ama kendin özür dileyemeyeceğin şekilde
günah işleme, fakat işledin mi, özür dilemekten utanma,
bırak düşmanlık aradan kalsın.

Birisi cezaya lâıyk günah işlemişse, önce günahın derece-

5 sini tâyin et, sonra ona uygun cezâ ver. İnsaf sahipleri
böyle demişler: "Cezâ günaha uygun olmalıdır". Ben ise
böyle diyorum: "Eğer biri günah işlemişse ve o cezâyâ
lâyıkça, sen bu günaha uygun cezâ vermelisin ki yumu-
şaklık, şefkat ve merhamet kaidelerini unutmayasın; bir dir-

10 hemlik günah işleyince yarım dirhemlik cezâ vermek

lâzımdır ki, böylelikle hem merhametli sayılasın, hem de
liyâkatli, çünkü merhametli adamlara merhametsiz olmak
yakışmaz.

Hikâye: İşitmişim, Muâviye ^{ra} devrinde bir

15 deste adam cinayet iş görür ve onları öldürmek vacib
16 olur. Muaviye emr edir, boyunlarını vursunlar. Bu za-
17 man onlardan birisini boynunu vurmağa ireli getirir-
18 ler. O kişi deyir: "Ya emirelmö'minin, bize ne etseniz
19 yeri var, men öz günahımı boynuma alıram. Lakin al-
20 lah hatirine, isteyirem, benim iki kelme sözüme gulag
21 asıb ona cavab veresiniz. Deyir: "De". O kişi deyir:
22 "Bütün dünya senin helim ve kerametli olduğunu bilir,
23 eger biz bu günahı senin geder helim ve kerim olmayan
24 bir padşaha etseydik, o bize ne ederdi?" Muaviye deyir:
25 "Men ne ediremse, o da onu ederdi". O kişi deyir: "Bes
26 onda senin merhemetli ve kerametli olmağının bize ne
27 faydası? Haman zülm, haman ceza?". Müaviye deyir: "Sen
28 bu sözü bir az gadar demiş olsaydın, heç o birilerin
29 de boynu vurulmazdı, kim galıbsa, hamısını bağışla-
30 yıram".
31 Demeli, günahkar üzr istese, onu gebul et, çünkü
32 bağışlanması mümkün olmayan günah yohdur.
33 Bir möhtac adamın sene ehtiyacı düşse ve bunun di-
34 ne zereri, dünya işlerine ziyanı olmasa, dünya malı
35 hatirine onun hahişini redd etme, imkan dahilinde ona
36 kömek et, senin haggında olan yahşı fikrini pise çe-
37 virme. O adam senin haggında yahşı fikirde olmasay-
38 dı, senden bir şey de istemezdi. Ehtiyac vahtı o senin
39 esirin olur. Deyibler ki, "Ehtiyac esirliye beraber-
40 dir". Esirlere ise rehm etmek lazımdır. Esiri öldür-
41 mek te'riflenmez, pislener. Bu me'nada kahıllıg gös-
42 terme, onda her iki dünyada şöhet gazanarsan.
43 Bir adama ehtiyacın düşse, evvelce bah gör, o adam

15 grup adam cinayet işler ve onları öldürmek zarurî olur.

Muâviye emreder: "Boyunlarımı vursunlar". Nihayet on-

lardan birisini boynunu vurmak için öne çıkarırlar. O kişi

der: "Ey mü'minlerin emiri, bize ne yapsanız yeri var, ben

20 kendi günahımı boynuma alırım. Fakat Allah hatırına be-

nim iki kelime sözüme kulak asıp cevap vermenizi istiyoy-

rum. (Muâviye) der: "Söyle!" O kişi anlatır: "Bütün dün-

ya senin yumuşak (huylu) ve merhametli olduğunu bilir,

eğer biz bu günahı senin gibi yumuşak (huylu) ve merha-

metli bir pâdişaha (karşı) işleseydik, o bize ne yapardı?"

25 Muâviye der: "Ben ne yaparsam, o da onu yapardı". O ki-

şi der: "Şu halde senin merhametli ve şefkatli olmanın bi-

ze ne faydası (var)? Hemen zulüm, hemen cezâ?"

Muâviye der: "Sen bu sözü biraz önce demiş olsaydın,

30 onların da boynu vurulmazdı, kim kaldıysa hepisini bağışlıyorum".

Diyeceğim o ki, günahkâr (adam) özür istese onu kabul

et, çünkü bağışlanması mümkün olmayan günah yoktur.

Bir muhtaç adamın sana ihtiyacı düşse, ve bunun dine za-

rarı, dünya işlerine ziyarı olmasa, dünya malı hatırına

onun ricâsını reddetme, imkân dâhilinde ona yardım et,

35 senin hakkında olan iyi fikrini kötüye çevirme, O adam senin hak-

kında iyi fikirde olmasaydı, senden birşey istemezdi. İhti-

yaç vaktinde o senin esirin olur. Derler ki, "İhtiyaç esir-

40 likle aynıdır". Esirlere ise merhamet etmek lâzımdır. Esiri öldür-

mek methedilmez, kötülenir. Bu mânâda tembellik gös-

terme, o zaman her iki dünyada şöhret kazanırsın. Bir

adama ihtiyacın düşse, önce bak, gör, o adam

1 sehavetlidir, yohsa hesis. Sehavetli olsa, ehtiyacını
2 iste, lakin münasib vaht seç, ganı garadırsa isteme,
3 acdırsa yine isteme. Bir şey hahiş ederken fikirleş,
4 yahşı sözler tap, otur, en yahşı hörmet gaydalarına
5 riayet et, sonra gısa şekilde hahişini bildir. Hahiş
6 ederken heddinden artıg tevazökar ve nezaketli ol,
7 tevazökarlık hahişin gebul edilmesi için ikinci va-
8 siteçidir. Eger hahiş etmeyi bacarsan, heç vaht eli-
9 boş gayıtmazsan. Bu barede men deyirem:

10 R ü b a i

11 Ey gönül, ürekte geçirse nigar,
12 Zahmetsiz vusala ancag bir yol var.
13 Gerek yar deyen tek edesen, gönül,
14 Sen hahiş bacarsan, o da ram olar!
15 Kime ehtiyacın varsa, özünü ona garşı nöker ve gul
16 kimi apar, megsedine çatdıgda ise her yerde ona teşek-
17 kür et (allah-taala da buyurubdur ki, "Şükr etseniz,
18 gismetinizi artıraram"). Allah-taala şükr edenleri
19 sever. Bundan elave, birinci yahşılıg garşısında
20 edilen teşekkür ikinci hahişin yerine yetirilmesine
21 ümid verir.
22 Senin hahişini yerine yetirmirse, öz behtinden küs,
23 ondan şikayetlenme. O senin şikayetinden gorhsaydı,
24 özü senin ehtiyacını yerine yetirirdi. İşin düşen
25 adam rezil ve hesisdirse, ayıg vahtı ondan heç ne iste-
26 me, vermez, mest oldugda iste. Rezil ve hesis adamlar
27 keflendikde sehavetlener, lakin sabahısı peşmanlıg
28 çekerler.
29 İşin rezil adama düşse, özünü yazıglar cergesin-

1 cömert (mi)dir, yoksa cimri (midir?). Cömert ise ihtiyacı-
nı iste, fakat uygun vakit seç, kanı karaysa isteme, aç ise
yine isteme. Birşey arz ederken istişâre et, iyi sözler söy-
5 le, otur, en güzel saygı kaidelerine riâyet et, sonra kısa şe-
kilde isteğini bildir. (Birşey) isterken haddinden fazla
mütevâzı ve nezâketli ol, mütevâzılık isteğin kabul edil-
mesi için ikinci vâsıtacıdır. Eğer istemeyi becerirsen, hiç-
bir zaman eliboş dönmezsin. Bu konuda ben derim:

10 Rubâî

Ey gönül, yürekte geçerse sevgili,

Zahmetsiz kavuşmaya ancak bir yol var.

Gerek yâr diyeni tek edesin gönül,

Sen arzunu yerine getirsen o da baş eğer!

15 Kime ihtiyacın varsa, kendini ona karşı hizmetçi ve kul
gibi yap, maksadına ulaştığındaysa her yerde ona teşek-
kür et. (Allah taâlâ buyurmuştur ki, "Şükretseniz kısmeti-
nizi artırırım"). Allah taâlâ şükredenleri sever. Bunlara

20 ilâve (olarak), birinci iyilik karşısında edilen teşekkür,
ikinci arzunun yerine getirilmesi (yolunda) ümit verir.

Senin isteğini yerine getirmiyorsa kendi bahtına küs, on-
dan şikâyet etme. O senin şikâyetinden korksaydı, kendisi

25 senin şikâyetini yerine getirirdi. İşin düştüğü adam rezil
ve cimri olursa, uyanık zamanında ondan hiçbir şey iste-
me, kendinden geçtiğinde iste. Rezil ve cimri adamlar
sarhoş oldukları zaman cömrtlikleri tutar, fakat sabahle-
yin pişmanlık çekerler. İşin rezil adama düşse, kendini
zavallılar sırasında

30 de hesab et. Deyibler üç adam yazığ sayılar: ahmağın
31 eli altında işleyen ağıllı, gücsüze tabe olan guvvet-
32 li, hesise möhtac olan sehavetli.
33 Bil, mügeddimece dediyim sözlerden ve mühtelif me-
34 seleler haggında yazdığım fesillerden megsed baca-
35 rığım dahilinde sözün leyagetine, onun güdretine hagg
36 vermekden ibaret idi.
37 İndi de peşelerden danışmag isteyirem, onu da
38 ohuyub bilesen, belke lazım oldu. Ona göre isteyirem
39 ki, her ne biliremse, evvelinden tutmuş ahırına geder
40 hamısını sene öyredem. Belke, ölerken senin terefinden
41 arhayın olub, bu dünyadan rahat gedem. Herçend men özüm

[135]

1 de elmde piyadeyem, lakin bilsem de, faydası yohdur,
2 çünkü men atamın sözüne nece bahmışamsa, sen de me-
3 nim sözüme ele bahacagsan. Demeli, seni danlamağına
4 deymez, lakin men öz vezifemi yerine yetirirem.
5 İsteyirsen gulag as, isteyirsen yoh, men her peşeden
6 bir az danışacağam ki, sözde de heşis olmayım, sinemde
7 ne varsa hamısını deyim.

1. 32. OTUZ BİRİNCİ FESİL

ELM ÖYRENMEK VE FEGİHLİK¹³⁴

HAGGINDA

1 Ey oğul, bil ve agah ol ki, sözün evvelinde "peşe-
2 lerden danışacağam"- deyerken, men dükan sah-
3 lamağı nezerde tutmurdum. Peşe yalnız dükandarlıg
4 deyildir. İnsan ne ile meşgul olsa, o da onun peşesi

30 say. Derler (ki) üç adam zavallı sayılır: Ahmakın

eli altında çalışan akıllı, güçsüze tâbi olan kuvvetli,
cimriye muhtaç olan cömert.

Bil (ki), mukaddimede yazdığım sözlerden ve çeşitli meseleler hakkında yazdığım bölümlerden maksat, kabiliye-

35 tim dâhilinde sözün liyâketine hak vermektten ibâretti.

Şimdi de mesleklerden bahsetmek istiyorum, onu da okuyup bilesin, belki lâzım olur. Ona göre istiyorum ki, her ne biliyorsam, başından başlayıp sonuna kadar hepsini

40 sana öğreteyim. Belki ölürken senden yana müsterih olup bu dünyadan rahat gideyim. Ben kendim

[135]

1 de ilmde piyâdeyim (yeniyim, yayayım), fakat bilsem de faydası yoktur. Çünkü ben atamın sözüne nasıl bakmışsam, sen de benim sözüme öyle bakacaksın. Diyeceğim şu ki, seni kınamaya değmez, fakat ben kendi görevimi

5 yerine getiriyorum. İstiyorsan kulak as, istiyorsan asma, ben her meslekten biraz bahsedeceğim ki, sözde de cimri olmayayım, içimde ne varsa hepsini söyleyeyim.

1. 32. OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

İLİM ÖĞRENMEK VE FAKİHLİK¹³⁴ HAKKINDA

1 Ey oğul, bil ve haberdar ol ki, sözün başında "Mesleklerden bahsedeceğim" derken, ben dükkân sahibi olmayı nazarda tutmuyordum. Meslek yalnız dükkâncılık değildir.

İnsan neyle meşgul olsa o da onun mesleği

5 sayılar. İnsan öz senetini yahşı bilmelidir ki, ondan
6 fayda götüre bilsin. İndi görürem. ele bir iş ve peşe
7 tapmag mümkün deyildir ki, onda nizam-intizam olmasın.
8 Her peşenin öz gayda-ganunu vardır. Peşeler ise müh-
9 telif ve çohdur, bunların hamısının da üsulunu bil-
10 mek lazımdır. Bunların her birini ayrı şerh etmek
11 mümkün deyildir, kitab böyüyüb şişer ve esas megsedden
12 uzag düşerik.
13 Lakin hansı senet olur-olsun, üç yere bölünür: ya
14 peşeye aid olan elmdir, ya elme aid olan peşedir, ya
15 ağıl işletmekle emele gelen peşenin özüdür.
16 Peşe ile elageder olan elmler: tıbb, nücüm, hende-
17 se, yer ölçmek, poeziya ve saireden. Elmle elagedar olan
18 peşeler: musigişünaslıg, baytarlıg ve bu kimilerdir.
19 Bunların heresinin öz gaydası vardır. Sen bu gayda-
20 ganunları bilmesen, usta olsan da, bu meselede eli-golu
21 bağılı kimi galarsan. Peşelerin özleri ise meşhurdur

1 ve onların şerhe ehtiyacı yohdur. Yeri geldikce, im-
2 kan dahilinde, heresinin öz gaydasını sene gösterece-
3 yem, çünkü bu, iki haldan haric deyil: ya ruzigarın te-
4 sadüfleri, zamanın hadiseleri senin özünü bunlara
5 möhtac edecek, heç olmazsa, o ehtiyac vahtı bunların
6 heresinin sirrinden istifade edersen, ya büyük olduğun
7 için ehtiyacın olmayacag. Lakin büyüklerin de senet
8 bilmesi zeruridir.
9 Ey oğul, bil, ahiret elminden götüre bileceğın ge-
10 der heç bir elmden o geder hayır götüre bilmezsen. Dün-

- 5 sayılır. İnsan kendi sanatını iyi bilmelidir ki, ondan fayda görebilsin. Şimdi görüyorum, öyle bir iş ve meslek bulmak mümkün değildir ki, onda nizam (ve) intizam olmasın. Her mesleğin kendi kaide (ve) kanunu vardır. Meslekler ise çeşitli ve çoktur, bunların hepsinin de usûlünü bilmek
- 10 lâzımdır. Bunların herbirini ayrı açıklamak mümkün değildir, kitap büyüyüp şişer ve asıl maksattan uzaklaşırız. Fakat hangi sanat olursa olsun, üç kısma bölünür: Ya mesleğe âit olan ilimdir, ya ilme âit olan meslektir veya
- 15 akli kullanmakla ortaya çıkan mesleğin kendisidir. Meslek ile alâkalı olan ilimler: Tıp, astroloji, geometri, yer ölçmek (kadaströ, jeoloji), şiir ve sâire. İlimle alâkalı olan meslekler: Mûsikişinâşlık, baytarlık ve bu gibilerdir. Bunların herbirisinin kendine has kaidesi vardır. Sen bu kaide
- 20 (ve) kanunları bilmesen, usta olsan da bu meselede eli kolu bağlı gibi kalırsın. Mesleklerin kendileri ise meşhurdur

[137]

- 1 ve onların açıklamaya ihtiyacı yoktur. Yeri geldikçe imkân dâhilinde herbirinin kendine has kaidelerini sana göstereceğim. çünkü bu, iki hâlin dışında değil: Ya devrin tesâdüfleri, zamanın hâdiseleri bizzat seni bunlara muhtac
- 5 edecek, hiç olmazsa o ihtiyaç zamanı bunların herbirisinin sırrından istifâde edersin veya büyük olduğun için ihtiyacın kalmaz. Fakat büyüklerin de sanat bilmesi zarurîdir. Ey oğul, bil (ki), âhiret ilminden götürebileceğin kadar
- 10 hiçbir ilimden o kadar hayır götüremezsin. Dünya

11 ya elminden heyir götürmek istesen, gerek ona bir peşe
12 goşasan. eks halda fayda görmezsen. Meselen, şeriet
13 elmінде: gazı, geyyum, müderris, vaiz olmasan dünya
14 malından bir şey elde ede bilmezsen. Nücum elmінде:
15 tegvimçilik, remmalçılık, falçılık, gözübağlayıcı-
16 lıgla meşğul olmasan, ister ciddi, isterse geyri-cid-
17 di, müneccime heç bir şey düşmez. Tibb elmінде: elii-
18 tilik, yalandan teselli, sahta derman olmasa, hekim
19 bir şey gazana bilmez.
20 Buna göre en büyük elm din elmidir, çünkü onun esa-
21 sı tohid, töremesi şeriet ehkamları, semeresi ise dünya
22 malıdır. Demeli, ey oğul, bacardıgca din elmine de
23 yiyelenmeye çalış. Müveffeg olsan, evvelce dinin esas-
24 larını öyren, sonra ise töremelerine geç, çünkü esası
25 bilmeden töremeye geçmek, esil bilmeden fer'e geçmek
26 teglid hesab ediler.
27 H a ş i y e . Eger dediyim peşelerden elmi¹³⁵ seç-
28 sen, pehrizkar, genaetkar, elm seven ol, dünya malına
29 alude olma. Sebirli, ince ruhlu, gecyatan, tezduran
30 ol, kitab herisi ol, tevazökarlığa adet et, işte tez yo-
31 rulan olma. Ezberleme ve tekrarlamada tenbellik etme,
32 ardıcıl olarak geçmişin tecrübesini öyren, tedgigat-
33 çı, sirleri açan, alimlerin dostu, hörmetçil, elm öy-
34 renmekde heris ve utanmag bilmeyen, öz müellimlerinin
35 haggını itirmeyen, gedrini bilen ol.
36 Ele etmek lazımdır ki, kitab, defter, gelem, davat,
37 gelemdan, gelemyonan bıçag ve bunun kimi şeyler hemi-
38 şe öz yanında olsun. Üreyinde bunlardan başga heç bir
39 şey olmamalıdır. Ne eşitsen, yadında sahla, tekrar

ilminden hayır görmek istersen, ona bir meslek takman
gerek, aksi halde fayda göremezsin. Meselâ şeriat ilmin-
de: Kadı, kayyum, öğretmen, vâiz olmasan dünya malın-
dan birşey elde edemezsin. Astroloji ilminde: Takvimci-
15 lik, remmalcılık (falcılık), falcılık, gözübağlayıcılıkla
meşgul olmasan, ister ciddî, ister gayr-ı ciddî astroloğa
hiçir şey düşmez. Tıp ilminde: eli çabuk, yalancıkdan
tesellî (etmek), sahte derman olmasa doktor birşey kazanamaz.

20 Buna göre en büyük ilim, din ilmidir, çünkü onun esası
tevhid, soyu şeriat hükümleri, meyvesiyse dünya malıdır.
Diyeceğim şu ki, ey oğul, becerdikçe din ilminde de uz-
manlaşmaya çalış. Muvaffak olsan, önce dinin esaslarını
öğren, sonraysa ona bağlı diğer ilimlere geç, çünkü esası
25 bilmeden türemeye (soya, sopa) geçmek, asıl bilmeden
ondan gelenlere geçmek taklit sayılır.

Hâşiye: Eğer dediğim mesleklerden ilmi^{1/3} seçsen, perhiz
yapan, kanâatkâr, ilmi seven ol, dünya malına kendini
kaptırma. Sabırlı, ince ruhlu, geç yatan, tez duran ol, kitap
30 hırslısı ol, mütevâziliği âdet et, işte tez yorulan olma. Ez-
berleme ve tekrarlamada tembellik etme, idealist olarak
geçmişin tecrübesini öğren, araştırmacı, sırları açan,
âlimlerin dostu, hürmet gösteren, ilim öğrenmekte hırslı
ve utanmak bilmeyen, kendi öğretmenlerinin hakkını gö-
35 zeten, kadrini bilen ol.

Öyle yapmak lâzımdır ki, kitap, defter, kalem, mürekkep
kabı, kalemlik, kalem açacağı ve bunun gibi şeyler devamlı
yanında bulunsun. Yüreğinde bunlardan başka hiçbir şey
olmamalıdır. Ne işitsen hâtırında sakla, tekrar

40 et, lakin azdanışan ve uzaggören ol, teglidçi olma.
41 Hansı elm ahtaran adamda bu sifetler olsa, o, tezlik-
42 le öz esrinin yegane alimi olar.

[138]

1 H a ş i y e . Eger müfti olsan, ezberden çoh şey
2 bilen, çoh ders ohumuş ol. Namaz gılıb oruc tutmagda
3 ifrata varma, ikiüzlü olma, temizbeden, temizpaltar
4 ve hazırcavab ol. Bir meseleni yahşı öğrenmemiş fit-
5 va verme. Öz ehtimalına ve başgasını teglide esasen
6 iş görme. Öz re'yini üstün tut. İki adamın şهادeti
7 ve sözü ile kifayetlenme. E'tibarlı adamlardan başga
8 heç kesin yazısını gebul etme. Her kitabda ve risalede
9 yazılanı ganun hesab etme. Revayete gulag asmag iste-
10 yirsense, neme'lum adamların revayetlerine yoh, meş-
11 hur ravilerin¹³⁶ revayetlerine gulag as. E'tibarlı ol-
12 masalar, tek-tek adamların getirdiyi heberlere inanma.
13 Arasikesilmeden getirilen heberlere garşı soyug-
14 ganlı olma. Deyilenlere gulag asmağı adet et, lakin
15 gerezane cavab verme. Mübahise etmeli olsan, regibine
16 fikir ver, onun sözünü redd edib, eksini sübut etmek
17 igtidarın varsa, meseleye garış, yohsa sözü gısa et, bir
18 misal getirmekle kifayetlen. Eyni mesele haggında bir-
19 birine iki zidd fikir deme, evvel dediyin sözü yanında
20 sahla ki, sonraki sözünle onu puç etmeyesen. Mübahise
21 din alimleri arasında gedirse, evvelce hedisi de,
22 sonra onu temsil, teşbih ve mümkün ola bilen heyati
23 hadiselerle mügayise et. Üsul¹³⁷ mübahisesinde vacibat-
24 dan olanları olmayanlarla bir yerde izah etmek eyib

40 et, az konuşan ve uzak görüşlü ol, taklitçi olma. Hangi ilim arayan adamda bu sıfatlar olsa, o, kolaylıkla kendi asrının yegâne âlimi olur.

[138]

- 1 **Hâşiye:** Eğer müftü olsan, ezberden çok şey bilen, çok ders okumuş ol. Namaz kılıp oruç tutmakta ifrata varma, ikiyüzlü olma, temiz vücutlu, temiz elbiseli ve hazırcevap
- 5 ol. Bir meseleyi iyi öğrenmemişsen fetvâ verme. Kendi ihtimaline ve başkasını taklide bağlı kalarak iş görme. Kendi re'yini üstün tut. İki adamın şehâdeti ve sözüyle yetinme. İtibarlı adamlardan başka hiç kimsenin yazısını kabul etme. Her kitapta ve risâlede yazılanı kanun sayma.
- 10 Rivâyete kulak asmak istersen, bilinmeyen adamların rivâyetlerine değil, meşhur râvîlerin rivâyetlerine kulak as. İtibarlı olmasalar, tek tek adamların getirdiği haberlere inanma. Arası kesilmeden (bir an bile durmadan) getirilen haberlere karşı soğukkanlı olma. Söylenenlere kulak as-
- 15 mayı âdet et, fakat kinli cevap verme. Tartışacak olsan rakibine fikir ver, onun sözünü reddedip aksini isbat etmek iktidarın varsa meseleye karış, yoksa sözü kısa tut, bir misal getirmekle yetin. Aynı mesele hakkında biribiri-
- 20 ne zıt iki fikir söyleme, önce dediğin sözü hatırında sakla ki, sonraki sözünle onu mahvetmeyesin. Tartışma din âlimleri arasında cereyan ediyorsa önce hadîsi söyle, sonra onu temsil, teşbih ve mümkün olabilen hayatî hâdiselerle mukayese et. Üsul¹³⁷ tartışmasında vâciplerden olanları olmayanları bir yerde izah etmek ayıp

[138, 25 - 139, 8]

25 sayılmaz. Her şeyden evvel megsedi garşıya goy, sonra
26 aydın, serrast ve yaraşıglı danış, sözleri çeyneyib
27 tüpürme, gırıg-gırıg söyleme, lakin uzunçulug da etme,
28 me'nasız danışma.
29 H a ş i y e . Ey oğul, eger vaiz olsan, hafız¹³⁸ ol ve
30 ezberden çoh şey bil, hitabet kürsüsüne galhdıgda tez
31 otur, regibinin zeifliyiine emin olmayınca mübahiseye
32 girişme. Kürsüde ne isteyirsen de, onu da iddia et.
33 Sual veren olsa, gorhusu yohdur, lakin fesahetle danış
34 ve ele hesap et ki, senin meclisinde oturanların hamı-
35 sı heyvandır. Ne isteyirsen de, lakin özünü çaşdırma.
36 Paltarını ve canını temiz sahla. Müridlerin ve ne're
37 çekenlerin olsun, goy onlar meclisde otursunlar, sen
38 her te'sirli söz dedikde ne're çekib ah-feryad goparsın-
39 lar ve meclisi gızışdırınlar. Camaat ağlayanda sen
40 de herdenbir ağlamsın. Sözde çaşsan gorhma, salavat
41 çevirtirib dua ohu. Hitabet kürsüsünde cansıhıcı ol-
42 ma, gaşgabağını tökme, onda meclisin de cansıhıcı
43 ve ağır olar. Ona göre deyibler ki, "Ağırlıgın neti-

[139]

1 cesi ağırlıg olar". Danışarken diribaş ol, gızış-
2 dıgın vaht birden süstleşme. Hemişe dinleyicilere
3 fikir ver, ehvalat isteseler, ehvalat danış, revayet
4 isteseler revayet. Gara camaatın neden hoşlandıgını
5 bilsen, onlar da seni gıymetlendirer. Ele ki, gördün
6 bazarın tutub, gorhma, neyin varsa, hamısını fesahet-
7 li söz ve belağetli kelim kimi işe ver getsin, bazar
8 yahşı getirende her şeyi alarlar. Lakin müveffegiy-

25 sayılmaz. Herşeyden önce maksadını karşına koy, sonra aydın, düzgün ve güzel söyle, sözleri çiğneyip tükürme, kırık kırık söyleme, fakat (sözü) gereksiz de uzatma, mânâsız konuşma.

Hâşiye: Ey oğul, eğer vâiz olsan Hâfız³⁸ ol ve ezberden
30 çok şey bil, hitâbet kürsüsüne çıktığında çabuk otur, raki-
binin zayıflığına emin olmadıkça tartışmaya girme. Kür-
süde ne istersen de, onu da iddiâ et. Soru soranın korkusu
yoktur, fakat açıklıkla konuş ve öyle hesap et ki, senin
35 meclisinde oturanların hepsi hayvandır. Ne istiyorsan de,
fakat kendini kaybetme. Elbiseni ve vücudunu temiz tut.
Müritlerin ve nârâ çekenlerin olsun, bırak onlar mecliste
otursunlar, sen her tesirli söz söyleyince nârâ çekip âh
(ve) feryad koparsınlar ve meclisi kızıştırırsınlar. Cemaat
40 ağlarken sen de arada bir ağlar gibi yap. Sözüünü şaşırırsan
korkma, salavat getirip duâ oku. Hitâbet kürsüsünde can
sıkıcı olma, sinirlerini dökme, o zaman meclisin de can
sıkıcı ve ağır olur. Bu konuda derler ki: "Ağırlığın

[139]

1 neticesi ağırlık olur". Konuşurken çevik ol, sinirlendiğin
vakit birden kendini koyuverme. Devamlı dinleyicilere fi-
kir ver, hâdise isteseler hâdise anlat, rivâyet isteseler
rivâyet (söyle). Mutsuz (neşesiz) cemaatin neden hoşlan-
5 dığını bilersen onlar da seni kıymetlendirir. Öyle ki, sataca-
ğın şeylerin azaldığını görsen, korkma, neyin varsa hepsi-
ni açık söz ve belâğatlı kelâm gibi söyle gitsin, pazara iyi-
sini sunabilirsen herşeyi alırlar. Fakat başarı

9 yet gazandığın vahtlar çoh ehtiyatlı ol, çünkü düşmen
10 bele hallarda özünü bürüze verir.
11 Beyenilmediyin yerlerde galma, hitabet kürsüsünde
12 oturarken, verilen sualların cavabını bilirsense, de,
13 bilmirsense özünü itirme, de ki, dua isteyibler. Mec-
14 lide dediyin sözleri yahşı yadında sahla ki, tekrar
15 etmeyesen. Hemişe hoşsifetli ol, şehirlerde çoh gal-
16 ma, rövzehanlarla falçıların ruzileri ayaglarında
17 olar. İşin düz getirdikde, üzügüler ol, vaizlik şere-
18 fini goru, bedenini, paltarını temiz sahla, şer'i me-
19 selelere oruc, namaz ve s, ister zahirde, isterse batin-
20 de, gönüllü riayet et. Dilin yağlı olsun, bazara çoh
21 getme, camaat seni çoh görmesin, belelikle halgın gö-
22 zünde hörmetin olsun.
23 Pis yahın adamdan ehtiyatlı ol, hitabet kürsüsünün
24 hörmetini sahla, bu barede başga yerde de hatırlamı-
25 şam, tekbbürden*, yalancılığdan, rüşvethorlugdan
26 uzak ol. Halga neyi meslehet görürsense, özün de ele et,
27 goy halg seni insafılı bilsin.
28 Elmi yahşı öyren, öyrendiyini ise yahşı ibareler-
29 la ifade et ki, me'nasız müddea, yersiz söz, yararsız
30 mövize üçün hecalet çekmeyesen. Her ne desen hofla ri-
31 ca¹³⁹ arasında de, bir defeliye halgı allahla gorhudub,
32 ümidini kesme, bir defeliye de hamını başdantutma
33 savab etmemiş, behişte gönderme. Nede mahirsense, ne-
34 yi yahşı bilirsense, o barede de çoh danış ki, sözünde
35 esassız müddealar olmasın, esassız müddeaların beh-
36 resi hemişe rüsvayçılığ olar.
37 Eger alimlikde büyük dereceye çatıb gazılığ rütbe-

* "tekkbülden" olsa gerek. A. A.

kazandığın zamanlar çok ihtiyatlı ol, çünkü düşman böyle
10 durumlarda kendini açığa çıkarır. Beğenilmediğin yerler-
de durma, hitâbet kürsüsünde otururken sorulan soruların
cevabını biliyorsan söyle, bilmiyorsan kendini kaybetme,
de ki, duâ istiyorlar. Mecliste söylediğin sözleri iyi
15 hatırında sakla ki, tekrar etmeyesin. Devamlı güzel
ahlâklı ol, şehirlerde çok kalma, mersiye okuyanlarla fal-
cıların yüzleri ayaklarında olur. İşin doğru giderse güler
yüzlü ol, vâizlik şerefini koru, vücudunu (ve) elbiseni te-
miz tut, şer'î meselelere oruç, namaz ve s. ister dışta, ister
20 içte gönüllü riâyet et. Dilin yağlı olsun, pazara çok gitme,
cemaat seni çok görmesin, böylelikle halkın gözünde hür-
metin olsun. (Sana) yakınlık gösteren kötü adam(a karşı)
ihtiyatlı ol, hitâbet kürsüsünün saygınlığını koru, bu konuda
25 başka yerde de hatırlatmışım, kibirlilikten, yalancılıktan,
rüşvetçilikten uzak dur. Halka neyi tavsiye ediyorsan ken-
din de öyle yap, bırak halk seni insafli bilsin.
İlmi iyi öğren, öğrendiğini ise iyi ibârelerle ifâde et ki
30 mânâsız müddeâ, yersiz söz, yararsız nasihatlar için mah-
çup olmayasın. Her ne desen korkuyla ümit arasında de,
bir keresinde halkı Allah'la korkutup (halkın) ümidini
kesme, bir keresinde de hepsini hiç sevap işlememişler
gibi cehenneme gönderme. Nede maharetliysen, neyi iyi
35 biliyorsan o konuda çok söyle ki sözünde asılsız
müddeâlar olmasın, asılsız müddeâların
semeresi devamlı rüsvay olmaktır. Eğer
âlimlikte büyük dereceye yükselip kadılık rütbesine

[139, 38 - 140, 21]

38 sine galha bilsen, çalış sebirli, temkinli, diribaş,
39 gözüaçığ, tedbirli, uzaggören adamtanıyan, siyasetbi-
40 len, din elminden biheber*, teriget şahelerinden
41 başıçıhan, her tayfanın hasiyyetine beled, her mezhe-
42 bin mahiyyetine vagıf, her tebegenin zövgünden heberdar
43 adam olasan. Gazılığın bütün incelikleri sene me'lum

[140]

1 olmalıdır ki, bir mezlum sene müraciet etse ve onun
2 şahidi olmasa, lakin ona garşı edaletsizlik edilib,
3 haggi tapdalanmış olsa, sen o yazığa kömek ede bile-
4 sen, hiyle işledib, meharet gösteresen ve onun haggını
5 özüne gaytarmağı bacarasan.
6 H e k a y e t . Teberistanda¹⁴⁰ bir kişi var idi, ona
7 gazı el-güzar Ebul Ebbas Ruyani¹⁴¹ deyerdiler. Bu adam
8 elmde, helmde, pehrizkarlıgda, uzaggörenlikde, tedbir
9 tökmekde çoh meşhur idi. Bir defe bir kişi onun mec-
10 lisine şikayete gelib, yüz dinarının başka bir adam
11 terefinden verilmediyini iddia etdi. Gazı cavabdeh-
12 den soruşdu, o redd etdi. Gazı müddeiden soruşdu: "Şa-
13 hidin varmı?" Dedi: "Yohumdur". Gazı dedi: "Onda ca-
14 vabdehe and içdireceyem".
15 Müddei zar-zar ağlayıb dedi: "Ey gazı, and içdirme,
16 yalandan içer, gorhusu yohdur". Gazı dedi: "Men şeriet
17 ganununu poza bilmerem, ya senin şahidin olmalıdır,
18 ya o and içmelidir". Müddei gazının gabağında yere
19 yihıldı, özünü torpağa sürtmeye başladı ve dedi:
20 "Amandır, bele etme, benim şahidim yohdur, o yalandan
21 and içecek, men meğmun olacağam, pulum batacağ, benim

* "bihaber" değil, "haberdâr" olsa gerek. A. A.

yükselebilse, sabırlı, temkinli, çevik, gözüaçık, tedbirli,
40 uzak görüşlü, adam tanıyan, siyaset bilen, din ilminden
bîhaber (haberdar?), tarikat şeyhleriyle başaçıkan, her taifenin
huyuna âşinâ, her mezhebin özelliğine vâkıf, her
tabakanın zevkinden haberdar adam olmaya çalış.
Kadıhğın bütün incelikleri sana mâlum

[140]

1 olmalıdır ki, bir mazlum sana müracaat etsin ve onun
şâhidi olmasa, fakat ona karşı adaletsizlik edilip hakkı çiğnenmiş olsa,
sen o zavallıya yardım edebilesin, hile işletip maharet gösteresin ve
5 onun hakkını kendisine vermeyi beceresin.

Hikâye. Taberistan'da¹⁴⁰ bir kişi vardı, ona kadı el-güzat
Ebu'l-Abbas Ruyanî¹⁴¹ derlerdi. Bu adam ilimde, yumu-
şaklıkta, az yemekte, uzak görüşlülükte, tedbir almak-
10 ta çok meşhurdu. Bir defâ bir kişi onun meclisine
şikâyete gelip, yüz dinarının başka bir adam tarafından
verilmediğini iddiâ etti. Kadı mesuliyet sahibinden sordu,
o reddetti. Kadı müddeîden sordu: "Şâhidin var mı?" De-
di: "Yoktur". Kadı dedi: "O halde mesuliyet sahibine (Ca-
15 vabdehe) yemin ettireceğim". Müddeî zar zar ağlayıp de-
di: "Ey kadı, yemin ettirme, yalandan eder, korkusu yok-
tur". Kadı dedi: "Ben şeriat kanununu bozamam, ya senin
şâhidin olmalıdır, ya o yemin etmelidir".

20 Müddeî kadının önünde yere yıkıldı, kendisini toprağa
sürtmeye başladı ve dedi: "Aman böyle etme, benim
şâhidim yoktur, o yalandan yemin edecek, ben aldatılmış
olacağım, param batacak, benim

[140, 22 - 141, 6]

22 işim için bir tedbir gör".
23 Gazı hemin kişinin bele ah-zar edib, şiven gopar-
24 dığını gördükde doğruluğuna inandı. Sonra dedi: "A
25 kişi, bu borc meselesini emelli-başlı danış görüm,
26 bunun esli nece olubdur". Müddei dedi: "Ey gazı, çoh-
27 dan idi ki, bu kişi benimle dostlug edirdi. Birden bir
28 kenize aşig oldu. Kenizin giymeti yüz elli dinar idi.
29 Bu kişinin ise heç neyi yoh idi. Mecnun kimi gece-gün-
30 düz ağlayır ve ah-zar edirdi. Bir defe gezmeye getmiş-
31 dik, biz ikimiz çölde tek idik, bir müddet oturub soh-
32 bet etdik. Bu kişi hey kenizden danışır ve zar-zar
33 ağlayırdı. Onun halına üreyim yandı, iyirmi illik
34 dostum idi. Dedim: "Filankes, senin pulun yohdur, me-
35 nim de onu alacag geder çoh pulum yohdur. Bir adam ta-
36 pa bilersenmi ki, senin dadına çatsın? Menim bütün
37 var-yoğum yüz dinardır, uzun iller erzinde toplaya
38 bilmişem. Bunu sene verirem, galanını özün bir yol
39 ile tap, kenizi alıb bir ay sahla, bir aydan sonra satıb
40 pulumu gaytar". Bu kişi benim garşımda yere yihılıb
41 and içdi ki, heç bir ay da çekmez, sonra heyrine-zıyanı-
42 na satıb senin pulunu gaytararam.

[141]

1 Men gızılları gurşağımdan açıb bu kişiye ver-
2 dim, bir men idim, bir o idi, bir de allah. İndi dörd
3 ay geçir, ne gızılımi verir, ne kenizi satır".
4 Gazı dedi: "Sen gızılı ona veren zaman harada otur-
5 müşdunuz?". Dedi: "Bir ağacın altında". Gazı dedi:
6 "İndi ki, sen ağacın altında olubsan, bes ne için de-

işim için bir tedbir düşün". Kadı hemen (bu) kişinin böyle âh vah edip feryad ettiğini görünce doğruluğuna inandı.

- 25 Sonra dedi: "Be adam, bu borç meselesini baştan sona anlat bakayım, bunun aslı nedir?" Müddeî dedi: "Ey kadı, çoktandır ki bu kişi benimle dostluk ederdi. Birden bir hizmetçi kıza âşık oldu. Hizmetçi kızın kıymeti yüz elli dinardı. Bu kişininse hiçbir şeyi yoktu. Mecnun gibi gece
- 30 gündüz ağlar ve âh (u) zâr ederdi. Bir defâ gezmeye gitmiştik, biz ikimiz çölde yalnızdık, bir müddet oturup sohbet ettik. Bu kişi figanla hizmetçi kızını anlatır ve zar zar ağlardı. Onun hâline yüreğim yandı, yirmi yıllık dostumdu. Dedim: "Filânkes, senin paran yoktur, benim de
- 35 onu alacak kadar çok param yoktur. Bir adam bulabilir misin ki, senin imdâdına yetişsin? Benim bütün varım yağum yüz dinardır, uzun yıllar zarfında toplayabilmişim. Bunu sana vereyim, kalanını kendin bir yolunu bularak
- 40 satın paramı geri ver". Bu kişi benim karşımda yere yıkılıp yemin etti ki, bir ay bile olmadan hayrına ziyanına satıp senin paranı geri veririm.

[141]

- 1 Ben altınları kuşağımdan çıkarıp bu kişiye verdim, bir ben (var) idim, bir o (var) idi, bir de Allah. Şimdi dört ay geçti, ne altınlarımı veriyor, ne hizmetçi kızını satıyor". Kadı dedi: "Sen altınları ona verdiğinde nerede oturmuştu
- 5 nuz?" Dedi: "Bir ağacın altında". Kadı dedi: "Şimdi sen ağacın altındasın, fakat niçin

7 yirsen şahidin yohdur". Sonra cavabdehe dedi: "Sen
8 burada, benim yanımda otur". Sonra müddeiye dedi:
9 "Üreyini sıhma, ağacın altına get ve ona de ki, gazı
10 seni çağırır. Evvel iki rük'et namaz gıl, bir neçe defe
11 peyğembere salavat çevir, sonra ona de ki, gazı deyir
12 gelib şahidlik etsin".
13 Cavabden dodagaltı gülümsedi, gazı gördü, lakin
14 üstünü vurmadı, üreyinde gezeblendi, lakin hirsini
15 uddu.
16 Müddei dedi: "Ey gazı, gorhuram o ağac benim sözü-
17 le gelmeye". Gazı dedi: "Menim bu möhrümü apar, ağaca
18 de ki, bu gazının möhrüdür, deyir gelsin, şahidlik
19 etsin".
20 Kişi gazının möhrünü alıb getdi. Cavabdeh orada
21 gazının yanında oturdu, gazı bu kişiye ehemiyet ver-
22 meyib başga işlerle meşğul olmağa başladı. İş ara-
23 sında bir defe gazı üzünü kişiye çevirib soruşdu: "A
24 kişi, filankes o ağaca çatmış olarmı?" Kişi dedi:
25 "Yoh, hele çatmaz, ey gazı". Gazı yine öz işi ile meş-
26 ğul olmağa başladı.
27 O kişi möhrü aparıb, ağaca nişan verdi ve dedi:
28 "Gazı seni çağırır". Bir az gözledikden sonra ağacdan
29 heç bir cavab çıhmadığı için kor-peşman gaydıb ga-
30 zıya dedi: "Ey gazı, möhrü gösterdim, gelmedi".
31 Gazı dedi: "Sehv edisen, ağac geldi, şahidlik edib
32 getdi". Sonra üzünü cavabdehe çevirib dedi: "Bu kişi-
33 nin pulunu ver!" Kişi dedi: "Men burada oturduğum
34 müddetde heç bir ağaç gelib burada şahidlig etmeyib-
35 dir". Gazı dedi: "Doğrudur, heç bir ağac gelib şahid-

şâhidim yoktur diyorsun?" Sonra mesuliyet sahibine dedi:

"Sen burada, benim yanımda otur". Sonra müddeîye dedi:

"Yüreğini sıkma, ağacın altına git ve ona de ki, kadı

10 seni çağırıyor. Önce iki rekât namaz kıl, birkaç defâ çey-
ğambere salavat getir, sonra ona de ki, kadı diyor, gelip
şâhitlik yapsın". Bu cevaba alaylı alaylı gülümsedi, kadı
gördü, fakat üstüne varmadı, içinden sinirlendi fakat hır-

15 sını yuttu. Müddeî dedi: "Ey kadı, korkuyorum o ağaç
benim sözümle gelmeye!" Kadı dedi: "Benim bu mührü-
mü götür, ağaca de ki: Bu, kadının mührüdür, gelsin

20 şâhitlik etsin diyor". Adam kadının mührünü alıp gitti.

Cevabdeh orada, kadının yanında oturdu, kadı bu kişiye
önem vermeyip başka işlerle meşgul olmaya başladı. İş
arasında bir defâ kadı yüzünü adama çevirip sordu: "Be
adam, filankes o ağaca varmış mıdır?" Adam dedi: "Ha-

25 yır, varmamıştır ey kadı!" Kadı yine kendi işiyle meşgul
olmaya başladı. O adam mührü götürüp ağaca gösterdi ve
dedi: "Kadı seni çağırıyor". Biraz bekledikten sonra ağaç-

30 nüp kadıya dedi: "Ey kadı, mührü gösterdim, gelmedi".

Kadı dedi: "Hatâ ediyorsun, ağaç geldi, şâhitlik edip git-
ti". Sonra yüzünü cevabdehe çevirip dedi: "Bu adamın

pulunu ver!" Adam dedi: "Ben burada oturduğum sürece
hiçbir ağaç gelip burada şâhitlik etmemiştir". Kadı dedi:

35 "Doğrudur, hiçbir ağaç gelip şâhitlik

[141, 36 - 142, 21]

36 lik etmemiştir, lakin eger sen o ağac altında bundan
37 gızıl almayıbsansa, bes men senden soruşanda ki, bu
38 kişi ağaca çatıb, ya yoh, sen ne için dedin: "Hele yoh",
39 ye'ni buradan ora geder uzagdır. Gızıl almayıbsansa,
40 haradan bildin ki, o hele ora çatmayıb? Sen ondan gı-
41 zıl almamış olsaydın, mene deyerdin: "Ne ağac, men

[142]

1 ağac-zad tanımıram ve bilmirem ki, o hara getmiştir".
2 Gazı kişini mecbur etdi, gızılı alıb yiyesine
3 verdi.
4 Demeli, bütün hökmleri kitabdan çiharmazlar, ge-
5 rek özünden de ahtarıb bir şey tapasan.
6 Bir de gerek evde çoh tevazökar olasan, mehkeme
7 meclisinde ise ne geder heybetli oturub gaşgabağını
8 töksen, gülmeyib az danışsan o geder ezemetli ve he-
9 şemetli görünersen. Vugar ve temkinle hereket et, söz
10 eşidib hökm vermekden ganın garalması, özünden
11 çıhma, sebirli ol, çetin mesele rast geldikde tek öz
12 re'yinle kifayetlenme, başga müftilerle de meslehet-
13 leş. Hemişe fikrin aydın olsun, dediyim kimi, şe-
14 riet meselelerindeki tecrübeden de istifade et, çünkü
15 şerietde gazının re'yi de ganun hökmündedir. Bir çoh
16 meseleleri şerietle hell etmek çetin olduğda, gazı onu
17 asanlıqla yoluna salar. Gazı müctehid olsa, daha yah-
18 şıdır. Gazı zahid, pehrizkar, dindar ve müctehid ol-
19 malıdır ve bir neçe halda fitva vermemelidir: birin-
20 ci ac olduğda, ikinci susuz olduğda, üçüncü hamamdan
21 çıhdığıda, dördüncü ganı garaldığıda, beşinci dünya

[141, 36 - 142, 21]

etmemiştir, fakat eğer sen o ağaç altında bundan altın almadıysan, ben sana "Bu kişi ağaca ulaştı mı, ulaşmadı mı?" diye sorduğumda niçin "Şimdilik yok!" dedin? Yâni buradan orası kaçlar uzaktır. Altın almadıysan, nereden
40 bildin ki o hâlâ oraya varmadı? Sen ondan altın almamış olsaydın bana derdin: "Ne ağacı? Ben

[142]

1 ağaç diye birşey tanımıyorum ve bilmiyorum ki, o nereye gitmiştir?" Kadı adamı mecbur etti, altını alıp sahibine verdi.

Diyeceğim o ki, bütün hükümleri kitaptan çıkarmazlar,
5 gerek kendinden de birşey aktarıp bulasın.
Bir de evde çok mütevazı olman gerek, mahkeme meclisinde ne kadar heybetli oturup surat assan, gülmeyip az konuşsan o kadar azametli ve haşmetli görürsün. Vakar
10 ve temkinle hareket et, söz işitip hüküm vermekten asabın bozulmasın, kendini kaybetme, sabırlı ol, zor mesele rastgelirse sadece kendi reyinle yetinme, başka müftülerle de istişâre et. Devamlı fikrin aydın olsun, dediğim gibi, şeriat meselelerindeki tecrübeden de istifade et, çünkü şeri-
15 atta kadının reyî kanun hükmündedir. Birçok meseleleri şeriatla halletmek zor olduğu zaman, kadı onu kolaylıkla yoluna kor. Kadı müçtehid olsa daha iyidir. Kadı zühd sahibi, az yiyen, dindar ve müçtehid olmalıdır ve birçok du-
20 rumda fetva vermemelidir: Birincisi, aç olduğu zaman; ikincisi, susuz olduğu zaman; üçüncüsü, hamamdan çıktığı zaman; dördüncüsü, asabı bozulduğu zaman; beşincisi, dünya

[142, 22 - 143, 8]

22 işleri hakkında fikirli olduğda.
23 Gazının diribaş ve celd vekilleri olmalıdır ki,
24 hökm çıkarıb fitva verirken müttehimler gazıya cür-
25 becür sergüzeştler danışıb, ona nağıl ve ehvalat söy-
26 lemesinler ve belelikle, havayı yere onun vahtını al-
27 masınlar. Gazının borcu hökm çıharmagdır, istintag
28 deyildir. Bir çoh istintaglar var ki, onu aparmamag
29 aparmagdan yahşıdır.
30 Gazının nitgi gısa olmalı, o tezlikle şahidleri
31 dindirib anda geçmelidir.
32 Adamların dövletli ve sırtıg olduğunu gördükde
33 işi boş tutmayıb, ye'ni gorhmayıb, bütün tecrübeler-
34 den, tedbir ve fendlerden istifade etmek lazımdır.
35 Hemişe gazının yanında edaletli ve heyirhah meşve-
36 retçileri olmalıdır. Gazı çıhardığı hökmleri geri
37 götürmemeli, verdiyi emrleri güvvede sahlamalı ve on-
38 ları deyişdirmemelidir.
39 Zerüriyyet olmadan öz eli ile heç bir gebz, gebale
40 ve te'lige yazmamalıdır. Öz imzasının gedrini, öz
41 sözünün hörmetini sahlamalı ve yalnız öz golu olan

[143]

1 ere möhür vurmalıdır. Gazının en büyük hüneri onun
2 elmi gözel bilib, helmi yahşı menimşemesidir.
3 Eger bu senetle meşğul olmasan, ya müveffegiyet
4 kazanmasan ve orduda gullug etmeyi özüne peşe seçme-
5 sen, heç olmazsa ticarete meyl göster, belke bu yolla
6 bir şey ele getiresen, çünki ticaretle kazanılan her
7 şey halal hesab ediler ve hamı terefinden beye-
8 niler.

[142, 22 - 143, 8]

işleri hakkında düşünceli olduğu zaman.

Kadının becerikli ve süratli vekilleri olmalıdır ki, hüküm çıkarıp fetvâ verirken suçlular kadıya çeşit çeşit mâcerâlar dâ-
25 nışıp ona nakiller ve hâdiseler söylemesinler ve kâylelikle
boş yere onun vaktini almasınlar. Kadının görevi hüküm çıkarmaktır, sorguya çekmek değildir. Birçok sorgulamalar var ki, onu kazanmamak kazanmaktan iyidir.

30 Kadının konuşması kısa olmalı, o çabuklukla şâhitleri konuşturup yemine geçmelidir.

Adamların yüksek rütbeli ve arkası sağlam olduğunu gördüğü zaman işi boş tutmayıp, yâni korkmayıp bütün tecrübelerden,
35 tedbir ve tuzaklardan istifâde etmek lâzımdır. Devamlı kadının yanında hayırlı danışmanlar olmalıdır. Kadı çıkardığı hükümleri geri götürmemeli, verdiği emirleri nüfuzunda saklamalı ve onları değiştirmemelidir.

Zaruriyet olmadan hiçbir resmi belge, makbuz ve mektup yazmamalıdır. Kendi imzasının kadrini, kendi sözünün hürmetini
40 saklamalı ve yalnız kendi kolu olan

[143]

1 ere mühür vurmalıdır. Kadının en büyük hüneri onun ilmi güzel bilip, yumuşaklığı iyi benimsemesidir.

Eğer bu sanatla meşğul olmasan veya muvaffakiyet kazanmasan ve orduda kulluk etmeyi kendine prensip seçmesen,
5 hiç olmazsa ticarete meyil göster. Belki bu yolla birşey elde edebilirsin, çünkü ticaretle kazanılan herşey helâl sayılır ve herkes tarafından beğenilir.

1. 33. OTUZ İKİNCİ FESİL

TİCARET HAGGINDA

- 1 Ey oğul, bil ve agah ol ki, tacirlik esl me'nada
- 2 senet hesab edile bilmese de, diggetle bahıldığ-
- 3 da orada da her peşede olan bir gayda-ganun görmek
- 4 olar. Başı çıkan adamlar deyibler ki, ticaretin esa-
- 5 sını nadanlık, töremesini ise ağıl teşkil edir. Nece
- 6 ki, deyibler: "Ahmaglar olmasaydı, ağıllılar mehv
- 7 olardı". Ye'ni ağılsızlar olmasaydı, dünya dağılardı.
- 8 Bu sözleri demekden megsedim odur bilesen ki, artıg
- 9 tamahlıg üzünden Şergden Gerbe geden, dağlar
- 10 aşan, denizler geçen, canını ve malını tehlukeye atan,
- 11 oğru ve guldurlardan, vehşi ve yırtıcı heyvanlardan,
- 12 yolkesenlerden, karvançapanlardan ehtiyat etmeyib
- 13 Şergin ne'metlerini Gerb adamlarına çatdıran, Ger-
- 14 bin mallarını Şerg adamlarına satdıran ve belelik-
- 15 le dünyanın abadlığına sebep olan bir kes varsa, o da
- 16 sövdegerdir. Bele gorhulu işlere yalnız o adam razı
- 17 ola biler ki, onun ağıl gözü tutulmuş olsun.
- 18 Sövdegerlik iki cürdür, her ikisi de tehlukelidir:
- 19 biri selemledir, biri seferle. Selemle ona deyerler
- 20 ki, adamlar bir yerde galıb, baha satmag ümidi ile sa-
- 21 tılmayan şeyleri alıb sahlurlar, burada tehluke mal
- 22 üçün olar. Ürekli ve uzaggören olmag lazımdır ki,

[145]

- 1 cür'et edib gazanc ümidi ile satılmayan şeyleri ala-
- 2 san. Sefere çıkanın ise kim olduğunu demişem. Her
- 3 iki halda sövdeger goçag ve gorhalmaz olmalıdır. Lakin

1. 33. OTUZ İKİNCİ FASIL

TİCARET HAKKINDA

1 Ey oğul! Bil ve âgâh ol ki, tüccarlık asıl mânâda sanat sa-
yılmasa da, dikkatle bakıldığında orada da her meslekte
olan kanun ve kaideleri görmek mümkündür. Meşhur
5 adamlar diyorlar ki, ticaretin esasını câhillik, meydana gel-
mesini de akıl teşkil eder. Nasıl ki derler: "Ahmaklar ol-
masaydı, akıllılar mahvolurdu". Yâni, akılsızlar olmasay-
dı dünya dağılırdı. Bu sözleri demekten maksadım şudur,
bilesin ki, fazla hırs yüzünden Şarktan Garba giden, dağ-
10 lar aşan, denizler geçen, canını ve malını tehlikeye atan,
hırsız ve eşkıyalardan, vahşî ve yırtıcı hayvanlardan, yol-
kesenlerden, kervan çarpanlardan sakınmayıp Şarkın ni-
metlerini Garp adamlarına ulaştıran, Garbın mallarını Şark
15 adamlarına sattıran ve böylelikle dünyanın mutluluğuna
sebepe olan bir kimse varsa, o da kumaş ticaretiyle uğraşan
kimsedir. Böyle korkulu işlere yalnız o adam razı olabilir
ki, onun akıl gözü tutulmuş olsun.

Kumaş ticaretiyle uğraşmak iki çeşittir, her ikisi de tehli-
kelidir: Biri faizledir, biri yolculukla. Faizle ona derler ki,
20 adamlar bir yerde kalıp pahalı satmak ümidiyle satılma-
yan şeyleri alıp saklarlar, burada tehlike mal için olur.
Yürekli ve uzakgörüşlü olmak lâzımdır ki,

[145]

1 cür'et edip kazanç ümidiyle satılmayan şeyleri alsın. Sefere
çıkanın ise kim olduğunu söylemişim. Her iki halde ku-
maş satan adam yiğit ve korkmaz olmalıdır. Fakat

4 gormazlıkla beraber, hem de üreyitemiz ve elidüz ol-
5 malıdır, öz heyri için halgın ziyanını istememeli, öz
6 gazancın hatirine camaatın zererini arzu etmemelidir.
7 Müamileni¹⁴² özünden aşağılarda etmeli, özünden bö-
8 yükle etdikde, onun düz, deyanetli, e'tibarlı, insafı
9 mürüvvetli olmasına fikir vermelidir. O, adam alda-
10 danlardan özünü gorumagla, maldan başı çıhmayan
11 adamlar alver etmemelidir ki, gapı döyülmekden arhayın
12 olsun. Yohsul ve ahmag adamlarla sövdesi olmamalı-
13 dır, olsa tamah elini üzmelidir ki, dostlug pozulma-
14 sın. Balaca ziyan ve gazanc üstünde o gadar dostlug-
15 lar pozulur ki...

16 Artıgtamahlık üzünden nisye alver etmemelidir,
17 be'zen "çoh" galınca gaçarsan, "az" elde edersen, hır-
18 da sehv buraharsan, büyük zerer çekersen, nece ki, men
19 deyirem:

20

R ü b a i

21

Dedim getsem onun yanından eger,

22

Belke ürek sakit oldu bir geder.

23

Ordan gaçdım, gaçdı yuhum, iştaham

24

Hırda sehvdən doğurmuş büyük zerer!

25

Genimetden yemek mümkün olduğca, gazancdan yeme,

27

sövdegerin en büyük zererı mayadan yemektir. En gazanlı

28

mal odur ki, onu halvarla, batmanla alıb, misgalla,

29

dirhemle satasan. En zererli mal bunun eksini bil.

30

Gazanc ümidi ile tahıl almagdan vazgeç, tahıl satan-

31

lar hemişe bedniyyet ve bedtiynet olarlar. En büyük

32

düzlük odur ki, alverde yalan danışmayasan. Ticaretde

33

yalan danışmag ne kafire yarayar, ne müselmanı. Men

korkmazlıkla beraber temiz yürekli ve dürüst olmalıdır.

5 Kendi hayrı için halkın zararını istememeli, kendi kazancının hatırına cemaatin zararını arzu etmemelidir.

Alışverişini kendisinden aşağılarla etmeli, kendisinden büyükle ettiği zaman onun doğru, dindar, itibarlı, mürüv-

10 vetli olmasına kaygı göstermelidir. O, adam aldatanlardan

kendisini korumalı, maldan başını kaldırmayan adamlar

alışveriş etmemelidir ki, kapı aşındırmaktan endişeli ol-

masın. Yoksul ve ahmak adamlarla alışveriş etmemelidir,

etse hırs elini kesip koparmalıdır ki, dostluk bozulmasın.

Birazcık zarar ve kazanç üzerinde o kadar dostluk-

15 lar bozulur ki...

Aşırı hırs yüzünden veresiye alışveriş etmemelidir, bâzen

çok kalınca kaçarsın, az elde edersin, az yanlış yaparsın,

büyük zarar çekersin. Nasıl ki ben diyorum:

20

R ü b a î

Dedim gitsem onun yanından eğer,

Belki yürek sâkit oldu bir kadar.

Ordan kaçtım, kaçtı uykum, iştahım,

Birazcık hatadan doğarmış büyük zarar!

25 Ganimetten yemek mümkün oldukça kazançtan yeme. Kumaş

satan adamın en büyük zararı sermayeden yemektir. En

kazançlı mal odur ki, onu halvarla (410 kğ.), batmanla

alıp, miskalle dirhemle satasın. En zararlı mal bunun aksi-

30 ni bil. Kazanç ümidiyle tahıl almaktan vazgeç, tahıl satan-

lar devamlı kötü niyetli ve alçak olurlar. En büyük dürüst-

lük odur ki, alışverişte yalan söylemeyesin. Ticarete yalan

söylemek ne kâfire yaraşır, ne Müslümana. Ben

[145, 34 - 146, 21]

34 bu barede aşağıdaki şe'rde deyirem:

35 R ü b a i

36 Eşg odu gelbime yanđınlar salan,

37 Naz ohu sinemi nişane alan!

38 Eşgini almışam gan bahasına,

39 Alverde, bilirsen, demezler yalan!

[146]

1 Beh almamış heç bir şeyi elden vermemelidir. Ti-
2 caretde utanmag olmaz. Zirek adamlar demişler: "Utan-
3 mag ruzini azaldar". Baha satmagdan gorhmamalıdır,
4 Lakin insafsızlığa da yol vermemelidir. Bu senetden
5 başıçıhanlar demişler: "Ticaretin esası gazanc ve
6 insaftır". Gazanc dövlet artırır, insaf şöhret. Bu
7 barede men bir hekayet de eşitmişem.
8 H e k a y e t . Eşitmişem bir sövdeger bir behsah-
9 layan dükanın garşısında min dinarlığ alver edir.
10 Alver gurtardığdan sonra sövdegerle behsahlayan dü-
11 kandar arasında hırla pul üstünde mübahise başla-
12 yır. Behsahlayan deyir: "Sene bir dinar da vereceyem".
13 Sövdeger deyir: "Yoh, bir dinar gızıl, bir de gara pul".
14 Seherden günortaya geder gara pul üstünde çene döyür-
15 ler, sövdeger gışgırır, bağırır, hay-küy salır, öz
16 sözünden dönmür ki, dönmür. Nehayet, behçi yorulub bir
17 gızıl dinarla haman gara pulu sövdegere verir. Söv-
18 deger pulu alıb yola düzelir. Bu hadisenin şahidi
19 olmuş adamlar sövdegeri mezemmet etmeye başlayırlar.
20 Bu zaman behçinin şagirdi sövdegerin dalınca gedib
21 ondan řagirdanelik¹⁴³ isteyir. Sövdeger gızıl dinar-

[145, 34 - 146, 21]

bu konuda aşağıdaki Şiirde diyorum:

35 R ũ b a ũ

Aşk ateşi kalbime yangınlar salan,

Naz oku sinemi nişan alan!

Aşkını almışım kan pahasına,

Alışverişte bilirsin, demezler yalan!

[146]

1 Teminat alınmamış hiçbir Şeyi elden vermemelidir. Tica-
rette utanmak olmaz. Becerikli adamlar demişler: "Utan-
mak rızkı azaltır". Fiyatlı satmaktan korkmamalıdır. Bu

5 sanatta ileri gidenler demişler: "Ticaretin esası kazanç ve in-
saftır". Kazanę devlet artırır, insaf şöhret. Bu konuda ben
bir hikâye de işitmişim.

H i k â y e . İşitmişim ki bir kumaş satan adam bir kazanç
saklayan dükkân sahibinin karşısında bin dinarlık alışveriş

10 yapıyor. Alışveriş bittikten sonra kumaş satan adamla ka-
zanę saklayan dükkân sahibi arasında az bir para üstünde
tartışma başlar. Kazanę saklayan der: "Sana bir dinar da
vereceğim". Kumaş satan adam der: "Yok, bir dinar altın,
bir de kara para". Seher vaktinden günortasına kadar kara

15 para üzerinde çene döverler, kumaş satan adam haykırır,
bağırır, gürültü koparır, kendi sözünden dönmez de dön-
mez. Nihayet peşinatçı yorulup bir altın dinarla kara para-
yı hemen kumaş satan adama verir. Kumaş satan adam
parayı alıp yola koyulur. Bu hâdisenin şâhidi olmuş
adamlar kumaş satanı çekiştirmeye başlarlar. O zaman pe-

20 şinatçının hizmetçisi kumaş satanın ardından gidip

bahřiř¹⁴³ ister. Kumaş satan adam altın dinarla

[146, 22 - 147, 5]

22 la haman gara pulu ona verir, uşag geri gayıdır. Beh-
23 çi uşaga deyir: "Ay haramzada, sen gördün ki, bu adam
24 seherden günortaya geder camaatdan utanmayıb bir gara
25 pul üstünde ne oyun çkardı, ümid edirdin ki, sene bir
26 şey verecek?" Uşag gızılı ustasına gösterir, usta
27 teeccüb edir ve öz-özüne deyir: "Hudaya hudavenda, bu
28 ne işdir, bu hesislikde adam bu geder büyük bir eli-
29 açığı ne için etmişdir?"
30 Behçi sövdegerin dalınca gedib deyir: "A kişi, men
31 sene teeccüb edirem. Sen bütün günü camaat içinde ha-
32 man pul üstünde mene başağrısı verdin, incitdin,
33 sonra hamısını da benim şagirdime bağışladın. O
34 hesislik ne için idi, bu eliaçığı ne demektir?" Söv-
35 deger deyir: "Ey hace, mene teeccüb etme, men sövdeger
36 babayam, sövdegerliyin şerti ise budur ki, ticaretde
37 bir dirhem aldanmış olsan, ömrünün yarısını aldan-
38 mış kimi olarsan, elece de sehavetde hesislik etsen,
39 özünün nanecibliyini sübut etmiş olarsan, ona göre
40 men ne ömrüm boyu aldanmağı isteyirem, ne nanecib ol-
41 mağı".
42 Mayası az olan sövdeger şerikli ticaretten kaçma-
43 lıdır. Şerikli alver etmeli olsa, insaflı, dövlet-

[147]

1 lı ve sabırlı adamla etmelidir ki, verşikest çıhdıg-
2 da edaletsiklik etmesin. Bir de ele mal almamalıdır
3 ki, sahlınması büyük herc teleb etsin, sınan ve ya çürü-
4 yen olsun. Bahtını yohlamağ hatirine mayasını herc-
5 lememelidir, yalnız o halda bele etmek olar ki, zerer-

[146, 22 - 147, 5]

hemen kara parayı ona verir, uşak geri döner. Peşinatçı,
uşağa der: "Ey haramzâde, sen gördün ki bu adam seher
vaktinden günortasına kadar halktan utanmayıp bir kara
25 para üstünde ne oyun çıkardı, ümit ediyordun ki, sana da
birşey verecek?" Uşak altını ustasına gösterir, usta hayret
eder ve kendi kendisine söylenir: "Yâ Rab! Bu ne iştir, bu
cimrilikte ileri adam bu kadar eliaçıklığı niçin yapmıştır?"
30 Peşinatçı, kumaş satan adamın ardından gidip der: "A kişi,
ben sana hayret ediyorum. Sen bütün gün halk içinde para
için bana başağrısı verdin, incittin, sonra hepsini de benim
hizmetçime bağışladın. O cimrilik niçindi, bu eliaçıklık ne
35 demektir?" Kumaş satan adam der: "Ey hoca, bana hayret et-
me, ben kumaş satan babayım, kumaş satmanın şartı bu-
dur ki, ticarete bir dirhem aldanmış olsan, ömrünün yarı-
sını aldanmış sayılırsın. Bunun gibi eliaçıklıkta da cimri-
lik etsen, kendinin nankörlüğünü ispat etmiş olursun."
40 Ona göre ben ne ömrüm boyu aldanmayı isterim, ne nankör
olmayı".

Sermayesi az olan kumaş satıcı, ortaklı ticaretten kaçmalı-
dır. Ortaklı alışveriş edecek olsa, insafli, devletli,

[147]

1 ve sabırlı adamla etmelidir ki, insaf sözkonusu olduğunda
adaletsizlik etmesin. Bir de saklanması büyük para isteyen,
kullanılmış veya çürük mal satın almamalıdır. Şansını yok-
lamak hatırına sermayesini harcamamalıdır. Yalnız o
5 halde böyle etmek olur ki, zarar

6 baş vererse, mayanın yarısından çohunun galacağına
7 emin olsun.
8 Kim senden başga yere mektub aparmağı hahiş etse,
9 evvel o mektubu ohu, sonra sahibine çatdır. Başıbağ-
10 lı mektublardan çoh belalar baş vermişdir. Bilmek
11 olmaz ki, iş nece olacadır! Lakin ehtiyacı olan
12 adamların mektubunu aparmagdan ehtiyat etme. Her şe-
13 here çatanda pis hadiseleri danışma, ölüm heberi ver-
14 me, lakin muştulug çatdırmagda da ehmallıg gös-
15 terme.
16 Yoldaşsız sefere çihma, e'tibarlı yoldaş tap. Kar-
17 vanda adamların sıh olduğu yerde ol, malını da adam-
18 ların çoh olduğu yerde goy. Silahlı adamlar arasında
19 getme, çünkü yolkesenler birinci növbede silahlılara
20 basgın ederler. Piyada atlıya goşulmamalı, düzlüğüne
21 emin olmadığı özge adamdan yol soruşmamalıdır. Çoh
22 nanecib adamlar var ki, yolu yanlış gösterer, sonra
23 özleri dalınca düşer ve malını tutub elinden alar-
24 lar. Yolda biri rast gelse, ona gülerüzle salam ver,
25 özünü yazıg ve yorgun gösterme.
26 Resedbanlara¹⁴⁴ heyamet etme, lakin şirin dil tökü-
27 onları yumşaltmağı da unutma. Hazırlığın olmayın-
28 ca yola çihma, yol rahat ve abad olsa da, yayda gış
29 paltarı götürmeden sefere getme. Çarvadarlarla¹⁴⁵ yah-
30 şı dolan, nabeled yerde galmalı olsan, e'tibarlı sı-
31 ğıncag tap.
32 Üç cür adamla durub oturmağ olar: cavanmerd ve
33 şücaetli, imkanlı ve dövletli, insafli ve mürüvvet-
34 li. İstiye, soyuğa, açlığa, susuzluğa davamlı olmağa

ortaya çıkarsa, sermayenin yarısından çoğunun kalacağına emin olsun.

Kim senden başka yere mektup götürmeyi ricâ etse, önce o
10 Mektubu oku, sonra sahibine ulaştır. Başlı bağı mektuplar-
dan çok belâlar ortaya çıkmıştır. İşin nice olacağı bilinmez! Fa-
kat ihtiyacı olan adamların mektubunu götürmekten çakinme.

Her şehire vardıkta kötü hâdiseleri sorma, ölüm
15 haberi verme, fakat müjde ulaştırmakta da ihmallik gösterme.

Arkadaşsız sefere çıkma, itibarlı yoldaş edin. Kervanda
adamların sık olduğu yerde ol, malını da adamların çok
olduğu yere koy. Silahlı adamlar arasında gitme, çünkü
20 yol kesenler herşeyden önce silahlılara baskın yaparlar.

Yaya atlıya koşulmamalı, dürüstlüğüne emin olmadığı
başka adamdan yol sormamalıdır. Çok nankör adamlar
var ki, yolu yanlış gösterir, sonra kendileri ardınca gider
ve malını tutup elinden alırlar. Yolda biri rastgelse, ona
25 güleryüzle selâm ver, kendini zavallı ve yorgun gösterme.

Gözetmenlere¹⁴⁴ hiyanet etme, fakat şirin dil döküp onları
yumuşatmayı da unutma. Hazırlığın olmayınca yola çık-
ma, yol rahat ve mamur olsa da, yaz mevsiminde kış elbi-
sesi götürmeden sefere gitme. Yük taşıyanlarla¹⁴⁵ iyi

30 geçin, yabancı yerde kalacak olsan, itibarlı yere sığın.

Üç çeşit adamla durup oturmak iyidir: Civanmert ve şeca-
atli, imkânlı ve devletli, insafı ve mürüvvetli. Sıcağa, so-
ğuğa, açlığa, susuzluğa alış.

[147, 35 - 148, 16]

35 çalış. Rahat heyata öyrenmekde ifrata varma ki, zeru-
36 ret üzünden çetinlik baş verse, asan geçire bilesen.
37 Bacardığın işlerin hamısını özün gör, başgalarına
38 e'tibar etme, çünkü dünya malı adamı tez aldatar. Alıb
39 satmagda diribaş ol, düz danış, ve'dini yerine yetir.
40 Çoh alıb çoh satmağı bacar, mümkün oldugca nisye al-
41 ver etme, etmeli olsan, bir neçe cür adamla etme: malı
42 az olanla, alvere teze başlayanla, alimle, elevi ile,
43 uşagla, gazının yahın vekilleri ile, şehir müftileri

[148]

1 ile, devlet hizmetçileri ile. Heç vaht bu gebilden olan
2 adamlarla alverin olmasın. Bu cür adamlarla alveri
3 olan ahırda zerer görüb peşmanlık çekmekden yahası-
4 nı gurtara bilmez.
5 Görmemiş adama heç bir şeyi e'tibar etme, sınağ-
6 dan çıkarılmamış adama inanma, imtahandan çıhmı-
7 şı ise her addımbaşı yohlama, sınağdan çıhmışı
8 çıhmamışı evez etme, uzun vaht lazımdır ki, e'ti-
9 barlı bir adam ele getiresen. Mesel var deyerler: "Sı-
10 nağdan çıkarılmış div, sınağmamış adamdan yahşı-
11 dır". Adamı evvel başga adamla imtahan et, sonra özün
12 sına. Sene layıg olmayan adam başgasına da layıg ol-
13 maya biler. Lakin yohlayanda hemişe işe göre yohla,
14 söze göre yoh. Negd serçe nisye tovuzdan yahşıdır. Guru
15 seferinde ona yarım, deniz seferinde ise ona on bir
16 gazancın olsa, yine deniz seferine çıhma, çünkü deniz

35 Rahat hayatı öğrenmekte ifrata varma ki, zaruret yüzünden
çetinlik başgösterse, kolay geçirebilesin. Becerdiğin işlerin
hepsini kendin gör, başkasına itibar etme, çünkü dünya
malı insanı çabuk aldatır. Alıp satmakta becerikli ol, doğ-
40 ru danış, vâdini yerine getir. Çok alıp çok satmayı becer,
mümkün oldukça veresiye alışveriş etme, edecek olsan şu
türde adamlarla etme: Malı az olanlarla, alışverişe yeni başla-
yanlarla, âlimle, Alevî ile, çocukla, kadının yakın vekilleriy-
le, şehir müftüleriyle,

[148]

1 devlet hizmetçileriyle. Hiçbir zaman bu kabilden olan adam-
larla alışverişin olmasın. Bu çeşit adamlarla alışverişini olan
sonunda zarar görüp pişmanlık çekmekten yakasını kurta-
5 ramaz. Görmemiş adama hiçbir şeyi itibar etme, imtihandan
çıkarılmamış adama inanma, imtihandan çıkmış ise her
adım başı yoklama, imtihandan çıkmış çıkılmamış karıştır-
ma, uzun zaman lâzımdır ki, itibarlı bir adam ele geçirebile-
10 sin. Misal var, derler: "İmtihandan çıkarılmış dev, imtihan
edilmemiş adamdan iyidir". Adamı önce başka adamlarla im-
tihan et, sonra kendin sına. Sana lââyık olmayan adam, baş-
kasına da lââyık olmayabilir. Fakat yoklarken devamlı işe
göre yokla, söze göre değil. Nakit serçe veresiye tavustan
15 iyidir. Kara seferinde ona yarım, deniz seferindeyse ona on
bir kazancın olsa, yine deniz seferine çıkma, çünkü deniz

- 17 seferinin gazancı topugdan olar, zereri hirtdekden.
18 Az gazanc hatirine büyük sermayeni bada vermek olmaz.
19 Guruda bir bedbehtlik üz verse, mal geder, can galar,
20 denizde ise her ikisinin gorhusu vardır. Malın evezi-
21 ni tapmag olar, canın ise yoh. Deniz işini padşahlig
22 işine benzedirler, birden gelib birden geder. Lakin
23 dövletin varsa, maraglı şeyler görmek megsedi ile bir
24 defe gemiye minmeyine deyer.
25 Peyğember demişdir: "Bir defe deniz seferine çı-
26 hın ve büyük allahın nece harigeler yaratdığına tama-
27 şa edin".
28 Alverde çene vurmagdan gorhma, lakin malı da el-
29 den çihartma.
30 Öz işini bütünlükle başgalarının ehtiyarına ver-
31 me. Deyirler: "Başgalarının eli ile yalnız ilan tut-
32 mag yahşı olar". Hemişe gelir ve çiharının hesabı-
33 nı sahla, imza verib heç bir şeyi öz öhdene götürme ki,
34 istediyyin vaht boyun gaçıra bilesen. Teserrüfat işle-
35 rini yahşı öyren ki, sehv ve nögsanlara yol vermeyesen.
36 Nökerlerine ve yahın adamlarına her şeyi hesabla
37 ver, onlardan da hesab teleb et, hemişe gözün üstlerin-
38 de olsun ki, gazanc ve zererlerinden heber tuta bile-
39 sen. Hain adamlardan gaç, özün de başgalarına heyamet
40 etme. Kim halga heyamet etse ve ele bilse ki, başgala-
41 rına heyamet etmemişdir, sehv edir, heyaneti o, özüne et-
42 miş olar.
43 H e k a y e t . Goyun sahlayan bir kişinin büyük goyun

seferinin kazancı topuktan olur, zararı gırtlaktan. Az kazanç hatırına büyük sermayeni rüzgâra vermek olmaz.

Karada bir bedbahtlık yüz verse mal gider, can kalır. Deniz-
20 deyse her ikisinin korkusu vardır. Malın karşılığını elde etmek mümkündür, canın ise değil. Deniz işini pâdişahlık işine benzetirler, birden gelir, birden gider. Fakat varlıklılıysan, meraklı şeyler görmek maksadıyla bir defa gemiye
25 binmeye değer. Peygamber demiştir: "Bir defa deniz seferine çıkın ve büyük Allah'ın nice hârikalar yarattığını temaşa edin".

Alışverişte çene yapmaktan korkma, fakat malı da elden çıkartma.

30 Kendi işini bütünüyle başkalarının ihtiyarına verme. Derler: "Başkalarının eliyle yalnız yılan tutmak iyi olur". Devamlı gelir ve çıkarının hesabını sakla, imza verip hiçbir şeyi kendi uhdene geçirme ki, istediğin vakit üzerinden atabi-
35 lesin. Harcama işlerini iyi öğren ki, yanlış ve noksanlara yol vermeyesin. Hizmetçilerine ve yakın adamlarına her şeyi hesapla ver, onlardan da hesap iste. Devamlı gözün üstlerinde olsun ki, kazanç ve zararlarından haberdar olabile-
40 etme. Kim halka hiyanet etse ve başkalarına hiyanet etmediğini zannetse yanlış yapar, hiyaneti o kendine etmiş olur.
H i k â y e . Koyun saklayan bir kişinin büyük koyun

1 sürüsü ve çoh düz, emelisaleh bir çobanı var idi. Go-
2 yunlar günde ne geder süd verirdilerse, azına-çohuna
3 artığına-eksiyine bahmadan çoban hamısını ağasının
4 yanına aparardı. Ağası ise hemin süde su gatıb çoba-
5 na gaytarar ve deyerdi: "Apar sat!" Çoban hemin kişi-
6 ye öyüd verib nesihet eder ve deyerdi: "Ey hace, müsəl-
7 manlara heyamet etme, halga heyamet edenin ahırı yahşı
8 olmaz". Kişi çobanın sözüne bahmayıb süde su gatma-
9 ğında davam ederdı.

10 Bir defe çoban tesadüfen goyunları suyu gurumuş
11 bir dereye yatırdıb, özü bir tepenin başına dırmaş-
12 dı ve orada yuhladı. Bahar fesli idi, birden dağlar-
13 da gürşad yağışlar başladı, sel alıb dereni doldurdu
14 ve bütün goyunları boğub öldürdü.

15 B e y t

16 Sanki o su toplandı, dama-dama göl oldu,
17 Birden daşdı sel kimi, bütün sürünü boğdu.
18 Çoban şehere gelib goyun sahibinin yanına südsüz
19 getdi. Kişi soruşdu: "Ne için süd getirmeyibsen?"
20 Çoban dedi: "Ey hace, sene dedim, süde su gatma, heyamet
21 olar, sözüme bahmadın. İndi camaata süd evezine sat-
22 dığın o sular bir yere toplanıb hücumu geçdiler ve
23 senin bütün goyunlarını apardılar".
24 Bacardıgca çalış heyanetden kaç, kim bir defe he-
25 yanet etse, artıg heç kes ona inanmaz. Düzlüyü özüne pe-

- 1 sürüsü ve çok dürüst, salih amelli bir çobanı vardı. Koyunlar günde ne kadar süt verirdiyse azına çoğuna, fazlasına eksigiine bakmadan çoban hepsini ağasının yanına götürürdü. Ağasıysa hemen süte su katıp çobana verir ve derdi: "Götür sat!" Çoban hemen o kişiye öğüt verip nasihat eder ve derdi: "Ey hoca, Müslümanlara hıyanet etme, halka hıyanet edenin sonu iyi olmaz!" Adam çobanın sözüne bakmayıp süte su katmaya devam ederdi.
- 10 Bir defa çoban tesadüfen koyunları suyu kurumuş bir dereye yatırıp kendisi bir tepenin başına tırmandı ve orada uyudu. Bahar mevsimiydi, birden dağlarda sağanak yağışlar başladı, sel alıp dereyi doldurdu ve bütün koyunları boğup öldürdü.
- 15 B e y i t
- Sanki o su toplandı, damlaya damlaya göl oldu;
Birden taştı sel gibi bütün sürüyü boğdu!
Çoban şehire gelip koyun sahibinin yanına sütsüz gitti. Adam
- 20 sordu: "Niçin süt getirmiyorsun?" Çoban dedi: "Ey hoca, sana dedim, süte su katma, hıyanet olur! Sözüme bakmadım. Şimdi halka süt yerine sattığın o sular bir yere toplanıp hücumla geçtiler ve senin bütün koyunlarını götürdüler!"
Mümkün mertebe hıyanetten kaçmaya çalış, kim bir
- 25 defa hıyanet etse, artık hiç kimse ona inanmaz.
Doğruluğu kendine

[149, 26 - 150, 7]

26 Şe et. En büyük meharet dzlkdr.
27 Ticaretde ve svdegerlikde hoŐreftar ol. Heç kese
28 ve'de verme, verdikde ve'dehilaf çihma. Şeyin mayası-
29 nın neçe olduğunu deme, deyeğense dzn de ki, allah
30 da mayana bereket versin. Ticaretde gebz verib almagda
31 ayığ ol, gebz yazmalı olsan, haggını almayınca onu el-
32 den verme. Hara getsen orada zne bir tanış tap.
33 Svdegerlik etsen ve evveller heç vaht grmediyin
34 bir Şehere getmeli olsan, zn haggında m'teber bir
35 adamın hasiyyetnamesi ile get, belke işe yaradı, lazım
36 olmasa da ziyanı yohdur. Bilmek olmaz ki, orada işler
37 nece cereyan edecektir. Adamlarla yola getmeye çalış.
38 Yola getmeyen, nadan, ahmag, tenbel, namaz gılmayan,
39 hrmet ganmayan adamla sefere çihma. Deyibler: "Ev-
40 vel yoldaş, sonra yol".
41 Sene e'tibar eden adamların ümidini puça çiharma,

[150]

1 Şeyleri görmemiş alma. Satmag istediysin Şeylerin ev-
2 vel giymetini yren. Şert-peymanla satma ki, mehkemeye
3 dŐmekden ve dedi-godudan hilas olasan.
4 Ev sahlamag yolunu yahşı yren. En büyük ticaret,
5 evi ve onun avadanlığını sahlamagdır. Teserrfat iş-
6 lerini perakende halda aparmamalısın. Eve ne lazım-
7 sa, ilde bir defe bollug vahtı hamısını birden alma-

huy et. En büyük maharet dürüstlüktür. Ticarete ve ku-
maş satıcılıkta insanlara iyi davranan ol. Hiç kimseye
vâde verme, verdiğin zaman da sözünde dur. Bir şeyin
sermayesinin ne kadar olduğunu deme, dersin doğrusunu de ki,

30 Allah da sermayene bereket versin. Ticarete makbuz verip
almakta açığöz ol, makbuz yazacak olsan, hakkını alma
yınca onu elden verme. Nereye gitsen orada kendine bir
tanış bul. Kumaş satıcılığı yapsan ve önceleri hiç görme-
diğin bir şehire gidecek olsan, kendin hakkında muteber bir

35 adamın referansıyla git, belki işe yarar, lâzım olmasa da zi-
yanı oktur. Orada işlerin nasıl cereyan edeceğini bilemez sin.

Adam olanlarla yola çıkmaya çalış. Yolculuk bilme yen,
câhil, ahmak, tembel, namaz kılmayan, hürmet bil-

40 meyen adamla sefere çıkma. Derler: "Önce yoldaş, sonra yol".

Sana itibar eden adamların ümidini boşa çıkarma,

[150]

1 lüzumlu şeyleri görmeden alma. Satmak istediğin şeylerin
önce kıymetini öğren. Şart ve yeminle satma ki, mahke-
meye düşmekten ve dedikodudan halas olasın. Ev geçindir-

5 mek yolunu iyi öğren. En büyük ticaret evi ve onun içindekileri
geçindirmektir. Alışveriş işlerini perakende halde yapmamalısın.

Eve ne lâzımsa, yılda bir defa bolluk vakti hepsini

birden almalısın,

8 lısan, özü de bir ilde serf ede bileceyinden iki defe
9 çoh al. Sonra giymet öyren, giymet galhdıgda şeylerin
10 heresinden yarısını sat. Belelikle, hemin ili havayı
11 dolanmış olarsan. Burada ne günah var, ne hamlıg
12 ve heç kes seni bu işde hesis hesab etmez, çünkü bu ev
13 dolandırmag yollarından biridir. Öz teserrüfat iş-
14 lerinde kesir görende geliri artırmag haggında ted-
15 bir tøk, kesiri aralıgdan galdır. Geliri artırmag
16 haggında bir çare tapa bilmesen, hercini azalt. Ele
17 bu da geliri artırmag kimi bir şeydir. Ticareti beyen-
18 mesen ve elmde şöhret kazanmag fikrine düşsen, din
19 elmi nezere alınmasa, tıbb elminden en faydalı ve en
20 şerefli elm yohdur. Peyğember s. ve s. deyibdir: "Elm
21 ikidir: din elmi, beden elmi".

1. 34. OTUZ ÜÇÜNCÜ FESİL

TİBB ELMİ GAYDALARI HAGGINDA

1 Ey oğul, bil, tebیب olsan gerek tıbb elminin esas-
2 larını, hem nezeri, hem emeli cehtden yahşı bi-
3 lesen. Bil ki, bedende her ne varsa ya tebiidir, ya gey-
4 ri-tebii. Tebii olanlar üç növdür: birinci növ odur ki,
5 bedenın möhkemliyini ve davamlılığını sahlayı;
6 ikinci növ ise bedenın möhkem ve davamlılı-
7 ğını sahlayana tabe olanlardır; üçüncü odur ki,

Kendisi de bir yılda sarfedebileceğinden iki defa fazla al.
Sonra kıymet öğren, kıymet kalktığında ihtiyaçlarının ya-
10 rısını sat. Böylelikle aynı yılı zahmetsiz geçirmiş olursun.
Bunda ne günah vardır, ne hamlık ve hiçkimse seni bu iş-
te cimri saymaz; çünkü bu, ev geçindirmek yollarından
biridir. Kendi alışveriş işlerinde fazlalık görürsen geliri
15 artırmak için tedbir al, fazlalığı aradan kaldır. Geliri artır-
mak için bir çâre bulamasan masrafını azalt. Bu da geliri
artırmak gibi birşeydir. Ticareti beğenmesen ve ilimde
şöhret kazanmak fikrine düşsen, din ilmi nazara alınmasa,
20 tıp ilminden faydalı ve şerefli ilim yoktur. Peygamber
sallallâhu aleyhi ve sellem der: "İlim ikidir: Din ilmi, be-
den ilmi".

1. 34. OTUZ ÜÇÜNCÜ FASIL

TIP İLMİ KAİDELERİ HAKKINDA

1 Ey oğul, tabip olsan, gerek tıp ilminin esaslarını hem nazarı,
hem amelî bakımdan iyi bilesin. Bil ki bedende her ne
varsa ya tabîdir, ya gayr-ı tabî... Tabî olanlar üç çeşittir:
5 Birinci çeşit odur ki, bedenin sağlamlığını ve devamlılığını
korur. İkinci çeşit ise, bedenin sağlamlık ve devamlılığını
koruyana tabi olanlardır. Üçüncü odur ki,

[151, 8 - 152, 8]

8 bedeni bir haldan başga hala geçirir. Geyri-tebii
9 olanlar ya bilavasite, ya dolayisile zerer yetirenler
10 ve ya özleri zererli olanlardır. İnsanın bedeninin
11 möhkemliyini ve davamlılığını mühafize eden ya mad-
12 dedir, ya suret. Madde olanlar ya uzagdır, meselen,
13 ünsürler kimi, onların sayı dörddür: hava, od, torpag
14 ve su; ya ünsürlere nisbeten daha yahındır, meselen
15 mezac¹⁴⁶ kimi, onların sayı dogguzdur: biri mülayim,
16 sekkizi ise gayri-mülayim; bunların da dördü sadedir,
17 dördü mürekkeb; ya mezaca nisbeten daha yahındır, me-
18 selen, terki¹⁴⁷ kimi; onların da sayı dörddür: belğem,
19 sefra, öd, gan; ya terki¹⁴⁷den daha yahındır, meselen, üzv-
20 ler kimi; onların sayı be'zilerinin fikrine göre
21 dörd, be'zilerinkine göre ise ikidir.
22 Bu dediyim sözlerin me'nası budur ki, beden üzvleri

[152]

1 terki¹⁴⁷den, terki¹⁴⁷ler mezacdan, mezac ise ünsürlerden
2 emele gelmişler, ünsürler ise en uzag maddelerdir.
3 Suret cinsinden olanlar üçdür: nefساني, heyvani ve
4 tebi.
5 Nefساني güvvet ve hissden ibaretdir. Hiss beş növ-
6 dür: görme, dad, eşitme, gohu, lamise. Güvvet ve here-
7 ket, hareketin sayı ve növü bedenin hareket üzvlerinin
8 say ve növüne beraberdir. Güvvetden ibaret olan üçdür:

[151, 8 - 152, 8]

bedeni bir halden başka hale geçirir. Gayr-ı tabiî olanlar
10 ya vasıtasız, ya dolayısıyla zarar getirenler veya kendileri zararlı olanlardır. İnsanın bedeninin sağlamlığını ve devamlılığını muhafaza eden ya maddedir, ya surê. Madde olanlar ya uzaktır, meselâ unsurlar gibi. Onların sayısı dördtür: Hava, ateş, toprak ve su. Veya unsurlara nisbeten
15 daha yakındır, meselâ mizaç¹⁴⁶ gibi. Onların sayısı dokuzdur: Biri mülâyim, sekiziye gayr-ı mülâim. Bunların da dördü sâdedir, dördü mürekkep. Veya mizaca nisbeten daha yakındır, meselâ terkip¹⁴⁷ gibi. Onların da sayısı dördtür: Balğam, safra, öd, kan. Veya terkipten daha yakındır,
20 meselâ uzuvlar gibi. Onların sayısı bâzılarının fikrine göre dört, bâzılarinkine göreyse ikidir.
Bu dediğim sözlerin mânâsı budur ki, beden uzuvları

[152]

1 terkipten terkipler mizaçtan, mizaçlar ise unsurlardan meydana gelmişlerdir. Unsurlar ise en uzak maddelerdir. Suret cinsinden olanlar üçtür: Nefsanî, hayvanî ve tabiî.
5 Nefsanî, kuvvet ve histen ibarettir. His beş çeşittir: Görme, tatma, işitme, koku alma, dokunma. Kuvvet ve hareket, hareketin sayısı ve çeşidi beden hareket uzuvlarının sayısı ve çeşidiyle beraberdir. Kuvvetten ibaret olan üçtür:

9 teheyyül, tefekkür ve zikr. Heyvaniler ikidir: aktiv ve
10 passiv (genetik ve potensial). Tebii üç növdür: isten-
11 sal edenler, nizama salanlar ve yeyenler.
12 Fealiyyetler güvvelerin sayına mütabigdir: nefsa-
13 ni, heyvani, tebii. Ruh güvvelere hizmet etdiyinden
14 fealiyyetlerin sayı güvvelerin sayına tam beraber
15 olar.
16 Bedenin möhkemliyini ve davamlılığını sahlayan-
17 lara tabe olanlar, meselen, soyugluğa¹⁴⁸ tabe olan kök-
18 lük mezacdır. İstiliye¹⁴⁹ tabe olan arıglık mezacdır,
19 yanağın gırmızılığ¹⁵⁰ kimi ki, gana tabedir, ya sarılığ
20 kimi ki, sefraya tabedir, nebzın vurması kimi ki, hey-
21 vani aktiv güvveye tabedir, gezeb kimi ki, passiv hey-
22 vani güvveye tabedir, şücaet kimi ki, mülayim heyvani
23 güvveye tabedir, heya kimi ki, mülayim şehvani güvveye
24 tabedir, hikmet kimi ki, mülayim nitk nefsine tabedir,
25 hüsusiyyet ve keyfiyyet kimi ki, madde ve ya surete ta-
26 bidir.
27 Bedeni bir halden başga hala geçiren vasitelere
28 zeruri sebebler denilir. Onlar altı növdür: birinci-
29 si hava, ikincisi yemek, üçüncüsü hareket ve sakitlik,
30 dördüncüsü yuhu ve ayıglık, beşincisi geniş ve dar
31 tebietlilik, altıncısı hadiseler, meselen, gem, gezeb
32 ve s. Bunlara ona göre zeruri deyirler ki, insanlar on-
33 larsız geçine bilmir. Onların heresinin insan bed-

tahayyül, tefekkür ve zikir. Hayvanîler ikidir: Aktif ve pa-
10 sif (genetik ve potansiyel). Tabîî üç çeşittir: İstinsal edenler,
nizama bırakılanlar ve yiyenler.

Faaliyetler kuvvelerin sayısına mütabıktır: Nefsanî,
hayvanî, tabîî. Ruh kuvvelere hizmet ettiğinden faaliyetle-
15 rin sayısı kuvvelerin sayısı ile tam beraber olur.

Bedenin sağlamlığını ve devamlılığını koruyanlara tabi
olanlar, meselâ soğukluğa¹⁴⁸ temiz mizaçtır. Sıcaklığa¹⁴⁹ ta-
bi olan zayıf mizaçtır. Yanağın kırmızılığı

20 gibi ki, kana tâbidir. Veya sarılık gibi ki, safraya tâbidir. Nab-
zın vurması gibi ki, hayvanî aktif kuvveye tâbidir. Haya
gibi ki, mülâyim şehvanî kuvveye tâbidir. Hikmet gibi ki,
25 mülâyim konuşma nefesine tâbidir. Hususiyet ve keyfiyet gibi ki,
madde veya surete tâbidir.

Bedeni bir halden başka hale geçiren vasıtalara zarurî se-
bepler denilir. Onlar altı çeşittir: Birincisi hava, ikincisi
30 yemek, üçüncüsü hareket ve sakitlik, dördüncüsü uyku ve uya-
nıklık, beşincisi geniş ve dar tabiatlılık, altıncısı hâdiseler,
meselâ gam, kızgınlık ve saire. Bunlara ona göre zarurî
derler ki, insanlar onlarsız geçinemez.

Onların herbirinin insan bedenine

[152, 34 - 153, 15]

34 nine öz hüsusi ve tam te'siri vardır. Bunlardan biri
35 müvazinetde olsa, onların hamısının adamlar tere-
36 finden işledilmesi düz ve müvazinetde olar, eksine
37 bunlardan be'zileri öz müvazinetini itirse ve ya insan-
38 lar terefinden düz istifade edilmese, ifratlıg üzün-
39 den hestelik ve nasazlıg emele gelir. Tebietden haric
40 olanlar da üç gisimdir: 1) hestelik, 2) elametleri,
41 3) neticeleri. Hestelik de üç növdür: ohşar üzvlerin
42 hesteliyi, ohşamayan üzvlerin hesteliyi, bağların hes-

[153]

1 teliyi. Ohşar üzvlerin hesteliyi ya isti hesteliyi olar,
2 bu beş gisimdir, ya soyug hesteliyi olar, bu sekkiz gi-
3 simdir, ya rütubet hesteliyi olar, ya guru. Bunların he-
4 pisi dörd gisimdir. Ohşamayan üzvlerin hesteliyinin
5 sebebi ya anadangelme olar, ya kemiyyetce olar, ya veziy-
6 yetce, ya sayca.
7 Hilgetden olan hestelikler ya şiş olar, ya batıg.
8 Bu da yeddi cürdür, ya berk olar, bu da iki cürdür:
9 ya yumşag, bu da iki cürdür. Migdara göre hestelikler
10 üç cür, veziyyete ve saya göre ise heresi iki cürdür.
11 Bağlar dörd cürdür, hestelikleri ise üç cürdür: ohşar
12 üzvlerin hesteliyi, ohşamaz üzvlerin ve bağların hes-
13 teliyi. Buna ümumi - müşterek hestelikler deyilir,
14 çünkü o hem ohşar üzlere, hem de ohşamaz üzlere aid
15 olur.

[152, 34 - 153, 15]

kendi huhusî ve tam tesiri vardır. Bunların biri muvazene-
35 de olsa, onların hepsinin adamlar tarafından işletilmesi doğru
ve muvazenede olur. Aksine bunlardan bâzıları kendi mu-
vazenesini kaybetse veya insanlar tarafından doğru istifa-
de edilmese, aşırılık yüzünden hastalık ve keyifsizlik
40 meydana gelir. Tabiattan hâriç olanlar da üç kısımdır: 1) Has-
talık, 2) Alâmetleri, 3) Neticeleri. Hastalık da üç çeşittir:
Benzer uzuvların hastalığı, benzemeyen uzuvların hastalı-
ğı, bağların hastalığı.

[153]

1 Benzer uzuvların hastalığı ya sıcak hastalığı olur, bu beş kısım-
dır. Veya soğuk hastalığı olur, bu sekiz kısımdır. Veya rü-
tubet hastalığı olur. Veya kuru. Bunların hepsi dört kısımdır:
5 Benzemeyen uzuvların hastalığının sebebi ya anadan gelme
olur, ya kemiyetçe olur, ya vaziyetçe, ya sayıca.
Yaratılıştan olan hastalıklar ya şiş olur, ya çukur. Bu da
yedi çeşittir: Ye sert olur, bu da iki çeşittir: Ya yumuşak,
10 bu da iki çeşittir. Miktara göre hastalıklar üç çeşit, vaziyete
ve sayıya göre ise herbiri iki çeşittir. Bağlar dört çeşittir,
hastalıkları ise üç çeşittir: Benzer uzuvların hastalığı, ben-
zemez uzuvların ve bağların hastalığı. Buna umumî-müş-
terek hastalıklar denilir. Çünkü o hem benzer uzuvlara,
15 hem de benzemez uzuvlara ait olur.

16 Ohşar üzvlerin hesteliyi sekkiz cürdür, dördü sa-
17 de: isti, soyug, yaş, guru; dördü mürekkeb: isti-yaş,
18 isti-guru, soyug-yaş, soyug-guru. Ohşamaz üzvlerin
19 de hesteliyi dörd cürdür: hilgetden olanlar, migdara
20 göre, veziyyete göre, saya göre. Hilgetden olan heste-
21 likler dörddür: şişe göre, batıglığa göre, berkliye
22 ve boşluğa göre. Migdara göre hestelikler iki cür-
23 dür: artmag yolu ile emele gelenler, eksilmek yolu ile
24 emele gelenler. Veziyyete göre hestelikler iki cürdür:
25 ya üzv öz olduğu yerden oynayır, ya başgası ile bitiş-
26 mekle fesad töredir. Saya göre de hestelikler iki cür-
27 dür: ya çohalmagla emele gelir, ya azalmagla.
28 Bağda (rabitede) olan hestelikler ya ohşar üzvler-
29 de olar, ya ohşamaz üzvlerde, ya da her ikisinde.
30 Elametler - ya özünü hareketde gösterer, ya veziyet-
31 de gösterer, ya ifrazatda. Hareketde gösterenler üç
32 cürdür, veziyyetde gösterenler dörd cürdür, ifrazatda
33 gösterenler üç cür.
34 Bilmelisen ki, elm iki gismdir: nezeri ve emeli.
35 Nezeri men dediklerim idi. Yahşı-pis sene dediyim bu
36 nezeri cehtin haradan ohumag mümkün olduğunu da imdi
37 deyirem, bilesen ki, bunların heresinin şerhi ve ince-
38 likleri neden ibaretdir.
39 Menim dediyim bu nezeriyyeleri Calinus¹⁵⁰ esasen
40 özünün "On altı traktat"¹⁵¹ kitabında, be'zilerini ise

Benzer uzuvların hastalığı zekiz çeşittir, dördü sâde: Sıcak, soğuk, yaş, kuru. Dördü mürekkep: Sıcak-yaş, sıcak-kuru, soğuk-yaş, soğuk-kuru. Benzemeyen uzuvların hastalığı da dört çeşittir: Yaratılıştan olanlar, miktara göre, 20 vaziyete göre, sayıya göre. Yaratılıştan olan hastalıklar dördtür: Şişliğe göre, çukurluğa göre, sertliğe göre ve boşluğa göre. Miktara göre hastalıklar iki çeşittir: Fazlaşmak yoluyla meydana gelenler, eksilmek yoluyla meydana gelenler. Vaziyete göre hastalıklar iki çeşittir: Ya uzuv ken- 25 di olduğu yerden oynar, ya başkasıyla bitişmekle fesat çıkarır. Sayıya göre de hastalıklar iki çeşittir: Ya çoğalmakla meydana gelir, ya azalmakla. Bağda (rabitada) olan hastalıklar ya benzer uzuvlarda olur, ya benzemez uzuv- 30 larda, ya da her ikisinde. Alâmetler ya kendisini harekette gösterir, ya vaziyette gösterir, ya ifrazatta. Harekette gösterenler üç çeşittir, vaziyette gösterenler dört çeşittir, ifrazatta gösterenler üç çeşittir.

Bilmelisin ki ilim iki kısımdır: Nazarî ve amelî. Nazarî, 35 benim dediklerimdi. İyi kötü sana dediğim bu nazarî ciheti nereden okumak mümkün olduğunu da şimdi söylüyorum, bunların her birisinin şerhi ve incelikleri nelerden ibaret olduğunu da bilesin.

Benim dediğim bu nazariyeleri Calinus¹⁵⁰ esasen kendisinin "On altı traktat"¹⁵¹ kitabında, bâzılarınıysa 40

[153, 41 - 154, 20)

41 başga eserlerinde geniş izah edir. Ünsürler nezeriye-
42 sine geldikde ise, bu barede hekime lazım olacag geder
43 me'lumatı "On altı traktat" kitabında olan "Ünsür-

[154]

1 ler" feslinden, mezaclar haggında olan nezeriyyeni
2 "Mezaclar" feslinden, terkibler nezeriyyesini haman
3 mecmuede olan "Tebii güvveler" kitabının ikinci me-
4 galesinden, ohşar üzvler behsini "Kiçik anatomiya"
5 kitabından, ohşamaz üzvler haggında "Böyük anatomi-
6 ya" kitabından, tebie güvveler nezeriyyesini "Tebii
7 güvveler" kitabından, heyvani güvveler nezeriyyesini
8 "En-nebz" kitabından öyren. Bunların hamısı "On altı
9 traktat" mecmuesindedir. Nefsani güvveler nezeriye-
10 sini "Bokrat (Hippokrat)¹⁵² ve Eflatunun re'yleri"¹⁵³
11 kitabından öyren, bu da Calinusun eseridir, lakin "On
12 altı traktat" mecmuesine dahil deyildir.

13 Eger bu kitabı daha derinden öyrenib, öz bilmek se-
14 viyyeni artırmag isteyirsense, ünsürler ve mezaclar
15 haggında "El-kün el-fesad"¹⁵⁴, "Es-sema-ül-alem"¹⁵⁵ ki-
16 tablarını ohu, güvveler ve hareketler haggında "En-
17 nefis"¹⁵⁶ ve "El-hiss-ül-Mehsus"¹⁵⁷ kitablarını ohu,
18 üzvler haggında "El-heyvanat"¹⁵⁸ kitabından, hestelik-
19 lerin növünü "On altı traktat" mecmuesinde olan "El-
20 ilelü el- E'raz" kitabının birinci megalesinden öyren.

[153, 41 - 154, 20)

başka eserlerinde geniş izah eder. Unsurlar nazariyesine gelince ise, bu konuda hekime lâzım olacak kadar mâlumâtı "On altı traktat" kitabında yer alan "Unsurlar"

[154]

- 1 faslından, mizaçlar hakkında olan nazariyeyi "Mizaçlar" faslından terkipler nazariyesini de mecmuada yer alan "Tabî kuvveler" kitabının ikinci mekalesinden, benzer uzuvlar bahsini "Küçük anatomi" kitabından, benzer olmayan
- 5 uzuvlar hakkında "Büyük anatomi" kitabından, tabî kuvveler nazariyesini "Tabî kuvveler" kitabından, hayvanî kuvveler nazariyesini "En-nabz" kitabından öğren. Bunların hepsi "On altı traktat" mecmuasındadır. Nefsanî kuvveler
- 10 nazariyesini "Bokrat (Hipokrat)¹⁵² ve Eflatun'un reyleri"¹⁵³ kitabından öğren, bu da Calinus'un eseridir, fakat "On altı traktat" mecmuasına dâhil değildir. Eğer bu kitabı daha derinden öğrenip kendi bilgi seviyeni artırmak istiyorsan, unsurlar ve mizaçlar hakkında "El-kün el-fesad"¹⁵⁴, "Es-semâü'l-alem"¹⁵⁵ kitaplarını oku. Kuvveler ve hareketler hakkında "En-nefs"¹⁵⁶ ve "El-hissü'l-mahsus"¹⁵⁷ kitaplarını oku. Uzuvlar hakkında "El-hayvanat"¹⁵⁸ kitabından, hastalıkların çeşidini "On altı traktat" mecmuasında
- 20 da yer alan "El-ilelü'l-e'raz" kitabının birinci mekalesinden öğren.

[154, 21 - 155, 2]

21 Elametlerin sebepleri haggında hemin mecmuenin üçün-

22 cü megalesini, hesteliklerin sebepleri haggında yine

23 de dediyim hemin mecmuenin dördüncü, beşinci ve al-

24 tıncı megalelerinden ohu.

25 H a ş i y e . Nezeriyyeden danışdığım için sözün

26 uzanmasına bahmayarag, gerek bir az da emeliyyeden da-

27 nışam, çünkü nezeriyye ve emeliyye cisimle ruh kimi

28 bir yerde olarlar, cisim ruhsuz, ruh da cisimsiz kamil

29 olmaz.

30 Müaliceye başlarken gocaların ve cavanların ye-

31 meklerine fikir ver, bahanlarına digget yetir.

32 Hestelerin müalicesi iki cürdür: her şeyden evvel

33 hekim hestenin güvvesini, hesteliyin növünü, sebebini,

34 hestenin mezacını, yaşını, senetini, şehsiyyetini, te-

35 bietini, yaşadığı yeri, bedeninin veziyetini bilme-

36 yince müaliceye başlamamalıdır.

37 H a ş i y e . Sidik, nebz, harici görünüş, zersiz

38 ve zererli elametler, sepkilerin növü, lekeler, dahilde

39 ola bilecek hestelikler, onlardakı ağrı ve böhranla-

40 rın, heraret ve gızdırmaların növünü bilmeli, ne

41 kimi tedbirlerin olduğunu öyrenmeli, dava-derman dü-

42 zeltmekde, onların terkibini te'yin etmekde mahir ol-

43 malı ve bunları her müalice ganununa göre mütehes-

[155]

1 sislerin tapdıgları nüsheler esasında hazırlama-

2 lıdır.

Alâmetlerin sebepleri hakkında bu mecmuanın üçüncü mekalesini, hastalıkların sebepleri hakkında yine dediğim mecmuanın dördüncü, beşinci ve altıncı mekalelerini oku.

25 H a ş i y e . Nazariyeden bahsettiğim için sözün uzanmasına bakmayarak, biraz da ameliyeden bahsetmem gerek.

Çünkü nazariye ve ameliye cisimle ruh gibi bir yerde bulunurlar, cisim ruhsuz, ruh da cisimsiz kâmil olmaz.

30 Tedaviye başlarken gençlerin ve ihtiyarların yemekleri üzerinde düşün, bakıcılarına dikkat et.

Hastaların tedavisi iki çeşittir: Herşeyden evvel hekim hastanın kuvvesini, hastalığın çeşidini, sebebini, hastanın

35 mizacını, yaşını, sanatını, şahsiyetini, tabiatını, yaşadığı yeri, bedeninin vaziyetini bilmeyince tedaviye başlamamalıdır.

H a ş i y e . Sidik, nabız, dış görünüş, zararsız ve zararlı alâmetler, usullerin çeşidi, lekeler, içeride olabilecek has-

40 talıklar, onlardaki ağrı ve değişikliklerin, hararet ve ateşlerin çeşidini bilmeli, ne gibi tedbirlerin olduğunu öğrenmeli,

ilaç-derman vermekte, onların terkiibini tayin etmekte

mahir olmalı ve bunları her tedavi kanununa

göre mütehassısların

1 öngördükleri nüshaları esas alarak hazırlamalıdır.

3 Onların heresi hakkında harada ohumag mümkün ol-
4 duğunu deyirem ki, sene me'lum olsun ve ehtiyac olduğda
5 tapa bilesen. Hifzi-sehhet hakkında "On altı traktat"
6 mecmuesindeki "Tedbir- Esihha" feslinden ohumag la-
7 zımdır, hestelerin müalicesi, müalice ganunları hag-
8 gında "On altı" mecmuesinden ohu, zenersiz ve zererli
9 elametler hakkında "Tegeddemetül- me'rife" ve Bokra-
10 tın "Fesiller"inden ohumalı, nebz nezeriyyesini "Bö-
11 yük nebz" ve "Küçük nebz" kitaplarından, sidik haggın-
12 da yine de "On altı"da olan "El- Böhran" feslinden ve
13 Calinusun "On altı"sına dahil olmamış başka eser-
14 lerinden öğrenmek lazımdır.
15 Dahili hesteliklerin elametleri hakkında "On
16 altı"da olan "Esas ekme" feslinden, böhranlar ne-
17 zeriyyesi hakkında yine de "On altı"da olan "El-Böh-
18 ran" feslinden, böhran müddetini yine de "On altı"da
19 olan "Eyam-ül-böhran", gızdırma behsini "On altı"da
20 olan "El-hümmeyat" feslinden, ağır hestelikler müa-
21 licesini Bokratın eserlerinden olan "Maüş-şe'ir"
22 kitabından, dahili hestelikleri "hiletül-ber" kita-
23 bından, derman hazırlamağı ise Calinusun "Derman-
24 ların terkibi" kitabından öğrenmek lazımdır.
25 Müalice eden gerek çohlu tecrübe etsin, lakin tec-
26 rübelerini meşhur ve büyük adamlar üzerinde aparma-

- Onların herbiri hakkında nerede okumak mümkün olduğunu söylüyorum ki, sana mâlum olsun ve ihtiyaç olduğunda
- 5 bulabilesin. Sıhhatı korumak hakkında "On altı traktat" mecmuasındaki "Tedbir-Esihha" faslını okumak lâzımdır. Hastaların tedavisi, tedavi kanunları hakkında "On altı" mecmuasını oku, zararsız ve zararlı alâmetler hakkında
- 10 "Tekaddemetü'l-ma'rife" ve Bokrat'ın "Fasıllar"ını okumalı, nabz nazariyesini "Büyük nabz" ve "Küçük nabz" kitaplardan, sidik hakkında yine "On altı"da olan "El-Buhran" faslından ve Calinus'un "On altı"sına dâhil olmamış başka eserlerinden öğrenmek lâzımdır.
- 15 İç hastalıkların alâmetleri hakkında "On altı"da olan "Esas ekme" faslından, buhranlar nazariyesi hakkında yine "On altı"da olan "El-Buhran" faslından, buhran müddetini yine "On altı"da olan "Eyyamü'l-buhran", ateş bahsini "On altı"da olan "El-hümmeyat" faslından, ağır hastalıklar tedavisini Bokrat'ın eserlerinden olan "Maüş-şe'ir" kitabından, iç hastalıkları "Hiletül-ber" kitabından, ilaç hazırlamayı ise Calinus'un "Dermanların terkibi" kitabından öğrenmek lâzımdır.
- 25 Tedavi eden çok tecrübeli olmalı, fakat tecrübelerini meşhur ve büyük adamlar üzerinde yönlendirmemelidir.

[155, 27 - 156, 6]

27 malıdır. Hestehanalarda işlemeli ve çohlu heste gör-
28 meli, çohlu müallice etmelidir ki, nadir hestelikler
29 rast gelende çetinlik çekmesin, üzvlerde baş veren
30 nasazlıklar ondan gizk galmasın, kitabda ohuduğu
31 şeyleri gözü ile görmüş olsun ve müallice vahtı aciz
32 galmasın. Bokratın "Vesiyetleri"ni ohumalıdır ki,
33 hestelerin müalicesinde vicdanlı olub, düzlük göster-
34 meyi bacara bilsin.
35 Hemişe özünü ve paltarını temiz sahlamalı, hoş
36 gohulu etirler vurmalıdır. Hestelere baharken üzü-
37 gülen, mehriban olmalı, hoş sözler deyib hestenin gön-
38 lünü almalı, ona ürek-direk vermelidir. Hekimin ürek-
39 direyi hestenin fitri heraretini artırır, ona güvvet
40 verer.
41 H a ş i y e . Hesteni yatmış bilsen, çağıranda ca-
42 vab verse, lakin seni tanımasa, gözün açmag istedikde,
43 gözü gapansa, pis elametdir. Huşunu itirmiş adam ça-

[156]

1 balasa, yerini islatsa-pis elametdir. Huşunu itir-
2 miş adam hey gışgırıp ellerini ve barmaglarını tu-
3 tub sıhsa, bu da pis elametdir. Hestenin gözünün ağı
4 adi haldan daha ağ, ya garası daha gara olsa, dilini
5 ağzında dolandırsa, ağır nefes alsa-pis elametdir.
6 Büyük pahıllıdan ve ya kederden hestelense, ya tengne-

Hastahanelerde işlemeli ve çok hasta görmeli, çok tedavi etmelidir ki, nâdir hastalıklar rasgeldiğinde zorluk çekmesin, uzuvlarda baş gösteren hastalıklar ondan gizli kalmasın, kitapta okuduğu şeyleri gözüyle görmüş olsun ve tedavi zamanında âciz kalmasın. Bokrat'ın "Vasiyyetler"ini okumalıdır ki, hastaların tedavisinde vicdanlı olup dürüstlük göstermeyi becerebilsin.

35 Devamlı kendisini ve elbisesini temiz saklamalı, hoş kokulu esanslar sürmelidir. Hastalara bakarken güler yüzlü ve merhametli olmalı, hoş sözler söyleyip hastanın gönlünü almalı, onu teselli etmelidir. Hekimin tesellisi hastanın fitri hararetini artırır, ona kuvvet verir.

H a ş i y e . Hastayı uyumuş bilsen, çağırınca cevap verse fakat seni tanımasa, gözünü açmak istediğinde gözü kapansa, kötü alâmettir. Kendinden geçmiş adam çabalasa,

1 yerini ıslatsa kötü alâmettir. Şuurunu kaybetmiş adam hey çağırıp ellerini ve parmaklarını tutup sıkarsa, bu da kötü alâmettir. Hastanın gözünün beyazı normalin altından daha beyaz veya karası daha kara olsa, dilini ağzında çevirse, ağır nefes alsaydı kötü alâmettir. Büyük âcizlikten veya üzüntüden hastalansa veya nefes darlığı

7 feslik emele gelse-pis elametdir. Heste ara vermeden
8 gırmızı, sarı, gara, ağ gussa, ya gusmağı dayanmasa, bu
9 da gorhuludur.
10 Eger heste çoh arıglayıbsa vè öskürürse, onun bel-
11 geminden bir az köhne bir parça üste götürüb gurut, son-
12 ra hemin parçanı yu, yeri galsa-pis elametdir. Bu
13 dediyim hesteleri müalice etme. Bu elametlerin onlar-
14 da olduğu müddetde müalicenin heyri olmaz.
15 Eger heste üstüne getsen, bu elametlerin heç biri
16 olmasa, sağalmag ümidi daha çoh olar.
17 H a ş i y e . Sonra nebzini tut, döyünüb barmağın
18 altında galhırsa, ganı artıbdır; barmağın altında ze-
19 if ve tez-tez vurursa, sefrası artıbdır; barmağın al-
20 tında zeif, zeif, yumşaq, yavaş vurursa, ödü artmış-
21 dır; barmağın altında gec, sert, süst vurursa, rütube-
22 ti artmışdır. Nebzin hansı terefe çoh meyl etmesini
23 isteyirsense, müaliceni de hemin istigametde apar.
24 Nebzini aydınlaşdırdıdan sonra sidiyine bah.
25 H a ş i y e . Eger sidiyin rengi ağ olsa, şeffaf ol-
26 masa, hesteliyi gemdendir. Ağ şeffaf olsa, hesteliyi
27 yelin, rütubetin ve hezm olunmamağın çohluğundandır.
28 Su kimi şeffaf olsa, esebilikden ve işlerin düz
29 gelmemeyindendir. Bürünc rengine de olsa ve onda hır-
30 da-hırda zerrelere görünse, ishaldandır. Yağ rengine
31 olsa, dibinde hetler görünse, vahtın çatmış olduğunu

meydana gelse kötü alâmettir. Hasta ara vermeden kırmızı, sarı, kara, beyaz kussa veya kusmağı dayanmasa bu da korkuludur.

10 Eğer hasta çok zayıflarsa veya öksürürse, onun balgamından biraz eski bir parça üstüne koyup kurut, sonra o parçayı yıka, yeri kalsa kötü alâmettir. Bu dediğim hastaları tedavi etme. Bu alâmetler onlarda olduğu müddetçe tedavinin hayrı olmaz.

15 Eğer hastanın üstüne gitsen, bu alâmetlerin hiçbiri olmasa, iyileşmek ümidi daha çoktur.

H a ş i y e . Sonra nabzını tut, hızlı hızlı atıp parmağın altında kalkıyorsa, kanı artıyordur; parmağın altında zayıf ve çabuk çabuk vuruyorsa safrası artıyordur; parmağın altın-

20 da zayıf zayıf, yumuşak yumuşak vuruyorsa ödü artmıştır; parmağın altında geç geç, takatsiz vuruyorsa rütubeti artmıştır. Nabzın hangi tarafa çok meyletmesi isteniyorsa, tedavini de hemen o istikamete çevir. Nabzını aydınlığa kavuşturduktan sonra sidiğine bak.

25 H a ş i y e . Eğer sidiğın rengi beyaz olsa, şeffaf olmasa, hastalığı üzüntüdendir. Beyaz şeffaf olsa hastalığı yelin, rütubetin ve hazımsızlığın çokluğundandır.

Su gibi şeffaf olsa, asabilikten ve işlerin iyi gitmemesin-

30 dendir. Pirinç renginde olsa ve onda küçük küçük zerrelere görünse, ishaldendir. Yağ renginde olsa, dibinde hatlar görünse, vaktin gelmiş olduğunu

[156, 32 - 157, 11]

32 bildirer. Ze'firan renginde olsa, bil ki, herreti var,
33 sefra ganı garışmışdır. Sidiyin üstü sarımtıl,
34 dibi garamtıl olsa bu sefradandır. Müalice etme, üs-
35 tü garaya çalsa da ondandır. Sidiyin dibi sarıya, ya
36 yaşıla çalsa, o tez evvelki veziyyetine gayıdar. Heste
37 sayıglayırsa, sidik gırmızı ve ya garamtıl ise demek
38 öd ganla garışmış ve onun köpüyü üze çıhmışdır, bun-
39 dan da ehtiyatlı ol; gara olsa ve üzerinde gan kimi bir
40 şey durmuş olsa, hestenin üstüne getme; eger gara olsa
41 ve onda kepek kimi bir şey olsa, ya üzerinde gan kimi
42 bir şey dursa, o hesteye elvida de. Sidik sarı olsa,
43 parlag güneş renginde görünse, ya gırmızımtıl sarı-

[157]

1 ya çalsa, hestelik gandadır, emr ver, ganalsınlar,
2 tezlikle sağalar, sarı olsa, onda gırmızı hetler gö-
3 rünse, onu allaha tapşır. Sidik sarı olsa, onda ağ
4 cizgiler görünse, hestelik uzun çeker, yaşıl olsa, hes-
5 telik damagdadır, yaşıl-gara olsa, orada çoh dayanma,
6 yaşıl-ağ olsa ve onda sirkegurdu¹⁵⁹ kimi bir şey gö-
7 rünse, onda yel basili var ve heste tagetsiz olar.
8 Nebz ve sidiye bahdıgdan sonra hesteliyin növünü
9 öyren, çünkü hesteliklerin növü bir cüre olmaz.
10 H a ş i y e . Yemekle kifayetlenmek mümkünse, derman
11 ve ağ verme, yaş desmal, melhem ve yağla kifayetlen-

[156, 32 - 157, 11]

bildirir. Zaferan renginde olsa, bil ki harareti var, safra ka-
nı karışmıştır. Sidiğin üstü sarımtırak, dibi siyahımtırak olsa
35 bu safradandır. Tedavi etme, üstü karaya çalsa da ondandır.
Sidiğin dibi sarıya veya yeşile çalsa, o az önceki vaziyeti-
ne döner. Hasta sayıklarsa, sidik kırmızı veya siyahımtırak
ise, öd kanla karışmış ve onun köpüğü üste çıkmış demek-
tir. Buna da ihtiyatlı ol, kara olsa ve üzerinde de kan gibi
40 birşey durmuş olsa, hastanın üstüne gitme. Eğer kara olsa ve
onda kepek gibi birşey olsa veya üzerinde kan gibi birşey
dursa, o hastaya elvedâ de. Sidik sarı olsa, parlak güneş
renginde görünse veya kırmızımtırak sarıya

[157]

1 çalsa, hastalık kandedir, emir ver, kan alsınlar, çabuk iyileşir. Sarı
olsa, onda kırmızı hatlar görünse, onu Allah'a havale et.
Sidik sarı olsa, onda beyaz çizgiler görünse, hastalık uzun
5 çeker. Yeşil olsa, hastalık damaktadır. Yeşil-kara olsa orada çok da-
yanma. Yeşil-beyaz olsa ve onda sirke kurdu¹⁵⁶ gibi birşey
görünse, yel basili vardır ve hasta takatsiz olur.
Nabız ve sidiğe baktıktan sonra hastalığın çeşidini öğren,
çünkü hastalıkların bir çeşidi olmaz.
10 H a ş i y e . Yemekle yetinmek mümkünse, ilaç ve
yağ verme. Islak havlu, merhem ve yağla yetinmek

12 mek mümkünse, heb ve toz verme. Çalış derman vermek-
13 de ifrata varma. Rahatlanmag ve sakitlik yaratmagla
14 iş düzele bilirse, gusdurmağa çoh cehd gösterme. Ve-
15 ziyyeti harablaşdıgda, hüsusi dermanlarla müaliceye
16 başla, yalnız sakitlik yaratmagla kifayetlenme. Heç
17 vaht hesteni danlama; öz gulluğunun hayına hesteden da-
18 ha çoh gal, deme ki, o artıg yahşı olmuşdur. Garıngu-
19 lu hesteye çoh da berk pehriz goyma, onsuz da pehrizi
20 yerine yetirmeyecekdir. Sen o yediyi höreklerin zere-
21 rini aradan galdırmağa çalış. Hekimin en yahşı hü-
22 susiyyeti derdi ve dermanı düzgün te'yin ede bilmesi-
23 dir. Bu barede ona göre çoh danışiram ki, men bu tıbb
24 elmini heddinden artıg sevirem. Çünkü faydalı elm-
25 dir. Ona göre bu barede çoh danışdım. İnsanlar çoh
26 sevdikleri haggında çoh danışmağı severler.
27 Hekimlik sene gismet olmasa, nücüm elmi çoh şera-
28 fetlidir. Nücüm elmini öyrenmeye çalış, çünkü bu çoh
29 büyük elmdir. Ona göre büyük elmdir ki, peyğemberle-
30 rin en ezizi olan peyğember eleyhisselamın mö'cüzele-
31 rindendir. Demek, şübhesiz, bu elm peyğemberlik elmi-
32 dir ve bizim zamanemizde şerietin hökmüne göre gada-
33 ğan edilmişdir.

mümkünse, hap ve toz verme. İlaç vermekte ifrata varmaya çalış. Rahatlatmak ve sâkitlik meydana getirmekle iş düzelebilirse, kusdurmaya çok gayret gösterme. Durumu

- 15 kötüleştği zaman özel ilaçlarla tedaviye başla, fakat sâkitlik meydana getirmekle yetinme. Hiçbir zaman hastanı azarlama, kendi hizmetini düşünerek hastadan daha çok kal, deme ki, o artık iyileşmiştir. Midesine düşkün hastaya da çok sert per-
- 20 hiz uygulama, onsuz da perhizi yerine getirmeyecektir. Sen o yediği yemeklerin zararını ortadan kaldırmaya çalış. Doktorun en iyi özelliği, derdi ve dermanı iyi tâyin edebilmesidir. Bu konuda onun için çok söylerim ki, ben bu tıp ilmini had-
- 25 dinden fazla severim. Çünkü faydalı ilimdir. Onun için bu konuda çok söyledim. İnsanlar çok sevdikleri hakkında çok söylemeyi severler.

Hekimlik sana kısmet olmasa, yıldız ilmi çok şerefli dir.

Yıldız ilmini öğrenmeye çalış, çünkü bu çok büyük ilim-

- 30 dir. O kadar büyük ilimdir ki, peygamberlerin en azizi olan Peygamber aleyhisselâmın mucizelerindedir. Demek şüphesiz bu ilim peygamberlik ilmidir ve bizim zamanımızda şeriatın hükmüne göre yasaklanmıştır.

1. 35. OTUZ DÖRDÜNCÜ FESİL

NÜCUM VE HENDESE ELMİ HAGGINDA

- 1 Ey oğul, bil ve agah ol ki, müneccim olsan, her
- 2 şeyden evvel, riyaziyyat elmi sahesinde çoh zehmet
- 3 çekmelisen, çünki ehkam^ı elmi çoh geniş bir elmdir
- 4 ve hataya yol vermeden onu tam şekilde bilmek çoh çe-
- 5 tindir, çünki heç kesde o degiglik ola bilmez ki, sehv
- 6 burahmasın. Lakin her halda nücüm elminin heyri ga-
- 7 bagcadan heber vere bilmekdedir, meselen, tegvim dü-
- 8 zeltmeyin de faydası gabagcadan bilmektir. İndi ki,
- 9 gabagcadan heber vermekden boyun kaçırmaq mümkün ol-
- 10 mayacagdır, onun esaslarını yahşı öğrenmeye çalış,
- 11 ulduzların cedvelini düzeltmekde mahir ol. Çünki ga-
- 12 bagcadan heber vermek yalnız o zaman doğru çıhar ki,
- 13 ulduzların tegvimi dürüst olsun, reml düz atılsın.
- 14 Diggetli ol, tehmini cedvellere inanma, müfessel teg-
- 15 vimlerden istifade et. Evvelce düzgün hesabla, sonra
- 16 cedvellerle yohla, eger hesabla cedvel düz geldi, on-
- 17 lara esasen hökm ver, doğru çıhar.
- 18 Bir şeyi evvelceden heber vermek isterken, derhal
- 19 ne doğulduğunu ve neler olacağını deme, ulduzların ve-
- 20 ziyyetini, reml ve remlin hanalarını, ay ve ayın bür-
- 21 cünü, ay bürcünün hakimini, bürclerin hüsusiyyetini,
- 22 ulduzların hüsusiyyetini, onların hansı bürcde ne vaht,

1. 35. OTUZ DÖRDÜNCÜ FASIL

NÜCUM VE HENDESE İLMİ HAKKINDA

- 1 Ey oğul, bil ve anla ki, müneccim olsan, herşeyden önce matematik ilmi sahasında çok zahmet çekmelisin. Çünkü ahkâm¹⁶⁰ ilmi çok geniş bir ilimdir ve hataya yol verme-
- 5 den onu tam şekilde bilmek çok çetindir. Çünkü hiç kimse de o dakiklik olamaz ki yanlış bırakmasın. Fakat her durumda nücum ilminin hayrı gelecekte haber verebilmektedir. Meselâ takvim düzeltmenin de faydası, geleceği bilmektir. Yâni, gelecekte haber vermekten kaçınmak müm-
- 10 kün olmayacaktır, onun esaslarını iyi öğrenmeye çalış, yıldızların cetvelini meydana getirmekte mahir ol. Çünkü gelecekte haber vermek yalnız o zaman doğru çıkar ki, yıldızların takvimi dürüst olsun, fala doğru bakılsın.
- Dikkatli ol, tahmini cetvellere inanma, mufassal takvim-
- 15 lerden istifade et. Önce düzgün hesapla, sonra cetvellerle yokla, eğer hesapla cetvel doğru gelirse, onları esas alarak hüküm ver, doğru çıkar.
- Birşeyi önceden haber vermek isterken, hemen ne doğduğunu ve neler olacağını söyleme. Yıldızların vaziyetini, fal
- 20 ve falın hanelerini, ay ve ayın burcunu, ay burcunun hâkimini, burçların özelliğini, yıldızların özelliğini, onların hangi burçta, ne vakit,

[159, 1-25]

1 ne geder ve nece olacaglarının zeruriyet hanasını,
2 ayın ondan uzaglaşdığını, ayın yakınlaşacağı, ulduz-
3 ların veziyyetini, reml hanasına hakim olan ul-
4 duzların hanasını, bu ulduzlara yakınlaşacag sabit
5 ulduzların veziyyetini, onların hoşbehtlik ve bed-
6 behtlik derecesini, heyir ve şer derecesini, garanlıg
7 ve parlaglıg, ye'ni güneş derecesini, aşağı ve yuharı
8 derecelerini heç vaht nezerden gaçırma, onikilerin,
9 ziclerin¹⁶¹, üçbucaglar hökmdarlarının, hedd, suret ve
10 başlangıcın keder, hüzn, fereh ve bela hanasının zir-
11 vede ve ya alçagda olduğunu te'yin et, sonra ay ve ulduz-
12 ların veziyyetine nezer sal, hoşbehtlik, bedbehtlik, he-
13 yir, şer, maillik, tarazlıg, yakınlaşma, uzaglaşma,
14 uzagdan işiltılıg, uzagdan birleşme, boşlugda here-
15 ket, yabancı hareketler, cazibe ve defetme, işiğın
16 eks edilmesi, tedbirin ref'i, güvvetin def'i tebiî güvve-
17 lerin def'i, parçalanma, e'tiraz, mükafat, gebul, yük-
18 seliş, şöhet, birleşme, gelecek ruh ve cism, hediye,
19 ömrün gısalması ve uzanması, beşlerin gerdişi¹⁶² –
20 bunları bil, bunları bildikden sonra öz sözünü de,
21 onda verdiyin hökm düz çıhar.
22 Hökmlerini e'tibarlı tegvimler üzre ver. Bu teg-
23 vimler ziclere esasen görkemli mütehessisler terefin-
24 den düzeldilmeli, döne-döne sınağdan çıharılmalı,
25 tekrar-tekrar yohlanmalı ve dürüst hesablamalar neti-

- 1 ne kadar ve nice olacaklarının zaruriyet hânesini, ayın on-
dan uzaklaştığını, ayın yaklaşacağını, yıldızların vaziyeti-
tini, fal hanesine hâkim olan yıldızların hânesini, bu yıl-
5 dızlara yakınlaşacak sabit yıldızların vaziyetini, onların ta-
lihlilik ve talihsizlik derecesini, hayır ve şer derecesini, ka-
ranlık ve parlaklık, yâni güneş derecesini, aşağı ve yukarı
derecelerini hiçbir zaman nazardan çıkarma. Onikilerin,
ziclerin ¹⁶¹, üçbuçuklar hükümdarlarının, sınır, suret ve
10 başlangıcın keder, hüznü, ferahlık ve belâ hânesinin zirvede
veya alçakta olduğunu tayin et. Sonra ay ve yıldızların du-
rumuna bak, talihlilik, talihsizlik, hayır, şer, meyillilik,
meyilsizlik, yakınlaşma, uzaklaşma, uzaktan aydınlık,
15 uzaktan birleşme, boşlukta hareket, yabancı hareketler,
çekme ve itme, ışığın yansıtılması, tedbirin ref'i, kuvvetin
def'i, tabî kuvvelerin def'i, parçalanma, itiraz, mükâfat,
kabul, yükseliş, şöhret, birleşme, gelecek ruh ve cisim, he-
diye, ömrün kısalması ve uzanması, beşlerin gezintisi ¹⁶²,
20 bunları bil. Bunları bildikten sonra kendi sözünü söyle, o
zaman verdiğin hüküm doğru çıkar.
Hükümlerini itibarlı takvimler üzere ver. Bu takvimler zic-
ler esas alınarak görkemli mütehassıslar tarafından meyda-
na getirilmeli. Defalarca imtihandan geçirilmeli, tekrar tek-
25 rar yoklanmalı ve dürüst hesaplamalar neticesinde

[159, 26 - 160, 5]

26 cesinde tertib edilmelidir. Bütün bunlara bahmayarag,
27 sehve yol vermemek için sen onlardan ehtiyatla is-
28 tifade et ve nezerden kaçmış hataları düzeltmeye
29 çalış.
30 Bütün bunlara arhayın oldugdan sonra, gerek deye-
31 sen: "Men ne deyiremse, o da olacagdır" Sen öz dediği-
32 ne emin olmasan, hökmün de düz çıhmaz.
33 Ürekde tutulan gizli sirlere haggında senden sual
34 etseler, ne istesen deye bilersen, çünkü dediklerinin
35 çohu düz gelir.
36 Doğulma meselesine geldikde ise men müellimler-
37 den eşitmişem ki, insanın doğulan günü eslinde ana
38 betninden ayrılan gün deyil, belke ana betnine düşen
39 gün, ye'ni kişilik mayasının ana rehmine düşdüğü ve
40 onun terefinden gebul edildiyi, nütfenin yarandığı
41 gündür. Esl tale de buradan başlayır, alına yahşı,
42 pis ne yazılırsa, bu anda yazılır. Ana betninden ay-
43 rılan saata büyük deyişiklik taleyi deyilir, iller

[160]

1 deyişdikde "orta tale" adlanır, aylar deyişdikde "ki-
2 çik tale". İnsanın başına ne gelirse, hamısı ana
3 betnine düşen an taleyi ile bağlıdır ve bunun hegige-
4 ten bele olduğunu peygamber s. ve s. heber vererek, de-
5 mişdir: "Hoşbeht, ana betninden hoşbehtdir, bedbeht

tertib edilmelidir. Bütün bunlara bakmayarak, hataya yol vermemek için sen onlardan ihtiyatla istifade et ve gözden kaçmış hataları düzeltmeye çalış.

30 Bütün bunlardan emin olduktan sonra şöyle demen gerek: "Ben ne diyorsam, o olacaktır!" Sen kendi dediğine emin olmasan, hükmün de doğru çıkmaz.

Kalpte tutulan gizli sırlar hakkında senden soru sorsalar,

35 ne istiyorsan diyebilirsin, çünkü dediklerinin çoğu doğru çıkar. Doğum meselesine gelince, ben muallimlerden işitmişim ki, insanın doğum günü aslında ana karnından ayrıldığı gün değil, belki ana karnına düştüğü gündür. Yâni kişilik

40 mayasının ana rahmine düştüğü ve onun tarafından kabul edildiği, nutfenin meydana geldiği gündür. Asıl talih de buradan başlar. Alnına iyi, kötü ne yazılırsa, bu anda yazılır. Ana karnından ayrılma vakti büyük talih değişikliği değildir, yıllar

[160]

1 değişince "orta talih" ismini alır, aylar değişince "küçük talih". İnsanın başına ne gelirse hepsi ana karnına düştüğü anki talihe bağlıdır ve bunun hakikaten böyle olduğunu Peyğamber sallallahu aleyhi ve sellem haber vererek demiştir:

5 "Talihli, ana karnından talihlidir; talihsiz,

[160, 6-30]

6 ana betninden bedbeht". Dünyanın ağası bu sözleri
7 men sene dediyim sebeblere göre bele demiştir, sene
8 ana betnindeki taleden danışmag lazım gelmeyecek-
9 dir, çünkü o senin kimi adamların boynuna biçilmemiş-
10 dir. Lakin büyük deyişiklikler taleyinden danışanda
11 geçmiş alimlerin yolu ile get, her verdiyin hökmde
12 onların dediyine riayet et.
13 Gabag dediyim kimi, eger senden bir sual etseler,
14 evvel zamanın taleyine bah, sonra onun sahibine, bun-
15 dan sonra aya, ay bürcüne, bürc hökmdarlarına, ayın
16 yakınlaşacağı ulduza, ayın uzaglaşdığı ulduza, daha
17 sonra tale ulduzuna ve onun olacağı birinci hanaya bah,
18 orada birden çoh ulduz görsen, hansının hakim olduğu-
19 na, kimin daha hoşbeht olacağına digget yetir, sonra
20 hemin ulduz haggında danış, düz çıkar.
21 Ehkam (evvelceden heber vermek-P. C.) şartleri
22 haggında az da olsa dedim. İndi eger mühendis, ya yer-
23 ölçen olsan, hesabı çoh yahşı öyren, amandır, bir saat
24 bele hesabı tekrar etmemiş olma, çünkü hesap elmi
25 vehmi elmdir. Eger yer ölçsen, bucagları te'yin et,
26 muhtelif terefli şekillere hor bahma ve deme ki, bu-
27 nu ölçerem, galanları tehmini yazaram; sahede büyük
28 fergler emele gelir. Bucagları düzgün te'yin etmekte
29 hususen se'y göster. Menim müellimim hemişe deyerdi:
30 "Ağır ol, sahe ölçerken bucaglara fikir vermeyi unut-

ana karnından talihsizdir". Dünyanın ağası bu sözleri benim sana dediğim sebeplere göre böyle demiştir, sana ana karnındaki talihten anlatmaya gerek yoktur, çünkü o senin gibilerinden boynuna biçilmemiştir. Fakat büyük değişiklikler talihinden bahsediyorken geçmiş âlimlerin yoluyla git. Her verdiğin hükümde onların dediğine riayet et.

Önce dediğim gibi, eğer senden bir soru sorsalar, önce zamanın talihine bak, sonra onun sahibine. Bundan sonra aya, ay burcuna, burç hükümdarlarına, ayın yakınlaşacağı yıldızına, daha sonra talih yıldızına ve onun olacağı birinci hâneye bak. Orada birden çok yıldız görsen, hangisinin hâkim olduğuna, kimin daha talihli olacağına dikkat et. Sonra hemen yıldız hakkında söyle, doğru çıkar.

Ahkâm (önceden haber vermek-R. S.) şartları hakkında az da olsa anlattım. Şimdi eğer mühendis veya mimar olsan, hesabı çok iyi öğren, aman bir saat bile hesabı tekrar etmemiş olma. Çünkü hesap ilmi vehmî ilimdir. Eğer yer ölçsen, bucakları tayin et, çeşitli taraflı şekillere hor bakma ve deme ki, "Bunu ölçerim, kalanları tahmini yazarım". Gerçekte büyük farklar meydana gelir. Bucakları doğru tayin etmekte özellikle gayret göster. Benim muallimim devamlı derdi: "Ağır ol, saha ölçerken bucaklara fikir vermeyi unutma".

[160, 31 - 161, 9]

31 ma". Çohüzlü cismelerde çoh zaman gövs şeklinde bucağ
32 olar.

33 Çoh yerde bunlar kor bucağa oşarlar. Bele halda
34 ise sahede büyük ferg emele gelir. Senin için sahesini
35 hesablamağ çetin olan şekil rast gelse, onu tehmini
36 hesablama, yarısını üçbucag ve dördbucağlara böl, heç
37 ele bir şekil ola bilmez ki, bele etmek mümkün olmasın,
38 sonra heresini ayrı-ayrı hesabla, netice düz çıhar. Bu
39 barede danışmağ istesem, çoh şey demek olar, lakin onda
40 kitab endazesinden çıhar. Bu geder demek ise zeruri idi,
41 çünkü nücum elminden danışmışdım, bu barede de bir
42 neçe söz demek istedim ki, her elmden, ey oğul, feyizyab
43 olasan.

1. 36. OTUZ BEŞİNCİ FESİL

ŞAİRLİK GAYDALARI HAGGINDA

1 Ey oğul, şair olsan, çalış senin sözün sehli-müm-
2 tene¹⁶³ olsun, (ye'ni ohuyanda hamı asanlığla
3 başa düşün, o cüre yazmağ istedikde ise bacarmasın---
4 P. C., geliz sözlerden kaç, sene me'lum, lakin başgala-
5 rının bilmediyi ve şerhe ehtiyacı olan ibareler iş-
6 letme, çünkü şe'ri halg için yazarlar, özü için yazmaz-
7 lar. Vezn seçib, gafiye tapmagla kifayetlenme, senet-
8 karlığı ve ahengdarlığı olmayan şe'r deme, bayağı
9 şe'rler hoş gelmez. Şe'rde senet ve meharet aheng-

Çok yüzlü cisimlerde çoğu zaman kavis şeklinde köşe olur.

Çoğu yerde bunlar geniş açılı üçgene benzerler. Böyle durumdaysa sahada büyük fark meydana gelir. Sana sahasını hesap-

35 lamanın zor olduğu şekil rasgelse, onu tahmini hesaplama.

Yarisını üç köşe ve dört köşeye böl. Böyle yapmanın imkânsız olduğu bir şekil hiç çıkmaz. Sonra herbirini ayrı ayrı hesapla, neticede doğru çıkar. Bu konuda anlatmak istesem, çok şey de-

40 mem mümkündür. Fakat o zaman kitap sınırlarını aşar. Bu

kadar demek de zaruriydi, çünkü yıldız ilminden bahsetmiş-

tim, bu konuda da bir nice söz söylemek istedim ki, her ilim-

den ey oğul, feyzyab olasin.

1. 36. OTUZ BEŞİNCİ FASIL

ŞÂİRLİK KAİDELERİ HAKKINDA

1 Ey oğul, şâir olsan, gayret et, senin sözün sehl-i mümteni¹⁶³ olsun. (Yâni okuyunca kolaylıkla anlaşılsın, o çeşit yazmak isteyince de becermesin. R. S.) Galiz sözlerden kaç, sana

5 mâlum, ama başkalarının bilmediği ve şerhe ihtiyacı olan ibareler kullanma, çünkü şiiri halk için yazarlar, kendi için yazmazlar. Vezin seçip kafiye bulmakla yetinme, sanatkârlığı ve musıkîsi olmayan şiir söyleme, bayağı şiirler hoş gitmez. Şiirde sanat ve maharet, ahenkdarlık

[161,10 ve şema - 162, 13]

10 darlığı ve musigilik lazımdır ki, halga hoş gelsin.

11 Şairlerin işlettiyi gaydalardan; meselen: ve s.-den

Mücanis ¹⁶⁴	Mutabık ¹⁶⁵	Mutezad ¹⁶⁶	Müşakil ¹⁶⁷
Müteşabih ¹⁶⁸	Müstear ¹⁶⁹	Mükerrer ¹⁷⁰	Müreddef ¹⁷¹
Müzdeveci ¹⁷²	Müvazene ¹⁷³	Müzmer ¹⁷⁴	Müselsel ¹⁷⁵
Müseccce ¹⁷⁶	Mülevven ¹⁷⁷	Müstevi ¹⁷⁸	Müveşşeh ¹⁷⁹
Müvessel ¹⁸⁰	Mukatta' ¹⁸¹	Muhelle ¹⁸²	Müstehil ¹⁸³
Zu-kafiyeteyn ¹⁸⁴	Recez ¹⁸⁵	Mağlub ¹⁸⁶	

[162]

1 istifade etmek lazımdır. İsteyirsen senin sözün ali
2 olsun ve uzun müddet gala bilsin, müstear¹⁸⁷ şeklinde
3 yaz, mümkün olan istiarelerden istifade et. Medhname¹⁸⁸
4 yazdığında da istiareler işlet. Gezel¹⁸⁹ ya mahnı yazsan,
5 sade ve güzel yaz. Yahşı yaddagalan gafiyeler seç. So-
6 yug, sün'i söz oyuncağı işletme, aşiglerin halına mü-
7 vafig letif sözler goş, ince teşbehler getir, goy hem
8 zadeganların, hem adi adamların hoşuna gelsin. Aman-
9 dır, ağır şe'rler yazıb eruzu¹⁹⁰ formal tetbig etme.
10 Eruzun ağır vezinleri dalınca yalnız o adam gaçar
11 ki, onun teb'i ağır ola, hoş sözler demeyi, ince me'na-
12 lar işletmeyi bacarmaya. Amma sifariş etseler, yaza
13 bilersen. Lakin şe'r vezinlerini bil, şairlik elmini,

10 ve musıkî lâzımdır ki, halka hoş gelsin. Şâirlerin uyguladığı kaidelerden, meselâ şunlardan:

Mücanis ¹⁶⁴	Mutabık ¹⁶⁵	Mütezzad ¹⁶⁶	Müşakıl ¹⁶⁷
Müteşabih ¹⁶⁸	Müstear ¹⁶⁹	Mükerrer ¹⁷⁰	Müreddef ¹⁷¹
Müzdeveci ¹⁷²	Müvazene ¹⁷³	Müzmer ¹⁷⁴	Müselsel ¹⁷⁵
Müseccce ¹⁷⁶	Mülevven ¹⁷⁷	Müstevi ¹⁷⁸	Müveşşeh ¹⁷⁹
Müvessel ¹⁸⁰	Mukatta ¹⁸¹	Muhalla ¹⁸²	Müstehil ¹⁸³
Zu-kafiyeteyn ¹⁸⁴	Recez ¹⁸⁵	Mağlub ¹⁸⁶	

[162]

- 1 istifade etmek lâzımdır. Sözü'nün yüksek olmasını ve uzun müddet kalmasını istiyorsan, müstear¹⁸⁷ şeklinde yaz, mümkün olan istiârelerden istifade et. Medihname¹⁸⁸ yazarken de istiareleri
- 5 kullan. Gazel¹⁸⁹ veya mani yazsan, sâde ve güzel yaz. İyi hatırda kalan kafiyeler seç. Soğuk, sun'î söz oyuncağı kullanma, âşıkların haline uygun latif sözler koş, ince teşbihler getir, bırak hem asilzâdelerin, hem âdi adamların hoşuna gitsin. Aman, ağır şiirler yazıp aruzu¹⁹⁰ dış görünüş için tatbik etme.
- 10 Aruzun ağır vezinleri ardından yalnız o adam kaçır ki, onun tabiatı ağır olsun, hoş sözler demeyi, ince mânâlar kullanmayı becermesin. Ama sipariş etseler yazabilirsin. Fakat şiir vezinlerini bil, şâirlik ilmini,

[162, 14 Grafik 20-25 Dipnot 26-30]

14 legebleri işletmeyin yerini, bedi' elminin gaydaları-
15 nı öğren, şairler arasında yarış baş verse, goy sene
16 bata bilmesinler, imtahan etmek isteseler, aciz gal-
17 mayasan.
18 Fars eruzunun on yeddi daire¹⁹¹ ve behrlerinin¹⁹²
19 adları bunlardır:

Hezc ¹⁹³	Recez ¹⁹⁴	Remel ¹⁹⁵	Hezeci-mekfuf ¹⁹⁶
Hezeci-ehreb ¹⁹⁷	Recezi-metvi ¹⁹⁸	Remeli-mehbun ¹⁹⁹	Münseri h ²⁰⁰
Hefif ²⁰¹	Müzare ²⁰²	Müzarei-ehreb ²⁰³	Mügtezeb ²⁰⁴
Müctes ²⁰⁵	Mütegarib ²⁰⁶	Seri ²⁰⁷	Geribi-ehreb ²⁰⁸
Münserihi-kebir ²⁰⁹			

20 (ereb veznlerinden ise meselen, Besit²¹⁰, Medid²¹¹, Ka-
21 mil²¹², Vafir²¹³, Tevil²¹⁴ ve bu kimi behrler vardır).
22 Bu on yeddi behrde* elli üç eruz²¹⁵ ve heştad iki
23 zerb²¹⁶ vardır ki, gerek onların hamısını öğrenesen.
24 Şe'r, medh, gezel, hecv, mersiye²¹⁷, terkidünya²¹⁸
25 ve s. yazdığında o barede ne mümkünse, hamısını de,

26 *Burada ister orijinal metninin özünde, isterse Seid Nefi-
27 sinin neşrinde buna goşulan geydlerde "on yeddi behr"den behs
28 edilerken -mekfuf, rezeli-metvi, hezeci-ehreb, remeli-mehbun, mü-
29 zarei-ehreb, geribi-ehreb, münserihi-kebir de sehven behr sayılır.
30 Halbuki bu istilahlarla eruzda behrler deyil, o behrlere dahil

15 lakapları kullanmanın yerini, edebiyat ilminin kaidelerini öğren. Şâirler arasında yarış olsa, bırak sana dokunduramasınlar, imtihan etmek isteseler âciz kalmayasın.

Fars aruzunun on yedi daire¹⁹¹ ve bahirlerinin¹⁹² adları şunlardır:

Hezc ¹⁹³	Recez ¹⁹⁴	Remel ¹⁹⁵	Hezec-i mekfuf ¹⁹⁶
Hezec-i ahreb ¹⁹⁷	Recez-i matvi ¹⁹⁸	Remel-i mehbun ¹⁹⁹	Münsarih ²⁰⁰
Hafif ²⁰¹	Müzari ²⁰²	Müzari-i ahreb ²⁰³	Mügtezeb ²⁰⁴
Müctes ²⁰⁵	Mütekarib ²⁰⁶	Seri ²⁰⁷	Karib-i ahreb ²⁰⁸
Münsarih-i kebir ²⁰⁹			

20 (Arap vezinlerinden ise meselâ, Basit²¹⁰, Medid²¹¹, Kâmil²¹², Vafir²¹³, Tevil²¹⁴ ve bunun gibi bahirler vardır). Bu on yedi bahirde* elli üç aruz²¹⁵ ve heştad iki zerb²¹⁶ vardır ki, onların hepsini öğrenmen gerek. Şiir, medih, gazel, hiciv, 25 mersiye²¹⁷, terkidünya²¹⁸ ve saire yazınca o konuda ne mümkünse hepsini söyle,

*Burada ister orijinal metnin özünde, isterse Seyyid Nefisi'nin neşrinde buna koşulan kaidelerde "on yedi bahir"den bahsedilirken -mekfuf, rezel-i matvi, hazec-i ahreb, remel-i mehbun, müzare-i ahreb, münsarih-i kebir de

30 sehven bahir sayılır. Halbuki bu ıstılahlarla aruzda bahirler değil, o bahirlere dahil

[162, Dipnot 31 - 163, 20]

- 31 olan ayrı-ayrı nvler ifade olunur. Bele nvler behr sayılsa, o
32 zaman eruzda müeyyen ve meşhur olan ve her kes terefinden gebul
33 edilmiş olan on dogguz behr deyil, gat gat artıg behr ıhardı.

[163]

- 1 bitkin bir eser yarat, heç vaht yarımçıg yazma. Bir de
2 ki, nesrde işlenen sözleri şe'rde işletme, nesr reiy-
3 yetdir, şe'r şah. Reiiyyete yaraşmayan şey şaha heç ya-
4 raşmaz. Gezel ve terane yazarken, ince ve dzl yaz,
5 medhnamelerin tenteneli ve guruntulu olsun. Söz sy-
6 ledikde alicenab ol, her kesin öz yerini bil, hereye
7 zne layıg medh de. Meselen, ömründe beline bıag
8 bağlamamış adam haggında deme ki, "gılıncın arslan
9 paralayar, nizen Bistun²¹⁹ dağını galdırar, ohla tk
10 vurarsan". Ömründe eşşeye minmemiş adamın atını
11 Dldl, Brag²²⁰, Rehř²²¹ ve řebdize²²² ohşatma, kime
12 ne demek lazım olduğunu bil.
13 şair medh edeceyi adamın tebietinden heberdar
14 olmalıdır, bilmelidir ki, o neyi hoşlayır, sonra ele
15 medh etmelidir ki, onun hoşuna gelsin. Sen onun ho-
16 şuna gelen şeyi demeyince, o da senin hoşuna gelen şe-
17 yi sene vermeyecekdir.
18 Alag tebietli olma, medh etdiyin adamın leyage-
19 ti olmasa, heç vaht zn gesidede²²³ gul adlandırma.
20 Hecv yazmağı peşe etme, hemişe kuze su ile dolu ga-

[162, Dipnot 31 - 163, 20]

olan ayrı ayrı çeşitler ifade olunur. Böyle çeşitler bahir sayılsa, o zaman aruzda muayyen ve meşhur olan ve herkes tarafından kabul edilmiş on dokuz bahir değil, kat kat fazla bahir çıkardı.

[163]

1 bitmiş bir eser meydana getir, hiçbir zaman yarım yazma.

Bir de nesirde kullanılan sözleri şiirde kullanma, nesir tabi olanlardır, şiir pâdişah. Raiyete yakışmayan şey, pâdişaha hiç yakışmaz. Gazel ve şarkı yazarken ince ve gönül okşayıcı yaz, medihnamelerin tantanalı ve gürültülü olsun. Söz söylerken âlicenap ol, herkesin kendi yerini bil, herkese kendisine lâyük medih söyle. Meselâ, ömründe beline bıçak bağlamamış adam hakkında deme ki, "Kılıcın arslan parçalar, nizen Bistun²¹⁹ dağını kaldırır, okla tilki vurur-

5 sun!" Ömründe eşşeğe binmemiş adamın atını Düldül, Burak²²⁰, Rehş²²¹, ve Şebdiz'e²²² benzetme, kime ne demek gerektiğini bil.

Şâir methedeceği adamın tabiatından haberdar olmalıdır, onun neden hoşlandığını bilmelidir. Sonra öyle methetme-

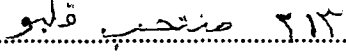
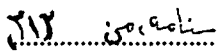
10 lidir ki, onun hoşuna gitsin. Sen onun hoşuna giden şeyi söylemeyince, o da senin hoşuna giden şeyi sana vermeyecektir.

Alçak tabiatlı olma, methettiğin adamın liyakatı yoksa, hiçbir zaman kendini kasidede²²³ kul diye adlandırma. Hiciv yaz-

20 mayı gâye edinme, testi devamlı suyla geri dönmez.

21 yıtmaz. Zöhd²²⁴ ve Tövhid²²⁵ hakkında yazmağa gadir ol-
22 san, kahıllıg etme, her iki dünya üçün yahşıdır. Her-
23 çend şe'rde mübaliğe meharet sayılır, lakin sen yala-
24 nı heddinden artıg şişirtme.

25 Bu gayda ile "Gabusname"nin hemin feslinde izah edilen fars eru-
26 zunda iki yüzden artıg behr olardı. Meselen, yalnız hezec behrin-
27 de "el-Mö'cem..." müellifi Geys Razi terefinden gırh bir vezn nö-
28 vü gösterilir ki, hezeci-mekfuf onların biridir; habele yalnız
29 müzare' behrinde "Mi'yar-ül-eş'ar" müellifi Nesir Tusi terefin-
30 den iyirmi vezn növü gösteriler ki, müzare-i-ehreb onların
31 biridir ve s.

32 Bundan elave, kitabda gösterilen on yeddi behrin biri münse-
33 rih, biri de münserihi-kebir adlandırılır, ye'ni bunlar ayrı-ayrı
34 behrler kimi geyd olunur. Bele olsa bunların gelibleri de mühte-
35 lif olmalıdır. Halbuki Seid Nefisi özü, fergine varmış ya
36 varmamış, bunların ikisine de eyni gelibi vermişdir: müstefi-
37 lün mef'UIAtü (bah:
38 Belelikle, Seid Nefisinin bu iki geydinden
39 biri lüzumsuz galır ve gösterilen on yeddi behrden biri aradan
40 çıhmış olur.

41 "Gabusname"de ve Seid Nefisinin geydlerinde bu nögsan X-XI
42 esrlerin fars eruzcularının uydurmalarından ireli gelir. Bun-
43 ları Şemseddin Mehemmed ibn Geys Razi XIII esrde tengid ve is-
44 lah etmişdir. Sonraki gabagcıl eruzcular da bu "icadları" gebul
45 etmemişler. -Redaktor.

Zühd²⁴ ve Tevhid²⁵ hakkında yazmaya gücün yetse,
tembellik etme, her iki dünya için iyidir. Şiirde mübâlağa her
zaman maharet sayılır, fakat sen yalanı haddinden fazla şişirme.

-
- 25 Bu kaideyle "Kabusname"nin bu faslında izah edilen fars
aruzunda iki bakımdan fazla bahir bulunurdu. Meselâ yalnız hezec
bahrinde "El-Mu'cem" müellifi Kays Razî tarafından kırk bir vezin çe-
şidi gösterilir ki, hezec-i mekfuf onlardan biridir. Böyle yalnız müzari
bahrinde "Mi'yarü'l- eş'âr" müellifi Nasır Tusî tarafından yirmi vezin
30 çeşidi gösterilir ki, müzare-i ahreb onlardan biridir ve saire.
Buna ilâveten, kitapta gösterilen on yedi bahrin biri münserih, biri de
münserih-i kebir diye adlandırılır. Yâni bunlar ayrı ayrı bahirler gibi
35 kaydolunur. Böyle olsa bunların kalıpları da muhtelif olmalıdır. Halbu-
ki Seyyid Nefisi'nin kendisi, farkına varmış veya varmamış, bunların
ikisine de aynı kalıbı vermiştir: Müstef'ilün mef'ULAtü (Bak:
Böylelikle Seyyid Nefisî'nin bu iki kaydından biri
40 lüzumsuz kalır ve gösterilen on yedi bahirden biri aradan çıkmış olur.
"Kabusname"de ve Seyyid Nefisî'nin kayıtlarında bu eksiklik X-
IX'uncu asırların fars aruzcularının uydurmalarından ileri gelir. Bunla-
rı Şemseddin Muhammed ibn Kays Razî, XIII'üncü asırda tenkit ve ısı-
lah etmiştir. Sonraki şuurlu aruzcular da bu "icatları" kabul etmemiş-
45 ler. -Redaktör.

[164, 1-26]

1 Dostlar ve büyük adamlar haggında mersiye yazmag
2 vacibdir, lakin gezel ve mersiyeni bir üslubla, hecv ve
3 medhi ise başga üslubla yaz. Hecv yazmag istesen, bil:
4 nece medhde birini te'rifleyirsen, ele de haman medhin
5 eksine yaz. Medhin eksine her ne yazılsa, hecv olar, ge-
6 zel ile mersiye de bunun kimidir.
7 Lakin her ne yazsan, özünden yaz, başgalarının sö-
8 zünü tekrar etme, eks halda teb'in inkişaf etmez, şe'r
9 meydanın genişlenmez, ilk şe're başlarken nece idin-
10 se, ele de galarsan.
11 Lakin şe'r yazmağa gudretin olsa, teb'in inkişaf
12 etse, meharet gazansan, bir yerde nadir bir söze rast
13 gelib beyensen ve onu başga yerde işletmek istesen,
14 inad edib yarışa girme, hemin şe'r növünde işletme,
15 medhde rast gelibsense, hecvde işlet, gezelde tesadüf
16 edibsense, mersiyede istifade et, mersiyede eşidirsən-
17 se, gezelde işe ver. Goy heç kes bilmesin ki, hardan gö-
18 türübsen.
19 Eger medh yazdıran tapıb bu yolla güzeran keçir-
20 mek isteyirsense, gaşgabaglı, çirkpaltarlı ve turş-
21 suretli olma, همیشه hoşşifet ve üzügülen ol. Nadir
22 hekayetler, maraglı revayetler, gülmeli meseller, me-
23 zeli letifeleri ezberden çoh bil, bunları medh etdi-
24 yin adama ve onunla bir yerde olanlara danış, şair
25 bunlarsız keçine bilmez.
26 Deyilesi söz çohdur, lakin bununla kifayetlenirem.

1 Dostlar ve büyük adamlar hakkında mersiye yazmak vacip-
tir. Fakat gazel ve mersiye bir üslupla, hiciv ve methi ise
başka bir üslupla yaz. Hiciv yazmak istiyorsan, bil: Methederken nasıl tarif ediyorsan, aynen hicivde de methin aksi-
5 ni yaz. Methin aksi olarak her ne yazılsa, hiciv olur. Gazel-
le mersiye de bunun gibidir.

Fakat her ne yazsan kendinden yaz, başkalarının sözünü
tekrar etme. Aksi halde kabiliyetin inkişaf etmez, şiir mey-
10 danın genişlemez. İlk şiire başladığında nasıl idiysen, öyle kalırsın.

Fakat şiir yazmaya kudretin olsa, kabiliyetin inkişaf etse,
maharet kazansan, bir yerde nadir bir söze rasgelip beğen-
sen ve onu başka yerde kullanmak istesen, inat edip yarışa
15 girme, aynı şiir çeşidinde kullanma. Medihde rasgelirsen,
hicivde kullan. Gazelde tesadüf edersen, mersiyede istifa-
de et. Mersiyede işitirsen, gazelde kullan. Bırak hiç kimse
bilmesin ki nereden çalmışsın.

Eğer medih yazdıran bulup bu yolla geçim sağlamak isti-
20 yorsan, sinirli, kirli elbiseli ve yüzü sirke satan olma, de-
vamlı hoşsıfat ve gülyüzlü ol. Nadir hikâyeler, meraklı
rivayetler, güldüren atasözleri, mezeli latifeleri çokça ezbe-
re bil. Bunları methettiğin adama ve onunla bir yerde olanla-
25 ra anlat, şâir bunlarsız geçinemez.

Denilecek söz çoktur, fakat bununla yetiniyorum.

1. 37. OTUZ ALTINCI FESİL

MUSİĞİŞÜNASLIG GAYDALARI HAGGINDA

- 1 Ey oğul, bil, eger çalğıcı olsan, hoştebiet, şen-
- 2 hasiyyet ol, imkanına göre همیشه temiz geyin,
- 3 hoşiyli etir vur, şirindilli ol. Bir eve mütrib²²⁶
- 4 kimi de'vet olunsan, üzünü turşudub, gaşgabağını tök-
- 5 me, همیشه ağır havalar ve ya yüngül havalar çalma,
- 6 eyni cür hava çalmag gayda değildir. Adamların tebieti
- 7 eyni olmaz. Meclisler de mühtelifdir. Ona göre musi-
- 8 gide usta ve hal ehli olanlar bu senetde müeyyen gayda
- 9 düzeltmişler: evvelce Hosrovani²²⁷ destgahını²²⁸ ça-
- 10 larlar -bu şah meclisleri için düzelmiştir. Ondan
- 11 sonra ağır havalar gelir. Bu havalarda avazla ohumag
- 12 olar, onlara "rah"²²⁹ adı vermişler. Bu "rah"lar go-
- 13 caların ve ağır tebietli adamların ruhuna yakın olar.
- 14 Demeli, bu ağır havaları onlar için yaratmışlar.
- 15 Lakin insanların yalnız gocalardan ve ağır tebietli
- 16 adamlardan ibaret olmadığını gördükde demişler ki:
- 17 "yahşı, bunları gocalar için yazdığ, indi de gelin ca-
- 18 vanlar için bir şey düzeldek". Sonra ahtarmağa baş-
- 19 ladılar, yüngül sepkide yazılmış şe'rlere havalar
- 20 düzelttiler ve onları "hefif" adlandirdılar ki, her
- 21 ağır "rah"dan sonra bir yüngül "hefif" çalınsın. De-

1. 37. OTUZ ALTINCI FASIL

MUSİKİŞİNASLIK KAİDELERİ HAKKINDA

1 Ey oğul, bil, eğer çalgıcı olsan hoş tabiatlı ve şen mizaçlı ol.

İmkânına göre devamlı temiz giyin. Hoş kokulu esans sür,
tatlı dilli ol. Bir eve mutrib²²⁶ gibi dâvet edilsen, yüzünü

5 ekşitip sinirini dökme. Devamlı ağır havalar veya hafif havalar

çalma. Aynı çeşit hava çalmak kaide değildir. Adamların

tabiatı aynı olmaz. Meclisler de muhtelifdir. Buna göre

musıkide usta ve hal ehli olanlar bu sanatta belli başlı kai-

deler ortaya koymuşlar: Evvelâ Hosrovanî²²⁷

10 destgâhını²²⁸ çalarlar, -Bu şah meclisleri için hazırlanmıştır.-

Ondan sonra ağır havalar gelir. Bu havalarda yüksek sesle

okumak mümkündür, onlara "rah"²²⁹ adını vermişler. Bu

"rah"lar yaşlıların ve ağır tabiatlı adamların ruhuna yatkın-

dır. Diyeceğim, bu ağır havaları onlar için meydana getir-

15 mişler. Fakat insanların yalnız ihtiyarlardan ve ağır tabiatlı

adamlardan ibaret olmadığını görünce demişler ki: "İyi,

bunları ihtiyarlar için yazdık, şimdi de gelin gençler için

birşey hazırlayalım". Sonra söylemeye başladılar, hafif

tarzda yazılmış şiirlere havalar uydurdular ve onları "ha-

20 fif" diye isimlendirdiler ki, her ağır "rah"dan sonra bir "hafif"

çalınsın.

[166, 1-25]

1 diler: "Goy her çalğı meclisinde hem gocalara, hem de
2 cavanlara bir şey nesib olsun". Sonra uşaglar, gadın-
3 lar ve zerifgelbli kişiler behresiz galmasın deye
4 teraneler yaranmağa başlandı. Teraneleri bu cür adam-
5 lara hesr etdiler ki, onlar da zövk alıb lezzet çeksın-
6 ler. Odur ki, terane vezninden daha ince ve ruh ohşa-
7 yan aheng yohdur. Demeli, hemişe aynı növlü hava çal-
8 ma ve ohuma. Men deyen kimi et ki, hamı sene gulag as-
9 magdan razı galsın.

10 Hansı meclisde otursan fikir ver. Dinleyiciler

11 gırmızı üz ve pörtmüş olsalar, ekseren bemde çal, sarı
12 üz ve solğun olsalar, zile, keç, garayanız, arıg ve gö-
13 yermiş kimi görünseler, orta perdeye vur, ağbeniz şiş-
14 man ve terleyen olsa, beme tut, çünkü Rum alimleri ve
15 musigi mütehessiseri bu seneti dört cür tebietli
16 adamlar üçün yaratdıgları kimi, bu dört perdeni de
17 hemin dört cür tebietli adamlar üçün düzeltmişler.
18 Doğrudur, benim indi dediklerimin mütriblik gay-
19 da-ganununa dehli yohdur, lakin istedim onlardan da
20 heberin olsun.

21 Bir de harada olsan, çalış çohlu ehvalatlar da-
22 nış, zarafatlar edib letifeler söyle, goy mütriblik
23 işin bir az yüngülleşsin. Eger hanendelik etsen ve
24 şe'r yazmag bacarsan, öz şe'rine meftun olub onu her
25 yerde ohuma. Senin öz şe'rinden hoşun geldiye kimi,

- 1 Dediler: "Bırak her çalğı meclisinde hem ihtiyarlara, hem de gençlere birşey nasip olsun!" Sonra çocuklar, kadınlar ve zarif kalpli kişiler mahrum kalmasın diye şarkılar türemeye başladı. Şarkıları bu çeşit adamlara hasrettiler ki, onlar da zevk alıp lezzetlensinler. Öyle ki, şarkı vezninden daha ince ve ruh okşayan âhenk yoktur. Diyeceğim, devamlı aynı çeşit hava çalma ve okuma. Benim dediğim gibi yap ki, herkes seni dinlemekten memnun olsun.
- 10 Hangi mecliste otursan fikir ver. Dinleyiciler kırmızı yüzlü ve kızarmış olsalar çoğu zaman bemde çal, sarı yüzlü ve solğun olsalar zile, keç, karayanız, temiz ve yeşermiş gibi görünseler orta perdeye vur, beyaz benizli, şişman ve terleyen olsa beme tut. Çünkü Anadolu âlimleri ve musikî mütehasısları bu sanatı dört çeşit tabiatlı adamlar için meydana getirdikleri gibi, bu dört perdeyi de dört çeşit tabiatlı adamlar için hazırlamışlar.
- Doğrudur, benim şimdi söylediklerim mutriplik kanununa
- 20 girmez, fakat istedim ki onlardan da haberin olsun.
- Bir de nerede olsan, çeşitli durumlardan bahset, zerafetler yapıp latifeler söyle, bırak mutriplik için biraz hafiflesin. Eğer şarkıcılık yapsan ve şiir yazmayı becersen, kendi şiirine meftun olup onu her yerde okuma. Senin kendi şiirin
- 25 hoşuna gittiği halde,

[166, 26 - 167, 5]

26 başgalarının hoşu gelmeye biler. Birde ki, hanende-
27 ler şairler ravisidir²³⁰, öz şe'rlерinin ravisi de-
28 yildir. Eger nerdbaz olsan, mütribliye getdikde iki
29 nerd oynayan görsen, mütribliyi burahıb nerd öyretmeye
30 başlama, şahmata da gurşanma, bil ki, seni mütrib-
31 liye çağırılar, gumarbazlığa yoh. Bir de öyrendiyin
32 havanı yahşı yadda sahla, gezel ve teranenin ahengini
33 pozma, ele etme ki, hava bir yerde ohunsun, mizrab baş-
34 ga yere vurulsun. Birine aşig olsan, hemişe öz halına
35 müvafig ohuma, bu senin hoşune gele biler, başgala-
36 rına yoh. Her havanı mühtelif me'nalarda ohu, meselen,
37 ferag, vüsal, mezemmet, melamet, redd, narazılığ, ra-
38 zılığ, vefa, cefa, hediye, behşiş, helet, şadlığ ve
39 şikayete aid çohlu şe'r ve gezel ezberle, vahta, fesle
40 münasib, meselen, bahar, payız, gış, yay kimi şe'rlер
41 öyren. Ne vaht nece ohumag lazım olduğunu bil. Bahar-
42 da hezan, payızda bahar, yayda gış, gışda yaya aid ohu-
43 ma, her gezelin öz yerin bil. Misilsiz musigi üstadı

[167]

1 olsan da, yine meclisde oturanların kim olduğuna dig-
2 get yeter. Onlar mütribliyin (musiginin) incelikleri-
3 ne beled olan e'yan, eşraf ve dünya görmüş gocalardan
4 ibaretdirse, mütriblik et, yahşı "rah"lar çal, güzel
5 havalар ohu, lakin esasen gocalığa aid ve dünyadan

başkalarının hoşuna gitmeyebilir. Ayrıca şarkıcılar şairlerin ravisidir²³⁰, kendi şiirlerinin ravisi değildir. Eğer tavla düşünür olsan, mutripliğe gittiğinde iki tavla oynayan görürsen, mutripliği bırakıp tavla öğretmeye başlama, 30 satrançta da girişme. Bil ki seni mutripliğe çağırdılar, kumarbazlığa değil. Bir de öğrendiğin havayı hatırında iyi tut, gazel ve şarkı âhengini bozma. Öyle etme ki, hava bir yerde okunsun, mızrap başka yere vurulsun. Birine âşık 35 olsan devamlı kendi haline uygun okuma, bu senin hoşuna gidebilir, başkalarınınkine gitmez. Her havayı muhtelif mânâlarda oku, meselâ firak, visal, mezemmet, melâmet, reddetme, râzı olmama, râzı olma, vefa, cefa, hediye, bahşiş, ikram, neşelenme ve şikâyete ait çok şiir ve gazel ez- 40 berle. Vakte ve fasla uygun, meselâ bahar, sonbahar, kış, yaz gibi şiirler öğren. Ne vakit, nasıl okumak lâzım olduğunu bil. Baharda hazan, sonbaharda bahar, yazda kış, kışta yaza ait okuma. Her gazelin kendi yerini bil. Benzersiz musıkî üstadı

1 olsan da, yine mecliste oturanların kim olduğuna dikkat et. Onlar mutripliğin (musıkînin) inceliklerine vakıf olan idareci, eşraf ve dünya görmüş ihtiyarlardan ibaretse mut- 5 riplik yap, iyi "rah"lar çal, güzel havalar oku. Fakat esasen ihtiyarlığa ait ve dünyadan

[167, 6-30]

6 şikayet eden gezeller de. Eger cavanlar ve uşaglar ol-
7 sa, esasen, yüngül havalar çal, ele gezeller ohu ki, o,
8 gadın ve ya şerabı terennüm etsin. Ordu başçıları,
9 cengaverler olsa, müharibe etmeyi, gan tökmeyi ve
10 cengaverliyi te'rifleyen Maveraennehr²³¹ dübeytlerini
11 ohu. Ürekçeken olma, hemişe Hosrovani havaları çalıb
12 ohuma. Bir de mütriblik şerti o deyil ki, hökmen ev-
13 velce rast perdesinde bir şey çalasan, sonra gayda üzre
14 bütün perdelerde, meselen, Bade²³², İrag²³³, Üşşag²³⁴,
15 Zirefkende²³⁵, Buselik²³⁶, İsfahani²³⁷, Neva²³⁸ ve Bes-
16 te²³⁹ perdelerinde çalıb mütriblik şertini yerine
17 yetirmiş olasan, sonra teranelere geçesen. Sen, bele-
18 likle, mütriblik şertlerini yerine yetirene geder ca-
19 maat mest olub dağılışar.
20 Fikir ver, gör kim hansı "rah"ı isteyir, hansı
21 "havanı" sevir, geden ona çatanda sen de onun istedi-
22 yini çal ki, o da sene sen istediğini versin. Musigi-
23 şinaslığda en büyük meharet denleyicinin arzu ve is-
24 teyini, zövk ve dileyini te'min etmektir.
25 Meclislerde olduğun zaman şerab içmekde, badenin
26 böyüyünden yapışmagda eliuzunlug etme. Şerab az iç
27 ki, çoh pul gazanasan. Ele ki, pul gazandın, özünü vur
28 şeraba. Hava üstünde mestlerle öceşme, çetin olsa da,
29 ohu, narahat olma, goy ne deyirler desinler. Ele ki, şe-
30 rab içtiniz, camaat keflendi, öz hemkarlarıyla yarı-

- şikâyet eden gazeller söyle. Eğer gençler ve çocuklar varsa hafif havalar çal, kadın veya şarabı terennüm eden gazeller oku. Ordu komutanları, cengâverler varsa, muharebe et-
- 10 meyi, kan dökmeyi ve cengâverliği anlatan
Maveraünnehir²³¹ dübeytlerini oku. Yürek sızlatan olma, devamlı Hosrovanî havaları çalıp okuma. Ayrıca mutriplik şartı o değil ki, hükmen önce rast perdesinde birşey çalsın. Sonra kaide üzere bütün perdelerde, meselâ Bâde²³²,
- 15 Irak²³³, Uşşak²³⁴, Zirefkende²³⁵, Buselik²³⁶,
İsfahanî²³⁷, Neva²³⁸ ve Beste²³⁹ perdelerinde çalıp mutriplik şartını yerine getirmiş olasın, sonra şarkılara geçesin. Sen öylelikle mutriplik şartlarını yerine getirene kadar cemaat mest olup dağılır.
- 20 Fikir sor, gör ki hangisi "rah"ı istiyor, hangisi "hava"yı seçiyor. Sen onun istediğini çal ki, o da sana sen ne istiyor-san versin. Musikişinaslıkta en büyük maharet dinleyicinin arzu ve isteğini, zevk ve dileğini temin etmektir.
- 25 Meclislerde bulunduğu zaman şarap içmekte, bâdenin büyüğünden almakta eliuzunluk etme. Şarap az iç ki, çok para kazanasın. Öyle ki, para kazandın, kendini vur şaraba... Hava üstünde sarhoşlarla tartışma, zor olsa da oku, rahatsız olma, bırak ne derlerse desinler. Öyle ki, şarap içtiniz,
- 30 cemaat keyiflendi, kendi meslektaşlarıyla yarışa

[167, 31 - 168, 1 - 169, 1]

31 Şa başlama, deyiŐmeden pul ıhmaz. alıŐ davakar
32 müttrib olma, senin davakarlığın müttriblik haggını
33 batırar, baş-gözün eziŐdiriler, çörek ağacın sındı-
34 rılar, paltarın cırılmıŐ halda eve getmeli olarsan.
35 alđıcılar mestlerin muzdurudurlar, bilirsen ki,
36 davakar muzdura da muzd vermezler. Eger meclisde biri
37 seni te'riflese, ona minnetdarlığ et ki, başgaları da
38 te'riflesinler. Evvelce, hele ne geder ki, keflenmeyib-
39 ler, pulsuz te'rifler, ele ki, keflendiler, te'rifden
40 sonra pul da vererler.
41 Eve dađılıŐanda, mestlere has olan adete göre, ser-
42 hoŐlar senden el ekmeyib bir "rah" ve ya "terane"
43 aldırmag isteseler, esebileŐme, megsedine atana ge-

[168]

1 der yorulmadan al ve ohu. Müttriblerin en yahşı heyir-
2 hahı mestlerle reftarlarındaki sebirdir, sebir olma-
3 sa, geliri de olmaz. Bir de deyibler ki, çalđıcı gerek
4 kar ve lal olsun, ye'ni eşitmek lazım olmayan Şeyi
5 eŐitmesin, görmek lazım olmayan Şeyi görmesin. Bir
6 yerde olarken gördüyü, eŐitdiyi Şeyleri başga yerde da-
7 nıŐmasın. Bele müttribin müşterisi hemişe başı al-
8 tında olar.

1. 38. OTUZ YEDDİNCİ FESİL

ŞAHA HİDMET ETMEK HAGGINDA

1 Bil, ey oğul, eger tesadüf seni getirib Şah sara-

[167, 31 - 168, 1 - 169, 1]

şa başlama, atışmadan para çıkmaz. Kavğacı mutrip olmaya çalış, senin kavğacılığın mutriplik hakkını batırır.

Yırtık elbiseyle eve gidecek olsan, başını gözünü yararlar,
35 geçim kaynağını harap ederler. Çalğıcılar sarhoşların amesidirler, bilirsin ki kavğacı ameleyle de iş vermezler. Eğer mecliste biri seni tanıtırsa, ona minnettarlık et ki başkaları da seni tanıtınsınlar. Önce keyiflenmedikleri için parasız tarif ederler, keyiflendikleri zaman da seni tanıttıktan sonra
40 para verirler.

Eve dağılırken, sarhoşlara has olan âdete göre, onlar seni bırakmayıp bir "rah" veya "şarkı" çaldırmak isteseler, maksadına ulaşana kadar

[168]

1 yorulmadan çal ve oku. Mutriplerin en iyi tarafı, sarhoşlarla münasebetlerindeki sabırdır, sabır olmasa gelir de olmaz. Bir de derler ki, çalğıcı sağır ve dilsiz olmalıdır. Yâni işit-
5 mek gerekmeyen şeyi işitmesin, görmek gerekmeyen şeyi görmesin. Bir yerde görüp işittiği şeyleri başka yere ulaştırmasın. Böyle mutribin müşterisi devamlı başı altında olur.

1. 38. OTUZ YEDİNCİ FASIL

PADİŞAHA HİZMET ETMEK HAKKINDA

1 Bil ey oğul, eğer tesadüf seni getirip padişah sarayı

[169, 2 - 170, 3]

2 yı adamları içerisine salsa, sen ona zahmet et-
3 meli olsan ve şah seninle yahnılg etmek istese, bu
4 senin gözünü tutub başını gicellendirmesin, ondan
5 uzaglaşmağa alış, lakin hizmetden gama, çünkü şa-
6 ha yahnılaşmağın neticesi uzaglaşmag, hizmetin neti-
7 cesi ise yahnılaşmag olar. şah hansı gün sene dese
8 ki, arhayın ol, sene zaval yohdur, sen o gün daha oh
9 gorh. Sen şahın hesabına piylenib yağlanıbsansa, de-
10 mek, o seni kesmek un bele kkeltmişdir.
11 Ne geder eziz ve girami olsan, yine de ehtiyatını
12 elden verme, öz yerini bil, ağanın hoşuna gelen şeyler
13 danış ve onunla mbahiseye girişme. Bir meselde de-
14 yilmişdir: "şahla mübahise edib inad gösteren ece-
15 linden tez ler", çünki hencer tiyesinden yapışmag
16 ahmaglara yaraşar.
17 z ağana yahşılıgdan başga yol gösterme ki, sene
18 yahşılıg etsin, pislik etsen, sene de pislik eder.
19 H e k a y e t . Deyirler ki, Gence şahı Fezlun Mem-
20 lanın²⁴⁰ dövründe onun adlı-sanlı deylemli bir meş-
21 veretcisi var imiş. Fezlun memleketin büyük adamlar-

[170]

1 rından kimi bir günah uştnde tutub zindana salır-
2 mışsa, hemin deylemli müşavir o saat şaha deyirmiş:
3 "Azatları incitme, incitdinmi, boynunu vur".

[169, 2 - 170, 3]

adamları içine salsa, sen ona zahmet ediyor olsan ve padi-
şah seninle yakınlık etmek istese, bu senin gözünü alıp ba-
5 şını döndürmesin. Ondan uzaklaşmaya çalış, fakat hizmetten
kaçma. Çünkü padişaha yakınlaşmanın neticesi uzaklaş-
mak, hizmetin neticesiyse yakınlaşmaktır. Padişah hangi
gün sana dese ki, "Emin ol!", sana zeval yoktur. Sen o gün
daha çok kork. Sen padişahın hesabına böbürlenip yağla-
10 nırsan, o seni kesmek için böyle yükseltmiş demektir. Ne ka-
dar aziz ve ikram sahibi olsan, yine de ihtiyatı elden bırak-
ma. Kendi erini bil, ağanın hoşuna giden şeyleri söyle ve
onunla tartışmaya girişme. Bir atasözünde denmiştir: "Padi-
15 şahla tartışıp inat eden, ecelinden önce ölür". Çünkü hançer
ağzı görür görmez yere yapışmak ancak ahmaklara yaraşır.
Kendi ağana iyilikten başka yol gösterme ki, sana iyilik et-
sin. Kötülük etsen, sana kötülük eder.

20 H i k â y e . Derler ki, Gence şahı Fazlun Memlan'ın²⁰
devrinde onun adlı sanlı bir danışmanı varmış. Fazlun,
memleketin büyük adamlarından

[170]

1 kimin bir günahını yakalayıp zindana atmışsa, hemen o
namlı müşavir şaha diyormuş: "Azatları incitme, incittin
mi, boynunu vur".

[170, 4-28]

4 Ölkenin büyük adamlarından bir necesi hemen dey-
5 lemenin meşvereti neticesinde helak olmuşdu. Tesa-
6 düfen, bir defe hemin deylemli müşavir özü bir sehv
7 burahdı, şah emr etdi, onu tutub zindana saldılar.
8 Deylemli bir adam gönderdi ki, "filan geder filan
9 migdarda mal vererem, meni öldürme". Fezlun Memlan
10 dedi: Senden öğrenmişem ki, "Azadları incitme, incit-
11 dinmi, başını vur".
12 Deylemli müşavir öz canını pis şey öğretmek üs-
13 tünde gurban verdi.
14 Yahşılıg edib danlanmağı pislik edib te'riflen-
15 mekden daha üstün tuturam. Bütün hahişlerin neticesi
16 nögsanlı olar, heç vaht var-dövmletle gürrelenme, şah
17 hidmetinde de evvelce ad-san ahtar. Ad-san oldumu, döv-
18 let onun ardınca öz ayağı ile gaça- gaça geler. Şaha
19 hidmet etmeyin şerefi, dövmletli olmahdan çoh yüksek-
20 dir. Sen şah hidmetinde kökelmiş olsan da, özünü
21 arıg göster, arhayıncılıg olar. Görmürsenmi, goyun
22 da arıg olanda kesilmeyeceyinden arhayın olur, heç
23 kes, onu kesmeye çalışmır, kökelende ise hamı onu ye-
24 mek tamahına düşür?!
25 Direm hatirine ağanı satan olma. Şah gulluğunda
26 kazanılan dirhem gül kimi bir şeydir: etri meşhur,
27 letif, eziz olar, amma gül kimi ömrü de az olar.
28 Fergi orasındadır ki, şah hidmetinde elde edilmiş

- Ülkenin büyük adamlarından bir çoğu o müşavirin meşve-
- 5 reti neticesinde helâk olmuştu. Tesadüfen bir defa müşavirin kendisi bir hata yaptı, şah emretti, onu tutup zindana attılar. Müşavir bir adam gönderdi ki, "Filan kadar, filan miktarda mal veririm, beni öldürme!" Fazlun Memlan dedi:
- 10 Senden öğrenmişim ki, "Azatları incitme, incittin mi, başını vur!" Müşavir kendi canını kötü şey öğretmek yüzünden kurban verdi. İyilik edip kınanmayı, kötülük edip bahsedilmekten daha
- 15 üstün tutarım. Bütün ricaların neticesi eksik olur, hiçbir zaman devletle kibirlenme, şah hizmetinde önce adın sanın çıksın. Ad san oldu mu, devlet onun ardınca kendi ayağıyla koşa koşa gelir. Şaha hizmet etmenin şerefi, devletli ol-
- 20 maktan çok yüksektir. Sen şah hizmetinde şişmanlamış olsan da kendini zayıf göster, emniyet olur. Koyunun da zayıfken kesilmeyeceğinden emin olduğunu görmüyor musun? Hiç kimse onu kesmeye çalışmaz, şişmanlayıncaysa herkes onu yemek hırsına düşer!
- 25 Para hatırına ağanı satma. Şah kulluğunda kazanılan dirhem, gül gibi bir şeydir: Kokusu meşhur, latif, leziz olur. Ama gül gibi ömrü de az olur. Farkı oradadır ki, şah hizmetinde elde edilmiş

[170, 29 - 171, 8]

29 pulu gül kimi gizletmek olmaz, şah hizmetinde toplan-
30 mış her dirhem galhmış tozdan da tez dağılıb geder.
31 Şahlar şahına hizmet etmek en güzel sermayedir.
32 gazanc eşgi ile sermayeni elden verme. Sermaye yerin-
33 de oldugca hemişe gazanca ümid beslemek olar, sermaye
34 elden çıhdımı, bütün gazanc gapıları bağlanır.
35 Kim pulu canından eziz tutsa, o, tezlikle ezizlik-
36 den zelilliğe düşer. Şeref var iken mal toplamağa
37 meyl gösterenler topladıkları maldan başgalarına
38 da verib onların ağzını bağlamasalar, mehv olarlar.
39 Şah hizmetinde yükselib büyük menseb sahibi ol-
40 san, öz ağana heyamet etme, etsen, bu senin bedbeht ola-
41 çağını gösterer, çünkü bir büyük bir kiçiyi büyük men-
42 sebe satdırsa ve o buna garşı mükafat olarak öz ağa-
43 sına heyamet etse, bu, allah-taalanın hemin büyüklüyü

[171]

1 ondan alacağına delalet eder, eks halda o bedbaht yah-
2 şılığ garşısında ağasına pislik etmezdi.
3 H e k a y e t . Emir Fezlun Ebussüvar²⁴¹ Hacib Ebul-
4 yüsrü²⁴² Berde şehrine sepehsalar göndermek isterken
5 Ebulyüsir dedi: "Gış gelmeyince getmerem, Berdenin
6 iglimi çoh pisdir, hususile yayda". Bu barede uzun söh-
7 bet getdi. Emir Fezlun dedi: "Ne üçün bele düşünürsen?
8 Ecel çatmamış heç kes ölmemiş ve ölmeyecekdir de".

parayı gül gibi gizlemek değildir. Şah hizmetinde toplan-
30 mış bir dirhem, kalkmış tozdan da tez dağılıp gider. Şahlar
şahına hizmet etmek en güzel sermayedir. Kazanç aşkıyla
sermayeni elden çıkarma. Sermaye yerinde oldukça de-
vamlı kazanca ümit beslemek mümkündür. Sermaye elden
35 çıktı mı, bütün kazanç kapıları kapanır. Kim parayı canın-
dan aziz tutsa, o çabuk azizlikten zelillığe düşer. Şeref var-
ken mal toplamaya meyledenler, topladıkları maldan baş-
kalarına da verip onların ağzını bağlamasalar, mahvolurlar.
Şah hizmetinde yükselip büyük rütbe sahibi olsan, kendi
40 ağana hıyanet etme. Etsen, bu senin bedbaht olaca-
ğını gösterir. Çünkü bir büyük, bir kişiyi büyük rütbeye
getirse ve o buna mükâfat olarak kendi ağasına hıyanet et-
se, bu, Allah Teâlâ'nın o büyüklüğü

[171]

1 ondan alacağına delâlet eder. Aksi halde o bedbaht iyilik
karşısında ağasına kötülük etmezdi.

H i k â y e . Emir Fazlun Ebüssüvar²⁴¹, Hacı Ebülyüsr'ü²⁴²

Berde şehrine sipahsalar göndermek isterken

5 Ebülyüsr dedi: "Kış gelmedikçe gitmem, Berde'nin iklimi
çok kötüdür. Özellikle yazın!" Bu konuda uzun sohbet
edildi. Emir Fazlun dedi: "Niçin böyle düşünüyorsun?
Ecel gelmedikçe hiç kimse ölmemiş ve ölmeyecektir!"

[171, 9-33]

9 Ebulyüsr dedi: "Şah buyuran doğrudur, heç kes eceli
10 çatmamış ölmez, lakin eceli çatmamış adam yayda Ber-
11 deye de getmez".
12 Bir de dost ve düşmenlerin işinden gafil olma, se-
13 nin heyir ve zererin dost ve düşmene çatmalıdır. Bö-
14 yüklüyün hüsnü orasındadır ki, dosta heyir, düşmene
15 zerere vere bilesen. Adam büyük mensebe çatdıgıda, barsız
16 ağac kimi olmamalı, büyüklüyünden yalnız dövlet elde
17 etmek için istifade etmemelidir. Eger o heç kese he-
18 yir, ya zerere vermese, yüz min dinarı olan yehudi kimi
19 bir şeye ohşar, heç kese heyir ya zerere olmadığı için
20 en alçağ adam hesab ediler. Demeli, senin menafeyin öz
21 arzu ve isteklerini yerine yetirmek ve alicenablıg
22 gösterib halga kömek etmekden ibaretdir. Peyğemberden
23 eşidibler, deyib ki: "İnsanların en yahşısı insanla-
24 ra heyir verendir".
25 Hakimiyyeti sona çatmagda olan ağaya gulluğa gir-
26 meye can atma, gocalmış hökmdarın dövleti etrafına
27 dolanma, bir geder ömrü galmış olsa da cavanlara nis-
28 beten, halg onu ölüme daha yahın hesab eder. Bir de az
29 goca ola biler ki, ömür ona vefa etsin.
30 Hemişe şah gulluğunda hidmetde galmag isteyir-
31 sense, Abbasın²⁴³ öz oğlu Abdullaha²⁴⁴ dediyi kimi ol.
32 O, Abdullaha demişdir: "Bil, ey oğul, bu kişi, ye'ni
33 Ömer Hettab (allah ondan razı olsun) sene öz yanında

Ebülyür dedi: "Şahın buyurduğu doğrudur, hiç kimse ece-
10 li gelmeden ölmez, ama eceli gelmeyen adam yazın Ber-
de'ye gitmez!"

Bir de dost ve düşmanların işinden gâfil olma, senin hay-
rın ve zararın dost ve düşmana ulaşmalıdır. Büyüklüğün
iyiliği oradadır ki, dostuna hayır, düşmanına zarar verebi-
15 lesin. Adam büyük rütbeye ulaştınca meyvasız ağaç gibi ol-
mamalı, büyüklüğünden yalnız devlet elde etmek için isti-
fade etmemelidir. Eğer o hiç kimseye hayır veya zarar ver-
mese, yüz bin dinarı olan Yahudi gibi birşeye benzer. Hiç
20 kimseye hayrı veya zararı olmadığı için en alçak sayılır.

Diyeceğim, senin menfaatin kendi arzu ve isteklerini yeri-
ne getirmek ve âlicenaplık gösterip halka hizmet etmekten
ibarettir. Peygamber'den işitmişler, demiş ki: "İnsanların
en iyisi, insanlara hayır verendir".

25 Hâkimiyeti sana ulaşmakta olan ağanın kulluğuna girmeye
can atma. ihtiyarlamış hükümdarın devleti etrafında gezin-
me. Ne kadar ömrü kalmış olsa da, gençlere nisbeten halk
onu ölüme daha yakın sayar. Bir de az ihtiyar bulunabilir
ki, ömrü ona vefâ etsin.

30 Devamlı şah kulluğunda hizmette kalmak istiyorsan,
Abas'ın²⁴³ öz oğlu Abdullah'a²⁴⁴ dediği gibi ol. O, Abdul-
lah'a demiştir: "Bil ey oğul, bu şahıs, yâni Ömer Hattap
(Allah ondan râzı olsun), sana kendi yanında

[171, 34 - 172, 13]

34 iş vermiş ve hamıdan çoh sene e'tibar etmişdir, indi
35 isteyirsen düşmenlerin sene üstün gelmesinler, gerek
36 beş hasiyyeti sahlaysan ki, arhayın olasan: birincisi,
37 gerek senden yalan eşitmeye; ikincisi, onun yanında
38 heç kese eyib tutmayasan; üçüncüsü, ona heyanet etmeye-
39 sen, dördüncüsü, onun emrinden çıhmayasan; beşincisi,
40 onun sirrini heç kese açmayasan. Belelikle camaatın
41 elinden hilas olar ve bu beş hesiyyetle megsede ça-
42 tarsan."
43 Bir de öz ağanın gulluğunda sehlenkarlıg etme, sehv

[172]

1 etsen, tegsirini boynuna al, özünü ele göster ki, nadan-
2 lıg üzünden edıbsen. Goy inansın ki, sen bunu gesden
3 etmemisen, sehven olubdur. Burada terbiyezislik ve ta-
4 be olmamağ meselesi yohdur, çünkü bilmemezliyi sene
5 günah hesab etmezler, terbiyesizlik, tabe olmamayı ise
6 günah sayarlar. Hemışe her şeyi deyilmemiş yerine ye-
7 tir, başgasının görmek istediği işi de çalış sen gör.
8 Ele etmek lazımdır ki, seni hemışe öz işinle meşğul
9 görsünler. Hemışe hizmetde hazır ol, şah kimi ah-
10 tarsa, seni görsün. Şahların adeti budur ki, hemışe
11 özlerinden aşağıları yohlarlar. Eger seni bir defe,
12 iki defe, on defe çağırsa, gerek hemışe gabağında ha-
13 zır olasan ve senin şah sarayında olduğın hemışe göze

[171, 34 - 172, 13]

iş vermiş ve herkesten çok sana itibar etmiştir. Şimdi düş-
35 manlarının sana üstün gelmemesini istiyorsan, şu beş özel-
liğe sahip olman gerekir ki, emniyette olasın: Birincisi,
senden yalan işitmemesi gerekir; ikincisi, onun yanında
hiçkimseyi ayıplama; üçüncüsü, ona hıyanet etmemelisin;
dördüncüsü, onun emrinden çıkmamalısın; beşincisi, onun
40 sırrını hiç kimseye açmamalısın. Böylelikle halkın elinden
kurtulur ve bu beş özellikle maksadına ulaşırsın".

Bir de kendi ağanın kulluğundayken dikkatsizlik etme, yanlış

[172]

1 yapsan, kusuru üstüne al. Kendini öyle göster ki, bu hatayı
câhilliğin yüzünden yapmışsın. Bırak inansın ki, sen bunu
kasden yapmamışsın, sehven olmuştur. Burada terbiyesiz-
lik ve tabi olmamak meselesi yoktur. Çünkü bilmemezliği
5 sana günah saymazlar. Terbiyesizlik ve tabi olmamayı ise
günah sayarlar. Devamlı herşeyi söylenmeden önce yerine
getir, başkasının görmek istediği işi de, gayret et, sen gör.
Öyle yapmak lâzımdır ki, seni devamlı kendi işinle meşgul
görsünler. Devamlı hizmette hazır ol, şah kimi arasa, seni
10 görsün. Şahların âdeti budur ki, devamlı kendilerinden aşağı-
dakileri yoklarlar. Eğer seni bir defa, iki defa, on defa
çağırsa, hemen önünde hazır olman gerek ve senin şah sa-
rayında olduğun devamlı göze

[172, 14 - 173, 1]

14 çarpsın, onda büyük işleri de sene e'tibar eder, nece

15 ki, Gemiri Gürgani²⁴⁵ deyir:

16

B e y t

17 Garşısında söz demek, gorhulu, büyük heter,

18 Lakin gorhu çekmeden, denizden çıhmır göher!

19 Kîçiklik zehmetini boynuna götürmesen, büyüklük

20 rahatlığına çatmazsan. Görmürsenmi, sürme yarpağı

21 çürümeince, sürme emele gele bilmir. Cah-celallı

22 allah yer üzünün böyüyünü ele yaratmışdır ki, hamı ona

23 hidmet etmeye möhtacdır.

24 Şah garşısında heç kese hesed apardığını bil-

25 dirme, sonralar biri haggında doğru da danışsan inan-

26 maz, hesed hesab eder. Hemişe şahın gezebinden gorh.

27 İki şeye hor bahmag olmaz: birincisi, şahın gezebi,

28 ikincisi, alimlerin mesliheti. Kim bu iki şeye hor

29 bahsa, tezlikle har olur. Şah hizmetçileri içerisinde

30 olmağın şerti bunlardır.

31 Lakin iş getirse, bu dereceden geçib daha yüksek

32 mensebe çata bilsen ve padşaha nedim²⁴⁶ olsan, gerek

33 nedimliyin bütün gaydalarına beled olasan. İndi de

34 nedimliyin şartlarını demek isteyirem. Allah kömeyin

35 olsun.

[173]

1. 39. OTUZ SEKKİZİNCİ FESİL

NEDİMLİK GAYDALARI HAGGINDA

1 Bil, ey oğul, eger bir padşah sene nedimlik verse,

çarpsın. O zaman büyük işlerde de sana itibar eder. Nasıl ki

15 Gemer-i Gürgani²⁴⁵ der:

B e y t

Karşısında söz demek korkulu, büyük zarar;

Fakat korku çekmeden denizden çıkmaz cevher!

Küçüklük zahmetine katlanmasan, büyüklük rahatlığına

20 ulaşamazsın. Görmüyor musun, sürme yaprağı çürümeyince, sürme meydana gelmiyor. Allah celle celâlühû yeryüzünün büyüğünü öyle yaratmıştır ki, herkes ona hizmet etmeye muhtaçtır.

Şah karşısında hiçkimseye kıskançlık taşıdığını bildirme,

25 sonra biri hakkında doğru da söyleyen inanmaz. Haset sayar. Devamlı şahın gazabındandan kork. İki şeye hor bakmak olmaz: Birincisi, şahın gazabı; ikincisi, âlimlerin maslahatı. Kim bu iki şeye hor baksa, çabuk rezil olur.

30 Şah hizmetçileri arasında olmanın şartı bunlardır.

Fakat iş olur da, bu dereceden geçip daha yüksek rütbeye çıkabilsen ve padişaha nedim³⁴⁶ olsan, nedimliğin bütün kaidelerini bilmen gerek. Şimdi de nedimliğin şartlarını

35 söylemek istiyorum. Allah yardımcın olsun.

[173]

1. 39. OTUZ SEKİZİNCİ FASIL

NEDİMLİK KAİDELERİ HAKKINDA

1 Bil ey oğul, eğer bir padişah sana nedimlik verse,

[173, 2 - 174, 2]

2 sende nedimliye has olan hüsusiyyetler yohsa, gebul
3 etme, çünkü şaha nedimlik eden adamda bir nece hüsu-
4 siyyet olmalıdır ki, o, ağasının meclisini ziynetlen-
5 dire bilmese de, heç olmasa, korlamasın. Evvel, gerek
6 bütün beş hiss üzvü onun ihtiyarında olsun; ikincisi,
7 görünüşü ele olmalıdır ki, adam ona bahanda üreyi
8 bulanmasın, belelikle, ağasının da ona bahmagdan zeh-
9 lesi getmesin; üçüncüsü, erebce, farsca yazmağı yahşı
10 bilmelidir. Eger teklikde şaha bir şey yazıb ohumag
11 lazım gelse ve katib olmayanda şah sene bir mektub
12 ohuyub-yazmağı emr etse, aciz galmayasan; dördüncüsü,
13 nedim şair olmasa, yahşı-pis şe'r yaza bilmese de,
14 nezm gaydaları ile tanış olmalı, erebce, farsca şe'r-
15 ler ezberlemelidir, ağasına herdenbir şe'r lazım
16 olanda şair çağırmağa ehtiyac galmasın, ya özünden de-
17 sin, ya başgasının şe'rini ohusun.
18 Elece de tıbb ve nücüm elminden me'lumatı olma-
19 lıdır. Eger bu barede söhbet düşse, ya bunlara ehti-
20 yac olsa, hekim ya müneccim çağırmağ lazım gelmesin,
21 sen bildiklerinden danışıb nedimlik şartını yeri-
22 ne yetiresen. Bele oldugda o padşahın sene garşı olan

[174]

1 e'timadı artar, senin hidmetinden istifade etmeye daha
2 çoh rağbet gösterer.

sende nedimliğe has olan özellikler yoksa, kabul etme.

Çünkü şaha nedimlik yapan adamda bâzı özellikler olmalı-

5 dir ki, o, ağasının meclisini süslendiremese de, hiç olmazsa

karartmasın. Evvelâ, beş duyu orğanının onun ihtiyarında

olması gerek. ikincisi, görünüşü öyle olmalıdır ki, ona ba-

kan adamın yüreği bulanmasın. Böylelikle ağası da ona

bakmaktan nefret etmesin. Üçüncüsü, Arapça ve Farsça

10 yazmayı iyi bilmelidir. Eğer yalnız kalınca şaha birşey yazıp

okumak gerekse ve kâtip yokken şah sana bir mektup oku-

yup yazmayı emretse, âciz kalmayasın. Dördüncüsü, ne-

dim şâir olmasa, iyi kötü şiir yazamasa bile, nazım kaidelerin-

15 den haberdar olmalıdır. Arapça, Farsça şiirler ezberlemeli-

dir. Ağasına ansızın şiir lâzım olunca şâir çağırmaya ihti-

yaç kalmamasın. Ya kendinden desin, ya başkasının şiirini

okusun.

Aynı şekilde tıp ve yıldız ilminden mâlumatı olmalıdır.

Eğer bu konuda sohbet açılrsa veya bunlara ihtiyaç olsa, he-

20 kim veya müneccim çağırarak gerekirse, sen bildiklerin-

den söyleyip nedimlik şartını yerine getiresin. Böyle olun-

ca o padişahın sana karşı olan

1 itimadı artar, senin hizmetinden istifade etmeye daha çok

rağbet gösterir.

[174, 3-27]

3 Sonra, nedimin musikiden de başı çıhmalı ve bir
4 şey çalmağı bacarmalıdır ki, helvetde şahın gönlü
5 musigi istese ve çalğıcı yahında olmasa, bildiyin ile
6 onun vahtının hoş geçmesine sebep olasan, belelikle,
7 şahın sana garşı olan meylini artırasan.
8 Bundan elave, gerek yahşı danışg gabiliyyetin
9 olsun. Çohlu hekayetler, letifeler ve geribe revayetler
10 bilesen, çünkü nadir hekayetler bilmeyen nedim, yarım-
11 çıg hesab ediler. Bir de gerek nerd ve şahmat oynama-
12 ğı bilesen, lakin gumarbaz olmamalısın. Gumarbaz te-
13 bietli olsan, nedimliye yaramazsan.
14 Bütün bu dediklerimden elave Gur'anı ezberden bil-
15 melisen, onun tefsirinden heberdar olmalısın, figh-
16 den me'lumatın olmalıdır, peyğemberin hadislerin-
17 den bilmelisen, şeriet elminden ve her şeyden bir az
18 bilmelisen ki, şah meclisinde bunlar haggında söhbet
19 düşse, cavab vere bilesen, gazı ve fegih çağırmağa
20 adam gönderilmesin. Bir de şahların tarihini çoh
21 ohumalı, onları yadda sahlamalı ve özünden geçmiş
22 şahların hasiyyetleri haggında ele şeyler demeyi ba-
23 carmalısın ki, onlar hükümdarın gelbine te'sir ede bil-
24 sin, ondan allah bendelerine heyir ve ferah gelsin.
25 Bir de sende hem ciddilik olmalıdır, hem zarafat-
26 çılığ, lakin gerek onları işletmek yerini ve vahtını
27 bilesen, ciddilik lazım olan yerde zarafat edib, zara-

Sonra nedim musikiyle de başa çıkmalı ve birşey çalmayı
5 becermelidir ki, halvette şahın gönlü musıkî istese ve çal-
ğıcı yakında olmasa, bildiğinle onun vaktinin hoş geçmesi-
ne sebep olasın. Böylelikle şahın sana karşı olan meylini
artırasın.

Bunlara ilâveten, iyi konuşma kabiliyetin olmalıdır. Çok
10 hikâyeler, latifeler ve garip rivayetler bilesin. Çünkü nâdir
hikâyeler bilmeyen nedim yarım sayılır. Bir de tavla ve
satranç oynamayı bilesin, fakat kumarbaz olmamalısın.
Kumarbaz tabiatlı olsan, nedimliğe yaramazsın.

Bütün bu dediklerime ilâveten, Kur'ân'ı ezberden bilmeli-
15 sin, onun tefsirinden haberdar olmalısın. Fıkıhtan
mâlumatın olmalıdır, Peyğamberin hadislerinden bilmeli-
sin, şeriat ilminden ve herşeyden biraz bilmelisin ki, şah
meclisinde bunlar hakkında sohbet olsa, cevap verebilesin,
20 kadı ve fıkıhçı çağırmaya adam gönderilmesin. Bir de şah-
ların tarihini çok okumalı, onları hatırdaki saklamalı ve ken-
dinden geçmiş şahların özellikleri hakkında öyle şeyler de-
meyi becermelisin ki, onlar hükümdarın kalbine tesir ede-
bilsin. Böylece Allah kullarına hayır ve ferah gelsin.

25 Bir de sende hem ciddiyet olmalıdır, hem zerafet. Fakat
onları kullanmanın yerini ve vaktini bilmen gerek. Ciddi-
yet lâzım olan yerde zerafet edip, zerafet

[174, 28 - 175, 8]

28 fat yerinde ciddilik göstermeyesen. Bildiyin her han-
29 sı bir elmi işlede bilmesen, onu bilib-bilmemeyin her
30 ikisi eyni olar.
31 Bütün bu dediklerimden elave, bir de sende merdlik
32 ve cengaverlik iste'dadı olmalıdır, çünkü şahlar
33 hemişe eyş-işretle meşğul olurlar. Goçaglıg vahtı
34 gelende igidlik göster. Sende o geder güc olmalıdır
35 ki, bir veya iki adamın öhdesinden gele bilesen. Allah
36 elemesin, eger helvetde ve ya kef meclisinde biri şaha
37 heyanet fikrine düşse, ya hadiselerden hadise törese,
38 sen insanperverlik ve merdlik şartını yerine yetire-
39 bilesen ki, veline'metin senin sebebinden hilas ola-
40 bilsin. Eger öldürülse, onun ağalığı ve ne'met haggı-
41 nı ödemiş, yahşı adla bu dünyadan getmiş olarsan.
42 Senin övladlarının hemin ağan boynunda büyük hagları

[175]

1 olar, salamat galsan, bütün ömrün boyu yahşı ad ve hoş
2 güzeran gazanmış olarsan.
3 Eger bu dediyim hüsusiyyetler sende olmasa, gerek
4 bunlardan daha çohu olsun ki, şah nedimliyine layıg
5 görülesen. Nedimlikden yalnız çörek yemek, şerab iç-
6 mek ve letife danışmağı bacarırsansa, bu, nedimlik
7 için bes deyildir. Nedim olmag isteyirsense, tedbir gör
8 ki, o vezife ahırda başına bela açmasın.

yerinde ciddiyet göstermeyesin. Bildiğin herhangi bir ilmi
30 kullanamasan, onu bilip bilmemenin farkı kalmaz.

Bütün bu söylediklerime ilâveten, bir de sende mertlik ve
cengâverlik kabiliyeti olmalıdır. Çünkü şahlar devamlı ıyş
u işretle meşğul olmazlar. Kahramanlık vakti gelince yiğitlik
35 göster. Sende o kadar güç olmalıdır ki, bir veya iki adamın
hakkından gelebilesin. Allah etmesin, halvette veya keyf
meclisinde biri şaha hıyanet fikrine düşse veya
hâdiselerden hâdise çıksa, sen insanperverlik ve mertlik
şartını yerine getirebilesin ki, velinimetin senin yüzünden
40 kurtulabilsin. Eğer öldürülse, onun ağalık ve nimet hakkı-
nı ödemiş, iyi adla bu dünyadan gitmiş olursun. Senin ev-
latlarının ağanın boynunda büyük hakları

1 olur, selâmette kalsan, bütün ömür boyu iyi ad ve hoş hatıra
kazanmış olursun.

Eğer bu dediğim özellikler sende olmasa, bunlardan daha
fazlasının bulunması gerekir ki, şah nedimliğine lâıyk gö-
5 rülesin. Nedimlikte yalnız yemek yemek, şarap içmek ve la-
tife söylemeyi becerirsen, bu nedimlik için yeterli değildir.
Nedim olmak istiyorsan, o vazifenin sonunda başına belâ
açmaması için tedbirini al.

[175, 9-31]

9 Hemişe fikrin öz ağanda olsun, şah meclisinde
10 onun hizmetçilerine nezer salma, sağı sene şey ver-
11 dikde onun üzüne bahma, başın aşağı olsun, meyi içe-
12 ne bahmadan gedehi sağıya gaytar, goy senin haggın-
13 da şahın üreyine bir şey gelmesin. Özünü sahla fela-
14 ket baş vermesin.
15 H e k a y e t . Eşitmişem, Me'mun²⁴⁷ gazı Ebdülmelik
16 Ükberini²⁴⁸ öz hüsusi nedimi edir. Ebdülmelik çoh şe-
17 rabiçen olduğundan gazılığdan çıharılmışdı. Bir
18 gün meclisde bir gulam haman gazı Ebdümelike şe-
19 rab verir, o, şerab gedehini alarken gulama nezer sa-
20 lır ve bir gözünü bir az gıyarag, ona göz vurur. Bunu
21 Me'mun görür. Ebdülmelik Me'munun gördüyünü sezdi-
22 yinden gözünü hemin yarımıyumulu halda sahlayır. Bir
23 saat geçdikden sonra Me'mun gesden Ebdülmelikden so-
24 ruşur: "Ya gazı, gözünüze ne olmuşdur?" Gazı Ebdül-
25 melik deyir: "Heç bilmirem ne oldu, bu saat gözüm be-
26 le gıyıldı".
27 Ondan sonra na geder ki, o sağ idi, seferde, şehir-
28 de, gizlinde, açığıda, evde, meclisde harada oldusa, heç
29 vaht gözünü açmadı. Belelikle, Me'munun üreyinde ona
30 garşı olan şübhe aradan galhdı.
31 Bah, nedim bele olar.

Daima fikrin kendi ağanda olsun. Şah meclisinde onun
10 hizmetçilerine nazar etme, sakî sana birşey verince onun
yüzüne bakma, başın aşağı olsun, mey içerken yüzüne
bakmadan kadehi sakîye ver, bırak senin hakkında şahın
kalbine birşey gelmesin. Kendini sakla, felâket baş göster-
mesin.

15 H i k â y e . İştmişim, Me'mun²⁴⁷ kadı Abdülmelik Ük-
berin'i²⁴⁸ kendi hususî nedimi yapar. Abdülmelik çok şarap
içtiğinden kadılıktan çıkarılmıştı. Birgün mecliste bir hiz-
metçi kadı Abdülmelik'e şarap verir, o, şarap kadehini

20 alırken hizmetçiye bakar ve bir gözünü biraz kırparak ona
göz atar. Bunu Me'mun görür. Abdülmelik Me'mun'un
gördüğünü sezdiğinden gözünü hemen yarım yumulu hal-
de saklar. Bir saat geçtikten sonra Me'mun kasten Abdül-
melik'ten sorar: "Ey kadı, gözünüze ne oldu?" Kadı Ab-
25 dülmelik der: "Hiç bilmiyorum ne oldu, bir anda gözüm
böyle kısıldı".

Ondan sonra ne kadar ki sağ idi, seferde, şehirde, gizlide,
açıkta, evde, mecliste, nerede olduysa hiçbir zaman gözü-
nü açmadı. Böylelikle Me'mun'un yüreğinde ona karşı
30 olan şüphe aradan kalktı.

Bak, nedim böyle olur.

1. 40. OTUZ DOGGUZUNCU FESİL

KATİBLİYİN GAYDALARI VE ŞERTLERİ HAGGINDA

- 1 Bil, ey oğul, katib olsan, gerek gelemin güdretli,
- 2 hettin geşeng olsun. Hettini daha gözelleşdir-
- 3 meye çalış, ona göre çoh yazmağı adet et, hettatlıgda
- 4 mahir ol, çünkü:
- 5 H e k a y e t . Eşitmişem, Sahib İsmail Ebbad şen-
- 6 be günü divanhanada ne ise yazırmış. Üzünü ka-
- 7 tiblere çevirib deyir: "Her şenbe günü men öz
- 8 katibliyimde bir nögsan görürem, çünkü cüme günü di-
- 9 vanhanaya gelib bir şey yazmıram. Bir gün işlememe-
- 10 yin te'sirini özümde hiss edirem".
- 11 Ona göre همیشه bir şey yazmagla meşğul ol, het-
- 12 ler iri, enli, aydın olmalı, yuharıları bir-birine
- 13 bitişmelidir. Çoh meseleden danışılan, geniş me'na-
- 14 lı mektublarda uzunculug etme, nece ki, deyibler:

15

B e y t

16

Hikmete bah, gör ne demiş atalar:

17

"Gısa sözde olar derin me'nalar!"

18

Öz mektubunu istiareler, meseller, Gur'an ayeleri,

19

peyğamber hadisleri ile beze. Mektubu farsca yazsan,

[177]

1

halgın başa düşmediyi şekilde yazma, yahşı deyil,

1. 40. OTUZ DOKUZUNCU FASIL

KÂTİPLİĞİN KAİDELERİ VE ŞARTLARI HAKKINDA

1 Bil ey oğul, kâtip olsan, kaleminin kudretli, yazının zarif olması gerek. Yazını daha güzelleştirmeye çalış, bunun için de çok yazmayı âdet et, hattatlıkta mahir ol. Çünkü:

5 H i k â y e . İşitmişim, Sahib İsmail Ebbad cumartesi günü divanhanede birşey yazıyormuş. Yüzünü kâtiplere çevirip demiş: "Her cumartesi günü ben kendi kâtipliğimde bir noksan görüyorum. Çünkü cuma günü divanhaneye gelip birşey yazmıyorum. Birgün çalışmamanın tesirini kendim-
10 de hissediyorum".

Bu yüzden devamlı birşey yazmakla meşgul ol, yazılar iri, enli, aydın olmalı, yukarıları birbirine bitişmelidir. Çok mesele anlatılan geniş mânâlı mektuplarda uzun yazma, nasıl ki derler:

15 B e y i t

Hikmete bak, gör ne demiş atalar:

"Kısa sözde olur derin mânâlar!"

Kendi mektubunu istiareler, atasözleri, Kur'ân âyetleri,

Peygamber hadisleriyle beze. Mektubu Farsça yazsan,

[177]

1 halkın anlayamayacağı şekilde yazma, iyi değil.

[177, 2-26]

2 hüsüsile, me'lum olmayan söz işletme. Bele yazmagdan-
3 sa heç yazmamag yahşıdır. Ereb mektublarının meziy-
4 yetleri ve onu nece yazmag gaydaları me'lumdur. Ereb
5 mektublarında sec'²⁴⁹ büyük hüner sayılır ve çoh yahşı
6 hüsüsüyet hesab edilir, hoşa gelir, farsca yazıda sec'
7 hoşagelmez, yazmasan daha yahşıdır. Lakin her ne
8 yazsan ali, ifadeli, şirin ve gödek yaz. Katib gerek
9 derrakeli olsun, katiblik sirrini bilsin, remzli söz-
10 leri tez tapsın.

11 H e k a y e t . Bele eşitmişem ki, senin baban Sol-
12 tan Mahmud (allah ona rehmet elesin), Bağdad helife-
13 sine bir mektub gönderib deyir: "Gerek Maveraennehri
14 mene bağışlayasan ve o barede mene menşur²⁵⁰ gönde-
15 resen, men de o menşuru camaata gösterem, ya gılıncla
16 ölkeni almalıyığ ve ya emrimle reiyyet mene tabe ol-
17 malıdır".

18 Bağdad helifesi cavabında yazır: "Bütün islam
19 ölkesinde onlardan daha dindar ve daha müti olanı
20 yohdur, allah elemesin men ele bir iş görem, eger sen
21 benim fermanım olmadan onlara hücum etsen, bütün
22 dünyanı senin eleyhine galdıraram".

23 Soltan Mahmud bu sözlerden pert olub elçiye deyir:
24 "Helifeye de ki o ne danışır? Meger men Ebu Müs-
25 limden²⁵¹ eskiyem. İndi ki, iş bele oldu, budur, min
26 fil ile gelib, hilafet hanimanını fil ayakları al-

Özellikle bilinmeyen söz kullanma. Böyle yazmaktansa hiç yazmamak iyidir. Arap mektuplarının meziyetleri ve onu nasıl yazmak kaideleri mâlumdur. Arap mektuplarında 5 seci²⁴⁹ büyük hüner kabul edilir ve çok iyi özellik sayılır, hoşagider. Farsça yazıda seci hoşagitmez, yazmasan daha iyidir. Fakat her ne yazsan âli, ifadeli, şirin ve kısa yaz.

Kâtibin anlama kabiliyeti olması gerek, kâtiplik sırrını bil- 10 meli, remizli sözleri çabuk anlamalı.

H i k â y e . Şöyle işitmişim ki, senin baban Sultan Mahmud (Allah ona rahmet eylesin), Bağdat halifesine bir mektup gönderip der: "Gerek Maveraünnehir'i bana bağışlayasın ve o konuda bana menşur²⁵⁰ gönderesin. Ben de o 15 menşuru cemaate göstereyim. Ya kılıçla ülkeni alırsın, ya da raiyyetin emrimle bana tabi olmalıdır".

Bağdat halifesi cevabında der: "Bütün İslâm ülkesinde on- 20 lardan daha dindar ve daha muti olanı yoktur, Allah etmesin ben öyle bir iş göreyim, eğer sen benim fermanın olmadan onlara hücum etsen, bütün dünyanı senin aleyhine ayağa kaldırırsın".

Sultan Mahmud bu sözlerden canı sıkılıp elçiye der: "Halife de ki, o ne söylüyor? Halbuki ben Ebu Müslim'den 25 eskiyim. Şimdi iş böyle oldu, ben fülle gelip hilâfet hânumanını fil ayakları altında

[177, 27 - 178, 9]

27 tında viran edeceyem. Darülhilafenin²⁵² torpağını
28 fil dalında Genzeye daşıtıdıraçağam".
29 Öz filleri ile çoh büyük hede-gorhu gelir. Elçi ge-
30 dir, bir nece müddetden sonra gayıdıb gelir. Soltan
31 Mahmud tahta oturdu, hacibler, gulamlar sef çekib du-
32 rurlar, gızmış filleri saray önünde sıraya goyurlar,
33 goşunları nizama düzürler, sonra elçini çağırırlar.
34 Elçi gelir, el büyüklükde, mensuri²⁵³ kağıza burulmuş,
35 möhürlenmiş mektubu Soltan Mahmudun gabağına go-
36 yur ve diyer: "Emirelmö'minin deyir, nameni ohudum, ce-
37 lalini eşitdim, senin cavabın bu mektubda yazılmış-
38 dır". Divanhananın yazı işlerine bahan hace Bunesr
39 Müşkan²⁵⁴ elini uzadıb mektubu götürür, açıb ohumag
40 isterken görür, onun evvelinde yazılmışdır: "Bismil-
41 lahü-r rehmanür-rehim", bir az ara verildikten sonra
42 yazılmışdır: " "255 (Meger), mektubun sonunda ise

[178]

1 bu sözler vardır: "Şükr olsun allaha. Peyğemberimiz
2 Mehemmede ve onun ailesine salavat!"
3 Başga heç bir şey yazılmamışdı. Soltan Mahmud
4 bütün öz adlı-sanlı katibleri ile birlikde bu remz-
5 li sözün ne demek olduğu haggında fikirleşmeye baş-
6 ladı. Gur'anda "Meger" sözü olan bütün ayeleri gözden
7 geçirdiler ve tefsir etdiler. Soltan Mahmudun cava-
8 bını tapa bilmediler. Ahırda hele cavan olduğu üçün
9 oturmağ ihtiyarı olmayan ve nedimler arasında ayag

viran edeceğim. Darülhilâfenin²⁵² toprağını fil peşinden
Genze'ye taşıtacağım".

Kendi yaptıklarıyla çok büyük korku meydana getirir. Elçi
30 gider, bir müddet sonra dönüp gelir. Sultan Mahmud tahta
oturdu, hacibler, hizmetçiler saf tutup dururlar. Kızmış fil-
leri saray önünde sıraya korlar. Askerleri düzene sokarlar,
sonra elçiyi çağırırlar. Elçi gelir, el büyüklüğünde,

35 mensuri²⁵³ kâğıta sarılmış, mühürlenmiş mektubu Sultan
Mahmud'un önüne kor ve der: "Emirülmüninin der, mektu-
bu okudum, kızgınlığını işittim, senin cevabın bu mektupta
yazılmıştır". Divanhanenin yazı işlerine bakan hoca Bu-
nasr Müşkan²⁵⁴ elini uzatıp mektubu alır, açıp okumak

40 isterken onun başında şunların yazılmış olduğunu görür:
"Bismillahirrahmanirrahim", biraz ara verildikten sonra şöy-
le yazılmıştır: " " ²⁵⁵ (Meğer) mektubun sonunda ise

[178]

1 şu sözler vardır: "Şükrolsun Allah'a. Peyğamberimiz Muham-
med'e ve onun ailesine salavat!"

Başka hiçbirşey yazılmamıştı. Sultan Mahmud bütün kendi
5 adlı sanlı kâtipleriyle birlikte bu remizli sözün ne demek
olduğu hakkında düşünmeye başladı. Kur'ân'da "Meğer" sö-
zü olan bütün âyetleri gözden geçirdiler ve tefsir ettiler. Sul-
tan Mahmud'un cevabını anlayamadılar. Sonunda hele genç
olduğu için oturma isteği olmayan ve nedimler arasında ayak

[178, 10-35]

10 üste duran Ebubekr Guhistani²⁵⁶ deyir: "Şah sağ olsun,
11 helife "Elif", "lam", "mim" yazmamışdır. Şah öz fil-
12 leri ile ona hede-gorhu gelib: "Darülhilafenin torpa-
13 ğını filler arhasında Gezneye²⁵⁶ daşıtdırram" yazdı-
14 ğından, o da şahın cavabında bu sureni yazmag iste-
15 mişdir:
16 "Meger bilmirsen, allah fil sahiblerine ne etdi?",
17 ye'ni fillerin cavabın allah özü verer.
18 Eşitmişem ki, Soltan Mahmudun halı pozulur, uzun
19 müddet özüne gele bilmir, ağlayıb ah-zar edir, dindar
20 olduğundan Emirelmö'mininden çohlu üzr isteyir. Bu
21 barede danışsag uzun çeker.
22 Ebubekr Guhistaniye bahalı helet bağışlayır, ona
23 nedimler arasında oturmağ ihtiyarı verir, mensebini
24 artırır. O, birce sözle iki büyük derece alır.
25 H e k a y e t . Bir de bele eşitmişem ki, Samaniler
26 dövründe Emir Bu-Eli Simcur²⁵⁷ Nişaburda oturur,
27 "men Horasan Emir Sipahsalarına tabeyem" -deyir, la-
28 kin saraya getmirmiş. Samaniler sülalesinin ahır
29 günleri olduğundan onlar o geder de güvvetli değildi-
30 ler, bu sebebe göre de Bu-Elini zorla mecbur ede bil-
31 meyi, çaresizlikden yalnız hütbe ohutmag, pul ve
32 hediye almagla kifayetlenirdiler. Bu zaman Abdülcab-
33 bar Hocani²⁵⁸ Hocanda hetib idi. O, şeriet ganunları-
34 nı yahşı bilirdi, gözel yazıcı, mahir katib, her şey-
35 den başçıhan, çoh bacarıklı ve usta bir adam idi.

10 üstünde duran Ebubekir Guhistani²⁵⁶ der: "Şah sağ olsun, halife "Elif", "lam", "mim" yazmamıştır. Şah kendi filleriyle ona korku verip: "Darülhilafe'nin toprağını filler arasında Gazne'ye taşıttırayım" yazdığından, o da şahın ce-

15 vabında bu sureyi yazmak istemiştir:

"Meğer bilmiyorsun, Allah fil sahiplerine ne yaptı?", yâni fillerin cevabını Allah kendisi verir.

İşitmişim ki, Sultan Mahmud'un hali bozulur, uzun süre kendine gelemez, ağlayıp âh u zar eder. Dindar olduğun-

20 dan Emirülmüminin'den çok özür diler. Bu konuda konuşsak uzun sürer.

Ebubekir Guhistani'ye pahalı halat bağışlar, ona nedimler arasında oturmak izni verir, rütbesini artırır. O, bir sözle iki büyük derece alır.

25 H i k â y e . Bir de şöyle işitmişim ki, Samaniler devrinde

Emir Bu-Ali Simcur²⁵⁷ Nişabur'da oturur, "Ben Horasan Emir Sipahsalarına tabiyim" der, fakat saraya gitmezmiş.

Samaniler sülalesinin son günleri olduğundan onlar o ka-

30 dar da kuvvetli değildiler. Bu yüzden de Bu-Ali'yi zorla mecbur edemeyip çâresizlikten yalnız hutbe okutmak, para ve hediye almakla yetinirlerdi. O vakit Abdülcebbar

Hocani²⁵⁸ Hocan'da hatipti. O, şeriat kanunlarını iyi bilirdi.

35 Güzel yazıcı, mahir kâtip, herşeyle başaçıkan, çok becerikli ve usta bir adamdı.

[178, 36 - 179, 15]

36 Emir Bu-Eli onu Hocandan getirib özüne katib
37 edir, büyük ehtiyar ve tam müstegillik verir, heç bir
38 işi onun mesleheti olmadan görmür, çünkü o, çoh ağıl-
39 lı bir adam idi.
40 Ehmed ibn Rafi el-Ye'gubi²⁵⁹ de Emiri-Horasanın²⁶⁰
41 saray katibi idi. O da çoh alim, adlı-sanlı bir adam
42 idi. Maveraennehrin bütün işleri ona bahırdı. Ehmed
43 Rafi mektublaşdıgları üçün Ebdülcabbarla berk dost

[179]

1 imiş. Bir gün Horasan emirinin veziri Horasan hökm-
2 darına deyir: "Ebdülcabbar Hocani Bu-Eli Simcurun
3 katibi olmasa, Bu-Elini tez ele geçirmek olar. Bu-Eli-
4 nin bütün başdikliyinin sebebi Ebdülcabbarın iş
5 bacarmasıdır. Bu-Eliye mektub yazıb demek lazımdır:
6 Eger mene itaet edirsense ve benim nögerimsense, bu
7 mektub sene çatan kimi derhal Ebdülcabbarın başını
8 bu gasidle bizim gulluğumuza gönder, biz de bilek ki,
9 sen bize itaet edirsen. Bize me'lumdur ki, sen her ne
10 edirsense, onun meşvereti ile edirsen. Eks halda Hora-
11 sanın emiri olan men şehsen özüm geleceyem. Başının
12 çaresini gıl".
13 Bu tedbiri tökdükden sonra deyirler gerek bu mek-
14 tub hökmen Ehmed Rafinin eli ile yazılsın, çünkü Eh-
15 med Rafi Ebdülcabbarın dostudur, mütleg bir adam

[178, 36 - 179, 15]

Emir Bu-Ali onu Hocan'dan getirip kendine kâtip yapar, büyük yetki ve tam bağımsızlık verir. Hiçbir işi onun maslahatı olmadan görmez, çünkü o çok akıllı bir adamdı.

40 Ahmed ibn Rafi el- Yakubi²⁵⁹ de Emir-i Horasan'ın²⁶⁰ saray kâtibiydi. O da çok âlim, adlı sanlı bir adamdı. Maveraünnehir'in bütün işleri ona bakardı. Ahmed Rafi maktuplaştıkları için Adülcebbar'la iyi dost

[179]

1 imiş. Birgün Horasan emirinin veziri Horasan-hükümdarına der: "Abdülcebbar Hocani, Bu-Ali Simcur'un kâtibi olmasa, Bu-Ali'i kolay ele geçirmek mümkündür. Bu-Ali'nin bütün dikbaşlılığının sebebi, Abdülcebbar'ın iş becermesidir. Bu-Ali'ye mektup yazıp demek lâzımdır: Eğer bana itaat edersen ve benim hizmetçimsen, bu mektubun sana ulaşması gibi derhal Abdülcebbar'ın başını bu kasıtle bizim kulluğumuza gönder. Biz de bilelim ki, sen bize itaat ediyorsun. Biz biliyoruz ki sen her ne yaparsan, onun meşveretiyle yaparsın. Aksi halde Horasan'ın emiri olan ben şahsen kendim geleceğim. Başının çâresine bak".

Bu tedbiri ortaya koyduktan sonra derler, gerek bu mektup hükmen Ahmed Rafi'nin eliyle yazılsın. Çünkü Ahmed

15 Rafi Abdülcebbar'ın dostudur, mutlaka bir adam

[179, 16-43]

16 gönderib heber çatdıra biler ve Ebdülcabbar gaçar.
17 Emiri-Horasan Ehmed Rafini çağırır ve Bu-Eliye
18 hemin mezmunda mektub yazmasını emr edir ve deyir:
19 "Mektubu yazdıgdan sonra üç gece-gündüz benim evim-
20 den harice çıhmamalısan, senin ve benim adamlarım-
21 dan heç kes bu üç günde seni görmemelidir. Ebdülcab-
22 bar senin dostundur, ele geçmese, bileceyem ki, sen ona
23 heber veribsen, bu sirri ona sen açıbsan".
24 Ehmed Rafinin nitgi guruyur, ağlayır ve öz-özüne
25 deyir: "Kaş heç men katib olmayaydım, bele fazil ve
26 alim bir dost benim yazım ile ölmeye idi... Heç bilmi-
27 rem ne edim". Ahırda bu aye yadına düşür:
28 "Eger öldürseler, assalar...". Sonra öz-özüne deyir:
29 "Herçend o bu remzi bilmir ve bunun ne demek olduğunu
30 başa düşmez, lakin heç olmasa men dostlug şartını
31 yerine yetirmiş olaram".
32 Mektubu gurtarıb ünvanımı yazdıgdan sonra onun
33 haşiyesinde bir terefde nazik gelemle bir "elif", o
34 biri terefde ise bir "nun" herfi yazır, ye'ni "en yu-
35 kettalu".
36 Mektubu Horasan emirine gösterirler, biri ünvanı-
37 nı nezerden geçirir, ohudugdan sonra möhürleyib öz
38 hüsusi gasidlerine verir ve mezmunundan onu heberdar
39 etmirler. Ona deyirler: "Get bu mektubu Bu-Eli Simcu-
40 ra ver, ne verse, al getir".
41 Ehmed Rafi üç gece-gündüz öz evine getmir, üreyin-
42 den ganlar ahır.
43 Gasid Nişabura çatdıgda Emir Bu-Elinin yanına

gönderip haber ulaştırabilir ve Abdülcebar kaçar. Emir-i Horasan Ahmed Rafi'i çağırır ve Bu-Ali'ye hemen bu konuda mektup yazmasını emreder ve der: "Mektubu yazdıktan
20 sonra üç gece gündüz benim evimden dışarı çıkmamalısın. Senin ve benim adamlarımdan hiçkimse bu üç günde seni görmemelidir. Abdülcebbar senin dostundur, ele geçmese bileceğim ki, sen ona haber veriyorsun. Bu sırrı ona sen açıyorsun".

Ahmed Rafi'nin dili tutulur, ağlar ve kendi kendine der:
25 "Keşke ben hiç kâtip olmayaydım, böyle fâzıl ve âlim bir dost benim yazımla ölmeyeydi... Hiç bilmiyorum ne yapayım". Sonunda bu âyet hatırına gelir: "Eğer öldürseler, assalar..." Sonra kendi kendine der: "Gerçi o bu remzi bilmiyor
30 ve bunun ne demek olduğunu anlamaz, fakat hiç olmazsa ben dostluk şartını yerine getirmiş olurum".

Mektubu bitirip adını yazdıktan sonra onun haşiyesinde bir tarafta nazik kalemle bir "elif", öbür taraftaysa bir "nun"
35 harfi yazar, yâni "en yükattelû".

Mektubu Horasan emirine gösterirler, biri adını gözden geçirir, okuduktan sonra mühürleyip kendi hususî elçilerine verir ve mezmunundan onu haberdar etmezler. Ona derler:
40 "Git bu mektubu Bu-Ali Simcur'a ver, ne verirse al getir". Ahmed Rafi üç gündüz gece kendi evine gitmez, yüreğinden kanlar akar.

Elçi Nişabur'a vardığında Emir Bu-Ali'nin yanında

[180, 1-27]

1 gedib mektubu ona verir. Resme göre, Bu-Eli galhıb
2 mektubu alır, öpüb gözünün üstüne goyur ve deyir: "Ho-
3 rasan emirinin kefi necedir?" Ebdülcabbar hetib de
4 orada oturmuşmuş, mektubu ona verib deyir: "Möhrünü
5 aç, fermanın ne olduğunu ohu!" Ebdülcabbar mektubu
6 kötürüb möhrü açmazdan evvel onun ünvanına nezer sa-
7 ır, bir terefde "elif", o biri terefde ise "nun" gö-
8 rür, derhal aye yadına düşür "en yukettelu...", başa
9 düşür ki, mektub onun ölümü haggındadır. O saat mek-
10 tubu yere goyub burnundan tutur, ye'ni burnumdan gan
11 açılmışdır, sonra deyir: "Gedim, burnumu yuyum, ge-
12 lim", elece de eli burnunda Bu-Elinin yanından harice
13 çıhır ve gedib bir yerde gizlenir.
14 Bir az gözledikten sonra Bu-Eli deyir: "Haceni ça-
15 ğırın". Her yeri ahtarır, lakin tapmırlar. Deyir-
16 ler: "Ata minmemişdi, piyada gedibdir, ancag evleri-
17 ne getmeyib. Heç kes bilmir hara gedib". Bu-Eli deyir:
18 "Başga katib çağırın". Başgasını çağırır, mek-
19 tubu gasidin yanında ohuyurlar. Mesele aydın oldugda
20 hamı teeccüb edir ki, mektubda ne yazıldığını kim ona
21 (Ebdülcabbara) heber vermişdir?!

22 Bu-Eli gelben sevindiğine bahmayarag, gasidin ya-
23 nında özünü bir az tutgun kimi göstermeye çalışır.
24 Sonra şehirde car çekdirib Ebdülcabbarı ahtartdı-
25 rır. Ebdülcabbar helvetce bir adam gönderib harada
26 gizlendiğini heber verir. Bu-Eli sevinib emr edir:
27 "Olduğun yerden terpenme".

1 gelip mektubu ona verir. Usule göre Bu-Ali kalkıp mektubu alır, öpüp başının üstüne kor ve der: "Horasan emirinin keyfi nasıldır?" Abdülcebbar hatip de oradaymış, mektubu
5 ona verip der: "Mührünü aç, fermanın ne olduğunu oku!" Abdülcebbar mektubu açmadan önce onun ünvanına bakar, bir tarafta "elif", öbür taraftaysa "nun" görür. Derhal âyet aklına gelir: "En yükattelû..." Anlar ki, mektup onun ölümü hakkındadır. O anda mektubu yere bırakıp burnun-
10 dan tutar, yâni burnundan kan gelmiştir. Sonra der: "Gideyim, burnumu yıkayayım, geleyim!" Bu şekilde eli burnunda, Bu-Ali'nin yanından dışarı çıkar ve gidip bir yerde gizlenir.

Biraz bekledikten sonra Bu-Ali der: "Hocayı çağırın!" Her
15 yeri ararlar, fakat bulamazlar. Derler: "Ata binmemişti, yürüyerek gitmiştir, ancak evlerine gitmemiş. Hiç kimse nereye gittiğini bilmiyor". Bu-Ali der: "Başka kâtip çağırın!"
Başka kâtip çağırırlar, mektubu elçinin yanında okurlar.

20 Mesele aydınlanınca hayret eder ki, mektupta ne yazıldığını kim ona (Abdülcebbar'a) haber vermiştir?!

Bu-Ali kalben sevindiğine bakmayarak, elçinin yanında kendisini biraz tutkun gibi göstermeye çalışır. Sonra şehir-
25 de ilân ettirip Abdülcebbar'ı arattırır. Abdülcebbar gizlice bir adam gönderip nerede gizlendiğini haber verir. Bu-Ali sevinip emreder: "Olduğun yerden ayrılma!"

[180, 28 - 181, 9]

28 Bir nece gün keçdikden sonra gaside yahşı en'am
29 verib yola salır ve mektub yazıb ehvalatın nece oldu-
30 ğunu tesvir edirler ve and içirler ki, bizim bu işden
31 heberimiz olmayıb.
32 Gasid gelib ehvalatı danışdıgda, Emiri-Horasan
33 bu işe heyran galır. Sonra möhürlenmiş ferman gön-
34 derib deyir ki, eger bu işden nece heber tutduğunu de-
35 se, onu bağışlayacağam. Ehmed Rafi deyir: "Mene aman
36 versen, men deyerem". Emiri-Horasan ona aman verir, o
37 de ehvalatı danışır. Emiri-Horasan Abdülcabbarı
38 bağışlavıb haman mektubu istevir ki remzin neden
39 ibaret olduğunu görsün. Mektubu geri getirirler, ba-
40 hır, Ehmed Rafinin dediyi kimi olduğunu görür ve ha-
41 mı onun tizfehliyine teeccüb edir.
42 Katiblik şartlerinden biri de budur ki, gerek he-
43 mişe ağanın eli altında olasan. Tez yaddasahlayan,

[181]

1 tez başadüşen, gec yaddançıharan, müşahideci ol,
2 her işin (tapşırılan ve tapşırılmayan) geydini apar
3 divanhana camaatının ehval-ruhiyyesini öyren, bütün
4 me'murların işlerinden heber tut ve topla, bütün ve-
5 ziyet sene belli olsun, hemişe lazım olmasa da, bir
6 gün geler, lazım olar. Lakin zeruriyyet olmadan bu
7 sirri heç kese açma, açığda vezirin işi ile maraglan-
8 ma, amma gizlinde onun bütün işlerinden heberin ol-
9 sun. Hesab aparmagda usta ol, bir saatda meharic, te-

Bir nice gün geçtikten sonra elçiye iyi yemek verip yola salar ve mektup yazıp durumların nasıl olduğunu tasvir ederler ve yemin içerler ki, bizim bu işten haberimiz yoktur. Elçi gelip durumu anlatınca Emir-i Horasan bu işe hayran kalır. Sonra mühürlenmiş ferman gönderip der ki: "Eğer bu işten nasıl haberi olduğunu söylesen onu bağışlayacağım!" Ahmed Rafi der: "Bana aman verirsen, derim!" Emir-i Horasan ona aman verir, o da olanları anlatır. Emir-i Horasan Abdülcebbar'ı bağışlayıp hemen mektubu ister ki, işaretin neden ibaret olduğunu görsün. Mektubu geri getirirler, bakar, Ahmed Rafi'nin dediği gibi olduğunu görür ve herkes onun zekâsına hayran kalır.

Kâtiplik şartlarından biri de budur ki, devamlı ağanın elinin altında olman gerek. Çabuk unutmayan,

1 çabuk hatırlayan, geç hatırdan çıkararak, müşahedeci ol. Her işin (sana havale edilen veya edilmeyen) kaidelerini öğren, divanhâne halkının ruh hallerini öğren, bütün memurların işlerinden haber tut ve topla, bütün vaziyet sana belli olsun. Devamlı lâzım olmasa da, gün gelir lâzım olur. Fakat zaruret olmadan bir sırrı hiç kimseye açma, açıkta vezirin işiyle meraklanma, ama gizlide onun bütün işlerinden haberin olsun. Hesap yürütmede usta ol, bir saatte harcama, tasarrufat

[181, 10-37]

10 sarrufat işleri, mektublar ve gebzleri yazmağı unut-
11 ma, bunlar hamısı katib için meharete hesab edilir.
12 Lakin katib için en büyük meharete dilini sahlaya bil-
13 mesi, ağasının sirrini başgasına vermemesi, başga me-
14 selelerden ağasını agah etmesidir.
15 Eger hettatlıgda gadir, başgalarının hettini oh-
16 şatmagda mahir olsan, bu çoh güzel senetdir. Lakin
17 bunu her adama gösterme ki, sahta hett düzeltmekde
18 şöhet tapmayasan ve ağanda şübhe oyatmayasan. Biri
19 başgasının hettini ohşatsa, tapmasalar, onu senden
20 görmesinler. Kiçik şeyler için sahta kağız düzeltme,
21 bir gün büyük gazanc için lazım olsa ve düzeltsen, goy
22 heç kesin gümanı sene getmesin.
23 Deyildiğine göre, mahir ve fazil katibler hett oh-
24 şatmagla çoh bilikli ve tecrübeli vezirleri mehv et-
25 mişler.
26 H e k a y e t . Rebi' ibn Mütehher el-Gesri²⁶¹ adlı-
27 sanlı ve bilikli bir katib idi. Sahibin²⁶² divanhan-
28 nasında katiblik ederdi. Bir defe sahta sened düzelt-
29 di, bu, Sahibin gulağına çatdı. Sahib heyrete gelib
30 dedi: "Bele adamı öldürmek heyfdir, çünkü çoh alim ve
31 kamil adamdır, elesini tapmag olmaz". Ona ne edeceyi
32 haggında fikirleşmeye başladı. Tesadüfen bu aralıg-
33 da Sahib hestelendi, hamı ona deymeye getdi. Rebi' ibn
34 Mütehher de gelib onun gabağında oturdu, resm olduğu
35 için Sahibden soruşdu: "Ne şerabı içirsen?" Sahib
36 dedi: "Filan şerabı". Soruşdu: "Hansı höreklerden
37 yeyirsen?" Dedi: "Sen düzelttiklerinden", ye'ni "müzev-

10 işleri, mektuplar ve makbuzları yazmayı unutma, bunların hepsi kâtip için maharet sayılır.

Fakat katip için en büyük maharet dilini koruyabilmesi, ağasının sırrını başkasına vermemesi, başka meselelerden ağasını haberdar etmesidir.

15 Eğer hattatlıkta kadir, başkalarının hattını benzetmekte mahir olsan, bu çok güzel sanattır. Fakat bunu her adama gösterme ki, sahte hat yazmakta şöhret bulmayasın ve ağanda şüphe uyandırmayasın. Biri başkasının hattını benzetse,

20 bulamasalar, onu senden görmesinler. Küçük şeyler için sahte kâğıt tanzim etme. Birgün büyük kazanç için lâzım olsa ve tanzim etsen, bırak hiç kimsenin şüphesi sana gitmesin. Denildiğine göre mahir ve fâzıl kâtipler hat benzetmekle,

25 çok bilgili ve tecrübeli vezirleri mahvetmişler.

H i k â y e . Rebi ibn Mutahhar el-Gesri²⁶¹, adlı sanlı ve bilgili bir kâtipti. Sahib'in²⁶² divanhânesinde kâtiplik ya-

pardı. Bir defa sahte senet tanzim etti. Bu, Sahib'in kulağına

30 geldi. Sahib hayrete düşüp dedi ki: "Böyle adamı öldürmek yazıktır, çünkü çok âlim ve kâmil adamdır. Böyle birini bulmak zordur". Ona ne yapacağı hakkında düşünmeye başladı. Tesadüfen bir ara Sahib hastalandı, herkes onu ziyarete geldi. Rebi ibn Mutahhar da gelip onun önünde

35 oturdu, usul üzere Sahib'den sordu: "Ne şarabı içersin?" Sahib dedi: "Filan şarabı". Tekrar sordu: "Hangi böreklerden yersin?" Dedi: "Senin uydurduklarından!", yâni "müzevve-

[181, 38 - 182, 1 - 183, 2]

38 veri" ²⁶³ . Katib anladı ki, Sahib işden heberdardır,
39 dedi: "Ey ağam, and olsun başına, bir de etmerem". Sa-
40 hib dedi: "Tövbe etsen, etdiyini sene bağışlaram".
41 Bil ki, bele sahta senedleri düzelde bilmek çoh
42 büyük işdir, ondan ehtiyatlı ol. Her şeyi derinden
43 özün öyren, özün düşün, tap. Men her mesele haggında

[182]

1 sene özümnden tam ve bitkin me'lumat vere bilmerem,
2 söz uzanar, megsedden uzag düşerem. Dememiş de geçe
3 bilmirem. Ona göre her meseleden işe yaraya bilecek
4 bir nece söz deyirem ki, me'lumatın olsun. Her şeyden
5 bir az danışdığ, eger diggetle gulag asıb fikirleş-
6 sen, özün de bir sıra neticeler çıhardarsan, çünkü bir
7 çırağla çoh çırağları yandırmag olar.
8 Belke allah-taala sene merhemet gösterdi, katiblik
9 derecesinden vezirlik mertebesine galhdın, onun üçün
10 vezirlik şartlerini de bil, çünkü en şerefli vezife
11 ve elm budur.

1. 41. GIRHINCI FESİL

ŞAHA VEZİRLİK ŞERTLERİ HAGGINDA

1 Bil, ey oğul, iş getirse, vezir olsan, hesabla, müa-
2 milede, alıb vermekde, reftarda degig ve mahir

[181, 38 - 182, 1 - 183, 2]

ri"²⁶³. Kâtip anladı ki, Sahib işten haberdardır, dedi: "Ey ağam, başına yemin olsun ki bir daha yapmam!" Sahib dedi: "Tövbe etsen, yaptığımı sana bağışlarım".

Bil ki, böyle sahte senet hazırlamak çok büyük iştir, kendin düşün, karar ver. Ben her mesele hakkında

[182]

1 sana kendimden tam ve kesin mâlumat veremem. Söz uzanır, maksattan uzak düşerim. Demeden de geçemem. Buna göre her meseleden işe yarayabilecek bir nice söz söylüyorum ki, mâlumatın olsun. Her şeyden biraz konuştuk, eğer dikkatle kulak asıp düşündüysen, kendin de bir dizi neticeler çıkarabilirsin. Çünkü bir çırayla çok çıralar yanmış olur. Belki Allah Teâlâ sana merhamet gösterdi, kâtiplik derecesinden vezirlik mertebesine yükseldin, onun için vezirlik şartlarını da bil. Çünkü en şerefli vazife ve ilim budur.

1. 41. KIRKINCI FASIL

ŞAHA VEZİRLİK ŞARTLARI HAKKINDA

1 Bil ey oğul, işin yolunda gidip de vezir olsan, hesapta, muâmelede, alıp vermekte, davranışta dikkatli ve mahir

[183, 3 - 184, 5]

3 ol, öz ağana sadıg gal, ne'met sahibinin haggını itir-
4 me, her şeyi yalnız özün için isteme ki, deyibler: "Her
5 şeyi özüne isteyen heç şeysiz galar". Her şeyi sene
6 vermezler, verseler de bir azdan sonra geri isterler.
7 Evvel el çekseler de, sonra el çekmezler.
8 Demeli, ağanın var-dövletini goru, yesen, iki bar-
9 magla ye ki, boğazında galmasın. Lakin me'murların
10 el-golunu bir defelik bağlama. Çırpını mangaldan
11 esirgeyen çiy kabab yeyer. Başgalarına bir dang ver-
12 mesen, özün bir dirhem yeye bilmezsen, yesen de mehrum
13 olanlar goymazlar ki, gizli galsın.
14 Öz ne'met sahibine garşı insafli ol, lakin ondan
15 daha çoh ordu ve reiiyyetle insafla dolan, hırdaçılıg
16 etme, diş dibinden çıkarılan et garın doyurmaz. Ele
17 gelirin zereri gazancından çoh olar. Kiçik vergiler
18 goşunu düşmen eder, reiiyyeti ise ağana garşı galdır-
19 mış olarsan.
20 Vergi toplamagdan megsedin vezife göstermekdirse,

[184]

1 guruculugla meşgul ol, ölkenin viran galmış yerleri-
2 ni abadlaşdır, hem gelirin bire on artsın, hem allah
3 bendelerinin ruzisini elinden alma.
4 H e k a y e t . Bil, Pars şahlarından birinin vezi-
5 rine acığı tutdu ve vezifeden azad etdi, onun yerine

[183, 3 - 184, 5]

ol, kendi ağana sadık kal, nimet sahibinin hakkını kaybetme, herşeyi yalnız kendin için isteme ki, derler: "Herşeyi
5 kendine isteyen, hiçbir şeysiz kalır". Herşeyi sana vermezler, verseler de biraz sonra geri isterler. Önce el çekseler de, sonra el çekmezler.

Diyeceğim, ağanın varlığını ve devletini koru. Yesen, iki parmakla ye ki, boğazında kalmasın. Fakat memurların eli-
10 ni kolunu bir defalık bağlama. Çirpisini mangaldan esirgeyen, çiğ kebab yer. Başkalarına bir dank vermesen, kendin bir dirhem yiyemezsin. Yesen de, mahrum olanlar bırakmazlar ki gizli kalsın.

Kendi nimet sahibine karşı insafli ol, fakat ondan daha çok
15 ordu ve raiyyetle, insafla çalış. Hurdacılık etme, dış dibinden çıkarılan et karın doyurmaz. Öyle gelirin zararı kazandıncıdan çok olur. Küçük vergiler askeri düşman eder, raiyyetiyse ağana karşı kaldırmış olursun.

20 Vergi toplamaktan maksadın vazife yaptığını göstermekse,

[184]

1 koruculukla meşğul ol. Ülkenin viran kalmış yerlerini mâmur hale getir. Hem gelirin bire on artsın, hem de Allah kullarının rızasını elinden alma.

H i k â y e . Bil ki, Pars şahlarından birinin vezirine kıcığı
5 tuttu ve vazifeden aldı, onun yerine

[184, 6-30]

6 ise başgasını goydu. Sonra azad edilmiş dedi: "İh-
7 tiyarında olmuş vilayetlerden özüne bir yer seç, onu
8 sene bağışlayayım, öz devlet ve hizmetçilerinle
9 oraya göç".
10 Vezir dedi: "Var-dövlət istemirem, olanlarını da
11 hökmdara bağışlayıram, heç bir abad yer de istemi-
12 rem ki, mene bağışlayasınız, eger lütf etmək fikri-
13 niz varsa, memleketinizden bir uçug kend bağışlayın,
14 men de öz adamlarımla gedib oranı abad edim ve orada
15 galım". Şah emr etdi, nece uçug kend isteyirse, ona
16 versinler. Şahın bütün memleketini ahtardılar, ona
17 vermek üçün bir haraba kend, bir uçug dahma tapa bil-
18 mediler. Şaha heber verdiler. Vezir dedi: "Şahım,
19 men bilirdim ki, benim ihtiyarımda olan vilayetlerin
20 heç birinde bir dene de haraba yohdur, indi ki, ölkeni
21 menden geri alırsan, heç olmasa ele adama tapşır ki,
22 ondan da geri almag istesen, men gaytaran kimi sene gay-
23 tara bilsin".
24 Bu söz me'lum oldugdan sonra şah azad edilmiş ve-
25 zirden üzr istedi, ona helet gönderib vezirliyi yeni-
26 den ona tapşırdı.
27 Buna göre vezirlikde gurucu, abadedici ve adaletli
28 ol ki, dilin ve elin de uzun olsun. Bele halda heyatın
29 da tehlikede olmaz.
30 Ordu sene garşı çıhsa, ağın çaresizlikden senin

ise başkasını koydu. Sonra görevinden alınmış vezire dedi:

"Yönetimindeki vilâyetlerden kendine bir yer seç, onu sâna bağışlayacağım, kendi devlet ve hizmetçilerinle oraya göç".

10 Vezir dedi: "Varlık ve devlet istemiyorum, olanları da hükümdara bağışlıyorum. Hiçbir mâmur yer de istemiyorum ki, bana bağışlayasınız. Eğer lütfetmek düşünceniz varsa, memleketinizden bir harap şehir bağışlayınız, ben de kendi adamlarımla gidip orayı mâmur edeyim ve orada kalayım".

15 Şah emretti, ne kadar harap şehir istiyorsa, ona verilmesini istedi. Şahın bütün memleketini aradılar, ona vermek için bir harabe şehir bulamadılar. Şaha haber verdiler. Vezir dedi: "Şahım, ben biliyordum ki, benim yönetimimde olan

20 vilâyetlerin hiç birinde bir tane bile harabe yoktur. Şimdi ülkeyi benden geri alıyorsun, hiç olmazsa öyle adam görevlendir ki, ondan da geri almak istesen, benim bıraktığım gibi sana bırakabilsin."

Bu sözden sonra şah görevden alınmış vezirden özür dile-
25 di, ona hediye gönderip vezirliği yeniden ona verdi.

Buna göre vezirlikte kurucu, âbad edici ve adaletli ol ki, dilin ve elin de uzun olsun. Bu durumda hayatın da tehli-
kede olmaz.

30 Ordu sana karşı çıkarsa, ağaç çâresizlikten senin

[184, 31 - 185, 11]

31 elini gödeldecek ki, onun öz elini gödeltmesinler.
32 Demek, sen zülmü yalnız özüne deyil, orduya, ağana ve
33 özüne etmiş olarsan, o cüzi vergi senin işinde büyük
34 nögsan yaradar.
35 Şahı ordu ve reiiyyete yahşılığ etmeye vadar et, çün-
36 ki memleket reiiyyet ve orduya göre, kend ise kendliye
37 göre abad olar. Demek, abadlığa çalışsan, ölke dolan-
38 dırmış olarsan. Bil ki, ölkeni ordu ile sahlamağ olar.
39 ordunu ise pulla, pulu ise abadlığla gazanmağ olar,
40 abadlığı ise edalet ve insafla yaratmağ olar. Demek,
41 edalet ve insafı unutmamağ olmaz.
42 Ne geder sadıg ve ehtiyatlı olsan, yine de hemişe

[185]

1 şahdan gorh, hamıdan çoh şahdan gorhası bir adam var-
2 sa, o da vezirdir. Şah ne geder küçük olsa, sen onu ki-
3 çik hesab etme, şahzadeler ördek balaları timsalın-
4 dadır, ördek balalarına ise üzmeğ öyretmezler, çoh
5 geçmez ki, o senin yahşı ve pis işlerinden heber tu-
6 tar. Şah heddi-bülüğa çatmışsa iki haldan biri olar:
7 ya ağıllı olacağ ya ahmağ. Ağıllı olsa, senin heya-
8 netine döze bilmeyib üsulluca senin elini gödeldecek,
9 yoh, allah göstermesin, ahmağ ve nadan olsa, en çirkin
10 yolla seni vezirlikden govacağ. Ağıllıdan canını gur-
11 tara bilsen de ahmağdan heç bir vechle gurtara bil-

[184, 31 - 185, 11]

elini kısaltacak ki, onun kendi elini kısaltmasınlar.

Demek sen zulmü yalnız kendine değil, orduya, ağana ve kendine etmiş oluyorsun. O cüz'î vergi senin işinde büyük noksan medana getirir.

- 35 Şahı ordu ve raiyete iyilik etmeye mecbur et, çünkü memleket raiyet ve orduya göre, şehir ise şehirlîye göre âbad olur. Demek âbadlığa çalışsan, ülke yönetmiş olursun. Bil ki, ülkeyi orduyla korumak mümkündür, orduyu ise paray-
- 40 la, parayı ise âbadlıkla, âbadlığı ise adalet ve insafla meydana getirmek mümkündür. Demek adalet ve insaflı unutmak olmaz.

Ne kadar sadık ve ihtiyatlı olsan, yine de devamlı

[185]

- 1 şahdan kork, herkesten çok şahtan korkan bir adam varsa, o da vezirdir. Şah ne kadar küçük olsa sen onu küçük sayma. Şehzâdeler ördek yavruları mesabesinde, ördek yavrularına yüzmek öğretmezler. Çok geçmez ki o senin iyi ve kötü işlerinden haberdar olur. Şah bülûğ çağına ulaşmışsa iki halden biri olur: Ya akıllı olur, ya ahmak. Akıllı olsa senin hıyanetine tahammül edemeyip usulca senin elini kısaltacak. Yok Allah göstermesin ahmak ve cahil olsa, en çir-
- 10 kin yolla seni vezirlikten kovacak. Akıllıdan canını kurtarabilsen de, ahmaktan hiçbir vecihle kurtaramazsın.

[185, 12-36]

12 mezsen. Bir de şah hara getse, onu tek burahma, goyma
13 düşmenlerin fırsat tapıb senin haggında pis sözler
14 demeye ve onun fikrini deyişmeye nail olsunlar. Öz
15 ne'met sahibinin halından heberdar olmağı heç vaht
16 unutma, ele et ki, onun yahın adamları senin casusun
17 olsunlar, onun her çektiyi nefesten heber tutasan,
18 vahtında her zehere garşı bir panzehr hazırlayasan.
19 Etraf şahların veziyyetinden heberdar ol, ele et-
20 mek lazımdır ki, her hansı bir ölkede senin dost ve
21 ya düşmenin bir gurtum su içse bele, onların adamları
22 rı sene me'lumat versinler, onların memleketinin ve-
23 ziyetini öz şahının memleketini bildiyin kimi bil-
24 melisen.
25 H e k a y e t . Eşitmişem ki, Fehrüddövenin²⁶⁴ vah-
26 tında Sahib İsmayıl ibn Ebbad²⁶⁵ iki gün saraya ge-
27 lib divanhanada oturmur ve heç kesi gebul etmir. He-
28 berci bunu Fehrüddöveye çatdırır. Fehrüddöve bir
29 adam gönderib deyir: "Senin ganıgara olduğunu eşit-
30 dim, eger ölkede ganıgaralığa sebep olan bir şey var-
31 sa, de, çare gılag, yoh bizden küsürsense, üzr isteyek".
32 Sahib deyir: "Allah elemesin men hökmdarımdan kü-
33 süm, şah öz kefinde olsun, memleketin işleri de öz
34 gaydasındadır, benim bu ganıgaralığım da tez geçer".
35 Üçüncü gün o, evvelki kimi kefi kök, damağı çağ
36 saraya gelir, Fehrüddöve soruşur: "Ne üçün ganın

bir de şah nereye gitse onu tek bırakma. Düşmanların fırsat bulup senin hakkında kötü sözler söylemelerine ve şahın fikrini değiştirmelerine müsaade etme. Nimet sahibinin halinden haberdar olmayı hiçbir zaman unutma. Öyle yap ki, onun yakın adamları senin casusun olsunlar, onun aldığı her nefesten haberin olsun. Vaktinde her zehire karşı bir panzehir hazırlayasın.

Etraftaki şahların vaziyetinden haberdar ol. Öyle ki, herhangi bir ülkede senin dost veya düşmanın bir yudum su içse bile, onların adamları sana mâlumat versinler. Onların memleketinin durumunu, kendi şahının memleketini bildiğin gibi bilmelisin.

25 H i k â y e . İştmişim ki, Fahrüddeve'nin²⁶⁴ zamanında Sahib İsmail ibn Ebbad²⁶⁵ iki gün saraya gelip divanhânedede oturmaz ve hiç kimseyi kabul etmez. Haberci bunu Fahrüddeve'ye ulaştırır. Fahrüddeve bir adam gönderip der: "Senin morali bozuk olduğunu işittim, eğer ül-

30 kede sinirliliğe sebep olan birşey varsa, çâre bulalım. Yok bizden küsüyorsan, özür isteyelim!" Sahib der: "Allah eylesin ben hükümdarımdan küseyim, şah kendi keyfinde olsun, memleketin işleri yolundadır. Benim bu moral bozukluğum tez geçer!"

35 Üçüncü gün o, önceki gibi keyfi yerinde, iştahlı şekilde saraya gelir. Fahrüddeve sorar: "Niçin moralin

[185, 37 - 186, 16]

37 gara idi?" Deyir: "Menim casusum Kaşğardan yazmış-
38 dı ki, Hagan filan sergerde ile söhbet etmişdir. Bil-
39 mirdim ne barede danışirlar, çörek boğazımdan get-
40 mirdi, ganım garalmışdı ki, ne üçün Türkistan haganı
41 Kaşğarda söz danışsın, biz burda bilmeyek ne deyib-
42 dir. Bu gün başka bir mektub geldi, bildim o ne mese-
43 le imiş, üreyim şad oldu".

[186]

1 Demeli, dünya şahlarının halından heber tutub
2 onları öz hökmdarına çatdırmag lazımdır ki, dost
3 ve düşmenden arhayın olasan, senin iş bacarığın da
4 meydana çıha.
5 İş tapşıranda layıg adama tapşır, tamah hatirine
6 dünyanı zalım adamların eline verme, Büzürcmehrden
7 soruşdular: "İş başında senin kimi adam ola-ola ne-
8 üçün Sasanilerin işi bele harab oldu?" Dedi: "Çünkü
9 büyük işlerde küçük hizmetçilerden kömek gözlediler,
10 ona göre bu köke düşdüler". Müflis me'mura iş tap-
11 şırma, o öz yükünü tutmayınca, senin yükünü galdırma-
12 yacag. Görmürsenmi, tarlaları ve leklere sulayarken,
13 arh yaş olanda su tarlaya ve leklere tez çatır, çünkü
14 hem torpag suyu canına çoh çekmir, lakin arh guru, çoh-
15 dan su görmemiş olsa, evvelce suyu canına çekib doy-
16 mayınca, onu tarla ve leklere çatdırmır.

[185, 37 - 186, 16]

bozuktu?" Der: "Benim casusum Kaşğar'dan yazmıştı ki, Hakan filan başıboşla sohbet etmiştir. Ne konuda konuştuklarını bilmiyordum, yemek boğazımdan gitmiyordu, 40 moralim bozulmuştu. Niçin Türkistan hakanı Kaşğar'da söz söylesin, biz de burada ne dediğini bilmeyelim. Bugün başka bir mektup geldi, bildim o mesele neymiş, içim ferahladı".

[186]

1 Diyeceğim, dünya şahlarının halinden haberdar olup onları kendi hükümdarına ulaştırmak lâzımdır ki, dost ve düşmandan emin olasın. Senin iş becerdiğin de meydana çıka.
5 İş verdiğinde lâıyk adama ver, hırs yüzünden dünyayı zâlim adamların eline verme. Büzürcmeh'r'den sordular: "Yönetimde senin gibi bir adam varken, neden Sasaniler'in işi böyle harap oldu?" Cevap verdi: "Çünkü büyük işlerde küçük hizmetçilerden yardım gözlediler, o yüzden bu duruma 10 düştüler". Müflis memura iş verme, o kendi yükünü tutmayınca senin yükünü kaldırmayacak. Görmüyor musun, tarlaları ve sebzeleri sularken, ark yaş ise su tarlaya ve sebzelere hemen ulaşıyor. Çünkü toprak suyu kendine çok 15 çekmiyor, fakat ark kuru, çoktan beri su görmemiş olsa, önce suyu kendisine çekip doymayınca onu tarla ve sebzelere ulaştırmıyor.

[186, 17-41]

17 Demeli, müflis me'mur guru arh kimidir, evvelce
18 özünü doydurar, sonra senin hayına galar. Bir de ver-
19 diyin emrlerin gedrini bil, hörmetini sahla, heç kese
20 heç vechle yol verme ki, onlara e'tinasız yanaşsın ve
21 ya onun eksini etsin.
22 H e k a y e t . Bele eşitmişem ki, Ebulfezl Bel'e-
23 mi²⁶⁶ Semergend divanhanasının reislerini Sehl Ho-
24 cendiye²⁶⁷ tapşırır, bu barede ferman verir, möhür
25 vurur ve ona helet bağışlayır.
26 Yola çıkan günü vidalaşmag ve fermanı almag için
27 hacenin sarayına gedir. Vidalaşdıgdan, heyir-duadan
28 sonra açığ demek istediği sözleri deyir, sonra teklik-
29 de galmağı hahiş edir. Hacı emr edir onları tek bu-
30 rahsınlar. Sehl deyir: "Ağamın ömrü uzun olsun, men
31 gedib işe başlayandan sonra, yegin ki, buradan fer-
32 manlar gelecekdir, ağam mene buyursun görüm bendesi
33 hansı işareye göre bilsin ki, bunu yerine yetirmek la-
34 zımdır, onu yoh, bilsin ki, edilmeli hansıdır, edilme-
35 meli hansı". Ebülfezl Bel'emi deyir: "Ey Sehl, yahşı
36 dedin, bilirem ki, bunu uzun müddet fikirleşirsen, biz
37 de gerek bu barede bir az fikirleşek, fikirleşmeli
38 meselelerde derhal cavab vermek doğru deyil, bir nece
39 gün gözle".
40 Sehl Hocendi evine gayıdır; Süleyman ibn Yehya es-
41 Soğaniz²⁶⁸ Semergende divan sahibi te'yin edir, ferman

Diyeceğim, müflis memur kuru ark gibidir, önce kendisini
doyurur, sonra seni düşünür. Ayrıca verdiği emirlerin
kadrini bil, hürmetini sakla. Hiçbir kimseye hiçbir vecihle
20 yol verme ki, onlara itinasız yanaşsın ve onun aksini yapsın.

H i k â y e . Şöyle işitmişim ki, Ebulfezl Bel'emi²⁶⁶ Semer-
kand divanhânesinin reislerini Sehl Hocandi'nin²⁶⁷ emrine
verir. Bu konuda ferman verir, mühür vurur

25 ve ona hediye bağışlar.

Yola çıkacağı gün vedalaşmak ve fermanı almak için ho-
canın sarayına gider. Vedalaştıktan, hayır duadan sonra
söylemek istediklerini açıkça söyler. Sonra tek kalmayı ar-
zu eder. Hoca emreder ki, onları tek bıraksınlar. Sehl der:

30 "Ağamın ömrü uzun olsun. Ben gidip işe başladıktan sonra şüp-
hesiz ki buradan fermanlar gelecektir. Ağam bana söylesin
bileyim, ben hangi işarete göre anlayayım ki, bunu yerine
getirmek lâzımdır, bunu değil. Bileyim ki, yapılacak han-

35 gisidir, yapılmayacak hangisi..." Ebulfezl Bel'emi der: "Ey Sehl,
iyi söyledin. Biliyorum ki, bunu uzun süredir düşünüyor-
sun. Biz de gerek bu konuda biraz düşünelim. Görüşülecek
meselelerde derhal cevap vermek doğru değil.

Bir kaç gün bekle".

Sehl Hocandi evine döner, Süleyman ibn Yahya es-
Soğani²⁶⁸ Semerkand'a divan sahibi tayin edilir. Ferman

[186, 42 - 187, 21]

42 verib helet bağışlayır ve yola salırlar. Sehle ise
43 emr edilir ki, bir il evden dışarı çıhmamalıdır.

[187]

1 Sehl bir il evinde dustag oturur. Bir ilden sonra Bel'-
2 emi çağırır deyir: "Ey Sehl, sen ne vaht bizim iki
3 fermanımızı görmüsen ki, biri düz olsun, biri yalan?
4 Biz dünyanın büyüklerini gılinc gücüne müti olmağa
5 mecbur edirik. Bizim emrimiz bir olur. Bizde ne ah-
6 maglıg görübsen ki, biz elimiz altında olanlara emri
7 yerine yetirmemeyi öyredək? Yerine yetirmek istediği-
8 mizi emr edirik, istemediyimizi ise emr etmirik. Biz
9 heç kesden gorhub ehtiyat etmirik, işde de aciz deyi-
10 lik. Senin bizim haggımızdaki ehtimalın yalnız
11 acizlerin işidir. Sen bizi işde piyada hesab etdiyın
12 üçün biz de seni vezifede piyada sahladıg, ona göre
13 göndermedik, üreyinde fikirleşmeyesen ki, güya bizim
14 verdiyimiz emrleri icra etmemek de olar. Kimde o cür'-
15 et var ki, bizim fermanlarımıza emel etmesin?"
16 Ne geder sağsan, yalan ferman verme, me'murun senin
17 emrini yerine yetirmese, ona yahşıca gulagburması
18 ver; sen öz sağlığında öz imzanı yüksek tutub öz fer-
19 manlarını icra etdire bilmesen, geçmiş vezirlerin
20 fermanları esasında işledikleri kimi, senden sonra
21 heç kes senin fermanın esasında işlemez.

[186, 42 - 187, 21]

verip hediye bağışlanır ve yola çıkarılır. Sehl'e ise emredilir ki, bir yıl evden dışarı çıkmamalıdır.

[187]

1 Sehl bir yıl evinde esir, oturur. Bir yıldan sonra Bel'emi çağırıp der: "Ey Sehl, sen ne vakit bizim iki fermanımızı gördün ki, biri doğru, biri yalan? Biz dünyanın büyüklerini hiçbir gücüyle muti olmaya mecbur ederiz. Bizim emrimiz biridir. Bizde ne ahmaklık görüyorsun ki, biz elimiz altında olanlara emri yerine getirmemeyi öğretilim? Yerine getirilmek istediğimizi emrederiz, istemediğimiziyse emretmeyiz. Biz hiç kimseden korkup ihtiyat etmiyoruz, işte de

10 âciz değiliz. Senin bizim hakkımızdaki ihtimalin yalnız âcizlerin işidir. Sen bizi işte piyade saydığın için biz de seni vazifede piyade sakladık, onun için göndermedik. Kalbine gelmesin ki, güyâ bizim verdiğimiz emirleri icrâ etme-

15 mek de mümkündür. Kimde o cür'et var ki, bizim fermanlarımızla amel etmesin?"

Hayatta yalan ferman verme, memurun senin emrini yerine getirmese ona iyi bir ceza ver. Sen kendi sağlığında kendi imzanı yüksek tutup kendi fermanlarını icra ettire-

20 mesen, geçmiş vezirlerin fermanlarında olduğu gibi, senden sonra hiç kimse senin fermanını kullanmaz.

[187, 22 - 188, 7]

- 22 Demek, şahların ve vezirlerin fermanları bir,
23 hükmleri geti olmalıdır ki, ezemet yerinde galsın,
24 işler yahşı getsin.
25 Şerab içme, şerab içmekden sehletkarlıg, süstlük
26 ve günah töreyir. İlahi, bizi eyyaş vezir ve vekilden
27 sen özün sahla.
28 Eger şah eyyaşlıg etse, vezirin de başı şerab iç-
29 meye garışsa, ölkenin işi tez harab olmağa üz goyar,
30 hem özüne, hem ağana heyamet etmiş olarsan.
31 Dediylim kimi ol, vezirler ölkenin gözetçileridir,
32 çoh pis olar ki, gözetçilere bir de başga bir gözetçi
33 goyulsun.
34 Eger vezirlik gismet olmasa, sipehsalar olsan, si-
35 pehsarlıg şartlerini de bil.

1. 42. GIRH BİRİNCİ FESİL

ŞİPEHSALAR²⁶⁹ GAYDALARI VE ŞERTLERİ HAGGINDA

- 1 Bil, ey oğul, eger sipehsalar olsan, ordu ve reiy-
2 yetle yahşı dolan, hem özün terefinden, hem de
3 hökmdarın terefinden yahşılıg et. Reiiyyete garşı
4 heyirhah ol, hemişe zehmli görün, ordu teşkil etmeyi ve
5 döyüş gaydalarını yahşı bil. Müharibe baş verdikde
6 sağ ve sol cinaha davadan çıhmış, dünya görmüş,
7 tecrübeli sergerdeler gönder. En şücaetli sergerdeye

[187, 22 - 188, 7]

Demek şahların ve vezirlerin fermanları bir, hükümleri
kat'î olmalıdır ki, büyüklük yerinde kalsın, işler iyi gitsin.

25 Şarap içme, şarap içmekten dikkatsizlik, uyuşukluk ve günah doğar. İlahî, bizi ayyaş vezir ve vekilden
sen kendin sakla!

Eğer şah ayyaşlık etse, vezirin de başı şarap içmeye karışsa, o ülkenin işi çabuk harap olmaya yüz tutar. Hem kendine, hem ağana hıyanet etmiş olursun.

Dediğim gibi ol, vezirler ülkenin gözetçileridir. Gözetçilere bir de başka bir gözetçi koymak çok kötüdür.

Eğer vezirlik kısmet olmasa, sipahsalar olsan, sipahsalarlık
35 şartlarını da bil.

1. 42. KIRK BİRİNCİ FASIL

SİPAHSALAR²⁶⁹ KAİDELERİ VE ŞARTLARI HAKKINDA

1 Bil ey oğul, eğer sipahsalar olsan, ordu ve raiyetle iyi geçin.

Hem kendin tarafından, hem de hükümdarın tarafından iyilik et. Raiyete karşı iyiliksever ol. Devamlı korku uyandıran şekilde görün. Ordu meydana getirmeyi ve dövüş ka-

5 idelerini iyi bil. Muharebe baş gösterirse sağ ve sol kanata savaşta çıkmış, dünya görmüş, tecrübeli askerler gönder.

En kahraman askere

[188, 8 - 189, 10]

8 en yahşı deste ver, ordunun yanlardan ve arhadan go-
9 runmasını ona tapşır.
10 Düşmen ne geder zeif olsa da, sen ona zeif bahma.
11 güvüetli düşmenden edeceyin geder, gücsüz düşmenden
12 de ehtiyat et. Vuruşda çoh da deliganlılıg etme, ordu-
13 nu bada verersen, o geder ağciyer de olma, ordunu meğ-
14 lubiyete uğradarsan.
15 Hemişe silah ve atları yahşı sahla. Casus yolla-
16 yıb düşenin* veziyyetini öyrenmeyi unutma, ordu önün-
17 de de gece-gündüz keşfiyyatçı desteleri göndermeyi yaddan
18 çiharma. Vuruş günü düşmen ordusuna nezer saldıgda
19 ve iki goşun bir-birine garşı durdugda üzügüler ol
20 ve öz orduna onların kim olduklarını, kimlerden do-

[189]

1 ğulduglarını, esil-neseblerini hatırlat ve de ki,
2 "Biz bu saat düşmenin atasını yandıracağıg, onları
3 darmadağın edeceyik".
4 Ordunun hamısını birden ireli aparma, bayrag-bay-
5 rag, dest-deste atlılar gönder. Heresine bir salar²⁷⁰,
6 bir serheng²⁷¹ te'yin et ve de: "Filankes, sen öz desten-
7 le ireli!" Yahşı vuruşana, düşmen öldürene, yarala-
8 yana, esir tutana, at getirene, baş getirene, te'rife-
9 layıg hidmet gösterene artıglaması ile hörmet et, maa-
10 şını artır, helet ver. Bele hallarda genimet dalın-

* "düşmenin" olsa gerek. A. A.

[188, 8 - 189, 10]

en iyi birliği ver. Ordunun yanlardan ve arkadan korunmasını ona havale et.

10 Düşman ne kadar zayıf olsa da sen ona zayıf bakma. Kuvvetli düşman kadar, güçsüz düşmandan da ihtiyat et. Çarpışırken çok da delikanlılık etme, ordunu hebâ edersin. O kadar akciğer de olma, ordunu mağlubiyete uğrattırısın.

15 Devamlı silah ve atları iyi sakla. Casus yollayıp düşmanın durumunu öğrenmeyi unutma, ordu önünde de gece gündüz keşif birlikleri göndermeyi hatırdan çıkarma. Savaş günü düşman ordusuna bakınca ve iki ordu birbirine karşı

20 durunca yüzün gülsün. Kendi orduna onların kim olduklarını, kimlerden

[189]

1 dünyaya geldiklerini, soy soplarını hatırlat ve de ki: "Biz bu anda düşmanın soyunu kurutacağız, onları darmadağın edeceğiz!"

Ordunun hepsini birden ileri salma, bayrak bayrak, takım

5 takım atlılar gönder. Herbirisine bir salar²⁷⁰, bir serhen²⁷¹ tayin et ve de: "Filankes, sen kendi takımınla ileri!" İyi çarpışana, düşman öldürene, yaralayana, esir tutana, at getirene, baş getirene, methe lâyıık hizmet gösterene fazlasıyla

10 hürmet et. Maaşını artır, hediye ver. Böyle durumlarda ganimet peşinden

[189, 11-35]

11 ca kaçma, alçagtebiet olma, onda megsedine çatarsan.
12 Bunu gördükde bütün goşun vuruşa galhar, heç kes dö-
13 yüşden boyun kaçırılmaz ve arzuladığın gelebeni elde
14 edersen. Senin isteyin bu yolla yerine yetirile bilse,
15 çoh güzel olar. Amma sen hövleki olma, öz yerinde dur,
16 davaya girişme, çünkü sipehsalar özü davaya girişse,
17 iş şuluglaşa biler. Lakin davaya girişmeli olsan,
18 berk vuruş, kaçmag ağına bele gelmesin, ölene geder
19 vuruş, çünkü ölümü gözüne almış adamı yerinden go-
20 partmag olmaz. Gözle Soltan Mahmudun Herezmi fet-
21 hinde Escedi²⁷² terefinden tesvir edilen sipehsalar-
22 dan olmayasan:

23 B e y t
24 Sipehsalar dilerdi ordu gırsın, kamran olsun,
25 Ahır mehv etdi bir ordu, o da öz şanlı ordusu.
26 Eger galib gelsen, kaçanların dalınca çoh uzag-
27 lara getme, gayıdanda büyük hatalar baş vere biler,
28 işlerin ne ile gurtaracağını bilmek olmaz. Büyük
29 emir(atam), allah ona rehmet elesin, kaçanın dalın-
30 ca getmezdi ve heç kesi de getmeye goymazdı, çünkü heç
31 kes müharibe gaydasını ondan yahşı bilmezdi. Soltan
32 Mahmud da bele ederdi ve deyerdi: "Kaçan yorulduğda
33 cana doyub dayanar, geri dönse, vuruşmasan yahşıdır,
34 hatası var". Müharibeye gederken ister-istemez zahir-
35 de başınla-gözünle oraya nece girdiyini göreceksen,

koşma, rezil olma, o zaman maksadına ulaşırsın. Bunu görünce bütün ordu savaşa atılır, hiç kimse dövüşten boyun kaçırmaz ve arzuladığın galibiyeti elde edersin. Senin iste-

15 ğin bu yolla yerine getirilebilse çok güzel olur. Ama sen korkak olma, kendi yerinde dur, savaşa girişme. Çünkü sipahsaların kendisi savaşa, iş karışabilir. Fakat savaşıacak olsan, çetin savaş, kaçmak aklına bile gelmesin. Ölene kadar çarpış, çünkü ölümü göze almış adamı yerinden ko-

20 parmak mümkün olmaz. Bak, Sultan Mahmud'un Harezmi fethinde Escedi^m tarafından tasvir edilen sipahsalardan olmayasın:

B e y i t

Sipahsalar dilerdi ordu mahvetsin, sevinsin,

25 Sonunda mahvetti bir ordu, o da kendi şanlı ordusu.

Eğer gâlip gelsen, kaçanların peşinden çok uzaklara gitme, geri dönerken büyük hatalar baş verebilir. İşlerin neyle biteceğini bilmek zordur. Büyük emir (atam), Allah ona rah-

30 met eylesin, kaçanın ardından gitmezdi ve hiç kimseyi de gitmeye bırakmazdı. Çünkü hiç kimse muharebe kaidesini ondan iyi bilmezdi. Sultan Mahmud da böyle yapardı ve derdi: "Kaçan yorulunca cana doyup dayanır, geri dönse vuruşmasan iyidir, hatası var". Muharebeye giderken ister

35 istemez görünüşte başınla gözünle oraya nasıl girdiğini göreceksin,

[189, 36 - 190, 16]

36 lakin batinde gelbinin gözü ve ağılnla oradan nece
37 çihacağını görmelisen, belke sen düşünen kimi oldu.
38 Bir de bu deyeceyim sözü unutma, bunu bir yerde de-
39 mişem, bir de tekrar edirem. Mühاربة olsa, yerin dar
40 olsa, meselen, arhanda birce addım yer galsa, amandır
41 bir addım da geri goyma, çünkü birce garış geri get-
42 sen, derhal seni geri çekilen hesab ederler. Hemişe

[190]

1 durduğun yerden irelilemeye çalış, heç vaht bir de ge-
2 rileme.
3 Ele etmek lazımdır ki, ordu hemişe senin canına
4 ve başına and içsin. Sen özün de orduya garşı eliaçığ
5 ol, hediye, en'am, helet vere bilmesen, heç olmasa, çö-
6 reyi, şerabı, hoş sözünü onlardan esirgeme. Bir tike
7 çörek, bir gurtum şerabı da ordusuz içme. Çöreyin ede
8 bileceyini gızıl, gümüş ve hediye ede bilmez. Hemişe
9 ordunu üreyişad sahla. İsteyirsen canlarını senden
10 esirgemesinler, çöreyini onlardan esirgeme. Her şey
11 büyük allahın emrine bağlı olsa da, sen düzgün ve la-
12 zimi tedbir gör, o şey ki, alına yazılıb, o onsuz da
13 olacagdır.
14 Demek, eger allah sene merhemet gösterib şahlığa
15 çatdırsa, şahlıg şartlerini yerine yetir, te'rifela-
16 yig heyat keçir, ali düşünceli ve müstegil fikirli ol.

[189, 36 - 190, 16]

fakat içte kalbinin gözü ve aklınla oradan nasıl çıkacağını görmelisin, belki senin düşündüğün gibi oldu.

Bir de bu diyeceğim sözü unutma, bunu bir yerde dedim, yi-

40 ne tekrar edeyim: Muharebede yerin dar olsa, meselâ arkanda bir adım yer kalsa, aman bir adım geri çıkma. Çünkü bir karış geri gitsen, derhal seni geri çekiliyor sayarlar.

Devamlı

[190]

1 durduğun yerden ilerlemeye çalış, hiçbir zaman gerileme.

Öyle yapmak lâzımdır ki, ordu devamlı senin canına ve başına and içsin. Sen kendin de orduya karşı eliaçık ol.

5 Hediye, yiyecek, ikram veremesen; hiç olmazsa yemeği, içeceği, hoş sözünü onlardan esirgeme. Bir parça yemek, bir yudum suyu da ordusuz içme. Yemeğin yapabileceğini, altın, gümüş ve hediye yapamaz. Devamlı ordunu neşelen-

10 dir. Canlarını senden esirgememelerini istiyorsan, yemeği onlardan esirgeme. Herşey büyük Allah'ın emrine bağlı ol-
sa da, sen düzgün ve gerekli tedbiri al. O şey ki alna yazılmış, o onsuz da olacaktır.

Demek, eğer Allah sana merhamet gösterip şahlığa ulaştır-

15 sa, şahlık şartlarını yerine getir. Anılmaya lâayık hayat geçir, âli düşünceli ve müstakil fikirli ol.

1. 43. GIRH İKİNCİ FESİL

ŞAHLIG GAYDALARI VE ŞERTLERİ HAGGINDA

- 1 Bil, ey oğul, şah olsan, emel saleh ol, halgın ar-
- 2 vadına-gızına göz dikme, düz ve iffetli adam
- 3 ol. Her işde re'yini özüne müti et, her emelinde ağlın-
- 4 la meslehetleş, çünkü şahlığın esl veziri ağıldır,
- 5 ağlın tereddüd etdiyi yerde telesme, hansı işe giriş-
- 6 mek istesen, oradan çıhmag yolunu evvelden düşün. Ahı-
- 7 rını görmediyin işin evveline başlama, helimlikle
- 8 yerine yetirile bilen işi heç vaht başga yolla icra
- 9 etme. Zulmü seven olma. Zülmseven şahın agibeti fe-
- 10 laketli olar. Bütün iş ve sözlere edalet gözü ile bah
- 11 ki, her işde haggı, nahaggı göre bile sen.
- 12 Şahın idrak gözü açıg olmasa, doğru ve eyri yollar
- 13 onun üzüne açılmaz.
- 14 Hemişe doğru de, lakin az danışan ve az gülen ol
- 15 ki, sene tabe olanlar gudurmasınlar. Deyibler ki, şa-
- 16 hın en büyük bedbehtliyi odur ki, reiiyeti söze bahma-
- 17 yan, hizmetçileri gudurgan olsun. Behşişi ehtiyacı
- 18 olanlara ver ki, onlar da müsteheglere versinler. Ali-
- 19 tebietli ol, reiiyet ve ordunun gözüne alçagtebiet gö-
- 20 rünme, amandır, özünü yazıg gösterme. Hagg-taalanın

- 1 yarattıklarına garşı rehmlı ol, lakin rehmsizlere
- 2 rehm etme, onları bağışlamağı adet etme, amansız ol,

1. 43. KIRK İKİNCİ FASIL

ŞAHLIK KAİDELERİ VE ŞARTLARI HAKKINDA

Bil ey oğul, şah olsan, salih amelli ol. Halkın karısına kızına göz dikme, doğru ve iffetli adam ol. Her işte re'yini

kendine itaatçı yap. Her amelinde aklınla istişare et, çünkü

5 şahlığın asıl veziri akıldır. Aklın tereddüt ettiği yerde acele

etme, hangi işe girişmek istiyorsan, oradan çıkmak yolunu

önce düşün. Sonunu görmediğin işe başlama. Yumuşaklık-

la yerine getirebileceğin işi hiçbir zaman başka yolla icra

etme. Zulmü seven olma, zulüm seven şahın âkibeti

10 felâket olur. Bütün iş ve sözlere adalet gözüyle bak ki, her

işte haklıyı haksızı görebilesin.

Şahın idrak gözü açık olmasa, doğru ve eğri yollar onun

yüzüne açılmaz.

Devamlı doğru söyle, fakat az konuşan ve az gülen ol ki,

15 sana tabi olanlar kudurmasınlar. Derler ki, şahın en büyük

bedbahtlığı odur ki, raiyeti söz dinlemeyen, hizmetçileri

şımarık olsun. Bahşîşi ihtiyacı olanlara ver ki, onlar da

müstahaklara versinler. Yüksek tabiatlı ol, raiyet ve ordu-

20 nun gözüne seviyesiz görünme, aman kendini zavallı gös-

terme. Hak Teâlâ'nın

[192]

1 yarattıklarına karşı merhametli ol. Fakat merhametsizlere

merhamet etme, onları bağışlamayı âdet etme, amansız ol,

[192, 3-27]

3 hüsüsile öz vezirine garşı.
4 Elbette, özünü vezire güzeşte geden tanıtma ve he-
5 mişe onun mesleheti ile oturub-durma. Bir adam ve ya
6 bir iş haggında vezir her ne dese, gulag as, lakin der-
7 hal emel etme. De ki: "Baharig, ne lazımsa emr ede-
8 rik". Sonra işi yohlamağı emr et, gör o işde senin
9 heyrini, yohsa öz menafeyini güdür. Aydınlaşdırandan
10 sonra nece meslehetdirse, ele de cavab ver, goy seni öz
11 re'yinin gulu hesab etmesin.

12 Vezirliyi kime versen, ona tam ihtiyar da ver ki,
13 senin memleketinin işleri ahsamasın. Goca da olsan,
14 cavan da, vezirliyi hemişe gocaya tapşır, vezareti
15 cavana verme, bu barede bele bir şe'r de deyibler:

16 Ş e ' r

17 Gocadan başgasın eyleme vezir,
18 Uşaglar şah tahtın tez bada verir.
19 Sen goca olsan, yahşı düşmez ki, cavan sene tedbir
20 töksün. Sen de cavan olsan, vezirin de, cavanlıg odu
21 birleşib iki olar, memlekete iki terefdan od vurular.
22 Vezir heyirhah, ağsaggal, goca, lakin canı sulu,
23 garmı büyük, özü yekeper ve boyu uca olmalıdır.
24 Gödek, garasaggal vezirin heç ezemeti olmaz. Vezirin
25 esl me'nada hegigeten saggalı uzun olmalıdır.

26 H e k a y e t . Soltan Toğrul Bey²⁷³ vezirliyi Horasan
27 vezirlerinden birine tapşırmağ istedi. Bir alimi

özellikle kendi vezirlerine karşı.

Elbette kendini vezire tâviz veren olarak tanıtma ve de-

5 vamlı onun maslahatıyla oturup durma. Bir adam veya bir iş

hakkında vezir her ne derse, kulak as. Ama derhal amel et-

me. De ki: "Bakarız, ne lâzımsa emrederiz!" Sonra işi yok-

lamayı emret. O işte senin hayrını mı, yoksa kendi menfa-

atini mi güdüyor, gör. Aydınlığa kavuşturduktan sonra

10 maslahat nasılsa öyle cevap ver. Bırak seni kendi re'yinin

kulu saymasın.

Vezirliği kime versen, ona tam yetki de ver ki, senin mem-

leketinin işleri aksamasın. Yaşlı da olsan, genç de, vezirli-

15 ği devamlı yaşlıya ver. Vezâreti gence verme. Bu konuda

şöyle bir şiir de derler:

Ş i i r

Yaşlıdan başkasını eyleme vezir,

Çocuklar şah tahtını çabuk rüzgâra verir!

Sen yaşlı olsan, iyi düşmez ki genç sana tedbir öğretsin.

20 Sen de genç olsan, vezirin de, gençlik ateşi birleşip iki olur,

memleket iki taraftan ateşe verilir. Vezir herkesin iyiliğini

isteyen, beyaz sakallı, yaşlı fakat heyecanlı, şişman, cüsse-

li ve boyu uzun olmalıdır.

Zayıf, kara sakallı vezirin hiç azemeti olmaz. Vezirin asıl

25 mânâda hakikaten sakalı uzun olmalıdır.

H i k â y e . Sultan Tuğrul Bey²⁷³ vezirliği Horasan vezirle-

rinden birine vermek istedi. Bir âlimi

[192, 28 - 193, 9]

28 seçdiler. Çoh uzun ve enli saggalı var idi, göbeyine
29 çatırdı. Onu çağırıldılar, vezirliye nemized seçildiği
30 haggında soltanın fikrini bildirdiler, dediler: "Ge-
31 rek memleketin kethüdâlığını boynunuza götürösiniz,
32 çünkü vezirliye sizden gayrı heç kesi tapa bilmirik".
33 Alim dedi: "Dünya allahına deyiniz ki, şahın ömrü
34 min il uzun olsun, vezirlik ele bir peşedir ki, adam
35 bir çoh hüsusiyyete malik olmalıdır, mende ise saggal-
36 dan başga bu hüsusiyyetlerden heç biri yohdur. Soltan
37 öz bendesinin uzun saggalına gürrenmesin, bu vezi-
38 feni başgasına tapşırın".
39 Vezire, onun yahın adamlarına yahşılığ et, maaş
40 vermekde, hediye bağışlamagda hesislik gösterme. La-
41 kin vezirin gohum-gardaşlarına vezife tapşırma,

[193]

1 çünkü piyi birdefeliye pişiyeye tapşırmağ olmaz. Ve-
2 zir heç vaht gohum-gardaşlarının işine düz bah-
3 maz, senin malın hatirine gohumlarının hatirine to-
4 hunmaz. Bundan elave vezirin adamları ona arhayın
5 olub camaata yüzgat artıg ele zülm ederler ki, başga-
6 ları onun yüzden birine de cesaret etmez. Vezir öz go-
7 humlarının evezinde imza ede biler, başgalarının
8 evezinde yoh.

9 Oğruya rehm etme, gatili bağışlama, bağışlasan

[192, 28 - 193, 9]

seçtiler. Çok uzun ve enli sakalı vardı, göbeğine uzanırdı.

Onu çağırıldılar, vezirliğe seçildiği hakkında sultanın fikrini
30 bildirdiler, dediler: "Memleketin kethüdâhğını üstünüze al-
manız lâzım, çünkü vezirliğe sizden başka hiç kimseyi
lâyık göremedik". Âlim dedi: "Dünya Allah'ına deyiniz ki,
şahın ömrü bin yıl uzun olsun. Vezirlik öyle bir meslektir
35 ki, adam bir çok özelliğe sahip olmalıdır. Bende ise sakal-
dan başka bu özelliklerden hiç biri yoktur. Sultan kendi ku-
lunun uzun sakalına güvenmesin, bu vazifeyi başkasına versin".
Vezire, onun yakın adamlarına iyilik et. Maaş vermekte,
40 hediye bağışlamakta cimrilik gösterme. Fakat vezirin akra-
ba ve arkadaşlarına vazife verme,

[193]

1 çünkü göbeği bir defada kediye kaptırmak olmaz. Vezir hiç
bir zaman akraba ve arkadaşlarının işine dürüst bakmaz,
senin malının hatırı için akrabalarının hatırına dokunmaz.
5 Bundan başka vezirin adamları ona emin olup halka yüz kat faz-
la zulm ederler ki, başkaları onun yüzde birine cesaret ede-
mez. Vezir kendi akrabalarının yerine imza edebilir, baş-
kalarının yerine edemez.
Hırsıza merhamet etme, katili bağışlama, bağışlanan

[193, 10 - 34]

10 giyametde cezasın çekersen, lakin nökerlerine garşı
11 rehmlı ol, onları beladan goru, çünkü hökmdarı çoba-
12 na, ona tabe olanları ise sürüye benzetmişler, çoban
13 sürünü yırtıcılardan gorumasa, tez mahv olar.
14 Her kesin öz gelirini öyren, öyrendiyinle kifayet-
15 lenme, hereye bir iş tapşır ve vezifeni onlardan
16 esirgeme. Goy bu işden aldıkları heyir öz gelirlerine
17 elave olunsun ve daha yahşı yaşasınlar. Sen de onlar
18 haggında daha az narahat ol, çünkü nökerleri iş tap-
19 şırmag için sahlalarlar.
20 Lakin sen birine iş verib vezife tapşırarken dig-
21 getli ol, hereye özüne layig iş ver, leyageti olmayana
22 vezife tapşırma. Meselen, sagiliye yarayanı ferraş-
23 lığa gönderme, hezinedarlığa layig olana haciblik
24 verme, her işi her adama tapşırmag olmaz. Deyirler
25 ki: "Her işin bir adamı var"! Bele et ki, ağzıgöyçekler
26 senin dalınca geybet gırmasınlar, işlere de zeyan dey-
27 mesin, çünkü hidmetçiye vezife tapşırsan ve o bunun
28 öhdesinden gele bilmese, öz heyrini nezere alıb bacar-
29 madığını demeyecekdir, vezifeye başlayacag, lakin iş
30 ahsayacag. Demek, isteyirsen başağrısı olmasın, işi
31 bacarana tapşır.

32

B e y t

33

Gece-gündüz duam budur, bil, sene,

34

İş veresen onu başa düşene!

10 kıyamette cezasını çekersin. Fakat hizmetçilerine karşı
merhametli ol, onları belâdan korusun. Çünkü hükümdarı çobana, ona tabi olanlarıysa sürüye benzetmişler. Çoban sürüyü yırtıcılardan korumasa tez mahvolur.

Herkesin kendi gelirini öğren, öğrendiğinle yetinme. Her-

15 kese bir iş ver ve vazifeni onlardan esirgeme. Bırak bu işten aldıkları hayır kendi gelirlerine ilâve olsun ve daha iyi yaşasınlar. Sen de onlar hakkında daha az rahatsız ol, çünkü hizmetçileri iş vermek için saklarlar.

20 Fakat sen birisine iş verip görevlendirirken dikkatli ol, herkese kendine lâyük iş ver, liyakatı olmayanı görevlendirme. Meselâ sâkîliğe yarayanı küçük memurluğa gönderme. Hazinesdarlığa lâyük olana danışmanlık verme. Her işi her ada-

25 ma vermek olmaz. Derler ki: "Her işin bir adamı var!"

Böyle et ki, ağzı gevşekler senin peşinden gıybet etmesinler, işlere de zarar gelmesin. Çünkü hizmetçiye vazife versen ve o bunun hakkından gelemese, kendi hayrını nazara alıp beceriksizliğini söylemez. Vazifeye başlayacak, fakat

30 iş aksayacaktır. Demek başağrısı olmasını istemiyorsan işi ehline ver.

B e y i t

Gece gündüz duam budur, bilsene;

İş veresin onu idrak edene!

[193, 35 - 194, 15]

35 Birine kömek edib ona hörmət gazandırmag isteyir-
36 sense, bunu vezifesiz de dövlet ve ad vermekle etmek
37 olar, ona layig olmadığı işi verib öz nadanlığını
38 büruze vermekdense, bele etmek daha yahşıdır.
39 Şahlığın dövründe heç kese imkan verme ki, emri-
40 ni saymasın, emrini saymayan seni de saymaz. Şahlı-
41 đın hüsnü ele emr vermekdedir, yohsa şahla reiiyyetin
42 fergi nedir? Şah emr verendir, reiiyyet icra eder.

[194]

1 H e k a y e t . Ey oğul, nağıl edirler, senin babanın
2 dövründe Soltan Mahmudun bir amili²⁷⁴ var imiş, adı-
3 na Ebülfeth Büsti deyermişler. Nesa ve Baverdin²⁷⁵
4 idaresini ona tapşıırırlar. O, Nesadan bir neferi
5 tutub malına yiyelenir, mülkünü zebt edir, özünü de
6 dustaghanaya salır. Bir azdan sonra bu kişi hiyle iş-
7 lederek hebshanadan kaçır, gedib Gezneye çıhır. Sol-
8 tana yol tapır ve bağışlanmasını hahiş edir. Soltan
9 emr edir, ona resmi sened versinler. Nesaya gelib se-
10 nedı amile gösterirler. Amil deyir: "Bu kişi ikinci
11 defe Gezneye gelib şahı göre bilmez". Onun mülkünü
12 geri gaytarmır, senede de ehemıyyet vermir. Kişi ikin-
13 ci defe kaçıb Gezneye getmeye müveffeg olur. Gezneye
14 çatdığdan sonra her gün Soltan Mahmudun sarayının
15 gapısına gedir, nehayet, bir gün Gelebe bađında²⁷⁶

[193, 35 - 194, 15]

- 35 Birine yardım edip ona hizmet kazandırmak istiyorsan, bunu vazifesiz de devlet veya isim vermekle yapmak mümkündür. Ona lâıyk olmadığı işi verip kendi cahilliğini meydana çıkarmaktansa, böyle yapmak daha iyidir.
- 40 Şahlığın devrinde hiç kimseye imkân verme ki emrini saymasın, emrini saymayan seni de saymaz: Şahlığın güzelliği de emir vermektedir, yoksa şahla raiyetin farkı nedir? Şah emir verendir, raiyet icrâ eder.

[194]

- 1 H i k â y e . Ey oğul, naklederler, senin babanın devrinde Sultan Mahmud'un bir âmili²⁷⁶ varmış, adına Ebülfeth Büsti derlermiş. Nesa ve Baverd'in²⁷⁵ idaresini ona verirler.
- 5 O, Nesa'dan bir askeri tutup malına konar, mülkünü zabt eder, kendini de hapisâneye atar. Bir süre sonra bu adam hileyle hapisâneden kaçır, gidip Gazne'ye çıkar. Sultana yol verir ve bağışlanmasını ister. Sultan emreder, ona
- 10 resmî senet versinler. Nesa'ya gelip senedi âmile gösterirler. Âmil der: Bu adam ikinci defa Gazne'ye gelip şahı göremez!" Onun mülkünü geri vermez, seneti de önemsemez. Kişi ikinci defa kaçır Gazne'ye gitmeye muvaffak olur.
- Gazne'ye vardıktan sonra hergün Sultan Mahmud'un sarayına
- 15 na gider. Nihayet birgün Gelebe bağında²⁷⁶

[194, 16-41]

16 Soltan Mahmuda rast gelir, ah-feryad goparıb Nesa
17 amilinden şikayet edir. Şah ikinci defe ona mektub
18 verir. Kişi deyir: "Bir defe gelib mektub aparmış-
19 dım, heyir olmadı". Soltan Mahmudun ganı gara, özü
20 fikirli olduğundan esebileşib deyir: "Menim işim
21 mektub vermektir, tabe olmursa, men ne edim, get hara-
22 nın isteyirsense, külünü başına tök". Kişi deyir:
23 "Şahım, senin amilin senin emrine emel etmir, külü
24 ise men başıma töküm?" Soltan Mahmud deyir: "Yoh
25 sehv etdim, külü men başıma tökmeliyem".
26 O saat saray gulamlarından ikisini Nesaya gönde-
27 rir, haman nahiyenin şehnesini* hazır etdirir, sonra
28 o nameni Ebülfethin boynuna bağlayıb kendin girece-
29 yinde dardan asdırır ve car çekdirir ki, "Öz hökmda-
30 rının emrini saymayanın mükafatı bu olacagdır".
31 Ondan sonra heç kesde ürek galmadı ki, şahın em-
32 rine emel etmesin, fermanlar yerine yetirilir, camaat
33 asude yaşayırđı.
34 H e k a y e t . Bil, ey oğul, Mes'ud²⁷⁷ şahlıg tahtına
35 oturdugdan sonra şücaet ve merdanelik hülyasına düş-
36 dü. Ölke dolandırmag gaydalarını bilmediyinden, şah-
37 lıg evezine kenizlerle eyyaşlığa başladı. Ordu ve hid-
38 metçiler onun ne ile meşğul olduğunu gördükde gudur-
39 mağa başladılar, camaatın işi get-gede harab olmağa
40 üz goydu, ordu ve reiyyet mütilikden çıhdılar. Bir gün
41 Ferave²⁷⁸ karvansarasından zülm edilmiş bir gadın

*Ş e h n e - polis reisi

Sultan Mahmud'a rasgelir. Âh feryad koparıp Nesa tüccar vekilinden şikâyet eder. Şah ikinci defa ona mektup verir.

Adam der: "Bir defa mektup götürmüştüm, hayır gelmedi".

20 Sultan Mahmud sinirli ve fikrine sadık olduğundan asabi-

leşip der: "Benim işim mektup vermektir, tabi olmuyorsa ben ne yapayım. Git nerenin istiyorsan, külünü başına dök!"

Adam der: "Şahım, senin âmilin senin emrinle amel etmiyor.

Külü ise ben başıma dökeyim!" Sultan Mahmud der: "Hayır,

25 hata ettim, külü ben başıma dökmeliyim!"

O anda saray hizmetçilerinden ikisini Nesa'ya gönderir,

hemen nahiyenin şehnesini* hazır ettirir. Sonra o mektubu

Ebülfeth'in boynuna bağlayıp kendi kapısında ağaçtan astı-

rır ve ilân ettirir ki, "Kendi hükümdarının emrini dinleme-

30 yenin mükâfatı bu olacaktır!"

Ondan sonra hiç kimsede yürek kalmadı ki, şahın emriyle amel etmesin. Fermanlar yerine getirilir, halk rahat yaşardı.

H i k â y e . Bil ey oğul, Mes'ud²⁷⁷ şahlık tahtına oturduk-

35 tan sonra şecaat ve merdânelik hayaline düştü. Ülke idare

etmek kaidelerini bilmediğinden, şahlık yerine câriyelerle

ayyaşlığa başladı. Ordu ve hizmetçiler onun neyle meşğul

olduğunu görünce kudurmaya başladılar. Halkın işi gitgide

40 harap olmaya yüz tuttu. Ordu ve raiyet itaattan vazgeçtiler.

Birgün Ferave²⁷⁸ kervansarayından zulmedilmiş bir kadın

*Şehne: Polis reisi.

[195, 1-25]

1 gelib o vilayetin amilinden şikayet etdi. Soltan Mes'-
2 ud kağız verdi, amil ona emel etmedi ve dedi: "Bu ga-
3 dın bir de Gezneye getmeyecektir ki!" Garı ikinci
4 defe Gezneye gedib şikayet verdi, edalet teleb etdi.
5 Soltan Mes'ud emr verdi kağız yazsınlar. Garı dedi:
6 "Bir defe kağız aparmışam, işe geçmedi". Mes'ud de-
7 di: "Bes men ne edim?" Garı dedi ki, ölkeni ele dolan-
8 dır ki, kağızına emel etsinler, bacarmırsan, tapşır,
9 emri geçen bir adam edare etsin, hem sen öz kefinde ol,
10 hem allah bendeleri senin amillerinin zülmünden hi-
11 las olsunlar.
12 Mes'ud çoh hecalet çekdi, emr etdi garının haggını
13 özüne gaytarsınlar, amili ise dardan assınlar. Ondan
14 sonra geflet yuhusundan ayıldı, heç kesde cür'et ol-
15 madı ki, onun fermanına emel etmekte sehlenkarlıg
16 etsin.
17 Şahın emrine bahmırlarsa, demek o, şah deyil.
18 Şahla adamlar arasında ferg olduğu kimi, onun emri
19 ile başgalarının emri arasında da ferg olmalıdır.
20 Ölkedeki gayda-ganun fermanların icrası ile nizama
21 salınır, fermanların icrası ceza tedbiri ile heya-
22 ta geçirilir. Demek, cezada sehlenkarlığa yol vermek
23 olmaz. Bele etdikde hökmler revan, işler ise sahman
24 olar.
25 Bir de digget et, goyma ordu reiyete zülm etsin. Or-

- 1 gelip o vilâyetin âmilini şikâyet etti. Sultan Mes'ud kâğıt verdi, âmil onunla amel etmedi ve dedi: "Bu kadın bir daha Gazne'ye gitmeyecektir ki!" Kadın ikinci defa Gazne'ye gi-
- 5 çip şikâyet etti, adalet istedi. Sultan Mes'ud kâğıt yazmaları için emir verdi. Kadın dedi: "Bir defa kâğıt götürmüştüm, işe yaramadı". Mes'ud dedi: "O zaman ben ne yapayım?" Kadın dedi ki: "Ülkeni öyle idare et ki, kâğıdınla amel et-
- 10 idare etsin. Hem sen kendi keyfinde ol, hem de Allah kullanı senin âmillerinin zulmünden halâs olsunlar!"
- Mes'ud çok utandı. Emretti ki, kadının hakkını kendisine verip âmiliyse darağacından assınlar. Ondan sonra gaflet uykusundan uyandı, hiç kimsede cür'et olmadı ki, onun
- 15 fermanıyla amel etmekte gevşeklik gösterebilirler.
- Şahın emrini tutmuyorlarsa, demek o şah değil. Şahla adamlar arasında fark olduğu gibi, onun emriyle başkaları-
- 20 nin emri arasında da fark olmalıdır. Ülkedeki kaide ve kanun, fermanların icrasıyla düzene konur. Fermanların icrası ceza tedbiriyle hayata geçirilir. Demek cezada gevşekliğe yol vermek olmaz. Böyle yapınca hükümler akar, işler ise yerli yerinde olur.
- 25 Bir de dikkat et, ordunun raiyete zulmetmesine izin verme.

[195, 26 - 196, 5]

26 dunun menafeyini goruduğun kimi, reyyettin de menafe-
27 yini goru. Padşah güneş kimidir, olmaz ki, birine
28 ışık versin, birine yoh.
29 Bir de ki, reyyeti edaletle dolandırmag öar, eda-
30 let olan yerde, reyyet devletli olar, hükümetin de ge-
31 liri reyyetden gelir. Demek, ölkede edaletsizliye yol
32 verme, şahların memleketleri yalnız edalet sayesinde
33 uzun müddet yaşayıb gedimleşe biler, edaletsizlerin
34 evleri ise tez dağılıb harab olar, çünkü edalet abad-
35 lıdır, edaletsizlik ise harabazarlıg. Abadlıg eda-
36 let olan yerde ebedileşer, edaletsizlik olan yerde da-
37 ğılar. Alimler demişler: "Dünyanın şadlıg çeşmesi
38 adil şah, gem bulağı ise zalım şahdır".
39 Allah bendelerinin ezab çekmelerine dözme, hemi-
40 şe helvete çekilib onlardan kaçma, sen goşun ve re-
41 iyyetden nifret etsen, ordu ve reyyet de senden nifret
42 eder. Ordu ve reyyeti yahşı dolandırmagda kömeyi
43 esirgeme, esirgesen, düşmene kömek etmiş olarsan.

[196]

1 Lakin ordunu eyniterkibli etme, ordusu eyniterkibli
2 olan şah hemişe ordunun esiri olar ve öz ordusu gar-
3 şısında aciz galar, çünkü eyniterkibli goşunlar öz
4 aralarında birleşdikde onları bir-birinin üstüne
5 saldırmag olmaz. Mühtelif terkibli oldugda ise bu

[195, 26 - 196, 5]

Ordunun menfaatini koruduğun gibi, raiyetin de menfaatini koru. Padişah ışık gibidir, birine ışık verip birine vermemek olmaz.

Ayrıca raiyeti adaletle idare etmek mümkündür, adalet olduğu yerde raiyet devletli olur. Hükümetin de geliri raiyetten gelir. Demek ülkede adaletsizliğe yol verme, şahların memleketleri ancak adalet sayesinde uzun müddet yaşayıp kadimleşebilir. Adaletsizlerin evleriye çabuk dağılıp harap olur, çünkü adalet mâmurluktur, adaletsizlik ise çöküntü... Mâmurluk adaletin olduğu yerde ebedileşir, adaletsizliğin olduğu yerde dağılır. Âlimler demişler: "Dünyanın mutluluk çeşmesi âdil şah, üzüntü kaynağı ise zâlim şahr". Allah kullarının azap çekmelerine tahammül etme. Devamlı halvete çekilip onlardan kaçma. Sen akraba ve raiyetten nefret etsen, ordu ve raiyet de senden nefret eder. Ordu ve raiyeti iyi idare etmekte yardımcı esirgeme. Esirgesen düşmana yardım etmiş olursun.

[196]

1 Fakat ordunu hep aynı askerlerden meydana getirme, ordusu hep aynı askerlerden meydana gelen şah devamlı ordunun esiri olur ve kendi ordusu karşısında âciz kalır. Çünkü hep aynı askerlerden meydana gelen ordular kendi aralarında birleşince onları birbirinin üzerine saldırmak olmaz. Çeşitli askerlerden oluncaysa bu

[196, 6-30]

6 növü o növün üstüne göndermek ve bir növle diger növe
7 gulagburması vermek olar, bele oldugda bu tayfa o
8 tayfanın gorhusundan, o tayfa bu tayfanın gorhusundan
9 itaetsizlik ede bilmez ve senin emrlerine tabe olar-
10 lar. Senin hökmdar baban Soltan Mahmudun dörd min
11 türk, dörd min hindli gulamı vardı, hemişe hindli-
12 lerle türkleri, türklerle hindlileri cezalandırar-
13 dı, belelikle onların her ikisi babana tabe olardı.
14 Hemişe goşununu çörek ve şeraba çağır, onlara
15 yahşılığ ele, hediye bağışla, ve'dler ver, gönülle-
16 rini al. Lakin birine behşiş vererken az olsa, berk-
17 den diline getirme, gizlinde birinin vasitesile çat-
18 dır, görmemişlik kimi çıhmasın, bele etmesen, bir te-
19 refden şaha layıg olmayan şey bağışladığın biliner,
20 diger terefdan özünü halga alçagtebiet tanıtdırmış
21 olarsan.
22 Men sekkiz il Gezneynde Soltan Moduda²⁷⁹ nedim ol-
23 dum, onda üç şey görmedim. Birincisi, verdiyi en'am
24 iki yüz dinardan az oldugda heç vaht özü vermezdi ve
25 açığından demezdi, başgası vasitesile çatdırardı,
26 ikincisi, heç vaht ele gülmedi ki, onun dişi görün-
27 sün, üçüncüsü, gezeblendikde heç kesi söymedi. Bu üç
28 hasiyyet çoh yahşıdır. Eşitmişem, Rum şahında da bu
29 üç hasiyyet vardır. Lakin onlarda ele adetler var ki,
30 ereb ve ecemde yohdur. Meselen, Rum şahları birini

bölüğü o bölüğün üstüne göndermek ve bir bölükle diğer bölüğe ceza vermek mümkündür. Böyle olunca bu tayfa o tayfanın korkusundan, o tayfa bu tayfanın korkusundan itaatsizlik edemez ve senin emirlerine tabi olurlar. Senin

10 hükümdar baban Sultan Mahmud'un dört bin Türk, dört bin Hindli hizmetçisi vardı. Devamlı Hindlilerle Türkleri, Türklerle Hindlileri cezalandırırdı. Böylelikle onların her ikisi babana tabi olurdu.

Akrabanı devamlı yiyip içmeye çağır. Onlara iyilik eyle,

15 hediye bağışla, va'dler ver, gönüllerini al. Fakat birine bahşiş verirken az olsa, sakın ağzına alma. Birinin vasıtasıyla gizlice ulaştır, görmemişlik gibi olmasın. Böyle yapmasan, bir taraftan şaha lâıyk olmayan şey bağışladığın bilindir, di-

20 ğer taraftan kendini halka seviyesiz tanıtmış olursun.

Ben sekiz yıl Gazneyn'de Sultan Mahmud'a²⁷⁹ nedim oldum. Onda üç şey görmedim: Birincisi, verdiği yardım iki yüz dinardan az olduğu zaman asla kendisi vermezdi ve

25 açıktan söylemezdi, başkası vasıtasıyla ulaştırırdı. İkincisi, hiçbir zaman dişî görünecek şekilde gülmedi. Üçüncüsü, sinirlendiğinde hiç kimseyi sövmedi. Bu üç özellik çok iyidir. İştmişim, Rum şahında da bu üç özellik vardır. Fakat

30 onlarda öyle âdetler var ki, Arap ve Acem'de yoktur.

Meselâ Rum şahları birini

[196, 31 - 197, 10]

31 öz eli ile vursa, artıg heç kes cesaret etmez ki, o ada-
32 mı vursun. Ne geder sağdır deyerler: "Şah onu öz eli
33 ile vurub, onu vurmağ üçün gerek onun kimi bir şah
34 olasan".

35 İndi yine öz sözüümüze gayıdag. Sehavet haggında se-
36 ne deye bilmerem ki, zorla eliaçığ ol, eger tebietinde
37 yohsa, heç olmasa, dediyim kimi et ki, açıgdan-açığa
38 camaata öz hesisliyini bildirmeyesen. Çünkü sehavet
39 göstermesen, bütün halg senin düşmenin olar, eger der-
40 hal sene bir şey ede bilmeseler de, düşmen hücuma ge-
41 çende öz canlarını senin uğrunda gurban vermezler ve
42 senin düşmenin dostu olarlar.
43 Çalış şahlıg şerabı seni mest etmesin ve altı

[197]

1 hasiyyeti elden verme: zehmlilik, edalet, sehavet, heya-
2 lılıg, mülayimlik ve doğrulug. Şah bu altı hasiyyet-
3 den bircesinden uzaglaşsa, şahlıg sermestliyiine ya-
4 hınlaşmış olar, şahlıgdan mest olan şah ise yal-
5 nız şahlığı elden çıhdıgdan sonra ayılar. Şahlıgda
6 sadelövhl olma, dünya şahlarının veziyyetinden heber
7 tut, ele et ki, hansı şah ne elese, sen onu bile sen.
8 H e k a y e t . Men geçmiş emir, rehmetlik atamdan
9 eşitmişem ki: "Fehreddövle²⁸⁰ öz gardaşı Ezüdeddöv-
10 leden²⁸¹ gaçdıgdan sonra heç yerde sığınacag tapmayıb,

[196, 31 - 197, 10]

kendi eliyle vursa, artık hiç kimse cesaret edemez ki o adamı vursun. Ne kadar hayattadır, derler: "Şah onu kendi eliyle vurdu, onu vurmak için onun gibi şah olmak gerek".

- 35 Şimdi yine kendi sözüme dönelim. Cömertlik hakkında sana ne diyebilirim ki... Zorla eliaçık ol, eğer tabiatında yoksa hiç olmazsa dediğim gibi yap ki, açıktan açığa kendi cimriliğini bildirmeyesin. Çünkü cömertlik göstermesen bütün halk senin düşmanın olur. Eğer hemen sana birşey
- 40 yapamasalar da, düşman hücumu geçince kendi canlarını senin uğrunda kurban vermezler ve senin düşmanının dostu olurlar.

Dikkat et, şahlık şarabı seni mest etmesin ve altı

[197]

- 1 özelliği elden çıkarma: Cüselilik, adalet, cömertlik, namusluluk, yumuşaklık ve doğruluk. Şah bu altı özellikten birinden uzaklaşsa, şahlık sarhoşluğuna yakınlaşmış
- 5 olur. Şahlıktan mest olan şah ise, yalnız şahlığı elden çıktık-
tan sonra ayılır. Şahlıkta saf yürekli olma, dünya şahlarının vaziyetinden haberdar ol. Öyle ki, hangi şah ne yapsa sen onu bilesin.

H i k â y e . Ben geçmiş emir, rahmetli atamdan işitmişim :

- 10 "Fahreddevle²⁸⁰ öz kardeşi Ezüdeddevle'den²⁸¹ kaçtıktan sonra, hiçbir yerde sığınacak yer bulamayıp,

[197, 11-35]

11 aman istemek için babamın sarayına, Gabus şahın ya-
12 nına getdi. Babam ona aman verdi, gebul edib çohlu hör-
13 met gösterdi, bibimi ona ere verdi, nenem Fehreddövle-
14 nin halası, benim atam ve Fehreddövle her ikisi Hesên
15 Firuzanın²⁸² gız neveleri olduğundan toyda heddin-
16 den artıg şadlıg etdiler. Sonra Ezüdeddövle Şemsül-
17 mealinin yanına elçi ile mektub gönderdi. Te'rif ye-
18 rinde yazırdı: "Ezüdeddövle çohlu salam gönderir ve
19 deyir: Gardaşı emir Eli ora gelmişdir, özün bilir-
20 sen ki, benimle senin aranda dost ve gardaşlıg nece-
21 dir ve her iki aile birdir. Menim bu gardaşım düşme-
22 nimdir, gerek onu benim yanına gönderesen, buna mûka-
23 fat olarak öz vilayetlerimden hansını istesen, sene
24 bağışlayaram, goy dostluğumuz bir az da möhkemlensin.
25 Bele bir bednamlığı üstüne götürmek istemesen, orada
26 ona zeher ver, benim megsedim yerine yetirilsin, sen de
27 rüsvay olmayasan, istediyyin vilayeti de alasan".
28 Emir Şemsülmeali deyir: "Ey böyük allah, ele adlı-
29 sanlı bir şehsi benim kimi bir adama bele sözleri
30 demeye mecbur eden nedir?.. Men ele bir iş göre
31 bilmerem ki, giyamete geder rüsvaycılığı boynumda
32 galsın".
33 Elçi deyir: "Ey böyük ağam, emir Elinin, ye'ni Feh-
34 reddövlenin üstünde Ezüdeddövlenin hatirine deyme. Bi-
35 zim şahımız seni öz doğma gardaşından çoh isteyir".

aman istemek için babamın sarayına, Gabus şahın yanına
geldi. Babam ona aman verdi, kabul edip çokça hürmet
gösterdi. Halamı ona ere verdi, ninem Fahrüddeve'nin ha-
lası, benim babam ve Fahrüddeve her ikisi Hasan Firu-
15 zan'ın²²² kız kardeşleri olduğundan çok mutlu oldular. Sonra
Ezüdeddevle Şemsülmeali'nin yanına elçiyle mektup gön-
derdi. Tanıtırken şöyle yazıyordu: "Ezüdeddevle çok selâm
gönderir ve der: Kardeşi emir Ali oraya gelmiştir. Kendin
20 bilirsin ki, benimle senin aranda dost ve kardeşlik nasıldır
ve her iki aile birdir. Benim bu kardeşim düşmanımdır,
onu benim yanıma göndermen gerek. Buna mükâfat olarak
kendi vilâyetlerimden hangisini istersen sana bağışlarım.
Bırak dostluğumuz biraz daha kuvvetlensin. Böyle bir kötü
25 şöreti üstüne almak istemiyorsan orada ona zehir ver, be-
nim maksadım yerine getirilsin. Sen de rezil olmayasın, is-
tediğin vilâyeti alasın".

Emir Şemsülmeali der: "Ey büyük Allah! Böyle adlı sanlı
bir adamı benim gibi birine bu sözleri söylemeye mecbur
30 eden nedir?.. Ben öyle bir işe yapamam ki, kıyamete ka-
dar rezilliği boynumda kalsın".

Elçi der: "Ey büyük ağam, emir Ali'nin, yâni Fehrüddev-
le'nin üstünde Ezüdeddevle'nin hatırına dokunma. Bizim
35 şahımız seni öz kardeşinden çok ister".

[197, 36 - 198, 15]

36 Bele-bele andlar içdikdan sonra elave edir: "O gün
37 şah mene mektub verib, senin yanına yola salmag ister-
38 ken, sözarası ağzından gaçırdı ki: -Allah bilir ki,
39 men Şemsülmealini nece isteyirem. Ele ki, eşitdim
40 filan şenbe günü, filan ayın necesinde Şemsülmeali
41 hamama gedib, orta otagda ayağı sürüşüb yihılıb, üre-
42 yim sıhıldı, dedim: Meger gırh yeddi il onu ele gocal-
43 dır ki, güvveti de galmayıb?"

[198]

1 Elçinin bunu demekden megsedi o idi ki, Şemsül-
2 meali özü haggında Ezüdeddövlenin her şeyi bildiyi-
3 ni başa düşsün. Ezüdeddövlle elçini bele öyretmişdi.
4 Şemsülmeali deyir: "Sağ olsun. Bu merhemeti üçün
5 ona benim minnetdarlığımı bildir. Lakin onun hag-
6 gında benim daha çoh narahat olduğumu söyle, de ki: Se-
7 ni yola saldığı o şenbe günü ayın filanında, haman
8 gecede filan meclisde şerab içib filan yerde yatmış-
9 dı. Nuştekinle birlikde helvete çekilib kef elemiş-
10 di, sonra geceyarısı oradan galhib arvadların oldu-
11 ğu eve getmiş, dama dırmaşarag oradan Hizran adlı
12 bir sazendenin otağına girmiş ve onunla da bir müddet
13 teklikde galmışdı. Sonra damdan aşağı düşerken aya-
14 ğı sürüşmüş ve nerdivandan yere yığılmışdı. Buna
15 göre de men onun terefinden yaman narahat idim. Öz-

[197, 36 - 198, 15]

Böyle yeminler içtikten sonra ilâve eder: "O gün şah bana mektup verip senin yanına göndermek isterken, söz arasında ağzından kaçırdı ki: -Allah bilir ki ben Şemsülmeali'yi nasıl
40 isterim. Öyle ki, duydum, filân cumartesi günü, filân ayın bir gününde Şemsülmeali hamama gider. Orta odada ayağı kayıp düşünce içim sıkıldı, dedim: Meğer kırk yedi yıl onu öyle ihtiyarlatmış ki, kuvveti de kalmamış!"

[198]

1 Elçinin bunu demekten maksadı odur ki, Şemsülmeali kendisi hakkında Ezüdeddevle'nin herşeyi bildiğini anlatsın. Ezüdeddevle elçiyi öyle öğretmişti. Şemsülmeali der: "Sağ
5 olsun. Bu merhameti için ona benim minnettarlığımı bildir. Fakat onun hakkında benim daha çok rahatsız olduğumu söyle, de ki: Seni yolcu ettiği o cumartesi günü ayın filânında, filân mecliste şarap içip filân yerde yatmıştı. Nuştekinle birlikte halvete çekilip keyf eylemişti. Sonra
10 gece yarısı oradan kalkıp kadınların olduğu eve gitmiş. Dama tırmanarak oradan Hizran adlı bir çalgıcının evine girmiş ve onunla bir müddet yalnız kalmıştı. Sonra damdan aşağı düşerken ayağı kaymış ve merdivenden yere yuvarlanmıştı. Bu yüzden ben onun hakkında çok rahatsızdım. Kendi

[198, 16-40]

16 özüme düşünürdüm: "Gör gırh iki yaşında kişi ne ge-
17 der ağılını itirmiş, iradesini elden vermişdir. Ne
18 için o geder şerab içir ki, damdan aşağı düşe bilme-
19 sin, ne için geceyarısı yatağından durub gedir ki,
20 başına bele bir iş gelsin".

21 Bu yolla elçiye başa salır ki, o da her şeyi bilir.
22 Dünya şahlarının veziyyetinden heber tutduğun ki-
23 mi, öz memleketinin, ordunun ve reiiyyetinin de halın-
24 dan heberdar ol, bil ki, nece dolanırlar.

25 H e k a y e t . Bil, ey oğul, senin dayın Modud ibn
26 Mes'ud Gezneynde olarken, men oraya getdim. Meni çoh
27 ezizledi, çoh ehtiram gösterdi. Bir az geçdi, meni gö-
28 rüb beled oldugdan sonra özüne hüsusi nedim te'yin et-
29 di. Hüsusi nedimin vezifesi bu idi ki, همیشه onun
30 meclisinde olsun. Ona göre o biri nedimlerin olub-
31 olmamasına bahmayarag, ben همیشه yemek ve içmek vah-
32 tı onun meclisinde hazır olardım. Bir gün seher tez-
33 den şerab içib mest olmuşdu, kefli halda ordunun
34 resm-geçidine tamaşa edib halgı gebul etmeye başla-
35 mışdı. Camaat gelir, baş eyir, çıhıb gedirdi. Növ-
36 be büyük hâce Ebdürrezag ibn Hesen el-Meymendiye²⁸³
37 çatdı, o, şahın veziri idi, gelib şahın yanında otur-
38 du. Bir az geçdikden sonra sarayın teşrifat müdiri
39 gelib baş eydi ve hadim Eli ibn Rebi'e²⁸⁴ bir mektub
40 verdi, o da bunu Soltana tegdim etdi. Şah ohudugdan

kendime düşünüyordum: "Bak, kırk iki yaşında adam nasıl aklını yitirmiş, iradesini kaybetmiştir. Niçin o kadar şarap içer ki, damdan aşağı düşemesin. Niçin gece yarısı yata-
20 ğından kalkıp gidiyor ki, başına böyle bir iş gelsin".

Bu şekilde elçiye izah eder ki, o da herşeyi bilir.

Dünya şahlarının vaziyetinden haberdar olduğun gibi, kendi memleketinin, ordunun ve raiyetinin de halinden haberdar ol. Nasıl idare olunduklarını bil.

25 H i k â y e . Bil ey oğul, senin dayın Modud ibn Mes'ud
Gazneyn'deyken, ben oraya gittim. Beni çok ağırladı, çok
hürmet gösterdi. Biraz zaman geçti, beni görüp tanıdıktan
sonra kendisine hususî nedim tayin etti. Hususî nedimin
30 vazifesi bu idi ki, devamlı onun meclisinde bulunsun. Yâni
öbür nedimlerin bulunup bulunmamasına bakmayarak ben
devamlı yemek ve içmek vakti onun meclisinde hazır olur-
dum. Birgün sabah erkenden şarap içip sarhoş olmuştu, ke-
yifli halde ordunun resm-i geçidini seyredip halkı kabul et-
35 meye başlamıştı. Halk gelir, baş eğer, çıkıp giderdi. Sıra
büyük hoca Abdürrezzak ibn Hasan el-Meymendi'ye²⁸³
geldi. O şahın veziriydi, gelip şahın yanında oturdu. Biraz
geçtikten sonra sarayın teşrifat müdürü gelip baş eğdi ve
hizmetçi Ali ibn Rebi'e²⁸⁴ bir mektup verdi. O da bunu
40 sultana takdim etti. Şah okuduktan

[198, 41 - 199, 20]

41 sonra üzünü vezire çevirib dedi: "Bu heberciye yüz çu-
42 bug vurdurmağla bir gulagburması ver, gelen sefer et-
43 raflı yazsın. Burada yazıdır ki, dün en gece Gezneyn-

[199]

1 de on iki min evde kef meclisi düzelib. Men bilmirem

2 bu evler kimindir ve hansı küçededir, indi özün bil".

3 Vezir dedi: "Şah sağ olsun, o, gısa olsun deye yığcam

4 yazmışdır, tefsilatı ile şerh etseydi, bir kitab çı-

5 hardı, onu ohumağa bir nece gün vaht lazım olardı.

6 Şah rehm edib bu defe bağışlasa, deyerem gelen se-

7 ferden geniş yazar".

8 Şah dedi: "Bu sefer bağışladım, gelen sefer hace

9 deyentek yazsın".

10 Demek, ordu ve reiyyetin işinden yahşı agah

11 olasan, öz memleketinin veziyyetinden hebersiz galma-

12 yasan. Hüsüsile, öz vezirini nezaret altında sahlama-

13 lısan, her aldığı nefesden, içdiyi sudan heber tutma-

14 lısan. Çünkü sen hanımanını ona tapşırıbsan, ondan

15 heberin olmasa, bu, o demektir ki, yalnız vezirden de-

16 yil, hanımanından da heberin olmaz. Sene tay olan

17 başka ölke şahları ile dostlug etsen, yarımçıg dost

18 olma, düşmenlik etsen, açıg düşmenlik et, öz tayınla

19 gizlin düşmenlik etme.

20 H e k a y e t . Eşitmişem, İskender öz düşmenle-

[198, 41 - 199, 20]

sonra yüzünü vezire çevirip dedi: "Bu haberciye yüz çubuk
vurmakla bir takdir ver, bir dahaki sefer etraflı yazsın. Bu-
rada yazıyor ki, dün gece Gazneyn'de

[199]

1 on iki bin evde keyif meclisi düzenlenmiş. Ben bilmiyorum
bu evler kimindir ve hangi mahallededir, şimdi kendin bil".

Vezir dedi: "Şah sağ olsun, o kısa olsun diye özet yazmış-
tır. Tafsilâtıyla şerhetseydi, bir kitap çıkardı. Onu okuma-

5 ya çok zaman gerekirdi. Şah merhamet edip bu defa bağış-
lasın, söylerim, gelecek sefer geniş yazar". Şah dedi: "Bu sefer
bağışladım, gelecek sefer hocanın dediği gibi yazsın".

10 Demek, ordu ve raiyetin işini iyi bilmelisin. Kendi memle-
ketinin vaziyetinden habersiz kalmayasın. Özellikle kendi ve-
zirini gözetim altında tutmalısın. Her aldığı nefesten, içtiği su-

15 dan haberin olmalı. Çünkü sen memleketi ona emanet etmiş-
sin. Ondan haberin olmasa, bu demektir ki, yalnız vezirden

değil, memleketinden de haberin olmaz. Seninle yaşıt olan
başka ülke şahlarıyla dostluk etsen, yarım dost olma. Düşman-

20 H i k â y e. İşitmişim, İskender kendi düşmanlarından

[199, 21 - 200, 1]

21 rinden biri ile davaya gedirmiş, ona deyirler: "Ey
22 hökmdar, senin düşmenin olan bu adam geflet yuhusun-
23 dadır, dünyadan heberi yohdur. Ona gece basgın etmek
24 lazımdır". İskender cavabında deyir: "Gelebeni öğur-
25 lugla gazanan- şah aldana bilmez".
26 Şahlıgda büyük işler görmeye adet et, çünkü şah
27 hamıdan büyükdür, onun sözü, işi de hamıdan büyük ol-
28 malıdır. Belelikle o, büyük ad gazanar, başgaları da
29 onun sözünün, işinin büyüklüyünü tesdig eder. Le'nete
30 gelmiş o it Fir'on²⁸⁵ da bizim cah-celallı yaradanı-
31 mız haggında, revayet edildiği kimi, ele büyük bir söz,
32 ye'ni "Men sizden daha büyük allaham", demese idi, bu
33 aye giyamete geder ohunmaz, bu büyük söz hatirine o al-
34 çağ mel'unun adı bir yerde çekilmezdi. Demek söyledi-
35 yim kimi ol, sehavetsiz şahın şöhreti olmaz, bir de
36 imzanın gedrini bil, onu büyük tut, her küçük şey için
37 imza atıb möhür vurma.
38 Büyük helet, büyük memleket bağışladığıda, ferman
39 ver, möhür vur, imza et. Ele ki, ve'di verdin, üzrlü se-
40 beb olmadan onu pozma. Ve'dehilaf çıhmag heç kes için
41 yahşı deyil. Padşah için ise çoh pisdir..
42 Şahlığın şartları bunlardır. Herçend bu peşe
43 çoh ezizdir, lakin kitabın hecmi ve benim imkanım

[200]

1 dahilinde ne mümkün idise hamısını deyib yazdım.

[199, 21 - 200, 1]

biriyle savaşa gidiyormuş, ona derler: "Ey hükümdar, senin düşmanın olan bu adam gaflet uykusundadır. Dünyadan haberi yoktur. Ona gece baskın yapmak lâzımdır". İskender cevabında der: "Başarısını hırsızlıkla kazanan şah
25 isim yapamaz!"

Şahlıkta büyük işler görmeyi âdet et, çünkü şah herkesten büyüktür. Onun sözü, işi de herkesten büyük olmalıdır. Böylelikle o, büyük nam yapar, başkaları da onun sözünün ve işinin büyüklüğünü tasdik eder. Lânete uğramış o it
30 Fir'avun^{as} da bizim azametli Yaradan'ımız hakkında, rivayet edildiği gibi, öyle büyük bir söz, yâni "Ben sizden daha büyük Allah'ım" demeseydi, bu âyet kıyamete kadar okunmaz, bu büyük söz hatırına o alçak mel'unun adı anıl-
35 mazdı. Demek söylediğim gibi ol. Cimri şahın şöhreti olmaz. Bir de imzanın kadrini bil, onu büyük tut. Her küçük şey için imza atıp mühür vurma.

Büyük hediye, büyük memleket bağışladığında ferman ver, mühür vur, imza et. Mâdem söz verdin, özürlü sebep
40 olmadan onu bozma. Sözünde durmamak hiç kimse için iyi değil. Padişah için ise çok kötüdür.

Şahlığın şartları bunlardır. Her hâlükârda bu meslek çok azizdir, fakat kitabın hacmi ve benim imkânım

[200]

1 dahilinde ne mümkündüyse hepsini söyleyip yazdım.

- 2 Eger sen başga senet sahibi olsan, meselen, kendçi-
- 3 lik kimi ve başga her hansı işden yapışsan, gerek
- 4 onun gaydasını öyrenesen ki, hemişe düz getirib rövneg
- 5 tapsın.

1. 44. GIRH ÜÇÜNCÜ FESİL

KENDÇİLİK VE BAŞGA BİLDİYİN

PEŞELERİN GAYDALARI HAGGINDA

- 1 Ey oğul, bil ki, kendli olsan, her şeyin öz vahtını
- 2 yahşı bilmelisen. Ne ekmek istesen, goyma vahtı
- 3 geçsin, her şeyi vahtından on gün tez eksen, bir gün
- 4 gec ekmeyinden yahşıdır. Kend teserrüfatı aletleri-
- 5 nü, cütü saz sahla, yahşı öküzler al ve yemini bol ele.
- 6 Gerek senin süründe hemişe goşgu öküzü yoh olsun ki,
- 7 şum vahtı öküzlerden biri hestelense, iş ahsamasın,
- 8 sepinden galmayasın.
- 9 Ekin-biçin vahtı çatdıgda torpağı şumlamağı
- 10 unutma, gelen ilin sepini haggında bu il tedbir gör.
- 11 Hemişe ele torpağı ek ki, o özünü geyindire bilsin,
- 12 onda seni de geyindire bilsin. Torpag özünü geyindire
- 13 bilmirse, seni de geyindire bilmez. Kendçilikden he-
- 14 yir görmek isteyirsense, abadlıg işleri ile meşğul ol.
- 15 Bazar senetkarlarından olsan, her senet olur ol-
- 16 sun, tez işleyen ve yahşı düzelden ol ki, alıcı da
- 17 çohalsın. İşi gonşularından daha yahşı gör, az ga-

Eğer sen başka sanat sahibi olsan, meselâ köylülük gibi ve başka herhangi işle uğraşsan, onun kaidesini öğrenmen 5 gerek ki, devamlı işin doğru gidip daha da güzelleşsin.

1. 44. KIRK ÜÇÜNCÜ FASIL

KÖYLÜLÜK VE BAŞKA BİLDİĞİN MESLEKLERİN KAİDELERİ HAKKINDA

1 Ey oğul, bil ki, köylü olsan, herşeyin kendi vaktini iyi bilme-
lisin. Ne ekmek istesen, vaktini geçirme. Her şeyi vaktin-
den on gün önce eksen, bir gün geç ekmenden iyidir. Köy
5 üretim araçlarını, kara sabanı sağlam muhafaza et. İyi öküz-
ler al ve yemini bol ver. Senin süründe devamlı çift sürme
öküzü bulunmaması gerekir ki, toprak sürme vakti öküz-
lerden biri hastalansa iş aksamasın, tohumundan geri kal-
mayasın.
Ekme biçme vakti gelince toprağı sürmeyi unutma, gele-
10 cek yılın tohumu hakkında bu yıl tedbirini al. Devamlı top-
rağı öyle ek ki, o kendini kaplayabilsin, sonra seni geçindi-
rebilsin. Toprak kendisini örtemezse, seni de geçindire-
mez. Köylülükten hayır görmek istiyorsan, imar işleriyle
15 meşğul ol. Pazar sanatkârlarından olsan, her sanat elinden
gelsin. Çabuk çalışan ve iyi tanzim eden ol ki, alıcı da ço-
ğalsın. İşi komşularından daha iyi gör, az kazançla

[201, 18 - 202, 21]

18 zancla kifayetlen. Bir defe onabir gazanmag evezine,
19 iki defe onayarım gazan. Çene vurub zehle tökmekle
20 müşterini gaçırma, belelikle, adamların çohu senin-

[202]

1 le alver eder, ruzun başının altında olar. Şeyi sa-
2 tana geder müşteri ile can bir dost ol, ona yağlı dil
3 tök, ona "ağa" deyib tevazökarlıg et. Gülerüz olub
4 mehribanlıg göstersen, senden bir şey alarlar, gaş-
5 gabagli oturub nadanlıg etsen, megsede çata bil-
6 mezsən.
7 Men deyen kimi etsen, alıcın çohalar, başgaları-
8 nın gibtesine sebep olarsan, bazardakı senetkarların
9 hamısından çoh ad gazanıb şöhret taparsan.
10 Lakin doğru damışmağı adet et, hüsüsile satdığın
11 şey haggında. Hesislikden gaç, amma israfçı da olma.
12 Özünden aşığıya bağışla, özünden yuharıya ehtiram
13 et. Özünden zeifleri incitme, arvadları ve uşagları
14 alverde aldatma, geriblerden artıg alma. Abırlı
15 adamlarla çoh çene vurma, ehtiyacı olanlarla yahşı
16 reftar et, şahlarla düz dolan. Şah hidmetine çoh he-
17 ris olma. Orduda olanlarla yahınlıg etme. Sufilerle
18 temiz sufi ol. Daş-terezini düz sahla. Öz ailenle iki-
19 üzlülük edib iki kise sahlama, şeriklerine heyanet
20 etme.
21 Her ne hazırlasan, başı çıhan ve çıhmayan üçün

[201, 18 - 202, 21]

yetin. Bir defa ona bir kazanmak yerine, iki defa ona yarım kazan. Çene yapıp usandırmakla müşterini kaçırma, böyle-
20 likle adamların çoğu seninle

[202]

1 alışveriş yapar. Günü kurtarmış olursun. Malı satana kadar müşteriyle can dostu ol, ona yağlı dil dök. Müşteriye "ağa" deyip tevazu göster. Gülyüzlü olup samimiyet göstersen
5 senden birşey alırlar, sinirli oturup cahillik etsen maksadına ulaşamazsın.

Benim dediğim gibi yapsan alıcın çoğalır, başkalarının gıptasına sebep olursun. Pazardaki sanatkârların hepsinden çok isim kazanıp şöhret bulursun.

10 Fakat doğru konuşmayı âdet et. Özellikle sattığın şey hakkında. Cimrilikten kaç, ama israfçı da olma. Kendinden aşağıdakini bağışla, kendinden yukarıdakine hürmet et. Kendinden zayıfları incitme, kadınları ve çocukları alışverişte aldatma. Gariplerden fazla alma. Şerefli adamlarla

15 çok çene yapma, ihtiyacı olanlara iyi davran. Şahlarla iyi geçin, şah hizmeti için çok ihtiraslı olma. Orduda olanlarla yakınlık etme. Sufilerle temiz sufi ol. Taşını ve terazini doğru tut. Kendi ailenle ikiyüzlülük edip iki kese saklama.

20 Ortaklarına hıyanet etme.

Her ne hazırlasan tanıdığın ve tanımadığın için

- 22 aynı derecede yahşı hazırla, namuslu ol. Varın olsa
23 borc vermekden imtina etme, doğrudan ve ya yalandan
24 and içme, selemçiligden uzag kaç, alverde geddar olma.
25 Yohsula borç versen, imkanı olmadığını bilsen, tez
26 tez borcunu isteme.. inadkarlıg gösterme. Ürekte he-
27 yirhah ol, üzde nikbin, allah senin işine revaç, alve-
28 rine bereket verer. Bu hasiyyetlere malik olan senetkar
29 cavanmerdlerin²⁸⁶ cavanmerdi olar.
30 Her peşe sahibinin öz senetinde bir cavanmerdlik
31 şerti vardır. İndi son fesilde her senetde lazım
32 olan cavanmerdlik şartlarından danışacağam, allah
33 goysa, her növe aid, bacarığım dahilinde müvafiq me'-
34 lumat vereceyem.

1. 45. GIRH DÖRDÜNCÜ FESİL

CAVANMERDLİK GAYDALARI HAGGINDA

- 1 Ey oğul, bil ki, cavanmerdlik iddiasında olsan,
2 gerek evvelce cavanmerdliyin ne olduğunu ve ne-
3 den emele geldiyini bilesen.
4 Bil, insanlara hes olan üç hüsusiyyet var ve ele bir
5 adam tapa bilmezsen ki, bu hüsusiyyetlerin özünde ol-
6 madığını e'tiraf etsin. Allah bu üç hüsusiyyeti çoh
7 az adama verdiyine bahmayarag, hamı: alim, cahil,
8 ağıllı, ahmag bu cehetden allahdan razıdır.
9 Lakin kime bu üç şey verilibse, onlar allah-taala-

- aynı derecede iyi hazırla. Namuslu ol. Varın olsa borç vermekten çekinme. Doğru veya yalan yemin içme. Faizden uzaklaş. Alışverişte gaddar olma. Yoksula borç versen, imkânı olmadığını bilsen, aceleyle borcunu isteme. İnatçı olma. Yüreğın hayırla dolsun, yüzün güvenle. Allah senin işine kazanç, alışverişine bereket verir. Bu özelliklere sahip sanatkâr, civanmertlerin²⁸⁶ civanmerdi olur.
- 30 Her meslek sahibinin kendi sanatında bir civanmertlik şartı vardır. Şimdi son fasılda, her sanatta lâzım olan civanmertlik şartlarından bahsedeceğim. Allah izin verse, her çeşide ait, kabiliyetim dahilinde uygun mâlumat vereceğim.

1. 45. KIRK DÖRDÜNCÜ FASIL

CİVANMERTLİK KAİDELERİ HAKKINDA

- 1 Ey oğul, bil ki, civanmertlik iddiasında olsan, evvelâ civanmertliğin ne olduğunu ve neden meydana geldiğini bilmen gerek. Bil, insanlara has olan üç özellik var ve öyle bir adam gösteremez-
- 5 sin ki, bu özelliklerin kendinde olmadığını itiraf etsin. Allah bu üç özelliği çok az adama verdiğiine bakmayarak herkes âlim, cahil, akıllı, ahmak, bu bakımdan Allah'tan râzıdır. Fakat kime bu üç şey verilmişse, onlar Allah Teâlâ'nın

[203, 10 - 204, 10]

10 nın hüsusi bendeleri hesab edilmelidir: birincisi--
11 ağıl, ikincisi--düzlük, üçüncüsü--insanlık.
12 Halgın bu iddiasına diggetle bahsan, görersin ki,
13 heç kes ağıl, doğruluk ve insanlığa malik olduğunu
14 yalandan iddia etmir, çünkü ele bir canlı yohdur ki,
15 onda bu üç hüsusiyyet olmasın. Lakin vasitelerin küt-
16 lüyü ve nasazlığı bunların esl yollarını insanla-
17 rın çohunun üzüne bağlı sahlayıır. Allah insanı ay-
18 rı-ayrı üzvlerin toplanmasından yaratmışdır. Ona
19 sen küllün ele mi de, ya cüz'ün ele mi--her ikisi doğru-
20 dur. Çünkü insanın bedeninde tebiet güvvelerinden gö-
21 yün, ulduzun, maddenin, ünsürün, suretin, nefsin ve ağ-
22 lın hissesi vardır. Bunların heresi özlüyünde terki-

[204]

1 be göre deyil, dereceye göre ayrı hüsusi bir alemdir
2 ve insan bu alemlerin toplanmasından ve mecmuundan
3 ibaretdir. Demek, yaradan bu alemleri bir yere topl-
4 mış, onları bağlarla bir-birine bağlamışdır. Bu
5 büyük dünyada gördüyün kimi, göyler, ulduzlar, tebiet
6 güvveleri arasında da bele rabbiteler vardır, onlar
7 zatlarına (substansiyaya) göre mühtelif oldukları
8 halda, bir-birinden asılıdırlar. Meselen, cinslerine
9 göre bir-birine zidd olan su ile od kimi, torpagla
10 hava da bir-birinin ziddidir. Demek, su ile od ara-

[203, 10 - 204, 10]

10 hususî kulları sayılırlar. Birincisi, akıl; ikincisi, doğruluk;
üçüncüsü, insanlık. Hiç kimse akıl, doğruluk ve insanlığa
sahip olduğunu yalandan iddia etmiyor. Çünkü öyle bir
15 canlı yoktur ki, onda bu üç hususiyet olmasın. Fakat vasıtaların za-
yıf ve bozuk oluşu, bunların asıl yollarını insanların çoğu-
nun yüzüne bağlı koruyor. Allah insanı ayrı ayrı uzuvların
toplanmasından yaratmıştır. Ona sen ister küllün işareti
söyle, ister cüz'ün. Her ikisi de doğrudur. Çünkü insanın
20 bedeninde tabiat kuvvelerinden göğün, yıldızın, maddenin, unsu-
run, suretin, nefsin ve aklın hissesi vardır. Bunların her bi-
risi kendisinde terkibe

[204]

1 göre değil, dereceye göre ayrı hususî bir âlemdir ve insan bu
âlemlerin toplanmasından ibarettir. Demek Yaradan bu
âlemleri bir yere toplamış ve onları bağlarla birbirine bağ-
5 lamıştır. Bu büyük dünyada gördüğün gibi gökler, yıldızlar, tabiat
kuvveleri arasında da böyle rabitalar vardır. Onlar kendile-
rine (substansiyaya) göre muhtelif oldukları halde, birbi-
rinden asılıdırlar. Meselâ cinslerine göre birbirine zıt olan
su ile ateş gibi, toprakla hava da birbirinin zıddıdır.
10 Demek su ile ateş arasında

11 sında rabite yaratmaq üçün torpag vasiteci olur, onun
12 guruluğu--od, soyugluğu--su ile, suyun soyugluğu--tor-
13 pag, yumşaglığı hava ile, havanın yumşaglığı su, is-
14 tiliyi od ile, odun zati--efir, istiği--ulduzların
15 ve göylerin şahı olan Güneşle, Güneş ise zatına gö-
16 re--madde, maddeliyine göre ise--şüalanma ile rabi-
17 tededir, çünkü Güneşin zati hüsusi ünsür²⁸⁷ dendir.
18 Madde ali güvve vasitesile--nefsle, nefis ise egille
19 rabitededir.
20 Sebeb, netice, elece de hadiseler arasında madde
21 ve güvvete göre rabite vardır. Eger netice sebebden
22 hemin rabite vasitesile madde ve güvve almasa, arala-
23 rındaki elage pozular, habele tebiet felekden, felek
24 zatdan, zat nefsdan, nefis eslden. Bu minvalla müga-
25 yise et.
26 Bir de insanın bedeninde nasazlık ve ağırlık adı-
27 na ne varsa, hamısı tebiet güvvelerinden emele gel-
28 mişdir. Suret, sifet, heyat, güvvet, hareket--felekler-
29 den; beş cismani duyğu, ye'ni eşitme, görme, gohu, dad,
30 tohunma--maddeden; ruhi hissler: yadda sahlamağ, ted-
31 bir görmek, fikir etmek, heyala dalmag, söz söylemek
32 nefsdan emele gelmişdir. İnsanın bedeninde menbeyini
33 ve yerini göstermek mümkün olmayan en izzetli bir şey
34 varsa, o da insanlık, bilik, kamal ve şereftir. Bunla-
35 rın da hamısının esasını ağıl teşkil edir, bunların

rabita meydana getirmek için toprak vasıtacı olur. Onun kuruluğu ateş, soğukluğu su ile, suyun soğukluğu toprak, yumuşaklığu hava ile, havanın yumuşaklığu su, sıcaklığu ateş ile, ateşin kendisi fezâ, sıcaklığu yıldızların ve göklerin
15 şahı olan güneşle, güneş ise zâtına göre madde, maddeliğine göre ise ışınlanmayla rabitalıdır. Çünkü güneşin zâtı hususî unsur²⁰⁷ dandır. Madde yüksek kuvve vasıtasıyla nefisle, nefis ise akılla rabitalıdır.

20 Sebep, netice ve hâdiseler arasında madde ile kuvvete göre rabita vardır. Eğer netice sebepten rabita vasıtasıyla madde ve kuvve almasa, aralarındaki alâka bozulur. Bunun gibi tabiatla feleğin, felekle zâtın, zâtla nefsin, nefisle aslın ara-
25 sındaki alâka da bozulur. Bu minval üzere mukayese et.

Bir de insanın bedeninde zayıflık ve ağırlık adına ne varsa, hepsi tabiat kuvvelerinden meydana gelmiştir. Suret, sired, hayat, kuvvet, hareket feleklerden; beş cismanî duyđu, yâni işitme, görme, koku alma, tad alma, dokunma madde-
30 den; ruhî hisler, hatırda saklamak, tedbir görmek, düşünmek, hayale dalmak, söz söylemek nefisten meydana gelmiştir. İnsanın bedeninde menbainı ve yerini göstermek mümkün olmayan en izzetli birşey varsa, o da insanlık, bil
35 gi, kemal ve şereftir. Bunların da hepsinin esasını akıl teşkil eder. Bunların

[204, 36 - 205, 15]

36 hamısı insanın bedeninde ali ağlın sayesinde emele
37 gelmiştir.
38 Demeli, beden cana, can ruha, ruh ise egle göre ya-
39 şayır. Kimin bedeninde hareket gördün, mütleg o can-
40 dandır; kimi danışan gördün mütleg ruhdandır, kimi
41 ruh ahtaran gördün mütleg ağıldandır. Bu, bütün adam-
42 larda vardır. Lakin bedenle can arasında hestelik
43 perdesi emele geldikde, müvazinet rabitesi süstleşer,

[205]

1 candan bedene verilen madde, ye'ni hareket güvveti ça-
2 tışmaz. Kimde canla ruh arasında hecab²⁸⁸ ağırlığı
3 perdesi emele gelse, ruhdan cana heç bir madde, ye'ni
4 beş duyğu üzvü getmez, kimde ruhla egl arasında ga-
5 ranlık ve tanınmazlık perdesi emele gelse, ağıl mad-
6 desı, ye'ni düşünce, tedbir, insanlık ve doğruluk ruha
7 çatmaz.
8 Demek, heçigetde ağıl ve insanlık olmayan heç bir
9 beden yohdur. Lakin ruhani yollar ali güvve için bağ-
10 lı olduğda, iddia eşidirsən, me'na ise görmürsən. De-
11 meli, dünyada ele bir adam yohdur ki, insanlık iddiası
12 etmesin. Lakin ey oğul, ne geder sağsan, çalış başga-
13 ları kimi olma, me'nasız iddia etme, öğrenmek, derk
14 etmek vasitesi ile ruhani yolları ali güvve için açığ
15 sahla, goy sende me'na olsun, iddia olmasın.

[204, 36 - 205, 15]

hepsi insanın bedeninde âlî aklın sayesinde
meydana gelmiştir.

Diyeceğim, beden cana, can ruha, ruh ise akla göre yaşar.

Kimin bedeninde hareket gördünse, mutlaka o candandır.

40 Kimi konuşurken gördünse, mutlaka ruhtandır. Kimi ruh
aktarıken gördünse, mutlaka akıldandır. Bu, bütün adam-
larda vardır. Fakat bedenle can arasında hastalık perdesi
meydana gelince, muvazenet rabıtası uyuşur.

[205]

1 Candan bedene verilen madde, yâni hareket kuvveti çatış-
maz. Kimde canla ruh arasında hicap²⁸⁸ ağırlık perdesi
meydana gelse, ruhtan cana hiçbir madde, yâni beş duyu
uzvu gitmez. Kimde ruhla akıl arasında karanlık ve tanın-

5 mazlık perdesi meydana gelse, akıl maddesi, yâni düşünce,
tedbir, insanlık ve doğruluk ruha ulaşmaz.

Demek hakikatta akıl ve insanlık olmayan hiçbir beden

yoktur. Fakat ruhanî yollar yüksek kuvve için bağlı olunca söy-

10 leneni iştirsin, mânâyı ise görmezsin. Diyeceğim, dünyada
öyle bir adam yoktur ki, insanlık iddiasında bulunmasın.

Fakat ey oğul, ne kadar ki sağsın, başkaları gibi olmamaya

çalış. Mânâsız iddiâ etme, öğrenmek, derk etmek vasıta-

sıyla ruhanî yolları yüksek kuvve için örtüsüz sakla. Bırak

15 sende mânâ olsun, iddia olmasın.

16 Bil, ey oğul, müdrik adamlar insanlıg ve ağıldan
17 cismde deyil, sözlerde teccessüm etmiş bir ideal ya-
18 ratdılar ve adını insanlıg goydular. Onun bedeni, ca-
19 nı, hissleri, me'neviyyatı var idi ve dediler: "Bu ide-
20 alın bedeni cavanmerdlik, canı doğrulug, hissleri
21 elm, me'neviyyatı gözelliklerdir. Onu adamlar arasın-
22 da bölüşdürdüler. Bir desteye beden düşdü, bir desteye
23 beden ve can düşdü, bir desteye beden, can, hiss ve me'-
24 neviyyat düşdü. Paylarına heç bir şey düşmeyenler
25 herbçiler, eyyarlar²⁸⁹ ve bazar ehli idi. Camaat onlara
26 "cavanmerd" adını verdi. Beden ve can düşen deste za-
27 hiri me'rifet sahibleri ve yohsul sufilerdir, camaat
28 onlara "zahid" ve "ürefa" adı vermişdir. Beden, can
29 ve hissler düşen deste filosoflar, peyğemberler ve
30 mügeddes adamlardır, camaat onlara "müdrikler" adı-
31 nı vermişdir. Beden, can, hiss ve me'neviyat düşen
32 deste melaikeler, insanlardan ise peyğemberliye çatan-
33 lardır. Paylarına cavanmerdlik düşen deste de hemin
34 gruba aiddir. Hegigetde ise, nece ki, deyibler, cavan-
35 merdliyin esası üç şeydir: birincisi, dediyini edesen,
36 ikincisi, doğruya terefdar çıhasan, üçüncüsü, sebirli
37 olasan, çünkü cavanmerdliye aid bütün hüsusiyyetler bu
38 üç şeyle elagedardır".
39 İndi, ey oğul, eger çetinlik çekirsense, men bu üç
40 hüsusiyyeti üç deste arasında bölüb heresinin derece

Bil ey oğul, müdrük adamlar insanlık ve akıldan cisimde değil, sözlerde teccessüm etmiş bir ideal meydana getirdiler ve adını insanlık koydular. Onun bedeni, canı, hisleri ve
20 mâneviyatı vardı ve dediler: "Bu idealin bedeni civanmertlik, canı doğruluk, hisleri ilim, mâneviyatı güzelliklerdir. Onu adamlar arasında bölüştürdüler. Bir gruba beden düştü, bir gruba mâneviyat düştü. Paylarına hiçbir şey düşme-
25 yenler askerler, ayyarlar²⁸⁹ ve pazar ehliydi. Halk onlara "civanmert" adını verdi. Beden ve can düşen grup, zahirî marifet sahipleri ve yoksul sufilerdir. Halk onlara "zâhid" ve "ürefâ" adını vermiştir. Beden, can ve hisler düşen grup
30 filozoflar, peygamberler ve mukaddes adamlardır. Halk onlara "müdrükler" adını vermiştir. Beden, can, his ve mâneviyat düşen grup melaikeler, insanlardan ise peygamberliğe ulaşanlardır. Paylarına civanmertlik düşen kısım ise işte bu gruba aittir. Hakikattaysa nasıl ki derler: Civan-
35 mertliğin esası üç şeydir: Birincisi, dediğini yapmalısın; ikincisi, doğruya taraftar çıkmalısın; üçüncüsü, sabırlı olmalısın. Çünkü civanmertliğe ait bütün özellikler bu üç şeyle alakalıdır."
Şimdi ey oğul, eğer zorluk çekiyorsan, ben bu üç özelliği
40 üç grup arasında bölüp herbirisinin derece

[205, 41 - 206, 20]

41 ve endazesini ayrı-ayrı şerh edirem ki, başa düşesen.

42 H a ş i y e . Bil, eyyarlara en cavanmerdi odur ki,

43 onda bir nece hüsusiyyet olsun: hünerli, ürekli, her

[206]

1 işde sebirli, sözüne sadıg, gözü toh, üreyi temiz, baş-

2 gasına ziyan vurmayan, dostunun heyri yolunda öz zere-

3 rine razı olan, esirleri incitmeyen, yohsullara beh-

4 şiş veren, pisleri pis işden dönderen, düz deyib düz

5 eşiden olsun, gedir bilsin, çörek yediyi süfreye heya-

6 net etmesin, yahşılıg evezini pislikle çıhmasın, di-

7 lini heyre öyretsin, her şeyde bir heyir görsün. Digget-

8 le bahsan, bütün bu hüsusiyyetlerin hamısı dediyim he-

9 min üç şeyle elagedardır, bu barede bir hekayet de

10 vardır.

11 H e k a y e t . Eşitmişem, bir gün eyyarlardan bir

12 deste Kühistanda oturarken bir adam gelib salam ve-

13 rir ve deyir: "Men Merv eyyarlara terfinden elçiyem,

14 size salam gönderib deyirler: "Eşitmişik Kühistanda

15 filan eyyarlara var, bizden bir nefer sizin yanınıza

16 gelecek, bir şartımız var, eger bizim sualımıza düz

17 cavab verseniz ve biz onunla razılaşsağ, sizin büyük-

18 lüyünüzü gebul edeceyiz, düz cavab vere bilmeseniz, ge-

19 rek siz bizim büyüklüyümüzü tesdig edesiniz". Deyirler:

20 "De". Deyir: "Soruşurlara cavanmerdlik nedir, cavan-

[205, 41 - 206, 20]

ve şeklini ayrı ayrı açıklıyorum ki, anlayasın.

H a ş i y e . Bil, ayyarların en civanmertleri odur ki, onda

bâzı özellikler olsun: Hünerli, yürekli, her

[206]

1 işte sabırlı, sözüne sadık, gözü tok, yüreği temiz, başkasına

zarar vermeyen, dostunun hayrı için kendi zararına razı

olan, esirleri incitmeyen, yoksullara bahşış veren, kötülerini

kötü işten çeviren, doğru deyip doğru işiten olsun. Kadir

5 bilsin, yemek yediği sofraya hiyanet etmesin. İyiliğin karşı-

sına kötülükle çıkmasın. Dilini hayra yöneltsin, herşeyde

bir hayır görsün. Dikkatle baksan, bütün bu özelliklerin

hepsi, dediğim bu üç şeyle alâkalıdır. Bu konuda bir

hikâye de vardır.

10 H i k â y e . İşitmişim, birgün ayyarlardan bir grup Kūhis-

tan'da otururken bir adam gelip selâm verir ve der: "Ben

Merv ayyarlarının elçisiyim. Size selâm gönderip diyorlar:

Kuhistan'da filânca ayyarların olduğunu işittik. Bizden bir

15 kişi sizin yanınıza gelecek, bir şartımız var. Eğer bizim so-

rumuza doğru cevap verirsiniz ve biz o cevaptan razı ol-

sak, sizin büyüklüğünüzü kabul edeceğiz. Doğru cevap ve-

remezseniz, sizin bizim büyüklüğümüzü tasdik etmeniz gerek."

20 Derler: "Söyle!" Anlatır: "Civanmertliğin ne olduğunu soru-

yorlar, civanmertlikle

[206, 21 - 207, 1]

21 merdlikle nacavanmerdlik arasındaki ferg neden iba-
22 rettir? Bir eyyar yol üste oturmuş olsa, bir adam ora-
23 dan geçse, bir azdan sonra başka birisi siyirme gılinc
24 gelib ondan soruşsa ki, filan adam buradan geçib, ya-
25 yoh, o ne demelidir? Dase hebercilik olar, damese-- ya-
26 lançılığ, bunların her ikisi de eyyarlıgla biryere
27 sığmaz".

28 Kūhistan eyyarları bu meseleni eşitdikden sonra
29 bir-birlerine bahışdılar. Onların arasında Fezli He-
30 medanı adında bir kişi var idi, galhıb deyir: "Bu
31 suala men cavab veremem". Deyirler: "De". Deyir: "Esl
32 cavanmerdlik odur ki, dediyini edesen, cavanmerdlikle
33 nacavanmerdlik arasındaki ferg ondan ibaretdir ki,
34 sebir edesen. O eyyar ise bele etmelidir: oturduğı yer-
35 den durub bir addım yuharıda oturmalı ve demelidir:
36 "Men burada oturduğum müddetde buradan geçmemiş-
37 dir". Düz demiş olar".

38 Bu sözü başa düşsen, cavanmerdliyin mahiyyetini
39 de başa düşmüş olarsan.
40 Her b ç i l e r i n h ü s u s i y y e t i . Eyyarlarda
41 olan bu dediyim cavanmerdlik herbçilerde de olur, on-
42 larda bu şerte riayet etmek daha tam şekilde ganun sa-
43 yılır, çünkü herbçilik tek milledirilmiş eyyarlıg

[207]

1 demektir. Lakin herbçide keramet, gonagperestlik, se-

civanmert olmamak arasındaki fark nedir? Bir ayyar yol üstünde oturmuş olsa, bir adam oradan geçse, az sonra başka birisi sıyrılmış kılıç gelip ondan sorsa ki: Filân adam buradan geçti mi, geçmedi mi? O ne demelidir? Dese muhbirlik olur, demese yalancılık. Bunların her ikisi de ayyarlıkla bir yere sığmaz.

Kuhistan ayyarları bu meseleyi işittikten sonra birbirlerine bakıştılar. Onların arasında Fazli Hemadani adında bir kişi vardı, kalkıp dedi: "Bu soruya ben cevap veremem!" Derler: "Söyle!" Anlatır: "Asıl civanmertlik odur ki, dediğini yapasın. Civanmertlikle civanmert olmamak arasındaki fark ondan ibarettir ki, sabredesin. O ayyar ise böyle yapmalıdır. Oturduğu yerde ayağa kalkıp bir adım yukarıda oturmalı ve demelidir: "Ben burada oturduğum müddetçe buradan geçmemiştir." Doğru demiş olur".

Bu sözü anlasan, civanmertliğin mahiyetini de anlamış olursun.

40 A s k e r l e r i n ö z e l l i ğ i . Ayyarlarda bulunan bu dediğim civanmertlik, askerlerde de bulunur. Onlarda bu şartta riayet etmek daha tam şekilde kanun sayılır. Çünkü askerlik tekmilleştirilmiş ayyarlık

1 demektir. Fakat askerde merhamet, konukseverlik, cömertlik,

2 havet, minnetdarlıg, nezaket, silah oynatmag mehareti
3 daha çoh olmalıdır.
4 Amma gadinlara h rmet etmek,  z n  sahlamag, baş-
5 galarına hidmet göstermek, başıaşağı olmag herbçi
6  ç n hüner, eyyar üçün eyib sayılır. Cavanmerdlik ba-
7 zar ehli üçün de şertdir, bu barede peşe sahiblerin-
8 den danışarken behs etmişik.
9 Din alimlerinin hüsusiyyeti. İnsan-
10 lıg idealından paylarına beden ve can düşen deste,
11 dediyim kimi, din elmi sahibleri ve yohsul sufilerdir.
12 Camaat bunlara  refa adı vermişdir. Bu destede ca-
13 vanmerdlik daha çoh olmalıdır, çünki cavanmerdlik
14 idealın bedeni, doğrulug ise onun canıdır, onlara ise
15 can, ye'ni doğrulug da düşmüşdür. Onlar nezaket gay-
16 dalarından elave, bir de din elmini bildiklerine,
17  lema olduglarına göre daha çog insan olmalıdırlar.
18 Bele h susiyyetlere malik olanlar mülayim danışma-
19 đı, üreyi ele almağı, elece de heyirli işler görmeyi,
20 gelbi razı salmağı daha yahşı bacarmalıdırlar. On-
21 lar dinde möhkem olmalı, riyadan uzaklaşmalı, dini
22 meseleler istisna edilmekle hiç vaht gezeblenmemeli-
23 dirler. Din ayrılığına göre birinin gizli sirrini
24 açmamalı, cezalandırmag üçün camaata fitva verib,
25 onları tehrik etmemelidir, and içmemelidir. Fitva ile
26 halgı incitmemelidir. Bir yazığın sehvi olsa ve onun

minnetdarlık, nezaket, silah kullanma mahareti daha çok olmalıdır. Ama kadınlara hürmet etmek, kendini saklamak, 5 başkalarına hizmet göstermek, mahcub halde olmak asker için hüner, ayyar için ayıp sayılır. Civanmertlik pazar ehli için de şarttır. Bu konuda meslek sahiplerini anlatırken bahsetmiştik.

Din âlimlerinin özelliği. İnsanlık idealinden 10 paylarına beden ve can düşen grup, dediğim gibi, din ilmi sahipleri ve yoksul sufilerdir. Halk bunlara ürefâ adını vermiştir. Bu grupta civanmertlik daha çok olmalıdır. Çünkü civanmertlik idealin bedeni, doğruluk ise onun canıdır.

15 Onlara ise can, yâni doğruluk da düşmüştür. Onlar nezâket kaidelerine ilâveten bir de din ilmini bildiklerine, ülemâ olduklarına göre daha çok insan olmalıdırlar. Böyle özelliklere sahip olanlar mülâyim konuşmayı, yüreği ele almayı, böylelikle de hayırlı işler görmeyi, kalbi râzı etmeyi da- 20 ha iyi becermelidirler. Onlar dinde sağlam olmalı, gösterişten uzaklaşmalı, dinî meseleler hâriç hiçbir zaman öfkelenmemelidirler. Din ayrılığına göre birinin gizli sırrını açmamalı, cezalandırmak için halka fetvâ verip onları tahrik 25 etmemelidir, yemin içmemelidir. Fetvâ ile halkı incitmemelidir. Bir zavallının hatası olsa ve onun

[207, 27 - 208, 6]

27 yanına gelse, çaresini bilse, hudbinlik etmeyib ona
28 öyrederek, hoşdilli yola salmalıdır. Dini dünya malı-
29 na satmamalı, zahidliyini halgın gözüne sohmamalı-
30 dır. Yahşı ad gazanmagda şöhet tapmalı, fasig adamı
31 günah üstünde, hüsusile, halg içinde danlamamalıdır.
32 Eger birine nesihet için mezemmet edirse, helvetde et-
33 melidir, çünkü halg içinde mezemmet zülm, eziyyet sa-
34 yılar. Heç vaht halgın ganına gesd etmemeli, adamın
35 ölüme layig olduğunu bilse de, fitva vermemelidir.
36 Bütün yanlış fitvalara çare tapmag olar, getlden
37 başka, çünkü ölünü diriltmek olmaz. Mezheb fergi üs-
38 te heç kesi kafir adlandırmamalıdır, çünkü kafir-
39 lik dinin eksidir, mezhebin eksi deyildir. O, başka ki-
40 tab ve elmi redd etmemeli, onun bilmediyi şey küfr
41 olmaya da biler. Halgı günah işlere sövg etmemeli-
42 dir. Hansı fegih ve hansı zahidde bu sifetler varsa,
43 o hem merddir, hem cavanmerd.

[208]

1 Tesevvüfehlinin hüsusiyyeti. Te-
2 sevvüfehlinin en'ene, gayda-ganun ve şertlerini on-
3 ların özleri: Ostad Ebulgasım Ebdülkerim Güşeyri²⁹⁰
4 özünün "Resaili adab-et-tesevvüf", Şeyh Ebulhesen el-
5 Mügeddesi²⁹¹ "Beyan-es-sefa", Ebu-Mensur ed-Demeş-
6 gi²⁹² "Ezemet" ve Eli Vahidi²⁹³ "Kitabül-beyan fi keş-

yanına gelse, çâresini biliyorsa bencillik etmeyip ona öğret-
terek tatlı dille göndermelidir. Dini dünya malına satma-
malı, zâhidliğini halkın gözüne sokmamalıdır. İyi isim ka-
30 zanamakta şöhret olmalı, fâsık adamı günah üstünde, özel-
likle halk içinde azarlamamalıdır. Eğer birini nasihat için
kınıyorsa, halvette yapmalıdır. Çünkü halk içinde kınama
zulüm, eziyet sayılır. Hiçbir zaman halkın kanına kasdet-
35 memeli, adamın ölüme lâıyk olduğunu bilse de fetvâ ver-
memelidir. Bütün yanlış fetvâlara çâre bulmak mümkün-
dür, katildan başka. Çünkü ölüyü diriltemezsiniz. Mezhep
farkı konusunda hiç kimseyi kâfir olarak isimlendirmeme-
lidir. Çünkü kâfirlik dinin zıddıdır, mezhebin zıddı değildir.
40 O, başka kitap ve ilmi reddetmemeli, çünkü onun bilmediği
şey küfür olmayabilir. Halkı günah işlere sevketmemelidir.
Hangi fâkih ve hangi zâhidde bu sıfatlar varsa, o hem
merttir, hem civanmert.

1 T a s a v v u f e h l i n i n ö z e l l i ğ i . Tasavvuf ehlinin
an'ane, kaide, kanun ve şartlarını kendileri: Üstad Ebülka-
sım Abdülkerim Güşeyri²⁹⁰ kendisinin "Resâil-i Âdab et-
5 Tasavvuf", Şeyh Ebülhasan el-Mukaddesi²⁹¹ "Beyan es-
Safâ", Ebû Mansur ed-Demeşki²⁹² "Azamet" ve Ali
Vahidi²⁹³ "Kitabül-Beyan fî Keşfil-

7 fil-eyan" kitabında yazmışlar. Men burada bu terige-
8 tin bütün şartları hakkında, şeyhlerin başka kitab-
9 larda yazdıkları geder me'lumat vere bilmerem. Menim
10 bu kitaptan me'gsedim nesihet vermek ve sene yahşi gün
11 ağlamagdır. Ona göre bu barede de öz borcumu yerine
12 yetirdim ki, eger bu tayfa ile de oturub dursan, ne sen
13 onlara yük olasan, ne onlar sene.
14 Men bu destenin de cavanmerdlik şartlarını sene
15 danışmag isteyirem, çünkü ele bir adam tapılmaz ki,
16 özlerini hamıdan daha üstün ve daha yahşi hesab eden
17 bu deste kimi allah hatirine, gönüllü olarak heyatda
18 bu geder eziyete me'ruz galsın.
19 Eşitmişem ilk defe bu terigeti keşf eden Üzeyr
20 peyğember olmuşdur, iş oraya çatmışdır ki, yehudiler
21 onu allahın oğlu adlandırmışlar.
22 Eşitmişem ki, Peyğemberin vahtında onun sehabe-
23 leri arasında da yamaglı paltar geyen on iki "süffe
24 sahibi" olmuşdur. Peyğemer tez-tez onlarla helvete
25 çekiler ve onları severmiş.
26 Bu destenin cavanmerdlik şartları o biri desteler-
27 den çetindir. Bu destenin adet ve en'eneleri, cavan-
28 merdlikleri iki cürdür: biri yohsul sufilere hasdır,
29 o birisi sufiperestlere. Her ikisinden de danışaca-
30 ğam. Lakin tam me'nada esl dervişlik odur ki, heç
31 bir şeyin olmasın. Heç bir şey olmamag ve teklik te-

Ayan" kitabında yazmışlar. Ben burada bu tarikatın bütün şartları hakkında, şeyhlerin başka kitaplarda yazdıkları ka-
10 dar mâlumat veremem. Benim bu kitaptan maksadım nasi-
hat vermek ve sana iyi gün sağlamaktır. Ona göre bu konu-
da da kendi borcumu yerine getirdim ki, eğer bu taifeyle
oturup kalksan, ne sen onlara yük olasın, ne onlar sana.

15 Ben bu grubun da civanmertlik şartlarını sana anlatmak isti-
yorum. Çünkü öyle bir adam çıkmaz ki kendilerini herkes-
ten daha üstün ve daha iyi sayan bu grup gibi Allah hatırı-
na, gönüllü olarak hayatta bu kadar eziyete mâruz kalsın.

İşitmişim, ilk defa bu tarikatı keşfeden Üzeyir peygamber
20 olmuştur. İş oraya varmıştır ki, Yahudîler onu Allah'ın oğ-
lu diye isimlendirmişlerdir.

İşitmişim ki, Peygamber'in zamanında da onun sahabileri
arasında yamalı elbise giyen on iki "suffe sahibi" olmuştur.

25 Peygamber çok defa onlarla beraber olur ve onları severmiş.

Bu grubun civanmertlik şartları öbür gruplardan zordur.

Bu grubun gelenek ve görenekleri, civanmertlikleri iki çe-
şittir: Biri yoksul sufilere hastır, öbürü sufiperestlere. Her

30 ikisinden de bahsedeceğim. Fakat tam mânâda asıl dervişlik
odur ki, hiçbir şeyin olmasın. Hiçbir şeyi olmamak ve teklik

[208, 32 - 209, 11]

32 sevvüfün özüdür.

33 H e k a y e t . Bele eşitmişem, bir defe iki sufi

34 gedirmiş, bunlardan birinin heç bir şeyi yoh imiş, o

35 birisinin ise beş dinar pulu var imiş. Heç bir şeyi

36 olmayan ürekle gedir, heç kesden gorhmur, haraya ça-

37 tırdısa, orada özünü arhayın hiss edir, tehükeli yer-

38 lerde yatır ve gönlü istediği kimi şellenirdi. Beş

39 dinarı olan ise gorhusundan yata bilmir, lakin pulu-

40 nu da ata bilmirdi. Nehayet gelib bir gyunun başına

41 çıhdılar. Yer gorhulu ve bir nece yol ayırıcı idi.

42 Şeysiz sufi çöreyini yedi, başını atıb yatdı. Beş

43 dinar sahibi ise gorhudan yata bilmir ve hey deyirdi:

[209]

1 "Ne edim, beş dinar gızılım vardır, bura gorhulu

2 yerdir, sen yatırsan, ama meni yuhu aparmır, ne yata

3 bilirem, ne gede bilirem". Şeysiz sufi deyir: "O beş

4 dinarı ver bura". Alır. Alan kimi dinarları gyyuya

5 atır ve deyir: "canın gurtardı, arhayın yat, müflis

6 mis galada olar, ye'ni müflise zaval yohdur".

7 Bütün şeyhlerin fikrine göre, tesevvüf üç şeyden

8 ibaretdir: tecrid, teslim ve tesdig (ye'ni heç bir şeyi

9 olmamağ, özünü allaha teslim etmek, sidg ile iman et-

10 mek). Eger her şeye bir nezerle bahsan, beladan uzag

11 olarsan, heç bir işinde maneeye rast gelmezsen, teri-

tasavvufun özüdür.

H i k â y e . Şöyle işitmişim, birgün iki sufi gidiyormuş.

Bunlardan birinin hiçbir şeyi yokmuş. Ötekinin ise beş di-
35 nar parası varmış. Hiçbir şeyi olmayan yürekle gidiyor, hiçbir
şeyden korkmuyor, nereye varsa orada kendisini emniyette
hissediyor, tehlikeli yerlerde yatıyor ve gönlü istediği gibi
neşeleniyordu. Beş dinarı olan ise korkusundan yata-
40 mıyor, fakat parasını da atamıyordu. Nihayet gelip bir ku-
yunun başına çıktılar. Yer korkulu ve bir o kadar da yol
ayırıcı idi. Hiçbir şeyi olmayan sufi yemeğini yedi, başını
koyup yattı. Beş dinar sahibiyse korkudan yatamıyor ve
söyleniyordu:

[209]

- 1 "Ne yapayım, beş dinar altınım var, burası korkulu bir yerdir.
Sen yatarsın, ama beni uyku almıyor. Ne yatabiliyorum, ne
gidebiliyorum!" Hiçbir şeyi olmayan sufi der: "O beş dina-
rı ver buraya!" Alır, aldığı gibi dinarları kuyuya atar ve der:
5 "Canın kurtuldu, gönlün rahat uyu. Müflis mis kalede olur.
Yâni müflise zeval yoktur".
Bütün şeyhlerin düşüncesine göre tasavvuf üç şeyden iba-
rettir: Tecrit, teslim ve tasdik. (Yâni hiçbir şeyi olmamak,
kendini Allah'a teslim etmek, sıdk ile iman etmek). Eğer
10 herşeye bir nazarla baksan, belâdan uzak olursun. Hiçbir işin-
de mâniye raslamazsın, tarikatın

12 getin esli de ele budur. Demeli, özünü teslim etmiş
13 derviş heç bir adamla özü üstünde açığ düşmenlik
14 etmemelidir. Meslekdaşı ve ya gohumu üstünde ede bi-
15 ler. Onun pahıllığı hermişe bu olmalıdır ki, "ne
16 üçün benim gardaşım menden yahşı deyil?" O, menli-
17 yini unutmalı, gerezi bir kenara atmalı, özünden geç-
18 meli, her şeye tecrid ve tesdig gözü ile bahmalı, heç
19 kese iki mühtelif nezerle bahmamalı, şekk, şübhe,
20 güman kimi şeylerden el çekmelidir, çünkü şekke
21 yol vermeyen bahış tesdig demektir. Heç kes buna e'ti-
22 raz ede bilmez, çünkü hegigetin mahiyyeti ikiliyi redd
23 etmek, tesdiginki ise ziddiyyeti ref etmektedir.
24 Bil, ey oğul, kim ayağını sidgle suya goysa, su onun
25 ayağı altında buz olar. Bu barede söhbet açsalar, bil
26 ki, mümkün olmasa da ağıl onu reva biler. Bir şeye ki,
27 sidgle inandın, onu inkar etme, şübheye yol verme.
28 Sidg ele bir şeydir ki, onu ağıl veya gücle üreye da-
29 hil etmek olmaz, o ya allah taala terefinden behş
30 edilmelidir, ya da adamın öz canında olmalıdır.
31 Derviş ona deyerler ki, sidg gözü ile bahsın, gor-
32 hunu özüne peşe etmesin, zahirde ve batinde bir olsun,
33 hermişe allahın tekliyi haggında düşünsün. Lakin
34 düşünerken bir az ehtiyatlı olmalıdır ki, düşünce-
35 ler ateşi içerisinde yanmasın. Bu teriget sahibleri
36 düşünceni ele bir od adlandırmışlar ki, onun suyu

aslı da budur. Deyeceğim, kendisini teslim etmiş derviş hiç kimseyle kendisi üstünde açık düşmanlık etmemelidir.

Meslektaşısı veya akrabası üstünde edebilir. Onun kıskançlığı 15' ği devamlı bu olmalıdır ki, "Niçin benim kardeşim benden iyi değil?" O, benliğini unutmalı, kini bir kenara atmalı, kendinden geçmeli, herşeye tecrit ve tasdik gözüyle bakmalı, hiç kimseye iki ayrı nazarla bakmamalı, şek, şüphe, zan gibi şey- 20 lerden el çekmelidir. Çünkü şüpheyeye yol vermeyen bakış tasdik demektir. Hiç kimse buna itiraz edemez. Çünkü hakikatın mahiyeti ikiliği reddetmek, tasdikinki ise zıddiyeti ref etmektir.

Bil ey oğul, kim ayağını doğrulukla suya bıraksa, su onun ayağının 25 ğinin altında buz olur. Bu konuda sohbet açsalar bil ki, mümkün olmasa da akıl onu revâ bilir. Bir şeye doğrulukla inandınsa, onu inkâr etme, şüpheyeye yol verme.

Doğruluk öyle birşeydir ki, onu akıl veya güçle kalbe sokmak mümkün olmaz. O ya Allah Teâlâ tarafından bahşedilmelidir, 30 ya da adamın kendi içinde olmalıdır.

Derviş ona derler ki, doğruluk gözüyle baksın, korkuyu kendisine meslek etmesin. İçte ve dışta bir olsun. Devamlı Allah'ın tekliğı hakkında düşünsün. Fakat düşünürken biraz ihtiyatlı ol- 35 malıdır ki, düşünceler ateşi içinde yanmasın. Tarikat sahipleri düşüncüyü öyle bir ateş diye isimlendirmişlerdir ki, onun suyu

[209, 37 - 210, 16]

37 yalnız teselli ola biler. Ona göre de işret, regs ve
38 musigini teselli için vasiteci edibler. Eger derviş
39 ohuyub vird etmeye meyl göstermese, hermişe düşünce-
40 ler odu içerisinde yanar. Tövhid haggı da düşünmeye-
41 ne musigiye gulag asmag ve avazla ohumag çetin olar,
42 çünkü bu, garanlıg üstüne garanlıg getirer.
43 Şeyh Ehi Zenganı²⁹⁴ ömrünün ahır vahtlarında mu-

[210]

1 sigini gadağan etmişdi. O deyirdi: "Musigi (sema)
2 sudur, su od olan yerde lazımdır. Suyu suya töksen, bu-
3 lanıglıg ve lillik artar. Elli adamdan yalnız birin-
4 de od varsa, bu bir nefer hatirine o biri gırh doggu-
5 zunun üstüne su sepmeyine deymezer, o bir neferden sebir,
6 bu gırh dogguz neferden ise sedaget teleb etmek la-
7 zımdır".
8 Eger dervişin batiniinde edeb nuri yohdursa, zahi-
9 ri terbiye vacibdir ki, heç olmasa, iki hüsusiyyetden
10 biri yerinde olsun. Demeli, derviş ibadet eden, şi-
11 rindil, ziyansız, pis işlerden uzag, temiz, pehrizker
12 ve düz olmalıdır. Onun seferde ve başga yerlerde la-
13 zım olan dervişlere aid bütün levazimatı, meselen,
14 esa, keşkül, su gabı, seccade, yelpic, darag, iyne, dır-
15 nag düzelden, heybe ve s. olmalıdır. Dervişin derziye
16 ve paltaryuyana ehtiyacı olmamalıdır, bu iki işde o,

[209, 37 - 210, 16]

yalnız teselli olabilir. Bu yüzden de işret, raks ve musıkiyi
tesellî için vasıtacı sayarlar. Eğer derviş okuyup vird etme-
40 ye meyl göstermese, devamlı düşünceler ateşi içinde yanar.
Tevhid hakkında düşünmeyene musıkiye kulak asmak ve
yüksek sesle okumak zordur. Çünkü bu, karanlık üstüne
karanlık getirir.

Şeyh Ehi Zengani^{zw} ömrünün son zamanlarında musıkiyi

[210]

1 yasaklamıştı. O derdi: "Musıki (sema) sudur, su ateş olan
yerde lâzımdır. Suyu suya döksen bulanıklık ve çamur ar-
tar. Elli adamdan yalnız birinde ateş varsa, bu bir kişi hatı-
5 rına öbür kırk dokuzunun üstüne su serpmeye değmez. Öbür
kişiden sabır, bu kırk dokuz kişiden ise sadakat istemek
lâzımdır."

Eğer dervişin içinde edep nuru yoksa, zahirî terbiye vacip-
10 tir ki, hiç olmazsa iki özellikten biri yerinde olsun. Diyece-
ğim, derviş ibadet eden, tatlı dilli, zararsız, kötü işlerden
uzak, temiz, az yiyen ve dürüst olmalıdır. Onun yolculukta
ve başka yerlerde lâzım olan dervişlere ait bütün levazıma-
tı, meselâ asa, keşkül, su kabı, seccade, yelpâze, tarak, iğne,
15 tırnak düzelten, heybe ve sairesi olmalıdır. Dervişin terziye
ve elbise yıkayıcısına ihtiyacı olmamalıdır. Bu iki işte o,

- 17 belke özü gardaşlarına hidmet göstermelidir.
- 18 O, seyaheti sevmeli, lakin sefere tek çıhmamalı,
- 19 Hangaha²⁹⁵ tek getmemelidir. Hemişe bele tekliden
- 20 doğur. Hangaha getdikde, başgalarının işine mane
- 21 olmamalı, hoşreftarlığı heç kesden esirgememeli-
- 22 dir. Evvelce sol ayaggabısını çiharmalı, geydikde
- 23 ise sağ ayaggabısını geymelidir. Kemerı bağı olma-
- 24 malıdır. Halg arasına sohumamalıdır. Seccadesini
- 25 haraya salıblarsa, oraya oturmalı, oturdugda icaze is-
- 26 temeli ve icaze ile de iki rüket namaz gılmalıdır.
- 27 Başga vahtlar gelib getdikde salam verse de olar, ver-
- 28 mese de, lakin seher salamını yaddan çiharmama-
- 29 lıdır.
- 30 Camaatla hoş söhbet etmeli, nalayıg sözler demek-
- 31 den kaçmalıdır. Şirin danışmağı bacarmırsa, şirin
- 32 ehvalatlar nağıl etmelidir ki, Hangahda galdıgça
- 33 onun hatirini daha çoh istesinler. Heç kesi zorla söh-
- 34 bete mecbur etmemelidir. Gocalara hörmet etmelidir.
- 35 Hörmet vacibdir, söhbet ise yoh. Her işi razılıg ile,
- 36 cemiyyetin tapşırığı ile etmelidir. E'tiraz etse, gü-
- 37 nahı olmasa da, gerek cemiyyetin ekşine getmesin, üzr
- 38 istesin.
- 39 Halga çoh hırda eyibler tutmagda ifrata varmama-
- 40 lıdır ki, onun özüne de her addımbaşı eyib tutmasın-
- 41 lar. Seccadeden az-az ayrılmalı, her şey üstünde tez-
- 42 tez bazara kaçmamalıdır. Bir iş başlamag istedikde
- 43 ve ya özüne aid bir iş görmek arzusunda oldugda cemiyy-

belki kendi kardeşlerine hizmet göstermelidir.

O, seyahati sevmeli, fakat sefere tek çıkmamalı, hangâha²⁹⁵ tek gitmemelidir. Devamlı öyle teklikten do-

20 ğar. Hangâha gidince başkalarının işine mâni olmamalı, samimiyeti hiç kimseden esirgememelidir. Önce sol ayakkabısını çıkarmalı, giyinince sağ ayakkabısını giymelidir.

Kemeri bağlı olmamalıdır. Halk arasına sokulmamalıdır. Sec-

25 cadesini nereye sererlerse oraya oturmalı, oturunca müsaade istemeli ve müsaadeyle iki rekât namaz kılmalıdır.

Başka zamanlar gelip giderken selâm verse de olur, vermesede. Fakat seher selâmını hatırdan çıkarmamalıdır.

30 Cemaatla hoş sohbet etmeli, liyakatsiz sözler söylemekten kaçınmalıdır. Tatlı konuşmayı beceremiyorsa, güzel hâdiseler nakletmelidir ki, hangâhta kaldıkça onun hatırını daha çok saysınlar. Hiç kimseyi zorla sohbeta mecbur etmemelidir. İhtiyarlara hürmet etmelidir. Hürmet vâciptir,

35 sohbet ise değil. Her işi gönül rızasıyla, topluluğun isteğiyle yapmalıdır. İtiraz etse, günahı olmasa da topluluğun zıddına gitmemesi gerek, özür istemelidir.

Halkın çok küçük ayıplarını görmede ifrata varmamalıdır

40 ki, kendisini de her adım başı ayıplamasınlar. Seccadeden yavaşavaş kalkmalı, herşeyden sonra hızla pazara kaçmamalıdır. Bir işe başlamak isteyince veya kendisine ait bir iş görmek arzusunda olunca halkın

- 1 yetin razılığı ile görmelidir. Paltar geymek ve çı-
- 2 harmag istese, cemiyetden ve ya cemiyetin mürşüdünden
- 3 (başçısından) icaze almalıdır. Seccadeye dirseklen-
- 4 memeli ve bardaş gurub onun üzerinde oturmamalı-
- 5 dir. Camaatdan gizlin hirge yırtmamalı, camaatdan
- 6 helvet heç şey, bir badam bele yememelidir. Bu çoh pis
- 7 iş sayılır. Heç bir şeyi öz zahiri adı ile adlan-
- 8 dırmamalı, came²⁹⁶ nece deyirse, o da ele demelidir.
- 9 Cemiyet arasında çoh danışmamalıdır. Hamı hirgeni
- 10 yere salanda o da salmalı, geyende oda geymelidir. Ba-
- 11 cardıgca heç kesin hirgesini cırmamalı ve tek bir
- 12 şey yememelidir, bunların her ikisinin hüsusi şert-
- 13 leri vardır ki, her adam onu yerine yetire bilmez.
- 14 Ele su tökmeyi genimet bilmeli, ayağını başgası-
- 15 nın seccadesi ve hirgesi üzerine goymamalıdır. Cemiy-
- 16 yetin içerisinde cür'etle getmemeli ve cemiyetden çoh
- 17 gabağa geçmemelidir. Başgalarının yerinde oturma-
- 18 malı, zehletöken olmamalıdır. Musigi çalınarken ve
- 19 ohunarken, ya hirge parçalanarken, ya sirr aşkar edi-
- 20 lirken mürşüdle öçeşmemeli, ayağa galhmamalı ve
- 21 ses çalmamalıdır. Yersiz regs etmemeli, eynindeki pal-
- 22 tar cırlan kimi çıharıb başçının gabağına goyma-
- 23 lıdır. Eger bir derviş onu pisleyib ya te'riflese
- 24 teşekkür edib, ona bir şey tegdim etmelidir. Bir der-
- 25 viş ona hirge verse, alıb: "Hoşdur" deyib öpmeli, bun-

- 1 rızasıyla görmelidir. Elbise giymek ve çıkarmak istese,
halktan ve kalkın mürşidinden (başından) müsaade almalı-
dır. Seccâdeye dirseklenmemeli ve bağdaş kurup oturma-
5 malıdır. Halktan gizli hırka yırtmamalı, halktan saklı hiçbir
şey, bir badem bile yememelidir. Bu çok kötü iş sayılır.
Hiçbir şeyi kendi zahirî adıyla adlandırmamalı,
çoğunluk[∞] ne diyorsa o da öyle demelidir.
Halk arasında çok konuşmamalıdır. Kim hırkasını yere se-
10 riyorsa o da sermeli, giyerken o da giymelidir. Mümkün
mertebe hiç kimsenin hırkasını yırtmamalı ve tek birşey
yememelidir. Bunların her ikisinin hususî şartları vardır ki,
her adam onu yerine getiremez.
Ele su dökmeyi ganimet bilmeli, ayağını başkasının
15 seccâdesi ve hırkasının üzerine koymamalıdır. Halkın içe-
risinde cür'etle dolaşmamalı ve halktan çok öne geçmeme-
lidir. Başkalarının yerinde oturmamalı, bıktırıcı olmamalı-
dır. Musikî çalınırken ve okunurken, ya da hırka parçala-
20 nırken veya sır açıklanırken mürşitle tartışmamalı, ayağa
kalkmamalı ve ses çıkarmamalıdır. Yersiz raks etmemeli,
eynindeki elbiseyi yırtılır gibi çıkarıp başkanın önüne koy-
mamalıdır. Eğer bir derviş onu kötülese veya methetse, te-
şekkür edip ona birşey takdim etmelidir. Bir derviş ona
25 hırka verse alıp: "Teşekkür ederim!" deyip öpmeli,

[211, 26 - 212, 5]

26 dan sonra özüne gaytarmalıdır. Eger dervişlik işi
27 görse, ya paltar tikse, ya paltar yusa, teşekkür etme-
28 yince geri vermemelidir. Bir dervişi incitmiş olsa,
29 tez üreyini ele almalı, keffaresini²⁹⁷ vermelidir.
30 Eger biri yahşılığ etse, derhal teşekkür etmeli
31 ve evezini çıhmalıdır. Bacardıgca heç kesden, hüsu-
32 sile dervişlerden bir şey istememelidir. İsfahan
33 camaatı isteyey, lakin vermez; horasanlılar hem is-
34 temezler, hem vermezler. Teberistanlılar istemezler,
35 lakin vererler; parsar isterler ve vererler. Eşitmi-
36 şem sufilik ilk defe farsda meydana çıhmıştır.
37 Derviş gerek cavanlıgda zehmet çekib eziyyete döz-
38 meyi özüne peşe elesin, gocalıgda ise bir күnce çeki-
39 lib sakit-sakit yaşasın.
40 Çörek yemek vahtı süfre başında hazır olmalı-
41 dır ki, camaat onu gözlemesin. Camaatdan evvel çöre-
42 ye el uzatmamalı, camaatla birlikde yemekden el gö-
43 türmelidir. Payından artıgına göz dikmemeli, göste-

[212]

1 riş olmadan heç kesi öz payına şerik etmemelidir.
2 Müeyyen sebebe göre çörek yeye bilmeyecekse, süfre
3 açılmamışdan evvel üzr istemeli ve süfre başında
4 heç bir şey dememelidir. Orucdursa, süfre açsalar,
5 oruc olduğunu demeli ve orucunu yemelidir. Taharet

[211, 26 - 212, 5]

daha sonra kendine geri çevirmelidir. Eğer dervişlik işi yapsa, elbise dikse veya elbise yıkasa teşekkür etmeyince geri vermemelidir. Bir dervişi incitmiş olsa çabuk gönlünü almalı, keffaretini²⁹⁷ vermelidir.

30 Eğer biri iyilik yapsa derhal teşekkür etmeli ve karşılığını vermelidir. Mümkün merteye hiç kimseden, özellikle dervişlerden birşey istememelidir. İsfahan halkı ister, fakat vermez. Horasanlılar hem istemezler, hem vermezler. Ta-

35 beristanlılar istemezler, fakat verirler. Parslar isterler ve verirler. İştittiğime göre sufilik ilk defa Fars'ta meydana çıkmıştır. Dervişin gençlikte zahmet çekip eziyete sabretmeyi kendine meslek yapması gerek, ihtiyarlıktaysa bir köşeye çekilip sessiz sessiz yaşamalıdır.

40 Yemek vakti sofraya başında hazır olmalıdır ki, halk onu gözlemesin. Topluluktan önce yemeğe el uzatmamalı, toplulukla beraber yemekten el çekmelidir. Payından fazlasına göz dikmemeli,

[212]

1 gösteriş olmadan hiç kimseyi kendi payına ortak etmemelidir.

Belli sebebe göre yemek yiyemeyecekse, sofraya açılmadan önce özür istemeli ve sofraya başında hiçbir şey söylememelidir. Oruçta, sofraya açıldığında oruç olduğunu söylemeli ve oru-

5 cunu bozmalıdır. Temizlik

6 gaydasını öyrenmeli, ayağını seccadenin altına sohma-
7 malı, mühtelif gaydalarla teharete almamalıdır. Ca-
8 vanmerdlik, sufilik, onların gayda ve şartları benim
9 bu dediklerimden ibaretdir.
10 Sufiperest olmağın şartı budur ki, sufilerin
11 remzli sözlerini redd etmeyesen, onların şerhini so-
12 ruşasan. Sufilerin eybini meziyyet bilesen, meselen,
13 küfrini iman sayasan. Onların sırrını heç kese deme-
14 meli, beyendiği işlerini te'riflemeli, beyenmediğini
15 düzeltmeye çalışmalıdır. Onların yanına getdikde
16 temiz paltar geymeli, nezakete öz yerinde oturmalı
17 ve onların hirgesine layığı hörmət etmelidir, onu
18 geymemeli, başına goymamalı, yere salmamalı, nalayığı
19 işlerde ondan istifade etmemelidir. Bacardığıda yah-
20 şılığ etmeli, sufilerin hirgelerini yere saldıgla-
21 rını gördükde, o da salmalıdır. Eger hirge işret ha-
22 tirine salınıbsa, onları de'vet etmek ve ya gonaglığı
23 vermekle evezini çıhmalı, bir-bir yerden götürüb öp-
24 meli ve yiyesine gaytarmalıdır, yoh eger hirge çekiş-
25 me neticesinde salınıbsa, elbette, ona baş goşmamalı,
26 bunu mürşidin öhdesine burahmalıdır ve bacardığıca
27 mübahise eden sufilerin arasına düşmemelidir, düşse
28 yerinde oturmalı, onlar meseleni özleri hell edib
29 gurtarana geder sesini çıharmamalıdır. Sufiler ara-
30 sında özünü allahın vekili hesab etmemeli ve dememeli-
31 dir ki, "Namaz vahtı çatıb, durun namaz gılağın",

kaidesini öğrenmeli, ayağını seccâdenin altına sokmamalı, çeşitli kaidelerle taharet almamalıdır. Civanmertlik, suffilik, onların kaide ve şartları benim bu dediklerimden ibarettir.

- 10 Suffiperest olmanın şartı budur ki, suffilerin remizli sözlerini reddetmeysin, onların açıklamasını sorasın. Suffilerin ayıbını meziyet bilesin, meselâ küfrünü iman sayasın. Onların sırrını hiç kimseye söylememeli, beğendiği işlerini methet-
- 15 meli, beğenmediğini düzeltmeye çalışmalıdır. Onların yanına gidince temiz elbise giymeli, nezâketle kendi yerinde oturmalı ve onların hırkasına lââyık hürmet etmelidir. Onu giymemeli, başına koymamalı, yere salmamalı, liyâkatsiz işlerde ondan istifade etmemelidir. Mümkün mertebe iyilik
- 20 etmeli, suffilerin hırkalarını yere saldıklarını görünce o da salmalıdır. Eğer hırka işret hatırına seriliyorsa, onları dâvet etmek veya misafir kabul etmekle karşılık vermeli, teker teker yerden götürüp öpmeli ve sahibine bildirmelidir. Eğer hırka çekişme neticesinde seriliyorsa elbette ona
- 25 ehemmiyet vermemeli, bunu mürşidin uhdesine bırakmalıdır ve mümkün mertebe tartışmada olan suffilerin arasına girmemelidir. Girse, yerinde oturmalı, onlar meselelerini kendileri halledip bitirene kadar sesini çıkarmamalıdır. Suffiler arasında kendini Allah'ın vekili saymamalı ve de-
- 30 memelidir ki, "Namaz vakti geldi, haydi namaz kılalım!",

[212, 32 - 213, 13]

32 ibadete da'vet etmemelidir, çünkü onların heç kesin
33 gösterişine ihtiyacları yohdur. Onların arasında çoh
34 gülmemeli, elece de cansihıcı ve gaşgabaglı olma-
35 malıdır, belesine "ağırayag" adam deyerler.
36 Eline şirin yemek düşse, az olsa da, onların yanı-
37 na aparmalı, azlığı için üzr istemeli ve demelidir:
38 "Doğrudur, azdır, lakin eliboş gelmek istemedim".
39 Sufilerin esl malı halvadır. Bu barede ben bir şe'r
40 de demişem:
41 Men ki, bir sufiyem, ey çöhresi nur, nazlı nigar.
42 Bunu her kes bilir: arvad, kişi, gencler, gocalar.

[213]

1 O senin al dodağın halva kimi şirindir,
2 Onu sen sufiye ver, sufi malı halva olar.
3 Bele olsan, dostların en kamili ve en düzü olar-
4 san, çünkü cavanmerdlik ve dostların düzlüyü bundan
5 ibaretdir.
6 İnsanlık idealından payına beden, can ve hissler,
7 ye'ni cavanmerdlik, doğrulug ve elm düşen deste peyğem-
8 berlerdir. Hansı bendede bu üç hüsusiyyetin üçü de
9 birlikde olsa, o, mütleg ya peyğember olar, ya nesihet-
10 çi filosof, çünkü cismani iste'dadın her ikisi on-
11 dadır. Cismani iste'dad doğrulug ve me'rifet, ruhani
12 iste'dad ise elmdir. Elmin ne için me'rifetden sonra
13 yazıldığı ve ne için biligden üstün tutulduğu sene

[212, 32 - 213, 13]

ibadete dâvet etmemelidir. Çünkü onların hiç kimsenin gösterişine ihtiyaçları yoktur. Onların arasında çok gülme-
35 meli, can sıkıcı ve sinirli olmamalıdır. Böylesine "ağır ayak" adam derler.

Eline lezzetli bir yemek geçse, az da olsa onların yanına götürmeli, azlığı için özür dilemeli ve demelidir: "Doğrudur, azdır, fakat eli boş gelmek istemedim!"

40 Suffilerin asıl malı helvadır. Bu konuda ben bir şiir söylemişim:

Ben ki bir suffiyim, ey çehresi nur, nazlı nigâr;

Bunu herkes bilir: Kadın, erkek, gençler, ihtiyarlar...

[213]

1 O senin al dudağın helva gibi şirindir,

Onu sen suffiye ver, suffi malı helvadır.

Böyle olsan, dostların en kâmilî ve en dürüstü sayılırsın.

5 Çünkü civanmertlik ve dostların dürüstlüğü bundan ibarettir.

İnsanlık idealinden payına beden, can ve hisler, yâni civanmertlik, doğruluk ve ilim düşen grup peygamberlerdir.

Hangi kulda bu üç hususiyetin üçü de beraber olsa, o mutlaka ya peygamber olur, ya nasihatçı filozof. Çünkü

10 cismanî istidadın her ikisi ondadır. Cismanî istidat doğruluk ve marifet, ruhanî istidat ise ilimdir. İlmin niçin marifetten sonra yazıldığı ve niçin bilgiden üstün tutulduğu sana

14 garanlıgdır, men bu sirri sene açā bilerem. Bil ki,
15 "me'rifet" farsca "tanımag" demektir. Tanımag ona
16 deyerler ki, bir şeyi tanıya bilmek heddinden tanış-
17 lıg derecesine çatdırasan. "Elm" farsca "daneş" de-
18 mekdir, onun vasitesile tanış ve yad şeyi tanışlıg
19 ve yadlıg cehetden tam şekilde tanıyırsan, onun yah-
20 sılıg ve pislik derecelerini te'yin edirsən.
21 Bil ki, tam bilmek beş cürdür: "eniyyet", "keyfiy-
22 yet", "lemiyet", "kemiyet" ve "sebebiyyet", ye'ni "ne-
23 lik", "necelik", "ne üçünlük", "neçelik" ve "sebeb".
24 "Nelik" odur ki, deyesen: "Fılanı tanıyıram, "ne-
25 dir" ve "kimdir". Bu "me'rifet"dir.
26 "Me'rifetde", ye'ni tanımagda heyvanlar insanlara
27 şerikdirler ona göre ki, onlar da öz yemeklerini ve
28 balalarını tanıyırlar, adamlar da. Lakin elave ola-
29 rag insanlarda bilig de olduğundan onlar "neliyi",
30 "neceliyi", "neçeliyi", "ne üçünlüyü" ve "sebebi" de bi-
31 lirler. Görmürsenmi, heyvanların yemi olan yere od
32 goydugda onlar başını ora sohub odun yandırdığını
33 hiss etmeyince çekilmirler, çünkü onlar odun "neliyi-
34 ni" bilir, "neceliyini" bilmirler. İnsanlar ise hem
35 "neliyi", hem de "neceliyi" bilirler.
36 Demek, aydın oldu ki, ne üçün elm "me'rifetden"
37 yüksekdir. Buna göre dedim ki, kimin elmi kamil olsa,
38 o, peygamberliye layig olar. Biz heyvanlara nisbeten
39 üstün olduğumuz geder peygamberler de bizden üstün-

karanlıksa ben bu sırrı sana açamam. Bil ki, "mârifet"

15 Farsça "tanımak" demektir. Tanımak ona derler ki, birşeyi tanıyabilmek sınırından tanışlık derecesine ulaştırırsın.

"İlim" Farsça "daneş" demektir. Onun vasıtasıyla tanış ve ya hatırdaki şeyi tanışıklık ve hatırlama bakımından tam şe-

20 kilde tanırırsın, onun iyilik ve kötülük derecelerini tâyin edersin.

Bil ki tam bilmek beş çeşittir: "Eniyyet", "keyfiyet", "lemiyyet", "kemiyyet" ve "sebebiyyet". Yâni "nelik", "nicelik", "niçinlik", "neçelik" ve "sebeb". "Nelik" odur ki, diyesin:

25 "Filanı tanıyorum, nedir ve kimdir". Bu, "mârifet"tir.

"Mârifet"te, yâni tanımakta hayvanlar insanlara ortaktırlar.

Buna göre onlar da kendi yemeklerini ve çocuklarını tanırlar, adamlar da. Fakat ayrıca insanlarda bilgi de olduğun-

30 dan onlar "neliği", "niceliği", "niçinliği" ve "sebebi" de bilirler. Gör-

müyor musun, hayvanların yeminin bulunduğu yere ateş konulunca onlar başını oraya sokup ateşin yaktığını hissetmeyince çekilmiyorlar, çünkü onlar ateşin "neliğini" bilir,

35 "niceliğini" bilmezler. İnsanlar ise hem "neliği", hem de "niceliği" bilirler.

Demek ilmin niçin mârifetten yüksek olduğu açıklığa kavuştu. Buna göre dedim ki, kimin ilmi kâmil olsa o peygamberliğe lâyıktır. Biz hayvanlara nisbeten üstün olduğumuz kadar, peygamberler de bizden üstündürler.

[213, 40 - 214, 21]

40 drler. Heyvanlar birce "neliyi" bilirler, insanlar
41 "neliyi" ve "neceliyi", peyğemberler ise adamların en
42 kamilleridir, onlar "neliyi", "neceliyi", "neçeliyi",

[214]

1 "ne çnly" ve "sebebi" de bilirler. Heyvan yalnız
2 onu bilir ki, "od" yandırır, insan bilir ki, "nece yan-
3 dırır", en kamiller bilirler ki, "ne yandırır", "nece
4 yandırır", "ne üçün yandırır" ve "ne sebebe yandırır-
5 cıdır".
6 Lakin adamların en kamili odur ki, onda cavan-
7 merdlik kamil olsun. Cavanmerdlik o zaman kamil olar
8 ki, bilig kamil olsun, bu ise peyğemberlerde olar, pey-
9 ğemberlik tam ruhaniliktir, çünki insanlıg derecesin-
10 de peyğemberlikden daha yüksek mvge yohdur. Demeli,
11 insanlıg idealından paylarına beden, can, hissler ve
12 me'neviyyat düşen deste yalnız peyğemberlerdir. Hegi-
13 geten, insanlıg idealından kimin payına insanlığa
14 aid olan bütün hüsusiyyetler dşbse, onu "temizlik-
15 den" başga heç cür tesvir etmek olmaz, ondan stnn
16 ahtarsan, z kimisin taparsan, bu ise nsiyyet danış-
17 mag ve tecrübe vasitesile elde ediler.
18 Kimde "temizlik" varsa, o, zlynde tekdir, onun
19 neyi varsa, ondan onadır, ondan ne baş verirse, o onu
20 ona vadar edir, o kimle olursa, onunla birlikde olur,
21 onun suyu temiz, megsedi gerezsiz, kmeyi telebsiz olar,

[213, 40 - 214, 21]

40 Hayvanlar yalnız "neliği" bilirler. İnsanlar "neliği" ve "niceliği", peygamberler ise insanların en kâmilleri, onlar "neliği", "niceliği", "neçeliği",

[214]

1 "niçinliği" ve "sebebi" de bilirler. Hayvan yalnız onu bilir ki, "ateş" yandırır. İnsan bilir ki, "nasıl yandırır". En kâmiller bilirler ki, "ne yandırır", "nasıl yandırır", "niçin yandırır" ve
5 "ne sebebe göre yandırıcıdır".

Fakat insanların en kâmil odur ki, onda civanmertlik kâmil olsun. Civanmertlik o zaman kâmil olur ki, bilgi kâmil olsun. Bu ise peygamberlerde olur. Peygamberlik tam ruhanîliktir, çünkü insanlık derecesinde peygamberlik-
10 ten daha yüksek mevki yoktur. Diyeceğim, insanlık idealinden paylarına beden, can, hisler ve mâneviyat düşen grup yalnız peygamberlerdir. Hakikaten, insanlık idealinden kimin payına insanlığa ait olan bütün özellikler düşse,
15 onu "temizlik"ten başka hiçbir şekilde tasvir etmek mümkün değildir. Ondan üstününü arasan, kendisi gibisini bulursun. Bu ise alışkanlık, tanışmak ve tecrübe vasıtasıyla elde edilir.

Kimde "temizlik" varsa o özünde tektir. Onun neyi varsa,
20 ondan onadır. Ondan ne çıksa, o, onu ona mecbur eder. O kimle olursa, onunla birlikte olur. Onun suyu temiz, maksadı garazsız, yardımı isteksiz olur,

[214, 22 - 215, 2]

22 gorhu bilmez, hudpesendlik tanımaz, mehrumiyyetden
23 uzag olar. O, varlığını yohlugda tapar, yohlug içinde
24 yoh olduğu için ebedi galar, yohlugda varlıkla birlik-
25 de mövcud olar. Temizlikde te'rifegelmez geder temiz
26 olar, özünü başgasında görer, başgalarını ise özünden
27 haricde göre bilmez, o her şeye gözü olmayan bir gözle
28 bahar. Ona göre bu deste ne geder yüksek derece, ne geder
29 büyük hörmete çatsa layıgdır.
30 Demeli, ey oğul, ne olursan ol, gabagda ol, cavan-
31 merdlikle yahınlıg et. Yalnız bebelikle, dünya elçisi
32 ola bilersen. Hansı tebegeden olarsan ol, cavanmerdlik
33 yoluna düşmek istesen ayıg ol. Görmek lazım olmayan,
34 etmek lazım olmayan ve demek lazım olmayan şeylerden
35 üç şeyi hemişe bağılı sahl: Gözü, eli ve dili.
36 Üçşeyi ise hemişe dost ve düşmen üzüne açıg goy:
37 ev gapısını, yimek süfresini ve pul kisesini.
38 Bacardıgca yalan danışma, çünkü esl nacavan-
39 merdlik yalan danışmagdır. Bir adam senin cavanmerd-
40 liyine e'tibar edirse, sen en eziz adam olsan ve o senin
41 en eziz adamını öldürüb sene en büyük düşmen olsa,
42 lakin özünü sene teslim edib zeifliyini igrar etse ve
43 sene penah getirse bağışla. Bu iş üstünde heyatın da

[215]

1 mehv olsa, goy olsun, gorhma, son damla ganına geder onu
2 müdafie et, onda esl cavanmerdliye çatmış olarsan.

[214, 22 - 215, 2]

korku bilmez, kibirlilik tanımaz, mahrumiyetten uzak olur.

O, varlığını yoklukta bulur. Yokluk içinde yok olduğu için
25 ebedî kalır. Yoklukta varlıkla birlikte mevcut olur. Temiz-
likte târife sığmaz kadar temiz olur, kendisini başkasında
görür, başkalarınıysa kendinden dışarıda görmez. O, herşe-
ye gözü olmayan bir gözle bakar. Ona göre bu grup ne ka-
dar yüksek dereceye, ne kadar hürmete ulaşsa lâyıktır.

30 Diyeceğim, ey oğul, ne olursan ol, önde ol, civanmertlikle
yakınlık et. Yalnız böylelikle dünya elçisi olabilirsin. Han-
gi tabakadan olursan ol, civanmertlik yoluna düşmek ister-
sen, uyanık ol. Görmek gerekmeyen, etmek gerekmeyen
ve demek gerekmeyen şeylerden üç şeyi devamlı sakla:
Gözü, eli ve dili.

35 Üç şeyi ise devamlı dost ve düşman yüzüne açık koy: Ev
kapısını, yemek sofrasını ve para kesesini.

Mümkün merteye yalan konuşma, çünkü asıl civanmert ol-
mamak, yalan konuşmaktır. Bir adam senin civanmertliği-

40 ne itibar ederse, sen en aziz adam olsan ve senin en aziz
adamını öldürüp sana en büyük düşman olsa, fakat kendi-
sini sana teslim edip zayıflığını ikrar etse ve sana sığınsa,
onu bağışla. Bu iş için hayatın da

[215]

1 mahvolursa, bırak olsun, korkma. Son damla kanına kadar onu
müdafaa et. O zaman asıl civanmertliğe ulaşmış olursun.

[215, 3-28]

3 Bir de ne geder ki sağsan, vahtı geçmiş intigamla
4 mařđul olma, ona heyamet etmek haggında fikirleşme,
5 cavanmerdlikde bele bir gayda yohdur.
6 Ey oğul, bu ke uzun kedir, her tebegenin cavan-
7 merdlik şertlerini sene saysam, oh "nece" ve "ne n-
8 ler" meydana ıhar. Ona göre hlase edirem. Cavan-
9 merdlik haggında ne demişemse, hamısının meğzi de
10 bu szdedir: bil, en kamil cavanmerdlik odur ki, öz
11 malını znnk hesap edesen, zge malını zgeninki.
12 Bařđalarının malına tamah salmayasan, znn bir
13 şeyin varsa, halga veresen, gözünü halgın malına tik-
14 meyesen. zn goymadığın şeyi gtrmeyesen. Halga yah-
15 şılığ etmeyi bacarmasan, heç olmasa, belanı onlardan
16 uzaglaşdıra bilesen. En büyük ve en insani cavanmerd-
17 lik budur.
18 Kim men dediyim kimi yaşasa, bu dünya da onundur,
19 o dünya da.
20 Bil, ey oğul, ben bu kitabda defelerle genaetden da-
21 nışmışam, bir de tekrar edirem: isteyirsen ki, ganı
22 gara olmayasan, gane olmalısın. Hemişe gönlünün hoş
23 olmasını isteyirsense, pahıl olma. Gemli olmağın esa-
24 sı pahılığdır.
25 Bir de bil ki, insana yetişen yahşılığ ve pislik
26 feleyin elindedir. Menim mellimim deyerdi: insan
27 gerek uzaggören olsun, feleyin işleri garşısında boy-
28 nunu uzadıb, ağzını açığ sahlasın, felekden zeiflik

Bir de ne kadar ki hayattasın, vakti geçmiş intikamla meş-
ğul olma, ona hıyanet etmeyi düşünme, civanmertlikte

5 böyle bir kaide yoktur.

Ey oğul, bu cadde uzun caddedir, her tabakanın civanmert-
lik şartlarını sana saysam, çok "nice" ve "niçin"ler meyda-
na çıkar. Bu yüzden hülâsa ediyorum. Civanmertlik hakkın-

10 da ne demişsem, hepsinin esası bu sözdendir: Bil, en kâmil
civanmertlik odur ki, kendi malını kendininki sayasın, baş-
kasının malını başkasıninki. Başkalarının malına tamah
göstermeyesin. Kendine ait birşey varsa, halka veresin.

Gözünü halkın malına dikmeyesin. Kendin bırakmadığın
15 şeyi götürmeyesin. Halka iyilik etmeyi beceremesen, hiç ol-
mazsa belânı onlardan uzaklaştırabilesin. En büyük ve en
insanî civanmertlik budur.

Kim benim dediğim gibi yaşasa, bu dünya da onundur, o
dünya da.

20 Bil ey oğul, ben kitapta defalarca anlatmışım, bir de tekrar
ediyorum: Moralsiz olmamak istiyorsan, kanaatkâr olmalı-
sın. Devamlı gönlünün hoş olmasını istiyorsan, kıskanç ol-
ma. Kederli olmanın esası, kıskançlıktır.

25 Bir de bil ki, insana ulaşan iyilik ve kötülük, feleğin elinde-
dir. Benim öğretmenim derdi: İnsanın basiret sahibi olması
gerek. Feleğin işleri karşısında boynunu uzatıp ağzını açık
tutsun. Felekten zayıflık

[215, 29 - 216, 10]

29 gelse, boynuna salsın, yemek gelse, ağzına alsın. Al-
30 lah-taala da buyurmuşdur: "Payını al, allahına şü-
31 kür ele!"
32 Feleyin te'siri bu iki şeyden haric ola bilmez. Bu
33 yolu tutsan senin azad bedenin heç vaht gul olmaz.
34 Bir de gelbinde tamahkarlığa yer verme, yahşı, pis
35 nesibin ne olsa, onunla da kifayetlen ve bil ki, bütün
36 tayfalar bir allahın-bir Adem aleyhisselamın övlad-
37 larıdır, biri o birinden eskik deyil. İnsan tamahı
38 gelbinden çiharsa, genaeti özüne peşe etse, dünyada
39 heç kese ehtiyacı olmaz.

40

B e y t

41 İşlerin asan olar, olsan tamahdan azad,
42 Genaete başladın, ev-işin oldu abad!

[216]

1 Dünyada en möhteşem adam odur ki, heç kese ehtiya-
2 cı olmasın. En mezlum ve yazıg adam odur ki, hamıya
3 möhtac olsun ve utanmadan gızıl, gümüş üçün özü kimi
4 kişilere el açsın.
5 H e k a y e t . Eşitmişem bir gün Şibli²⁹⁸ (allah
6 ona rehmet elesin) iki rüket namaz gılmaq ve bir az
7 dincelmek üçün mescide gedir. Mekteb şagirdleri mes-
8 cidde imiş ve tesadüfen onların çörek yemek vahtla-
9 rı imiş. İki şagird Şiblinin yanında oturmuşmuş-
10 lar. Bunlardan biri devletli oğlu, biri yohsul uşağı

[215, 29 - 216, 10]

boynuna salsın, yemek gelse ağzına alsın. Allah Teâlâ da
30 buyurmuştur: "Payını al, Allah'ına şükreyle!"
Feleğin tesiri bu iki şeyin dışında olamaz. Bu yolu tâkip etsen
senin âzâd bedeninin hiçbir zaman kul olmaz.
Bir de kalbinde tamahkârlığa yer verme. İyi, kötü, nasibin
35 neyse onunla yetin ve bil ki, bütün taifeler bir Allah'ın, bir
Âdem aleyhisselâm'ın evlatlarıdır. Biri öbüründen eksik
değil. İnsan tamahı kalbinden çıkarsa, kanaati kendine
meslek etse, dünyada hiç kimseye ihtiyacı olmaz.

40 B e y i t

İşlerin kolay olur, olsan tamahdan âzâd;
Kanaate başladın, evin, işin oldu âbad!

[216]

1 Dünyada en muhteşem adam odur ki, hiç kimseye ihtiyacı
olmasın. En mazlum ve zavallı adam odur ki, herkese
muhtaç olsun ve utanmadan altın, gümüş için kendisi gibi
kişilere el açsın.
5 H i k â y e . İşitmişim, birgün Şiblî^{zav} (Allah ona rahmet
eylesin!) iki rekât namaz kılmak ve biraz dinlenmek için
mescide gider. Okul öğrencileri mesçitteymiş ve tesadüfen
onların yemek vakitleriymiş. İki talebe Şiblî'nin yanına
10 oturmuşlar. Bunlardan biri devletli oğlu,
biri yoksul çocuğuymuş.

11 imiş. Dövlətli oğlunun heybesinde çörek ve halva, yoh-
12 sulun zenbilinde ise yavan çörek var imiş. Dövlətli-
13 nin oğlu halva-çörek yeyir, yohsul uşağı ise ondan hey
14 halva isteyirmiş. Dövlətli oğlu deyir: "Sene bir par-
15 ça halva versem, benim itim olarsanmı?" Deyir: "Ola-
16 ram". Deyir: "Hür, sene halva verim". O yazıg hey hürür,
17 dövlətli oğlu da ona hey halva verir. Bir nece defe be-
18 le edirler, Şibli onlara bahır ve ağlayır. Müridle-
19 riz⁹⁹ soruşurlar: "Ya şeyh, size ne oldu ki, ağlayırsı-
20 sınız?" Deyir: "Görünüz tamah ve gane olmamağ insanı
21 ne köke salır. Ne olardı o uşag öz guru çöreyine gane
22 olaydı ve o oğlanın halvasına tamah salmaya idi? Onda
23 o, özü kimi birisinin iti olmazdı".
24 Demeli, ey oğul, zahid de olsan, fasig de, gözütöh
25 ve genaetkar ol, onda dünyanın en büyük ve en temiz ada-
26 mı da sen olarsan.
27 Bil, ey oğul, bu kitabın gırh dörd feslinde bildi-
28 yim her fenniden bacardığım geder danışdım ve here-
29 si hakkında sene nesihet edib öyüd verdim, yalnız ağıl-
30 lılığdan başga. Deye bilmerem ki, zorla ağıllı ol,
31 ağıl zorla öyretmek olmaz.
32 Bil, ağıl iki cürdür: biri anadangelme, ikincisi,
33 sonradan elde edilme. Sonradan elde edilmiş ağıl öy-
34 renmek olar, anadangelme ağıl büyük ve izzetli alla-
35 hın hediyesidir, onu te'lim ve tehsille elde etmek ol-
36 maz. Eger büyük allah sene anadangelme ağıl verse, bu

Devletli oğlunun heybesinde ekmek ve helva, yoksulun zenbilindeyse yavan ekmek varmış. Devletlinin oğlu helva ekmek yiyor, yoksul çocuğuysa ondan helva istiyormuş.

15 Devletli oğlu der: "Sana bir parça helva versem, benim itim olur musun?" Der: "Olurum!" Devletli çocuğu der: "O halde ürü, sana helva veriyorum!" O zavallı, köpek gibi ürür, devletli oğlu da ona helva verir. Bir kaç defa böyle yaparlar. Şiblî onlara bakar ve ağlar. Müritleri²⁹⁹ sorarlar: "Yâ şeyh, size ne oldu ki, ağlıyorsunuz?" Der: "Görünüz, ta-

20 mah ve kanaatsizlik insanı nelere sürüklüyor, ne olaydı o çocuk kendi kuru ekmeğine kanaat etseydi ve o oğlann helvasına tamah etmeseydi? O zaman o, kendisi gibi birisinin iti olmazdı!"

Diyeceğim, ey oğul, zâhid de olsan, fâsık da, tokgözlü ve

25 kanaatkâr ol. O zaman dünyanın en büyük ve en temiz adamı sen olursun.

Bil ey oğul, bu kitabın kırk dört faslında bildiğim her fenden becerdiğim kadar anlattım ve her biri hakkında sana nasihat edip öğüt verdim, yalnız akıllılıktan başka. Zorla

30 akıllı ol diyemem, akılı zorla öğretmek olmaz.

Bil, akıl iki çeşittir: Biri anadan gelme, ikincisi sonradan elde edilme. Sonradan elde edilmiş akılı öğrenmek mümkündür, anadan gelme akıl büyük ve izzetli Allah'ın hedi-

35 yesidir. Onu tâlim ve tahsille elde etmek mümkün değildir. Eğer büyük Allah sana anadan gelme akıl verse, bu

[216, 37 - 217, 17]

37 senin için büyük hoşvehtlikdir, zehmet çek, sonradan
38 elde edilmiş ağı da öyren, sonradan elde edilmiş
39 ağılı anadangelme ağılla birleşdirsən, öz esrinin en
40 güzel alimi olarsan. Eger anadangelme ağıl olmasa,
41 ne sen, ne men heç bir şey elde ede bilmerik. Onda sonradan
42 elde edilmiş ağıla garşı sehlenkarlıg etme, mümkün
43 geder yahşı öyren. Ağıllılar zümresine dahil olmasan

[217]

1 da heç olmasa ahmaglar sırasına da dahil olma. Heç-
2 dense ikisinden biri olmag daha yahşıdır. Deyibler:
3 "Atası olmayana atalıgdan yahşı heç ne yohdur".
4 İndi isteyirsən ağıllı olasan, hikmet öyren, çünkü
5 ağılı hikmetle öyrenmek olar.
6 Filosof Erestundan³⁰⁰ soruşdular: "Ağılı güvveti
7 haradan alır?" Dedi: "Hamı güvveti yemekden alar,
8 ağılın yemeyi ise hikmetdir".
9 İndi, ey oğul, bil, men neye adet etmişdimse, hamı-
10 sını senin için bir kitab etdim. Bildiyim elm, senet
11 ve peşe haggında bu kitabın gırh dörd feslinde here-
12 sinden bir az danışdım.
13 Bil, ey oğul, benim uşaglıgdan gocalığa geder pe-
14 şem bu olmuş ve bele olmuşam, benim altmış üç illik
15 ömrüm bu cür, bu minvalla başa vurulmuşdur. Men bu
16 kitabı dörd yüz yetmiş beşinci ilde başladım. Eger
17 bundan sonra allah ömür verse, ne geder varam, bele de

[216, 37 - 217, 17]

senin için büyük bahtiyarlıktır. Zahmet çek, sonradan elde edilmiş akılı da öğren. Sonradan elde edilmiş akılı, anadan
40 gelme akılla birleştiren, kendi asrının en güzel âlimi olursun. Eğer anadan gelme akıl olmasa, ne sen, ne ben, hiçbir şey elde edemeyiz. O halde sonradan elde edilmiş akla karşı başıboşluk etme. Mümkün olduğu kadar iyi öğren. Akıllılar zümresine dâhil olmasan

[217]

1 da, hiç olmazsa ahmaklar zümresine de dâhil olma. Hiçbir şey olmamaktansa, ikisinden biri olmak daha iyidir. Derler: "Babası olmayana babalıktan iyi hiçbir şey yoktur".

Eğer akıllı olmak istiyorsan, hikmet öğren, çünkü akılı hikmetle öğrenmek mümkündür.

Filozof Erestun'dan³⁰⁰ sordular: "Akıl kuvveti nereden alır?" Dedi: "Herşey kuvveti yemekten alır, aklın yemeği ise hikmettir".

Şimdi ey oğul, bil, ben neyi âdet edinmişsem, hepsini senin için bir kitap hâline getirdim. Bildiğim ilim, sanat ve meslek hakkında bu kitabın kırk dört faslında herbirinden biraz anlattım.

Bil ey oğul, benim çocukluktan ihtiyarlığa kadar mesleğim bu olmuş ve böyle yapmışım. Benim altmış üç yıllık ömrüm bu minval üzere geçmiştir. Ben bu kitaba dört yüz yetmiş beşinci yılda başladım. Eğer bundan sonra Allah ömür verse, ne kadar ki hayattayım, böyle de

[217, 18-26]

18 olacağam. Özüme neyi beyenmişemse, sene de onu mesle-
19 het bilmışem.

20 Eger sen bunlardan daha güzel adet ve hasiyyet tap-
21 san, ele ol, goy senin için daha yahşı geçsin. Tapma-
22 san, benim bu nesihet ve öyütlerime canla-başla gulag
23 as ve ele de et. Gulag asmayıb gebul etmesen, mecburi
24 deyil. Allah kimi hoşveht yaradıbsa, ohuyub anlayar,
25 çünkü burada yazılanların hamısı her iki dünyanın
26 hoşvehtleri için yazılıbdır..

[217, 18-26]

olacağım. Kendime neyi beğenmişimse, sana da onu maslahat bilmişim.

- 20 Eğer sen bunlardan daha güzel âdet ve meziyet bulsan, onları uygula. Bırak senin için daha iyi geçsin. Bulamazsan, benim bu nasihat ve öğütlerime canla başla kulak as ve böyle de yap. Kulak asmayıp kabul etmesen, mecburi değil. Allah
- 25 kimi talihli yaratmışsa, okuyup anlar. Çünkü burada yazılanların hepsi, her iki dünyanın talihlileri içindir...

GEYD VE ŞERHLER

İYİRMİ BEŞİNCİ FESİL

108 **Dül-dül** -Elinin atının adı.

109 **Buğ** -Be'zi nüshelerde Bure yazılmış.

110 **Ehmed Feruzun** -Feriğuniler sülalesinden Fuzğan ölkesinin emiri. Şapurkan, Farab da bu ölkeye dahil idi.

111 **Dang** -Bah: 86.

* 89-102 nömreli izahların aid olduğu metn ihtisar edilmiştir. (*Red.*)

[225]

İYİRMİ ALTINCI FESİL

112 J.E. Bertels bu sözü "heremet" ohuyub "arvadını" kimi tercüme etmiştir. Biz "hörmet" kimi ohudug. XI - XII esrlere geder fars dilinde "arvad" me'nasında "herem" sözüne tesadüf edildiği bize me'lum deyildir.

113 **Dara** - Hehameniler sülalesinden üçüncü dara (Darab) nezerde tutulur (er. ev. 336 - 330-cü iller) şahlıg etmiş ve İskender terefinden meğlub edilmiştir.

İYİRMİ YEDDİNCİ FESİL

114 **Hacib** -Bah: 55.

115 **Zubin** -İkihaçalı, gödek nize. Düşmeni öldürmek ve ya yaralamag için düşmene teref atarlarmış.

KAYIT VE ŞERHLER

YİRMİ BEŞİNCİ FASIL

108 *Düldül* -Hz. Ali'nin atının adı.

109 *Buğ* -Bâzı nüshalarda Bure yazılır.

110 *Ehmed Feruzun* -Feriğünîler sülâlesinden Fuzğan ülkesinin emiri. Şapurkan, Farab da bu ülkeye dâhildi.

111 **Dang** -Bak: 86.

*89-102 numaralı izahların ait olduğu metin ihtisar edilmiştir. (*Red*.)

YİRMİ ALTINCI FASIL

112 J. E. Bertels bu sözü "heremet" okuyup "karısını" gibi tercüme etmiştir. Biz "hürmet" gibi okuduk. 11-12. asırlara kadar Fars dilinde "avrad" mânâsında "harem" sözüne tesadüf edildiği bize mâlum değildir.

113 *Dara* -Hehameniler sülâlesinden üçüncü Dara (Darab) nazarda tutulur, (M. Ö. 336-330'uncu yıllar) şahlık etmiş ve İskender tarafından mağlup edilmiştir.

YİRMİ YEDİNCİ FASIL

114 **Hacib** -Bak: 55.

115 **Zubin** -İki çatalı kısa ok. Düşmanı öldürmek veya yaralamak için düşmana taraf atarlarmış.

116 **Tab-tab** -Çovgan oyununun bir növü. Mügayise et: top-top, topaldıgaç oyunu ve s.

117 **Absükun** -Hezer denizinin köhne, gedim adlarından biri. Gürkan çayının Hezer denizine tökülen yerinde olmuş limanın adı. Vahtile Gürkan yakınlığında olmuş, sonralar ise su altına batmış adanın adı.

118 **Mosul** -İragda şehir adı, petrol sanayesi merkezidir.

119 **Decle** -Bah: 21.

120 **Ükbera, Ekbera** -Bağdadın yakınlığında gesebe adı.

121 *Govtasn, Kevtasub* -İrânın gedim şahlarından birinin adı. Be'zileri efsanevi şah hesab edilir. Deyilenlere göre, Zerdüştle bir dövde olmuş ve onun dinini kabul etmiştir.

122 **Gostenteniyye, Kostenteniyye** -İstanbul, İstanbulun gedim adı.

123 *Şehrbanu* -Sasanilerin son hükmdarı III Yezdgürdün gızı. 637-ci ilde öldürülmüştür. Be'zilerinin fikrine göre, III Yezdgürdün bele bir gızı heç olmamıştır.

124 *Selman Farsu* -Güya Mehemed peygamberin en yakın adamı olmuşdur. İrânca adı Mahben ve ya Ruzbendir. İsfahan yakınlığında anadan olmuş, 35 / 655 - 6 - 36 / 656 - 7 - ci illerde ise vefat etmiştir. İslam dinini ilk kabul eden iranlılardan sayılır. Güya Mehemedin delleyi ve dellekhana reisi olmuşdur. Müasir fars dilinde "dellekhana" demek olan "selmani" sözü de güya buradan emele gelmedir. Be'zileri bele bir adamın heç olmadığını, sonralar iranlılar tarafından uydurulduğunu ireli sürür.

116 **Tabtab** -Çovgan oyununun bir çeşidi. Mukayese et: Toptop, topaldıgaç oyunu ve saire.

117 **Âbsükûn** -Hazar Denizi'nin eski isimlerinden biri. Gürkan Çayı'nın Hazar Denizi'ne dökülen yerindeki limanın adı. Vaktiyle Gürkan yakınlarındaymış, sonralar ise su altına batmış adanın adı.

118 **Musul** -Irak'ta şehir adı, petrol sanayii merkezidir.

119 **Dicle** -Bak: 21.

120 **Ükbera, Ekbera** -Bağdat yakınlarında kasaba adı.

121 *Govtasn, Kevtasub* -İran'ın eski şahlarından birinin adı. Bâzıları efsanevî şah sayar. Söylenenlere göre, Zerdüşt'le aynı dönemde yaşamış ve onun dinini kabul etmiştir.

122 **Gostenteniyye, Kostenteniyye** -İstanbul, İslâmbul'un eski adı.

123 *Şehrbanu* -Sasaniler'in son hükümdarı 3. Yezdgürd'ün kızı. 637. yılda öldürülmüştür. Bâzılarının düşüncesine göre, 3. Yezdgürd'ün böyle bir kızı hiç olmamıştır.

124 *Selman-ı Farisî* -Güyâ Muhammed Peyğamber'in en yakın adamı olmuştur. Farsça adı Mahben veya Ruzben'dir. İsfahan yakınlarında dünyaya gelmiş, 35 / 655 - 6 - 36 / 656 - 7. yıllarda vefat etmiştir. İslâm dinini ilk kabul eden İranlılardan sayılır. Güyâ Muhammed'in berberi ve dellekhâne reisi olmuştur. Çağdaş Fars dilinde "dellekhâne" demek olan "Selmanî" sözü de güyâ buradan gelmedir. Bâzıları böyle bir adamın hiç olmadığını, sonralar İranlılar tarafından uydurulduğunu ileri sürerler.

İYİRMİ DOGGUZUNCU FESİL

125 **Eyyar** -Hilafet dövründe daimi senet ve peşesi olmayan ve tesadüfi işlerle güzeran geçiren adamlara deyilirdi. Bunlardan muzdlu silahlı desteler düzeldilir, asayişi berpa etmək üçün istifade edirlərmiş. Çoh vaht bele silahlanmış desteler dağlara çekilib qaçaglıq edir, be'zen keşik çekir, be'zen soyğun-culugla meşğul olur, lakin bütün hallarda yazıq, yohsul adamlara kömək gösterirmişler. Bu ad goçag, igid, bacarıqlı, diribaş, berk qaça bilen, terdest, her şeyi tez başa düşen, hazırcavab adamlara da verilirmiş. "Gabusname"de *eyyar* sözü müsbet me'nada işle-dilmişdir.

126 **Söhrab** -Firdovsinin meşhur gehremanı Rüstemin oğlu. Söhrab atasını görmemişdir. O, atasını ahtarır. Rüstem de oğ-lunu görmemişdir. Onlar mühtelif düşmen cebhelerde olduğla-rından tekbetek vuruşmalı olurlar. Evvel Söhrab üstün gelir, lakin alicenablıq edib Rüstemi öldürmür. Sonra Rüstem galib gelir, aman vermeyib derhal Söhrabı ölümcül yaralayır. Ölüm ayağında Söhrab kim olduğunu ve atası Rüstemi ahtardığını de-yir. Lakin artıq gecdir. Söhrabı hilas etmək mümkün olmur. "Rüstem ve Söhrab" dastanı bir çoh dillere, o cümleden Azer-baycan diline de tercüme edilmişdir.

127 **Seyyude** -Albuye hökmdarı Fehrüddövlənin arvadı, Rey şəherinde otuz ile geder hökmdar olmuşdur.

128 **Fehrüddövlə Ebülhesen Eli** -Albuye şahı, 976 - 977 - ci illerde şahlıq etmiş, öldükden sonra arvadı Seyyide hakimiyyəti ele almışdır (bah: 126).

YİRMİ DOKUZUNCU FASIL

125 **Eyyar** -Hilâfet devrinde daimî sanat ve mesleği olmayan ve tesadüfî işlerle vakit geçiren adamlara denirdi. Bunlardan paralı şıahlı gruplar meydana getirilir, asayişî temin etmek için istifade edilirmiş. Çok zaman böyle silahlanmış gruplar dağlara çekilip kaçaklık yapar, bâzen nöbet tutar, bâzen soygunculukla meşğul olur; fakat bütün hallerde zavallı ve yoksul adamlara yardım ederlermiş. Bu isim koçak, yiğit, becerikli, mert, hızlı koşabilen, çevik, herşeyi çabuk yapan, hazırcevap adamlara da verilirmiş.

"Kabusnâme"de *eyyar* sözü müsbet mânâda kullanılmıştır.

126 **Söhrab** -Firdevsî'nin meşhur kahramanı Rüstem'in oğlu. Söhrab, babasını görmemiştir. O, atasını aktarır. Rüstem de oğlunu görmemiştir. Onlar muhtelif düşman cephelelerinde olduklarından birer birer savaşırlar. Önce Söhrab üstün gelir, fakat âlicenaplık edip Rüstem'i öldürmez. Sonra Rüstem gâlip gelir, aman vermeyip derhal Söhrab'ı ölümcül şekilde yaralar. Ölüm ânında Söhrab kim olduğunu ve babası Rüstem'i aktardığını söyler. Fakat artık geçtir. Söhrab'ı kurtarmak mümkün olmaz. "Rüstem ve Söhrab destanı" bir çok dillere, Azerbaycan diline de tercüme edilmiştir.

127 **Seyyide** -Albuye hükümdarı Fahrüddeve'nin karısı. Rey şehrinde otuz yıl kadar hükümdar olmuştur.

128 **Fahrüddeve Ebu'l-Hasan Ali** -Albuye şahı.

976 - 977 yılları arasında şahlık yapmış, öldükten sonra karısı Seyyide hâkimiyeti eline almıştır. (Bak.: 126)

129 **Hütbe** -Hakimiyet başında olan şah, hökmdara minberden ohunan heyir-dua. Çoh vaht kimin hakimiyet başında olduğu ve kimin hakimiyet başına yeni geçtiyi yalnız bu hütbelerden bilinerdi. Hütbe ohumag üçün dövlet terefinden hüsusi adamlar ayrılardı. Bunlara hetib deyerdiler. Hetibler yalnız mescidlerde deyil, hüsusi toplantılarda, bayram şenliklerinde, çohlu adam yığılmış bazar meydançalarında da hütbe ohuya bilerdiler. Lakin bir gayda olarag hütbeler mescidlerde ohunardı.

130 **Zülgerneyn** -Makedonyalı İskenderin, İskenderi-Kebirin legebi. Bu barede mühtelif revayetler vardır. Be'zilerinin fikrine göre, iki balaca buynuzu olduğu üçün bele demişler; be'zilerinin egidesince alınının her iki terefinden tük desteleri asıldığı üçün bu ad verilmişdi. Azerbaycanda en çoh iki buynuz revayeti meşhurdur. Hetta "İskenderin buynuzu var, buynuzu" ifadesi dillerde misalolmuşdur.

131 **Damğan** -İranda şehir adı. "Gabusname"de İskender buraya çatdığıda öldüyü yazılıdır. Lakin bu tarihi faktlara düz gelmir.

132 **RH ile S.** Nefiside ferg var. Fikrimize göre RH-daki doğrudur, tercümede o, esas götürülmüşdür.

[227]

OTUZUNCU FESİL

133 **Müaviye** -Emevilerin birinci helifesi, 661 - 680 - ci illerde hakimiyet başında olmuşdur.

OTUZ BİRİNCİ FESİL

134 **Fegihlik** -Şerietçilik, şeriet hüguşünashğı.

135 **Elm** -Dini elmler nezerde tutulur.

129 **Hutbe** -Yönetimde olan şaha veya hükümdar adına minberden okunan hayır duâ. Çoğu zaman kimin yönetiminde olduğu ve kimin yönetime yeni geçtiği yalnız bu hutbelerden bilinirdi. Hutbe okumak için devlet tarafından özel adamlar ayrılırdı. Bunlara hatip derlerdi. Hatipler yalnız mesçitlerde değil, özel toplantılarda, bayram şenliklerinde, halkın yığıldığı pazar meydanlarında da hutbe okuyabilirlerdi. Fakat bir kaide olarak hutbeler mesçitlerde okunurdu.

130 *Zülkarneyn* -Makedonyalı İskender'in, İskender-i Kebîr'in lâkabı. Bu konuda değişik rivayetler vardır. Bâzılarına göre (İskender'e) iki küçük boynuzu olduğu için böyle demişler, bâzılarına göreyse alınının her iki tarafından saç demeti asıldığı için bu isim verilmiştir. Azerbaycan'da en çok iki boynuz rivayeti meşhurdur. Hatta, "İskender'in boynuzu var, boynuzu!" ifâdesi dillerde misal olmuştur.

131 **Damgan** -İran'da şehir adı. Kabusnâme'de İskender'in buraya varınca öldüğü yazılıdır. Fakat bu, tarihî gerçeklere uymuyor.

132 R. H. ile S. Nefisi'de fark var. Kanaatimizce R. H. 'deki doğrudur. Tercümede o esas alınmıştır.

[227]

OTUZUNCU FASIL

133 *Muâviye* -Emevîler'in birinci halifesi. 661 - 680 yılları arasında yönetimde bulunmuştur.

OTUZ BİRİNCİ FASIL

134 **Fakîhlik** -Şeriatçılık, şeriat hukuku ilimlerinin toplamı.

135 **İlim** -Dinî ilimler nazarda tutulur.

136 **Ravi** -Revayet eden. Başgalarının şe'r ve eserlerini meclislerde ohuyan adam. Gedimde yazıcılar, şairler, edibler, alimler eserlerini özleri ohumağa o geder de meyl göstermezdi-ler. Bunu güzel söz ohumağı bacaran bedii söz ustalarına-ravi-
lere tapşırdılar. Şah saraylarında hüsusi raviler de olar-
dı. Be'zen raviler hem de iste'dadlı şair, güzel dastanlar bilen,
maraglı revayetler danışmağı bacaran adamlar olardı.

137 **Üsul** -Burada şerietin esasları, teki-esl.

138 **Hafiz** -Gur'anı ezberden bilen adam.

139 **Hof ve rica** -Gorhu ve ümidle.

140 **Teberistan** -İranda gedimde ölke adı. Bir müddet müstegil dövlet olubdur. İndi Mazandaran.

141 *Ebul Abbas Ruyani* -Terebistanın adlı-sanlı tayfalarından-
dandır, gazılar gazısı, ye'ni baş gazı olmuştur. Onların aile-
si 7-ci esr hicriye geder nesilbenesil gazılığ etmişdir.

OTUZ İKİNCİ FESİL

142 **Müamile** -Gazanlı alver, selemle borc verilen pul.

143 **Şakirdane** -Müşteri tarafından, ustanın dükân sa-
hibinin ve sairenin şagirdine verilen behşiş.

144 **Resedban** -At, gatır, deve, ümumiyyetle, yük heyvanla-
rı olan ve ya heyvanlarla başgalarının yükünü daşıyan ve ya hey-
vanları kirayeye veren adam. Gedimde ticaret mallarını, köçle-
ri bir şeherden başga şehere mehz çarvadarlar daşıyardı.

OTUZ ÜÇÜNCÜ FESİL

146 **Mezac** -Tebiat, mezac, hüsusiyyet, fitri hasiyyet.

136 **Râvi** -Rivayet eden. Başkalarının şiir ve eserlerini meclislerde okuyan adam. Eskiden yazıcılar, şâirler, edipler, âlimler eserlerini kendileri okumaya o kadar meyletmezlerdi. Bunu güzel okumayı beceren bedî söz üstadlarına -râvilere- bırakırlardı. Şah saraylarında özel râviler de olurdu. Bâzen râviler ayrıca kabiliyetli şâir, güzel destanlar bilen, meraklı rivayetler söylemeyi beceren adamlar da olurdu.

137 **Usûl** -Burada şeriatın esasları, asıl derinlik.

138 **Hâfız** -Kur'ân'ı ezbere bilen adam.

139 **Havf ve recâ** -Korku ile ümit arasında.

140 **Taberistan** -İran'da eskiden ülke adı. Bir süre müstakil devlet olmuştur. Şimdi Mazandaran.

141 *Ebu'l-Abbas Ruyani* -Taberistan'ın adlı sanlı kavimlerindenidir. Gâziler gâzisi, yâni baş gâzi olmuştur. Onların ailesi 7. hicrî asra kadar nesilden nesile gâzilik yapmışlardır.

OTUZ İKİNCİ FASIL

142 **Muâmele** -Kazançlı alışveriş, fâizle borç verilen para.

143 **Şâkirdâne** -Müşteri tarafından ustanın, dükkân sahibinin ve sairenin çırağına verilen bahşiş.

144 **Resedban** -At, katır, deve, genellikle yük hayvanları olan veya hayvanlarla başkalarının yüklerini taşıyan, ya da hayvanları kiraya veren adam. Eskiden ticaret mallarını, kabileleri bir şehirden başka şehire sadece yük hayvanlarıyla yükleri taşıyıp geçimini sağlayan adamlar götürürlerdi.

OTUZ ÜÇÜNCÜ FASIL

146 **Mizaç** -Tabiat, mizaç, özellik, fitrî hasiyet.

[227, 147 - 228, 159]

147 **Terkib** -Belgem, sefra, gan, öz gedim Şerg felsefesinde ve tebabetinde "ünsür", "tebiet", "terkib" istilahı altında mühtelif mefhumlar ifade etmiş, be'zen ise bunları aynı me'nada işletmişler. Başka me'hezlede belgem, sefra, gan, öd ünsür adlandırıldığı halde, "Gabusname"de terkib adlandırılmıştır. O zamanın tebabet elmine göre bu dört ünsür insanın bedeninde müvazinet teşkil eder, bunlardan biri artı azalsa müvazinet pozulur ve insan derhal hestelenir.

[228]

148 **Soyuglug** -Şerg tebabet elminde be'zi yemekleri istilik, be'zilerini ise soyuglug sayardılar. Meselen, bal istilik, kartof soyuglug sayılır. Bu yemeklerin isti ve ya soyug olmalarının ehemmiyeti yohdur. Onlar istiliyi, soyugluğu maddenin tebietinde görürdüler.

149 **İstilik** -Bah: 148.

150 **Calinus** -Galen. Meşhur yunan tebibi (doğ. 130, öl. 200).

151 **"On altı"** (traktat) -Calinusun eserinin adı.

152 **Bokrat** -Hippokrat. Gedim yunan hekimi (er. ev. 460-377).

153 **Eflatun** -Platon. Gedim yunan filosofu (er. ev. 429-347).

154 **Elkun el-fesad** -Varlık ve yohlug haggında kitab.

155 **Es-Sema-ül-alem** -Göy ve kainat haggında kitab.

156 **En-Nefs** -Ruhi keyfiyyetler haggında kitab. Psikologiya.

157 **El-hiss-ül-Mehsus** -Hissler ve duygular haggında kitab.

158 **El-heyvanat** -Canlılar haggında kitab. Biologiya.

159 **Sirke Gurdu** -Cücü adı (?).

[227, 147 - 228, 159]

147 **Terkip** -Balğam, safra, kan eski Şark felsefesinde ve tıbbında "unsur", "tabiat", "terkip" ıstılâhı altında çeşitli mefhumlar ifâde etmiş, bâzen de bunları aynı mânâda kullanmışlar. Başka kaynaklarda balğam, safra, kan, öd unsur olarak isimlendirildiği halde, "Kabusnâme"de terkip diye adlandırılmıştır. O zamanın tıp ilmine göre bu dört unsur insanın bedeninde muvazene teşkil eder, bunlardan biri çoğalıp azalsa muvazene bozulur ve insan derhal hastalanır.

[228]

148 **Soğukluk** -Şark tıp ilminde bâzı yemekleri sıcak, bâzılarını ise soğuk kabul ederlerdi. Meselâ bal sıcak, patates soğuk sayılır. Bu yemeklerin sıcak veya soğuk olmalarının önemi yoktur. Onlar sıcaklığı, soğukluğu maddenin taiatında kabul ederlerdi.

149 **Sıcaklık** -Bak.: 148

150 **Calinus** -Galen. Meşhur Yunan tabibi. (Doğ. 130, Öl. 200)

151 **"On altı" (Traktat)** -Galen'in eserinin adı.

152 **Bokrat** -Hippokrat. Eski Yunan hekimi. (M. Ö. 460-377)

153 **Eflâtun** -Platon. Eski Yunan filozofu. (M. Ö. 429-347)

154 **El-Kün el- Fesad** -Varlık ve yokluk hakkında kitap.

155 **Es-Semâü'l-alem** -Gök ve kâinat hakkında kitap.

156 **En-Nefs** -Ruhî keyfiyetler hakkında kitap. Psikoloji.

157 **El-Hissü'l-Mahsus** -Hisler ve duygular hakkında kitap.

158 **El-Hayvanat** -Canlılar hakkında kitap. Biyoloji.

159 **Sirke kurdu** -Böcek adı(?).

OTUZ DÖRDÜNCÜ FESİL

- 160 **Ehkam elmi** -Astrologiya, Münecimlik elmi.
161 **Zic'** -Ulduzların hareketini ve yerlerini gösteren cedvel.
162 **Beşlerin kerdışı** -Burada gece, gündüz, هفته, ay, il.

OTUZ BEŞİNCİ FESİL

- 163 **Sehli-mümtene** -Şerg poetikasında zahiren yazılması asan görünen, lakin o cür yazmaq çoh çetin olan şe're deyilirdi. Bele şe'rlər derin mezmunlu, yığcam, bedii olub asan yadda galan şe'rlər idi. Hamı bele bir şe'r yazmağın "asan" olduğunu hiss edir, lakin yazmaq isterken müveffegiyetsizliye uğrayırdı. Se'dinin şe'rləri sehli-mümtene sayılır.
164 **Mücanis** -Cinas sözler, cinaslar, hemcins sözler.
165 **Mütabig** -Misrada ve beytde bir-birinin qarşılığı olan sözler.
166 **Mütexad** -Tezad sözler, me'naca bir-birine zıd sözler.
167 **Müşakil** -Eyni şekilli sözler, omogramlar.
168 **Müteşabih** -Ohşar sözler, teşbihler.
169 **Müstear** -İstiare, istiareli sözler.

[229]

- 170 **Mükerrer** -Tekrir, te'siri güçlendirmek üçün tekrar edilen söz.
171 **Müreddef** -Rediflenmiş şe'r, gafiyyeden sonra bütün misralarda eyni söz işledilen şe'r növü.
172 **Müzdevec** -Cüt sözler, goşalaşmış sözler.
173 **Müvazene** -Hemvezn, hemaheng olan sözler.

OTUZ DÖRDÜNCÜ FASIL

160 **Ahkâm ilmi** -Astroloji. Müneccimlik ilmi.

161 **Zic'** -Yıldızların hareketini ve yerlerini gösteren cetvel.

162 **Beşlerin kerdîşi** -Burada gece, gündüz, hafta, ay, yıl.

OTUZ BEŞİNCİ FASIL

163 **Sehl-i mümtenî** -Şark şiirinde görünüşte yazılması kolay görünen fakat bu tarzda yazmak çok zor olan şiire denilirdi. Böyle şiirler derin mazmunlu, kısa, bedîf olup kolay hatırda kalan şiirlerdi. Herkes böyle bir şiir yazmanın kolay olduğunu zanneder, fakat yazmak isterken muvaffakiyetsizliğe uğrardı. Sâdî'nin şiirleri sehl-i mümtenî sayılır.

164 **Mücânis** -Cinas sözler, cinaslar, hemcins sözler.

165 **Mütâbık** -Mısrâda ve beyitte birbirinin karşılığı olan sözler.

166 **Mutezad** -Tezat sözler, mânâca birbirine zıt sözler.

167 **Müşâkil** -Aynı şekilli sözler, omoğramlar.

168 **Müteşâbih** -Okşayıcı sözler, teşbihler.

169 **Müsteâr** -İstiâre, istiâreli sözler.

[229]

170 **Mükerrer** -Tekrîr, tesiri güçlendirmek için tekrar edilen söz.

171 **Müreddef** -Rediflenmiş şiir. Kafiye den sonra bütün mısralarda aynı söz kullanılan şiir türü.

172 **Müzdevec** -Çift sözler, iki hâle gelen sözler.

173 **Muvâzene** -Aynı vezin, aynı âhenkte sözler.

- 174 **Müzmer** -Mecazi me'nada işlenen sözler, allegorik sözler.
- 175 **Müselsel** -Silsilevari sözler (behri-tevil kimi).
- 176 **Müseccce'** -Sec'li, ritimli, gafiyeli nesr.
- 177 **Mülevven** -Rengareng, bir nece veznde ohuna bilen şe'r.
- 178 **Müstevi** -Beraber, her terefdan beraber gelen şe'r, dala-gabağa aynı cüre ohuna bilen şe'r.
- 179 **Müveşşeh** -Ereblerde iki gafiyeli, farslarda ise misraların ilk herfleri ohundugda me'na veren şe'r növü.
- 180 **Müvessel** -Birinci misranın sonunda sözü yarımçıg goyub ikinci misranın evvelinde onu tamamlayan şe'r növü.
- 181 **Mügette'** -Kesik, metleli olmayan şe'r, git'e, recez behrinde deyilmiş gısa şe'r. Bütün herfleri ayrı yazılmış metn.
- 182 **Mühelle'** -Hoşa gelmeyen veznde deyilmiş şe'r. Besit behrinde "müstef'ilün" evezine fe'Ulün işlenmiş şe'r.
- 183 **Müstehil** -Zahiren me'nasız, lakin dahilen derin me'nası olan söz, şe'r.
- 184 **Zu-gafiyeteyn** -İkigafiyeli. Her misrasında iki gafiyesi olan şe'r.
- 185 **Recez** -Mezmunu özünü te'riflemeğden ibaret olan şe'r.
- 186 **Megbul** -Tersine yazılmış, çevrilmiş, deyişdirilmiş söz. Eksine, tersine ohundugda istenilen me'nanı veren söz.
- 187 **Müstear** -Bah: 169.
- 188 **Medhname** -Birinin te'rifi için yazılmış şe'r. Birini medh eden şe'r.
- 189 **Gezel** -Birinci iki misrası hemgafiye, sonra gelenleri ise misraaşırı hemgafiye olan aşıgane, hekimane şe'r növü. Gezelde beytlerin sayı 13-den çok olmamalıdır.

- 174 **Müzmer** -Mecazî mânâda kullanılan sözler, allegorik sözler.
- 175 **Müselsel** -Silsilevarî sözler (Bahr-i tavîl gibi).
- 176 **Müseccce'** -Secili, ritimli, kafiyeli nesir.
- 177 **Mülevven** -Rengârenk, bir çok vezinde okunabilen şiir.
- 178 **Müstevî** -Berâber, her taraftan berâber gelen şiir.
- 179 **Müveşşeh** -Araplarda iki kafiyeli, Farslarda ise mısırâların ilk harfleri okunduğu zaman mânâ veren şiir çeşidi.
- 180 **Muvassal** -Birinci mısırânın sonunda sözü yarım bırakıp ikinci mısırânın önünde onu tamamlayan şiir çeşidi.
- 181 **Mukatta'** -Kesik, matla'lı olmayan şiir. Kıt'a, recez bahrinde söylenmiş kısa şiir. Bütün harfleri ayrı yazılmış metin.
- 182 **Muhalle'** -Hoşa gitmeyen vezinde söylenmiş şiir. Basit bahrinde müstefilün yerine fe'Ulün kullanılmış şiir.
- 183 **Müstehil** -Görünüşte mânâsız fakat gerçekte derin mânâsı bulunan söz, şiir.
- 184 **Zû kafiyyeyn** -İki kafiyeli. Her mısırânda iki kafiyesi olan şiir.
- 185 **Recez** -Mazmunu kendisini açıklamaktan ibaret olan şiir.
- 186 **Makul** -Tersine yazılmış, çevrilmiş, değiştirilmiş söz. Aksine, tersine okunduğunda istenilen mânâyı veren söz.
- 187 **Müsteâr** -Bak.: 169.
- 188 **Medihnâme** -Birini methetmek için yazılmış şiir. Birini metheden şiir.
- 189 **Gazel** -Birinci beyti aynı kafiye, sonrakiler ise mısırâ aşırı aynı kafiye olan âşıkâne, hakîmâne şiir çeşidi.

190 **Eruzi** -Burada eruz vezninin ağır ve hoş gelmeyen növ-
leri üzerinde yazılan şe'r nezerde tutulur.

191 **Eruz daireleri** -Eruz vezninde müeyyen prinsip üzre
bir nece behri birleşdiren dörd, beş ve altı daire.

192 **Behr** -Bir nece hemcins vezn növünü birleşdiren eruz
behrlerinden her biri.

[230]

193 **Hezec** -Fars eruzunda esas növü dörd mefA'İlün¹ vez-
ninde olan behr.

194 **Recez** -Fars eruzunda esas növü dörd müstef'ilün vez-
ninde olan behr.

195 **Remel** -Fars eruzunda esas növü üç fA'ilAtün bir fA'i-
lat vezninde olan behr.

196 **Hecezi-mekfuf** -Dörd mefA'İlü vezninde olan hezec
növu.

197 **Hezec-ehreb** -Mef'Ulü mefA'İlün mef'Ulü mefA'İlün
vezninde olan hezec növu.

198 **Recezi-metvi** -Dörd müfte'ilün vezninde olan recez
behr.

199 **Remeli-mehbun** -fA'ilAtün fe'ilAtün fe'ilAtün fe'-
ilün vezninde olan remel növu.

200 **Münserih** -Fars eruzunda esli müstef'ilün mef'UlAtü
müstef'ilün mef'UlAtü vezninde olan behr.

201 **Hefif** -Eslî fA'ilAtün müstef'ilün fA'ilAtün veznin-
de olan behr.

202 **Müzare'** -Fars eruzunda esli mefA'İlün fA'ilAtü me-
fA'İlün fA'İLA vezninde olan behr.

203 **Müzare'i-ehreb** -mef'Ulü fA'ilAtün mef'u (U olmah. A. A.)lü fA'İLA-
tün vezninde olan müzare' növu.

[229, 190 - 230, 203]

190 **Aruzî** -Burada aruz vezninin ağır ve hoş gitmeyen çeşitleri üzerine yazılan şiir nazarda tutulur.

191 **Aruz daireleri** -Aruz vezninde muayyen prensip üzere birçok bahri birleştiren dört, beş ve altı daire.

192 **Bahir** -Aynı cinsten birçok vezin çeşidini birleştiren aruz bahirlerinden her biri.

[230]

193 **Hezec** -Fars aruzunda esas nev'i dört mefA'İlün¹ vezninde olan bahir.

194 **Recez** -Fars aruzunda esas nev'i dört müstefilün vezninde olan bahir.

195 **Remel** -Fars aruzunda esas nev'i üç fA'ilAtün bir fÂ'ilat vezninde olan bahir.

196 **Hecez-i mekfûf** -Dört mefA'İlü vezninde olan hezec nevi.

197 **Hezec-Ahreb** -Mef'Ulü mefA'İlün mef'Ulü mefA'İlün vezninde hezec nevi.

198 **Recez-i matvî** -Dört müfte'ilün vezninde olan recez bahri.

199 **Remel-i mehbûn** -fA'ilAtün fe'ilAtün fe'ilAtün fe'ilün vezninde olan remel nevi.

200 **Munsarih** -Fars aruzunda aslı müstefilün mef'UIAtü müstefilün mef'UIAtü vezninde olan bahir.

201 **Hafif** -Aslı fA'ilAtün müstefilün fA'ilAtün vezninde olan bahir.

202 **Müzâri'** -Fars aruzunda aslı mefa'İlün fA'ilAtü mefa'İlün fA'ila vezninde olan bahir.

203 **Müzâri-i ahreb** -mef'Ulü fA'ilAtün mef'Ulü fA'ilAtün vezninde olan müzâri nevi.

[230, 204 - 231, 218]

- 204 **Mügtezeb** -Eslî mef'UlAtü müstef'ilün mef'UlAtü müstef'ilün vezninde olan behr.
- 205 **Müctes** -Eslî müstef'ilün fA'ilAtün müstef'ilün fa'ilAtün vezninde olan behr.
- 206 **Mütegarib** -Eslî dörd fe'Ulün vezninde olan behr.
- 207 **Seri'** -Eslî müstef'ilün müstef'ilün mef'UlAtü vezninde olan behr.
- 208 **Geribi-ehreb** -mef'Ulü mefA'İlü f'l'ilAtün vezninde olan gerib növü.
- 209 **Münserihi-kebir** -Bah: münserih, 200.
- 210 **Besit** -Eslî müstef'ilün fA'ilün müstef'ilün fA'ilün vezninde olan ereb behri.
- 211 **Medid** -Eslî fA'ilAtün fA'ilün fA'ilAtün fA'iletün vezninde olan ereb behri.
- 212 **Kamil** -Eslî üç mütefA'ilün vezninde olan behr.
- 213 **Vafir** -Eslî üç müfA'iletün vezninde olan behr.
- 214 **Tevil** -Eslî fe'Ulün mefA'İlün fe'Ulün mefA'İlün vezninde olan ereb behri.

1 Tef'ileler içinde büyük A, İ, U herfleri bunların ifade ettiği seslerin uzunluğunu bildirir.

[231]

- 215 **Eruz** -Beytin birinci misrasının son bölümü.
- 216 **Zerb** -Beytin ikinci misrasının son bölümü.
- 217 **Mersiye** -Ölüm, matem ve ya başsağlığı münasibeti ile yazılmış kederli, me'yusane şe'r.
- 218 **Terkidünya** -Dünyadan el çekmek kimi ruh düşkünlü-yü terennüm eden pessimistik şe'rlere.

- 204 **Müktezeb** -Aslı mef'UIAtü müstef'ilün mef'UIAtü müstef'ilün vezninde olan bahir.
- 205 **Müctes** -Aslı müstef'ilün fA'ilAtün müstef'ilün fA'ilAtün vezninde olan bahir.
- 206 **Mütekarib** -Aslı dört fe'Ulün vezninde olan bahir.
- 207 **Seri'** -Aslı müstef'ilün müstef'ilün mef'UIAtü vezninde olan bahir.
- 208 **Karib-i ahreb** -mef'Ulü mefA'İlü fî (A olmalı. A. A.) 'ilÂtün vezninde olan karib nevi.
- 209 **Münsarih-i kebîr** -Bak.: Münsarih, 200.
- 210 **Basit** -Aslı müstef'ilün fA'ilün müstef'ilün fA'ilün vezninde olan Arap bahri.
- 211 **Medid** -Aslı fA'ilAtün fA'ilün fA'ilAtün fA'iletün vezninde olan Arap bahri.
- 212 **Kâmil** -Aslı üç mütefA'ilün vezninde olan bahir.
- 213 **Vafir** -Aslı üç mütefA'iletün vezninde olan bahir.
- 214 **Tavil** -Aslı fe'Ulün mefA'İlün fe'Ulün mefA'İlün vezninde olan Arap bahri.

1 Tef'ileler içinde büyük A, İ, U harfleri bunların ifade ettiği seslerin uzunluğunu bildirir.

- 215 **Aruz** -Beytin birinci mısırânın son bölümü.
- 216 **Darb** -Beytin ikinci mısırânın son bölümü.
- 217 **Mersiye** -Ölüm, mâtem veya başsağlığı münasebetiyle yazılmış kederli, me'yûsâne şiir.
- 218 **Terk-i dünyâ** -Dünyâdan el çekmek gibi ruh düşkünlüğü terennüm eden pessimistik şiirler.

219 **Bistun** -Kırmanşahla hemedan arasında olan meşhur dağın adı. Ereb me'hezlerinde "Behistun", Avrupa me'hezlerinde "Begistun", "Begstun", "Begstan" kimi de tesadüf edilir. Ferhad Şirinin eşgi ile bu dağı yarmışdır. RH ile S. Nefiside ferg var. Biz RH-deki variantı daha düzgün hesab edirik. Tercüme de bu variantdan edilmişdir.

220 **Burag** -Mehemmedin güya me'raca getdiyi ecaib heyvanın (atın?) adı.

221 **Rehş** -Efsanevi Rüstem pehlevanın atının adı.

222 **Şediz** -Şirinin atının adı.

223 **Geside** -Birinci iki misrası hemgafiye (metle'), sonra ise misraaşırı hemgafiye olan medh, te'rif, hecv, hikmet, felsefe, tebietin tesviri ve sair mövzular üzre yazılmış şe'r növü. Beytlerin sayı 19-dan çoh olmalıdır.

224 **Zöhd** -Asketizm, terkidünyalık.

225 **Tövhid** -Monoteizm, tekallahlılık.

OTUZ ALTINCI FESİL

226 **Mütrib** -Sazandar, çalgıcı, hanende, reggas, ümumiyyetle, müsigişinas, "Gabusname"de mütrib sazandar me'nasında, ye'ni hem ohuyub, hem de çalan müsigişinas me'nasında işlenmişdir.

227 **Hosrovani** -Musigide hava adı, mugami-humayun.

228 **Destgah** -Musigi destgahı nezerde tutulur.

229 **Rah** -Sanballı ağır hava, muğam.

230 **Ravi** -Revayet eden.

231 **Maveraennehr** -Ceyhun Nehrinin arhasında şimalşerge doğru olan vilayet.

232 **Bade** -Musigide hava adı, muğam.

233 **İrak** -Musigide hava adı, muğam.

219 **Bistun** -Kirmanşah'la Hemedan arasında bulunan meşhur dağın adı. Arap kaynaklarında Behistun, Avrupa kaynaklarında Begistun, Begstun şekline de tesadüf edilir. Ferhat Şirin'in aşkıyla bu dağı yarmıştır. R. H. ile S. Nefisi'de fark var. Biz R. H. 'deki varyantı daha doğru kabul ettik. Tercüme de bu varyanttan yapılmıştır.

220 **Burak** -Muhammed'in (sav) güyâ Mirac'a çıktığı acayip hayvanın (atın?) adı.

221 **Rahş** -Efsânevî Rüstem pehlivanın adı.

222 **Şediz** -Şirin'in atının adı.

223 **Kaside** -Birinci iki mısraı aynı kafiye (matla'), sonra ise mısra aşırı aynı kafiye olan medih, târif, hiciv, hikmet, felsefe, tabiatın tasviri ve sâir mevzular hakkında yazılmış şiir çeşidi. Beyitlerin sayısı 19'dan fazla olmamalıdır.

224 **Zühd** -Asketizm, terk-i dünyâlık.

225 **Tevhid** -Monoteizm, tek tanrıcılık.

OTUZ ALTINCI FASIL

226 **Mutrib** -Sâzendar, çalğıcı, hânende, rakkas, genellikle mûsikişinas. Kabusnâme'de mutrib, sâzendar mânâsında, yâni hem okuyup hem de çalan mûsikişinas mânâsında kullanılmıştır.

227 **Hosrovânî** -Musikîde makam adı, muğam(enstrümental)-ı hümayun.

228 **Destgâh** -Musikî destgâhı nazarda tutulur.

229 **Rah** -Etkili ağır makam, enstrümental.

230 **Râvî** -Rivayet eden.

231 **Mâverâünnehir** -Ceyhun Nehri'nin arkasında kuzeydoğuya doğru olan vilâyet.

232 **Bade** -Musikîde makam adı, enstrümental.

233 **Irak** -Musikîde makam adı, enstrümental.

[231, 234 - 232, 246]

- 234 **Üşşag** -Musigide hava adı, muğam.
235 **Zirefkende** -Muğam perdesinin adı.
236 **Buselik** -Musigide hava adı, Ebu Selik adlı musigi-
şinas düzeltmiştir, muğam.
237 **İsfahani** -Muğam adı.

[232]

- 238 **Neva** -Ümumiyyetle, avaz, ses, hava. Burada muğam adı.
239 **Beste** -Muğamın sonu, son perde, muğam adı.

OTUZ YEDDİNCİ FESİL

- 240 *Fezlun Memlan* -Şeddadi şahlarından, 375 / 985 - 6 - cı
ilden 422 / 1030 - 31 - ci ile geder hökmdarlığı etmiştir. Bu sülalede
bir gayda olarak ereb adları ana dili gaydalarına esasen müey-
yen fonetik deyişikliklere me'ruz galır ve adlar öz şeklini ve
ses terkiibini deyişirmiş. Ona göre de burada fezl evezine fez-
lun, Mehemmed evezine Memlan yazılmışdır.
241 *Fezlun Ebussuvar* -Fezlunun oğlu Ebussuvar.
242 *Ebulyüsr* -Aranda sipehsalar olmuşdur.
243 *Abbas-Fezl Abbas ibn Abdül Mütellib* -Mehemmedin
emisi.
244 *Abdullah* -Abbasın oğlu, bah: 243.
245 *Gemeri Gürgani* (Gorrani) -Şemsülmealinin saray şai-
ri, cemi 12 beyti me'lumdur.
246 **Nedim** -Saraylarda şah ve soltanların en yakın eyş-
işret dostu hempiyale, bade, kef sirdaşı. Nedimler şahları
darıhmağa goymamalı idiler. Lakin onları telheklerle garış-
dırmamalı. Nedimliyin hüsusi şertleri var idi ki, "Gabusname"-
de de bu barede etraflı danışılır.

[231, 234 - 232, 246]

- 234 **Uşşak** -Musikîde makam adı, enstrümental.
235 **Zirefkende** -Enstrümental perdesinin adı.
236 **Bûselik** -Musikîde makam adı. Ebû Selik adlı
musikîşinas bulmuştur, enstrümental.
237 **İsfahanî** -Makam adı.

[232]

- 238 **Nevâ** -Genellikle âvaz, ses, makam. Burada makam adı.
239 **Beste** -Enstrümentalın sonu, son perde, enstrümental adı.

OTUZ YEDİNCİ FASIL

- 240 *Fazlun Memlan* -Şeddadi şahlarından. 375 / 985 - 6'ncı yıldan 422 / 1030 - 31'inci yıla kadar hükümdarlık yapmıştır. Bu sülâlede bir kaide olarak, Arap isimleri ana dili kaideleri esas alınarak belli fonetik değişikliklere mâruz kalır ve isimler kendi şeklini ve ses terki-bini değiştirmiş.
Buna göre burada Fazl yerine Fazlun, Muhammed yerine Memlan yazılmıştır.
- 241 *Fazlun Ebussuvar* -Fazlun'un oğlu Ebussuvar.
242 *Ebulyüsr* -Aran'da sipahsalar olmuştur.
243 *Abbas-Fazl Abbas ibn Abdülmuttalib* -Hz. Muhammed'in (sav) amcası.
244 *Abdullah* -Abbas'ın oğlu. Bak.: 243.
245 *Kamer-i Gürgânî* (Gurranî) -Şemsülmeâlî'nin saray şâiri, toplam 12 beyti bilinir.
246 **Nedim** -Saraylarda şah ve sultanların en yakın yiyip içme dostu, kadeh arkadaşı, bâde, keyif sırdaşı. Nedimler şahların canlarının sıkılmasına müsaade etmemeliydiler. Fakat onları komedyenlerle karıştırmamalı. Nedimliğin özel şartları vardı ki, Kabusnâme'de bu konu da etraflı anlatılmıştır.

[232, 247 - 233, 256]

OTUZ SEKKİZİNCİ FESİL

247 *Me'mun* -Abbasilerin 8-ci helifesi. 813 - 833 - cü illerde hakimiyet başında olmuştur.

248 *Ebdümelik Ükberi* -Me'munun nedimi.

OTUZ DOGGUZUNCU FESİL

249 *Sec'* -Gafiyeli nesr, ritimli nesr.

250 *Mensur* -Ferman, emr.

251 *Ebu Müslim* -Ebu Müslim Horasani nezerde tutulur. Ebu Müslimin Horasanda galdırdığı üsyan neticesinde hilafet Emevilerin elinden çıkarag Abbasilerin eline geçir (750-ci il). Ebu Müslim bir müddet özü Horasanda emirlik edir. 137 - 754 - 5-ci illerde Abbasi helifelerinden Mensur terefinden aldadılarag heyanetle öldürölür.

252 *Darülhilafe* -Hilafet evi. Abbasilerin dövründe Bağdada verilen ad. Sonralar hilafetin paytahtı harada olurdu-sa, oraya da Darülhilafe adı verilirdi.

253 *Mensuri* -Hüsusi kağız formatının adı.

254 *Bunesr Müşkan* -Soltan Mahmudun refterhana reisi, güzel hettat ve edebiyatşünas olmuştur. 1039 - 40-cı illerde vefat etmişdir. Meşhur Beyhegi onun şagirdi olmuştur.

[233]

255 *الم* -Gur'an ayesinin evvelini gösteren söz, "meger, yohsa" me'nasını verir. Gedim zamanda sirleri çatdırmag üçün bele üsullardan çoh istifade edilmişdir.

256 *Ebubekr Guhustan'ı* -Soltan Mahmudun nedimi olmuştur. Meşhur yazıcı, ereb edebiyatını hüsusile yahşı bilmişdir.

OTUZ SEKİZİNCİ FASIL

247 Me'mun -Abasîler'in 8'inci halifesi. 813 - 833'üncü yıllarda yönetim başında bulunmuştur.

248 Abdülmelik Ukberî -Me'mun'un nedimi.

OTUZ DOKUZUNCU FASIL

249 Secî -Kafiyeli nesir.

250 Mensur -Ferman, emir.

251 Ebû Müslim -Ebû Müslim Horasanî nazarda tutulur.

Ebû Müslim'in Horasan'da çıkardığı isyan neticesinde hilâfet Emevîler'in elinden çıkarak Abbasîler'in eline geçer (750'nci yıl). Ebû Müslim bizzat kendisi Horasan'da emirlik yapar. 137 - 754 - 5'inci yıllarda Abbasî halifelerinden

Mansur tarafından kandırılarak hıyanetle öldürülür.

252 Dârülhilâfe -Hilâfet evi. Abbasîler devrinde Bağdad'a verilen isim. Sonralar hilâfetin merkezi nerede olursa oraya Dârülhilâfe adı verilirdi.

253 Mensurî -Özel kâğıt formatının adı.

254 Bûnasr Müşkân -Sultan Mahmud'un refterhâne reisi. Güzel hattat ve edebiyatşinas olmuştur. 1039 - 40'ıncı yıllarda vefat etmiştir. Meşhur Beyhakî onun talebesi olmuştur.

255 -Kur'an âyetinin öncesini gösteren söz. "Meğer, yoksa" mânâsını verir. Eski zamanda sırları ulaştırmak için böyle usûllerden çok istifâde edilmiştir.

256 Ebûbekir Kuhistanî -Sultan Mahmud'un nedimi olmuştur. Meşhur yazıcı, Arap edebiyatını özellikle iyi bilmiştir.

[233, 257-267]

257 *Bu-Eli Simcur* -Samani emirlerinden olmuş ve bir müddet Horasanda hakimlik etmiş, Samanilerin sipehsaları olmuştur. 378 / 988 - 385 / 995-ci illere gider bu vezifede hizmet etmiş, 387 / 997-ci ilde öldürülmüştür.

258 *Ebdülcabbar Hocani* -Hocanın hetibi.

259 *Ehmed ibn Rafi el-Ye'zubi* -Emiri-Horasanın katibi.

260 *Emiri-Horasan* -Samani şahlarına verilmiş legeblerden biri.

261 *Rebu' ibn Mütehher el-Gesru* -Sahibin meharetli katibi, bah: 262.

262 *Sahib ibn Ebbad Talezani* -Albuyelerin meşhur veziri, bah: 40.

263 **Müzevveri** -İkime'nalı sözdür, hem hestelere verilen çolpa suyuna, hem de özgenin hettini yamsılamagla sahta düzelmiş kağıza (ümumiyyetle, sahtekarlığa) deyilir. Sahib sözün iki me'nalığından burada meharetle istifade etmiştir.

GIRHINCI FESİL

264 *Fehrüddövlə Ebülhesen Eli* -Albuye şahlarından biri. 976 - 997-ci iller arasında şahlıg etmiştir.

265 *Sahib* -bah: 40.

266 *Ebülfezl Be'lemi* -Samani emirlerinden İsmail, Ehmed ve Nesrin veziri olmuştur. Be'lemi tehminen yarım esr vezirlik etmiş (892-938), ölke dolandırmagla beraber edebi yaradıcılığla da meşgul olmuştur. Bir sıra başga eserlerle birlikde o, "Kelile ve Dimne" kitabını da ereb diline tercüme etmiş ve onun dünya şöhetri gazanmasına sebep olmuştur.

267 *Sehl Hocendi* -Hocendin adlı-sanlı me'murlarından biri.

- 257 *Bû Ali Simcur* -Samanî emirlerinden olmuş ve bir müddet Horasan'da hakîmlik yapmış, Samanîler'in sipahsaları olmuştur. 378 / 988 - 385 / 995'inci yıllara kadar bu vazifede hizmet etmiş, 387 / 997'nci yılda öldürülmüştür.
- 258 *Abdülcebbar Hocanî* -Hocan'ın hatibi.
- 259 *Ahmed ibn Rafî el-Ya'zubî* -Horasan emirinin kâtibi.
- 260 *Emir-i Horasan* -Samanî şahlarına verilmiş lakaplardan biri.
- 261 *Rebû ibn Mutahhar el-Gesrû* -Sahib'in maharetli kâtibi. Bak.: 262.
- 262 *Sahib ibn Ebbad Talazanî* -Albuyelerin meşhur veziri. Bak.: 40.
- 263 **Müzevverî** -İki mânâlı sözdür. Hem hastalara verilen çorba suyuna, hem de başkasının yazısını taklit etmekle sahte düzenlenmiş kâğıta (genellikle sahtekârlığa) denir. Sahib sözün iki mânâlı olmasından burada maharetle ifade etmiştir.

KIRKINCI FASIL

- 264 *Fahrüddeve Ebülhasan Ali* -Albuye şahlarından biri. 976 - 997'nci yıllar arasında şahlık yapmıştır.
- 265 *Sahib* -Bak.: 40.
- 266 *Ebülfazl Be'lemî* -Samanî emirlerinden İsmail, Ahmed ve Nasr'ın veziri olmuştur. Be'lemî tahminen yarım asır vezirlik yapmış (892-938), ülke geçindirmekle beraber edebî yaratıcılıkla da meşğul olmuştur. Bir ara başka eserlerle beraber Kelile ve Dimne kitabını da Arap diline tercüme etmiş ve onun dünya şöhreti kazanmasına vesile olmuştur.
- 267 *Sehl Hocendî* -Hocend'in adlı sanlı memurlarından biri.

268 *Süleyman ibn Yehya-es-Soğani (Çoğani)* -Ereblerde "ç" olmadığından onu sad ile evez etmişler. Çoğan-Termez, Belh ve onlara yakın olan yerlere deyilerdi.

GIRH BİRİNCİ FESİL

269 **Sipehsalarlıg** -Ordu başçısı olmag, sergerdelik.

270 **Salar** -Ordu komandiri, ali rütbeli zabit.

271 **Serheng** -Polk komandiri, polkovnik.

272 *Escedi* -bah: 50.

GIRH İKİNCİ FESİL

273 *Soltan Toğrul Bey* -Rükieddin Ebu Talib Toğrul - selçug türklerindedir. 1037-ci ilde Geznevileri meğlub ederek 1038-ci ilde hakimiyeti öz eline geçirir, 1063-cü ilde ölmüştür.

274 **Amil** -Me'mur, vali, vergi toplayan.

278 **Nesa ve Baverd** -Horasan vilayetinde yer adları.

276 **Gelebe bağı** -Soltan Mahmudun bağlarından birinin adı. Soltan Mahmud burada defn edilmiştir. Gezne şehrinin yakınlığındadır.

277 *Mes'ud* -Soltan Mahmudun oğlu. Geznevilerin 5-ci şahı olub 1030-1041/2-ci iller arasında hökmdarlıg etmiştir.

278 **Ferave** -Nesa yakınlığında gesebe adı.

279 *Soltan Modud* -Geznevilerin 6-cı şahı, Soltan Mes'udun oğlu. 1041 / 2 - 1048 / 9-cu illerde hökmdarlıg etmiştir.

280 *Fehrüddövla* -Albuye sülalesinden Ezüdüddövlenin gardaşı.

281 *Ezüdüddövla* -Albuye sülalesinin 5-ci ve en şöretli hökmdarı. Ebu Şüca' ve Fena Hosrov (Penah Hosrov) adı altında da meşhurdur. 944 / 5 - 982 / 3-cü illerde şahlıg etmiştir.

268 *Süleyman ibn Yahya es-Soğanî (Çoğanî)* -Araplar'da "ç" olmadığından onu sad ile yazmışlar. Çoğan, Termez, Belh ve onlara yakın olan yerlere denilirdi.

KIRK BİRİNCİ FASIL

269 **Sipahsalarlık** -Ordu başçısı olmak, sergerdelik.

270 **Salar** -Ordu komutanı, yüksek rütbeli zâbit.

271 **Serhenk** -Alay komutanı, alay.

272 *Escedi* -Bak.: 50.

KIRK İKİNCİ FASIL

273 *Sultan Tuğrul Bey* -Rükneddin Ebû Talib Tuğrul. Selçuk Türklerindendir. 1037'nci yılda Gazneliler'i mağlup ederek 1038'inci yılda hâkimiyeti kendi eline geçirir. 1063'üncü yılda ölmüştür.

274 **Âmil** -Memur, vali, vergi toplayan.

275 **Nesa ve Baverd** -Horasan vilâyetinde yer isimleri.

276 **Gelebe bağı** -Sultan Mahmud'un bağlarından birinin adı. Sultan Mahmud burada defnedilmiştir. Gazne şehrinin yakınlarındadır.

277 *Mes'ud* -Sultan Mahmud'un oğlu. Gazneliler'in beşinci şahı olup 1030 - 1041 / 2'nci yıllar arasında hükümdarlık yapmıştır.

278 **Ferave** -Nesa yakınlarında kasaba adı.

279 *Sultan Modud* -Gazneliler'in altıncı şahı. Sultan Mes'ud'un oğlu. 1040 / 2 - 1048 / 9'uncu yıllarda hükümdarlık yapmıştır.

280 *Fahrüddevle* -Albuye sülâlesinden Ezüdeddevle'nin kardeşi.

281 *Ezüdeddevle* -Albuye sülâlesinin beşinci ve en şöhretli hükümdarı. Ebû Şüca' ve Fena Hüsrev (Penah Hüsrev) adıyla da meşhurdur.

944 / 5 - 982 / 3'üncü yıllarda şahlık yapmıştır.

[234, 282 - 235, 292]

282 *Hesen Firuzan* -Deylem hökmdarı. 901-ci ilde Samani goşunları ile vuruşmada öldürülmüştür.

283 *Ebdürrezag ibn Hesen el-Meymendi* -Soltan Mahmud ve Soltan Mes'udun veziri olmuş meşhur Hesen Meymendinin oğlu. Soltan Modud ve ondan sonraki Geznevi şahlarının veziri.

284 *Eli ibn Rebi'* -Modudun hizmetçisi.

285 *Fir'on* -Gur'andakı revayete göre allahlıg iddiası etmiş Misir şahı. Musanın dövründe yaşamışdır.

GIRH ÜÇÜNCÜ FESİL

286 **Cavanmerd** -Comerd, alicenab adam.

GIRH DÖRDÜNCÜ FESİL

287 **Hüsusi ünsür** -Esas dörd ünsür olan: su, od, torpag ve havadan elave bir de "hüsusi", ya be'zi hallarda deyildiği kimi, "beşinci ünsürün" olduğunu da gebul edir ve Güneşin zatının mehz bu "hüsusi" ünsürden emele geldiği ehtimalını ireli sürdüler.

288 **Hicab, hecab** -Örtük, perde, diafragma, heya, utanmag.

289 **Eyyar** -bah: 125.

290 *Ebulgasım Ebulkerim Güşeyri* -Öz esrinin görkemli sufi şeyhlerinden olub, terigeti şerietle yahınlaşdırmağa se'y göstermiş ve çohlu migdarda yazdığı risaleleri ile şöhet tapmışdı (986-1074).

291 *Ebulhesen el-Mügeddesi* -Dövrünün meşhur sufi alimlerinden, "Beyan-üs-sefa" kitabının müellifi.

[235]

292 *Ebu-Mensur-ed-Demeşgi* -Dövrünün sufi alimlerinden, "Ezemet" adlı kitabın müellifi.

[234, 282 - 235, 292]

282 *Hasan Firuzan* -Deylem hükümdarı. 901'inci yılda Samanî askerleriyle savaşırken öldürülmüştür.

283 *Abdürrezzak ibn Hasan el-Meymendî* -Sultan Mahmud ve Sultan Mes'ud'un veziri olmuş meşhur Hasan Meymendî'nin oğlu. Sultan Modud ve ondan sonraki Gazne şahlarının veziri.

284 *Ali ibn Rebi* -Modud'un hizmetçisi.

285 *Fir'avun* -Kur'ân'daki rivayete göre Allahlık iddiasında bulunmuş Mısır şahı. Musa'nın devrinde yaşamıştır.

KIRK ÜÇÜNCÜ FASIL

286 *Civanmert* -Cömert, âlicenap adam.

KIRK DÖRDÜNCÜ FASIL

287 **Hususî unsur** -Esas dört unsur olan: Su, ateş, toprak ve havaya ilâveten bir de hususî, ya da bâzı durumlar da denildiği gibi "beşinci unsur"un olduğunu da kabul eder ve güneşin zâtının bu "hususî" unsurdan meydana geldiğini ileri sürerlerdi.

288 **Hicab, hecab** -Örtük, perde, diafrağma, haya, utanmak.

289 **Ayyar** -Bak.: 125.

290 *Ebulkasım Ebulkerim Güşeyrî* -Kendi asrının görkemli sufi şehirlerinden olup, tarikatı şeriatla yakınlaştırmaya gayret göstermiş ve çok miktarda yazdığı risaleleriyle şöhret bulmuştu (986-1074).

291 *Ebulhasan el-Mukaddesî* -Devrinin meşhur sufi âlimlerinden, Beyanü's-Safâ kitabının müellifi.

[235]

292 *Ebû Mansur ed-Demeşgî* -Devrinin sufi âlimlerinden, "Azamet" adlı kitabın müellifi.

293 *Ebülhesen Eli ibn Ehmed Vahid Nişaburi* -Dövrünün görkemli şerietşünası olmuş, Gur'anı tesfir etmekte şöhret tapmıştır. J. E. Bertelsin fikrine göre, "Gabusname"de adı çeki len eseri elm alemine helelik me'lum deyildir.

294 *Ehi Ferruh Zehgani* -Beşinci esr hicri ürefasının en meşhurlarından biridir. 450 / 1058 - 59-cu illerde vefat etmiştir.

295 *Hanegan (Hahrah)* -Dervişlerin, rindlerin cema' (musigi meclisleri) için toplandıları yer. Dervişlerin hirge yırtıb vecde gelmeleri esasen bele yerlerde olardı. Hanegah Şerg edebiyatında sufiyane yazılmış şe'rlerde hemişe mescide garşı goyulur..

296 *Came'* -Sufilerin teşkilatı, sufi cemiyetleri, be'zen ise çohlug nezerde tutulur.

297 *Keffare* -Günahı yumag için edilen yahşılıg, veril en pul, çekilen ezab-eziyyet ve s.

298 *Şibli-Ebubekr Ce'fer ibn Yusuf Şibli Horasani* - Üçüncü esr hicri sufi şeyhlerinden biri (247 / 861 - 2 - 334 / 945 - 6) Hele indi de megberesi Bağdadda ziyaretgah sayılır.

299 *Mürid* -Şeyhlerin, ruhani başçılarının, mürşidlerin ardınca geden fanatik adamlar. Mürşidlerin terigetini davam etdiren şagird.

300 *Erestu, Erestun* -Aristotel. Meşhur yunan ensiklopedisi alim ve filozofu (er. ev. 384-322).

293 *Ebulhasan Ali ibn Ahmed Vahid Nişaburî* -Devri-
nin görkemli şeriatşinası olmuş, Kur'ân'ı tefsir etmekle
şöhret bulmuştur. J. E. Bertels'in kanaatine göre,

Kabusnâme'de adı verilen eseri ilim âlemince şimdilik
mâlum değildir.

294 *Ahî Ferruh Zehganî* -Hicrî beşinci asır âriflerinin en
meşhurlarından biridir. 450 / 1058 - 59'uncu yıllarda vefat etmiştir.

295 *Hânegân (Hahrah)* -Dervişlerin, rindlerin cema'
(musikî meclisleri) için toplandıkları yer. Dervişlerin hırka
yırtıp vecde gelmeleri, esasen böyle yerlerde olurdu.

Hânegâh Şark edebiyatında sufîyâne yazılmış şiirlerde de-
vamlı mescide karşı koyulur.

296 *Câmi'* -Sufîlerin teşkilâtı, suffî cemiyetleri. Bâzen de
çokluk nazarda tutulur.

297 *Keffare* -Günahı temizlemek için yapılan iyilik, ve-
rilen para, çekilen azap, eziyet ve saire.

298 *Şiblî Ebûbekir Cafer ibn Yusuf Şiblî Horasanî* -
Hicrî üçüncü asrın suffî şeyhlerinden biri (247 / 861 - 2

334 / 945 - 6) Şimdi bile mezarı Bağdat'ta ziyaretgâh kabul edilir.

299 *Mürîd* -Şeyhlerin, ruhanî liderlerin, mürşitlerin pe-
şinden giden fanatik adamlar. Mürşitlerin tarikatını devam
ettiren talebe.

300 *Erestu, Erestun* -Aristotel. Meşhur Yunan ansiklo-
pedisi âlim ve filozofu (M. Ö 384-322).

MÜNDERECAT

"Gabusname" ve onun müellifi hakkında.....	3
Mügeddime.....	17
Birinci fesil. Allahı derk etmek yolu hakkında.....	20
İkinci fesil. Peyğemberlerin yaranması hakkında.....	22
Üçüncü fesil. Ne'met sahiblerine minnetdarlık hakkında.....	25
Dördüncü fesil. İmkân olduğca itaetin artırılması hakkında.....	29
Beşinci fesil. Ata ve anaya hörmet hakkında.....	32
Altıncı fesil. Tevazö ve biliyin artırılması hakkında.....	35
Yedinci fesil. Natıglık mehareтини artırmag hakkında.....	46
Sekkizinci fesil. Nuşirevan Adilin nesihetlerinin hatırladılması hakkında.....	54
Doguzuncu fesil. Gocalıg ve cavanlıg gaydaları hakkında.....	58
Onuncu fesil. Özünü idare etmek ve yemek gaydaları hakkında.....	64
On birinci fesil. Şerab içmek gaydaları ve onun şartleri hakkında.....	66
On ikinci fesil. Gonag etmek, gonag getmek ve onların şartleri hakkında.....	69
On üçüncü fesil. Zarafat, nerd, şahmat ve onların şartleri hakkında.....	74
On dördüncü fesil. Eşgbazlıg ve onun gaydaları hakkında.....	76
On beşinci fesil. Kef çekmek gaydaları hakkında.....	81
On altıncı fesil. Hamama getmek gaydaları hakkında.....	83
On yedinci fesil. Yuhu ve istirahat hakkında.....	85
On sekkizinci fesil. Ova getmek hakkında.....	88
On doguzuncu fesil. Çovkan oyunu hakkında.....	90
İyirminci fesil. Döyüş hakkında.....	92
İyirmi birinci fesil. Möl-dövlet toplamag gaydaları hakkında.....	95
İyirmi ikinci fesil. Emanet sahlamag hakkında.....	99
İyirmi üçüncü fesil. Gul almag ve onların şartleri hakkında.....	102

İÇİNDEKİLER

"Kabusnâme" ve onun müellifi hakkında.....	3
Mukaddime.....	17
Birinci fasıl. Allah'ı anlamak yolu hakkında.....	20
İkinci fasıl. Peygamberlerin övülmesi hakkında.....	22
Üçüncü fasıl. Nimet sahiplerine minnettarlık hakkında.....	25
Dördüncü fasıl. İmkân oldukça itaatın artırılması hakkında.....	29
Beşinci fasıl. Baba ve anaya hürmet hakkında.....	32
Altıncı fasıl. Tevazu ve bilginin artırılması hakkında.....	35
Yedinci fasıl. Konuşma maharetini artırmak hakkında.....	46
Sekizinci fasıl. Nuşirevan-ı Âdil'in nasihatlarının hatırlatılması hakkında.....	54
Dokuzuncu fasıl. İhtiyarlık ve gençlik kaideleri hakkında.....	58
Onuncu fasıl. Kendini idare etmek ve yemek kaideleri hakkında.....	64
On birinci fasıl. Şarap içmek kaideleri ve onun şartları hakkında.....	66
On ikinci fasıl. Misafir kabul etmek, misafir gitmek ve onların şartları hakkında.....	69
On üçüncü fasıl. Zerâfet, tavla, satranç ve onların şartları hakkında.....	74
On dördüncü fasıl. Âşıklık ve onun kaideleri hakkında.....	76
On beşinci fasıl. Keyf çekmek kaideleri hakkında.....	81
On altıncı fasıl. Hamama gitmek kaideleri hakkında.....	83
On yedinci fasıl. Uyku ve istirahat hakkında.....	85
On sekizinci fasıl. Ava gitmek hakkında.....	88
On dokuzuncu fasıl. Çovkan oyunu hakkında.....	90
Yirminci fasıl. Dövüş hakkında.....	92
Yirmi birinci fasıl. Mal-devlet toplamak kaideleri hakkında.....	95
Yirmi ikinci fasıl. Emanet saklamak hakkında.....	99
Yirmi üçüncü fasıl. Köle almak ve onların şartları hakkında.....	102

İyirmi dördüncü fesil. Ev ve torpag almag haggında.....	107
İyirmi beşinci fesil. At almag haggında.....	109
İyirmi altıncı fesil. Evlenmek haggında.....	113
İyirmi yeddinci fesil. Övrad terbiye etmek ve onların gaydaları haggında.....	116
İyirmi sekkizinci fesil. Dost seçmek ve onun gaydaları haggında.....	122
İyirmi dogguzuncu fesil. Düşmeden ehtiyatlı olmag haggında.....	126
Otuzuncu fesil. Ceza vermek ve efv etmek gaydaları haggında.....	132
Otuz birinci fesil. Elm öğrenmek ve fegihlik haggında.....	136
Otuz ikinci fesil. Ticaret haggında.....	144
Otuz üçüncü fesil. Tibb elmi gaydaları haggında.....	151
Otuz dördüncü fesil. Nücum ve hendese elmi haggında.....	158
Otuz beşinci fesil. Şairlik gaydaları haggında.....	161
Otuz altıncı fesil. Musigişünaslıg gaydaları haggında.....	165
Otuz yeddinci fesil. Şaha hidmet etmek haggında.....	169
Otuz sekkizinci fesil. Nedimlik gaydaları haggında.....	173
Otuz dogguzuncu fesil. Katibliyin gaydaları ve şartleri haggında.....	176
Gırhıncı fesil. Şaha vezirlik şartleri haggında.....	183
Gırh birinci fesil. Sipehsalarlıg gaydaları ve şartleri haggında.....	188
Gırh ikinci fesil. Şahlıg gaydaları ve şartleri haggında.....	191
Gırh üçüncü fesil. Kendçilik ve başga bildiyin peşelerin gaydaları haggında.....	201
Gırh dördüncü fesil. Cavanmerdlik gaydaları haggında.....	203
Geyd ve şerhler.....	218

Yirmi dördüncü fasıl. Ev ve toprak almak hakkında.....	107
Yirmi beşinci fasıl. At almak hakkında.....	109
Yirmi altıncı fasıl. Evlenmek hakkında.....	113
Yirmi yedinci fasıl. Evlat terbiye etmek ve onların kaideleri hakkında.....	116
Yirmi sekizinci fasıl. Dost seçmek ve onun kaideleri hakkında.....	122
Yirmi dokuzuncu fasıl. Düşmana karşı ihtiyatlı olmak hakkında.....	126
Otuzuncu fasıl. Ceza vermek ve affetmek kaideleri hakkında.....	132
Otuz birinci fasıl. İlim öğrenmek ve fakihlik hakkında.....	136
Otuz ikinci fasıl. Ticaret hakkında.....	144
Otuz üçüncü fasıl. Tıp ilmi kaideleri hakkında.....	151
Otuz dördüncü fasıl. Yıldız ve geometri ilmi hakkında.....	158
Otuz beşinci fasıl. Şâirlik kaideleri hakkında.....	161
Otuz altıncı fasıl. Musikîşinashk kaideleri hakkında.....	165
Otuz yedinci fasıl. Şaha hizmet etmek hakkında.....	169
Otuz sekizinci fasıl. Nedimlik kaideleri hakkında.....	173
Otuz dokuzuncu fasıl. Kâtibliğin kaideleri ve şartları hakkında.....	176
Kırkıncı fasıl. Şaha vezirlik şartları hakkında.....	183
Kırk birinci fasıl. Sipahsalarlık kaideleri ve şartları hakkında.....	188
Kırk ikinci fasıl. Şahlık kaideleri ve şartları hakkında.....	191
Kırk üçüncü fasıl. Köylülük ve başka bildiğin mesleklerin kaideleri hakkında.....	201
Kırk dördüncü fasıl. Civanmertlik kaideleri hakkında.....	203
Kayıt ve şerhler.....	218

3. METNİN DİL ÖZELLİKLERİ

3.1. Ses Bilgisi (Phonetics)

3.1.1. Alfabe

Azeri Türkçesi, Türk dünyasında Türkiye Türkçesi'ne en yakın şivedir. Azerbaycan Türkleri, Türk Dili'nin Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Gökoğuz Türkçesi'nin de içinde bulunduğu Oğuz grubu şivesini konuşurlar.

Alfabeleri 1929'a kadar Arap harfleriydi. 1926 - 1939 yılları arasında Latin harfli alfabeğe geçtiler. 1939'daysa bütün SSCB'de Kiril veya Rus alfabesi diye isimlendirilen alfabeği kullanmak mecbur edildi. Kabusnâme de bu alfabeğe yazılmıştır.

Azerbaycan Türkçesi'nde 9 ünlü (sesli), 23 ünsüz (sessiz) olmak üzere toplam 32 harf vardır. Türkiye Türkçesi'nden farkı üç sestir: "hı (h)", "gayın (g)" ve "kapalı e (e)"...

h (hı) sesi gırtlaktan söylenen hırıltılı h'dır. g (gayın) ise sadece kalın ünlülerin yanında bulunan ve bizimkinden daha kuvvetli telâffuz edilen bir gırtlak sesidir. Türkiye Türkçesi'nde ince ünlülerin yanında kullandığımız ğ ise Azerbaycan Türkçesi'nde daima y'dir.

Ayrıca Azerbaycan Türkçesi, yazı dilinde "kapalı e (e)"yi gösteren tek Türk şivesidir. Uzun ünlülere (â, û, î) gösterilmez.

3.1.2. Ünlüler

Azerbaycan Türkçesi 9 ünlüye sahiptir: a, e, e (kapalı e), ı, i, o, ö, u, ü.

	Arka	Ön	Arka	Ön
Düz ünlüler	a	e, e	ı	i
Yuvarlak ünlüler	o	ö	u	ü
	G e n i ş		D a r	

3. 1. 2. 1. Kelime Tabanında Ünlü Dizisi Türleri

a - a		
adlan-	"isimlen-"	(111: 26/7)
aldat-	"kandır-"	(201: 14/2)
ana	"anne"	(216: 32/6)
anla-	"anla-"	(217: 24/7)
arvad	"kadın"	(112: 23/2)
ata	"baba"	(217: 3/1)
bacar-	"becer-"	(216: 28/3)
başga	"başka"	(207: 37/1)
cavan	"genç, delikanlı"	(192: 14/1)
damla	"damla"	(215: 1/7)
danla-	"azarla-"	(207: 31/6)
gabag	"ön, karşı"	(111: 29/9)
gadağan	"yasak"	(210: 1/1)
gara	"kara, siyah"	(110: 1/4)
gardaş	"kardeş"	(209: 16/3)
gazan-	"kazan-"	(133: 42/6)
gaşgabag	"hiddetli, sinirli"	(165: 4/6)
paltar	"elbise"	(109: 8/6)
sahla-	"koru-, sakla-"	(109: 6/7)
sakkal	"sakal"	(192: 25/4)
yalan	"yalan"	(203: 14/1)
yarat-	"meydana getir-"	(204: 11/2)

a - ı

açığ	"açık"	(205: 14/9)
ağıl	"akıl"	(216: 29/8)

ağır	"ağır"	(160: 30/1)
arıg	"temiz"	(112: 8/2)
ayıg	"ayık"	(214: 33/4)
bağışla-	"bağışla-"	(214: 43/4)
danış-	"tanış-"	(109: 11/3)
gabıg	"kabuk"	(127: 5/5)
gabırđa	"kabunga"	(110: 2/3)
gadın	"kadın"	(207: 4/2)
galdır-	"kaldır-"	(110: 30/1)
gapı	"kapı"	(214: 37/2)
gayır-	"kayır-"	(119: 1/3)
tanı-	"tanı-"	(213: 26/3)
yahşı	"iyi, güzel"	(110: 14/5)
yalnız	"yalnız"	(214: 1-8)
yazıg	"zavallı"	(207: 26/4)

e - e

benze-	"benze-"	(148: 22/2)
beyen-	"beğen-"	(217: 18/4)
bezek	"ss, zinet"	(113: 11/2)
dere	"dere"	(149: 13/6)
ezber	"ezber"	(164: 23/2)
gerek	"gerek"	(151: 1/6)
tepe	"tepe"	(149: 11/6)
yeher	"eyer"	(111: 15/5)
yene	"yine"	(119: 40/6)

e - i

çetin	"zor, çetin"	(109: 11/1)
demir	"demir"	(118: 43/1)
esirge-	"esirge-, koru-"	(113: 2/6)
eyri	"eğri"	(111: 24/3)
gemi	"gemi"	(117: 29/2)

geniş	"geniş"	(109: 18/10)
geri	"geri"	(180: 39/5)
getir-	"getir-"	(143: 6/4)
sekkiz	"sekiz"	(151: 16/1)
teplik	"tekme"	(111: 31/7)

e - e

bele	"böyle"	(140: 23/4)
ele	"öyle"	(109: 3/7)
gece	"gece"	(110: 35/4)
neçe	"nasıl, nice"	(109: 13/1)
ele-	"eyle-"	(127: 18/8)

e - i

deyil	"değil"	(118: 36/7)
elçi	"elçi"	(114: 17/5)
eşit-	"iştir-"	(110: 38/6)
geniş	"geniş"	(109: 21/5)

o - a

dodag	"dudak"	(213: 1/4)
goca	"ihtiyar, yaşlı"	(217: 13/6)
goçag	"yiğit"	(117: 32/6)
gonag	"konak"	(116: 5/1)
oğlan	"oğlan"	(216: 22/4)
ohşa-	"benze-"	(153: 1/1)
otag	"otağ"	(197: 41/4)
oynak	"eklem"	(111: 28/5)
sonra	"sonra"	(216: 33/1)
toplan-	"toplan-"	(204: 2/5)
torpag	"toprak"	(151: 13/8)

o - u

doğru	"doğru"	(129: 21/1)
gonşu	"komşu"	(201: 17/3)
gorhu	"korku"	(208: 39/4)
goşun	"ordu"	(177: 33/1)
govun	"kavun"	(127: 5/4)
oğru	"hırsız"	(193: 9/1)
oruç	"oruç"	(212: 5/17)
otur-	"otur-"	(216: 9/6)
ovlağ	"av hayvanları yeri"	(117: 1/2)
pozul-	"bozul-"	(204: 23/2)
soyug	"soğuk"	(204: 12/3)
sovur-	"savur-"	(129: 26/3)
tohun-	"dokun-"	(204: 30/1)
yohsul	"yoksul"	(216: 11/8)
yohuş	"yokuş"	(111: 22/10)

ö - e

çörek	"ekmek, kazanç"	(206: 5/5)
gödek	"kısa"	(177: 8/6)
görkem	"ihtişam"	(159: 23/4)
gözel	"güzel"	(162: 5/3)
hörek	"yemek, pilav"	(181: 36/6)
kömek	"yardım"	(186: 9/5)
öçeş-	"münakaşa et-, çekiş-"	(130: 41/5)
ölke	"ülke"	(187: 29/2)
öyren-	"öğren-"	(181: 3/5)
öyret-	"öğret-"	(198: 3/6)
özge	"başka"	(129: 29/2)

ö - ü

böyük	"büyük"	(198: 36/1)
-------	---------	-------------

döyül-	"dövül-"	(145: 11/6)
könül	"gönül"	(120: 35/4)

i - a

bıçag	"bıçak"	(127: 5/2)
dırnag	"tırnak"	(111: 17/11)
hırdaçılıg	"hurdacılık"	(183: 15/8)
sıra	"peşpeşe ol-"	(110: 25/4)

i - i

gırmızı	"kırmızı"	(110: 17/8)
gızıl	"altın"	(190: 8/2)
pırpız	"dik vaziyette"	(111: 18/5)
sırtıg	"arsız, utanmaz"	(142: 32/4)
yihıl-	"yıkıl-"	(111: 15/4)

i - a

inan-	"inan-"	(209: 27/2)
-------	---------	-------------

i - e

dinle-	"dinle-"	(166: 10/6)
gizle-	"gizle-"	(114: 24/2)
ireli	"ileri"	(189: 4/4)
iste-	"iste-"	(166: 19/5)
tike	"küçük parça"	(190: 6/7)
yyiyelen-	"sahiplen-"	(194: 5/3)
zirek	"becerikli"	(146: 2/3)

i - i

igid	"yiğit"	(174: 34/2)
indi	"şimdi"	(184: 20/8)
isti	"sıcaklık"	(204: 14/6)

kiçik	"küçük"	(172: 19/1)
kimi	"gibi"	(179: 7/4)
kirpik	"kirpik"	(111: 3/6)
iyirmi	"yirmi"	(163: 30/1)

u - a

bucag	"köşe"	(160: 30/5)
burah-	"bırak-"	(158: 6/1)
gulağ	"kulak"	(166: 8/10)
şumla-	"toprağı sür-"	(201: 9/6)
uca	"yüksek"	(192: 23/7)
uşag	"çocuk"	(202: 13/7)
utan-	"utan-"	(216: 3/4)
uzag	"uzak"	(209: 10/8)

u - u

uğur	"uğur"	(111: 10/1)
ulduz	"yıldız"	(203: 21/1)
uzun	"uzun"	(162: 2/3)
vuruş-	"vuruş-"	(188: 12/4)
yuhu	"uyku"	(195: 14/3)

ü - e

büdre-	"tökezle-"	(110: 40/8)
güneş	"güneş"	(204: 15/5-6)
küren	"kızıl"	(110: 12/1)
ürek	"yürek, kalp"	(202: 26/6)
yüyen	"gem"	(118: 43/6)

ü - ü

bütün	"bütün"	(214: 14/3)
gündüz	"gündüz"	(179: 19/6)

sümük	"kemik"	(111: 30/3)
üçün	"için"	(181: 11/4)
yüngül	"hafif"	(165: 5/6)

3. 1. 2. 2. Ünlü Değişmeleri

Azeri Türkçesi'nin karakteristik özelliği olarak, "e" ile "i" arasındaki "kapalı e" s bazı Anadolu ağızlarındaki gibi korunmuştur:

de-	"de-, söyle-"	(109: 5/2)
en	"genişlik, en"	(110: 2/2)
et-	"et-"	(110: 3/4)
ev	"ev"	(199: 1/4)
ver-	"ver-"	(113: 17/9)
yer	"yer"	(136: 17/1)
keç-	"geç-"	(152: 27/6)
neçe	"nice, nasıl"	(142: 19/3)
seç-	"seç-"	(137: 27/6)
yetir-	"getir-"	(172: 6/8)

"ı" ünlüsü ön ses olarak bulunmaz, dış konsonantları yanında telâffuzun kolaylaşması yüzünden "i" ile karşılanır:

islat-	"ıslat-"	(156: 1/3)
isti	"sıcaklık, ısı"	(204: 14/6)
işig	"ışık"	(195: 28/1)

Dudak ve dış konsonantı olan "v"nin önündeki düz ünlüler yuvarlaklaşma temayüt gösterir:

Firdovsî	"Firdevsî"	(Dipnot 126: 1/2)
govun	"kavun"	(127: 4/3)

Hosrovani	"Hüsrevanî"	(165: 9/3)
Novruz	"Nevruz"	(111: 36/3)
ovlag	"av hayvanları yeri"	(117: 1/2)
sovur-	"savur-"	(129: 26/3)
tovuz	"tavus"	(148: 14/7)

Daralma

deşik	"delik, çukur"	(129: 37/2)
dünen	"dün"	(111: 38/5)
ev	"ev"	(113: 1/3)

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi

bele	"böyle"	(140: 23/4)
ele	"öyle"	(109: 3/7)
gonag	"konuk, misafir"	(116: 5/1)
kiçik	"küçük"	(120: 6/1)

Dar ünlülerin genişlemesi

get-	"git-"	(124: 1/5)
geymet	"kıymet"	(109: 3/4)
gonag	"konuk, misafir"	(116: 5/1)
e'tibarlı	"itibarlı"	(147: 30/6)
mehriban	"mihriban"	(114: 4/1)
tabe	"tâbi"	(113: 13/7)

Arapça ve Farsça kaynaklı kelimelerdeki kalın ünlüler, ince olarak telâffuz edilir:

nitg	"nutuk, konuşma"	(109: 12/5)
teref	"taraf"	(112: 17/4)
düşmen	"düşman"	(126: 20/3)
mehv et-	"mahv et-"	(127: 14/3-4)
hesis	"hasis"	(134: 25/4)

ünsür	"unsur"	(154: 14/3)
tebiet	"tabiat"	(163: 18/2)
geside	"kaside"	(163: 19/5)
megsed	"maksad"	(198: 1/4)
güvve	"kuvve"	(204: 6/1)

Yabancı kaynaklı kelimelerde ince ünlülerin kalın olarak telâffuzuna da rastlan

davamlı	"devamlı"	(147: 34/5)
salam	"selâm"	(147: 24/7)

Ünlü elenmesi

dama-dama	"damla damla"	(149: 16/5-6)
-----------	---------------	---------------

Bâzı yabancı kelimelerde kök hece ünlüsü düşer:

elm	"ilim"	(153: 34/3)
emr	"emir"	(157: 1/5)
esl	"asıl"	(203: 16/4)
gism	"kısım"	(153: 34/5)
hökmdar	"hükümdar"	(196: 10/2)
padşah	"pâdişah"	(199: 41/3)
üzvler	"uzuvlar"	(151: 18/5)
zıkr	"zikir"	(152: 9/4)

Erime örneklerine de rastlanır (Ünsüz elenmesi):

ilan	"yılan"	(148: 31/6)
ilde	"yıldı"	(150: 7/1)
imdi	"şimdi"	(153: 36/8)
itir-	"yitir-"	(152: 37/5)
iyirmi	"yirmi"	(140: 33/6)
üzünden	"yüzünden"	(152: 38/6)

Eklerin farklı kullanımından bâzı ünlü düşmesi örneklerine rastlanır:

ağzı	"ağız+ı"	(156: 5/1)
sayca	"sayıca"	(153: 6/2)
eks halde	"eks-i halde"	(137: 12/2-3)

3. 1. 2. 3. Ünlü Uyumları

Türkiye Türkçesi'nden daha ileri bir damak uyumu vardır. Bizde belirtme sıfatı yapan + ki âitlik eki, + KI (+ gı, + gi, + ki, + ku) şeklinde her iki ünlü uyumuna girer

aralarındaki	"aralarındaki"	(204: 22/8)
arasındaki	"arasındaki"	(206: 21/3)
aşağıdaki	"aşağıdaki"	(145: 34/3)
bazardaki	"pazardaki"	(202: 8/4)
haggımızdaki	"hakkımızdaki"	(187: 10/3)
onlardaki	"onlardaki"	(154: 39/4)
sonraki	"sonraki"	(124: 40/1)
vahtlardaki	"vakitlerdeki"	(124: 35/6)

Arapça ve Farsça kaynaklı bâzı kelimeler de uyuma girer:

egle	"akla"	(204: 38/8)
gibtesine	"giptasına"	(202: 8/1)
gismet	"kısmet"	(157: 27/3)
sebirli	"sabırlı"	(205: 36/6)

Bizde bu kurala uymayan bâzı kelimeler Azeraycan Türkçesi'nde aslî şekillerini korumuşlardır:

gardaş	"kardeş"	(122: 2/3)
--------	----------	------------

Dudak Uyumu "Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu"

doğru	"doğru"	(203: 13/4)
gorhu	"korku"	(209: 31/9)

könül	"gönül"	(120: 35/4)
soyug	"soğuk"	(204: 12/3)
ulduz	"yıldız"	(203: 21/1)

3. 1. 3. Ünsüzler (Consonants)

23 tane ünsüz harfin bulunduğu Azerbaycan Türkçesi'nde Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak "gayın (g)" ve "hı (h)" ünsüzleri de vardır.

	Ötümsüz	p	t	k	ç	
Patlayıcılar	Ötümlü	b	d	g, g	c	
	Ötümlü - Sonant	m	n			l, r (sızıcı)
Sızıcılar	Ötümsüz	f	s	h, h	ş	
	Ötümlü	v	z	ğ	j	y
		Dudak	Diş	Damak	Diş	Damak

3. 1. 3. 1. Kelime başında #b:

bil-	"bil-"	(109: 6/8)
beyen-	"beğen-"	(110: 22/6)
bütün	"bütün"	(113: 17/6)
başga	"başka"	(119: 27/1)
bele	"böyle"	(127: 1/2)

#P

Bâzı istisnalar dışında yabancı kaynaklı kelimelerde ve tabiat taklidi kelimelerde bulunur:

padşah	"pâdişah"	(133: 24/2)
pahıl	"kıskanç"	(156: 6/2)
paltar	"elbise"	(109: 8/6)
pehlevan	"pehlivan"	(127: 32/4)

pehriz	"perhiz, az yeme"	(140: 8/3)
peşe	"meslek"	(118: 33/4)
peşmanlık	"pişmanlık"	(124: 40/2)
pis	"kötü, pis"	(109: 10/4)
pişab	"küçük su, idrar"	(111: 33/3)
pırpız	"diken"	(111: 18/3)

#C

Yabancı kaynaklı kelimelerde rastlanır:

camaat	"cemaat"	(145: 6/3)
can	"can"	(144: 10/4)
cavab	"cevap"	(141: 29/3)
cavan	"genç, delikanlı"	(154: 30/5)
cavanmerd	"civanmert"	(147: 32/7)
cehd	"gayret"	(157: 14/6)
cereyan	"cereyan"	(149: 37/2)
cilov	"dizgin"	(111: 32/2)
cins	"cins"	(152: 3/2)
cür	"çeşit"	(147: 32/2)

#Ç

çalış-	"çalış-"	(114: 18/1)
çatla-	"çatla-"	(112: 3/5)
çay	"ırmak, nehir"	(114: 5/5)
çetin	"çetin"	(114: 36/7)
çih-	"çık-"	(111: 33/4)
çoh	"çok"	(112: 2/3)
çubug	"çubuk"	(111: 40/1)

#d

de-	"de-"	(145: 2/6)
dilek	"dilek, istek"	(167: 24/3)

diril-	"diril-"	(207: 37/4)
dolandır-	"geçindir-"	(192: 42/6)
dön-	"dön-"	(129: 35/2)
düş-	"düş-"	(134: 29/4)

#t

tap-	"ortaya çıkar-, bul-"	(114: 17/1)
tapdala-	"ayakla-, çiğne-, sayma-"	(124: 4/2)
tapşır-	"havale et-"	(116: 4/2)
tarazlık	"meyilsizlik"	(159: 13/3)
tay	"yaşıt"	(199: 16/6)
teles-	"acele etmek"	(191: 5/5)
teplik	"tekme"	(111: 31/7)
tiye	"bıçak veya hançer ağzı"	(169: 15/5)
tükü	"tilki"	(163: 9/7)
tünd	"rengi koyu, siyaha yakın"	(110: 12/7)

#g

gabag	"ön, ileri, evvel"	(111: 9/4)
gabagcıl	"şuurlu"	(163: 44/3)
gadağan	"izin verilmeyen, yasak"	(157: 32/7)
ganı garal-	"asabı bozul-, sinirlen-"	(142: 21/3)
gaşgabağ	"sinir, asabiyet"	(142: 7/7)
gayıd	"geri dön-"	(177: 30/5)
gayıt-	"geri dön-"	(129: 35/5)
gaytar-	"bırak-, teslim et-"	(184: 22/7)
gicellendir-	"döndür-"	(169: 4/5)
gızıl	"altın"	(118:11/2)
goca	"ihtiyar, yaşlı"	(154: 30/3)
goçag	"yiğit, cesur, mert"	(117: 32/6)
gohum	"akraba"	(119: 25/2)

goşgu	"çift sürme"	(201: 2/6)
goşun	"asker"	(183: 18/1)

#g

gödek	"kısa, özet"	(110: 1/9)
göy	"gök"	(204: 5/5)
göyçek	"gevşek"	(193: 25/10)
gün	"gün"	(127: 3/6)
gürrelen-	"kibirlemek"	(170: 16/7)
gürşad	"sağanak"	(149: 13/1)

#k

kahıllıg	"tembellik"	(132: 41/5)
keher	"açık kestane renginde at"	(110: 7/7)
kendli	"köylü"	(201: 1/5)
keniz	"hizmetçi kız, kadın, câriye"	(128: 8/5)
kor bucag	"geniş açılı üçgen"	(160: 33/5-6)
korla-	"karart-"	(173: 5/5)
kökelt-	"yükselt-"	(169: 10/6)
kömek	"yardım"	(117: 23/4)
küçe	"mahalle"	(199: 2/6)
küreken	"damat"	(120: 2/1)
kütlük	"zayıflık, kavrayışsızlık"	(203: 15/8)

#l

Yabancı kaynaklı kelimelerde rastlanır:

lakin	"lâkin"	(127: 15/2)
lal	"lâl, dilsiz"	(110: 32/6)
lamise	"dokunma duygusu"	(152: 6/5)
layık	"lâyık"	(148: 12/2)
lazım	"lâzım"	(142: 34/5)

leyagetsiz "liyâketsiz" (116: 21/8)

#r

rabite "râbîta, bağ" (204: 6/5)

rehm "merhamet" (192: 1/3)

reml "fal" (158: 13/5)

revayet "rivayet" (164: 22/3)

riyaziyyat "matematik ilmi" (158: 2/3)

rövzehan "mersiye okuyan" (139: 16/2)

rük'et "rekât" (141: 10/5)

#m

Genellikle yabancı kaynaklı kelimelerde ve onomotopelerde görülür:

maya "sermaye" (145: 27/5)

meğmun "aldanmış, kaybolmuş" (140: 21/4)

meğz "tohum lapası, mahiyet" (215: 9/6)

mehmerek "kızıl hastalığı" (112: 3/6)

mesel "darb-ı mesel, atasözü" (109: 8/1)

mövge "mevki, makam" (214: 10/4)

mualice "tedavi, ilaç ver-" (154: 30/1)

müttehim "suçlu, günahkâr" (142: 24/5)

#n

Yine yabancı kaynaklı kelimelerde karşımıza çıkar:

nabeled "yabancı yer" (147: 30/2)

nadanlık "câhillik" (144: 5/1)

nanecib "nankör" (146: 40/8)

nerd "tavla" (166: 29/1)

nisye "veresiye" (145: 16/3)

nöker "hizmetçi erkek" (131: 22/4)

növ "çeşit, tür" (151: 6/2)

#f

Yabancı kelimelerde rastlanır:

fend	"tuzak, tehlike"	(142: 34/3)
ferah	"ferah"	(174: 24/6)
ferag	"ayrılık"	(166: 37/1)
ferg	"fark"	(163: 35/6)
ferraş	"küçük memurluk"	(193: 22/6)
fesl	"fasıl, bölüm"	(163: 25/6)
figh	"fıkıh"	(174: 15/5)
fikir	"fikir, düşünce"	(166: 10/4)
filan	"filân"	(170: 8/8)

#v

İstisnâlar dışında ses taklidi ve yabancı kaynaklı kelimelerde bulunur:

vacibat	"vâcipler"	(138: 23/6)
vadar	"mecbur"	(184: 35/7)
vagıf	"vâkıf"	(139: 42/3)
vaht	"vakit"	(139: 2/2)
vaiz	"vâiz"	(138: 29/5)
var	"var"	(138: 17/2)
vehşi	"vahşî"	(144: 11/4)
vekil	"vekil"	(142: 23/5)
ver-	"ver-"	(138: 15/3)
vugar	"vakar"	(142: 9/4)
vur-	"vur-"	(143: 1/3)

#s

sahla-	"geçindir-, gizle-"	(109: 15/7)
sahman	"yerli yerinde"	(195: 23/8)
sepki	"usûl, tarz"	(154: 38/4)
sinag	"imtihan"	(148: 7/5)

sırtıg	"arkası sağlam"	(142: 32/4)
sürüş-	"kay-, ilerle-, aradan sıvış-"	(127: 4/6)

#Z

Yabancı kaynaklı ve ses taklidi kelimelerde bulunur:

zehle tök-	"usandır-, bıktır-"	(201: 19/7-8)
zehlesi get-	"tiksin-, nefret et-"	(173: 8/7)
zehimli	"korku uyandıran"	(188: 4/4)
zelil	"zelil"	(170: 36/1)
zerif	"zarif"	(166: 3/1)
zolağ	"şerit, geniş hat, çizgi"	(110: 21/2)
zövk	"zevk"	(166: 5/5)

#h

Birkaç kelime dışında genellikle yabancı kaynaklı kelimelerde rastlanır:

helet	"bahşiş, hediye"	(117: 4/4)
hemişe	"her zaman, daima"	(118: 9/9)
heresi	"her biri"	(155: 3/2)
höcetleş-	"inatlaş-"	(130: 11/4)
hörek	"pişirilip yenen şey, pilav"	(157: 20/6)
hür-	"ürü-"	(216: 16/2)
hürk-	"âni sestten korkup sıçra-"	(110: 35/7)

#h

"k"ların sızıcılaşmasıyla bâzı yabancı kaynaklı kelimelerde görülür:

hahiş	"ricâ, dilek, istek, "	(132: 13/7)
hanende	"şarkıcı"	(166: 23/6)
har	"rezil"	(172: 29/3)
hara	"nereye"	(142: 1/8)
herc	"masraf, harcama"	(150: 16/6)
hırdaçılığ	"hurdacılık"	(183: 15/8)

hirtdek	"gırtlak"	(148: 17/6)
hövleki	"korkak"	(189: 15/6)

#Ş

Yabancı kelimelerin dışında rastlanmaz:

şah	"şeyh, tarikat lideri"	(139: 40/5)
şahmat	"satranç"	(166: 30/2)
şellen-	"sevin-, ferahla-, neşelen-"	(208: 38/6)
şenbe	"cumartesi"	(176: 7/4)
şeyhe çek-	"yüksek sesle haykır-"	(110: 34/1)
şikest	"bir uzvunu kaybetmiş"	(111: 5/5)
şiven	"feryad, fiğan, nâle"	(140: 23/8)
şuluglaş-	"karış-"	(189: 17/2)
şumla-	"sür-"	(201: 9/6)

#Y

yahşı	"beğenilen, hoş, güzel, iyi"	(109: 2/5)
yal	"atın yelesi, saç sakal"	(109: 21/2)
yay	"yaz mevsimi"	(166: 40/6)
yazığ	"zavallı"	(207: 26/4)
yelpik	"yelpâze"	(210: 4/6)
yerölçen	"mimar"	(160: 22/10)
yığcam	"özet, dağınık olmayan"	(199: 3/10)
yyielen-	"zorla sahiplenmek"	(137: 23/1)
yüngül	"hafif"	(165: 5/6)
yüyen	"atın başına takılan dizgin ve gemden oluşan takım"	(118: 43/6)

"y"lerin korunmayıp düştüğü örneklere de rastlanır:

igid	"yiğit"	(116: 18/3)
il	"yıl"	(117: 18/4)

itir-	"yitir-"	(156: 1/6)
uca	"yüce"	(109: 18/8)
ulduz	"yıldız"	(203: 21/1)
ürek	"yürek"	(123: 25/3)

#d

dal	"arka, sırt, geri, netice"	(110: 2/1)
danış-	"konuş- anlat-"	(124: 15/3)
danla-	"azarla-, kız-, fırçala-"	(157: 17/3)
dayça	"bir yaşındaki at, tay"	(111: 39/2)
de-	"de-"	(199: 9/1)
deylemli	"adlı sanlı, namlı"	(170: 2/3)
diribaş	"çevik, becerikli, kıvrak"	(139: 1/4)
dırmaş-	"tırman-"	(198: 11/4)
dodagaltı	"alaylı alaylı"	(141: 13/2)
dolandır-	"dolaştır-, döndür-, çevir-"	(119: 41/8)
döş	"göğüs, meme"	(109: 21/4)
döyün-	"hızlı hızlı at-"	(156: 17/5)
döz-	"tahammül et-, sabret-"	(195: 39/5)

3. 1. 3. 2. Kelime içinde

VpV

apar-	"götür-"	(124: 16/1)
gapı	"kapı"	(126: 6/7)
süpür-	"süpür-"	(131: 27/3)
tapdala-	"çiğne-"	(124: 4/2)
topla-	"topla-"	(140: 37/8)
torpag	"toprak"	(139: 19/3)
tüpür-	"tükür-"	(138: 27/1)

VtV

ata	"baba"	(217: 3/1)
çetin	"zor, çetin"	(109: 11/1)
hirtdek	"gırtlak"	(148: 17/6)
iste-	"iste-"	(166: 19/5)
itir-	"yitir-"	(152: 37/5)
otag	"otağ"	(197: 41/4)
otur-	"otur-"	(216: 9/6)
paltar	"elbise"	(109: 8/6)
sırtığı	"arsız, utanmaz"	(142: 32/4)
utan-	"utan-"	(216: 3/4)

VçV

bıçag	"bıçak"	(127: 5/2)
dayça	"bir yaşındaki at, tay"	(111: 39/2)
elçi	"elçi"	(114: 17/5)
goçag	"yiğit, cesur, mert"	(117: 32/6)
göyçek	"gevşek"	(193: 25/10)
kiçik	"küçük"	(172: 19/1)

VcV

bacar-	"becer-"	(216: 28/3)
bucag	"köşe"	(160: 30/5)
gicellendir-	"döndür-"	(169: 4/5)
goca	"ihtiyar, yaşlı"	(217: 13/6)
öçeş-	"münakaşa et-, çekiş-"	(130: 41/5)
uca	"yüksek"	(192: 23/7)
yığcam	"özet, dağınık olmayan"	(199: 3/10)

VkV

görkem	"ihtişam"	(159: 23/4)
kökelt-	"yükseltmek"	(169: 10/6)

küreken	"damat"	(120: 2/1)
sekkiz	"sekiz"	(151: 16/1)
sepki	"usûl, tarz"	(154: 38/4)
tike	"küçük parça"	(190: 6/7)
tükü	"tilki"	(163: 9/7)

VhV

gohum	"akraba"	(119: 25/2)
ohşa-	"benze-"	(153: 1/1)
pahıl	"kıskanç"	(156: 6/2)
yihıl-	"yıkıl-"	(111: 15/4)
yohuş	"yokuş"	(111: 22/10)
yuhu	"uyku"	(195: 14/3)

VhKV

gorhu	"korku"	(208: 39/4)
sahla-	"koru-, sakla-"	(109: 6/7)
vahtlardakı	"vakitlerdeki"	(124: 35/6)
yahşı	"iyi, güzel"	(110: 14/5)
yohsul	"yoksul"	(216: 11/8)

VyV

ayıg	"ayık"	(214: 33/4)
gayır-	"kayır-"	(119: 1/3)
iyirmi	"yirmi"	(163: 30/1)
oynak	"eklem"	(111: 28/5)
öyren-	"öğren-"	(181: 3/5)
yyiyelen-	"sahiplen-"	(194: 5/3)

3. 1. 3. 3. Kelime ve hece sonunda

Vg#

açıg	"açık"	(205: 14/9)
------	--------	-------------

arıg	"temiz"	(112: 8/2)
ayıg	"ayık"	(214: 33/4)
çubug	"çubuk"	(111: 40/1)
dırnag	"turnak"	(111: 17/11)
dodag	"dudak"	(213: 1/4)
gabag	"ön, karşı"	(111: 29/9)
gabıg	"kabuk"	(127: 5/5)
işıg	"ışık"	(195: 28/1)
sınag	"imtihan"	(148: 7/5)
sırtıg	"arsız, utanmaz"	(142: 32/4)
soyug	"soğuk"	(204: 12/3)
torpag	"toprak"	(151: 13/8)
yazıg	"zavallı"	(207: 26/4)

d#

ad	"isim"	(175: 1/8)
and	"yemin"	(190: 4/3)
arvad	"kadın"	(112: 23/2)
dörd	"dört"	(160: 36/5)
igid	"yiğit"	(174: 34/2)
kend	"köy"	(184: 13/5)
od	"ateş"	(192: 21/7)

c#

ağac	"ağaç"	(171: 16/1)
borc	"borç"	(202: 23/1)
gec	"geç"	(181: 1/3)
gılinc	"kılınc"	(187: 4/4)
güc	"güç, zor"	(174: 34/7)

	ğ#	
ağ	"beyaz"	(156: 8/4)
dağ	"dağ"	(130: 28/1)
sağ	"sağ, diri"	(128: 17/8)
yağ	"yağ"	(156: 30/5)

	h#	
burah-	"bırak-"	(158: 6/1)
çih-	"çık-"	(111: 33/4)
çoh	"çok"	(112: 2/3)

3. 1. 3. 4. Ünsüz Uyumu

Türkiye Türkçesi'nde kelimeler genişletilirken ötümlü ünsüzlerden sonra ötümlü, ötümsüz ünsüzlerden sonra ötümsüz ünsüzler gelir. Ama bu kaide Azerbaycan Türkçesi'nde biraz farklıdır:

Ö t ü m l ü + Ö t ü m l ü		Ö t ü m s ü z + Ö t ü m s ü z	
açıklığı "açıklığı"	(146: 29/1)	çövken "top"	(116:
azaldar "azaltır"	(146: 3/2)	öksürürse "öksürürse"	(156:
bağışla "bağışla!"	(131: 14/7)	paltar "elbise"	(155:
başlayanla "başlayanla"	(147: 42/5)	goltuğunun "koltuğunun"	(111:
dişleri "dişleri"	(109: 17/4)		
elden "elden"	(146: 1/6)		
işlerin "işlerin"	(147: 37/2)		
yazıglar "zavallılar"	(134: 29/6)		
yoldaş "yol arkadaşı"	(147: 16/1)		

Ünsüz Uyumuna Uymayanlar:

bağışladığından	"bağışladıktan"	(132: 19/2)
çihdig	"çiktık"	(117: 33/3)

dörd	"dört"	(141: 2/11)
tutmağda	"tutmakta"	(135: 2/9)
yalancılığdan	"yalancılıktan"	(139: 25/2)
yohdur	"yoktur"	(149: 36/4)

3.1.3.5. Ötümlüleşme

Azerbaycan Türkçesi'nde kelime başlarında çoğunlukla ötümlü ünsüzler kullanılır:

daniş-	"taniş-"	(109: 11/3)
dırmaş-	"tırman-"	(198: 11/4)
gızıl	"altın"	(118:11/2)
goca	"ihtiyar, yaşlı"	(154: 30/3)
goçağ	"yiğit, cesur, mert"	(117: 32/6)

3.1.3.6. Ötümsüzleşme

könül	"gönül"	(120: 35/4)
pozul-	"bozul-"	(204: 23/2)
tohun-	"dokun-"	(204: 30/1)

3.1.3.7. Sızıcılaşma

	ğ _ k	
ağlıg	"aklık"	(111: 8/9)
ağlınla	"aklınla"	(189: 36/6)
tohun-	"dokun-"	(204: 30/1)
yohsul	"yoksul"	(216: 11/8)
yohuş	"yokuş"	(111: 22/10)

	h _ k	
gorhu	"korku"	(208: 39/4)
tohun-	"dokun-"	(204: 30/1)
yohsul	"yoksul"	(216: 11/8)
yohuş	"yokuş"	(111: 22/10)

	m _ b	
kimi	"gibi"	(179: 7/4)
menimse-	"benimse-"	(143: 2/6)
min	"bin"	(146: 9/3)
min-	"bin-"	(148: 24/3)

3. 1. 3. 8. Göçüşme

Göçüşme hâdisesi çokça görülür:

arvad	"kadın"	(112: 23/2)
ireli	"ileri"	(189: 4/4)
torpag	"toprak"	(139: 19/3)

3. 1. 3. 9. Ünsüz Erimesi

Bir ünsüz, kendisinden önce gelen ünlünün açıklığının etkisiyle niteliğini kaybederek erir. Bu şekilde ünlünün ünsüzü eritmesi hâdisesine sıkça rastlanır:

deyir	"diyor" [« de-yü+yorı-r]	(133: 18/3)
ele-	"eyle-" [_ edle-]	(117: 23/5)
gelir	"geliyor" [« kel-e+yorı-r]	(118: 42/5)

3.2 . Şekil Bilgisi (Morphology)

3.2.1. Ekler

3.2.1.1. Çekim Ekleri

Kelimeler arasında hâl, iyelik, çokluk, kip, zaman, şahıs, sayı gibi münasebetler kuran eklerdir. Fiil veya isim cinsinden kelimelerin sonlarına gelirler.

İsim ve fiil çekim ekleri olarak ikiye ayrılırlar:

İsim Çekim Ekleri

Çokluk Ekleri (+IAr)

barmag+lar	"parmaklar"	(156: 2/6)
hidmetçi+ler	"hizmetçiler"	(172: 29/6)
Türk+ler	"Türkler"	(196: 12/2)

İyelik Ekleri

T e k l i k

1. Şahıs: +(I)m öyüt+ler+im+e	"öğütlerime"	(217: 22/5)
2. Şahıs: +(I)n mersiye+n+i	"mersiyeni"	(164: 2/5)
3. Şahıs: +(s)I(n) iddia+sın+a	"iddiasına"	(203: 12/3)

Ç o k l u k

+Iz garşı+m+iz+ı	"karşımızı"	(116: 19/2)
+Iz gismet+in+iz+i	"kısmetimizi"	(134: 18/1)
+IAr+ı(n) gayda+lar+ın+ı		(125: 10/3)

Aitlik Eki (+kI)

Âitlek eki ünlü uyumuna uyar:

aşağıda+ kı	"aşağıdaki"	(145: 34/3)
onlarda+ kı	"onlardaki"	(154: 39/4)
sonra+ kı	"sonraki"	(138: 20/3)

Hâl Ekleri

Yalın Hâl (+O)

adam	"adam"	(178: 35/7)
govun	"kavun"	(127: 5/4)

Yükleme Hâli +O, (n)I

A. İyelikli

göz+ün+ ü	"gözünü" (111: 3/3)
hirs+in+ i	"hırsını" (132: 12/6)
sahib+in+ O	"sahibini" (110: 28/1)

B. İyeliksiz

eyb+ i	"ayıbı" (111: 20/1)
şey+ i	"şeyi" (139: 18/4)
köpü+ ü	"köpüğü" (156: 38/6)

Yaklaşma, Yönelme Hâli +(y)A

A. İyelikli

öz+ün+ e	"kendisine" (110: 31/2)
ad+ım+ a	"ismime" (128: 13/2)

B. İyeliksiz

dünya(y)+ a	"dünyaya" (113: 17/7)
yol+ a	"yola" (114: 19/8)

Bulunma Hâli +dA

A. İyelikli

cavab+ın+ da	"cevabında" (130: 19/7)
ürey+ın+ de	"yüreğinde" (137: 38/4)

B. İyeliksiz

hal+ da	"halde" (142: 19/4)
yer+ de	"yerde" (138: 24/4)

Ayrılma Hâli +dAn

A. İyelikli

yan+ın+ dan	"yanından" (145: 21/4)
söz+ün+ den	"sözünden" (146: 16/1)

B. İyeliksiz

camaat+ dan	"cemâattan" (146: 24/4)
ticaret+ den	"ticaretten" (146: 42/6)

İlgi Hâli +(n)In

A . İyelikli

kitab+ın+ın "kitabının" (154: 3/5)
söz+ün+ün "sözünün" (142: 41/1)

B . İyeliksiz

ağa+nın "ağanın" (116: 20/6)
heber+in "haberini" (199: 15/1)

Vâsıta Hâli +(y)IA

A . İyelikli

dostlar+ın+la "dostlarıyla" (124: 35/1)
re'y+in+le "oyunla" (142: 12/1)

B . İyeliksiz

adam+la "adamlarla" (145: 11/1)
dirhem+le "dirhemle" (145: 29/1)

Eşitlik Hâli +ca

birce	"bir tek"	(126: 15/1)
dalınca	"peşi sıra"	(146: 30/3)
evvelce	"önce"	(127: 23/3)
kemiyetce	"nitelikçe"	(153: 5/6)
yanınca	"beraber"	(124: 20/5)

Soru Eki +mİ

Metinde kelimeye bitişik yazılmıştır:

bilersenmi	"biliyor musun?"	(140: 36/1)
görmürsenmi	"görmüyor musun?"	(170: 21/5)

Fiil Çekim Ekleri

Şahıs Ekleri

A. İyelik Menşeli:

1. Teklik Şahıs +(I)m

de-d+im (145: 21/1)

bil-d+im (117: 36/2)

pul+um (140: 21/6)

bil-se+m (135: 1/5)

2. Teklik Şahıs +(I)n

gör-d+ün (146: 23/6)

bil-d+in (141: 40/2)

et-d+in (133: 2/3)

3. Teklik Şahıs +I, O

ele-d+i (117: 23/5)

gaç-d+ı (145: 23/3)

iç-d+i (140: 41/2)

ver-d+i (141: 27/7)

1. Çokluk Şahıs +(I)K

çih-d+ıg (117: 33/3)

et-d+ik (129: 40/2)

gör-ek (124: 22/6)

2. Çokluk Şahıs -(I)n+Iz

de+(y)in+iz (192: 33/5)

3. Çokluk Şahıs +(I)lAr

çağır-d+ılar (117: 15/5)

ol-d+ular (117: 33/6)

ver-d+iler (128: 4/3)

B. Zamir Menşeli:

1. Teklik Şahıs +(y)Am

alır+am (133: 19/7)

edir+em (146: 31/3)

2. Teklik Şahıs +sAn

gazanar+san (133: 42/6)

görer+sen (119: 19/1)

3. Teklik Şahıs O

bölün+ür (136: 13/8)

gel+ir (118: 42/5)

1. Çokluk Şahıs +(I)K

düşer+ik (136: 12/2)

gedir+ik (129: 39/9)

2. Çokluk Şahıs sIn+Iz

ede-sin+iz (206: 19/5)

3. Çokluk Şahıs +lAr

alar+lar (139: 8/5)

çeker+ler (134: 28/1)

Fiil Şekil ve Zaman Ekleri (Fiil Kipleri)

Şimdiki Zaman Kipi -(y)Ir+

bağışla-(y)ır+am	"bağışlıyorum"	(133: 29/7)
başla-(y)ır	"başlıyor"	(146: 11/6)
ed-ir	"ediyor"	(119: 10/3)
gal-ır	"k alıyor"	(119: 7/5)

Gelecek Zaman Kipi -(y)AcaK+

bil-me-(y)ecey+ik	"bilmeyeceğiz"	(129: 32/5)
gal-acag	"kalacak"	(131: 29/3)
iç-dir-ecey+em	"içtireceğim"	(140: 14/2)

Geçmiş Zaman Kipi

A. Öğrenilen Geçmiş Zaman -mİş, -(y)İb

de-(y)ib+ler	"demişler"	(131: 25/6)
et-miş	"etmiş"	(146: 39/4)
get-miş+dir	"gitmiştir"	(142: 1/9)
iste-(y)ib+ler	"istemişler"	(139: 13/7)
öl-üb+se	"ölmüşse"	(129: 19/7)

B. Görülen Geçmiş Zaman -d+

de-d+i	"dedi"	(140: 13/2)
et-d+i	"etti"	(140: 12/4)
inan-d+ı	"inandı"	(140: 24/3)
ol-d+um	"oldum"	(117: 21/3)

C. Geniş Zaman -(y)Ar, (Menfi: -bilmez, -mAz)

bil-er	"bilir"	(123: 28/4)
bil-mer+em	"bilmem"	(140: 17/3)

çih- ar	"çıkar"	(129: 9/8)
de-(y) er +din	"derdin"	(141: 41/4)
ede bilmez +sen	"edemezsin"	(137: 14/5-6)
gal- maz	"kalmaz"	(122: 11/5)
yara-(y) ar	"yarar"	(118: 2/1)
gay- ar +am	"kayarım"	(128: 14/6)
ge- der	"gider"	(148: 22/6)

Özel Ekler (Emir)

Birinci Teklik Şahıs Emir Eki -Am -AyIm (-AyIn)

danış- am	"anlatayım"	(154: 26/8)
de- yim	"söyleyeyim"	(112: 1/5)
ol-ma- yım	"olmayayım"	(135: 6/8)

İkinci Teklik Şahıs Emir Eki -O+

bil	"bil!"	(126: 16/3)
gorh	"kork!"	(126: 17/7)
gözle	"gözle!"	(126: 17/5)
vur	"vur!"	(126: 16/5)

Üçüncü Teklik Şahıs Emir Eki -sIn

gal- sın	"kalsın"	(119: 28/2)
gorh- sun	"korksun"	(118: 10/2)
ol- sun	"olsun"	(129: 7/1)
öğret-me- sin	"öğretmesin"	(119: 16/8)

İstek Kipi (-y)A+, -(O)+

çek-me-(y) e +sin	"çekmeyesin"	(139: 30/4)
de- O +im	"diyeyim"	(112: 1/5)
et-me-(y) e +sen	"etmeyesin"	(138: 20/7)
gel-me-(y) e	"gelmeye"	(141: 17/1)

Şart Kipi -sA

gel- se +m	"gelsem"	(128: 25/7)
ol- sa	"olsa"	(112: 15/6)

Gereklilik Kipi -mAll+

bil- meli +dir	"ilmelidir"	(136: 5/6)
sahla- malı	"korunmalı"	(142: 37/5)

Cevher Fiili +Dir

düzlük+ dür	"düzlüktür"	(149: 26/5)
uzag+ dır	"uzaktır"	(151: 12/6)
yemek+ dir	"yemektir"	(145: 27/6)

3. 2. 1. 2. Yapım Ekleri

İsimden Fiil Yapma Ekleri

+IA-

bağış+ la-	"bağışla-"	(132: 9/5)
iş+ le-	"işle-"	(133: 4/5)
tapda+ la-	"çiğne-"	(140: 3/2)

+IAş-

aydın+ laş-	"aydınlan-"	(156: 24/2)
fikir+ leş-	"fikirleş-"	(122: 9/4)
yahşı+ laş-	"iyileş-"	(119: 22/3)

+Al-

çoh+ al-	"çoğal-"	(122: 18/3)
düz+ el-	"düzel-"	(154: 41/8)

	+t-	
gorhu+t-	"korkut-"	(128: 15/1)

İsimden İsim Yapma Ekleri

	+CA+	
bala+ca	"küçük"	(131: 15/1)
ne+çe	"nice, nasıl"	(141: 10/9)

	+ÇI+	
el+çi	"elçi"	(114: 17/5)
teglid+çi	"taklitçi"	(137: 40/7)
üzgü+çü	"yüzücü"	(117: 15/5)

	+daş+	
gar+daş	"kardeş"	(122: 4/3)
yol+daş	"yoldaş"	(147: 16/5)

	+gA+	
baş+ga	"başka"	(129: 31/6)
öz+ge	"başka"	(119: 28/5)

	+II+	
ağıl+lı	"akıllı"	(117: 36/5)
gorhu+lu	"korkulu"	(144: 16/3)
ürek+li	"yürekli"	(144: 22/3)
üzür+lü	"özürlü"	(114: 33/8)

	+IIK+	
düşmen+lig	"düşmanlık"	(127: 16/2)
düz+lük	"dürüstlük"	(145: 32/1)
pis+lik	"pislik"	(128: 40/5)

tenbel+lik	"tembellik"	(137: 31/5)
yahın+lg	"yakınlık"	(114: 34/1)

+lAg

ov+lag	"av yeri"	(117: 1/2)
par+lag	"parlak"	(156: 43/1)

Fülden İsim Yapma Ekleri

-AG+

bıç-ag	"bıçak"	(163: 7/8)
gon-ag	"konuk"	(207: 1/5)

-ar+

çih-ar	"çıkar"	(148: 32/6)
--------	---------	-------------

-cag+

sığın-cag	"sığınak"	(147: 30/7)
-----------	-----------	-------------

-ıcı

yırt-ıcı	"yırtıcı"	(144: 11/6)
----------	-----------	-------------

-IK+

ay-ig	"ayık, kendinde"	(149: 31/1)
deş-ik	"delik, çukur"	(129: 40/27)
rt-ig	"artık, fazla"	(149: 25/2)

-Ir

gel-ir	"gelir"	(148: 32/4)
--------	---------	-------------

-Iş+

gör-üş	"görüüş, kanaat"	(132: 7/5)
--------	------------------	------------

görün-üş	"görünüş"	(154: 37/5)
vur-uş	"vuruş"	(116: 6/6)

-mA+

anadangel-me	"irsî"	(153: 5/3)
tekrarla-ma	"tekrar etme"	(137: 31/4)

-mAG+

danış-mağ	"söylemek"	(145: 33/2)
ye-mek	"yemek"	(145: 25/2)
yohla-mağ	"yokla-"	(147: 4/3)
ver-mek	"vermek"	(133: 11/2)

-mİş

bah-mış	"bakmış"	(119: 3/3)
dolan-muş	"dolanmış"	(150: 11/1)

Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Çatı Ekleri

A. Ettirgen Ekler

-Dır-

bil-dir+er	"bildirir"	(156: 32/1)
dolan-dır-	"geçindir-"	(150: 13/1)
gız-dır-	"kızdır-"	(155: 19/3)

-D-

oyna-t-	"oynat-"	(116: 16/6)
tanı-t-	"tanıt-"	(120: 19/5)

-Ar-

çih-ar-	"çıkar-"	(119: 9/4)
---------	----------	------------

	-Ir-	
doğ-ur-	"doğur-"	(130: 8/4)
keç-ir-	"geçir-"	(119: 8/1)
yet-ir-	"yetir-, yerine getir-"	(121: 1/5)

B. Dönüştürme Eki

	-(I)n-	
bağışla-n-	"bağışlan-"	(132: 3/4)
hoşla-n-	"hoşlan-"	(139: 4/6)
tapdala-n-	"çiğnen-"	(140: 3/2)

Müşareket (İsteşlik) Eki

-(I)ş

A. Kooperativ

fikirle-ş-	"fikirleş-"	(122: 9/4)
kirecle-ş-	"kireçleş-"	(112: 4/5)
uzagla-ş-	"uzaklaş-"	(122: 13/2)

B. Reciprokes

gör-üş-	"görüş-"	(132: 7/5)
sor-uş-	"soruştur-"	(127: 4/6)

Meçhul (Edilgenlik) Eki

-(I)l

ed-il-	"edil-"	(127: 18/6)
ört-ül-	"örtül-"	(126: 8/2)
say-ıl-	"sayıl-"	(111: 14/4)
yık-ıl-	"yıkıl-"	(111: 15/4)

3. 2. 2. Fiilimsiler

İsim Fiiller

	-mAk+	
bil- mek	"bilmek"	(136: 9/8)
götür- mek	"götür-"	(137: 11/4)
ol- mag	"ol-"	(133: 13/2)
söndür- mek	"söndür-"	(114: 11/4)

	-mA+	
çek- me+ye	"çekmeye"	(114: 13/6)
öğret- me+yi	"öğretmeyi"	(119: 11/2)
üz- me+yi	"üzmeyi"	(117: 37/6)

	-Iş+	
döy- üş	"dövüş"	(116: 10/1)
vur- uş	"vuruş"	(116: 6/7)

Sıfat Fiiller

	-AcAK+	
bah- acag+	"bakacak"	(135: 5/3)
iç- ecek	"içecek"	(140: 21/2)
ol- acag+	"olacak"	(119: 35/7)

	-(y)Ası+	
deyil- esi	"denilecek"	(164: 26/1)

	-(y)An+	
ahtar- an	"aktaran"	(204: 41/2)
bacar- an+a	"becerene"	(193: 31/4)
çat- an+a	"çatana"	(167: 43/5)
ol- an+a	"olana"	(193: 23/4)

-mAlI+

Bu ek genelde -(y)AcAK aki yerine kullanılır:

çih- malı	"çıkacak"	(174: 3/6)
get- meli	"gidecek"	(167: 34/5)
iste- meli	"isteyecek"	(210: 25/6)
otur- malı	"oturacak"	(206: 35/5)

-mIş+

cırıl- mış	"yırılmış"	(167: 34/2)
edil- miş	"edilmiş"	(170: 28/7)
galh- müş	"kalkmış"	(170: 30/3)

Zarf Fiiller

-AndA

ağla-(y) anda	"ağlayınca"	(138: 39/5)
çat- anda	"çatınca"	(147: 13/1)
soruş- anda	"sorunca"	(141: 37/6)

-(y)Ib

ağla-(y) ib	"ağlayıp"	(140: 15/4)
de-(y) ib	"deyip"	(155: 37/5)
ohü-(y) ub	"okuyup"	(134: 38/1)
pisle-(y) ib	"pisleyip"	(127: 17/1)
tut- ub	"tutup"	(156: 2/7)

-(y)Inca

bilme-(y) ince	"ilmeyince"	(154: 35/5)
olma-(y) inca	"olmayınca"	(149: 31/7)

3. 2. 3. Birleşik Zamanlı Fiil Kipleri

3. 2. 3. 1. Hikâye Birleşik Zaman Fiil Kipi

ağla-(y)ır+d+ı	"ağlıyordu"	(140: 33/1)
de-miş+d+i+r	"demiştir"	(130: 38/2)
de-(y)er+d+i+ler	"derlerdi"	(140: 7/6)
gorh-ur+d+um	"korkuyordum"	(128: 18/1)
get-miş+d+ir	"gitmiştir"	(142: 1/9)

3.2. 3. 2. Rivayet Birleşik Zaman Fiil Kipi

de-(y)ir+miş	"diyormuş"	(120: 19/6)
gör-ür+müş	"görürmüş"	(117: 37/1)

3. 2. 3. 3. Şarh Birleşik Zamanlı Fiil Kipi

ed-ib+se	"etmişse"	(133: 10/5)
et-miş+se	"etmişse"	(133: 8/1)
işle-miş+se	"işlemişse"	(133: 4/5)
ol-ar+sa+n	"olursan"	(120: 35/9)

3. 2. 4. Birleşik Fiiller

adet+et-	"âdet et-"	(122: 14/5-6)
kömek+ele-	"yardım eyle-"	(117: 23/4-5)
sebeb+ol-	"sebeb ol-"	(117: 28/1-2)
teleb+et-	"talep et-"	(120: 43/1-2)

3. 2. 4. 1. Fiil - Partisip + Yardımcı Fiil

edil-miş+ol-		(123: 27/1-2)
et-meli ol-	"edecek ol-"	(138: 15/5-6)
gal-malı ol-	"kalacak ol-"	(147: 30/4-5)
gel-meli ol-	"gelecek ol-"	(117: 21/2-3)

3.2.4.2. Fiil - Gerundium + Fiil

al- ib + get-	"alıp git-"	(141: 20/4-5)
tut- ub kaldır-	"tutup kaldır-"	(130: 3/6-7)

3.2.4.3. Fiil - Gerundium + Yardımcı Fiil

de-(y) e +bil-	"diyebil-"	(130: 22/2-3)
keç- e +bil-	"geçebil-"	(131: 7/4-5)
keçin- e +bil-	"geçine bil-"	(131: 11/5-6)

3.2.5. İsimler

3.2.5.1. Basit İsimler

avrad	"kadın"	(114: 9/1)
goçag	"yiğit"	(145: 3/4)
oğru	"hırsız"	(144: 11/1)
torpag	"toprak"	(151: 13/8)

3.2.5.2. Türemiş İsimler

döy+ üş	"dövüş"	(116: 10/1)
düz+ lük	"dürüstlük"	(145: 32/1)
güc+ lü	"güçlü"	(126: 17/1)
pis- lik	"kötülük, pislik"	(128: 40/5)

3.2.5.3. Birleşik İsimler

azdüşmenli	"düşmanı az"	(129: 7/3)
diluzunlug	"çok konuşan"	(130: 32/3)
düzboyun	"boynu düz"	(111: 12/6)
eğriguyrug	"kuyruğu eğri"	(111: 24/3)

3.2.6. Sıfatlar

3.2.6.1. Basit Sıfatlar

az	"az"	(141: 28/5)
----	------	-------------

berk	"az"	(130: 4/6)
çok	"çok"	(139: 34/6)
guru	"kuru"	(153: 17/4)
soyug	"soğuk"	(153: 17/2)
yahşı	"iyi"	(153: 35/5)

3. 2. 6. 2. Türemiş Sıfatlar

böyük+ lük	"büyüklük"	(132: 18/3)
en+ li	"enli"	(110: 2/2)
et+ li	"etli"	(110: 2/7)
kin+ li	"kinli"	(125: 6/5)
su+ suz	"susuz"	(142: 20/4)
ürek+ li	"yürekli"	(144: 22/3)
yahşı+ hg	"iyilik"	(125: 11/4)

3. 2. 6. 3. Birleşik Sıfatlar

gaşgabag	"sinir"	(164: 20/2)
günorta	"gün ortası"	(146: 24/2)
tengnefeslik	"nefes darlığı"	(156: 6/8)
üçbucag	"üç köşe"	(160: 36/3)
yarımdost	"yarım dost"	(123: 1/2)

3. 2. 6. 4. Niteleme Sıfatları

böyük	"büyük"	(146: 28/8)
gara	"kara"	(122: 4/3)
geri	"geri"	(125: 4/2)

3. 2. 6. 5. Belirtme Sıfatları

İşaret Sıfatları

bu (hadise)	(146: 18/6)
o (sene)	(127: 19/4)

Sayı Sıfatları

beş (nefer)		(117: 31/3)
dörd (ay)		(141: 2/11)
iki (gism)		(153: 34/4)
yeddi (cür)		(153: 8/3)

Soru Sıfatları

hansı	"hangi?"	(120: 38/4)
ne	"ne?"	(122: 1/5)
neçe	"nasıl?"	(141: 10/9)

Belirsizlik Sıfatları

başga (işlerle)		(141: 22/1)
bütün (hökmler)		(142: 4/2)
çohlu (tecrübe)		(155: 25/4)

Âitlik Ekiyle Yapılmış Sıfatlar

aşağıdaki (şe'r)		(145: 34/3)
sonrakı (peşmanlık)		(124: 40/1)

3.2.7. Zamirler

3.2.7.1. Şahıs Zamirleri

men	"Men deyirem"	(132: 5/1)
sen	"Sen bu günaha müvafiq ceza vermelisin ki, "	(133: 8/6)
o	"o bize ne ederdi?"	(133: 24/4)
biz	"biz bütün dünyaya emr verdiyimiz halda"	(113: 17/5)
siz	"sizin atlar min dene, "	(111: 38/6)
onlar	"Onlar soruşdular: "	(117: 12/3)

öz	"öz övladına bir peşe öyretmesin."	(119: 16/4)
özge	"öz gohumlarından olmasın, gızı özge lerden al."	(119: 25/5)

3. 2. 7. 2. İşaret Zamirleri

bu	" bu , dostun özü deyil."	(124: 14/2)
o	"ona inanmaz"	(149: 25/4)

3. 2. 7. 3. Soru Zamirleri

kime	" kime ehtiacın varsa, "	(134: 15/1)
neçe	" neçe olduğunu deme, "	(149: 29/2)

3. 2. 7. 4. Belirsizlik Zamirleri

biri	"yolda biri rast gelse, "	(147: 24/2)
hamısı	" işlerin hamısı nı özün gör"	(147: 37/3)
heç kes	"artığ heç kes ona inanmaz"	(149: 25/3)
her şey	" her şey den evvel megsedi garşıa goy"(138: 25/1)	
kim	" kim senden başka yere..."	(147: 8/17)

3. 2. 8. Zarflar

3. 2. 8. 1. Zaman zarfları

gece, gündüz	"Ata-anası terbiye etmeeni gece ve gündüz teriye eder."	(118: 18/2)
hemişe	"üreyi hemişe kinle dolu adamın gelbine dostlug dahil olabilermi?!"	(125: 7/8)
indi	" indi de deyim, "	(112: 1/3)
sonra	" sonra Gur'an ohumağı öyret, "	(116: 5/3)

3. 2. 8. 2. Yer zarfları

aşağı	"aşağıdaki şe'rde deyirem:"	(145: 34/3)
geri	"geri dönerek vetene gayıtmag isterken..."	(129: 35/1)

3. 2. 8. 3. Nitelik Zarfları

düz	"insanlar tarafından düz istifade edilmese,"	(152: 38/2)
saz	"yahşı bahsan işlerin saz geder"	(131: 21/3)
yahşı	"ne yerde olduğunu yahşı biler"	(128: 41/8)

3. 2. 8. 4. Soru Zarfları

ne	"senin kerametın ne olur? "	(132: 17/4)
ne için	" ne için deyirsen şahidin yoh?"	(140: 6/8)

3. 2. 9. Edatlar

3. 2. 9. 1. Bağlama edatları

demeli	"demeli leyageți yohdur"	(125: 4/5)
ki.. de..	"meğlub etmiş şah neye fahr edib gürrelene biler ki , hele onun adına "medhnameler", ya "fethnameler" de yazılsın?!"	(127: 37/8)
ya.. ya..	"bedende her ne varsa ya tebiidir, ya geyri-tebiidir"	(151: 3/7)

3. 2. 9. 2. Çekim edatları

çünkü	" çünkü kerametli adamlara rehmsiz olmag yaramaz."	(133: 12/6)
ile	"sözü ile kifayetlenme. "	(138: 7/3)

3. 2. 9. 3. Ünlem Edatları

Ey	"Ey oğul, eger vaiz olsan, hafiz ol ve ezberden çoh şey bil, " (138: 29/2)
----	---

3.2.10. İkilemeler

Metinde ikileme tarzında yer alan kelime grupları alfabetik sırayla aşağıdaki şekildedir. Kelimeler arasındaki (-) işareti orijinalinde konulmuştur.

açıgdan-açığa	"açıktan açığa"	(196: 37/8-9)
adlı-sanlı	"adlı sanlı"	(113: 19/3-4)
ad-san	"ad san"	(127: 6/6-7)
ağac-zad	"ağaç mağaç"	(142: 1/1-2)
ağla-kamala	"akla kemale"	(114- 14/7-8)
ah-feğan	"âh fiğan"	(124: 20/8-9)
ah-feryad	"âh feryad"	(138: 38/7-8)
ah-zar	"âh u zâr"	(140: 23/5-6)
artığına-eksiyine	"fazlasına ekşiğine"	(149: 3/1-2)
arvadına-gızına	"karısına kızına"	(191: 2/1-2)
arvad-uşag	"kadın çocuk"	(112: 23/2-3)
ata-ana	"baba ana"	(118: 17/7-8)
ayrı-ayrı	"ayrı ayrı"	(160: 38/3-4)
az-az	"az az"	(210: 41/2-3)
azına-çohuna	"azına çoğuna"	(149: 2/6-7)

-B-

baş-göz	"baş göz"	(167: 33/2-3)
başınla-gözünle	"başınla gözünle"	(189: 35/1-2)
bayrag-bayrag	"bayrak bayrak"	(189: 4/6-7)
bele-bele	"böyle böyle"	(197: 36/1-2)
bilib-bilmemek	"bilip bilmemek"	(174: 29/6-7)
bir-bir	"bir bir"	(212: 23/4-5)

-C-

cah-celallı	"haşmetli ve celâlli"	(172: 21/4-7)
canla-aşla	"canla başla"	(217: 22/6-7)

-D-

dala-gabağa	"arkaya öne"	(Dipnot 178: 2/1-2)
dama-dama	"dama şeklinde çizgili"	(149: 16/5-6)
daş-terezi	"taş, terazi"	(202: 18/4-5)
dava-derman	"devâ derman"	(154: 41/5-6)
dedi-godu	"dedikodu"	(150: 3/3-4)
dest-deste	"deste deste"	(189: 5/1-2)
doğram-doğram	"lokma lokma"	(127: 5/6-7)
dost-düşmen	"dost düşman"	(131: 32/4-5)
döne-döne	"döne döne"	(159: 24/2-3)

-E-

ekin-biçin	"ekin biçin"	(201: 9/1-2)
el-ayag	"el ayak"	(110: 10/4-5)
eli-golu	"eli kolu"	(136: 20/8-9)
el-gol	"el kol"	(183: 10/1-2)
emelli-başlı	"mükemmel"	(140: 25/5-6)
eniş-yohuş	"iniş yokuş"	(111: 22/9-10)
esil-neseb	"soy sop"	(189: 1/1-2)
ev-iş	"ev iş"	(215: 42/3-4)
eyş-işret	"yiyip içip eğlenme"	(174: 33/2-3)
ezab-eziyyet	"azap eziyet"	(Dipnot 297: 2/3-4)

-G-

gaça-gaça	"koşa koşa"	(170: 18/6-7)
gayda-ganun	"kaide kanun"	(140: 29/10-11)
gelen-geden	"gelen giden"	(120: 19/2-3)
get-gede	"gitgide"	(194: 39/4-5)
gırığ-gırığ	"kırık kırık, kesik kesik"	(138: 27/2-3)
gışgıra-gışgıra	"hıçkıra hıçkıra"	(130: 18/1-2)
gohum-gardaş	"akraba kardeş"	(192: 41/2-3)

-H-

hak-nahak	"hak nâhak"	(131: 34/4-5)
havla-çörek	"helva ekmeğ"	(216: 131/2-3)
hay-küy	"haykırış, bağıрма"	(146: 15/4-5)
hede-gorhu	"tehdit, korkutma"	(177: 29/6-7)
heyir-dua	"hayır duâ"	(186: 27/5-6)
heyir-şer	"hayır şer"	(123: 2/6-7)
heyirine-zıyanına	"hayırına zararına"	(140: 41/10-11)
hırda-hırda	"kırık dökük"	(156: 30/1-2)

-İ-

ister-istemez	"ister istemez"	(189: 34/5-6)
isti-soyug	"sıcak soğuk"	(110: 8/7-8)

-K-

kor-peşman	"pişman olmuş halde"	(141: 29/6-7)
------------	----------------------	---------------

-N-

nizam-intizam	"nizam intizam"	(136: 7/6-7)
---------------	-----------------	--------------

-O-

ohuyub-yazmag	"okuyup yazmak"	(173: 12/1-2)
ola-ola	"ola ola"	(186: 7/7-8)
oturub-durma	"oturup durma"	(131: 1/6-7)

-Ö-

öz-özüne	"kendi kendine"	(146: 27/4-5)
----------	-----------------	---------------

-P-

pul-pul	"pul pul"	(110: 12/4-5)
---------	-----------	---------------

-S-

sakit-sakit "sessiz sâkin" (211: 39/1-2)

-Ş-

şert-peyman "şart yemin" (150: 2/3-4)

-T-

tez-tez "çabuk çabuk" (110: 33/1-2)

tez-geç "erken geç" (130: 12/5-6)

tek-tek "tek tek" (138: 12/1-2)

tekrar-tekrar "tekrar tekrar" (159: 25/1-2)

-U-

uzun-uzadı "uzun uzadı" (111: 33/1-2)

-Ü-

ürek-direk "tesellî etme, sahip çık-" (155: 38/3-4)

-V-

var-dövlət "mal, mülk, zenginlik" (131: 19/4-5)

var-yoğ "var yok" (140: 37/1-2)

-Y-

yahşı-pis "iyi kötü" (130: 19/3-4)

yan-yöre "çevre kenar" (119: 2/5-6)

yarayıb-yaramamağ "yarayıp yaramamak" (124: 7/5-67)

yaşıl-ağ "yeşil beyaz" (157: 6/1-2)

yaşıl-gara "yeşil kara" (157: 5/2-3)

-Z-

zar-zar "inleye inleye" (140: 15/2-3)

4. SÖZLÜK

-A-

abırlı:	Şanlı, şerefli. (202: 14/6)
ahı:	Fikri güçlendirmek için kullanılan ifâde. Peki, ama mânâsında. (117: 42/3)
ahtar-:	Başkasını aracılığıyla aratmak, buldurmaya çalışmak. (124: 41/5)
ala:	Yavru. (185: 3/5)
alver:	Alışveriş. (145: 11/2)
aram et-:	Sessizlik, rahatlık, sabır, tahammül. (114: 12/7)
ardıcıl:	Belli bir ideali takip eden, ardarda, mantıklı. (137: 32/1)
arhayın:	Rahat, kaygısız, sâkin, emin. (117: 43/1)
arigla-:	Zayıflamak. (156: 10/4)
artıg:	Fazla. (162: 33/9)
avadanlıg:	Ev eşyası, iş için gerekli âletler. (150: 5/4)

-B-

bab:	Kapı, bölüm, eş, benzer, uygun, münasip. (124: 31/8)
balaca:	Küçük, az, cüz'î, önemsiz, biraz. (112: 16/1)
bare:	Konu, mevzu, bahis. (130: 24/8)
başa düş-:	Anlamak, idrâk etmek. (110: 3/6)
başı çihan:	Meşhur olan, ileri gelen. (144: 4/2-3)
batıg:	Çukur. (153: 7/8)
bed:	Kötü, harap, berbat, belâlı. (124: 31/8)
beh:	Teminat. (146: 1/1)
behişt:	Cehennem. (139: 33/3)
beled:	Vâkîf, ehil, erbab. (139: 41/5)
berk:	Sert, katı, sağlam, güçlü, hızlı, ciddî. (130: 4/6)
bes:	Fakat, ama. (141: 6/7)
bibi:	Hala. (197: 13/2)
bilik:	Bilgi, ilim. (204: 34/5)
bulağ:	Kaynak, menba. (195: 38/4)
bürünc:	Pirinç. (156: 29/2)
bürüze ver-:	Açığa çıkarmak, ortaya koymak. (139: 10/4)

-C-

cah-celallı:	Azemetli Yaradan, Allah celle celâluhû. (199: 30/7-8)
---------------------	---

car:	İlân etmek, bildirmek. (128: 26/3)
cavabdeh:	Mesuliyet sahibi. (140: 11/6)
cavan:	Genç, delikanlı. (114: 39/6)
celd:	Hızlı, çabuk. (142: 23/4)
cerge:	Sıra. (123: 10/4)
cilov:	Hayvanın ağzından geçirilen gеме bağı kayış, dizgin. (111: 32/2)
cırıl-:	Yırtılmak. (167: 34/2)
cür:	Tür, çeşit, kısım. (114: 2/6)
cürbecür:	Çeşit çeşit. (142: 24/7)
cüt:	Kara saban. (201: 5/1)

-Ç-

çaş-:	Şaşırarak, yanılmak. (138: 40/5)
çaşdır-:	Kendini kaybetmek, hayrete düşmek. (138: 35/7)
çirk paltarlı:	Kirli elbiseli. (164: 20-3)

-D-

dad:	İmdad, medet. (140: 36/4)
dal:	Arka, sırt, geri, netice. (110: 2/1)
dalınca:	Peşinden, arkası sıra. (130: 22/4)
daniş-:	Konuşmak, söylemek, anlatmak, nakletmek, bildirmek. (124: 15/3)
danla-:	Azarlamak, kızmak, fırçalamak. (157: 17/3)
darvaza:	Büyük bahçe kapısı. (117: 18/6)
dayça:	Bir yaşındaki at yavrusu, tay. (111: 39/2)
daye:	Çocuga bakan kadın, dadı, mürebbiye. (116: 3/7)
derrakeli:	Anlama kabiliyeti olan. (177: 9/1)
desmal:	Havlu. (157: 11/5)
deste:	Grup, topluluk. (123: 32/10)
deyentek:	Dediği gibi. (199: 9/1)
deylemli:	Adlı sanlı, namlı. (170: 2/3)
dirhem:	Para. (170: 25/1)
diribaş:	Çevik, becerikli, kıvrak. (139: 1/4)
dırmaş-:	Tırmanmak. (198: 11/4)
dodagaltı:	Alaylı alaylı. (141: 13/2)
dolandır-:	Dolaştırmak, gezdirmek, döndürmek, çevirmek. (119: 41/8)
döş:	Göğüs, meme. (109: 21/4)

döyün-	Hızlı hızlı atmak. (156: 17/5)
döz-	Tahammül etmek, sabretmek. (195: 39/5)
dustag:	Esir. (187: 1/5)
dustaghana:	Hapishâne. (194: 6/1)

-E-

egl:	Akıl. (204: 18/8)
emel saleh:	Sâlih amel. (191: 1/6-7)
endaze:	Sınır, şekil. (160: 40/2)
etir:	Esans. (155: 36/2)
evaz:	Karşılık. (117: 10/2)
ezişdir-:	Orasını burasını ovuşturmak, ezmek, dayak atmak. (127: 33/5)

-F-

fend:	Tuzak, tehlike. 142: 34/3)
ferraş:	Küçük memurluk. (193: 22/6)
figh:	Fıkıh. (174: 15/5)

-G-

gabag:	Ön, ileri, evvel. (111: 9/4)
gabagcıl:	Şuurlu. (163: 44/3)
gadağan:	İzin verilmeyen, yasak. (157: 32/7)
gane:	Kanaatkâr. (215: 22/3)
ganı garal-:	Asabı ozulmak, sinirlenmek. (142: 21/3)
garıngulu:	Midesine düşkün. (157: 18/9)
gaşgabağ:	Sinir, asabiyet. 142: 7/7)
gayıt-:	Geri dönmek. (129: 35/5)
gaytar-:	Bırakmak, teslim etmek. (184: 22/7)
gebale:	Makbuz. (142: 39/9)
gebz:	Resmî belge. (142: 39/8)
geşeng:	Zarif, güzel. (176: 2/2)
getl:	Katl, öldürme. (207: 36/7)
gicellendir-:	Döndürmek. (169: 4/5)
gızıl:	Altın. (118: 11/2)
goca:	İhtiyar, yaşlı. (154: 30/3)
goçag:	Yiğit, cesur, korkusuz, mert. (117: 32/6)
gohum:	Akraba. (119: 25/2)

gonagperestlik:	Konukseverlik, misafirperverlik. (207: 1/5)
goşgu:	Çift sürme. (201: 2/6)
goşun:	Asker. (183: 18/1)
goturlug:	Uyuz hastalığı. (112: 4/6)
gödek:	Kısa, özet. (110: 1/9)
gödelt-:	Kısaltmak, çekmek. (184: 31/2)
göher:	Cevher. (172: 18/6)
gövs:	Kavis. (160: 31/5)
göy:	Gök. (204: 5/5)
göyçek:	Gevşek. (193: 25/10)
gulagburması:	Cezâ, tekdir. (198: 42/3)
gulam:	Köle, hizmetçi. (117: 32/7)
gurşag:	Kemer, bel bağı, kuşak. (141: 1/3)
gurşan-:	Girişmek. (166: 30/4)
gurtum:	Yudum. (185: 21/4)
guşgun:	Kuyruk altından geçirilen kayış. (110: 10/2)
güman:	Şüphe. (181: 22/3)
gürrelen-:	Kibirlenmek. (170: 16/7)
gürşad:	Sağanak. (149: 13/1)
güzeran keçir-:	Geçim sağlamak. (164: 19/7-8)
güzeşte get-:	Tâviz vermek. (192: 4/4-5)

-H-

hahiş:	Ricâ, istirham, dilek, istek, talep. (132: 13/7)
hamar:	Girintisi çıkıntısı olmayan düz satıh. (109: 19/3)
hanende:	Şarkıcı. (166: 23/6)
har:	Rezil. (172: 29/3)
hara:	Nereye. 142: 1/8)
hedele-:	Tehdit etmek, korkutmak. (130: 23/3)
helelik:	Şimdilik, henüz, bir müddet. (123: 1/2)
helet:	Bahşış, hediye. (117: 4/4)
hemişe:	Her zaman, daima, her an. (118: 9/9)
hemkar:	Meslektaş. (167: 30/5)
herc:	Masraf, harcama. (150: 16/6)
herdenbir:	Bâzen, arada bir, zaman zaman. (138: 40/2)
heresi:	Her biri. (155: 3/2)
hifzi-sehhet:	Sağlığı koruma. (155: 5/3)

hırda:	Birazcık, azıcık, (145: 24/1)
hırdaçılığ:	Hurdacılık. (183: 15/8)
hirtdek:	Gırtlak. (148: 17/6)
hoşvehtlik:	Bahtiyarlık. (216: 37/4)
höcetleş-:	İnatlaşmak. (130: 11/4)
hörek:	Piştirilip yenen şey, yemek, pilav. (157: 20/6)
hövleki:	Korkak. (189: 15/6)
hudaya,	
hudavenda:	Yâ Rabbî, Allahım! (146: 27/7-8)
huşunu itir-:	Kendinden geçmek. (155: 43/5-6)
hür-:	Ürümek. (216: 16/2)
hürk-:	Âni sestten korkup sıçramak, ürkmek. (110: 35/7)

-İ-

icaze:	Müsâde. (210: 25/6)
isti:	Isı, hararet. (110: 8/7)
istintag:	Sorğuya çekmek. (142: 27/5)
işlet-:	Kullanmak. (161: 5/7)

-K-

kağız:	Kâğıt. (177: 34/6)
kahıllıg:	Tembellik. (132: 41/5)
kaş:	Keşke. (179: 25/2)
keher:	Açık kestane renginde at. (110: 7/7)
kendli:	Köylü. (201: 1/5)
keniz:	Hizmetçi kız, kadın, câriye. (128: 8/5)
kes:	Kimse. (144: 15/6)
kesir:	Fazlalık. (150: 14/1)
kor bucag:	Geniş açılı üçgen. (160: 33/5-6)
korla-:	Karartmak. (173: 5/5)
kökelt-:	Yükseltmek. (169: 10/6)
kömek:	Yardım. (117: 23/4)
küçe:	Mahalle. (199: 2/6)
künc:	Köşe, kenar. (211: 38/7)
küreken:	Damat. (120: 2/1)
kütlük:	Zayıflık, kavrama kabiliyetinin olmaması. (203: 15/8)

-L-

lamise:	Dokunma duygusu. (152: 6/5)
lek:	Sebze. (186: 12/4)
lillik:	Çamur. (210: 3/2)

-M-

maya:	Sermaye. (145: 27/5)
meğmun:	Aldanmış, zarar görmüş, kaybolmuş. (140: 21/4)
meğz:	Tohum lapası, mahiyet, esas. (215: 9/6)
mehmerek:	Kızıl hastalığı. (112: 3/6)
mesel:	Darb-ı mesel, halk ifadesi, atasözü. (109: 8/1)
mövge:	Mevki, makam. (214: 10/4)
mualice:	Tedavi, ilaç verme. (154: 30/1)
muştulug:	Müjde, sevinçli haber. (147: 14/2)
muzdur:	Toprak sahibinin yanında çalışan kimse, amele. (119: 6/7)
müttehim:	Suçlu, günahkâr. (142: 24/5)

-N-

nabeled:	Yabancı yer. (147: 30/2)
nadanlıg:	Câhillik. (144: 5/1)
nanecib:	Nankör. (146: 40/8)
naşı:	Yabancı, tecrübesiz, ham. (117: 29/4)
nerd:	Tavla. (166: 29/1)
nişye:	Veresiye. (145: 16/3)
nöker:	Hizmetçi erkek, başkasına yaltaklık eden. (131: 22/4)
növ:	Çeşit, tür. (151: 6/2)

-O-

oğru:	Hırsızlıkla meşgul olan. (144: 11/1)
ohşar:	Benzer. (152: 41/7)
ovsunçulug:	Efsunculuk, büyücülük. (130: 19/1)

-Ö-

öçeş-:	Münakaşa etmek, dalaşmak, sürtüşmek, çekişmek. (130: 41/5)
--------	--

-P-

pahıllıg:	Çekememek, kıskançlık, haset. (130: 9/1)
-----------	--

paltar:	Her türlü giyim eşyası, elbise. (109: 8/6)
payız:	Sonbahar. (166: 40/4)
pehrizkarlıg:	Az yiyip içmek. (140: 8/3)
pert ol-:	Canı sıkılmak. (177: 23/5-6)
peşe:	Meslek. (118: 33/4)
pişi:	Kedi. (193: 1/4)
piy:	Vücuttaki yağ. (193: 1-2)
piylen-:	Böbürlenmek. (169: 9/5)
pört-:	Kızarmak. (166: 11/4)
puç et-:	Mahvetmek, hiç etmek. (138: 20/6)
pul:	Para. (167: 27/3)

-R-

reml:	Fal. (158: 13/5)
rövzehan:	Mersiye okuyan. (139: 16/2)
rük'et:	Rekât. 141: 10/5)

-S-

sadelövh:	Saf yürekli. (197: 6/1)
sahla-:	Bir şeyi elinde tutarak düşmesine mâni olmak, geçindirmek. (109: 15/7)
sahman:	Yerli yerinde. (195: 23/8)
saz:	Çalışır durumda olan, sağlam, hazır, noksansız. (131: 21/3)
sehlenkarlıg:	Kayıtsızlık, dikkatsizlik, başısoğukluk. (118: 15/6)
selem:	Faiz. (144: 19/2)
sepki:	Usûl, tarz. (154: 38/4)
serkerde:	Ordu komutanı. (127: 27/2)
serrast:	Düzgün. (138: 26/2)
sımag:	İmtihan. (148: 7/5)
sırtıg:	Arkası sağlam, referansı kuvvetli. (142: 32/4)
sövdeger:	Kumaş ticaretiyle uğraşan kimse. (144: 16/1)
sürüş-:	Kaymak, ilerlemek, inmek, aradan sıvışmak. (127: 4/6)
süst:	Takatsiz, uyuşuk, bitkin, yorğun. (156: 21/5)

-Ş-

şah:	Şeyh, tarikat lideri. (139: 40/5)
şahmat:	Satranç. (166: 30/2)

şellen-:	Sevinmek, ferahlamak, neşelenmek. (208: 38/6)
şenbe:	Cumartesi. (176: 7/4)
şeyhe çek-:	Yüksek sesle haykırmak. (110: 34/1)
şikest:	Vücudunun herhangi bir uzvunu kaybetmiş. (111: 5/5)
şiven:	Feryad, fiğan, nâle. (140: 23/8)
şuluglaş-:	Karışmak. (189: 17/2)
şumla-:	Sürmek. (201: 9/6)

-T-

tale:	Baht, kısmet, gelecek, ikbal. (118: 22/7)
tap-:	Meydana çıkarmak, elde etmek, bulmak. (114: 17/1)
tapdala-:	Ayaklamak, çiğnemek, ezip geçmek, saymamak. (124: 4/2)
tapşır-:	Havale etmek, üzerine yüklemek. (116: 4/2)
tarazlıg:	Meyilsizlik. (159: 13/3)
tay:	Yaşıt. (199: 16/6)
te'lige:	Mektup. (142: 40/2)
te'rifle-:	Bir şeyin mahiyetini ifâde eden formül, özet. (127: 25/1)
teles-:	Acele etmek. (191: 5/5)
tengnefeslik:	Nefes darlığı, astım hastalığı. (112: 8/1)
teplik:	Tekme, ayakla vurulan darbe. (111: 31/7)
terane:	Şarkı, türkü. (163: 4/3)
teserrüfatçılıg:	Üretimi güzel, kanaatla idare etme kabiliyeti. (109: 34/6)
tiye:	Bıçak veya hançer ağzı. (169: 15/5)
tohid:	Tevhid, Allah'ın birliği. (137: 21/1)
tuş suretli:	Yüzü sirke satan. (164: 20/5)
tükü:	Tilki. (163: 9/7)
tünd:	Rengi koyu olan, siyaha yakın. (110: 12/7)

-U-

uca:	Yüksek, uzun boylu, boylu poslu, ulvî. (109: 16/2)
uçug:	Harap. (184: 13/4)
ud-:	Yutmak. 141: 15/1)
ulduz:	Yıldız. (158: 11/1)

-Ü-

ürek-direk:	Moral, tesellî. (155: 38/3-4)
--------------------	-------------------------------

üz goy-:	Yüz tutmak. (187: 29/7-8)
üzr:	Özür. (185: 31/7)
üzüyola:	Söz dinleyen, güzel huylu. (113: 3/5)
üzv:	Âzâ, uzuv, orğan. (154: 4/3)

-V-

vadar:	Mecbur. (184: 35/7)
---------------	---------------------

-Y-

yahşı:	Müsbet vasıflara sahip, beğenilen, hoş, güzel, sevimli, iyi. (109: 2/2)
yal:	Atın yelesi, saç sakal. (109: 21/2)
yay:	Yaz mevsimi. (166: 40/6)
yazığ:	Zavallı. (207: 26/4)
yelpic:	Yelpâze. (210: 4/6)
yerölçen:	Mimar. (160: 22/10)
yığcam:	Kısa ama yerli yerinde, özet, dağınık olmayan. (199: 3/10)
yiyele-:	Zorla sahiplenmek, birşeyin ustası olmak. (137: 23/1)
yüngül:	Hafif. (165: 5/6)
yüyen:	Atın başına takılan dizgin ve gemden oluşan takım. (118: 43/6)

-Z-

zehle tök-:	Usandırmak, bıktırmak. (201: 19/7-8)
zehlesi get-:	Tiksinmek, nefret etmek. (173: 8/7)
zehmli:	Korku uyandıran. (188: 4/4)
zolag:	Dar ve uzun parça, şerit, geniş hat, çizgi. (110: 21/2)

SONUÇ

Giylan'da hüküm süren Keykavus bin İskender bin Kabus'un Farsça eseri olan Kabusnâme, 1082'de yazılmıştır. Keykavus (veya Kabus)'un, oğlu Giylanşah'a vasiyetnâme mahiyetinde telif ettiği Kabusnâme didaktik bir eser olup 44 fasıldan ibarettir. Dünyanın birçok diline çevrilen bu Şark klâşiğinin, Türkiye Türkçesi'nde de en az beş tercümesi mevcuttur.

Bizim çalışmamızın farklılığı, Kabusnâme'nin Kiril alfabesiyle Azerbaycan Türkçesi'ne ilk kez yapılan bir tercümesinden Türkiye Türkçesi'ne ilk kez gerçekleştirilen bir aktarma olmasıdır.

Kabusnâme'nin Türkçe tercümeleri 14 ve 15. asırlarda hız kazanmıştır. Elimizde Seyhoğlu Sadreddin Mustafa (1380-1387) ve Akkadioğlu tercümelerinden başka yazarı bilinmeyen Türkçe tercüme de vardır. Mercimek Ahmed'in tercümesi bunların en meşhurdur. (1402, Neşreden: O. Ş. Gökyay, 1944)

Kabusnâme'nin böylesine şöhret bulup sıklıkla tercüme edilmesinde asıl sebep, müellifin öz oğlu Giylanşah'ın şahsında akıcı bir üslûpla sıraladığı öğütlerin cihanşümûl mânâ ve muhtevâ arzetmesidir. Zirâ sağlığın korunması, hayatta başarılı olmanın yolları, edebiyat, müzik, ticaret, av, astroloji, ahlâk ve görgü gibi konular her devir için canlıdır ve hayatî önemdedir. Yıllar, asırlar geçse de bu konular her zaman konuşulup tartışılmaktadır.

Tarihî hâdiselere, konuyla ilgili hikâyelere ve şiirlere de yer verilen

Kabusnâme'nin, Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşıyan fakat yazarı bilinmeyen en eski tercümesinin tıpkıbasımını Dr. Eleazar Birnbaum, inceleme ve sözlükle beraber 1981'de Harvard Üniversitesi Basımevi'nde neşretmiştir.

Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız Mercimek Ahmed (14. asır), daha eski bir tercümeyle kâfi derecede açık ve anlaşılır bulmayan Sultan 2. Murad'ın isteği üzerine bu tercümeyle kaleme aldığını anlatmaktadır.

Sâde Türkçe'yle ve konuşma diliyle yazılmış deyimlere, atasözlerine yer verilen Mercimek Ahmed tercümesi, yeri geldikçe ilâve edilmiş yorumlarla ayrıca farklılık kazanmıştır.

Sultan 3. Ahmed devrinde Nazmizâde Murtazâ, Mercimek Ahmed'in tercümesini artık kullanılmayan Türkçe kelimelerin yerine Arapça ve Farsça'larını koyarak yeniden kaleme almıştır. (1705)

Genel mânâsıyla ahlâk ve siyâset kitabı diye târif edebileceğimiz Kabusnâme, özellikle devlet yöneticilerinin ilgi ve takdirine mazhar olmuştur. Meselâ İlyasoğlu Mercimek Ahmed tercümesinin hazırlanış sebebi böyledir. Sultan 2. Murad Filibe yollarındayken Kabusnâme'nin tercümelerinden birini okumuş, dilini ve anlamını yeterince açık ve anlaşılır bulmayarak yeniden tercümesini istemiştir. Meşhur Mercimek Ahmed tercümesi bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Azerî varyantlı Kabusnâme'nin Türkiye Türkçesi'ne tercümesini yaparken ve eserdeki dil özelliklerini incelediğimizde şu noktaları tespit ettik:

- 1) Eser hazırlanış ve muhtevâ bakımından kitap telifi geleneğimize uygundur. Hemen her fasılda konuyla ilgili İslâmî ölçülere bir cümleyle de olsa temas edildiği görülmektedir.
- 2) Dinî ve ahlâkî kuralların sunulduğu zaman zaman bir hassasiyet ölçüsünü sergilerken, dikkat çeker nispette ilâve edilmiş olabileceği ihtimaline açık bâzı hususlar da metne girmiştir: Şarap içme kaideleri; tavla, satranç ve hatta kumar oynama yöntemleri; ancak tiryakileri ilgilendiren eğlence, zevk u safâ esasları; köle ticareti vb.
- 3) Belli başlı Kabusnâme tercümeleriyle karşılaştırıldığında enteresan nüsha farkları dikkati çekmekte, bu da eserin orijinaliyle ilgili merakı artırmaktadır.
- 4) Zaman, partisip ve gerundium eklerinin yer yer karıştırılması, bunlardan bâzılarının kendi fonksiyonlarının dışında kullanılması tercümeyi zorlaştıran unsurlardan sayılabilir.
- 5) Azerbaycan Türkçesi'nin Türkiye Türkçesi'yle çok yakın dil özelliklerine sahip olması (ikisi de Türk Dili'nin Oğuz grubunda), çalışmamızı kolaylaştırmıştır.
- 6) Bilinmeyen kelimeler ve Azerî Türkçesi'nin dil özellikleri konusunda Seyfettin Altaylı'nın Milli Eğitim Bakanlığı yayını olan iki ciltlik eseri "Azerbaycan Türk

çesi Sözlüğü"nden âzamî istifade ettik. Ayrıca A. Bican Ercilasun'un Kültür Bakanlığı'nca neşredilen "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü-Heyet" ve "Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri" yanında ilk etapta sayabileceğimiz sözlüklerden (Kamûs-ı Türkî, Yeni Tarama Sözlüğü, Osmanlıca-Türkçe Lügat vb.) de istifadeimiz oldu. Ayrıca Yüksek Lisans ders döneminde ve diğer sohbetlerimizde değerli hocam Prof. Dr. Osman Nedim Tuna'dan tuttuğum notların bu tez çalışmasını ortaya koymamdaki ciddî katkısını özellikle belirtmem gerekir.

Azerbaycan Türkçesi'yle ilgili kitap, araştırma, inceleme, mekale ve değerlendirmeleri bulunan Muharrem Ergin, Zeynelâbidin Makas, Bahtiyar Vahapzâde, Sadedtin Buluç, Efrasiyab Gemalmaz, Zeynep Korkmaz, A. Sırrı Levend, O. Şaik Gökyay, Atilla Özkırmı, A. C. Emre, Fuad Köprülü gibi uzmanlarla beraber birçok ansiklopedi ve sözlük de önemli müracaat kaynaklarımız arasında yer almıştır. Bilvesile bu çalışmamıza ve edinmekte olduğumuz müktesebata katkı sağlayanların hepsine can u gönülden müteşekkirim.

Bu tez, Türk Dili Okutmanı Muharrem Öçalan tarafından hazırlanan Kabusnâme'ninn ilk yarısıyla ilgili çalışmaya eklenince, kültür dünyasına orijinal bir pencere daha açılmış olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ACAROĞLU M. Türker, Azerbaycan Atasözleri ve Deyimleri, Türk Dünyası Araştırmaları 54, sh: 132, İstanbul 1987.

ALTAYLI, Seyfettin, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, cilt: 1-2, MEB Yayınları, İstanbul 1994.

BULUÇ, Sadeddin, EAT ile bir Kabusnâme çevirisi, Belleten, 1969.

CAFEROĞLU, Ahmed, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1978.

DİLÇİN, Cem, Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara Ü. Basımevi, 1983.

ERCİLASUN, Ahmed Bican, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

ERGİN, Muharrem, Azeri Türkçesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1981.

GÖKYAY, O. Şaik, Keykavus Kabusnâme, MEB Yayınları, 1966.

İŞİK, İhsan, Yazarlar Sözlüğü, Risale Yayınları, İstanbul 1990.

İSİÂM ANSİKLOPEDİSİ, ilgili madde.

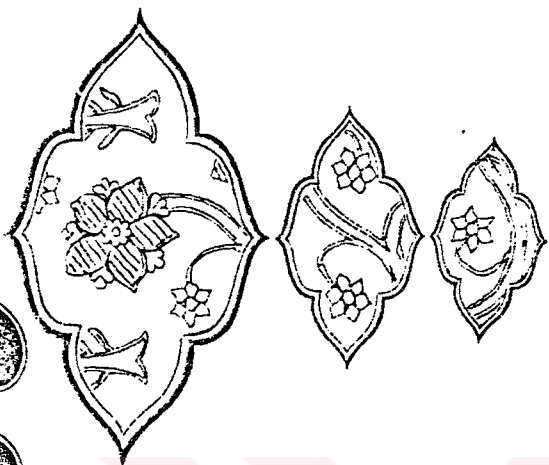
KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ, cilt: 1-2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

MAKAS, Zeynelâbidin, Azerbaycan Çağdaş Hikâye Antolojisi, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.

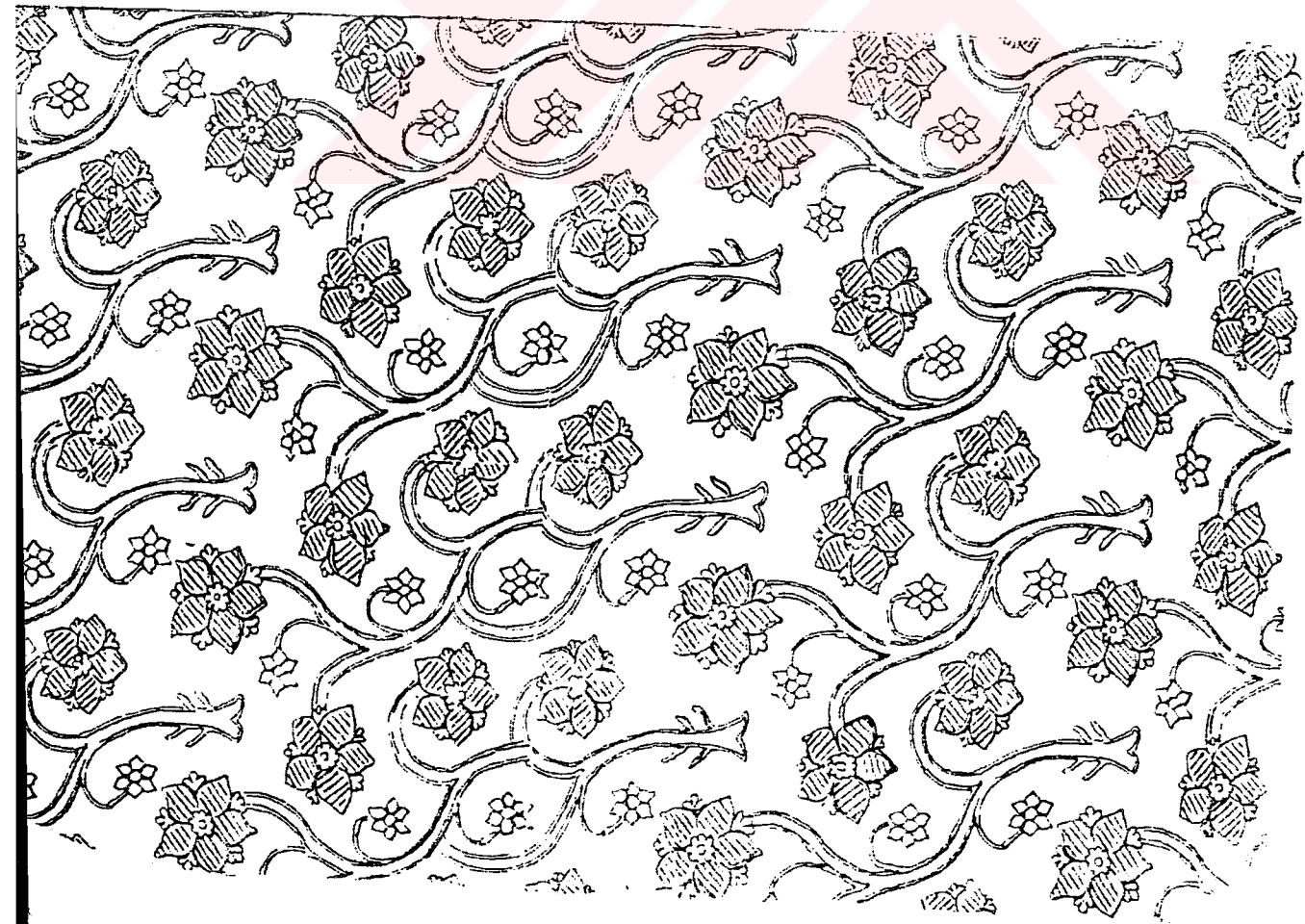
ÖZKIRIMLI, Atilla, Keykavus Mercimek Ahmed, Kabusnâme, Tercüman 1001 Temel Eser 36, cilt: 1-2.

SAMİ, Şemseddin, Kamus-ı Türkî, Heyet, İstanbul 1991.

СМНДР

АЗƏРБАЙҶАН ДƏVLƏT NƏSHRİYYATI
Bakı — 1989

Мүдрик Бүзүрмөчү демилгилер: «Дөрд шөй бөжүк
бөладыр: биринчи — нис гоншу, икинчи — бөжүк айла, үчүн-
чү — начис арвал, дөрдүчү — ерттиҗач».

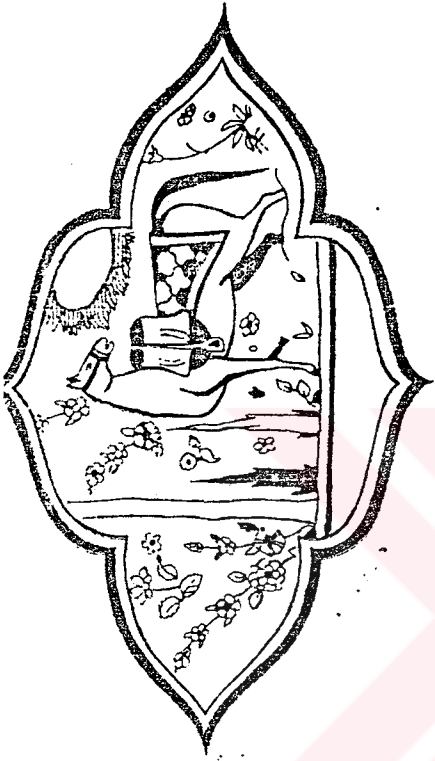
Җеч вахт гоншусу элвин¹⁰⁷ олан ев алма, алимлерин
вө дөвлөт хадимлеринин дә евини алма. Чалыш елө кү-
чөдө ев ал ки, орада һамыдан дөвлөтлн сән оласан. Ла-
кин етибарлы гоншу сөн. Елө ки, ев алдын, гоншуна
һөрмөт ет, онун һаггыны тапдалама, белә дејибләр: «гон-
шунун һаггы даһа бөжүкдүр».

Күчәннн вө мөһөләннн адамлары илә мөрибан до-
лан, хөстөлөрннн кефини соруш, тәзнҗә јерләрннә кет,
чөһәзөлөрннн басдырмагда иштирак ет. үмумијјәтлә,
гоншуја бүтүн ишләрнндә көмөк ет, шаллыглары илә
шадлан, өз имкаанын көрә иәј көндәр, һөднҗә иер. Белә-
ликлә, сән күчәннн эн һөрмөтлн адамы оларсан.

Күчө вө мөһөләнннн ушагларыны хош днндир,
башларыны сыгалла, точаларынын кефини сорушуб һөр-
мөтләрннн сахла. Сән халгла ичә рәфтар етсән, о да
сәннндә елө рәфтар еләр. Ону да бил ки, јахшыдан, исе-
дән исанннн башына нө кәлрсе, өз эмәлнндән кәлдр.
Она көрә еднлмәјә лајнҗ олмајаны етмә, дејнлмәјә ла-
јнҗ олмајаны демә, еднлмәјә лајнҗ олмајаны еләнләр
көрмәјә лајнҗ олмајан күнләр көрәләр.

Бачардыгча јурдуну бөжүк шөһәрлөрдә сал, елө шө-
һөрдә сал ки, сөннн үчүн эн әлверншлн олсун. Елө ев
ал ки, сөннн евшнн диварлары башгаларынынкындан
уча олсун, чамаатын көзү сәннң евшнә дүшмәснн, лакнн
сәл дә гоншуларын евшнә бахмагла оилары нараһат етмә.

Торпаг алсан, гоншусу вө гујусу олмајан торпаг ал-
ма! Нә алсан, боллүт нлнндә ал, шөрнкснз вө шүбһәсн
олмајан торпаг тансан, шөрнклн вө шүбһәлн торпаг ал-
ма, торпагын хөтәрснз бнр дөвлөт олдуғуну бнл. Торпаг
аланда һәмшә олуи абад олмасына чалыш, һәр күи
јенн-јенн тнкнтнләр сал ки, һәрәснндән бнр хөјнр көү-
рөсән. Әлбөттә, торпаг вө имарәтнн абадлыгы үчүн кабыл-
лыг етмә. Јалныз абадлыг кәлнрн артырар. Кәлнр нстә-
мнрсәнсә, онда бүтүн чөлләрн вө сәһралары өз торпагын
һесаб едә бнләрсән, кәлнр нсә јалныз абадлыг нәтнчә-
снндә әлдә еднлә бнләр.

ШИРМИ БЕШИНЧИ ФӘСИЛ АТ АЛМАГ ҺАГГЫНДА

Еј оғул, ат аланда чалыш сөһв етмәјсән. Адамын
вө атын маһијјәти ејнндир. Јахшы адама вө јах-
шы ата нә гөдәр гнмөт гојсан, лајнҗдр, елөчә дә нис
адамы вө нис аты нә гөдәр нислөсән јерн вар. Мүдрик
адамлар демншләр: «Дунја нисанла, нисан һөјванла»,
һөјванларын эн көзәли нсә атдыр. Ону сахлаја бнлмөк
нөм тәсәрруфатчылыга дөләләт едәр, һәм мөрднҗә. Бнр
мәсәл вар, дејәрләр: «Атынны вө палтарыны јахшы сах-
ла, ат вө палтар да сөнн јахшы сахлар».

Атын јахшысыны вө пнсынн танымаг адам танымаг-
дан чөтнндир. Адамы данышдырмагла танырлар, атын
нсә ннттн јохдур, онун ннттн харнчн көрүнүшүдүр. Атын
нөчәлнҗннн бнлмәздән әввөл онун көрүнүшүнә бах. Хаснҗ-
јәтдә сөһв етмөк мүмкүн олса, көрүнүшдә етмәзләр, јара-
шыглы атларын әксәрннн хаснҗәти дә јахшы олар. Атын
көрүнүшчө эн јахшы хүсуснҗјәтләрн нсә, бајтарларын
деднҗннә көрә, бунлардыр: дншләрн назнк, сых вө ағ, алт
долагы нисбөтән узун, бурну днк, енлн вө уча, алны ке-
ннш, гулаг бошлуглары һамар, гулаглары днк вө дүз,
гулагларын арасы ачыг, бојну днк, шах вө назнк, аша-
гы ниссәсән, јалы узун, дөшү кеннн, әлләрнннн вө ајагла-
рынын ортасы аралы, гујругу кур вө узун; хажасы гара,

көзү вө кирпиклери гара; јол кетдикдө ајыг, бели көдөк, далы енли, габыргаларынын һәр ики төрөфи әтли олмалыдыр. Јеријөркөн суваринини нө етмәк истәдијини баша дүшмәлидир. Бүтүн бу дедијим хүсусијәтләр мүтлөг һәр алдығын атда олмалыдыр, о, јахшы ат олар. Јакин бир атда олуб дикрәндә олмаја биләчәк хүсусијәт онлары рәнклидир. Ән јахшы рәнк хурмајја чалан кәһәр атдыр. Бу, һәм көзәл олар, һәм исти-сојуға дөзәр, һәм дө зәһмәткеш олар. Ағ ат исә зәһф олар, лакин хажасы, будларынын арасы, гушгуну, дырнағы, әл-ајағы, дөшү, алны вө гуруғу гара олса јахшыдыр.

Күрән ат, хүсусилә пул-пул олан түнд ғызыл рәнклиси, алны, пачасынын арасы, будлары, көзү, додағы—бунларын һамысы гара олса јахшыдыр. Сәмәнд ат да белә олмалыдыр. Күл рәнклиг атда башга рәнк вө хал олмамалыдыр.

Гара ат кәрәк түнд олсун вө көзүндә ғырмызылыг олмасын. Чох заман ғырмызыкөз атлар дөли вө ејибли олулар. Боз ат аз һалларда јахшы олар, хажасы исә, хүсусилә көзү, гушгуну, дырнағы ағ оланы писдир.

Гара золаглы боз ат күрәндә дедијим хүсусијәтләрә малик олса јахшыдыр. Ала аты бөјәнмәзләр, јахшысы да аз чыхар.

Атларын мүсбәт төрәфләрини билдин, ејибләрини дө бил. Атларда бир сыра ејиб вар ки, онларын бәзиләрини һәм ишә зијаны вар, һәм көрүнүшчә, һәм тәбиәтчә чиркин олар. Бәзиләри дө вар ки, белә дејил, лакин нәсдир, сәһибин өлдүрәндир.

Елә хәстәликләр вө ејибләр вар ки, онлары арадан галдырмаг олар, еләләри дө вар ки, јох. Һәр ејбин вө хәстәлијин өзүнә кәрә ады вар вө бу ада кәрә ону билмәк олар. Дејирәм биләсән: бири лаллыгдыр. Лал ат тез-тез јолу азар, мајдан көрдүкдә тәхәррүшә кәлсә дө шејһә чәкиб кишнәјә билмәз. Дикәри әшалыг, јәни кәчә корлуғудур. Белә ат кәчәләр башга атларын һүркүдүјү шејләрдән һүркмәз, һараја сүрсән, ораја кедәр, һеч шејдән чәкинмәз. О бири ејби карлыгдыр. Карлығын әләмәти одур ки, атларын кишнәмәсини ешитдикдә шејһә илә чаваб вермәз. Һәм ишә гулагларыны саллајар.

Солахајлыг. Солахај ат да јахшы дејил, чох бүдрәјәр. Әләмәти одур ки, дәһлизә кирдикдә, әввәлчә сол ајағыны итәри гојар.

ти будур ки, көзүнүн һөдөгәси јашылачалан гара рәнклидә олар, һәм ишә көзүнү ачыг сахлајар, кирпийини вурмаз. Бу ејиб бир көзүндә вө һәр ики сәзүндә ола биләр.

Чәпкөзлүк. Чәпкөз ат заһирән шиккәст көрүнсә дө, әрәб вә әчәмләрин фикринә кәрә уғурдү һесаб едиләр. Ешитмишәм ки, Дүл-дүл¹⁰⁸ дө чәп имиш.

Әрчәл вә әчим ат, јәни агајаг уғурлу олмаз. Ағлыг сол ајағында, истәр габаг, истәр дал ајағында олса, даһа уғурсуз олар. Көјкөз ат. Һәр ики көзү көј олса, хүсусилә, чәп олса писдир. Мүғрәб ат, јәни ағкөз писдир. Буге¹⁰⁹ ат писдир. Әгвәд, јәни дүзбојун ат да писдир. Белә ат јахшы ола билмәз. Һур атын да һәр ики ајағы әјри олдуғундан пис сајылыр, фарслар она каманајаг дејәрләр. Тез-тез јыхылар, јәһәринин алты түккү олан ат да уғурсуз олар, голтуғунун алты, пачаларынын арасы вө һәр ики ајағы түккү олан ат даһа уғурсуз олар. Дырнағынын ич төрәфиндә пырпыз түк олан фәрсун аты да јахшы сајылмаз. Јакин дырнағынын үст төрәфиндә олса, ејби јохдур. Әсләф, јәни дырнагы чеврилмиш ат да пис олар, она әхнәф дө дејәрләр.

Өн вө ја арха ајаглары узун олан ат ениш-јохушда ачыз галар. Бу да писдир, белә ата фәзәг дејилр, она

Әзәл, јәни әригујруг адланан ат да писдир, она кәшәф дө дејилр, чүнки әсбабы һәм ишә ајдын көрүнәр. Йтгујруг ат да пис олар. Әфхәч адланан ат да писдир, чүнки ајағыны өз јеринә гоја билмәз. Әсбәт ат да јахшы олмаз, һәм ишә ахсајар, чүнки ојнаглары арасында шик олар. Әрун аты да пис олар, чүнки беләләринин габаг ајағынын ојнағында сүмүк олар, дал ајағында да олса писдир. Она әгрән дејәрләр. Минмәјә гојмајан, тәпик атан, чилөв дартан, чох кишнәјән, тез-тез јел бурахан, узун-узады пишаба чыхан, тез-тез тәхәррүшә кәлиб шејһә чәкән, шаха галхан атлар да пис олар. Көјкөз ат кәчәкору олар.

Һ е к а ј ә т. Бир һекајәт ешитмишәм, орада Әһмәди Феригунун¹¹⁰ чобаны Новруз күнү онун јанына кәлиб дејир: «Новруз һәдијәси кәтирә билмәмишәм, лакин ондан даһа јахшы шад хәбәр кәтирмишәм». Әһмәд әмр едир, десин. Чобан дејир: «Дүнән сизин атлар мин дәнә көјкөз дајча доғмушдур». Әһмәд дејир: «Бу чобана јүз чубуг вурун, мин кәчәкору атын доғулмасы шад хәбәр дејил».

топуг шиши, манга, дырнаг чатламасы, мөхмөрөк, һүр-көклик, дөжөнөк, диз сүмүүнүн кирчөлөшмөси, готурлуг, дырнагын сүртүлмөси, дырнагалты илтиһабы, гарын шиши, чүзам, хөрчөнк, алаалыг, дөбөлик, ајағын кејиш-мөси, боғаз илтиһабы, инаг, гапма, сидијин дајанмама-сы, тәнкнәфәслик, арыглыг, јәһәр јарасы, дизин бүкүл-мөси.

Бу хөстәликләрин јалныз үмуми шәкилдә адыны чө-кирәм, шөрһ етсәм узун олар. Бу дедикләримин һамысы ејибдир. Јакин ән бөјүк ејиб гочалыгдыр. Елә ејиб вар ки, она кез јуммаг олар, лакин гочалыға јох.

Ат аланда уңасыны ал, беш данкдан¹¹¹ ашағы олма-сын; адам өзү көзәл, гамәти узун олса да алчаг атда балача көрүнәр.

Бил, атларын сағ төрөфиндәки габырғалары чох һал-да сол төрөфдекиләрдән бир дәнә артыг олар. Сај, әкәр бәрәбәр олса, гиймәтиндән бир аз да баһа ал. Аз ат та-пыла биләр ки, она чага билсин.

Һејван, торлаг, мүлк, һәр нә алсан, еләсини ал ки, сағ олдугча өзүн хејир көгүрә биләсән, сәндән сонра исә арвад-ушаг өзүн хејир көгүрә биләсән, сәндән сонра Ахыр бир күн көлөчөк сенин дә арвад-ушагын олачаг.

ИИРМИ АЛТЫНЧЫ ФӘСИЛ ЕВЛӘНМӘК ҺАГГЫНДА

Еј огул, евләнсән өз һөрмәтини¹¹² гору, мал ширин олса да, ону арвад-ушағындан әсиркәмә. Јакин арвады јахшы сахла, өвләды үзүјолә мөһрибан тәрбијә ет, бу сенин әлиндәдир. Мән бир мисрада дејирәм.

Ушағы тәрбијәлә, арвады сахламагла!

Амма арвад аланда малына көрә алма, чох көзәлин де ахтарма, көзәллијә көрә мөшугәни сечәрләр. Арвад исмәтли, намуслу, диндар, евдар, әрини севән, һәјалы, тәмизкар, башыашағы, үзүјола, әлиндүз, малјыған ол-малыдыр, беләси көзәл дә олар. Дејибләр: «Көзәл ар-вад һәјатын бәзәји оланыдыр».

Арвад мөһрибан, үрәјәјатан, көзәл олса да, о саат өзүнү арвадын ихтијарына вериб онун әмрләринә табе олма.

Искәндәрдән сорушдулар: «Нә үчүн Даранын¹¹³ гы-зыны арвадлыға көтүрмүрсән, о ки чох көзәлди?» Де-ди: «Чох чиркин олар ки, биз бүтүн дүнјаја әмр вер-дијимиз һалда, арвад бизә һөкм етсин».

Өзүндән даһа адлы-санлы арвад алма. Бакирә гыз вар икән, әр көрмүшә мејл салма, гој онун гәлбиндә сә-

вүр етсин ки, бүтүн кишләр ејни чүр олар, башга кишиләрә мејли дүшмәсин.

Мейрибан олмајан, ев доландырмағы бачармајан арваддан гач. Дејибләр: «Әр ахар чајдыр, арвад исе бөнд». Лакин арвад сәнни малына саһиб олса вә сәнә анд олан малы сән истәднјин кими истифадә етмәјә гојмаса, онда арвад сән оларсан, о јох.

Арвады јакшы аңләдән алмаг лазымдыр, кимни гызы олдуғуну билмәк лазымдыр. Арвады ев доландырмаг үчүн аларлар, шәһвәт сөндүрмәк үчүн јох. Шәһвәти бачардан пулла алынмыш чарнјә илә дә арам етмәк олар, әбу гәдәр хәрч төкүб, әзизјет чәкмәјә еһтијач галмаз.

Арвад кәрәк там һәдди-бүлуға чатмыш, агла-камала долмуш олсун. Атасынын вә анасынын нечә ев сахладығыны, нечә ев доландырдығыны көрмүш олсун. Беләсини тапсан, еһмаллыг етмә, тез елчи көндәр. Бир дә чалыш гыганма, гыганачагсанса, һеч евләнмә, чүнки сәнни гыганчылығын чох заман зорла ону әјри јола кетмәјә мәчбур едәр. Бил, гыганчылыг вә гејрәт үзүндән бир чох гадынлар әрләрини өлдүрәр, ја өзләрини даһа ләјәртәтсиз адамларә тәслим едәрләр. Бундан чәкинмәзләр.

Лакин арвадан шүбһәләниб ону гыганмасаң, пулуғу ондан кизләтмәсән вә јакшы сахласан, аллаһын вердијиндән ону јакшы доландырсан, о сәнә атандан, ананлан вә ушагларындан даһа мейрибан олар. Сән өзүнә ондан даһа јакын, даһа сәмини бир дост тапа билмәзсән. Лакин шүбһәләниб гыгансан, о сәнә мин дүшмәндән даһа горхулу дүшмән олар. Јад дүшмәндән горунмаг олар, лакин арваддан јох.

Бакира гыз алсан, нә гәдәр шәһвәтли олсан да, һәр кечә она јакынлыг етмә, о сәндән инчимәз, елә күман едәр ки, адәт беләдир. Әкәр бир күн үзүрлү сәбәбдән јакынлыг едә билмәсән вә ја сәфәрә кетсән, арвадын буна дөзүб сәбир едә биләр. Һәр кечә јакынлыг едиб өјрәшдирсән, сән олмадыгда јенә үрәји истәр вә чәгин сәбир едә биләр.

Кишиләр чиркин, гоча олсалар да арвадларыны көрмәјә онларә имкан јаратма. Һеч бир чаван хидмәтчини, зәнци вә садә олса белә, арвадларын олдуғу евә бурахма. Кардан дүшмүш гоча зәнциләри бурахмаг олар.

Гејрәт шәртләрини јеринә јетир. Гејрәтсиз кишини

адам һесаб етмә. Кишинин гејрәти олмаса, онун мәсләки дә олмаз.

Арвадыны мән дедијим кими сахлаја билсән вә аллаһ-таала сәнә өвлад версә, онларын да тәрбијәсинин һајына гал.

илмәк мүмкүн дежилдир. Һәр елм вә сәнәт бир күн ишә арајар. Демәли, елм алыб сәнәт өјрәнмәклә тәнбәллик етмәк олмас. Тәлим вахты мүүллимләр ону дејсәләр, мүдафнә етмә, гој вурсунлар, чүнки ушаг елм вә әдәби чубуг күчүнә өјрәнәр, өз хошунә өјрәнмәз. Әкәр тәрбијә-снәзлик етсә, сән бундан гәзәбләнсән, өзүн дејмә, мүүллимләрн илә горхут, үрәјиндә сәнә кип бәсләмәккә үчүн әмр ет, онлар тәнбәһ версинләр. Лакин оглунла инзибат-лы ол, елә ет ки, сәнн ачиз һесаб етмәсин, һәмишә үрә-индә сәнлән горхсун.

Дирәм, гызыл, һәр нә арзу едирсә, имкан дахилиндә ондан әсиркәмә, гојма ки, о пул хатиринә сәннн өлүмүнү истәсин, мирас үчүн бәднам олсун. Елм алыб сәнәт өј-рәнмәк өвладын һаггыдыр. Өвлад пис дә олса, сән она бахма, елм вә сәнәт өјрәтмәкдә сәһләнкарлык көстәрмә. Ләч бир дәрракәси олмаса, сән өјрәтсән дә, өјрәтмәсән дә, һәјат ону өјрәдәмәкдир. Дејибләр ки: «Ата-анасы тәр-бијә етмәјәни кечә вә күндүз тәрбијә едәр». Һәмнин фик-ри бабам Шәмсүлмәали башга ибарә илә белә демиш-дир: «Ата вә анасы тәрбијә етмәјән адама кечә вә күн-дүз тәрбијә верәр».

Лакин аталыг шәртини јеринә јетир, гој тәлеји ичә-дирсә, елә дә јашасын. Инсан һечдән јарандыгда хасиј-әт вә тәбиәти дә онунла бирликдә јараныр, јалныз тәч-үбәсизлик, ачизлик вә зәифлик үзүндән ону бүрүзә верә-билмир. Бөјүдүкчә онун бәдәни вә руһу да гүввәтләнәр, ахшы вә пис әмәлләри көрүнмәјә башлар. Өзү камала-чатдыгда, әдәти дә камала јетишәр, јашшы вә пис тәрәф-ләри там шәкилдә мејдана чыхар. Лакин сән елм вә сә-нәти өзүнә мирас едиб өвладына гој кет ки, онун һаггы-ы јеринә јетирмиш оласан, чүнки өвлад үчүн тәрбијәдән ахшы мирас јохдур. Садә адамларын өвладлары үчүн н јашшы мирас пешәдир. Пешә башга шејдир, сәнәт башга шеј. Лакин һәгнгәтә галса, мәннин әгидәмчә, пешә н бөјүк сәнәтдир. Бөјүк адамларын ушаглары јүз пешә јрәннб бирини дә ишләтмәсәләр, бу ејиб дејил, бәлкә әнәтдир, бир күн кәләр һәрәси бир ишә јарајар.

Һ е к а ј ә т. Бил, елә ки, Гоштапсы¹²¹ тахтдан салды-лар (бу әһвалат узундур, анчаг мәгсәд будур ки, онун әлу Рума дүшүр), Костапәннјә¹²² (индики Истам-бул—Р. С.) кедир, дунја малындан јанында һеч шеји ол-мур. Чәрәк диләмәк она ар кәлир. Демә, о, ушаглыгында

га дәмнр шејләр гајырдыгыны көрмә, алнына оу сәһәл-жазылдыгы үчүн һәмншә дәмнрчиләрнн јан-јәрәсиндә до-ланмыш, онлара диггәтлә бахмыш вә бу пешәни өјрән-мишимш.

О күн Румда чарәсиз галдыгда кедиб Рум дәмнрчи-ләринә дејир: «Мәп бу сәнәти билирәм». Ону муздур гә-бул едирләр. Нә гәдәр орада галыр, о пешә илә күзәрә-нынны кечирир вә һеч кәсә мөһтач олмур, вәтәнә гајыдана гәдәр хәрчинн дәмнрчиликдән чыхарыр. Вәтәнә гајыт-дыгда ордуја әмр едир ки, һеч бир бөјүк адам өвладына сәнәт өјрәтмәјн ејиб һесаб етмәмәлидир, гој гүввәт вә шү-чаәт ишә јарамајан вахтларда һеч олмаса онлар сәнәт-дән истифадә едә билсинләр. Һәр өјрәннлән пешә бир күн ишә јарајар.

Сонра Әчәмдә, бу, әдәтә кечди. Елә бир бөјүк адам тапылмазды ки, о өз өвладына бир пешә өјрәтмәсин. Она еһтијач јох идисә дә, бу, әдәтә кечди.

Демәли, нә өјрәнмәк мүмкүнсә, һамысыны өјрән, фај-дасыны көрәрсән. Лакин оглун һәдди-бүлуға чатдыгда она диггәт јетир, көр нәјә һәвәси вардыр, нә илә мәшгул олмаг истәјир, тәсәрруфаты сеvir, ја арвад алмаг фик-ринләдир, јохса күзәрәнынны јашшылашдырмаг? Бундан сонра өвләндирмәјә һазырлаш.

Оглуна гыз аларкән вә ја гызыны әрә верәркән ча-лыш өз гоһумларындан олмасын, гызы өзкәләрдән ал, гоһуму алсан ла, алмасын да онун әти әтиндән, ганы га-һындандыр. Башга гәбиләдән ал ки, һәм сәннн гәбилән гоһумлуғунда галсын, һәм дә өзкә бир гәбилә јени гоһу-мун олсун, беләликлә, күчүн икигат артсын, көмәјин ики олсун.

Елә ки, көрдүн тәсәрруфатдан башы чыхмыр вә хош күзәрән кечирмәји бачармыр, халгын, мүсәлманын гы-зыны бәлаја салма, һәр икисини бәдбәхт етмә. Гој бөјү-јәнә гәдәр өз билдији кими јашасын. Һәр һалда сән өлән-дән сонра алнына нә јазылыбса, о да олачагдыр.

Һ а ш и ј ә. Өвладын гыз олса, ону һәјалы бир дајәјә тапшыр, бөјүјәндә она бир мүәллимә тут...

Нә гәдәр ки, сәннн евиндәдир, онунла меһрибан до-лан, чүнки гызлар ата вә аналарынын әсири оларлар. Лакин оглан атасыз галса белә, јәнә өз ишини тәләб етмәјә келә биләр, нечә олур-олсун өзүнү доландыرار. Гыз ишә јазыг олар, һәр нәјин варса, әввәлчә гыза хәрч-лә, онун ишләринн дүзәлт вә ону биринин боғәзына ке-

ли олуб өз инсанлыгыны јелуча јетирер. Нејин вар, һа-
мысыны вер, гызыны онун боғазына кечир вә өзүнү бу
бөјүк мөһнәтдәң хилас ет. Достларына да буну мәсләһәт
көр. Јахшысыны аллаһ билир.

Һекајәт. Белә ешитмишәм, Шәһрбануну¹²³ һелә
кичик бир гыз икән Әчәмдән Әрәбистана әсир апарыр-
лар. Өмәр Әмирәлмә'минин (аллаһ ондан разы олсун)
ону көрүр, дејир, буну сатын. Ону сатмаға апараркән,
Әли Әмирәлмә'минин (аллаһ ондан разы олсун) раст
хәлир вә лејғәмбәр адындан бу хәбәри кәтирир: «Шаһ өв-
ладыны сатмағ рәва дејилдир».

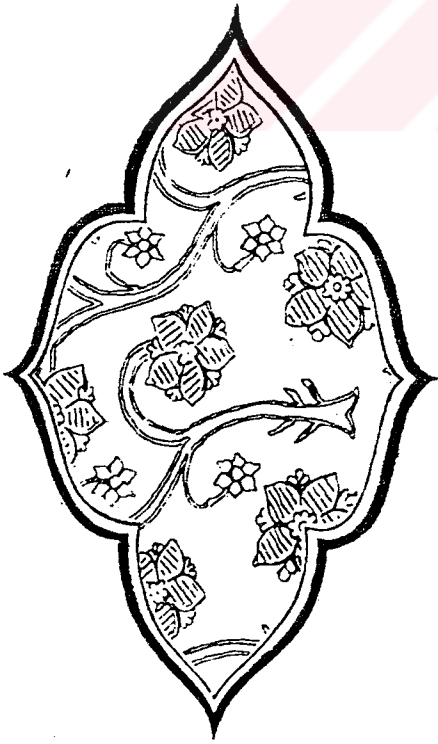
Һәдис чатдығдан сонра Шәһрбануну сатмајыб Сәл-
ман Фарсың¹²⁴ евинә апарырлар ки, сонра әрә версинләр.
Әрә кетмәк мәсәләсини Шәһрбануја хәбәр вердикдә, о
дејир: «Әри көрмәјинчә онун арвады олмајаҗағам».

Шәһрбану уҗа бир јердә оғурур, Әрәб вә Јәмәнин бө-
јүкләри кәлиб онун габағындан кечирләр ки, кими бәјән-
сә, онун да арвады олсун. Бу заман Сәлман онун јанында
отуруб кәлән-кәдәнләри танытдырыр вә дејирмиш: «бу
филандыр, о бәһмандыр» вә негсанларыны сајырмыш.

Өмәр кечәркән, Шәһрбану дејир: «Бу кимдир?» Сәл-
ман дејир: «Өмәрдир». Шәһрбану дејир: «Бөјүк адам-
дыр, лакин гочадыр». Әли кечәндә сорушур: «Бу ким-
дир». Сәлман дејир: (аллаһ ондан разы олсун) «Әли-
дир». Шәһрбану дејир: «Аличәнәб адамдыр, лакин сабаһ
Фатмеји-Зәһранын үзүнә баха билмәрәм, утанырам, бу-
на көрә дә истәмирәм». Әли оғлу Һәсән кечдикдә, онун
ким олдуғуну билдикдән сонра дејир: «Мәнә лајигдир,
лакин арвадлары чохдур, истәмирәм». Әли оғлу Һүсејн
(аллаһ ондан разы олсун) кечәркән, ким олдуғуну со-
рушдугдан сонра дејир: «Бу мәним малымдыр, мәним
әрим о ола биләр. Бакирә гызын әри бакир оғлан олма-
лыдыр, мән әрә кетмәмишәм, о да арвад алмајыб».

Анчаг көзәл күрәкән сеч, гызыны кифир адама вермә.
Гыз чиркин әрә көнүл вермәз, сән дә рүсвај оларсан, әри
дә. Адахлы көзәлүз, әлидүз, тәмиздин, тәсәрруфатдан
башычыхан олмалыдыр. Билмәлисән ки, о, гызынын
хәрчини һарадан вә һансы јолла әлә кәтирир. Лакин кү-
рәкән һәм дөвләтдә, һәм шәһрәтдә сәндән ашағы олма-
лыдыр ки, о сәнинлә фәхр етсин, сән онунла јох, белә
олдугда гызын да раһат јашајар.

Демәк истәдијим бунлардыр, бундан артыг бир шеј
тәләб етмә. Гыз сатан олма, онда күрәкән дә мүрүввәт-

НИРМИ СЭККИЗИНЧИ ФЭСИЛ

ДОСТ СЕЧМЭК ВЭ ОНУН ГАЈДАЛАРЫ
НАГГЫНДА

1. j огул, бил, ишсан нэ гэдэр сагдыр, онун доста еһ-
2. тижачы вардыр. Гардашы олмажан адам досту ол-
3. мажандан јахшыдыр. Бир алимдэн сорушурлар: «Дост
4. јахшыдыр, јохса гардаш?» Дејир: «Гардаш да дост олса
5. јахшыдыр».

Бейт

Дост олса гардашым, гардаш јахшыдыр,
Душман олса, гара бир даш јахшыдыр.

6. Демэли, достлар наггында фикирлэширсенсе, онлара
7. сэхшиш, һәдијә көндөр, мөрдәлик көстөр, чүнки дост һа-
8. јана галмажанын достлары да һајына галмаз. Белә адам-
9. лар һәмшише достеүз галар. Дејирләр ки, куја дост адамы
10. һоһумдан узагланшыдыр. Инамаз.

11. Тез-тез дост дејиндирмәји адәт етмә, досту чоһ ола-
12. нын ејибәләри ертүләр, ләјәгәтләри мејдана чыхар. Ја-
13. кш һәзә дост тапдыгда көһнәсише арха чевирмә. Јешиш
14. һәзә дост ол, көһнәси да гој јериндә галасын, беләликлә
15. достларып сажы чоһаласын. Дејирләр ки: «Јахшы дост бә-
16. јәзүк хәзинәдир». Бир дә сәһнәлә достлашмағ истәјән, ла-

122

1. ки һәләлик јарымдост олан адамлар наггында да фи-
2. кирлеш, онлара јахшылығ ет, гајы көстәр, хејир-шәрлә
3. онлара көмәк ет. Сәндә мөрдәлик көрдүкдә, дөнүб садиг
4. достун оларлар.

5. Искәндәрдән сорушурлар: «Аз мүддәтдә бу гәдәр бө-
6. јүк бир дөвләти һансы хасијәтинлә әлә кәтирдин? Де-
7. јир: «Душманләрә лүтф етмәк, достлара карамәт көстәр-
8. мәккә».

9. Бир дә достларынын достлары наггында фикирлеш,
10. сонлар да достлар чәркәсиндә һесаб едиләрләр. Лакин
11. душманнилә достлуғ елдәндән егтијатлы ол, ола биләр
12. доһунла достлуғу сәһнәкиндән мөһкәм олсун вә душманни-
13. ндән әввәл сәнә зәрәр јетирсин.

Бейт

Гардашым, әлини үз о достундан
Ки, душманлә дуруб отура һәр ан.

14. Достунила душманлик едәнләрдән дә өзүнү гору. Неч
15. бир сөбәб вә әсас олмадан сәндән шикәјәтләнен достлар-
16. ыдан достлуғ көзләмә.

17. Дуңјада ејибсиз адам ола билмәз, лакин сән мөрд ол,
18. мөрд адамда нөгсан олмаз. Намәрдлә достлуғ етмә, на-
19. мөрд достдан хејир кәлмәз. Бадә достларыны дост һесаб
20. етмә, чүнки онлар гәдәни дост тутарлар, сәни јох. Достун
21. јахшысы да олар, писи дә, һәр ики дәстә илә достлуғ ет,
22. јахшылары илә үрәклән достлуғ ет, писләри илә дилдә
23. дост ол. Беләликлә, һәр ики тәрәфин достлуғу тәмин
24. едилмиш олар. һәмшише ертијач јахшы достлара душмәз,
25. әлә вахт кәлә биләр ки, писе достлара да адамын иши
26. дүшә биләр. һәрчәнд јахшыларын јанына кетмәк пислә-
27. ри јанында һөрмәтини азалдығы киши, писләрин дә ја-
28. нына кетмәк јахшыларын јанында һөрмәтини азалдар,
29. лакин сән јахшыларын јолу илә кет ки, һәр ики дөстәнин
30. достлуғу сәнә нәсиб олсун. Амма һеч вахт ахмаг адам-
31. ларла достлуғ етмә, чүнки ахмаг дост өз достлуғу илә
32. әлә шејләр едәр ки, јүз ағыллы өз душманнији илә ону
33. белә билмәз.

34. Јаһныз јахшы вә исте дадлы адамларла достлуғ ет ки,
35. сән дә достларынын шөһрәт тапдығы исте дадларла һөр-
36. мәт газаныб тәрифләнесән. Тәк олмағ пислә отурмадан
37. јахшыдыр. Бу барада мән ики бейт дә демшәм.

Ше'р

Еј кәүл, вәһишәк чәлә гачырсаң,
Нә дәрә аһладырсаң, нә сөз гапырсаң.

123

Демек, нис һәмдәмсән, җахшы ки, кетдин.
Төнһалыг җахшыдыр, мөнчә, нис достдан.

Даиланмаг истемирсәнсә, достларын вә адамларын һагыны тапдалама. Дејилләр ки, ики чүр адам мээм-мәт едилмәжә лајингдир: бири достларын һагыны тал-далајанлар, икинчиси, җахшы ишә гүмәт гојмајанлар. Бил ки, ишанларын достлуға јарајиб-јарамадығыны ики шејлә мүјјән етмәк олар: биринчиси одур ки, досту дара дүшә, о, имкан дахилиндә һеч бир шејн достуидап мүзәјнә етмәжә вә ағыр күндә ондан үз дөндәрмәжә; икинчиси, әкәр досту вәфат етсә, онун өвладыны вә гоһумларын ишанларын чагырыб онлара җахшылыг едә, һәр дәрә достуи гәбрини зијарәтинә кетдикдә һәсрәтини билдрә, доғруду, бу достун өзү дејил, ләкин онун ки, гәбридир. И к а ј ә т. Белә данышырлар ки, Сократы өлдүр-мәжә анараркән, бүтпәрәстлији гәбул етмәсини тәкид едирләр. Дејир: «Аллаһ еләмәсин ки, јараданан башга биринә ситајин едәм».

Ону елама анарырлар. Аләтин тәләб етдији кими тәләбәлариндән бир дәрә онун јанынча кедир вә аһ-фаган едирләр. Сонра ондан сорушурлар: «Еј философ, инди ки, еләмә разы олубсан, де керәк, сәни һарада дәрә еләк?» Сократ тәбәссүм едиб дејир: «Әкәр мәни јенидән тапа билсәнин, һарда истәјирсиниз, дәрә едишиз», јәни «тапдығыныз мән олмајачагам, мәним гәлбим ола-чагдыр».

Адамларла орта дост ол, достларын чохлуғуна бел бағлама, әсл дост өзүнү һесап ет. далына вә габагына диггәтлә бах, достларын етибарлылығына үмид едиб архајылашма, мин достун олса белә, һеч кәс сәнә өзүндән артыг дост ола билмәз. Досту хош вә бәд күндә јохла, хош күндә һөрмәтинә, бәд күндә исә көмәјинә керә. Душмәнин дүшмән һесап етмәјини дост билмә, елә адам таныш адланар, дост сајылмаз.

Достларынла наразылыг вахтларда да хош вахтларда да ки, кими рафтәр ет. О адамы дост һесап ет ки, билдир сән о да сәни дост һесап едир.

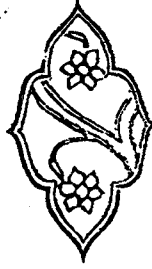
Доста достлуғ хатиринә елә шеј өјрәтмә ки, бир вахт дүшмән олса, онун васитәси илә сәнә зијан јетирә билсин, һәсонра ки пешманлыг фајда вермәз.

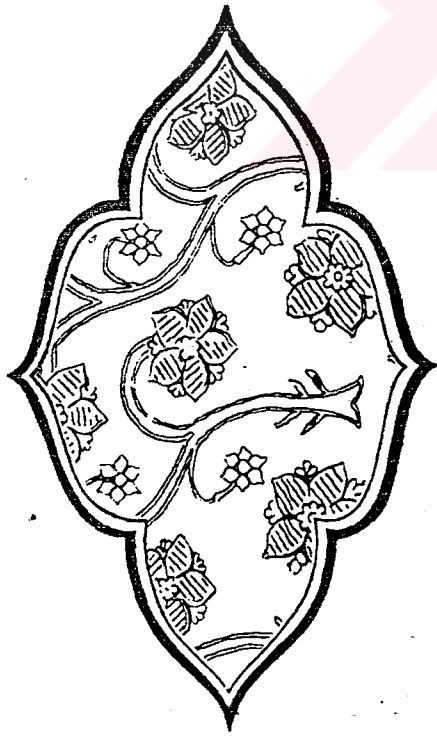
Јохсул олсан, дөвләтли дост ахтарма, чүнки јохсулу һеч кәс сөвмәз, хусусилә, дөвләтлинләр. Досту өзүнә баб

сеч, варлы олсан, дөвләтли дост сечә биләрсән. Ләкин достлуғда мөһкәм ол, онда сәнин дә ишләрин мөһкәм олар. Ахмаг бир шеј үстдә дост сәндән үз дөндәрәрсә, ону керә гәјтармаға чалышма, демәли ләјагәти јохду.

Тамаһкар достдан гач, онун достлуғу тамаһ үзүндән олар, һәгиги достлуғ олмаз. Кинли адамларла достлуғ етмә, кинли адам достлуға лајиг дејилдир, үрәји һәмишә кинлә долу олан адамын гәлбинә достлуғ дахил ола билерми?

Дост сечмәк гәјдаларыны өјрәндин, инди дә дүнјада баш верән ишләр, җахшылыг вә нислих һаггында динлә.

НИРМИ ДОГГУЗУНЧУ ФӘСИЛ
 ДҮШМӘНДӘН ЕҖТИЈАТЛЫ ОЛМАГ
 ҺАГГЫНДА

1 Мүмкүн гәдәр чалыш өзүнә дүшмән газанма, ләкин
 2 дүшмәниң олса, кәдәрләнмә, ондан да горхма истәр
 3 ачыгда, истәрсе кизлиңдә дүшмәниң ишләриндән гафил
 4 олма, дайма она пислик етмәје чалыш, һәмишә ону йых-
 5 маг һаггында тәдбир төк, анчаг онун һиләсиндән дә
 6 әмин олма. Бәла, мүсибәт вә гәфләт гапыларының үзүнә
 7 баглы галмасыны истәјирсәнсә, вәзијјәтини дүшмәндән
 8 үстүертүлү сахла.
 9 Дүшмәниң сәниңлә иши олмайынча, сән өз дүшмәни-
 10 јини билдирмә, өзүнү әввәлдә олдуғу кими апар. Руңдан
 11 дүшмүш олсан да, ағыллы һәрәкәт ет, өзүнү она дүшкүн
 12 кими көстәрмә. Дүшмәниң ширин дилинә ујма, дүшмән
 13 сәнә шәкәр версә, сән ону зәһәр һесап ет.

Ше'р

14 Бирчә үзү бәдениң дост ола дүшмәнлә әкәр,
 15 Ики дүшмән бил ону, вур она ики хәнчәр.

16 Күчлү дүшмәндән һәмишә өзүнү көзлә, ондан горх,
 17 чүнки ики адамдан горхмаг лазымдыр: бири күчлү дүш-
 18 мән, икинчиси ханн-дост. Һеч вахт дүшмәни зәиф һесап
 19 етмә, кичик дүшмәнлә дә бөјүк дүшмән кими мүбаризә
 20 апар, демә ки, о кимдир, нә едә биләр?

1 һекајәт. Бәлә ешитмишәм ки, Хорасанда Мүһөл-
 2 ләб адлы чох нүфузлу, һөрмәтли, хејирхәһ, шәһрәтли бир
 3 әјјар: вәр имиш. Дејирләр, бир күн күчә илә кәдәркән,
 4 ајағының алтында говун габығы галыр, сүрүшүб јерә дө-
 5 јир. Дәрһал бычағы чәкиб говун габығыны доғрам-доғ-
 6 рам едир. Сорушурлар: «Еј хачә, бу ад-санна вә гочаг-
 7 ыгына бахмајараг, утанмырсанмы, говун габығы илә бы-
 8 чаг давасына чыхырсан?» Мүһөлләб дејир: «Мәни йыхан
 9 говун габығы иди, бәс мән кими бычаглаја идим? Мәни
 10 йыхан мениң дүшмәнимдир, дүшмән нә гәдәр кичик олса
 11 да ону «һеч» адландырмаг олмаз. Дүшмәни «һеч» һесап
 12 едән өзү һеч олар».

13 Демәли, дүшмән дүшмәни мәнв етмәк фикриндә олар.
 14 Дүшмән сәни мәнв етмәмиш сән тәдбир кер, өзүнү ондан
 15 гору. Ләкин һазырлыг ишләрини дә әлдән бурахма. Ан-
 16 чаг кимлә дүшмәнлик едиб, она үстүн кәлсән, һәр јердә
 17 писләјиб онун ачизлијини үзә вурма. Ачиз адама гәләбә
 18 чалмаг сәниң үчүн ифтихар һесап едилмәз, аллаһ едәмә.
 19 Ким, сонралар бир вахт о сәнә галиб кәлсә, ачиз вә зәиф
 20 бир адам тәрәфиндән мәғлуб едилдијини үчүн рүсвәј олар.
 21 Бунә көрәдир ки, бир падашаһ зәһәр чалганда ону
 22 дүшмәни зәиф олдуғда да, шаирләр «мәдһнамә» тәһри-
 23 ләр «фәһнамә» јазаркән, әввәлчә дүшмәниң чох гүвәһә-
 24 ли вә гүдрәтли олдуғуну тәсвир едәрләр, онун орду-сүвү
 25 тәрифләрләр, дүшмәниң бир чох атлы вә пијәдә
 26 ларыны Сөһраб: вә әждаһа алландыралар, буну дү-
 27 рының ворушмаларыны, сәркәрдәләриниң гәһрәмәлиги
 28 ны бачардыллары гәдәр шиширдиб тәрифләрләр.
 29 Јалныз бундан сонра мәдһ едәчәкләри өз ағаларының
 30 бөјүклүјүнү вә ордуларының мәғлубәдилмәзлијини көс-
 31 тәрмәк үчүн дејәрләр ки, бах, бизимкиләр филиан бөјүк
 32 сәркәрдәниң филиан гәдәр пәһләвалары олан гүдрәтли
 33 орду-сунун өһдәсиндән кәлди, ону әзишдириб дармадағын
 34 етди.

35 Әкәр дүшмән орду-суну писләјиб, онун сәркәрдәсиниң
 36 ачиз олдуғуну деселәр, о заман бәлә ачиз бир адамы мәғ-
 37 луб етмиш шаһ нәјә фәхр едиб гүррәләнә биләр ки, һәлә
 38 онун адына «мәдһнамәләр», ја «фәһнамәләр» дә ја-
 39 зылсын?

40 Һ а ш и я ә. Реј мәмләкәтиндә Сејидләт адлы бир
 41 гадын шаһлыг едирди. Шаһ нәслиндән, исмәтли, наму-
 42 сәли

- 1 сый ки, онун ја неч бир ээзи өлмөмиш олсун, ја өзү эб-
- 2 ди жашаачагына үмид бөлсөсин.
- 3 Кимин аягындан жапышыб жыксан, онун элинден ту-
- 4 туб галдыр, чүнки иши һөддинден артыг борк дартсан
- 5 гырылар. Демэк, бүтүн ишлерин эндазасынн бил.
- 6 Истер достлугда, истерсе дүшмөнликдө мө'төдил ол,
- 7 чүнки мө'төдиллик бүтүн ағылларын мөчмусунун орта
- 8 аглыдыр. Чалыш һесэд догура билчөкөк шејлери сенин
- 9 нахыллыгыны чөкөн адамгара көстөрмө, һөјатлары боју
- 10 сөңө киң бәслөрлөр. Бөдхалларына гаршы бөдхал ол, ла-
- 11 ки киң таманкар, мәнсебпөрөст адамларда һөчөглөшнб он-
- 12 лара баш гошма, мәнсебпөрөстлик өзү тез-кеч ону жыхар.
- 13 Кузө һәр дөфә су илә долу гайтмаз. Һөјатсыз вә давакар
- 14 адамларла тәмкинлө долан, лакин төшөххүслү адама
- 15 гаршы төкөбүрлү ол. Нө везифөдө олурсан ол, адамлар-
- 16 ла инсан кими рефтар етмөји неч вахт унутма, һирслән-
- 17 дикдө ачыгыны удмагы бачар, дост вә дүшмөйлө гышгы-
- 18 ра-гышгыра данышма, дилиширин ол, шириндилли олмаг
- 19 овсунчулуга бәрабәрдир. Јахшы-пис нө дејирсәнсө, чана-
- 20 бында да ону көзлө. Һөрсө сөзүн мөрсө дө чавабы
- 21 олар. Ешитмөк истәмәдијини башгасына да дөмө. Халгын
- 22 өзүнө дејө билмәдијини далынча да данышма. Еһтимала
- 23 көрө адамлары һөдөлөмө, иши көрмөмиш өзүнү өјмө, де-
- 24 мө: «буну едөчөјөм», де ки, «буну етмишәм». Бу барөдө
- 25 мән белә демшәм:

Ш е р

Еј сөнөм, ешгини атдым гөлбимден,
 Даг бојда гөминн чөл етдим һәмән.
 Мөн бу күн демпрөм, «нө едөчөјөм».
 Сабаһ дејөчөјөм: «Нө етмишәм мән».

- 31 Иши сөздөн үстүн тут. Сөнө дилузуңлуг етмөк истөјөн
- 32 адама да дилузуңлуг етмө. Неч вахт икнүзлү олма вә
- 33 икнүзлү адамлардан гач. Однүскүрөн әждаһадан горхма,
- 34 чамма сөзкөздирән адамдан горх, чүнки онун бир саатда
- 35 сөккүјүнү бир ил дө тикмөк олмаз.
- 36 Гул илә мүбаһисә етмө. Нө гөдөр бөјүк вә адлы-санлы
- 37 олсан да өзүндөн ашагы адамла һөмөтө киришмө.
- 38 Философ демишдир: «Бөлаларын чохундан хилас ол-
- 39 маг истөјирсәнсө, он хасијәти өзүнө пешә ет: өзүндөн
- 40 күчлү илә ворушма, јаланчы адамла мөчлис турма, хәсис
- 41 адамларла үнснјјәт сахлама, наданла өчөшмө; икнүзлү
- 42 шилө дост олма; јаланчы илә алвер етмө; давакар, тундха-

үнснјјәт адамла шөраб ичмө; арвадларла чох отуруб-дурма;
 гиррини башгаларына вермө, јохса бөјүклүүнө һөрмөт
 дојан олмас, нүфуздан дүшөрсән; бири сөнө бөитан агса,
 үстүнө көтүрмө, чалыш ону өзүндөн редд ет; неч кәси о
 гөдөр тә'рифләмө ки, мөзөммөт етмөк лазым кәләнлә,
 исләјө билсән, о гөдөр исләмә ки, лазым кәләнлә тә'-
 рифләјө билсән. Сәнсиз иши кечә билән адамы һөрбө-
 зорба кәлмөк вә шикајәт етмөклө горхутма, сөнө ешти-
 јачы олмајан сенин һөдөндөн дө, шикајәтиндән дө горх-
 амаз, ону һөдөлөмөклө өзүнө далынча данышан бир адам
 әмөлө кәтирмиш оларсан. Сәнсиз кејинә билмөјөнлә
 адамлары исә бирдөфәлик төлгир едиб руһуну өлдүрмө,
 күчүнү она көстөриб, башгаларынын ачыгыны она төк-
 мө. Бөјүк күнаһ етмиш олса да ону багышла, өзүндөн
 бәлачалара наһаг јерә бөһанә ахтарма. Бөләликлө, сән
 қонлардан хејир көтүр, онлар да сөндөн гачмасынлар.
 Өзүндөн кичикләрә јахшы бахсан, онлар да сенин абад-
 ылыг ишинә јахшы бахарлар.

Кичикләр сенин мүлкүндүр, вар-дөвләтиндир, онла-
 ра јахшы бахмасан, чөрөксиз, азугәсиз оларсан, јахшы
 бахсан ишләрин саз келәр, разы галарсан.

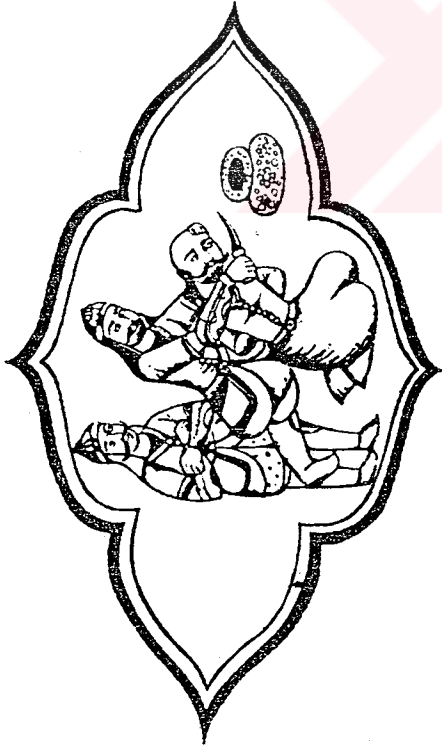
Сөзө бахан нөгсанлы нөкөр сөзө бахмајан нөгсансыз
 нөкөрдән јахшыдыр.

Әмринин вә ишинин јеринө јеттирилмәсини истөјир-
 сәнсә, бир иши ики адама бујурма. Дејибләр ки, бир
 газаны ики ашпаз биширсә, гајнамаз, бир евин ики ха-
 нымы олса, ев сүпүрүлмөмиш галар. Шаир демишдир:

Ташпырма бир иши сән ики адама, чаным,
 Ев зибилли галачаг евлө ики олса ханым!

Әмр јеринө јетирән олсан, өзүнө шөрик ахтарма ки,
 ишдө мүвәффәјјәт газансан, һәмишә ағанын гаршы-
 сында үзүағ олсан. Лакин дост-дүшмөнә мөрһөмөтли
 бол, чаммагдан хата баш вердикдө чошма, һәр сөзө бир
 чамма гојма, һәр һагг-наһаг шеј үстүндө халгы иңчитмө,
 һәмишә тә'рифләнемөк истөјирсәнсә, керәмөтли ол.»

ОГУЗУНЧУ ФӘСИЛ

ЧӨЗА ВЕРМӘК ВӘ ЭФВ ЕТМӘК ГАЈДАЛАРЫ НАГГЫНДА

1 Е ј огул, бил вә акаһ ол ки, һәр хата үстүндә адама
2 чөза вермәзләр. Әкәр бири күнаһ етсә, әввәлчә
3 үрәјнлән онун күнаһынын бағышланмасыны истә. Ахы,
4 о да адамдыр, илк күнаһы Адәм етмишди. Бу барәдә
5 мәп дејирәм:

Ш е р

1 Әкәр бир күн кәлмәмшәм көрүшә,
2 Еј мүһисим јүз дөфә аһ етмишәм.
3 Илк күнаһы Адәм етмиш, бағышла,
4 Мән адамам, мән дә күнаһ етмишәм.

11 Наһаг чөза вермә ки, күнаһсыз чөза алмајасан. Һәр
12 шеј үстүндә гәзәбләнмә, ачыгы вахтларда һирсини уда
13 билмәји бачар. Бир күнаһы бағышламағы сәндән хаһни
14 етсәләр, гәбул ет, күнаһ нә гәдәр бөјүк олса да, бағыш-
15 ламағы өзүнә адәт бил, бәндә күнаһ етмәсә, ағаным ба-
16 ғышланмасына еһтијач галмаз. Һәр күнаһ үчүн чөзалан-
17 дырсан, бәс сәпин кәрәмәтин нә олар? Бағышламағы
18 вачиб билсән, бөјүклүк шәрәфинләп мәһрум олмасаң,
19 Ләкин бағышладыгдан сонра бир дә она сәрзәиш елиб
20 һәмнин күнаһы јада салма, бу елә бағышламамаг кимн

1 бир шеј олар. Амма өзүн елә күнаһ етмә ки, үзр истәмә-
2 ли оласан, лакин етдинми, үзр истәмәкдән утанма, гој
3 дүшмәнлик арадан галхсын.

4 Бириси чөзаја лајиг күнаһ ишләмишсә, әввәлчә күна-
5 һын дәрәмәсини тәјин ет, сонра она мувафиг чөза вер.
6 Инсаф саһибләри белә демишләр: «Чөза күнаһа мувафиг
7 олмалыдыр». Мән исә белә дејирәм: «Әкәр бири күнаһ
8 етмишсә вә о, чөзаја лајигсә, сән бу күнаһа мувафиг чө-
9 за вермәлисән ки, һәлм, рәһм вә кәрәмәт гајдаларыны
10 унутмајасан; бир дирәмлик күнаһ едибсә, јарым дирәм-
11 лик чөза вермәк лазымдыр ки, беләликлә һәм кәрәмәтли
12 һесаб едиләсән, һәм дә ләјагәтли, чүнки кәрәмәтли адам-
13 лара рәһмсиз олмаг јарамаз.

14 Г е к а ј ә т. Ешитмишәм, Муавијә¹³² дөврүндә бир
15 дәстә адам чинајәт иш көрүр вә онлары өлдүрмәк вачиб
16 олур. Муавијә әмр едир, бојунларыны вурсунлар. Бу за-
17 ман онлардан бирисини бојуну вурмага ирәли кәтирир-
18 ләр. О киши дејир: «Ја Әмирәлмә¹³³ минин, бизә нә етсәниз
19 јери вар, мән өз күнаһымы бојнума алырам. Лакин ал-
20 лаһ хагирина, истәјирәм, мөним ики кәлмә сөзүмә гулаг
21 асыб она чаваб верәсиниз. Дејир: «Де». О киши дејир:
22 «Бүтүн дунја сәнин һәлим вә кәрәмәтли олдуғуну билир,
23 әкәр биз бу күнаһы сәнин гәдәр һәлим вә кәрим олмајан
24 бир падшаһа етсәјдик, о бизә нә едәрди?» Муавијә дејир:
25 «Мән нә едирәмсә, о да ону едәрди». О киши дејир: «Бәс
26 сонда сәнин мәрһәмәтли вә кәрәмәтли олмағынын бизә нә
27 фајдасы? Һаман зулм, һаман чөза?» Муавијә дејир: «Сән
28 бу сөзү бир аз габаг демиш олсајдын, һеч о бириләрин
29 дә бојну вурулмазды, ким галыбса, һамысыны бағышла-
30 ярам».

31 Демәли, күнаһкар үзр истәсә, ону гәбул ет, чүнки
32 бағышланмасы мүмкүн олмајан күнаһ жохдур.

33 Бир мөһтач адамын сәнә еһтијачы дүшсә вә бунун ди-
34 нә зәрәри, дунја ишләринә зијаны олмаса, дунја малы
35 хагирина онун хаһшини рәдд етмә, имкан дахилиндә она
36 кәмәк ет, сәнин һаггында олан јахшы фикрини писә че-
37 кирмә. О адам сәнин һаггында јахшы фикридә олмасај-
38 ды, сәндән бир шеј дә истәмәзди. Еһтијач вахты о сәнин
39 әсирин олур. Дејибләр ки, «Еһтијач әсирлијә бәрәбәр-
40 дир». Әсирләрә исә рәһм етмәк лазымдыр. Әсир елдүр-
41 мәк тәрифләнмәз, писләнәр. Бу мәнәда каһыллыг кес-
42 тәрмә, онда һәр ики дунјада шеһрәт газанарсан.

43 Бир адама еһтијачын дүшсә, әввәлчә бах көр, о адам

дир, жоуса хөсис. Сөхавөтлү олса, ештиҗачыны
ин мүнәсиб вахт сеч, ганы гарадырса истәмә,
енә истәмә. Бир шеҗ хаһиш едәрҗән фикирлөш,
зылар тал, отур, ән җахшы һөрмәт җадаларына
сонра ғыса шәкилдә хаһишини билдир. Хаһиш
юдлиндән артыг төвазәкар вә нәзакәтли ол,
лыг хаһишин гәбул едилмәси үчүн икинчи ва-
. Әкәр хаһиш етмәҗи бачарсаң, һеч вахт әли-
мазсан. Бу барәдә мән деҗирәм:

Р у б а и

Еј кенүл, үрәклән кечирсе һикар,
Зәһмәтсиз вүсала анчаг бир јол вяр.
Кәрәк јар деҗән так еләсен, кенүл,
Сән хаһиш бачарсан, о да рам олар!

ештиҗачын варса, өзүнү она җаршы һекәр вә гул
р, мәгсәдинә чатдыгда исә һәр јердә она тәшәк-
ллаһ-таала да бујурубдур ки, «Шүкр етсәниз,
из артырарам»). Аллаһ-таала шүкр едәиләрни
ундан өләвә, биринчи җахшылыг җаршысында
шәккүр икинчи хаһишин јеринә јетирилмәсинә
рр.

Хаһишин јеринә јетирмирсә, өз бөхтиндән күс,
икајәтләмә. О сенин шикајәтиндән горхсајды,
и ештиҗачыны јеринә јетирәрди. Ишин дүшән
ил вә хөсисдирсә, ајыг вахты ондан һеч нә истә-
дз, мәст блдугда истә. Рәзил вә хөсис адамлар
икдә сөхавөтләнәр, ләкин сабаһысы пешманлыг

рәзил адама дүшсә, өзүнү јазыглар чәркәсин-
ет. Деҗибләр үч адам јазыг сајылар: ахмағын
нда ишләјән ағыллы, күчсүзә табе олан гүввәт-
лә мөһтач олан сөхавөтли.

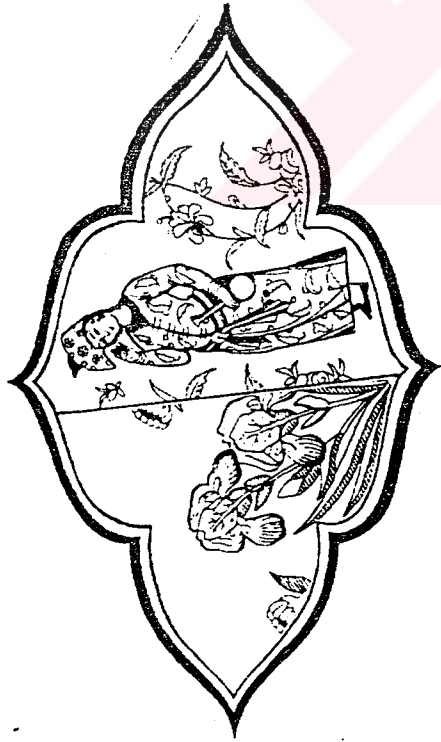
мүгәддимәдә дедјим сөзләрдән вә мүхтәлиф мә-
һаггында јаздыгым фәсилләрдән мәгсәд бача-
ахилиндә сөзүн ләҗагәтинә, ошун гүдрәтинә һагг
ән ибарәт иди.

де пешәләрдән данышмаг истәҗирәм, ону да
илләсен, бәлкә лазым олду. Она көрә истәҗирәм
на билирәмсә, әввәлиндән тутмун ахырына гәдәр
ты сәнә өјрәдәм. Бәлкә, өләркән сенин тәрәфиндән
олуб, бу дүнијадан раһат келәм. Һәрчәнд мән өзүм

1 дә елмдә пијадәјәм, ләкин билсәм дә, фәјдасы јохдур,
2 чүнки мән атамын сөзүнә нечә бахмышамса, сән дә мө-
3 ним сөзүмә елә бахаҗагсан. Демәли, сәни данламағына
4 дәјмәз, ләкин мән өз вәзифәми јеринә јетирирәм.

Истәҗирсән гулаг ас, истәҗирсән јох, мән һәр пешәдән
5 бир аз данышачағам ки, сөздә дә хөсис олмајым, синәмдә
6 нә варса һамысыны дејим.

ОТУЗ БИРИНЧИ ФӘСИЛ

ЕЛМ ӨРӘНМӘК ВӘ ФӘГИЙҺЛИК³⁴

ҺАГГЫНДА

1 **Е**Ү огул, бил вә акаһ ол ки, сөзүң әввәлиндә «пешә-
 2 ләрдән данышачағам»—дејәркән, мән дүкән сах-
 3 ламағы нәзәрдә туттурдум. Пешә јалныз дүкәндарлығ
 4 дејилдир. Инсан нә илә мәшғул олса, о да онуң пешәси
 5 сајылар. Инсан өз сәнәтини јахшы билмәлидир ки, ондан
 6 фајда көтүрә билсин. Инди көрүрәм, елә бир иш вә пешә
 7 тапмағ мүмкүн дејилдир ки, онда нizam-нитизам олмасын.
 8 Һәр пешәнин өз гајда-ғануну вардыр. Пешәләр исе мүх-
 9 тәлиф вә чоҳдур, буңларын һамысынын да үсулуну бил-
 10 мәк лазымдыр. Буңларын һәр бирини арры шәрһ етмәк
 11 мүмкүн дејилдир, китаб бөјүб ишшәр вә әсас мәтәддән
 12 тузағ дүшәрик.

13 **Л**акин һансы сәнәт олур-олсун, үч јерә бөлүнүр: ја
 14 пешәјә анд олан елмдир, ја елмә анд олап пешәдир, ја
 15 ағыд ишләтмәклә әмәлә келән пешәнин өзүдүр.

16 **П**ешә илә әлагәдар олан елмләр: тибб, нүчум, һәндә-
 17 сә, јер өлчмәк, поезија вә саирәдән. Елмлә әлагәдар олан
 18 пешәләр: мусигишүнаслығ, бајтарлығ вә бу кимиләрдир.
 19 **Б**уңларын һәрәсинин өз гајдасы вардыр. Сән бу гајда-
 20 ғануңлары билмәсән, уста олсан да, бу мәсәләдә әли-ғолу
 21 бағлы кими галарсан. Пешәләрин өсләри исе мәшһурду

1 вә онларын шәрһә еһтијачы јохдур. Јери кәлдикчә, им-
 2 кан дахилиндә, һәрәсинин өз гајдасыны сәнә-кәстәрәчә-
 3 јәм, чүнки бу, ики һалдан харич дејил: ја рузикарын тә-
 4 садүфләри, заманын һадисәләри сәнин өзүнү бунлара
 5 мейтач едәчәк, һеч олмаса, о еһтијач вахты бунларын
 6 һәрәсинин сирриңдән истифадә едәрсән, ја бөјүк олдуғун
 7 үчүн еһтијачын олмајачағ. **Л**акин бөјүкләрин дә сәнәт
 8 билмәси зәруридир.

9 **Е**Ү огул, бил, ахирәт елминдән көтүрә биләчәјин гә-
 10 дәр һеч бир елмдән о гәдәр хејир көтүрә билмәсән. Дүн-
 11 ја елминдән хејир көтүрмәк итәсән, кәрәк она бир пешә
 12 гошасан, әкс һалда фајда көрмәсән. Мәсәлән, шәриәт
 13 елминдә: газы, гәјјум, мүдәррис, ваиз олмасын, дүнја
 14 малындан бир шеј әлдә едә билмәсән. Нүчум елминдә:
 15 тәғвимчилик, рәммалчылығ, фалчылығ, көзүбағлајычы-
 16 лыгла мәшғул олмасын, итәрә чидди, итәрәсә гејри-чид-
 17 ди, мүнәччимә һеч бир шеј дүшмәз. **Т**ибб елминдә: әли-
 18 тилик, јаландан тәсәлли, сахта дәрман олмаса, һәким
 19 бир шеј газана-билмәз.

20 **Б**уна көрә ән бөјүк елм дин елмидир, чүнки онун әсә-
 21 сы тоһид, төрәмәси шәриәт еһкамлары, сәмәрәси исе дүнја
 22 малыдыр. **Д**емәли, еҮ огул, бачардығча дин елминә дә
 23 јиләнемәјә чалыш. Мүвәффәғ олсан, әввәлчә динин әсәс-
 24 ларыны өјрән, сонра исе төрәмәләринә кеч, чүнки әсасы
 25 билмәдән төрәмәјә кечмәк, әсил билмәдән шәр ә кечмәк
 26 тәғлид һесаб едиләр.

27 **Ҳ** а ш и ј ә: **Ә**кәр дедијим пешәләрдән елминә сөч-
 28 тисән, пәһризкар, гәнаәткар, елм севән ол, дүнја малына
 29 јалудә олма. **С**өбирли, инчә руһлу, кәшјатан, тәздуран
 30 ол, китаб һәриси ол, тәвазәкарлыға адәт ет, ишдә тез јо-
 31 рулан олма. **Ә**збәрләмә вә тәқрарламада тәнбәллик етмә,
 32 кардычыл оларағ кечмишин тәчрүбәсини өјрән, тәдғигат-
 33 җы, сирләри ачан, алимләрин досту, һөрмәтчил, елм өј-
 34 рәнмәкдә һәрис вә утанмағ билмәјән, өз мүәллимләринин
 35 һаггыны итирмәјән, гәдрини билән ол.

36 **Е**лә етмәк лазымдыр ки, китаб, дөфтәр, гәләм, дават,
 37 гәләмдан, гәләмјонан бычағ вә бунун кими шејләр һәми-
 38 йшә өз јанында олсун. **Ү**рәјиндә бунлардан башға һеч бир
 39 шејә олмамалдыр. **Н**ә ешитсән, јадында сахла, тәқрар
 40 ест, ләкин азданышан вә узағкөрән ол, тәғлидчи олма.
 41 **Ҳ**ансы елм ахтаран адамда бу сифәтләр олса, о, тәзлик-
 42 лә өз әсринин јекәнә алыми олар.

1 олмалыдыр ки, бир мезлүм сөнө мүрәчнөт етсө вө онун
2 шаһиди олмаса, лакин она гаршы эдаләтсизлик еднлиб,
3 һаггы тапдаланмыш олса, сән о јазыга көмөк сдә биле-
4 сән, һижлә ишләдиб, мөһәрәт көстәрәсән вө онун һаггыны
5 өзүнә гәјтармагы бачарасан.

6 **Г е к а ј э т.** Төбәристанда¹⁴⁰ бир киши вар или, она
7 газы әл-ғүзәт Әбул Әббас Рујани¹⁴¹ дөјрдиляр. Бу адам
8 елмдә, һелмдә, нәһризкарлыгда, узагкөрәнликдә, тәдбир
9 төкмәкдә чох мөшһур иди. Бир дөфә бир киши онун мөч-
10 лисинә шикәјәтә кәлиб, јүз динарынын башга бир адам
11 тәрәфиндән верилмәјини илднә етди. Газы чавабдә-
12 дән сорушду, о рәдд етди. Газы мүддәлән сорушду: «Ша-
13 һидин вармы?» Деди: «Јохумдур». Газы деди: «Онда ча-
14 вабдәһә анд ичдирәчәјәм».

15 Мүддән зар-зар аглајыб деди: «Еј газы, анд ичдирмә,
16 јаландан ичәр, горхусу јохдур». Газы деди: «Мән шәрнәт
17 ганунуну позә билмәрәм, ја сәһни шаһидин олмалыдыр,
18 ја о анд ичмәлидир». Мүддән газынын габагында јерә
19 ыхылды, өзүнү торпага сүртмәјә башлады вө деди:
20 «Амандыр, бәлә етмә, мәнним шаһидим јохдур, о јаландан
21 анд ичәчәк, мән мөгмун олачағам, пулүм батачағ, мәнним
22 ишим үчүн бир тәдбир көр».

23 Газы һәмнин кишинин белә аһ-зар едиб, шипән голар-
24 дыгышы көрдүкдә доғрулуғна инанды. Сонра деди: «А
25 киши, бу борч мөсәләсини әмәлли-башлы дапыш көрүм,
26 бунун әсли нечә олудур». Мүддән деди: «Еј газы, чох-
27 дан иди ки, бу киши мәнимлә достлуғ едирди. Бирдән бир
28 көңизә ашиғ олду. Кәнизин гүјмәти јүз әлли динар иди.
29 Бу кишинин исә һеч нәји јох иди. Мәчнүн кими кечә-күн-
30 дүз аглајыр вә аһ-зар едирди. Бир дөфә кәзмәјә кетмиш-
31 дик, биз икмиз чөлдә тәк идик, бир мүддәг отуруб сөһ-
32 бат етдик. Бу киши һеј кәниздән дапышыр вә зар-зар
33 аглајырды. Онун һалына үрәјим јанды, ијрми иллик
34 достум иди. Дедим: «Фыланкәс, сәһни пулун јохдур, мө-
35 ним дә ону алачағ гәдәр чох пулүм јохдур. Бир адам та-
36 на биләрәсини ки, сәһни ладына чатсын? Мәнним бүтүн
37 вар-јохум јүз динардыр, узун илләр әрзиндә толлаја
38 билмишәм. Буну сәнә верирәм, галанышы өзүн бир јол
39 илә тап, кәниз алыб бир ај сахла, бир ајдан сонра сатыб
40 алулүмү гәјтар». Бу киши мәнним гаршында јерә јыхылыб
41 анд ичди ки, һеч бир ај да чәкмәз, сонра хејришә-зијаны-
42 на сатыб сәһни пулуну гәјтарарам.

Мән гызыллары гуршағымдан ачыб бу кишијә вер-
дим, бир мән идим, бир о иди, бир дә аллаһ. Инди дөрд
ај кечир, нә гызылымы верир, нә кәниз сатыр».

Газы деди: «Сән гызылы она верән заман һарада отур-
мушдунуз?» Деди: «Бир ағачын алтында». Газы деди:
«Инди ки, сән ағачын алтында олубсан, бәс нә үчүн де-
јирсән шаһидин јохдур». Сонра чавабдәһә деди: «Сән
бурада, мәнним јанымда отура. Сонра мүддәјә деди: «
«Үрәјини сыхма, ағачын алтына кәт вә она де ки, газы
сәһн чағырыр. Әввәл ики рук'әт намаз гыл, бир нечә дөфә
пәјғәмбәрә салават чевир, сонра она де ки, газы дејир,
кәлиб шаһидлик етсин».

Чавабдәһә долағалты күлүмсәди, газы көрдү, лакин ү-
үстүнү вурмады, үрәјиндә гәзәбләнди, лакин һирсини
удду.

Мүддән деди: «Еј газы, горхурам о ағач мәнним сөзүм-
лә кәлмәјә». Газы деди: «Мәнним бу мөһрүмү апар, ағача
де ки, бу газынын мөһрүдур, дејир кәлсин, шаһидлик
етсин».

Киши газынын мөһрүнү алыб кетди. Чавабдәһә орада
газынын јанында отурду, газы бу кишијә әһәмийјәт вер-
мәјиб башга ишләрдә мөшғул олмага башлады. Иш ара-
сында бир дөфә газы үзүнү кишијә чевириб сорушду: «А
киши, фыланкәс о ағача чатгыш олармы?» Киши деди:
«Јох, һәлә чатмаз, еј газы». Газы јенә өз иши илә мөш-
ғул олмага башлады.

О киши мөһру апарыб, ағача нишан верди вә деди:
«Газы сәһи чағырыр». Бир аз көзләдикдән сонра ағачдан
һеч бир чаваб чыхмадыгы үчүн кор-пешман гајдыб га-
зыја деди: «Еј газы, мөһру көстәрдим, кәлмәди».

Газы деди: «Сәһв едирсән, ағач кәлди, шаһидлик едиб
кетди». Сонра үзүнү чавабдәһә чевириб деди: «Бу киши-
нин пулуну вер!» Киши деди: «Мән бурада отурдуғум
мүддәтдә һеч бир ағач кәлиб бурада шаһидлик етмәјиб-
дир. Газы деди: «Доғрудур, һеч бир ағач кәлиб шаһид-
лик етмәмишдир, лакин әкәр сән о ағач алтында бундан
гызыл алмајыбсанса, бәс мән сәндән сорушанда ки, бу
киши ағача чатыб, ја јох, сән нә үчүн деди: «Һәлә јох»,
јәни бурадан ора гәдәр узағдыр. Гызыл алмајыбсанса,
һарадан билдй ки, о һәлә ора чатмајыб? Сән ондан гы-
зыл алмамыш олсајдын, мәнә дөјрдин: «Нә ағач, мән

агач-зад танымырам вэ билмирэм ки, о һара кетмишидр». Газы кишини мөчбур етди, гызылы алыб јијәсине верди.

Демәли, бүтүн һөкмләри китабдан чыхармазлар, көрәк өзүндән дә ахтарыб бир шеј тапасан.

Бир дә карәк елдә чох төвәзәкар олмасан, мәһкәмә мәһлисидә нәсә нә гәдәр һејбәтли отуруб гаштабагыны төксән, күлмәјиб аз данышсан о гәдәр әзәмәтли вә һеј шәмәтли көрүнәрсән. Вүгар вә төмкилә һәрәкәт ет, сөз ешидиб һөкм вермәкдән ганын гаралмасын, өзүндән чыхма, сәбирли ол, чәтин мәсәлә раст кәлдикдә тәк өз рәјинлә кифәјәтләмә, башга мүфтиләрлә дә мәсләһәтләш. Һәмшә фикрин ајдын олсун, дедијим киши, шәриәт мәсәләриндәки тәчрүбәдән дә истифадә ет, чүнки шәриәтдә газынын рәји дә ганун һөкмүндәдир. Бир чох мәсәләләри шәриәтлә һәлл етмәк чәтин олдугда, газы ону асаплығыла јолуна салар. Газы мүчтәһид олса, даһа јакшыдыр. Газы заһид, пәһризкар, диндар вә мүчтәһид олмалыдыр вә бир нәсә һалда фитва вермәмәлидир: биринчи ач олдугда, иккинчи сусуз олдугда, үчүнчү һамамдан чыхылда, дөрдүнчү ганы гаралдыгда, бешинчи дүнја ишләри һаггында фикирли олдугда.

Газынын дирибаш вә чәлд вәкилләри олмалыдыр ки, һөкм чыхарыб фитва верәкән мүчтәһимләр газыја чүрбәчүр сәркүзәнтләр данышыб, она цагыл вә әһкамат сәјләмәсинләр вә беләликлә, һавајы јерә онун вахтыны алмасылар. Газының борчу һөкм чыхармагдыр, истиһаг дә лејилдир. Бир чох истиһаглар вар ки, ону апармамаг апармагдан јакшыдыр.

Газынын ичти гыса олмалы, о тезликлә шаһидләри диндириб анда кечмәлидир.

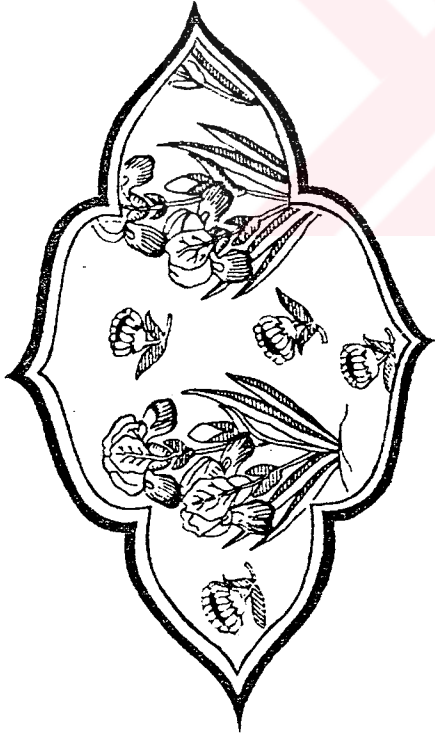
Адамларын дөвләтли вә сыртыг олдуғуну көрдүкдә ишин бош тутмајыб, јәни горхмајыб, бүтүн төчрүбәләрдән, тәдбир вә фәндләрдән истифадә етмәк лазымдыр. Һәмшә газынын јанында әдаләтли вә хәјрхан мәшвәрәтчилләри олмалыдыр. Газы чыхардыгы һөкмләри керикәтүрмәмәли, вердији әмрләри гүввәдә сахламалы вә онлары дәјишдирмәмәлидир.

Зәруријәт олмадан өз әли илә һеч бир гәбз, гәбәлә вә тәлигә јазмамалыдыр. Өз имзасынын гәдриши, өз сөзүнүн һәрмәтнин сахламалы вә јалпыз өз готу олан

јерә мөһүр вурмалыдыр. Газынын ән бөјүк һүнәри онун елиң көзәл билиб, һелми јакшы мәһимсәмәсидир.

Әкәр бу сәнәтлә мөшғүл олмасан, ја мүвәффәғијәт газанмасан вә ордуда гуллуғ етмәји өзүнә пешә сечмәсән, һеч олмазса тичарәтә мејл көстәр, бәлкә бу јолла бир шеј әлә кәтирәсән, чүнки тичарәтлә газанылан һәр шеј һалал һесаб едиләр вә һамы тәрәфиндән бәјәниләр.

ОТУЗ ИККИНЧИ ФАСНИ

ТИЧАРӨТ НАГГЫНДА

Е ј огул, бил вэ акаһ ол ки, тачирлик эсл манада сэнэт һесаһ едилэ билмэсэ дэ, диггэтлэ бахылдыг да орада да һэр пешэдэ олан бир гайда-танун көрмөк олар. Башы чыхан адамлар дејиблэр ки, тичарөтин аса-сыны наһанлыг, төрәмэсини исэ ағыл тәшкил едир. Нечэ ки, дејиблэр: «Ахмаглар олмасајды, ағыллылар мөһв оларды», јә ин ағылсызлар олмасајды, дунја дағыларды. Бу сөзлери демөкдөн мөгсөдим одур билэсэн ки, артыг-тамаллыг үзүндөн Шәргдән Гәрбә кәдән, дағлар ашаһ, дөһшләр кечән, чаныны вэ малыны төһлүкәјә атан, оғру вэ гулдурлардан, вәһши вэ јыртгычы һејванлардан, јолкөсөһлөрдән, карванчәпанлардан еһтијат етмәјиб Шәргин не мөтләрини Гәрб адамларына чатдыран, Гәр-бин малларыны Шәрг адамларына сатдыран вэ беләлик-лә дунјанын абалдыгына сәбәб олан бир кәс вәрсә, о да сөвдәкөрдир. Белә горхулу иһләрә јалпыз о адам разы ола билэр ки, онун ағыл көзү тутулмуш олсун.

Сөвдәкәрлик иһи чүрдүр, һәр иһис дэ төһлүкәлидир: бири сөләмләдир, бири сәфәрлэ. Саләмлә она дејәрләр ки, адамлар бир јердә галыб, баһа сатмаг үмиди иһэ сә-тылмајан шејләрни алыб сахларлар, бурада төһлүкә мал үчүн олар. Үрөкли вэ узагкөрән олмаг лазымдыр ки,

чүр'әт едиб газанч үмиди илә сатылмајан шејлери ала-саһ. Сөфәрә чыханын исэ ким олдуғуну демишәм. Һәр иһи һалда сөвдәкәр гоҗаг вэ горхмаз олмалыдыр. Јакин горхмазлыгла бәрәбәр, һәм дэ үрәјитәмиз вэ әлидүз ол-малыдыр, өз хејри үчүн халгын зијаныны истәмәмәли, өз газанчы хатиринә җамаатын зәрәрини арзу етмәмәлидир. Мүамиләниҗ өзүндөн ашағыларла етмәли, өзүндөн бө-јүклә етдикдә, онун дүз, дејәнәтли, етибарлы, инсафлы мүрүвәтли олмасына фикир вермәлидир. О, адам алда-данлардан өзүнү горумагла, малдан башы чыхмајан адамла алвер етмәмәлидир ки, гапы дөјүлмөкдән архајын-олсун. Јохсул вэ ахмаг адамларла сөвдәси олмамалы-дыр, олса тамаһ әлини үзмәлидир ки, достлуғ позулма-сын. Балаҗа зијан вэ газанч үстүндә о гәдәр достлуғ-лар позулуб ки...

Артыгтамаһлыг үзүндөн нисјә алвер етмәмәлидир, бә'зән «җох» далынҗа гаҗарсан, «аз» әлдә едәрсән, хыр-ла сәһв бурахарсан, бөјүк зәрәр чәкәрсән, нечә ки, мән дејирәм:

Р у б а и

Делим кетсәм онун јанындан әкәр,
Бәлкә үрөк саһиг олду бир гәдәр.
Ордан гаҗдым, гаҗды јухум, иштаһам
Харда сәһвдән доғурмуш бөјүк зәрәри!

Гәнимәлдән јемәк мүмкүн олдуҗа, газанчдан јемә, газанчдан јемәк мүмкүн олдуҗа, мајадан јемә. Сөвдә-кәрин ән бөјүк зәрәри мајадан јемәкдир. Ән газанчды мал одур ки, ону халварла, батманла алыб, мисгалла, дирһәмлә сатасан. Ән зәрәри мал бунун әксини бил. Газанч үмиди илә тахыл алмагдан ваз кеч, тахыл сатан-лар һәмишә бөднәјјәт вэ бөдтијнәт оларлар. Ән бөјүк дүзлүк одур ки, алвердә јалан данышмајасан. Тичарөтдә јалан данышмаг нә кафирә јарајар, нә мүсәлмана. Мән бу барәдә ашағыдакы ше'рдә дејирәм:

Р у б а и

Еһг оду гәлбимә јанғылар салаһ,
Наз оху синәмә нишанә алаһ!
Еһгини алмышам ган баһасына,
Алвердә, билһирсән, демәзләр јалаһ!

1 Бей алмамшы һеч бир шеји өлдөн вермәмелидир. Ти-
2 чарәтдә утанмаг олмас. Зирәк адамлар демишлар: «Утан-
3 маг рузини азаллар». Баһа сатмагдан горхмамалыдыр,
4 лакин инсафсызлыға да јол вермәмелидир. Бу сөнәтдөн
5 башычыханлар демишлар: «Тичарәтин әсасы газанч вә
6 инсафдыр». Газанч дәвләт артырар, инсаф шәһрәт. Бу
7 бәрәдә мән бир һекәјәт дә ешитмишәм.

8 **Г е к а ј ә т.** Ешитмишәм бир сөвдәкәр бир бейсах-
9 лајан дуканың гаршысында мин динарлыг алвер едир.
10 Алвер гуртардыгдан сонра сөвдәкәрлә бейсахлајан дү-
11 канлар арасында хырда пул үстүндә мүбаһисә башла-
12 јыр. Бейсахлајан дејир: «Сәнә бир динар да верәчәјәм».
13 Сөвдәкәр дејир: «Јох, бир динар гызыл, бир дә гара пул».
14 Сәһәрдән күнортаја гәдәр гара пул үстүндә чәнә дәјүр-
15 ләр, сөвдәкәр гышгырыр, багырыр, һаж-күј салыр, өз
16 сөзүндән дөнмүр ки, дөнмүр. Нәһәјәт, бейчи јорулуб бир
17 гызыл динарла һаман гара пулу сөвдәкәрә верир. Сөв-
18 дәкәр пулу алыб јола дүзәлир. Бу һадисәнин шәһиди
19 олмуш адамлар сөвдәкәри мээммәт етмәјә башлајырлар.
20 Бу заман бейчинин шакирди сөвдәкәрин далынча кедиб
21 ондан шакирдәнәлик¹³ истәјир. Сөвдәкәр гызыл динар-
22 ла һаман гара пулу она верир, ушаг кери гајыдыр. Бей-
23 чин ушаға дејир: «Ај һарамзада, сән көрдүн ки, бу адам
24 сәһәрдән күнортаја гәдәр чамаатдан утанмајыб бир гара
25 пул үстүндә нә ојун чыхарды, үмид едирдин ки, сәнә бир
26 шеј верәчәк?» Ушаг гызылы устасына кәстәрир, уста
27 тәәччүб едир вә өз-өзүнә дејир: «Худаја худаһәнда, бу
28 нә ишдир, бу хәсисликдә адам бу гәдәр бөјүк бир әли-
29 ачыгылығы нә үчүн етмишдир?»

30 Бейчи сөвдәкәрин далынча кедиб дејир: «А киши, мән
31 сәнә тәәччүб едирәм. Сән бүтүн күнү чамаат ичиндә һа-
32 ман пул үстүндә мәнә башагысы вердин, ниңитдин,
33 сонра һамысыны да мәним шакирдимә багышладын. О
34 хәсислик нә үчүн иди, бу алиачыгыг нә демәкдир?» Сөв-
35 дәкәр дејир: «Еј хачә, мәнә тәәччүб етмә, мән сөвдәкәр
36 бабајам, сөвдәкәрлијин шәрти исе будур ки, тичарәтдә
37 бир дирһәм алданмыш олсан, өмрүнүн јарысыны алдан-
38 мыш киши оларсан, сләмә дә сәхәвәтдә хәсислик етсән,
39 өзүнүн нанәчиблијини сүбүт етмиш оларсан, она көрә
40 мән нә өмрүм боју алданмағы истәјирәм, нә нанәчиб ол-
41 мағы».

42 **Мајасы аз олан сөвдәкәр шәрикли тичарәтдән гачма-
43 лыдыр. Шәрикли алвер етмәли олса, инсафлы, дәвләт-**

1 ли вә абырлы адамла етмәлидир ки, вершикәст чыхдыг-
2 да әдәләтсизлик етмәсин. Бир дә елә мал алмамалыдыр
3 ки, сахланмасы бөјүк хәрч тәләб етсин, сынан вә ја чүрү-
4 јән олсун. Бахтыны јохламаг хатиринә мајасыны хәрч-
5 ләмәмәлидир, јалныз о һалда белә етмәк олар ки, зәрәр
6 баш верәрсе, мајанын јарысындан чохунун галачагына
7 әмин олсун.

8 **Ким сәндән башга јерә мәктүб апармағы хаһиш етсе,
9 эввәл о мәктүбу оху, сонра саһибинә чатдыр. Башыбаг-
10 лы мәктүблардан чох бәлалар баш вермишдир. Билмәк
11 олмас ки, иш нечә олачагдыр! Лакин еһтијачы олан
12 адамларын мәктүбуну апармагдан еһтијат етмә. Һәр шә-
13 һәрә чатанда ис һадисәләри данышма, өлүм хәбәри вер-
14 мә, лакин муштулуг чатдырмагда да еһмаллыг кес-
15 тәрмә.**

16 **Јолдашыз сәфәрә чыхма, етибарлы јолдаш тап. Кар-
17 ванда адамларын сых олдуғу јердә ол, малыны да адам-
18 ларын чох олдуғу јердә гој. Силаһлы адамлар арасында
19 кетмә, чүнки јолкәсәнләр биринчи нөвбәдә силаһлылар
20 басгын едәрләр. Пијада атлыја гошулмамалы, дүзлүјүнә
21 әмин олмадығы өвкә адамдан јол сорушмамалыдыр. Чох
22 нанәчиб адамлар вар ки, јолу јанлыш кәстәрәр, сонра
23 өзләри далынча дүшәр вә малыны тутуб әлиндән алар-
24 лар. Јолда бири раст кәлсә, она күләрүзлә салам вер,
25 өзүңү јазыг вә јоргун кәстәрмә.**

26 **Рәсәдбанлара¹⁴ хәјанәт етмә, лакин ширин дил төкүб
27 онлары јумшалтмағы да унутма. Газырлыгын олмајын-
28 ча јола чыхма, јол раһат вә абад олса да, јајда гыш
29 палтары кәтүрмәдән сәфәрә кетмә. Чарвадарларла¹⁵ јах-
30 шы долан, набәләд јердә галмалы олсан, етибарлы сы-
31 ғынчаг тап.**

32 **Үч чүр адамла дуруб отурмаг олар: чаванмәрд вә
33 шүчаәтли, имканлы вә дәвләтли, инсафлы вә мүрүввәт-
34 ли. Истијә, сојуға, ачылыға, сусузлуға давамлы олмага
35 чалыш. Раһат һәјата өјрәнмәкдә ифрага варма ки, зәрү-
36 рәт үзүндән чәгнлик һаш версе, асан кечирә билсән.
37 Бақардығын ишләрин һамысыны өзүн көр, башгаларына
38 етибар етмә, чүнки дүнија малы адамы тез алдадар. Алыб
39 сатмагда дририбаш ол, дүз даныш, вә дини јеринә јетир.
40 Чох алыб чох сатмағы бачар. Мүмкүн олдуғча нисјә ал-
41 вер етмә, етмәли олсан, бир нечә чүр адамла етмә: малы
42 аз оланла, алверә тәзә башлајанла, алимлә, әләви илә,
43 ушагла, газынын јахын вәкилләри илә, шәһәр мүфтилләри**

1 илэ, дөвлөт хидмэтчилэри илэ. Неч вахт бу гөбилдөн олан
2 адамларла алверин олмасын. Бу чур адамларла алвери
3 олай ахырда зарэр көрүб пешманлыг чэкмөкдөн жахасы-
4 ны гуртара билмэз.
5 Көрмөмиш адама неч бир шеји е'тибар етмө, сынаг-
6 дан чыхарылмамыш адама инанма, имтаһандан чыхмы-
7 шы исе һэр аддымбашы жохлама, сынагдан чыхмышы
8 чыхмамышла әвез етмө, узун вахт лазымдыр ки, е'ти-
9 барлы бир адам әлэ көтирөсөн. Мәсөл вар дејерләр: «Сы-
10 нагдан чыхарылмыш див сынамамыш адамтан жахын-
11 дыр». Адамы әввөл башга адамла имтаһан ет, сонра өзүн
12 сына. Сәһә ләјиг олмајан адам башгасына да ләјиг ол-
13 маја биләр. Лакин жохлајанда һөмишә ишә көрә жохла,
14 сөзә көрә жох. Нәгд сөрчә исејә товуздан јахшыдыр. Гуру
15 сөфәрнидә оңа јарым, дәннз сөфәрнидә исе оңа он бир
16 газанчын олса, јенә дәннз сөфәрнә чыхма, чүнки дәннз
17 сөфәрнинн газанчы топугдан олар, зәрәри хиртдөкдөн.
18 Аз газанч хатирнә бөјүк сәрмајәни бада вермөк олмас.
19 Гуруда бир бөдбөхтлик үз версе, мал кедәр, чан галар,
20 дәннздә исе һэр икисинн горхусу вардыр. Малын әвәзи-
21 нн тапмаг олар, чанын исе жох. Дәннз ишинн падшаһлыг
22 ишинн бөңзөдидиләр, бирдән кәлиб бирдән кедәр. Лакин
23 дөвләтин варса, мараглы шејләр көрмөк мөгәсди илэ бир
24 дөфә кәмијә минмөјинә дөјөр.
25 Пејгамбәр демишдир: «Бир дөфә дәннз сөфәрнә чы-
26 хын вә бөјүк аллаһын нечә харигәләр јаратдыгына тама-
27 аһа едиң».
28 Алвердә чәнә вурмагдан горхма, лакин малы да әл-
29 дән чыхартма.
30 Өз ишинн бүтүклүкә башгаларынын иктијарына вер-
31 мө. Дејибләр: «Башгаларынын әли илэ јалныз илан тут-
32 маг јахшы олар». Һөмишә кәлир вә чыхарынын һесабы-
33 ны сахла, имза вериб неч бир шеји өз өйдәпө көтүрмә ки,
34 негәдјин вахт бојун гачыра биләсән. Тәсәрруфат ишлә-
35 ринн јахшы өјрән ки, сәһв вә негсанлара јол вермөјөсөн.
36 Нөкәрләрнә вә јахын адамларына һәр шеји һесабла
37 вер, олардан да һесаб төлөб ет, һөмишә көзүн үстләрин-
38 дә олсун ки, газанч вә зәрәрләрнидән хәбәр тута бил-
39 сән. Хәин адамлардан гач, өзүн дө башгаларына хәјанәт
40 етмө. Ким халга хәјанәт етсә вә елэ билсә ки, башгала-
41 рына хәјанәт етмишдир, сәһв едир, хәјанәти о, өзүнә ет-
42 миш олар.
43 Некајәт. Гојун сахлајан бир кишинн бөјүк гојун

1 сүрүсү вә чох дүз, әмәлисаләһ бир чобаны вар иди. Го-
2 јунлар күндә нә гәдәр суд верирдиләрсә, азына-чохуна,
3 артыгына-әксијинә бахмадан чобан һамысыны ағасынын
4 јанына апарарды. Ағасы исе һөмин сүдә су гатыб чоба-
5 на гәјтарар вә дејерди: «Апар сат!» Чобан һөмин киши-
6 јә өјүд вериб несиһәт едәр вә дејерди: «Еј хачә, мүсәл-
7 манлара хәјанәт етмә, халга хәјанәт едәнин ахыры јахшы
8 олмаз». Киши чобанын сөзүнә бахмајыб сүдә су гатма-
9 ғында давам едәрди.
10 Бир дөфә чобан тәсадүфән гојунлары сују гурумуш
11 бир дәрәдә јатырдыб, өзү бир тәләннн башына дырмаш-
12 ды вә орада јухлады. Баһар фәсли иди, бирдән дағлар-
13 да курушад јағшылар башлады, сел ахыб дәрәни долдурду
14 вә бүтүн гојунлары боғуб өлдүрдү.

Б е ј т

15 Санки о су топланды, дама-дама кел доғду,
16 Бирдән дашды сел кими, бүтүн сүрүнү боғду.
17
18 Чобан шөһәрә кәлиб гојун саһибиннн јанына сүдсүз
19 жетди. Киши сорушду: «Нә үчүн сүд көтирмөјисән?»
20 Чобан деди: «Еј хачә, сәнә дедим, сүдә су гатма, хәјанәт
21 олар, сөзүмә бахмадын. Инди чамаата сүд әвезинә сат-
22 дығын о сулар бир јерә топланыб һүчума кечдиләр вә
23 сөзинн бүтүн гојунларыны апардылар».
24 Бачардыгча чалыш хәјанәтдән гач, ким бир дөфә хә-
25 јанәт етсә, артыг неч кәс оңа инанмаз. Дүзлүү өзүнә пе-
26 шә ет. Ән бөјүк мөһәрәт дүзүкдүр.
27 Тичарәтдә вә сөвдәкәрликдә хошрәфтар ол. Неч кәсә,
28 вә дө вермә, вердикдә вә дөхилаф чыхма. Шејин мајасы,
29 нын нечә олдуғуну демә, дејәрсәнә дүзүнү де ки, аллаһ
30 да мајана бәрәкәт версин. Тичарәтдә гәбз вериб алмагда
31 јајыг ол, гәбз јазмалы олсан, һаггыны алмајынча оңу әл-
32 дән вермә. Һара кетсән орада өзүнә бир таныш тап.
33 Сөвдәкәрлик етсән вә әввәлләр неч вахт көрмөдијин
34 бир шөһәрә кетмәли олсан, өзүн һаггында мө'гәбәр бир
35 адамын хасијәтнамәси илэ кет, бөлкә ишә Јарады, лазым
36 олмаса да зијанәт жохлур. Билмәк олмас ки, орада ишләр
37 нечә чәрәјан едөчөкдир. Адамларла јола кетмөјә чалыш.
38 Олакетмәјән, надан, ахмаг, тәнбөл, намаз гылмајан,
39 һөрмәт ганмајан адамла сөфәрә чыхма. Дејибләр: «Әв-
40 вәл јолдаш, сонра јол».
41 Сәнә е'тибар едән адамларын үмидини пуца чыхарма,

1 шејлери көрмөмүш алма. Сатмаг истөдијин шејлерин өз-
 2 вел гүжөтүнн өјрөн. Шөрт-пейманла сатма ки, мөһкөмөје
 3 дүшмөктөн өз деди-годудан хилас оласан.

4 Бир саклајмаг јолуну јохши өјрөн өз бөјүк тичарат,
 5 өңн өз өшүн аниданлыгыны саклајмаглар. Тичаруфат иш-
 6 леринн паракөлдө һалда апарманамилени. Өзө өз алаым-
 7 са, илдө бир дөфө боллуг вахты һамасыны бирдөн алма-
 8 лысан, өзү дө бир илдө сөрф өдө билчөјиндөн ики дөфө
 9 чох ал. Сонра гүжөт өјрөн, гүжөт галхдыгда шејлерин
 10 һарэсиндөн жарысыны сат. Белэликлө, һөмин или һавајы
 11 доланмыш оларсан. Бурада өз кунан вар, өз бөднамлыг
 12 өдө һеч кэс сөни өз ишдө хөсис һесап өтмөз, чүңки өз өв
 13 доландырмаг јолларындан биридир. Өз тэсэррүфат иш-
 14 лериндө кэсир көрөндө кэлири артырмаг һаггында төд-
 15 бир төк, кэсир аралыгдан галдыр. Кэлири артырмаг
 16 һаггында бир чарө тапа билмэсэн, хэрчини азалт. Өлө
 17 өзү да кэлири артырмаг кими бир шејдир. Тичарэти бөјөн-
 18 мэсэн өз өлмдө шөһрөт газанмаг фикринө дүшсөн, дин
 19 өлми нөзэрэ алынмаса, тибб өлминдөн өз файдалы өз өн
 20 шөрөфли өлм јохлур. Пејгәмбэр с. өз с. дејибдир: «Өлм
 21 икидир: дин өлми, бөдөн өлми».

ОГУЗ ҮЧҮНЧҮ ФӘСИЛ

ТИББ ЕЛМИ ГАЈДАЛАРЫ ҺАГГЫНДА

1 **Е**ј оғул, бил, тәбиб олсан көрөк тибб өлминин эсә-
 2 ларыны, һәм нәзери, һәм эмәли чөһөтдөн јахшы би-
 3 рри-тәбини. Тәбини оланлар үч нөвдүр: биринчи нөв одур ки,
 4 бөдөнин мөһкәмлијини өз давамлылығыны саклајар;
 5 икинчи нөв исә бөдөнин мөһкәм өз давамлылы-
 6 ғыны саклајана табе оланлардыр; үчүнчү одур ки,
 7 бөдөни бир һалдан башга һала кечирир. Гејри-тәбин
 8 олашлар ја биләваситә, ја долајысилә зәрәр јетирәнләр
 9 өз өзләри зәрәрли оланлардыр. Инсанын бөдөнинин
 10 мөһкәмлијини өз давамлылығыны мүнәфизә өдөн ја мад-
 11 дөдир, ја сурөт. Маддә оланлар ја узагдыр, мөсәлән,
 12 үнсүрләр кими, онларын сајы дөрддүр: һава, од, торпаг
 13 һәм су; ја үнсүрләрә нисбөтөн даһа јахындыр, мөсәлән,
 14 мөзәчәк кими, онларын сајы догуздур: бири мұлајим,
 15 исәккизи исә гејри-мұлајим; бунларын да дөрдү садөдир,
 16 дөрдү мурөккөб; ја мөзәча нисбөтөн даһа јахындыр, мө-
 17 сәлән, тәркибч кими; онларын да сајы дөрддүр: бөлгәм,
 18 сөфра, өд, ган; ја тәркибдөн даһа јахындыр, мөсәлән, үз-
 19 вәләр кими; онларын сајы бөзилеринин фикринә көрө
 20 дөрд, бөзилеринкинә көрө исә икидир.

21 Бу дедијим сөзләрин мөһнасы будур ки, бөдөн үзвләри

1 тәркибдөн, тәркибләр мазамдан, мазач исе үнсүрлөрдөн
 2 эмәлә калмишдыр, үнсүрләр исе ән узаг маддәләрдир.
 3 Сурәт чинсидән олаңлар үчдүр: нофсани, һејвани вә
 4 тәбии.

5 Нөфсани гүввәт вә һиссдән ибарәтдир. Һисс беш нөв-
 6 дүр: көрмә, дад, ешитмә, гоху, ламисә. Гүввәт вә һәрә-
 7 кәт, һәрәкәттин сајы вә нөвү бәдәннин һәрәкәт үзвләринин
 8 сајы вә нөвүнә бәрәбәрдир. Гүввәтдән ибарәт олан үчдүр:
 9 тәхәјјүл, тәфәккүр вә зикр. Һејваниләр икидир: актив вә
 10 пассив (кәнетик вә потенсиал). Тәбии үч нөвдүр: истеп-
 11 сал едәнләр, низама саланлар вә һејвәтләр.

12 Фәалһижәтләр гүввәләрин сајына мутабиғдир: нөфса-
 13 нин, һејвани, тәбии. Руһ гүввәләрә хидмәт етднңидән
 14 фәалһижәтләрин сајы гүввәләрин сајына там бәрәбәр
 15 олар.

16 Бәдәнни мөһкәмлијини вә давамлылығыны сахлајан-
 17 лара табе олаңлар, мәсәлән, сојуглуға¹⁴⁸ табе олан көк-
 18 лүк мөзәддир. Истиһјәт¹⁴⁹ табе олан арыглыг мөзәддир,
 19 јанағын гырмызылығы кими ки, гапа табедир, ја сарылыг
 20 зәкмин ки, сәфрәја табедир, нәбзин вурмасы кими ки, һеј-
 21 вани актив гүввәје табедир, гәзәб кими ки, пассив һеј-
 22 вани гүввәје табедир, шүчаәт кими ки, мулајим һејвани
 23 гүввәје табедир, һәја кими ки, мулајим шәһвани гүввәје
 24 табедир, һикмәт кими ки, мулајим һитг нөфсинә табедир,
 25 хүсусијјәт вә кејфијјәт кими ки, маддә вә ја сурәтә та-
 26 бәдир.

27 Бәдәни бир һалдан башга һала кечирән вәситәләрә
 28 зәрури сәбәбләр дејилер. Онлар алты нөвдүр: биринчи-
 29 сип һава, икинчиси јемәк, үчүнчүсү һәрәкәт вә сакитлик,
 30 зөрдүнчүсү јуху вә ајыглыг, бешинчиси кениш вә дар
 31 әтәбиәтлик, алтынчысы һадисәләр, мәсәлән, гәм, гәзәб
 32 вә с. Буңларә она көрә зәрури дејирләр ки, инсанлар он-
 33 ларсыз кәчинә билмир. Онларын һәрәсинин инсан бәдә-
 34 ниннә өз хүсуси вә там тәсири вардыр. Буңлардан бири
 35 мұвазинәтдә олса, онларын һамысынын адамлар тәрә-
 36 финдән ишләдилмәси дүз вә мұвазинәтдә олар, әксия
 37 буңлардан бәзиләри өз мұвазинәттин итирсә вә ја инсан-
 38 лар тәрәфиндән дүз истифадә едилмәсә, ифратлыг үзүн-
 39 дән хәстәлик вә һасазлыг әмәлә кәләр. Тәбиәтдән хариҗ
 40 оланлар да үч гисмдир: 1) хәстәлик, 2) әламәтләри,
 41 3) нәтичәләри. Хәстәлик дә үч нөвдүр: охшар үзвләрин
 42 хәстәлији, охшамаян үзвләрин хәстәлији, бағларын хәс-

тәлији. Охшар үзвләрин хәстәлији ја исти хәстәлији олар.
 бу беш гисмдир, ја сојуг хәстәлији олар, бу сәккиз ги-
 симдир, ја рутубәт хәстәлији олар, ја гуру. Буңларын һә-
 реси дөрд гисмдир. Охшамаян үзвләрин хәстәлијинин
 сәбәби ја анаданкәлмә олар, ја кәмијјәтгә олар, ја вәзиј-
 јәтгә, ја сајча.

Хилгәтдән олан хәстәликләр ја шиш олар, ја багыг.
 Бу да једди чүрдүр, ја бәрк олар, бу да ики чүрдүр:
 ја јумшаг, бу да ики чүрдүр. Мигдара көрә хәстәликләр
 үч чүр, вәзијәтә вә саја көрә исе һәрәси ики чүрдүр.
 Бағлар дөрд чүрдүр, хәстәликләри исе үч чүрдүр: охшар
 үзвләрин хәстәлији, охшамаз үзвләрин вә бағларын хәс-
 тәлији. Буна үмуми—муштерәк хәстәликләр дејилер,
 чүнки о һәм охшар үзвләрә, һәм дә охшамаз үзвләрә аид
 олуp.

Охшар үзвләрин хәстәлији сәккиз чүрдүр, дөрдү са-
 до: исти, сојуг, јаш, гуру; дөрдү мүрәккәб: исти—јаш,
 исти—гуру, сојуг—јаш, сојуг—гуру. Охшамаз үзвләрин
 дә хәстәлији дөрд чүрдүр: хилгәтдән оланлар, мигдара
 көрә, вәзијәтә көрә, саја көрә. Хилгәтдән олан хәс-
 тәликләр дөрддүр: шишә көрә, батыглыға көрә, бәрклије
 вә бошлуға көрә. Мигдара көрә хәстәликләр ики чүр-
 дүр: артмаг јолу илә әмәлә кәләнләр, әксилмәк јолу илә
 әмәлә кәләнләр. Вәзијәтә көрә хәстәликләр ики чүрдүр:
 ја үзв өз олдуғу јердән ојајыр, ја башгасы илә битиш-
 мәклә фәсад төрәдир. Саја көрә дә хәстәликләр ики чүр-
 дүр: ја чоҳалмаглә әмәлә кәләр, ја азалмаглә.

Бағда (рабитәдә) олан хәстәликләр ја охшар үзвләр
 олар, ја охшамаз үзвләрдә, ја да һәр икисиндә.
 Әламәтләр—ја өзүнү һәрәкәтдә көстәрәр, ја вәзијәт
 дә көстәрәр, ја ифразатда. Һәрәкәтдә көстәрәнләр үч
 чүрдүр, вәзијәтдә көстәрәнләр дөрд чүрдүр, ифразатда
 көстәрәнләр үч чүр.

Билмәлисән ки, елм ики гисмдир: нәзәри вә әмәли.
 Нәзәри мән дедиҗләрим иди. Јахшы-пис, сәнә дедиҗим бу
 нәзәри чәһәтин һарадан охумаг мүмкүн олдуғуну да инди
 дејирәм, биләсән ки, буңларын һәрәсинин шәрһи вә инчә-
 ликләри нәдән ибарәтдир.

Мәним дедиҗим бу нәзәријәләри Чалинус¹⁵⁰ әсәсән
 өзүнүн «Он алты трактат»¹⁵¹ китабында, бәзиләрини исе
 башга әсәрләриндә кениш изаһ едир. Үнсүрләр нәзәријә-
 синә кәлдиҗдә исе, бу бәрәдә һәкимә лағым олаҗаг гәдәр
 мөлүматы «Он алты трактат» китабында олан «Үнсүр-

1) лар» фэслиндэл, мээачлар һаггында олан нэзэријјэни
2) «Мээачлар» фэслиндэн, тэркиблэр нэзэријјэсини һаман
3) мэмүүдә олан «Тэбини гүввөлэр» китабынын икинчи мө-
4) галэсиндэн, ошар үзвлэр бөһсини «Кичик анатомија»
5) китабындан, ошшамаз үзвлэр һаггында «Бөјүк анатоми-
6) ја» китабындан, тэбин гүввөлэр нэзэријјэсини «Тэбини
7) гүввөлэр» китабындан, һејвани гүввөлэр нэзэријјэсини
8) «Ән-нөбз» китабындан өјрөн. Бунларын һамасы «Он алты
9) трактат» мэмүүсиндөдир. Нөфсани гүввөлэр нэзэријјэ-
10) синни «Бократ (Һипократ)»¹⁵² вә Әфлагунын рәјлэри»¹⁵³
11) китабындан өјрөн, бу да Чалинусун эсеридир, ләкин «Он
12) алты трактат» мэмүүсинә дахил дејилдир.

13) Әкәр бу китабы даһа дөриндән өјрөнбө, өз биллик сә-
14) вијјәни артырмаг истәјирсәнсә, үнәурләр вә мээачлар
15) һаггында «Әлқун әл-фөсад»¹⁵⁴, «Әс-сәма-ул-әләм»¹⁵⁵ ки-
16) табларыны оху, гүввөләр вә һәрәкәтләр һаггында «Ән-
17) нәфс»¹⁵⁶ вә «Әл-Һисс-ул-Мәһсус»¹⁵⁷ китабларыны оху,
18) үзвләр һаггында «Әл-Һејванат»¹⁵⁸ китабындан, хәстәлик-
19) ләрун нөвүһү «Он алты трактат» мэмүүсиндә олан «Әл-
20) илләү әл-Әраз» китабынын биринчи мегалэсиндән өјрөн.
21) Әләмәтләрини сәбәблери һаггында һәмнин мэмүүэини үчүн-
22) чү мегалэсини, хәстәликләрин сәбәблери һаггында јенә
23) дә дедјим һәмнин мэмүүэини дөрдүнчү, бешинчи вә ал-
24) тынчы мегаләләриндән оху.

25) һ а ш и ј ә. Нэзэријјәдән данышдырым үчүн сөзүн
26) узанмасына бахмајараг, кәрәк бир аз да әмәлијјәдән да-
27) нышам, чүнки нэзэријјә вә әмәлијјә чысимлә руһ киһи
28) бир јердә оларлар, чысим руһсуз, руһ да чысимсиз камил
29) олмаз.

30) Мүәличәјә башларкән гочаларын вә чаванларын је-
31) мәкләринә фикир вер, баханларына дигтәт јетир.

32) Хәстәләрин мүәличәси ики чүрдүр: һәр шејдән әввәл
33) һәким хәстәнин гүввәсини, хәстәлијјин нөвүһү, сәбәбини,
34) хәстәнин мезачыны, јашыны, сәнәтини, шөхсәјјәтини, тә-
35) биәтини, јашадығы јери, бәдәннин везијјәтини билмә-
36) јиңчә мүәличәјә башламамалыдыр.

37) һ а ш и ј ә. Сидик, нөбз, харичи көрүнүш, зәрәрсиз
38) вә зәрәрли әләмәтләр, сәпкиләрин нөвү, ләкәләр, дахилдә
39) ола билләк хәстәликләр, онлардакы ағры вә бөһранла-
40) рын, һәрәрт вә гыздырмаларын нөвүһү билмәли, нә
41) кими тәдбирләрин олдуғулу өјрәнмәли, дава-дәрман дү-
42) зәлтмәкдә, онларын тәркибини тәјин етмәкдә маһир ол-
43) малы вә бунлары һәр мүәличә гануһуна көрә мүтәхәс-

1) сисләрин тапдылары нүсхәләр әсасында һазырлама-
2) лдыдыр.

3) Онларын һәрәси һаггында һарада охумаг мүмкүн ол-
4) дуғуһу дејирәм ки, сәнә мәләум олсун вә еһтијач олдуғда
5) тапа биләсән. Һифз-сәһһәт һаггында «Он алты трактат»
6) мэмүүсиндәки «Тәдбир-Әсһһа» фэслиндән охумаг ла-
7) зымдыр, хәстәләрин мүәличәси, мүәличә гануһлары һаг-
8) гында «Он алты» мэмүүсиндән оху, зәрәрсиз вә зәрәрли
9) әләмәтләр һаггында «Төгәддәмәтүл-мәрифә» вә Бокра-
10) тјук «Фәсилләр»индән охумалы, нөбз нэзэријјәсини «Бе-
11) да јенә дә «Он алты»да олан «Әл-Бөһран» фэслиндән вә
12) Чалинусун «Он алты»сына дахил олмамыш башга эсәр-
13) ләриндән өјрәнмәк лазымдыр.

14) Дахили хәстәликләрин әләмәтлери һаггында «Он
15) алты»да олан «Әсас әкмәһ» фэслиндән, бөһранлар нә-
16) зэријјәси һаггында јенә дә «Он алты»да олан «Әл-Бөһ-
17) ран» фэслиндән, бөһран мүддәтини јенә дә «Он алты»да
18) олан «Әјјам-үл-бөһран», гыздырма бәһсини «Он алты»да
19) олан «Әл-Һүммәјат» фэслиндән, ағры хәстәликләр мұа-
20) личәсини, Бократын эсәрләриндән олан «Мауш-шәјр» кита-
21) бындан, дәрман һазырламағы исә Чалинусун «Дәрман-
22) ларын тәркиби» китабындан өјрәнмәк лазымдыр.

23) Мүәличә едән кәрәк чохлу тәчрүбә етсин, ләкин тәж-
24) рүбәләрини мәшһур вә бөјүк адамлар үзәриндә апарма-
25) малыдыр. Хәстәханаларда ишләмәли вә чохлу хәстә көр-
26) мәли, чохлу мүәличә етмәлидир ки, надир хәстәликләр
27) тәраст кәләндә чәтинлик чәкмәсин, үзвләрдә баш верән
28) һасазлығлар ондан кизли галмасын, китабда охуғу
29) шәјлери кезу илә көрмүш олсун вә мүәличә вахты ачиз
30) галмасын. Бократын «Вәсијјәтлери»ни охумалыдыр ки,
31) хәстәләрин мүәличәсиндә вичданлы олуб, дүзлүк кәстәр-
32) мәји бачара билсин.

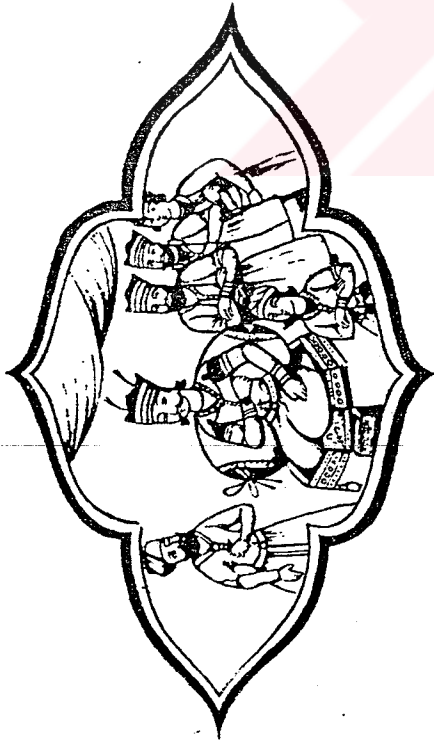
33) Һәмишә өзүнү вә палтарыны тәмиз сахламалы, хош
34) гохулу әтирләр вурмалыдыр. Хәстәләрә бахаркән үзү-
35) күләр, мөһрибан олмалы, хош сөзләр дејиб хәстәнин көң-
36) сәлину алмалы, она үрәк-дирәк вермәлидир. Һәкимин үрәк-
37) дирәји хәстәнин фитри һәрәрәтини артырар, она гүввәт
38) «верәр.

39) һ а ш и ј ә. Хәстәни јатмыш билсән, чағыранда ча-
40) ваб версә, ләкин сәни танымаса, кезүн ачмаг истәдикдә,
41) кезү гапанса, пис әләмәтдир. Һушуну итирмиш адам ча-

1 баласа, јерини ислатса—пис еламәтдир. Јушуну итир-
2 миш адам һеј гишпырыб әлләрини вә бармагларынны ту-
3 туб сыкса, бу да пис еламәтдир. Хәстәнин көзүнүн ағы
4 ади һалдан даһа ағ, ја гарасы даһа гара олса, дилини
5 бағзында доландырса, ағыр нәфәс алса—пис еламәтдир.
6 Бөјүк пахыллыгдан вә ја кәдәрлән хәстәләнсә, ја тәнкнә-
7 фәслик әмәлә кәлсә—пис еламәтдир. Хәстә ара вәрмәдән
8 гырмызы, сары, гара, ағ гусса, ја гусмағы дајанмаса, бу
9 да горхулудур.
10 Әкәр хәстә чох арыглајыбса вә өскүрүрсә, онун бәл-
11 гәннән бир аз көһнә бир парча үстә көтүрүб гурут, сон-
12 ра һәмнин парчаны ју, јерн галса — пис еламәтдир. Бу
13 дедүјим хәстәләри мүәличә етмә. Бу еламәтләрин онлар-
14 да олдуғу мүддәтдә мүәличәнин хәјри олмас.
15 Әкәр хәстә үстүнә кетсән, бу еламәтләрин һеч бири
16 олмаса, сағалмағ үмиди даһа чох олар.
17 Һ а ш и ј ә. Сонра нәбзини тут, дејүнүб бармағын
18 алтында галхырса, ганы артыбдыр; бармағын алтында эә-
19 нф вә тез-тез вурурса, сәфрасы артыбдыр; бармағын ал-
20 тында эәнф, зәриңф, јумшағ, јаваш вурурса, өдү артмыш-
21 дыр; бармағын алтында кеч, сәрт, сүст вурурса, рүгүбә-
22 ти артмышдыр. Нәбзин һансы тәрәфә чох мејл етмәсини
23 истәјирсәнсә, мүәличәни дә һәмни истигәмәтдә апар.
24 Нәбзини адынлашдырдыгдан сонра сидијинә бах.
25 Һ а ш и ј ә. Әкәр сидијин рәнки ағ олса, шәффаф ол-
26 маса, хәстәлји гәмдәндир. Ағ шәффаф олса, хәстәлји
27 јелин, рүгүбәтин вә һәзм олулмамағын чохлағундандыр.
28 Су кими шәффаф олса, әсбиләклән вә ишләрин дүз
29 кәлмәмәјиндәндир. Бүрүнч рәнкиннә олса вә онда хыр-
30 да-хырда зәррәләр көрүнсә, ишалдандыр. Јағ рәнкиннә
31 олса, дибиндә хәтләр көрүнсә, вахтын чагмыш олдуғуну
32 билдирәр. Зәфәран рәнкиннә олса, бил ки, һәрарәти вар.
33 Сәффра ганы гарышмышдыр. Сидијин үстү сарымыл,
34 дибни гарамтыл олса бу сәфрадандыр. Мүәличә етмә; үс-
35 тү гараја чалса да ондандыр. Сидијин дибн сарыја, ја
36 јашыла чалса, о тез әввәлки вәзпјәтнин гајылар. Хәстә
37 сағыглајарса, сидик гырмызы вә ја гарамтыл исе демәк
38 өд ганла гарышмыш вә онун көпүјү үзә чыхмышдыр, бун-
39 дан да еһтијатлы ол; гара олса вә үзәриндә ган кими бир
40 шәј дурмуш олса, хәстәнин үстүнә кетмә; әкәр гара олса
41 вә онда кәпәк кими бир шәј олса, ја үзәриндә ган кими
42 бир шәј дурса, о хәстәјә алында де. Сидик сары олса,
43 парлаг күнәш рәнкиннә көрүнсә, ја гырмызымыл сары-

ја чалса, хәстәлик гандадыр, әмр вәр, ган алысынлар.
44 тезликлә сағалар, сары олса, онда гырмызы хәтләр кө-
45 рүнсә, ону аллаһа тапшыр. Сидик сары олса, онда ағ
46 чизкиләр көрүнсә, хәстәлик узун чәкәр, јашыл олса, хәс-
47 тәлик дамагдадыр, јашыл-гара олса, орада чох дајанма,
48 јашыл-ағ олса вә онда сиркәтурдүк кими бир шәј кө-
49 рүнсә, онда јел бабасли вар вә хәстә тагәтсиз олар.
50 Нәбз вә сидијә бахдыгдан сонра хәстәлјин нөвүнү
51 өјрән, чүнки хәстәликләрин нөвү бир чүрә олмас.
52 Һ а ш и ј ә. Јемәклә кифәјәтләнмәк мүмкүнсә, дәрман
53 вә јағ вәрмә, јаш дөсмәл, мөлһәм вә јагла кифәјәтлән-
54 мәк мүмкүнсә, һәб вә тоз вәрмә. Чалыш дәрман вәрмәк-
55 дә ифрата варма. Раһатланмағ вә сакитлик јаратмагла
56 чиш дүзәлә биләрсә, гусдурмаға чох мөһд кәстәрмә. Вә-
57 зијјәти хараблашдыгда, хүсуси дәрманларла мүәличәјә
58 абашла, јалныз сакитлик јаратмагла кифәјәтләнмә. Һеч
59 вахт хәстәни данлама; өз гуллуғунун һајына хәстәлән да-
60 Һа чох гал, демә ки, о артыг јакшы олмушдур. Гарыңу-
61 ју хәстәјә чох да бәрк пәһриз гојма, онсуз да пәһриз
62 јеринә јетирмәјәчәкдир. Сән о једији хәрәкләрин зәрә-
63 рини арадан галдырмаға чалыш. Һәкимин ән јакшы ху-
64 сусијјәти дәрди вә дәрманы дүзкүн тәјин едә билмәси.
65 Һәстәлји вә дәрман дүзкүн чох данышырам сә, мән бу тибб
66 елмини һәддиндән артыг севирәм. Чүнки фәјдалы елм-
67 дир. Она көрә бу бәрәдә чох данышдым. Инсанлар чох
68 севдикләри һагъында чох данышмағы севәрләр.
69 Һәкимлик сәнә гисмәт олмаса, нүчүм елми чох шәра-
70 фәтлидир. Нүчүм елмини өјрәнмәјә чалыш, чүнки бу, чох
71 бөјүк елмдир. Она көрә бөјүк елмдир ки, пәјғәмбәрләр
72 ерин ән әзизи олан пәјғәмбәр әлеһиссәләмын мөчүзәләр
73 чиндәндир. Демәк, шүһәсиз, бу елм пәјғәмбәрлик елми-
74 дир вә бизим зәманәмиздә шәрәтин һөкмүнә көрә гада-
75 Һан едилмишидир.

ОЛУЗ ДӨРДҮНЧҮ ФӘСИЛ
НҮЧҮМ ВӘ ҺӘНДӘСӘ ЕЛМИ ҺАГГЫНДА

1 Еј огул, бил вә акаһ ол ки, мүнәҗчим олсан, һәр
2 шејдән әввәл, ријазинијат елми сәһәсиндә чох зәһмәт
3 чәкмәлисән, чүнки еһкам вә елми чох кениш бир елмдир
4 вә хатаја јол вермәдән ону там шәкилдә билмәк чох чә-
5 тиндир, чүнки һеч кәсдә о дегиглик ола билмәз ки, сәһв
6 бурахмасын. Лакин һәр һалда нүчүм елминин хејри га-
7 бағчадан хәбәр верә билмәкдәдир, мәсәлән, тәғвим дү-
8 зәлтмәјин дә фајдасы габағчадан билмәкдир. Инди ки,
9 габағчадан хәбәр вермәкдән бојун гачырмағ мүмкүн ол-
10 мајачағдыр, онун әсасларыны јахшы өјрәнмәјә чалыш,
11 улдузларыны чәвәлини дүзәлтмәкдә маһир ол. Чүнки га-
12 бағчадан хәбәр вермәк јалныз о заман доғру чыхар ки,
13 улдузларыны тәғвими дүрүст олсун, рәмл дүз атылсын.
14 Дигтәгли ол, тахмини чәвәлләрә инанма, мүфәссәл тәғ-
15 вимләрдән истифадә ет. Әввәлчә дүзкүн һесабла, сонра
16 чәвәлләрдә јохла, әкәр һесабла чәдвәл дүз кәлди, он-
17 лара әсасән һөкм вер, доғру чыхар.

18 Бир шеји әввәлчәдән хәбәр вермәк истәркән, дәрһал
19 нә доғулдуғуну вә нәләр олачағыны демә, улдузларыны вә-
20 зијјәтини, рәмл вә рәмлн ханаларыны, ај вә ајын бүр-
21 чүнү, ај бүрчүнү һакимини, бүрчләрнн хүсусијјәтини,
22 улдузларыны хүсусијјәтини, онларыны һансы бүрчдә нә вахт,

1 нә гәдәр вә нечә олачағларынын зәруријјәт ханасыны,
2 ајын ондан узағлашдығыны, ајын јахынлашчағы, улдуз-
3 ларын везијјәтини, рәмл ханасына һаким олан ул-
4 дузлары ханасыны, бу улдузлара јахынлашчағ сабит
5 улдузларын везијјәтини, онларын хошбәхтлик вә бәд-
6 бәхтлик дәрәҗәсини, хејир вә шәр дәрәҗәсини, гаранлығ
7 вә парлаглығ, јәни күнәш дәрәҗәсини, ашағы вә јухары
8 дәрәҗәләрини һеч вахт нәзәрдән гачырма, оникләрини,
9 зичләрини, үчбучағлар һөкмдарларынын, һәдд, сурәт вә
10 башланғычын кәдәр, һүзн, фәрәһ вә бәла ханасынын зир-
11 вәдә вә ја алчагда олдуғуну тәјин ет, сонра ај вә улдуз-
12 ларын везијјәтинә нәзәр сал, хошбәхтлик, бәдбәхтлик, хе-
13 тәјир, шәр, маиллик, таразлығ, јахынлашма, узағлашма,
14 узағдан ишылтылығ, узағдан бирләшмә, бошлугда һәр-
15 кәт, јабанчы һәрәкәтләр, чазибә вә дәрәҗәтмә, ишығын
16 һәкс едилмәси, тәдбирин рәф'и, гүвәтин дәр'и тәбии гүвә-
17 тәрин дәр'и, парчаланма, е'тираз, мүкафат, гәбул, јүк-
18 кәлиш, шејрәт, бирләшмә, кәләчәк руһ вә чисм, һәдијјә,
19 һөмрүн гысалмасы вә узанмасы, бешләриң кәрдиши, ә-
20 бунлары бил, бунлары билдикдән сонра өз сөзүнү де,
21 сонда вердијин һөкм дүз чыхар.

22 Һөкмләрини е'тибарлы тәғвимләр үзрә вәр. Бу тәғ-
23 вимләр зичләрә әсасән көркәмли мүтәхәссисләр тәрәфин-
24 дән дүзәлдилмәл, дәнә-дәнә сынағдан чыхарылмалы,
25 тәкрар-тәкрар јохланмалы вә дүрүст һесабламалар нәғи-
26 мәсиндә тәртиб едилмәлидир. Бүгүн бунлара бахмајарағ,
27 сәһвә јол вермәмәк үчүн сән онлардан ейтијағла ис-
28 тифадә ет вә нәзәрдән гачмыш хатағлары дүзәлтмәјә
29 чалыш.

30 Бүгүн бунлара архајын олдуғдан сонра, кәрәк дәрә-
31 сән: «Мән нә дејирәмсә, о да олачағдыр» Сән өз дедији-
32 чәнә әмин олмасаң, һөкмүн дә дүз чыхмаз.

33 Үрәкдә тутулан кизли сирләр һаггында сәндән суал
34 етсәләр, нә истәсән дејә биләрсән, чүнки дедикләринин
35 чоху дүз кәләр.

36 Доғулма мәсәләсинә кәдикдә исә мән мүәллимләр-
37 дән ешитмишәм ки, инсанын доғулан күнү әслиндә ана
38 бәтгиндән ајрылан күн дејил, бәлкә ана бәтгинә дүшән
39 күн, јәни кишилик мајасынын ана рәһминә дүшдүү вә
40 онун тәрәфиндән гәбул едилдији, нүғфәнин јарандығы
41 күндүр. Әсл тәле дә бурадан башлајыр, алына јахшы,
42 лис нә јазыларса, бу анда јазылар. Ана бәтгиндән ај-
43 рылан саата бөјүк дәрәҗәлик тәлеји дејилир, илләр

ОГУЗ БЕШИНЧИ ФӘСИЛ
ШАИРЛИК ГАЈДАЛАРЫ ҺАГГЫНДА

Еј огул, шаир олсан, чалыш сәһли-мүм-тәһләз олсун, (јәһни охујанда һамы асанлыгга баша дүшсүн, о чүрә јазмаг истәдиқдә исә бачармасын— Р. С., гәһиз сөзләрдән гач, сәнә мәјлум, лакин башгала-рынын билмәдији вә шәрһә еһтијачы олан ибарәләр иш-ләтмә, чүнки шәри халг үчүн јазарлар, өзү үчүн јазмаз-лар. Вәзн сечиб, гафијә таптагла кифајәтләһмә, сәнәт-карлығы вә аһәһкдарлығы олмајан шәри дәмә, бајагы-шәриләр хошакәһләмәз. Шәри дәмә сәнәт вә мөһарәт, аһәһк-дарлығы вә мусигилик лазымдыр ки, халга хош кәһһсин. Шаирләрин ишләтдији гајдалардан; мәсәләһ: вә с.-дән

Мүчанис ¹⁶⁴	Мүтабиғ ¹⁶⁵	Мүтәзад ¹⁶⁶	Мушакил ¹⁶⁷
Мүтәшаһһиһ ¹⁶⁵	Мүстәғар ¹⁶⁶	Мүкәррәр ¹⁷⁰	Мүрәдләф ¹⁷¹
Мүздәвәһ ¹⁷²	Мүвәзәнә ¹⁷³	Мүзәр ¹⁷¹	Мүсәһһәл ¹⁷⁵
Мүсәһһә ¹⁷⁶	Мүләввән ¹⁷⁷	Мүстәғвн ¹⁷⁸	Мүвәһшәһ ¹⁷³
Мүвәһһәл ¹⁸⁰	Мүгәтгә ¹⁸¹	Мүхәһлә ¹⁸²	Мүстәғвн ¹⁸³
Зу-гафијәтә ¹⁸¹		Рәһ әз ¹⁸⁵	Мәғ-луб ¹⁸⁶

1 дәјишдикдә «орта тәлә» адланыр, ајлар дәјишдикдә «ки-
2 чик тәлә». Инсанын башына нә кәһирсә, һамысы ана
3 бәтнинә дүшән ан тәләји илә бағлыдыр вә бунун һәгигә-
4 тән белә олдуғуну пәјғәмбәр с. вә с. хәбәр вәрәрәк, де-
5 мшир: «Хошбәхт, ана бәтниндән хошбәхтдир, бәдбәхт
6 ага бәтниндән бәдбәхт». Дүнјанын ағасы бу сөзләри
7 мән сәнә дедијим сәбәһләрә кәрә белә дәмшир, сәнә
8 ана бәтниндәки тәләдән данышмаг лазым кәһләмәһк-
9 дир, чүнки о сәһһи киһи адамларын бојуна бичилмәмши-
10 дир. Лакин бөјүк дәјишдикләр тәләјиһдән данышанда
11 кәһһиһ аһһимләрин јолу илә кет, һәр вәрдијин һөкмдә
12 онларын дедијинә риәјәт ет.

13 Габаг дедијим киһи, әкәр сәһдән бир суал етсәләр,
14 әввәл заманын тәләјинә бах, сонра онун сәһһиһнә, бун-
15 дан сонра аја, ај бүрчүнә, бүрч һөкмдарларына, ајын
16 һәһһиһләшәһәһи улдуза, ајын узағлашдығы улдуза, даһа
17 сонра тәлә улдузуна вә онун олачағы биринчи ханаја бах,
18 орала бирдән чох улдуз кәрсән, һансынын һақим олдуғу-
19 на, киһин даһа хошбәхт олачағына диггәт јетир, сонра
20 һөһһиһ улдуз һаггында даныш, дүз чыхар.

21 Еһкам (әввәлчәдән хәбәр ирмәк—Р. С.) шәртләри
22 һаггында аз да олса дедиһм. Инди әкәр мүһәһдис, ја јер-
23 өһчәһ олса, һесабы чох јахшы өјрән, амандыр, бир саат
24 белә һесап етмәмшиһ олма, чүнки һесап елми
25 һәһһиһ елмдир. Әкәр јер өһчән, бучағлары тәјин ет.
26 Мүхәһһәһ тәрәһһи шәһилләрә хор бахма вә дәмә ки, бу-
27 һи өһчәрәм, галаһһларыны тәһһини јазарам; сәһһәдә бөјүк
28 фәһһләр әмәлә кәһләр. Бучағлары дүзкүн тәјин етмәкдә
29 һүһһүһ сәј кәһләр. Мәһһиһ мүәһһим һәмшиһә дәјәрдл:
30 «Ајыг ол, сәһә өһчәркән бучағлары фикир вәрмәји унут-
31 ма». Чохүзлү һисмләрдә чох заман гөвс шәһһиһдә бучағ
32 еләр.

33 Чох јердә буһлар кор бучаға охшарлар. Белә һалда
34 сәһһәдә бөјүк фәһг әмәлә кәһләр. Сәһһиһ үчүн сәһһиһи
35 һесапламаг чәһһиһ олан шәһһил раст кәһләс, ону тәһһиһи
36 һесаплама, јарысыны үчбучағ вә дәрббучағларына бөл, һеч
37 белә бир шәһһил ола билмәз ки, белә етмәк мүһкүн олмасын,
38 сонра һәрәһһиһи ајры-ајры һесапла, һәһһиһ дүз чыхар. Бу
39 барәдә данышмаг истәсәм, чох шәј дәмәк олар, лакин онда
40 әһһиһ таб әһһәһһиһдән чыхар. Бу гәһдәр дәмәк исә әзурри һи,
41 чүнки нүчүм елмһдән данышмәһһидым, бу барәдә дә бир
42 һеч сөз дәмәк истәдими ки, һәр елмдән, еј огул, фәһһәјаб
43 оласан.

биткин бир эсэр жарат, неч вахт жарымчыг жазма. Бир дө
ки, нэсрдө ишленен сөзлөри ше'рдө ишлөтмө, нэср рөй-
жөтдир, ше'р шаһ. Рөйжөтө жарашмажан шеј шаһа неч жа-
рашмаз. Гөзөл вө теране јазаркөн, инче вө дузлу јаз,
мөдһнамөлөрин төнгөнөли вө курултулу олсун. Сөз сөј-
лөдүкдө аличөнаб ол, һәр кәсин өз јерини бил, һәрәјө
өзүнө ләјиг мөһд де. Мәсөлән, өмрүндө бөдине бычар
багламамыш адам һаггында демө ки, «гылынчын арслан
парчалајар, нисән Бистун¹⁹ дағыны галдырар, охла туку
вурарсан». Өмрүндө ешсөјө минмөмиш адамын атыны
Дүлдүл, Бураг²⁰, Рөхш²¹ вө Шөбдизө²² охшатма, кимө
нө демөк лазым олдуғуну бил.

Шаир мөдһ едөчөји адамын төбиөтиндөн хөбөрдәр
олмалыдыр, билмөлидир ки, о неји хошлајыр, сонра елө
мөдһ өтмөлидир ки, онун хошуна кәлсин. Сән онун хо-
шуна кәлән шеји демөјинчө, о да сәнин хошуна кәлән ше-
ји сәнө вермөјөчөкдир.

Алчар төбиөтли олма, мөдһ өтдијин адамын лөјәгө-
ти олмаса, неч вахт өзүнү гәсидөдө²³ гул адландырма.
Һөчв јазмагы пешө өтмө, һөмишө кузө су илө долу га-
лүйтмаз. Зөһд²⁴ вө Төвһид²⁵ һаггында јазмаға гадир ол-
ған, каһыллыг өтмө, һәр ики дунја үчүн јахшыдыр. Һәр-
чөнд ше'рдө мубалигө мөһарөт сајылыр, лакин сән јала-
ны һөддһндөн артыг шиширтмө.

Бу гајда илө «Габуснаме»нин һөмин фәслиндө илөһ едилән фарс әрү-
зунда ики јүздән артыг бөһр оларды. Мәсөлән, јалныз һөзөч бөһрин-
дө «Әд-Мө'әд...» мөаллифи Гејс Рази тәрәфиндөн гырх бир вөзи не-
вү кестерилр ки, һөзөч-мөкфуф оларын биридир; һабелә јалныз
мүзарө бөһриндө «Ми'јар-үл-әш'ар» мөаллифи Нәсир Туси тәрәфин-
дөн ијирми доғгуз вөзи неву кестерилр ки, мүзарөй-әхрәб оларын
биридир вө с.

Бундан әлаве, китабда кестерилән он једди бөһрин бири мүнсә-
крий, бири дө мүнсерийи-кәбир адландырдыр, јәни бунлар арғы-ајры
бөһрләр кими гејд олунур. Белә олса бунларын гөлиблөри дө мөхтө-
вү олмалыдыр. Һалбуки Сәид Нәфиси өзү, фөргинө вармыш ја
вармамыш, бунларын икисинә дө ејни гөлиби вермишдир: мөстөфи-
лүн мөф'үл'әдү мөстөфи'лүн мөф'үл'әдү (бах: مستوفى ۲۱۲

۲۱۲ مستوفى Беләликлө, Сәид Нәфисинин бу ики гејдиндөн
бири лүзүмсүз галыр вө кестерилән он једди бөһрдөн бири арадан
чыкмыш олур.

«Габуснаме»дө вө Сәид Нәфисинин гејдлериндө бу нөгсән X—XI
әсрләрди фарс әрүзчүләрнын ујдурмаларындан ирәли кәлир. Бун-
лары Шәмсәддин Мөһөммөд ибн Гејс Рази XIII әсрдә төғнид вө ис-
ләһ өтмишдир. Сонрақы габагачыл әрүзчүләр да бу «ичаллар» тәбул
өтмөмишләр.— Редактор.

истифадө өтмөк лазымдыр. Истөјирсән сәнин сөзүн али
олсун вө узун мүддәт гала билсин, мүстәар¹⁷ шәклиндө
јаз, мүмкүн олан истиарөлөрдөн истифадө өт. Мөдһнама¹⁸
јаздыгда да истиарөлөр ишлөт. Гәзәл¹⁹ ја маһны јазсан,
садө вө көзәл јаз. Јахшы јадгагалан гафийләр сөч. Со-
југ, сүни сөз ојунчагы ишлөтмө, ашигләрин һалына мү-
вафиг ләтиф сөзлөр гош, инчө төшбөһләр кәтир, гој һәм
сәздәкәнларын, һәм адн адамларын хошуна кәлсин. Аман-
дыр, агыр ше'рләр јазыб әрүзү¹⁰⁰ формал төтбөг өтмө.
Әрүзүн агыр вөзиллөри далыпча јалныча о адам гачар
ки, онун төби агыр ола, хош сөзләр демөји, инчө мө'на-
лар ишлөтмөји бачармаја. Амма сифарини өтсөләр, јаза
биләрсән. Лакин ше'р вөзилерини бил, шаирлик слимни,
лөгөблөри ишлөтмөјин јерини, бөди' слимнин гајдалары-
ны өјрән, шаирләр арасында јарыш баш версө, гој сәнө
бәтә билмәсинләр, имтанан өтмөк истәсөләр, ачиз гал-
мајасан.

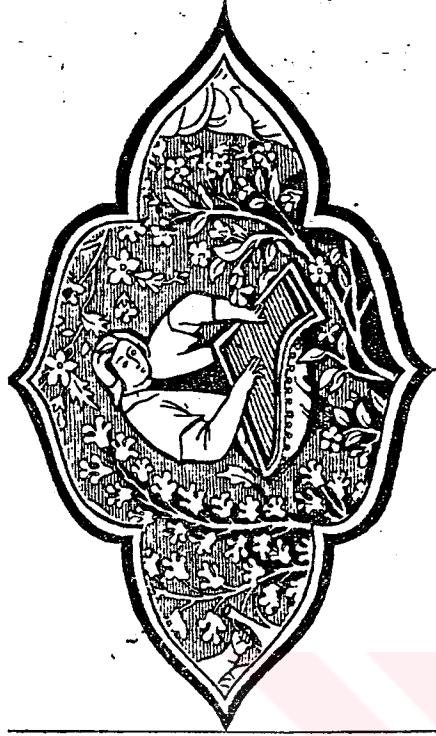
Фарс әрүзүнүн он једди дандрө¹⁹¹ вө бөһрлөринин¹⁹²
адлары буилардыр:

Һазәл ¹⁹³	Рөхш ¹⁹⁴	Рөмәл ¹⁹⁵	Һазәчч-мөкфуф ¹⁹⁶
Һазәчч-әхрәб ¹⁹⁷	Рөхш-мөтви ¹⁹⁸	Рөмәли-мөх- бун ¹⁹⁹	Мүнсерий ²⁰⁰
Хәфиф ²⁰¹	Мүзарө ²⁰²	Мүзарөй- әхрәб ²⁰³	Мүг'тәзәб ²⁰⁴
Мүг'тәс ²⁰⁵	Мүг'тәгар ²⁰⁶	Сөри ²⁰⁷	Гөриби-әхрәб ²⁰⁸

Мүнсерийи-
кәбир²⁰⁹

(әрәб вөзилериндән исә мәсөлән, Бәсит²¹⁰, Мөдһд²¹¹, Ка-
мил²¹², Вафир²¹³, Төвһид²¹⁴ вө бу кими бөһрләр вардыр).
Бу он једди бөһрдө²¹⁵ әлли үч әрүз²¹⁶ вө һөштад ики
зәрб²¹⁷ вардыр ки, кәрәк оларын һамысыны өјрөнөсән.
Ше'р, мөдһ, гәзәл, һөчв, мәрсијә²¹⁷, тәркидунја²¹⁸
вө с. јаздыгда о барөдө нө мүмкүнсә, һамысыны де,

* Бурада истөр орижинал мөтнинин өзүндө, истәрсө Сәид Нәфи-
синин нәшриндә буна гошулан гејдлөрдө «он једди бөһр»дөп бәһс
едиләркән—мөкфуф, рөхш-мөтви, һөзөч-әхрәб, рөмәли-мөхбун, мүн-
сарөй-әхрәб, гөриби-әхрәб, мүнсерийи-кәбир дө сәлвән бөһр сајылдыр.
Һалбуки бу истилаһларга әрүзда бөһрләр дејил, о бөһрләр дөхил
олан арғы-ајры нөвлөр ифадө олунур. Белә нөвлөр бөһр сајылса, о
заман әрүзда мөјәјән вө мөшһур олан вө һәр кәс тәрәфиндән тәбул
едилмиш олан он доғгуз бөһр дејил, гат-гат артыг бөһр чыхарды.

ОТУЗ АЛТЫНЧЫ ФӘСИЛ

МУСИГИШУНАСЛЫГ ГАЈДАЛАРЫ
ҺАГТЫНДА

Еј оғул, бил, әкәр чалғычы олсан, хоштәбиәт, шән-хасијјәт ол, имканына көрә һәмишә тәмизә кејин, хошијли әтир вур, шириндилли ол. Бир евә мүғриб²²⁶ кими дә вәт олунсан, үзүнү туршудуб, гашабағыны төк-мә, һәмишә ағыр һавалар вә ја јүнкүл һавалар чалма, ејни чүр һава чалмаг гајда дејилдир. Адамларын тәбиәти ејни олмаз. Мәчлисләр дә мүхтәлифдир. Она көрә мусигидә уста вә һал әһли оланлар бу сәнәгдә мүғјјән гајда дүзәлтмишләр: әввәлчә Хосровани²²⁷ дәсткаһыны²²⁸ чаларлар—бу, шаһ мәчлисләри үчүн дүзәлтмишдир. Ондан сонра ағыр һавалар келир. Бу һаваларда авазла охумаг олар, онлара «раһ»²²⁹ ады вермишләр. Бу «раһ»лар гочаларын вә ағыртәбиәтли адамларын руһуна јахын олар. Демәли, бу ағыр һавалары онлар үчүн јаратмышлар. Лакин инсанларын јалһыз гочалардан вә ағыртәбиәтли адамлардан ибарәт олмадығыны көрдүкдә демишләр ки: «јахшы, бунлары гочалар үчүн јаздыг, инди дә желин чаванлар үчүн бир шеј дүзәлдәк». Сонра ахтармага башладылар, јүнкүл сәпкидә јазылмыш ше’рләре һавалар дүзәлтдиләр вә онлары «хәфиф» адландырдылар ки, һәр ағыр «раһ»дан сонра бир јүнкүл «хәфиф» чалынсын. Де-

1 Достлар вә бөјүк адамлар һаггында мәрсижә јазмаг
2 вачибдир, лакин гәзәл вә мәрсижәни бир үслубла, һәчв вә
3 мөдһи исе башга үслубла јаз. һәчв јазмаг истәсэн, бил:
4 нечә мөдһдә бирини тәрифләјирсән, елә дә һаман мөдһни
5 әксинә јаз. Мөдһин әксинә һәр нә јазылса, һәчв олар, гә-
6 зәл илә мәрсижә дә бунун кимидир.

7 Лакин һәр нә јазсан, өзүндән јаз, башгаларының сө-
8 зүнү тәкратар етмә, әкс һалда тәб’ин инкишаф етмәз, ше’р
9 мәсјданын кенншләнмәз, илк ше’рә башларкән нечә иднн-
10 сә, елә дә галарсан.
11 Лакин ше’р јазмага гүдрәтнн олса, тәб’ин инкишаф
12 етсә, мәһарәт газансан, бир јердә надир бир сөзә раст
13 кәлиб бәјәнсән вә ону башга јердә ишләтмәк истәсэн,
14 инад едиб јарыша кирмә, һәмни ше’р нөвүидә ишләтмә,
15 мөдһдә раст кәлибсәнсә, һәчвдә ишләт, гәзәлдә тәсалүф
16 едибсәнсә, мәрсижәдә истифадә ет, мәрсижәдә ешидибсән-
17 сә, гәзәлдә ишә вер. Гој һеч кәс билмәсин ки, һардан кә-
18 түрүбсән.

19 Әкәр мөдһ јаздыран тапыб бу јолла күзәран кеңир-
20 зәмәк истәјирсәнсә, гашабаглы, чиркпалтарлы вә турш-
21 сурәтли олма, һәмишә хошсәфәт вә үзүкүләр ол. Надир
22 һекајәтләр, мараглы рәвәјәтләр, күлмәли мәсәлләр, мө-
23 зәли ләтифәләри әзбәрдән чох бил, бунлары мөдһ етди-
24 јин адама вә онулла бир јердә оланлара даһыш, шаһр
25 бунларсыз кечинә билмәз.

26 Дејиләси сөз чохдур, лакин бунулла кифајәтләширәм.

дилер: «Гој һәр чалғы мәчлисидә һәм гочалара, һәм дө чаванлара бир шеј һесиб олсун». Сонра ушаглар, гадыңлар ва зериғгәлблн кишиләр бәһрәсиз галмасын дејә, тәрәнәләр јаранмаға башланды. Тәрәнәләр бу чүр адамларла һәср етдиләр ки, оңлар да зевг алыб ләззәт чәксиндәләр. Одур ки, тәрәнә өзәниңдән даһа шәмә вә рӯһоһшарјан аһәпк јохдур. Демәли, һәмшиә сјнн һөвлү һавла чалғума ва охума. Мән дејән кими ет ки, һамы сәнә гулағ асмагдан разы галсын.

Һансы мәчлисдә отурсан фиқир вер. Диләјиңиләр гырмызы үз вә һөртмүш олсалар, әксәрән бәмдә чал, сары суз вә солгун олсалар, энлө кеч, гарајаныз, арығ вә көјәрмиш кими көрүнсәләр, орта пәрдејә вур, ағбәниз шишман вә төрлөјән олса, бәмә тут, чүңки Рум алимләрин вә мусигни мүтәхәссисләри бу сәнәти дөрд чүр тәбиғәтли адамлар үчүн јаратдығлары кими, бу дөрд пәрдәни дө һәмнин дөрд чүр тәбиғәтли адамлар үчүн дүзәлтмиңиләр.

Догрудур, мәним инди дедикләримни мүтриблик гајәдә-тануңуна дәхли јохдур, ләкин истәдлим оңлардан да хәбәрни олсун.

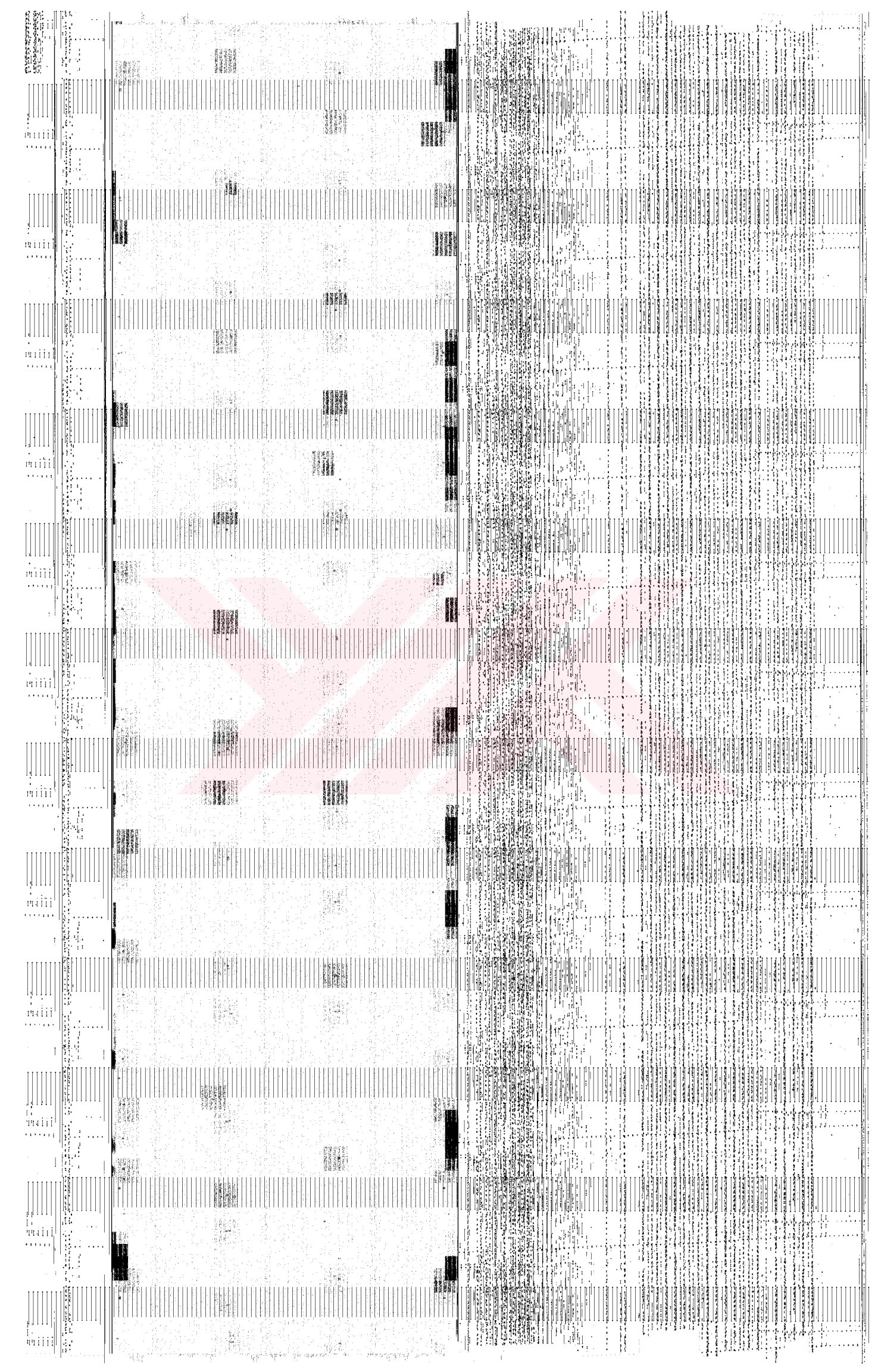
Бир дө һарада олсан, чалын чохлу әһвалатлар даһыш, зарәфатлар едиб ләтифәләр сөјсә, гој мүтриблик ишини бир аз јүңкүлләшсин. Әкәр ханәндәлик етсән вә зәһнәр јазмағ бажарсан, өз ше'риңә мәфтун олуб ону һәр дөрдә охума. Сәнин өз ше'риндән хоншун кәлдәји кими, башгаларының хоншу кәлдәјә биләр. Бир дө ки, ханәндәләр шаһрләр рависидир²⁵⁰, өз ше'рләрини равис дедәјилдир. Әкәр нәрдбаз олсан, мүтриблиңә кетдикдә ики нәрд ојнајан көрсән, мүтриблиңи бурахыб нәрд өјрәтмәјә башлама, шаһмата да гуришанма, бил ки, сәни мүтриблиңә чагырыблар, гумарбазлыға јох. Бир дө өјрәлдјин һаваны јахшы јалда сахла, гәзәл вә тәрәнәни ағәнкни һөзма, елә етмә ки, һава бир јердә охунсун, мизраб башта јерә вурулсун. Бириншә ашиг олсан, һәмшиә өз һалына мувафиғ охума, бу сәнин хоншуна кәлә биләр, башгаларына јох. Һәр һаваны мүхтәлиф мәналарда оху, мәсәлән, тәфәрағ, нүсәл, мөзәммәт, мөләмәт, рәдд, паразылығ, раззылығ, вафа, чәфа, һәдјијә, бәхшиш, хәләт, шалдығ вә зәшкәкәјәтә аид чохлу ше'р вә гәзәл әзбәләр, вахта, фәслә һәмунәсибә аид чохлу ше'р вә гәзәл әзбәләр, вахта, фәслә өјрән. Нә вахт нечә охумағ лазым олдуғуну бил. Баһарда хәзән, пәјызда баһар, јалда гыш, гышда јалда аид охума, һәр гәзәлин өз јерин бил. Мисләнз мусиги устасы

олсан да, јенә мәчлисдә отуранларын ким олдуғуна диггәт јетир. Оңлар мүтриблијин (мусигиниң) инчәликләринә бәләд олан әјан, әшраф вә дунјакөрмүш гочалардан ибарәтдирсә, мүтриблик ет, јахшы «раһ»лар чал, кезәл һавалар оху, ләкин әсәсән гочалыға аид вә дунјадан шиңкәјәт едән гәзәлләр де. Әкәр чаванлар вә ушаглар олса, әсәсән, јүңкүл һавалар чал, елә гәзәлләр оху ки, о, гадын вә ја шәрабы тәрәннум етсин. Орду башчылары, чәнқавәрләр олса, муһарибә етмәји, ган төкмәји вә чәнқавәрлији тәрифлөјән Мавәрәәннәһр²⁵¹ дубејтләрини оху. Үрәкчәкөн олма, һәмшиә Хосровани һавалары чалыб охума. Бир дө мүтриблик шәрти о дејил ки, һөкмән әввалчә раст пәрдәсиндә бир шеј чаласан, сонра гајда үзрә бүтүн пәрдәләрде, мәсәлән, Бадә²⁵², Ира²⁵³, Үшшағ²⁵⁴, Зирәфкәндә²⁵⁵, Бусәлик²⁵⁶, Исфәһани²⁵⁷, Нәва²⁵⁸ вә Бәс-тә²⁵⁹ пәрдәләриндә чалыб мүтриблик шәртини јеринә јетирмиш олсан, сонра тәрәнәләрә кечәсән. Сән, беләликлә, мүтриблик шәртләрини јеринә јетирәнә гәдәр чалмаат мәст олуб дағылышар.

Фиқир вер, көр ким һансы «раһы» истәјир, һансы «һаваны» севир, гәдәһ она чатанда сән дө онун истәдјини чал ки, о да сәнә сән истәдјини версин. Мусиги-шүнәслыға ән бөјүк мөһарәт дилләјиңини арзу вә истәјини, зевг вә диләјини тә мин етмәкдир.

Мәчлисәрдә олдуғун заман шәраб ичмәкдә, бадәнин бөјүјүндән јапшымагда әлиузунлуғ етмә. Шәраб аз ич ки, чох пул газанасан. Елә ки, пул газандын, өзүнү вур шәраба. Һава үстүндә мәстләрлө өчөшмә, чәгин олса да, оху, нараһат олма, гој не дејирләр десинләр. Елә ки, шәраб ичдиниз, чамаат кәфләнди, өз һәмкарларында јарыша башлама, дејишмәдән пул чыхмаз. Чалыш давакар мүтриб олма, сәнин давакарлығын мүтриблик һатғыны батырар, баш-кәзүн әзишдириләр, чәрәк ағачын сындырылар, палгарын чырылмыш һалда евә кетмәли оларсан. Чалғычылар мәстләрин муздурулар, билрисән ки, давакар муздура да музд вермәзләр. Әкәр мәчлисдә бири сәни тәрифләсә, она миннәтдарлығ ет ки, башгалары да тәрифләсиниләр. Әвнәлчә, һөлә нә гәдәр ки, кәфләнмәјиләр, пулсуз тәрифләр, елә ки, кәфләндиләр, тәрифлән сонра пул да верәрләр.

Евә дағылышанда, мәстләрә хас олан адәтә көрә, сәр-хошлар сәндән әл чәкмәјиб бир «раһ» ва ја «тәрәнә» чалдырмағ истәсәләр, әсәбиләшмә, мөгсәдинә чатана гә-

1 етсән тәгсирини бојнуна ал, өзүнү елө көстөр ки, надан-
 2 лыг үзүндөн едибсән. Гој инансын ки, сән буну гөздөн
 3 етмәйсән, сәһвән олубдур. Бурада тәрбијәсизлик вә та-
 4 бе олмамаг мәселәси јохдур, чүнки билмәмәзлији сәнә
 5 күнаһ һесаб етмәзләр, тәрбијәсизлик, табе олмамагы исә
 6 күнаһ саярлар. Һәмшә һәр шеји дејилмәмини јеринә је-
 7 тир, башгасынын көрмәк истадији иши дө чалыш сән көр.
 8 Елө стмәк лазымдыр ки, сәни һәмшә өз ишинлә мәшғул
 9 көрсүләр. Һәмшә хидмәтдә һазыр ол, шаһ кими ах-
 10 тарса, сәни көрсүн. Шаһларын адәти будур ки, һәмшә
 11 өзләриндән ашағылары јохларлар. Әкәр сәни бир дөфә,
 12 ики дөфә, он дөфә чағырса, кәрәк һәмшә габагында һа-
 13 зыр оласан вә сәни шаһ сарајында олдуғун һәмшә көзә
 14 чарпсын, онда бөјүк ишләри дө сәнә етибар еләр, нечә
 15 ки, Гәмәри Күркани²⁴⁵ дејир:

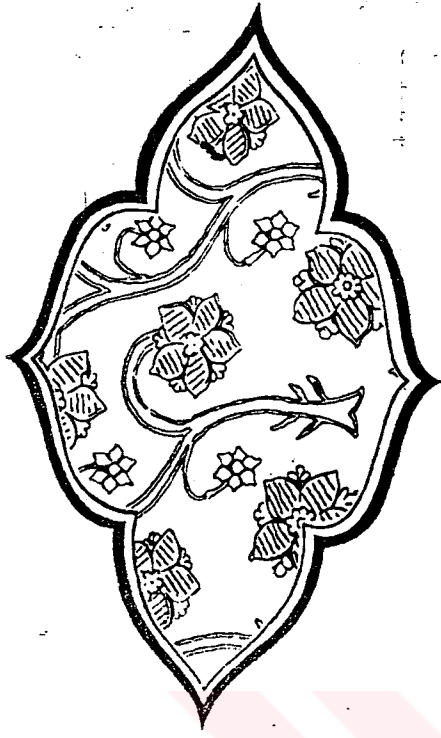
Б е ј т

Гаршысында сөз демәк, горхулу, бөјүк хәтәр.
 Лакин горху чәкмәдән, дәннәдән чыхмыр көһәр!

Кичиклик зәһмәтини бојнуна көтүрмәсән, бөјүк-
 раһатлығына чатмазсан. Көрмүрсәнми, сүрмә јарлағы
 чүрүмәјинчә, сүрмә әмәлә кәлә билмир. Чаһ-чәлаллы
 аллаһ јер үзүнүн бөјүүнү елө јаратмышдыр ки, һамы она
 хидмәт етмәјә мөһтаждыр.

Шаһ гаршысында һеч кәсә һәсәд апардығыны бил-
 дирмә, сонралар бири һаггында доғру да данышсан инан-
 маз, һәсәд һесаб едәр. Һәмшә шаһын гәзәбиндән горх.
 Ики шејә хор бахмаг олмаз: бириңчәси, шаһын гәзәби,
 икннчәси, алимләрин мәсләһәти. Ким бу ики шејә хор
 бахса, гәзәкликә хар олур. Шаһ хидмәтчиләри итәрисиндә
 олмағын шәрти бунлардыр.

Лакин иш кәтирсә, бу дәрәмәдән кәчиб даһа јүксәк
 мәнсәбә чата билсән вә падшаһа нәдим²⁴⁶ олсан, кәрәк
 нәдимлијин бүтүн гајдаларына бәләд оласан. Инди дө
 нәдимлијин шәртләрини демәк истајирәм. Аллаһ көмәјин
 олсун.

ОТУЗ СӘККИЗИНЧИ ФӘСИЛ

НӘДИМЛИК ГАЈДАЛАРЫ ҺАГГЫНДА

Бил, еј оғул, әкәр бир падшаһ сәнә нәдимлик версә,
 сәнәдә нәдимлијә хас олан хусусијәтләр јохса, гәбул
 етмә, чүнки шаһа нәдимлик едән адамда бир нечә хусу-
 сијәт олмалыдыр ки, о, ағасынын мәчлисини зијнәтлән-
 дирә бидмәсә дө, һеч олмаса, корламасын. Әввәл, кәрәк
 бүтүн беш һисс үзвү онун ихтијарында олсун; икинчиси,
 көрүнүшү елө олмалыдыр ки, адам она баханда үрәји
 буланмасын, беләликлә, ағасынын да она бахмагдан зәһ-
 ләси кетмәсин; үчүнчүсү, әрәбчә, фарсча јазмағы јахшы
 билмәлидир, әкәр тәкликдә шаһа бир шеј јазыб охумаг
 лазым кәлсә вә кағиб олмајанда шаһ сәнә бир мөктуб
 охујуб-јазмағы әмр етсә, ачиз галмајасан; дөрдүнчүсү,
 нәдим шаир олмаса, јахшы-пис ше'р јаза билмәсә дө,
 нәзм гајдалары илә таныш олмалы, әрәбчә, фарсча ше'р-
 ләр өзбәрләмәлидир, ағасына һөрдәнбир ше'р лазым
 оlanda шаир чағырмаға әһтијач галмасын, ја өзүндән дө-
 син, ја башгасынын ше'рини охусун.

Елөчә дө тибб вә нүчум елминдән мә'луматы олма-
 ыдыр. Әкәр бу барәдә сәһбәт дүшсә, ја бунлара әһти-
 јач олса, һәким ја мүнәччим чағырмаг лазым кәлмәсин,
 сән билдикләриндән данышыб нәдимлик шәртини јери-
 нә јетирәсән. Белә олдугда о падшаһын сәнә гаршы олан

1 е-тимады артар, сөнин хидмәтиндән истифадә етмәјә даһа
2 чох рәбәт көстәрәр.

3 Сонра, нәдимин мүсигидән дә башы чыкмалы вә бир
4 шеј чалмағы бачармалыдыр ки, хөлвәтдә шаһын көнлү
5 мүсиги истәсә вә чалгычы јахында олмаса, билдидин илә
6 онун вахтынын хош кечмәсинә сәбәб олмасаң, беләликлә,
7 шаһын сәнә гаршы олан мејлини артырасан.

8 Бундан олава, кәрәк јахыны дашыныг габишјәтин
9 олсун. Чохлү һекајәтләр, ләтифәләр вә гәрибә рәвајәтләр
10 биләсан, чүнки надир һекајәтләр билмәјән нәдим јарым-
11 чыг һесаб едиләр. Бир дә кәрәк нәрд вә шаһмәт ојнама-
12 ғы биләсан, лакин гумарбаз олмамалысан. Гумарбаз тә-
13 бнәтли олсан, нәдимлијә јарамазсан.

14 Бүтүн бу ләдиликләримдән олава Гур'аны эзбәрдәп бил-
15 мәлисән, онун тәфсириндән хәбәрдар олмалысан, фиғһ-
16 дан мә'луматын олмалыдыр, пәјгәмбәршин һәдисиләрин-
17 дән билмәлисән, шәрһәт сүмнидән вә һәр шејдән бир аз
18 билмәлисән ки, шаһ мәчлисидә буилләр һаггында сәһбәт
19 дүнсә, чаваб вәсрә биләсән, газы вә фәғһ чыгырмаға
20 оламан көндөрһилмәсин. Бир дә шаһларыш тарихини чох
21 олумалы, оналары јадла сахламалы вә өзүндән кечмиш
22 шаһларын хасијјәтләри һаггында елә шејләр демәји ба-
23 чармалысан ки, оналар һөкмдарын гәлибә тәсир елә бил-
24 син, ондан аллаһ бәндәләринә хејир вә фәрәһ кәлсин.

25 Бир дә сәндә һәм чиддилик олмалыдыр, һәм зарафат-
26 чылыг, лакин кәрәк оналары ишләтмәк јерини вә вахтыны
27 биләсән, чиддилик лазым олан јердә зарафат едиб, зара-
28 фат јериндә чиддилик көстәрмәјәсән. Билдидин һәр һан-
29 сы бир елми ишләдә билмәсән, ону биллиб-билмәмәјин һәр
30 инкин ејини олар.

31 Бүтүн бу дедиликләримдән олава, бир дә сәндә мәрдлик
32 вә чәнкавәрлик истәдады олмалыдыр, чүнки шаһлар
33 һәмшиһ ејиш-ишрәтлә мәшғул олмулар. Гоцагылы вахты
34 кәләндә икидиллик көстәр. Сәндә о гәдәр куч олмалыдыр
35 ки, бир вә ја ики адамын өһдәсиндән кәлә биләсән. Аллаһ
36 сәләмәсин, әкәр хөлвәтдә вә ја кәф мәчлисидә бирини шаһа
37 хәјанәт фикриһә дүшсә, ја һадисәләрдән һадисә төрәсә,
38 сән иһсанпәрвәрлик вә мәрдлик шәртини јеринә јетирә
39 биләсән ки, вәлиһә мәтин сәнин сәбәбиндән хилас ола
40 билсин. Әкәр өлдүрүлсән, онун ағалыг вә һәмәт һаггы-
41 ны еләмин, јахшы адла бу дунјадан кетмини оларсан.
42 Сәнин өвладларынын һәмнин ағап бојунда бөјүк һаглары

1 олар, саламат галсан, бүтүн өмрүн боју јахшы ад вә хош
2 күзәрән газанмыш оларсан.

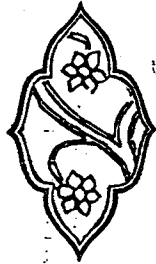
3 Әкәр бу дедијим хүсусијјәтләр сәндә олмаса, кәрәк
4 буилләрден даһа чоху олсун ки, шаһ нәдимлијинә ләјиг
5 көрүлсән. Нәдимликдән јалныз чәрәк јемәк, шәрәб ич-
6 мәк вә ләтифә данышмағы бачарырсанса, бу, нәдимлик
7 үчүн бәс дејилдир. Нәдим олмаг истәјирсәнсә, тәдбир кәр
8 ки, о везифә ахырда башына бәлә ачмасын.

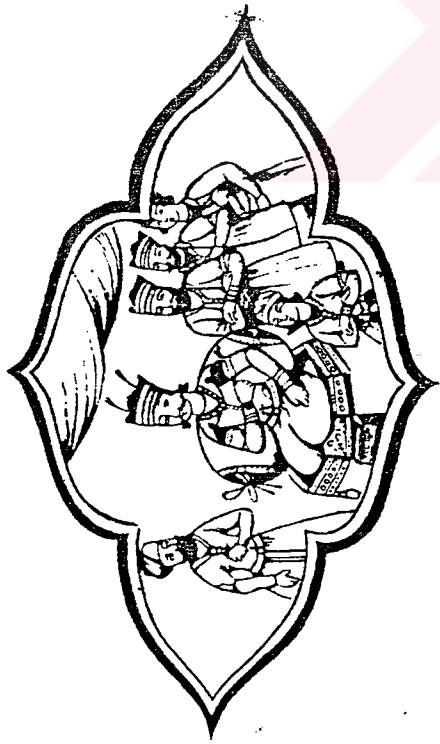
9 Һәмшиһ фикрин өз ағанда олсун, шаһ мәчлисидә
10 онун хидмәтчиләринә нәзәр салма, сағи сәнә шеј вер-
11 дикдә онун үзүнә бахма, башын ашағы олсун, меји ичән-
12 дә үзүнә бахмадан гәдәһи сағија гәјтағ, гој сәнин һаггын-
13 да шаһын үрәјинә бир шеј кәлмәсин. Өзүнү сахла фәла-
14 кәт баш вермәсин.

15 Һ е к а ј э т. Ешитмишәм, Мә'мун²⁴⁷ газы Әбдүлмәлик
16 Үкбәрини²⁴⁸ өз хүсуси нәдими едир. Әбдүлмәлик чох шә-
17 рабичән олдуғундан газылыгдан чыхарылмышды. Бир
18 күн мәчлисдә бир гулам һаман газы Әбдүлмәликә шә-
19 раб верир. о, шәрәб гәдәһини аларкән гулама нәзәр са-
20 лыр вә бир көзүнү бир аз гыјарағ, она көз вурур. Буну
21 Мә'мун көрүр. Әбдүлмәлик Мә'мунун көрдүјүнү сәзди-
22 јиндән көзүнү һәмнин јарымјумуду һалда сахлајыр. Бир
23 саат кечдикдән сонра Мә'мун гәсдән Әбдүлмәликдән со-
24 рушур: «Ја газы, көзүнүзә нә олмушдур?» Газы Әбдүл-
25 мәлик дејир: «Һеч билмирәм нә олду, бу саат көзүм бе-
26 лә гыјылды».

27 Ондан сонра нә гәдәр ки, о сағ иди, сәфәрдә, шәһәр-
28 дә, кизлиндә, ачыгда, евдә, мәчлисдә һарада олдуса, һеч
29 вахт көзүнү ачмады. Беләликлә, Мә'мун үрәјиндә она
30 гаршы олан шүбһә арадан галхды.

31 Бах, нәдим бәлә олар.

ОГУЗ ДОГЛУЗУНЧУ ФӘСИЛ

КАТИБЛИЖИН ГАЈДАЛАРЫ ВӘ ШӘРТЛӘРИ ҺАГГЫНДА

Бил, еј огул, катиб олсан, кәрәк гөләмин гүдрәтли,
хәттин гәшәнк олсун. Хәттин даһа кәзәлләшдир-
мәјә чалыш, она кәрә чох јазмағы адәт ет, хәтәтәлығда
маһир ол, чүнки:

Һе к а ј ә т. Ешитмишәм, Саһиб Исмаил Әббад шән-
бә күнү диванханада нә исә јазырмыш. Үзүлү ка-
тибләре тәрәф чевриб дејир: «Һәр шәнбә күнү мән өз
катиближимдә бир нөгсан көрүрәм, чүнки чүмә күнү ди-
ванханаја кәлиб бир шеј јазмырам. Бир күн ишләмәм-
јин тәсирини өзүмдә һисс едирәм».

Она кәрә һәмишә бир шеј јазмагла мөшғүл ол, хәт-
ләр ири, етли, ајдын олмалы, јухарылары бир-биринә
биттишмәлидир. Чох мәселәдән данышлан, кениш мәна-
лы мәктубларда узунчулуг етмә, нәчә ки, дејибләр:

Б е ј т

Һикмәтә бах, көр нә демш аталар:
«Ғыса сөздә олар дәрн мәналар!»

Өз мәктубуну истиарәләр, мәсәлләр, Гур'ан ајәләри,
пәјгәмбәр һәдисләри илә бәзә. Мәктубу фарсча јазсан,

халтын бәша дүшмәдији шәкилдә јазма, јакшы дејил,
хүсусилә, мәјум олмајан сөз ишләтмә. Белә јазмадан-
са һеч јазмамағ јакшыдыр. Әрәб мәктубларынын мәзиј-
ләтләри вә ону нәчә јазмағ гајдалары мөјүмдур. Әрәб
мәктубларында сөз²⁴⁹ бөјүк һүнәр сајылыр вә чох јакшы
хуsusијәт һесаб едилир, хоша кәлир, фарсча јазыда сөз²⁵⁰
хошақәлмәз, јазмасын даһа јакшыдыр. Лакин һәр нә
јазсан али, ифадәли, ширин вә кәдәк јаз. Катиб кәрәк
ләррақәли олсун, катиблик сиррини билсин, рәмзәли сөз-
ләри тез тапсын.

Һ е к а ј ә т. Белә ешитмишәм ки, сәнин бабан Сол-
тан Маһмуд (аллаһ она рәһмәт елсин), Бағдад хәлифә-
синә бир мәктуб кәндәриб дејир: «Ғәрәк Мавәрәәнһәри
мәнә бағышлајасан вә о барәдә мәнә мәншүр²⁵⁰ кәндә-
рәсән, мән дә о мәншүру чамаата кәстәрәм, ја ғылынчла
һөлкәни алмалыјығ вә ја әмримлә рәијјәт мәнә табә ол-
малыдыр».

Бағдад хәлифәси чавабында јазыр: «Бүтүн ислам
өлкәсиндә онлардан даһа диндар вә даһа мүти оланы
јохду, аллаһ еләмәсин мән елә бир иш көрәм. Әкәр сән
мәним ферманым олмадан онлара һүчүм етсән, бүтүн
дүнјаны сәнин әлејһинә галдырарам».

Солтан Маһмуд бу сөзләрдән пәрт олуб елчијә дејир:
«Хәлифәјә де ки, о нә данышыр? Мәкәр мән Әбу Мүс-
лимдән²⁵¹ әскијәм? Инди ки, иш белә олду, будур, мин
фил илә кәлиб, хилафәт ханиманыны фил ајағлары ал-
тында виран едәчәјәм. Дарүлхилафәнин²⁵² торпағыны
фил далаында Гәнзәјә дашытдырачағам».

Өз филләри илә чох бөјүк һәдә-горху кәлир. Елчи кә-
лир, бир нәчә мүддәтдән сонра гајдыб кәлир. Солтан
Маһмуд тахта отурду, һачибләр, гуламлар сәф чәкиб ду-
рурлар, ғызмыш филләри сарај өнүндә сыраја гојурлар,
гошунлары низама дүзүрләр, сонра елчини чағырарлар.
Елчи кәлир, әл бөјүклүкдә, мәнсури²⁵³ кағыз бурулмуш,
мөһүрләниш мәктубу Солтан Маһмудун габағына го-
јур вә дејир: «Әмирәләмин дејир, намәни охудум, чә-
лалыны ешитдим, сәнин чавабын бу мәктубда јазылмыш-
дыр». Диванхананын јазы ишләринә бахан хачә Бунәср
Мүшкән²⁵⁴ элини узадыб мәктубу көтүрүр. ачыб охумағ
кәстәркән көрүр, онун әввәлиндә јазылмышдыр: «Бисмил-
лаһу-р рәһману-р рәһим», бир аз ара верилдикдән сонра
јазылмышдыр: «Һ»²⁵⁵ (Мәкәр), мәктубун сонунда исә

- 1 бу сөзлөр вардыр: «Шүкр олсун аллаһа. Пејгәмбәримиз
- 2 Мөлөммөдө вә онун анлэсинә салават!»
- 3 Башга һеч бир шеј язылмамшыды. Солтан Маһмуд
- 4 бүтүн өз адлы-санлы катибләри илә бирликдә бу рәмз-
- 5 ли сезун нә демәк олдуғу һаггында фикирләшмәјә баш-
- 6 лады. Гуранда «Мәкәр» сөзү олан бүтүн әјәләри көздән
- 7 кәчирдиләр вә тәфсир етдиләр. Солтан Маһмудун чава-
- 8 быны тала билмәдиләр. Ахырда һәлә чаван олдуғу үчүн
- 9 отурмаг ихтијары олмајан вә нәдимләр арасында ајаг
- 10 үстә дуран Әбубәкр Гуһистани²⁵⁶ дејир: «Шаһ сағ олсун,
- 11 хәлифә «Әлиф», «лам», «ним» јазмамышдыр. Шаһ өз фил-
- 12 ләри илә она һәдә-горху кәлиб: «Дарухлафәнин торпа-
- 13 ғыны филләр архасында Гәзнәјә дашытдыррам» јазды-
- 14 ғындан, о да шаһын чавабында бу сурәни јазмаг иста-
- 15 мишдыр.
- 16 «Мәкәр билмирсән, аллаһ фил саһибләринә нә етди?»,
- 17 јәни филләрин чавабын аллаһ өзү верәр.
- 18 Ешитмишәм ки, Солтан Маһмудун һалы позулур, узун
- 19 мүддәт өзүнә кәлә билмир, аглајуб аһ-зар едир, диндар
- 20 олдуғундан Әмирәлмәнининдән чохлу үзр истәјир. Бу
- 21 баредә данышаг узун чәкәр.
- 22 Әбубәкр Гуһистанијә баһалы хәләт бағышлајыр, она
- 23 нәдимләр арасында отурмаг ихтијары верир, мәнсәбини
- 24 арттырар. О, бирчә сөзлә ики бәјүк дәрәчә алыр.
- 25 Гәзнәјә ет. Бир дә белә ешитмишәм ки, Саманиләр
- 26 дөврүндә Әмир Бу-Әли Симчур²⁵⁷ Нишабурда отурур.
- 27 «Мән Хорасан Әмир Сипаһсаларына табәјәм»—дејир, ла-
- 28 кин сараја кетмирмиш. Саманиләр сүләләсинин ахыр
- 29 күнләри олдуғундан онлар о гәләр дә гүвәтли дејилди-
- 30 ләр, бу сәбәбә көрә дә Бу-Әлини зорла мәчбур едә бил-
- 31 мәјиб, чарәсизликдән јалныз хүтбә охутмаг, пул вә
- 32 һәдјијә алмагла кифәјәтләнирдиләр. Бу заман Әбдулчаб-
- 33 бар Хочани²⁵⁸ Хочанда хәтиб иди. О, шәрһет ганунлары-
- 34 ны јакшы билирди, көзәл јазычы, маһир катиб, һәр шеј-
- 35 дән башчыхан, чох бачарыглы вә уста бир адам иди.
- 36 Әмир Бу-Әли ону Хочандан кәтириб сарајда өзүнә катиб
- 37 едир, бәјүк ихтијар вә там мүстәгиллик верир, һеч бир
- 38 иши онун мәсләһәти олмадан көрмүр, чүнки о, чох ағыл-
- 39 лы бир адам иди.
- 40 Әһмәд ибн Рафи әл-Јәғуби²⁵⁹ дә Әмири-Хорасанын²⁶⁰
- 41 сарај кативи иди. О да чох алим, адлы-санлы бир адам
- 42 иди. Мавәрәәннәһрин бүтүн ишләри она бахырды. Әһмәд
- 43 Рафи мөктублашдыглары үчүн Әбдулчаббарла бәрк дост

- 1 нимш. Бир күн Хорасан әмиринин вәзири Хорасан һөкм-
- 2 дарына дејир: «Әбдулчаббар Хочани Бу-Әли Симчурун
- 3 катиби олмаса, Бу-Әлини тез-әлә кечирмәк олар. Бу-Әли-
- 4 нин бүтүн башыдиклијинин сәбәби Әбдулчаббарын иш
- 5 бачармасыдыр. Бу-Әлијә мөктуб јазыб демәк лазымдыр:
- 6 «Кәр мәнә итаәт едирсәнсә вә мөним нөкәримсәнсә, бу
- 7 мөктуб сәнә чатан кими дәрһал Әбдулчаббарын башыны
- 8 бу гасидлә бизим гулуғумуза кәндәр, биз дә биләк ки,
- 9 сән бизә итаәт едирсән. Бизә мөлумдур ки, сән һәр нә-
- 10 едирсәнсә, онун мәшвәрәти илә едирсән. Әкс һалда Хора-
- 11 санын әмири олан мән шәхсән өзүм кәләчәјәм. Башынын
- 12 чарәсини гыл».
- 13 Бу тәдбири төкдүкдән сонра дејирләр кәрәк бу мөк-
- 14 туб һөкмән Әһмәд Рафинин әли илә јазылсын, чүнки Әһ-
- 15 мәд Рафи Әбдулчаббарын достудур, мүтләг бир адам
- 16 кәндәриб хәбәр чатдыра биләр вә Әбдулчаббар гаچار.
- 17 Әмири-Хорасан Әһмәд Рафини чағырыр вә Бу-Әлијә
- 18 һөмин мөзунда мөктуб јазмасыны әмр едир вә дејир:
- 19 «Мөктубу јаздыгдан сонра үч кечә-күндүз мөним евим-
- 20 дән харичә чыхмамалысан, сәнин вә мөним адамларым-
- 21 дан һеч кәс бу үч күндә сәни көрмәмәлидир. Әбдулчаб-
- 22 бар сәнин достундур, әлә кечмәсә, биләчәјәм ки, сән она
- 23 хәбәр верибсән, бу сирри она сән ачыбсан».
- 24 Әһмәд Рафинин нитги гурујур, аглајыр вә өз-өзүнә
- 25 дејир: «Каш һеч мән катиб олмајајдым, белә фазил вә
- 26 алим бир дост мөним јазым илә өлмәјә иди... Һеч билми-
- 27 рәм нә едим». Ахырда бу әјә јадына дүшүр:
- 28 «Өкәр өлдүрсәләр, ассалар...». Сонра өз-өзүнә дејир:
- 29 «Һәрчәнд о бу рәмзи билмир вә бунун нә демәк олдуғуну
- 30 баша дүшмәз, лакин һеч олмаса мән достлуғ шәртини
- 31 јеринә јетирмиш оларам».
- 32 Мөктубу гуртарыб үнваныны јаздыгдан сонра онун
- 33 һашјәсиндә бир тәрәфдә назик гәләмлә бир «әлиф», о
- 34 бири тәрәфдә исә бир «нун» һәрфи јазыр, јәни «ән ју-
- 35 кәтәлә».
- 36 Мөктубу Хорасан әмиринә көстәрирләр, бири үнваны-
- 37 ны нәзәрдән кечирир, охуудган сонра мөһүрләјиб өз
- 38 хүсуси гасидләринә верир вә мөзунундан ону хәбәрдар
- 39 етмирләр. Она дејирләр: «Кет бу мөктубу Бу-Әли Симчу-
- 40 ра вер, нә версә, ал кәтир».
- 41 Әһмәд Рафи үч кечә-күндүз өз евинә кетмир, үрәјин-
- 42 дән ганлар ахыр.
- 43 Гәсид Нишабура чагдыгда Әмир Бу-Әлинин јанына

кедиб мектубу она верир. Рәсмә көрә, Бу-Әли галхыб мектубу алыр, өлүб көзүнүн үстүнә гојур вә дејир: «Хорасан әмириһини кефи нечәдир?» Әбдүлчаббар хәтиб дә орада отурмушмуш, мектубу она вериб дејир: «Мөһрүнү ач, фарманын нә олдуғуну оху!» Әбдүлчаббар мектубу көтүрүб мөһрү ачмаздан әввәл онун үнванына нәзәр салыр, бир тәрәфдә «әлиф», о бири тәрәфдә икә «нун» кәлмәтләри, дәрһал ајә јадына дүшүр «әлифәтәдә...», баша дүшүр ки, мектуб онун өлүмү һаггындадыр. О саат мектубу јерә гојуб бурнуидан тутур, јәни бурнуидан ган ачылмышдыр, сонра дејир: «Җедим, бурнуму јујум, кәлмәтләрим, әлчәчә дә әли бурнунда Бу-Әлинин јанындан харичә чыхар вә кедиб бир јердә кизләһир.

Бир аз көзләдикдән сонра Бу-Әли дејир: «Хачәни чагырын». Һәр јери ахтарырлар, лакин тапмырлар. Дејирләр: «Ата миһмәмшиди, пијада кедибди, анчаг евләри нә кетмәјиб. Неч кәс билмир һара кедиб». Бу-Әли дејир: «Башга катиб чагырын». Башгасыны чагырырлар, мектубу гасидин јанында охујурлар. Мәсәлә ајдын олдугда һамы тәәччүб едир ки, мектубда нә јазылдығыны ким она (Әбдүлчаббар) хәбәр вермишдир?

Бу-Әли гәлбән севиндијинә бахмајараг, гасидин јанында өзүнү бир аз туттун кими көстәрмәјә чалышыр. Сонра шәһәрдә чар чәкдириб Әбдүлчаббары ахтартды. Сонра Әбдүлчаббар хәлвәтчә бир адам көндәрнә һарада кизләндијини хәбәр верир. Бу-Әли севиниб әмр едир: «Олдуғун јердән тәрпәнмә».

Бир нечә күн кечдикдән сонра гасидә јахшы әңәм тәврийб јола салыр вә мектуб јазыб әһвалатын нечә олдуғуну тәсвир едирләр вә анд иһирләр ки, бизим бу ишдән хәбәримиз олмајыб.

Гасид кәлиб әһвалаты данышдыгда, Әмири-Хорасан бу ишә һејран гәләр. Сонра мөһүрләмиши фәрман кәндәрнә дејир ки, әкәр бу ишдән нечә хәбәр тутдуғуну дејсә, ону бағышлајачагам. Әһмәд Рафи дејир: «Мәнә аман версән, мән дејерәм». Әмири-Хорасан она аман верир, о да әһвалаты данышыр. Әмири-Хорасан Әбдүлчаббары бағышлајыб һаман мектубу истејир ки, рәмзин ишдән иһбарәт олдуғуну көрсүн. Мектубу керп көтирирләр, бағыр, Әһмәд Рафинин дедији кими олдуғуну көрүр вә һамы онун тизфәһлијинә тәәччүб едир.

Катиблик шәртләриндән бири дә будур ки, кәрәк һәләкәт аһаншә әли алтында оласан. Тез јалдасахлајан,

тез башадүшән, кеч јадданчыхаран, мүшәһидәчи ол, һәр ишнә (ташырылан вә тапшырылмајан) гејдини апар диванхана чамаатынын әһвал-руһијәсини өјрән, бүтүн мөһүрләрын ишләриндән хәбәр тут вә топла, бүтүн вәзијәт сәнә белли олсун, һәмишә лазым олмаса да, бир күн кәләр, лазым олар. Лакин зәруријәт олмадан бу сирри һеч кәсә ачма, ачыгда вәзирин иши илә марагланма, амма кизлиндә онун бүтүн ишләриндән хәбәрнә олсун. Несап апармагда уста ол, бир саатда мөхарич, тәсәруффат ишләри, мектублар вә гәбзләри јазмағы унутма, бунлар һамысы катиб үчүн мөһарәт һесап едилер. Лакин катиб үчүн ән бөјүк мөһарәт дилини сахлаја билмәси, ағасынын сиррини башгасына вермәмәси, башга мөһәләрдән ағасыны акаһ-етмәсидир.

Әкәр хәтәтәтәдә гадир, башгаларынын хәттинә охшатмагда маһир олсан, бу чох көзәл сәнәтдир. Лакин буну һәр адама көстәрмә ки, сахта хәтт дүзәлтмәкдә шәһрәт тапмајасан вә ағанда шүбһә ојатмајасан. Бири башгасынын хәттинә охшатса, тапмәсалар, ону сәндән көрмәсинләр. Кичик шәјләр үчүн сахта кағыз дүзәлтмә, бир күн бөјүк газанч үчүн лазым олса вә дүзәлтсән, гој һеч кәсин күманы сәнә кетмәсин.

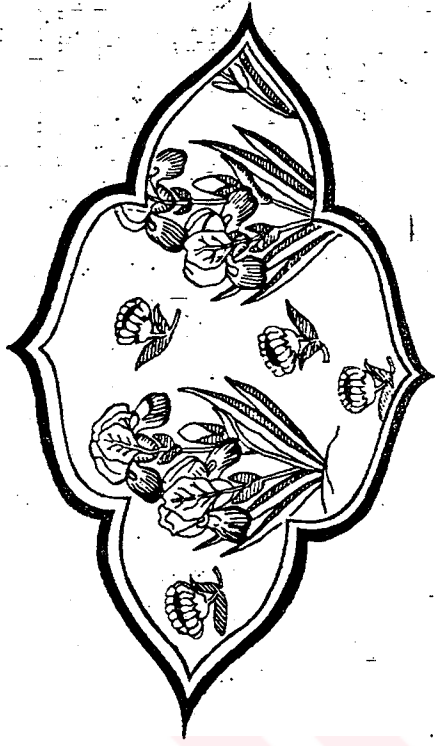
Дејилдијинә көрә, маһир вә фазил катибләр хәтт охшатмагда чох биликли вә тәһрүбәли вәзирләри мәнв етмишләр.

Һ е к а ј ә т. Рәби' ибн Мүтәһһәр әл-Җәри²⁶¹ адлы-санлы вә биликли бир катиб иди. Саһибин²⁶² диванханасында катиблик едәрди. Бир дөфә сахта сәнәд дүзәлтди, бу, Саһибин гулағына чатды. Саһиб һејрәтә кәлиб деди: «Белә адамы өлдүрмәк һејфдир, чүнки чох алим вә камил адамдыр, еләсини тапмаг олмаз». Она нә едәчәји һаггында фикирләшмәјә башлады. Тәсәдүфән бу аралықта Саһиб хәстәләнди, һамы она дәјмәјә кетди. Рәби' ибн Мүтәһһәр дә кәлиб онун габағында отурду, рәсм олдуғу үчүн Саһибдән соруду: «Нә шәрабы ичирсән?» Саһиб деди: «Филан шәрабы». Соруду: «Һансы хәрәкәрдән ичирсән?» Деди: «Сән дүзәлтдикләриндән», јәни «мүзәввәри»²⁶³. Катиб анлады ки, Саһиб ишдән хәбәрдардыр, деди: «Еј ағам, анд олсун башына, бир дә етмәрәм». Саһиб деди: «Төвбә етсән, етдијини сәнә бағышларам».

Бил ки, белә сахта сәнәдләри дүзәлдә билмәк чох бөјүк ишдир, ондан еһтијатлы ол. Һәр шәји дәриндән өзүн өјрән, өзүн дүшүн, тап. Мән һәр мәсәлә һаггында

сәнә өзүмдән там ва биткин мә'лумат верә билмәрәм,
сөз узанар, мөгсәдән узаг дүшәрәм. Демәниш дө кеңә
билмирәм. Она көрә һәр мөсәләдән ишә яраја биләчәк
бир нечә сөз лејрәм ки, мә'луматын олсун. Һәр шејдән
бир аз данышдыг, әкәр диггәтлә гулаг асыб фикирләш-
сән, өзүн дө бир сыра нәтичәләр чыхардарсан, чүнки бир
чырагла чох чырағлары яндырмаг олар.

Бәлкә аллаһ-таала сәнә мәриәмәт көстәрди, катиблик
дәрәжәсіндән вәзирлик мәртәбәсінә галхдын, онун үчүн
вәзирлик шәртләрини дө бил, чүнки ән шәрофли вәзифә
ва елм булур.

ГЫРХЫНЧЫ ФӘСИЛ

ШАҤА ВӘЗИРЛИК ШӘРТЛӘРИ ҤАГГЫНДА

Бил, еј оғул, иш кәтирсә, вәзир олсан, һесабада, муа-
миләдә, алыб вермәкдә, рәфтарда дегиг вә маһир
ол, өз ағана садиг гал, не мөт саһибини һаггыны итир-
мә, һәр шеји јалныз өзүн үчүн истәмә ки, дејибләр: «Һәр
шеји өзүнә истәјән һеч шејсиз галар». Һәр шеји сәнә
вермәзләр, версәләр дө бир аздан сонра кери истәрләр.
Әввәл әл чәксәләр дө, сонра әл чәкмәзләр.

Демәли, ағанын вар-дөвләтини гору, јесән, ики бар-
магла је ки, боғазында галмасын. Јакин мә мурларын
әл-голуну бирдәфәлик баглама. Чырлыны мангалдан
әсиркәјән чиј кабаб јејәр. Башгаларына бир данк вер-
мәсән, өзүн бир дирһәм јејә билмәзсән, јесән дө мәһрум
оланлар гојмазлар ки, кизли галсын.

Өз не мөт саһибинә гаршы инсафлы ол, лакин ондан
даһа чох орду вә рәијәтлә инсафла долан, хырдачылыг
бәтмә, диш дибиндән чыхарылан әт гарын дојдурмаз. Елә
кәлирин зәрәри газанчындан чох олар. Кичик веркиләр
чошуну дүшмән еләр, рәијәти исе ағана гаршы галдыр-
мыш оларсан.

Верки төнламагдан мөгсәдин вәзифә көстәрмәкдирсә,

гуручулугга машгул ол, өлкөнүн вираи галмыш жерлери-
ни абадлашыр, һәм кәлириш бирә он артсын, һәм аллаһ
бәндәләринин рузисини алиндан алма.

Н е к а ж е т. Бил, Парс шаһларындан биринши өзү-
ринә ачыгы тутду вә везифәдән азад етди, онун јеринә
исә башгасыны гојду. Сонра азад салмышнә деди: «Их-
тијарында олмуш вилајәтлөрдөн өзүнә бир јер сеч, ону
сәнә багышлајым, өз дөвләт вә хидмәтчиләринилә
ораја кәт».

Возир деди: «Вар-дөвләт истәмирам, оланларынны да
һөкмдара багышлајырам, һеч бир абад јер дә истәми-
рам ки, мәнә багышлајасыныз, әкәр лүтф етмәк фикри-
низ варса, мәмләкәтиниздән бир учуг кәнд багышлајын,
мән дә өз адамларымла келиб ораны абад едим вә орадә
галым». Шаһ әмр етди, нечә учуг кәнд истәјирсә, она
верешиләр. Шаһын бүтүн мәмләкәтинни ахтардылар, она
кәрмәк үчүн бир хараба кәнд, бир учуг дахма тала бил-
мәдиләр. Шаһа хәбәр вердиләр. Возир деди: «Шаһым,
мән билирдим ки, мәним ихтијарымла олан вилајәтләрлик
һеч бириндә бир дәнә дә хараба јохдур, инди ки, өлкәни
мәндән кәри алырсаң, һеч олмаса елә алама тапшыр ки,
ондан да кәри алмаг истәсән, мән гәјтараң кими сәнә гәј-
тара билсини».

Бу сөз мәлум олдугдан сонра шаһ азад едилмиш вә-
зирдән үзр истәди, она хәләт көндәриб вәзирлији јени-
дән она тапшырды.

Буна көрә вәзирликдә гуручу, абадәдичи вә әдаләтлик
кәнд ки, дилин вә алин дә узун олсун. Белә һалда һөјәтин
дә тәһдүкдә олмаз.

Орду сәнә гаршы чыхса, аған чарәсизликдән сәнин
алыни кәдәлдәчәк ки, онун өз алинн кәдәлтмәсиниләр.
Демәк, сән зүлмү јалныз өзүнә дејил, ордуја, ағана вә
өзүнә етмиш оларсаң, о чүзи вәзки сәнин ишиндә бөјүк
негсан јарадар.

Шаһы орду вә рәјјәтә јахшылыг етмәјә вәдәр ет, чүн-
ки мәмләкәт рәјјәт вә ордуја көрә, кәнд исә кәндликә
көрә абад олар. Демәк, абадлыга чалышсан, өлкә долан-
дырмыш оларсаң. Бил ки, өлкәни орду илә сахламаг олар,
ордуну исә пулла, пулу исә абадлыгга газанмаг олар,
абадлыгы исә әдаләт вә инсафла јаратмаг олар. Демәк,
әдаләт вә инсафы унутмаг олмаз.

Нә гәдәр садыг вә еһтијатлы олсан, јенә дә һәмишә

шаһдан горх, һамыдан чох шаһдан горхасы бир адам вар-
са, о да вәзирдир. Шаһ нә гәдәр кичик олса, сән ону ки-
чик һесаб етмә, шаһзәдәләр өрдәк балалары тимсалын-
дадыр, өрдәк балаларына исә үзмәк өрөгмәзләр, чох
кәчмәз ки, о сәнин јахшы вә пис ишләриндән хәбәр ту-
тар. Шаһ һәдди-бүлүга чатмышса, ики һалдан бири олар:
ја ағыллы олачаг ја ахмаг. Ағыллы олса, сәнин хәја-
нәтинә дәнә билмәјиб үсуллуца сәнин әлини кәдәлдәчәк,
јох, аллаһ кәстәрмәсин, ахмаг вә надан олса, ән чиркин
јолла сәни вәзирликдән говачаг. Ағыллыдан чаныны гур-
тара билсән дә ахмагдан һеч бир вәһлә гуртара бил-
мәсән. Бир дә шаһ һара кәтсә, ону тәк бурахма, гојма
дүшмәнләрин фүрсәт тапыб сәнин һаггында пис сөзләр
демәјә вә онун фикрини дәјишмәјә наил олсунлар. Өз
немәг саһибинин һалындан хәбәрдар олмагы һеч вахт
унутма, елә ет ки, онун јахын адамлары сәнин часусун
олсунлар, онун һәр чәкдији нәфәсдән хәбәр тутасан,
вахтында һәр зәһәрә гаршы бир пәдзәһр һазырлајасан.

Әтраф шаһларын вәзијәтиндән хәбәрдар ол, елә ет-
мәк лазымдыр ки, һәр һансы бир өлкәдә сәнин дост вә
ја дүшмәнин бир гуртум су ичсә белә, онларын адамла-
ры сәнә мәлумат версинләр, онларын мәмләкәтинин вә-
зијәтини өз шаһынын мәмләкәтинни билдијин кими бил-
мәлисән.

Н е к а ж е т. Ешитмишәм ки, Фәхрүддөвләнин²⁶⁴ вах-
тында Саһиб Исмајыл ибн Әббад²⁶⁵ ики күн сараја кә-
либ диванханада отурмур вә һеч кәси гәбул етмир. Хә-
бәрчи буну Фәхрүддөвләјә чатдырыр. Фәхрүддөвлә бир
адам көндәриб дејир: «Сәнин ганыгара олдуғуну ешит-
дим, әкәр өлкәдә ганыгаралыга сәбәб олан бир шеј вар-
са, дә, чарә гылаг, јох биздән күсүбсәнсә, үзр истәјәк».
Саһиб дејир: «Аллаһ еләмәсин мән һөкмдарымдан кү-
сүм, шаһ өз кефиндә олсун, мәмләкәтин ишләри дә өз
гајдасындадыр, мәним бу ганыгаралығым да тез кечәр».

Үчүнчү күн о, әввәлки кими кефи кәк, дамагы чар
сараја кәлир, Фәхрүддөвлә сорущур: «Нә үчүн ганын
гара иди?» Дејир: «Мәним часусум Кашгардан јазмыш-
ды ки, Хаған филан сәркәрдә илә сәһбәт етмишдир. Бил-
мирдим нә барәдә данышыблар, чәрәк богазымдан кет-
Кашгарда сөз данышсын, биз бурда билмәјәк нә дејиб-
лир. Бу күн башга бир мәктуб кәлди, билдим о нә мәнә
лә имиш, үрәјим шад олду».

Демәли, дүңҗа шаһларының һалындан хәбәр тутуб онларыз өз һөкмдарына чатдырмаг лазымдыр ки, дост ва дүшмәндән архаҗын оласаң, сәһһи иш бачарығын да меҗдана чыха.

Иши тапшыранда лаҗиг адама тапшыр, тамаһ хатиринә дүңҗаны залым адамларын әлиһә вермә, Бүзүрчмәһрдән сорудулар: «Иш башында сәһһи ки ми адам ола-ола нә үчүн Сасаниләрнн ишн белә хараб олду?» Деҗи: «чүнки бөҗүк ишләрдә кичик хидмәтчиләрдән көмәк көзләдизләр, о на көрә бу көкә дүшдүләр». Мүфлис мөмура иш тапшырма, о өз жүкүнү тутмаҗынча, сәһһи жүкүнү галдырмаҗаҗаг. Көрмүрсәһһи, тарлаҗарыз ва ләкләри сулаҗаркән, арх јаш оlanda су тарлаҗа ва ләкләрә тез чатыр, чүнки нәм торпаг сују маһына чох чәкһир, ләкин арх гуру, чохдан су көрмәһһи олса, әввәлчә сују чашына чәкһи доҗмаҗынча, ону тарла ва ләкләрә чатдырмаҗыр.

Демәли, мүфлис мөмур гуру арх кимидир, әввәлчә өзүнү доҗдураг, сонра сәһһи һаҗына галар. Бир дә көрәдиз иш әмрләринн гәдринн бил, һөрмәтинн сахла, һеч көрә һеч вәһһилә јол вермә ки, онлара еттинәсыз јанашсын ва ја онун әксинн етсин.

Һ е к а ј а т. Белә сәһһитишмә ки, Әбүлфәзл Белә-миң²⁶⁶ Сәмәргәнд диваһханасынын рәисләринн Сәһл Хоҗәндҗи²⁶⁷ тапшырыр, бу барәдә фәрман верир, мөһүр вурур ва она хәләт багышлаҗыр.

Јола чыхан күнү видалашмаг ва фәрманы алмаг үчүн хачәһһи сараҗына кедир. Видаландыгдан, хәҗир-дуадан сонра ачыг демәк итәдиз иш сөзләри деҗир, сонра тәклик-лә галмагы хәһһи едир. Хачә әмр едир онлары тәк бу-рахсынлар. Сәһл деҗир: «Ағамын өмрү узун олсун, мән кәдһи иш башлаҗандан сонра, јәһһи ки, бурадан фәрманлар кәләмәкдир, ағам мәнә бујурсун көрүм бәндәси һансы ишарәҗә көрә билсин ки, буну јеринә јетирмәк ләзымдыр, ону јох билсин ки, едһилмәли һансылыр, едһилмәли һансы». Әбүлфәзл Беләми деҗир: «Еј Сәһл, јашы едһин, билирәм ки, буну узун мүддәт фикирләһһибсән, биз дә көрәк бу барәдә бир аз фикирләшәк, фикирләшмәли мәсәләләрдә дәрһал чаваб вермәк доғру деҗил, бир ишә күн көзлә».

Сәһл Хоҗәндҗи сәһһи гаҗыдыр: Сүләҗмап ибн Јәһҗа әс-Согһи²⁶⁸ Сәмәргәндә диван саһһи тәҗин едир, фәрман верир хәләт багышлаҗыр ва јола салырлар. Сәһлә нә әмр едидир ки, бир ил евдән дһшары чыхмамадылар.

Сәһл бир ил евиндә дуостаг отурур. Бир илдән сонра Беләми ону чагырыб деҗир: «Еј Сәһл, сәһ нә вахт бизим ики Биз дүңҗаның бөҗүкләрини гымың күчүнә мүти олмага мөҗбур едирик. Бизим әмриниз бир олду. Биздә нә ахмаглыг көрүбсән ки, биз әлиһиз алтында оланлара әмри јеринә јетирмәҗи өрәдәк? Јеринә јетирмәк итәдиз. Биз әмр едирик, итәмәдҗимиз итә әмр еттирик. Биз һеч кәсдән горхуб еһтиҗат еттирик, ишдә дә ачыз деҗиләк. Сәһһи бизим һаггымыздакы еһтималын јалныз ачызләрин ишидир. Сәһ бизи ишдә пиҗада һесаб етдиз ишдә биз дә сәһи вәзифәдә пиҗада сахладыг, она көрә көндөрмәдик, үрәјиндә фикирләшмәҗсән ки, куҗа бизим вәдҗимиз әмрләри ичра етмәмәк дә олар. Кимдә о чүрәҗәт вар ки, бизим фәрманларымыза әмәл етмәһһин?»

Нә гәдәр сағсан, јалан фәрман вермә, мөмурун сәһһи әмрини јеринә јетирмәсә, она јашыҗа гулабурмасы вер; сән өз саглыгында өз имзаны јүксәк тутуб өз фәрманларыны ичра етдирә билмәсән, кечмиш вәзирләрин фәрманлары әсасында ишләдикләри кими, сәндән сонра һеч көс сәһһи фәрманын әсасында ишләмәз.

Демәк, шаһларын ва вәзирләрин фәрманлары бир, һөкмләри гәги олмалыдыр ки, әзәмәт јериндә галсын, ишләр јашы кетсин.

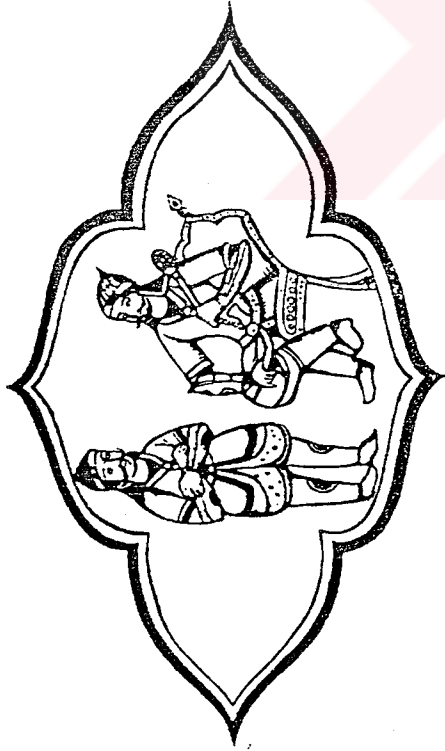
Шәраб ичмә, шәраб ичмәкдән сәһһәнкәрлыг, сүстлүк ва кунәһ төрәҗир. Йлаһи, бизи әјҗаш вәзир ва вәкилдән сән өзүн сахла.

Әкәр шаһ әјҗашлыг етсә, вәзирин дә башы шәраб ичмәҗе гарышса, өлкәһһин иши тез хараб олмага үз гоҗар, һәм өзүнә, һәм ағана хәҗәһәт етмиш оларсан.

Дәдҗим кими ол, вәзирләр өлкәһһин көзәтчиләридир, чох пис олар ки, көзәтчиләрә бир дә башга бир көзәтчи тојулсун.

Әкәр вәзирлик гисмәт олмаса, сипәһсалар олсан, сипәһсаларлыг шәртләрини дә бил.

ГЫРХ БИРИНЧИ ФӘСИЛ

СИПӘНСАЛАРЛЫГ²⁶⁹ ГАЙДАЛАРЫ ВӘ ШӘРТЛӘРИ ҺАГГЫНДА

Бил, еј огул, әкәр сипәһсалар олсаң, орду вә рәң-
јәтлә җахшы долаң, һәм өзүн тәрәфиндән, һәм дәр
һәкмдарын тәрәфиндән җахшылыг ет. Рәңјәтә гаршы
хәҗирхәһ ол, һәмнишә зәһмәт кәрүң, орду тәшкәл етмәҗи вә
дәүш гайдаларыны җахшы бил. Мүһарибә баш вердикдә
сағ вә сол чиғана давадан чығмын, дүңја көрмүш,
тәһрүбәли сәркәрдәләр көндәр. Оң шүчаәтли сәркәрдәјә
ән җахшы дәстә вер, ордунун җаһлардан вә архадан го-
рунмасыны она тапшыр.

Дүшмән нә гәдәр зәиф олса да, сән она зәиф бахма,
түвәтәли дүшмәндән едәчәјин гәдәр, күчсүз дүшмәндән
дә еһтиҗат ет. Вурушда чох да дөһнганлылыг етмә, орду-
ну бада верәрсән, о гәдәр ағчијәр дә олма, ордуну мәҗ-
дубијјәтә уғрадарсан.

Һәмнишә еһләһ вә атлары җахшы сахла. Часус јолла-
јыб дүшмәни вәзијјәтини өјрәнмәји унутма, орду өңчү-
дә кечә-күндүз кәшфијјәтчи дәстәләри көндәрмәји јалдан
чыхарма. Вуруш күнү дүшмән ордусуна нәзәр салдыгда
вә ики гошун бир-биринә гаршы дурдугда үзүкүләр ол
вә өз ордунә онларын ким олдуғларыны, кимләрдән до-

гулдуғларыны, әсил-нәсәбләрини хатырлат вә де ки,
«Биз бу саат дүшмәнин атасыны јандырачағыг, онлары
дармадағын едәчәјик».

Ордунун һамысыны бирдән ирәли апарма, бајраг-бај-
раг, дәст-дәстә атлылар көндәр. Һәрәсинә бир салар²⁷⁰
бир сөрһәнк²⁷¹ тәјин ет вә де: «Филанкәс, сән өз дәстән-
лә ирәли!» Јахшы вурушана, дүшмән өлдүрәнә, јарала-
јана, әсир тутана, ат кәтирәнә, баш кәтирәнә, тәрфә-
ләјиг хидмәт көстәрәнә артыгламасы илә һөрмәт ет, маа-
шыны артыр, хөләт вер. Белә һалларда гәнимәт далын-
ча гачма, алчактәбиет олма, онда мәгсәдинә чатарсан.
Буну көрдүкдә бүтүн гошун вуруша галхар, һеч кәс дө-
јүшдән бојун гачырмас вә арзуладығын гәләбәни өлдә
едәрсән. Сәнин истәјин бу јолла јеринә јетирилә билсә,
чох көзәл олар. Амма сән һөвләки олма, өз јериндә дур,
даваја киришмә, чүнки сипәһсалар өзү даваја киришсә,
иш шулуғлаша биләр. Лакин даваја киришмәли олсан,
бәрк вуруш, гачмаг ағлына белә кәлмәсин, өләнә гәдәр
вуруш, чүнки өлүмү көзүнә алмыш адамы јериндән го-
партмаг олмас. Көзлә Солтан Маһмудун Хәрәзми фәҗ-
һиндә Әсчәди²⁷² тәрәфиндән тәсвир едилән сипәһсалар-
дан олмајасан:

Б е ј т

Сипәһсалар диләрди орду гырсын, камран олсун,
Ахыр мәһв етди бир орду, о да өз шанлы ордусун.

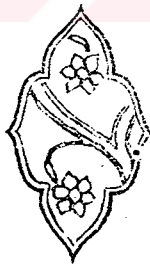
Әкәр галиб кәлсән, гачанларын далынча чох уза-
лара кетмә, гајыданда бөјүк хаталар баш верә биләр,
ишләрин нә илә гуртарачағыны билмәк олмас. Бөјүк
әмир (атам), аллаһ она рәһмәт еләсин, гачанын далын-
ча кетмәзди вә һеч кәси дә кетмәјә гојмазды, чүнки һеч
кәс мүһарибә гадасыны ондан җахшы билмәзди. Солтан
Маһмуд да белә едәрди вә дејәрди: «Гачан јорудугда
чана дојуб дајанар, кери дөнсә, вурушмасан җахшыдыр,
хатасы вар». Мүһарибәјә кедәркән истәр-истәмәз заһир-
дә башынла-көзүңлә ораја нәчә кирдијини көрәчәксән,
лакин батиндә гәлбинин көзү вә ағлынла орадан нәчә
чыхачағыны көрмәлисән, бәлкә сән дүшүнән кими олду.

Бир дә бу дејәчәјим сөзү унутма, буну бир јердә де-
мишәм, бир дә тәқрар едирәм. Мүһарибә олса, јерин дар
олса, мәсәлен, архада бирчә аддын јер галса, амандыр
бир аддын да кери гојма, чүнки бирчә гаршы кери кет-
сән, дәрһал сәни кери чәкилән һесаб едәрләр. Һәмишә

дурдуғуи јердән ирәлиләмәјә чалыш, һеч вахт бир дә кериләмә.

Елә етмәк лазымдыр ки, орду һәмишә сәһин чашна вә башына анд иһсин. Сән өзүн дә ордуја гаршы әһначығ ол, һәдијјә, әһ'ам, хәләт верә билмәсән, һеч олмаса, чәрәји, шәрабы, хош сөзүнү оһлардан әсиркәмә. Бир тикә черәк, бир гуртум шәрабы да ордусуз иһмә. Чәрәјин едә биләчәјини гызыл, күмүш вә һәдијјә едә билмәз. Һәмнишә ордуңу үрәјиниәд сахла. Истәјирсән чаһларыңы сәһдән әсиркәмәсинләр, чәрәјини онлардан әсиркәмә. Һәр шәј бәүјүк аллаһың әмринә бағлы олса да, сәң дүзәкүн вә лаһзымы тәдбир көр, о шәј ки, алыңа јазылыб, о оһсуз да олачатыр.

Демәк, әкәр аллаһ сәнә мәрһәмәт көстәриб шаһлыға чаһдырса, шаһлығ шәртләрини јершә јетир, тәрифләлә јиг һәјат кеһир, аһ дүшүнчәли вә мүстәһил фикирли ол.

ГЫРХ ИКИНЧИ ФӘСИЛ

ШАҤЛЫГ ГАЈДАЛАРЫ ВӘ ШӘРТЛӘРИ ҺАГГЫНДА

Бил, еј оғул, шаһ олсан, әмәли сәләһ ол, халгын ар-вадына-гызына көз дикмә, дүз вә иффәтли адам ол. Һәр ишдә рә'јини өзүнә мүти ет, һәр әмәлиндә ағлыңла мәсләһәтләш, чүнки шаһлығын әсл вәзири ағылдыр, ағлын тәрәддүд етдији јердә тәләсмә, һансы ишә киришмәк итәсән, орадан чыхмағ јолуну әввәлдән дүшүн. Ахырыңы көрмәдијин ишин әввәлиңә башлама, һәһимликлә јеринә јетирилә билән иши һеч вахт башға јолла ичрә етмә. Зүлмү севән олма. Зүлмсевән шаһын ағибәти фәләкәтли олар. Бүтүн иш вә сөзләрә әдәләт көзү илә бах ки, һәр ишдә һаггы, һаһаггы көрә биләсән.

Шаһның идрак көзү ачығ олмаса, доғру вә әјри јоллар онун үзүнә ачылмаз.

Һәмишә доғру дә, лакин аз данышан вә аз күлән ол ки, сәнә табә оһанлар гудурмасынлар. Дејибләр ки, шаһын ән бәүјүк бәдбәхтлији одур ки, рәјјәти сөзә баһмајан, хидмәтчиләри гудурған олсун. Бәхшиши еһтијачы оһанлара вер ки, онлар да мүстәһәгләрә версинләр. Али-тәһнәтли ол, рәјјәт вә ордунун көзүнә алчагтәһнәт көрүһмә, амандыр, өзүнү јазығ көстәрмә. Һагг-тааланың

жараттыларына гаршы рөһмли ол, лакин рөһмсизләрә рөһм етмә, оңлары багышламағы адәт етмә, амансыз ол, хүсүснә өз вәзиринә гаршы.

Әлбәттә, өзүнү вәзирә күзәштә кәдән танытма вә һәмшә оңун мәсләһәти илә отуруб-дурма. Бир адам вә ја бир иш һаггында вәзир һәр нә десе, гулаг ас, лакин дәр-һал әмәл етмә. Де ки: «Бахарыг, нә лазымса әмр едә-рик». Соңра иши жохламағы әмр ет, көр о ишдә сәнип хейрини, жохса өз мәнәфежини күдүр. Аңылашдырандан соңра пәчә мәсләһәтдирсә, елә дә чаваб вер, гој сәни өз рәјини гулу һесаб етмәсин.

Вәзирлији кимә версән, она там иктијар да вер ки, сәнип мәмләкәтнин ишләри ахсамасын. Гоца да олсан, чаван да, вәзирлији һәмшә гоцаја тапшыр, вәзарәти чавана вермә, бу барәдә белә бир ше'р дә дејибләр:

Ш е ' р

Гоцадан башгасын ејләмә вәзир,
Ушаглар шаһ тахтын тез бада верир.

Сәнип гоца олсан, јахшы дүшмәз ки, чаван сәнип тәдбир төкәсин. Сән дә чаван олсан, вәзирини дә, чаваңлыг оду бирләшиб ики олар, мәмләкәтә ики тәрәфдән од вурулар.

Вәзир хейрхан, ағсагал, гоца, лакин чаны сулу, гарны бөјүк, өзү јекәпәр вә боју уца олмалыдыр. Арыг, көдәк, гарасагал вәзирин һеч эзәмәти олмас. Вәзирин әсл мәнада һәгигәтән саггалы узун олмалыдыр.

Һ е к а ј ә т. Солтан Тоғрул бәјүз вәзирлији Хорасан вәзирләриндән биринә тапшырмаг истәди. Бир алим сечдиләр. Чох узун вә енли саггалы вар иди, көбәјишә чатырды. Оңу чағырдылар, вәзирлијә һәмшәд сечилдији һаггында солтанын фикрини билдирдиләр, дедиләр: «Кә-рәк мәмләкәттин кәтхудалығыны бојнупуза көтүрәсиниз, чүңки вәзирлијә сиздән лајиг һеч кәси тапа билмирик». Алим деди: «Дунја аллаһына дејиниз ки, шаһып өмрү мин ил узун олсун, вәзирлик елә бир пешәдир ки, адам бир чох хүсусијәтә малик олмалыдыр, мәндә исе саггал-дан башга бу хүсусијәтләрдән һеч бири јохдур. Солтан өз бәндәсинин узун саггалына гүррәләнмәсин, бу вәзи-фәни башгасына тапшырсын».

Вәзирә, оңун јахын адамларына јахшылыг ет, мааш вермәкдә, һәдјијә багышламагда хәсилик кәстәрмә. Ла-кин вәзирин гоһум-гардашларына вәзифә тапшырма,

чүнки пији бирдәфәлијә пишијә тапшырмаг олмас. Вә-зир һеч вахт өз гоһум-гардашларынын ишинә дүз бах-мас, сәнип малын хатиринә гоһумларынын хатиринә го-хунмас. Бундан әлаве вәзирин адамлары она архајын олуб чамаата јүзгәт артыг елә зүлм едәртәр ки, башга-лары оңун јүздән биринә дә вәсарәт етмәз. Вәзир өз го-һумларынын әвезиндә имза едә биләр, башгаларынын әвезинә јох.

Оғруја рөһм етмә, гәтили багышлама, багышламан, гәјәмәтдә вәзасын чәкәрсән, лакин нөкәрләринә гаршы рөһмли ол, оңлары бәладан гору, чүңки һекмдары чоба-на, она табе оланлары исе сүрүјә бәнзәгмишләр, чобан сүрүнү јыргычылардан гору маса, тез мәһв олар.

Һәр кәсин өз кәлирини өјрән, өјрәндијинлә кифәјәт-ләнмә, һәрәјә бир иш тапшыр вә вәзифәни оңлардан әсиркәмә. Гој бу ишдән алдыглары хейр өз кәлирләринә әлаве олунсун вә даһа јахшы јашасынлар. Сән дә оңлар һаггында даһа аз нараһат ол, чүңки нөкәрләри иш тап-шырмаг үчүн сахларлар.

Лакин сән биринә иш вериб вәзифә тапшыраркән диг-гәтли ол, һәрәјә өзүнә лајиг иш вер, ләјәгәти олмајана вәзифә тапшырма. Мәселән, сағлијә јарајаны фәрраш-лыга көндәрмә, хәзинәдарлыга лајиг олана һачиблик вермә, һәр иши һәр адама тапшырмаг олмас. Дејибләр ки: «Һәр ишин өз адамы вар!» Белә ет ки, ағзыкөјчәкләр сәнип далынча гејбәт гырмасынлар, ишләрә дә зијан деј-мәсин, чүңки хидмәтчијә вәзифә тапшырсан вә о бунун өһдәсиндән кәлә билмәсә, өз хейрини нәзәрә алыб бачар-мадығыны демәјәжәкдир, вәзифәјә башлајачаг, лакин иш ахсајачаг. Демәк, истәјирсән башағрысы олмасын, иши бачарана тапшыр.

Б е ј т

Кечә-күндүз дуам булур, бил, сәнә,
Иш верәсән оңу баша дүшәнә!

Биринә көмәк едиб она һөрмәт газандырмаг истәјир-сәнсә, буну вәзифәсиз дә дөвләт вә ад вермәклә етмәк олар, она лајиг олмадығы иши вериб өз һаданлығыны бүрүзә вермәкдәнсә, белә етмәк даһа јахшыдыр.

Шаһлығын дөврүндә һеч кәсә имкан вермә ки, әмри-ни сајмасын, әмрини сајмајан сәни дә сајмас. Шаһлы-ғын һүснү елә әмр вермәкдәдир, жохса шаһла рәијәтин фәрги нәдир? Шаһ әмр верәндир, рәијәт ичра едән.

1 Е к а ж е т. Еј огул, нағыл едирлер, сенин бабанын
2 дөврүндө Солтан Маһмудун бир амил²⁷⁴ вар имиш, ады-
3 на Әбулфәтһ Бүсти дејермишлер. Нәса вә Бавәрдин²⁷⁵
4 идарәсини она тапшырырлар. О, Нәсадан бир нәфәри
5 тутуб малына јиләләннр, мүлкүнү зәбт едир, өзүнү дө
6 дустарханаја салыр. Бир аздан сонра бу киши һилә иш-
7 ләдәрәк һәбсханадан гачыр, кедиб Гәзнәјә чыхыр. Сол-
8 тана јол тапыр вә бағышланмасыны халыш едир. Солтан
9 әмр едир, она рәсми сәнәд версишлер. Нәсаја кәлиб сө-
10 нәдн амилә көстәрирлер. Амил дејир: «Бу киши икшич
11 дөфә Гәзнәјә кедиб шаһы көрә билмәз». Онуң мүлкүнү
12 керн гәјтармыр, сәнәдә дө әһәмийәт вермир. Киши икин-
13 чи дөфә гачыб Гәзнәјә кетмәжә мувәфәғ олур. Гәзнәјә
14 чатдыгдан сонра һәр күн Солтан Маһмудун сарајына²⁷⁶
15 гапысына кедир, нәһајәт, бир күн Гәләбә бағында²⁷⁶
16 Солтан Маһмуда раст кәлир, аһ-фәрјад гопарыб Нәса
17 амилдән шикајәт едир. Шаһ икшич дөфә она мөктүб
18 верир. Киши дејир: «Бир дөфә кәлиб мөктүб апармыш-
19 дым, хејри олмады». Солтан Маһмудун ганы гара, өзү
20 фикирли олдуғундан әсәбиләшиб дејир: «Мәним ишим
21 мөктүб вермәкдир, табе олмурса, мән нә едим, кет һара-
22 нын итәјирсәнсә, күлүнү башына төк». Киши дејир:
23 «Шаһым, сенин амилдин сенин әмринә эмәл етмир, күлү
24 нсә мән башыма төкүм?» Солтан Маһмуд дејир: «Јох
25 сәнв едим, күлү мән башыма төкмәлијәм».

26 О саат сарај гуламларындап икисини Нәсаја көндө-
27 рир, һамап һабијәнин шәһнәсини* һазыр етдирир, сонра
28 о һәмәни Әбулфәтһин бојнуна бағлајыб кәндиң кырәчө-
29 риндә дардан асдырыр вә чар чәкдирир ки, «Өз һөкмда-
30 рышын әмрини сәјмајанын мұкафаты бу олачағдыр».

31 Ондап сонра һеч кәдә үрәк галмады ки, шаһын әм-
32 ринә эмәл етмәсини, фәрманлар јеринә јетирилир, чамәат
33 асудә јашајырды.

34 Е к а ж е т. Бил, еј огул, Мәс'уд²⁷⁷ шаһлыг тахтына
35 отурдуғдан сонра шүчәәт вә мәрданәлик хуләсмә дүш-
36 дү. Әлкә доландырмағ гәјдаларыны билмәлијидән, шаһ-
37 лыг әвәзинә кәңизләрлә әјјашлыға баһлады. Орду вә хид-
38 мәтчиләр онун нә илә мәшғул олдуғуну көрдүкдә гулур-
39 маға баһладылар, чамәатын иши кет-кәдә хараб олмаға
40 үз гојду, орду вә рәијјәт мүтиликдән чыхдылар. Бир күн
41 Фәрава²⁷⁸ карвансарасындап зүлм едилмиш бир гадын

* Ш а һ н о — полсе рәиси.

1 кәлиб о вилајәтин амилдән шикајәт етди. Солтан Мәс'-
2 уд кағыз верди, амил она эмәл етмәди вә деди: «Бу га-
3 дып бир дө Гәзнәјә кетмәжәчәкдир ки!» Гары икинчи
4 дөфә Гәзнәјә кедиб шикајәт верди, әдаләт тәләб етди.
5 Солтан Мәс'уд әмр верди кағыз јазсынлар. Гары деди:
6 «Бир дөфә кағыз апармышам, ишә кечмәди». Мәс'уд де-
7 ди: «Бәс мән нә едим?» Гары деди ки, өлкәни елә долан-
8 дыр ки, кағзына эмәл етсинлер, бачармырсан, тапшыр,
9 әмри кечән бир адам идәрә етсин, һәм сән өз кефиндә ол,
10 һәм аллаһ бәндәләри сенин амилләринин зүлмүндән хи-
11 лас олсунлар.

12 Мәс'уд чох хәчәләт чәкди, әмр етди гарынын һаггыны
13 өзүнә гәјтарсынлар, амил исә дардан асынлар: Ондан
14 сонра гәфләт јухусундан ајылды, һеч кәдә чүр'әт ол-
15 мады ки, онун фәрманына эмәл етмәкдә сәнләңкарлыг
16 етсин.

17 Шаһын әмринә бахмырларса, демәк о, шаһ дөјил.
18 Шаһла адамлар арасында фәрг олдуғу кими, онун әмри
19 илә башгаларынын әмри арасында да фәрг олмадыдыр.
20 Әлкәдәки гәјда-танун фәрманларын ичрасы илә нызам
21 салыныр, фәрманларын ичрасы чеза тәдбири илә һәја-
22 та кечирилир. Демәк, чезада сәнләңкарлыға јол вермәк
23 олмас. Белә етдикдә һөкмләр рәван, ишләр исә саһман
24 олар.

25 Бир дө дигтәг ет, гојма орду рәијјәтә зүлм етсин. Ор-
26 дулун мәнәфејини горудуғун кими, рәијјәтин дө мәнәфе-
27 јини гору. Падшаһ күнәш кимидир, олмас ки, биринә
28 ишығ версин, биринә јох.

29 Бир дө ки, рәијјәти әдаләтлә доландырмағ олар, әда-
30 ләт олан јердә, рәијјәт дөвләтли олар, һөкүмәтин дө кә-
31 лири рәијјәтдән кәлир. Демәк, өлкәдә әдаләтсизлијә јол
32 вермә, шаһларын мәмләкәтләри јалныз әдаләт сәјәсиндә
33 зуун мүддәт јашајыб гәдимләшә билер, әдаләтсизләрин
34 вәләри исә тез дағылыб хараб олар, чүңки әдаләт абад-
35 лыгдыр, әдаләтсизлик исә харабазарлыг. Абадлыг әда-
36 ләт олан јердә әбәдиләшәр, әдаләтсизлик олан јердә да-
37 ғылар. Алимләр демишләр: «Дунјанын шадлыг чешмәси
38 адил шаһ, гәм булағы исә залым шаһдыр».

39 Аллаһ бәндәләринин әзаб чәкмәләринә дөзмә, һәми-
40 шә хәлвәгә чәкилиб онлардан гачма, сән гошун вә рә-
41 ијјәтдән нифрәт етсән, орду вә рәијјәт дө сәндән нифрәт
42 едәр. Орду вә рәијјәти јахшы доландырмағдә көмәји
43 әсиркәмә, әсиркәсән, дүшмәнә көмәк етмиш оларсан.

1 Елчинин буну демекдөн мөгсәди о иди ки, Шәмсүл-
2 мәәли өзү һаггында Әзүдәддөләнин һәр шеји билдир-
3 ни баша дүнсүн. Әзүдәддөлә елчини белә өйрәтмишди.
4 Шәмсүлмәәли дејир: «Сағ олсун. Бу мәрһәмәти үчүн
5 она мәним миннәтдарлыгымы билдир. Лакин ошун һаг-
6 гында мәним даһа чох парһат олдуғуму сөјлә, де ки: Сә-
7 нни јола салдығы о сешәпбә күнү ајын филанында, һамам
8 кечәдә филан мәчлисдә шәраб ичиб филан јердә јатмыш-
9 ды. Нүштәкәһнлә бирликдә хәлвәтә чәкһилб кеф еләмиш-
10 ди, сонра кечәјарысы орадан галхык арвадларын олду-
11 рғу сәз кетмиш, дама дырмашарағ орадан Хиһран алды
12 бир сәзәдәһни отагына кирмиш вә ошунла да бир мүддәт
13 тәкһникдә галмышды. Сонра дамдан ашагы дүһәркәһ аја-
14 ғы сүрүшүшү вә һәрдивандан јерә јыхылмышды. Буна
15 көрә дә мән онун тәрәфиндән јаман парһат иди. Өз-
16 өзүмә дүшүнүрдүм: «Көр гырк ики јашында киши нә гә-
17 дәр ағлыны итирмиш, ирадәсини әлдән вермишдир. Нә
18 үчүн о гәдәр шәраб ичир ки, дамдан ашагы дүшә билмә-
19 снш, нә үчүн кечәјарысы јатагындан дуруб кедир ки,
20 башына белә бир иш кәлсин».

21 Бу јолла елчијә баша салыр ки, о да һәр шәји билир.
22 Дүңја шаһларынын вәзијәтшәдән хәбәр тутдуғун ки-
23 ми, өз мәмләкәтинин, ордунун вә рәијәтинин дә һалын-
24 дан хәбәрдар ол, бил ки, нәчә доланырлар.

25 Һ е к а ј ә т. Бил, еј оғул, сәнин дајын Молуд ибн
26 Мәсүд Гәзнәјндә оларкән, мән ораја кетдим. Мәни чох
27 әзиләдди, чох әһтирам көстәрди. Бир аз кечди, мәни кө-
28 рүб бәләд олдуғдан сонра өзүнә хүсуси нәдим тәјий ет-
29 ди. Хүсуси нәдимни вәзифәси бу иди ки, һәмнишә ошун
30 мәчлисидә олсун. Она көрә о бири нәдимләрини олуб-
31 олмамасына бахмәјарағ, мән һәмнишә јемәк вә ичмәк вәх-
32 тәи ошун мәчлисидә һазыр олардым. Бир күн сәһәр тез-
33 дан шәраб ичиб мәст олмушдү, кефли һалда ордунун
34 расм-кәһиннә тамаша едиб халгы гәбул етмәјә башла-
35 мышды. Чәмаат кәлир, баш әјир, чыхыб кедирди. Нөв-
36 бә бә бәјүк хәчә Әбдүррәзағ ибн һәсән әл-Мәјмәндиджә²⁸⁸
37 чатды, о, шаһын вәзир иди, кәлиб шаһын јанында отур-
38 ду. Бир аз кәһликән сонра сарајын тәшрифат мүдир
39 кәлиб баш әјди вә халим Әли ибн Раһи²⁸⁹ бир мәктүб
40 верди, о да буну Солтана тәғдим етди. Шаһ охурутдан
41 сонра үзүнү вәзирә чевириб деди: «Бу хәбәрчијә јүз чү-
42 буг вурдурмагла бир тулабурмасы вер, кәләп сәфәр әт-
43 рафлы јазсын. Бурада јазыбдыр ки, дүһән кечә Гәзнәјн-

1 дә он ики мин евдә кеф мәчлиси дүзәлиб. Мән билмирәм
2 бу евләр киминдир вә һансы күчәдәдир, инди өзүн бил.
3 Вәзир деди: «Шаһ сағ олсун, о, гыса олсун дејә јығчам
4 јазмышдыр, тәфсилаты илә шәрһ етсәјди, бир китаб чы-
5 харды, ону охумаға бир нечә күн вахт лазым оларды.
6 Шаһ рәһм едиб бу дөфә бағышласа, дејәрәм кәләп сә-
7 фәрдән кениш јазар».

8 Шаһ деди: «Бу дөфә бағышладым, кәләп сәфәр хәчә
9 дејәнтәк јазсын».

10 Демәк, кәрәк орду вә рәијәтин ишиндән јашшы акап
11 оласан, өз мәмләкәтинин вәзијәтиндән хәбәрсиз галма-
12 јасан. Хүсусилә, өз вәзирини нәзарәт алтында сахлама-
13 рлысан, һәр алдығы нәфәсдән, ичдији судан хәбәр тутма-
14 лысан. Чүнки сән ханиманыны она тапшырыбсан, ондан
15 хәбәрин олмаса, бу, о демәкдир ки, јалныз вәзирдән де-
16 јил, ханиманындан да хәбәрин олмас. Сәнә тај олан
17 башга өлкә шаһлары илә достлуғ етсә, јарымчыг дост
18 олма, дүшмәнлик етсән, ачыг дүшмәнлик ет, өз тајынла
19 кизлин дүшмәнлик етмә.

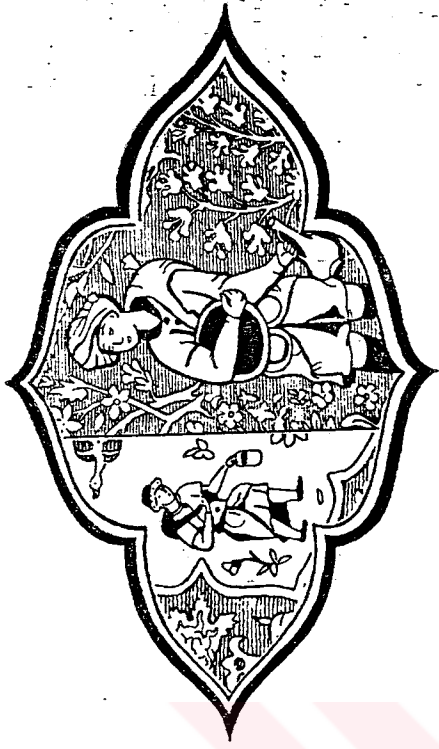
20 Һ е к а ј ә т. Ешитмишәм, Искәндәр өз дүшмәнлә-
21 риндән бири илә даваја кедирмиш, она дејирдәр: «Еј
22 һөкмдар, сәнин дүшмәнин олан бу адам гәфләр јухусун-
23 дадыр, дүңјадан хәбәри јохдур. Она кечә басғын етмәк
24 лазымдыр». Искәндәр чавабында дејир: «Гәләбәни оғур-
25 лугла газанан—шаһ адлана билмәз».

26 Шаһлыгда бәјүк ишләр көрмәјә әдәт ет, чүнки шаһ
27 һамыдан бәјүкдүр, онун сөзү, иши дә һамыдан бәјүк ол-
28 малыдыр. Беләликлә, о, бәјүк ад газанар, башгалары да
29 онун сөзүнүн, ишинин бәјүккүјүнү тәсдиғ едәр. Лә нәтә
30 кәлмиш о ит Фир'он²⁸⁶ да бизим чаһ-чәләллы јараданы-
31 мыз һаггында, рәвајәт едилдији кими, елә бәјүк бир сөз,
32 әјәни «Мән сиздән даһа бәјүк аллаһам», демәсә иди, бу
33 тајә гијамәтә гәдәр охунмас, бу бәјүк сөз хәтиринә о ал-
34 чағ мөлунун ады бир јердә чәкилләздди. Демәк сөјләди-
35 јим кими ол, сәхавәтсиз шаһын шөһрәти олмас, бир дә
36 имзанын гәдрини бил, ону бәјүк тут, һәр кичик шеј үчүн
37 имза атыб мөһүр вурма.

38 Бәјүк хәләт, бәјүк мөмләкәт бағышладыгда, фәрман
39 вер, мөһүр вур, имза ет. Елә ки, вәди вердин, үзрлү сә-
40 бәб олмәдән ону позма. Вә дәхилаф чыхмағ һеч кәс үчүн
41 јашшы дејил. Падшаһ үчүн исә чох писдир.

42 Шаһлығын шәртләри бунлардыр. Һәрчәнд бу пешә
43 чох әзиздир, лакин китабын һәмчи вә мәним имканым

1 дахьиндэ нэ мүмкүн идисэ һамысыны дэјиб јаздым.
 2 Экэр сэн башга сэнэг саһибн олсан, мөсөлән, кәндчи-
 3 лик кими вэ башга һәр һансы ишлән јалынсан, кәрәк
 4 онун гадасыны өјрөнөсән ки, һәмишә дүз кәтириб рөвнөг
 5 тапсын.

ГЫРХ ҮЧҮНЧҮ ФӘСИЛ

КӨНДЧИЛИК

ВЭ БАШГА БИЛДИЈИН ПЕШӨЛӨРИН ГАЈДАЛАРЫ ҺАГГЫНДА

1 **Е**ј огул, бил ки, кәндли олсан, һәр шејин өз вахтын
 2 јахшы билмәлисән. Нә әкмәк истәсән, гојма вахты
 3 кечсин, һәр шеји вахтындан он күн тез әксән, бир күн
 4 кеч әкмәјиндән јахшыдыр. Кәнд тәсәрруфаты аләлләри-
 5 ну, чүгү саз сахла, јахшы өкүзләр ал вә јемини бол елә.
 6 Кәрәк сәнин сүрүндә һәмишә гошгу өкүзү чох олсун ки,
 7 шум вахты өкүзлөрдән бири хәстәләнсә, иш ахсамасын,
 8 сәпиндән галмајасан.

9 Әкин-бичин вахты чатдыгда торпағы шумламағы
 10 унутма, кәлән илин сәпини һаггында бу ил тәдбир кәр,
 11 һәмишә елә торпағы әк ки, о өзүнү кејиндирә билсин,
 12 онда сәни дө кејиндирә биләр. Торпаг өзүнү кејиндирә
 13 билмирсә, сәни дө кејиндирә билмәз. Кәндчиликдән хе-
 14 јир кәрмәк истәјирсәнсә, абадлыг ишләри илә мөшғул ол.
 15 Базар сәнеткарларындан олсан, һәр сәнэг олур ол-
 16 сун, тез ишләјән вә јахшы дүзәлдән ол ки, алычы да
 17 чохалсын. Иши гоншуларындан даһа јахшы кәр, аз га-
 18 занчла кифајәтлән. Бир дөфә онабир газанмаг әвезинә,
 19 ики дөфә онајарым газан. Чәнә вуруб зәһлә техмәклә
 20 мүштерини гачырма, беләликлә, адамларын чоху сәнин-

1 лә алвер едәр, рузун башынын алтында олар. Шеји са-
2 тана гәдәр мүшгәри илә чан бир дост ол, она яғлы дил
3 тек, она «аға» дејиб төвәзәкарлыг ет. Күләрүз олуб
4 меңрибанлыг көстәрсән, сәндән бир шеј аларлар, гаш-
5 җабағлы отуруб наданлыг етсән ,мөгсәдә чата бил-
6 мәзсән.
7

8 Мән дејән кими етсән, алычын чохалар, башгалары-
9 нын гитәсинә сәбәб оларсан, базардакы сәнәткарларын
10 һамысыдан чох ад газаныб шәһрәт тапарсан.

11 Лакин доғру данышмағы адәт ет, хусусилә сатдыгын
12 шеј һаггында. Хәсисликдән гач, амма исафарчы да олма.
13 Өзүндән ашағыја бағышла, өзүндән јухарыја еһтирам
14 ет. Өзүндән зәһфләри инчитмә, ариадлары вә ушағлары
15 алвердә аллатма, гәрибләрдән артыг алма. Абырлы
16 адамларла чох чәнә вурма, еһтијачы оланларла јахшы
17 рағтар ет, шаһларла дүз долан. Шаһ хидмәтинә чох һә-
18 рис олма. Ордула оланларла јахшылыг етмә. Суфиләрлә
19 тәһиз суфи ол. Даш-тәрәзини дүз сахла. Өз аиләлә ики-
20 үзлүлүк едиб ики кисә сахлама, шәрикләринә хәјанәт
21 етмә.

22 һәр нә һазырласан, башы чыхан вә чыхмајан үчүн
23 ејни дәрәчәдә јахшы һазырла, һамуслу ол. Варын олса
24 борч вермәкдән имтина етмә, доғрудан вә ја јамандан
25 анд ичмә, сәләмчиликдән узаг гач, алвердә гәддар олма.
26 Јохсула борч версән, имканы олмадығыны билсән, тез-
27 тез борчуну истәмә, инадкарлыг көстөрмә. Үрәкдә хе-
28 ринә бәрәкәт перәр. Бу хасијәтләрә малик олан сәнәткар
29 чаванмәрдләринә чаванмәрдләр олар.

30 һәр пешә саһибинин өз сәнәгиндә бир чаванмәрдлик
31 шәрти пардыр. Инди сон фәсилдә һәр сәнәгдә лазым
32 олан чаванмәрдлик шәртләриндән данышачағам, аллаһ
33 гојса, һәр нәвә анд, бачарығым даһиллиндә мүнәфиг мә-
34 лумат вермәчәм.

ГЫРХ ДӨРДҮНЧҮ ФӘСИЛ

ЧАВАНМӨРДЛИК ГАЈДАЛАРЫ ҺАГГЫНДА

1 **Еј** оғул, бил ки, чаванмәрдлик иддиасында олсан,
2 керәк әввәлчә чаванмәрдлијин нә олдуғуну вә нә-
3 дән әмәлә кәлдијини билсән.

4 **Бил**, инсанлара хас олан үч хусусијјәт вар вә елә бир
5 адам тапа билмәзсән ки, бу хусусијјәтләрин өзүндә ол-
6 мадығыны етираф етсин. Аллаһ бу үч хусусијјәти чох
7 аз адама вердијинә бахмајараг, һамы: алим, чаһил,
8 ағыллы, ахмаг бу чәһәтдән аллаһдан разыдыр.

9 **Лакин** кимә бу үч шеј верлибсә, онлар аллаһ-таала-
10 нын хусуси бәндәләри һесаб едилмәлидир: бириңчиси—
11 ағыл, икинчиси—дүзлүк, үчүнчүсү—инсанлыг.

12 **Халгын** бу иддиасына дигәтлә бахсан, көрәрсән ки,
13 һеч кәс ағыл, доғрулуғ вә инсанлыга малик олдуғуну
14 јаландан иддиа етмир, чүнки елә бир чанлы јохдур ки,
15 онда бу үч хусусијјәт олмасын. Лакин васитәләрин күт-
16 лүју вә һасазлығы бунларын есл јолларыны инсанла-
17 рын чохунун үзүнә бағлы сахлајыр. Аллаһ инсаны ај-
18 ры-ајры үзвләрин топланмасындан јаратмышдыр. Она
19 сән күллүн аләми де, ја чүзүн аләми—һәр икиси доғру-
20 лдур. Чүнки инсанын бәдәниндә табият гүввәләриндән кө-
21 јүн, улдузун, мадәнин, үнсүрүн, сурәтин, нәфсин вә ағ-
22 ғылын һиссәси вардыр. Бунларын һәрәси әзлүјүндә тәрки-

1 бә көрә дежил, дәрәжә көрә аҗры хусуси бир аламдир
 2 вә ишан бу аламләрнн топланмасындан вә мәчмууидан
 3 ибарәтдир. Демәк, җарадан бу аламләрнн бир җерә топла-
 4 мыш, онлары бағларла бир-биринә бағламышдыр. Бу
 5 бөҗүк дүңҗада көрдүҗүн кими, көҗләр, улдузлар, тәбиәт
 6 гүвәләрнн арасында да белә рабитәләр вардыр, онлар
 7 затларына (субстаненҗаја) көрә мұхтәлиф олдуглары
 8 һалда, бир-бириндән асылдырлар. Мәсәлән, чинисләрннә
 9 көрә бир-биринә индл олан су илә од кими, торнагла
 10 һава да бир-бириннн индидир. Демәк, су илә од ара-
 11 сында рабитә җаратмағ үчүн торпаг васитәтнн олур, онун
 12 гурулуғу—од, сојулугу—су илә, һаванын җумнағлығы—су, ис-
 13 тилиҗи од илә, одун заты—эфир, истилиҗи—улдузларын
 14 вә көҗләрнн шаһы олан Күнәшлә, Күнәш исе затына кө-
 15 рә—мәддә, мәддәлиҗинә көрә исе—шүәланма илә раби-
 16 тәдәдир, чүнки Күнәшнн заты хусуси үнсүрәдәдидир.
 17 Мәддә али гүввә васитәсилә—нофсә, нәфс исе әгллә
 18 рабитәдәдир.

1 чандан бәдәнә верилән мәддә, җәһнн һәрәкәт гүввәти ча-
 2 тышмаз. Кимдә чанла руһ арасында һечаб²⁸⁸ ағырлығ
 3 пәрдәсн әмәлә кәлсә, руһдан чана һеч бир мәддә, җәһн
 4 беш дуғу үзвә кетмәз, кимдә руһла әгл арасында га-
 5 раилығ вә танынмазлығ пәрдәси әмәлә кәлсә, ағыл мәд-
 6 дәсн, җәһнн дүшүнчә, тәдбир, инсанлығ вә доғрулуғ руһа
 7 чатмаз.

8 Демәк, һәгитәтдә ағыл вә инсанлығ олмаҗан һеч бир
 9 бәдәнн юхдур. Лакин руһани юллар али гүввә үчүн бағ-
 10 ылы олдугда, иддиа ешидирсән, мәһна исе көрмүрсән. Де-
 11 нә мәли, дүңҗада елә бир адам юхдур ки, инсанлығ иддиасы
 12 етмәсинн. Лакин еҗ оғул, нә гәдәр сағсан, чалыш башга-
 13 лары кими олма, мәһнасыз иддиа етмә, өҗрәнмәк, дәрк
 14 етмәк васитәси илә руһани юллары али гүввә үчүн ачығ
 15 сахла, гоҗ сәндә мәһна олсун, иддиа олмасын.

16 Бил, еҗ оғул, мүдрик адамлар инсанлығ вә ағылдан
 17 чинсәдә дежил, сөзләрдә тәчәссүм етмиш бир идеал җа-
 18 ратдылар вә адыны инсанлығ гоҗдулар. Онун бәдәни, ча-
 19 ны, һиссләри, мәһнәвиҗаты вар иди вә дедиләр: «Бу иде-
 20 алың бәдәни чаванмәрдлик, чаны доғрулуғ, һиссләри
 21 елм, мәһнәвиҗаты көзәликкләрдир. Ону адамлар арасын-
 22 да бөлүшдүрдүләр. Бир дестәҗә бәдән дүшдү, бир дестәҗә
 23 бәдән вә чан дүшдү, бир дестәҗә бәдән, чан, һисс вә мә-
 24 һнәвиҗат дүшдү. Паҗарына һеч бир шеҗ дүшмәҗәнләр
 25 һәрбиңиләр, әҗарлар²⁸⁹ вә базар әһли иди. Чамаат онлара
 26 «чаванмәрд» адыны верди. Бәдән вә чан дүшән дестә за-
 27 һири мәррифәт саһибләри вә юхсул суфиләрдир, чамаат
 28 онлара «заһид» вә «үрәфа» ады вермишдир. Бәдән, чан
 29 вә һиссләр дүшән дестә философлар, пеҗгәмбәрләр вә
 30 мүгәддәс адамлардыр, чамаат онлара «мүдрикләр» ады-
 31 ны вермишдир. Бәдән, чан, һисс вә мәһнәвиҗат дүшән
 32 дестә мәләикәләр, инсанлардан исе пеҗгәмбәрлиҗә чатан-
 33 лардыр. Паҗарына чаванмәрдлик дүшән дестә дә һәмнин
 34 руһа аиддир. Һәгитәтдә исе, нечә ки, деҗибләр, чаван-
 35 мәрдлиҗин әсасы үч шеҗдир: биринчиси, дедиҗини едәсән,
 36 икинчиси, доғруја тәрәфдар чыхасан, үчүнчүсү, сәбирли
 37 олсан, чүнки чаванмәрдлиҗә аид бүтүн хусусиҗәтләр бу
 38 үч шеҗлә әләгәдардыр».

39 Инди, еҗ оғул, әкәр чәтинлик чәкирсәнсә, мән бу үч
 40 хусусиҗәти үч дестә арасында бөлүб һәрәсинин дәрәжә
 41 вә әндәзәсини аҗры-аҗры шәрһ едирәм ки, баша дүшәсән.
 42 һ а ш и җә. Бил, әҗарларын ән чаванмәрдди одур ки,
 43 онда бир нечә хусусиҗәт олсун: һүнәрли, үрәкли, һәр

1 бә көрә дежил, дәрәжә көрә аҗры хусуси бир аламдир
 2 вә ишан бу аламләрнн топланмасындан вә мәчмууидан
 3 ибарәтдир. Демәк, җарадан бу аламләрнн бир җерә топла-
 4 мыш, онлары бағларла бир-биринә бағламышдыр. Бу
 5 бөҗүк дүңҗада көрдүҗүн кими, көҗләр, улдузлар, тәбиәт
 6 гүвәләрнн арасында да белә рабитәләр вардыр, онлар
 7 затларына (субстаненҗаја) көрә мұхтәлиф олдуглары
 8 һалда, бир-бириндән асылдырлар. Мәсәлән, чинисләрннә
 9 көрә бир-биринә индл олан су илә од кими, торнагла
 10 һава да бир-бириннн индидир. Демәк, су илә од ара-
 11 сында рабитә җаратмағ үчүн торпаг васитәтнн олур, онун
 12 гурулуғу—од, сојулугу—су илә, һаванын җумнағлығы—су, ис-
 13 тилиҗи од илә, одун заты—эфир, истилиҗи—улдузларын
 14 вә көҗләрнн шаһы олан Күнәшлә, Күнәш исе затына кө-
 15 рә—мәддә, мәддәлиҗинә көрә исе—шүәланма илә раби-
 16 тәдәдир, чүнки Күнәшнн заты хусуси үнсүрәдәдидир.
 17 Мәддә али гүввә васитәсилә—нофсә, нәфс исе әгллә
 18 рабитәдәдир.

19 Сәбәб, нәтичә, әләмә дә һадисәләр арасында мәддә
 20 вә гүввәтә көрә рабитә вардыр. Әкәр нәтичә сәбәбдән
 21 һәмнин рабитә васитәсилә мәддә вә гүввә алмаса, арала-
 22 рындакы әләгә позулар, һабелә тәбиәт фәләклән, фәләк
 23 затдан, зат нәфсәдән, нәфсә әслдән. Бу минвалла мүҗа-
 24 һисә ет.

25 Бир дә инсанын бәдәниндә насазлығ вә ағырлығ ады-
 26 на нә варса, һамсы тәбиәт гүввәләриндән әмәлә кәл-
 27 мишдир. Сурәт, сифәт, һәҗәт, гүввәт, һәрәкәт—фәләкләр-
 28 дән; беш чинсәмани дуғу, җәһнн ешитмә, көрмә, гоһу, дад,
 29 тохунма—мәддәдән; руһи һиссләр: җадда сахламағ, тәд-
 30 бир көрмәк, фикир етмәк, хәҗала далмағ, сөз сөҗләмәк
 31 нәфсәдән әмәлә кәлмишдир. Инсанын бәдәниндә мәнбәҗинн
 32 вә җеринн көстәрмәк мүмкүн олмаҗан ән иззәтлн бир шеҗ
 33 варса, о да инсанлығ, билик, камал вә шәрәфдир. Буһла-
 34 җрын да һамысынын әсасыны ағыл тәшкил едир, буһларын
 35 һамысы инсанын бәдәниндә али ағлын сәҗәсиндә әмәлә
 36 кәлмишдир.

1 ишдө сөбирли, сөзүнө садиг, көзү тох, үрөји тэмиз, баш-
2 гасына зиян вурмажан, достунун хейри жолунда өз зөрө-
3 рүнө разы олан, эсирлери иччитмөж, жохсуллара бөх-
4 чини верэн, пислери пис ишдөн дөндөрэн, дүз дежиб дүз
5 ешиден олсун, гедир билсин, чөрөк жедижи сүфрөжө хөж-
6 нөт етмесин, жакшылык өзезини писликкө чыкмасын, ди-
7 ллини хейрө өрөтсин, һәр шејдө бир хейир көрсүн. Дингөт-
8 лө бахсан, бүтүн бу хусусийетлери һамасы дедијим һө-
9 мни үч шејдө алагөдәрдыр, бу барөдө бир һөкајет дө
10 вардыр.

11 **Һ ө к а ј ө т.** Ешитмишөм, бир күн эјјарлардан бир
12 дөстө Куһнстанда отуаркөн бир адам көлиб салам ве-
13 рир вө дејир: «Мөн Мэрв эјјарлары тәрәфиндөн елчијөм,
14 сензө салам көндөриб дејирләр: «Ешитмишик Куһнстанда
15 филиан эјјарлар вар, биздөн бир һөфәр сизин јанышыза
16 көлөчөк, бир шөртимиз вар, өкөр бизим суалымыза дүз
17 чаваб версениз вө биз онуңла разылашсаг, сизин бөјүк-
18 лүјүнүзү гөбул едөчөјик, дүз чаваб верө билмөсениз, кө-
19 рөк сиз бизим бөјүклүјүмүзү тәсдиг едөсиниз». Дејирләр:
20 «Де». Дејир: «Сорушурлар чаванмөрдлик нөдир, чаван-
21 мөрдликкө начаванмөрдлик арасындакы фөрг нөдөн иба-
22 рөттдир? Бир эјјар јол үстө отурмуш олса, бир адам ора-
23 дан кеңсө, бир аздан сопра башга бириси сијирмө гылыч
24 көлиб ондан сорушса ки, филиан адам бурадан кеңиб, ја
25 жох, о нө демөлидир? Дасө хөбөрчилик олар, дамәсө—ја-
26 ланчылык, буңларын һәр икиси дө эјјарлыкла бир јерө
27 сығмаз».

28 **Куһнстан эјјарлары бу мәсәләни ешитдикдөн сопра**
29 **бир-биринө бахышдылар.** Онларын арасында фөзлн һө-
30 мөданы адында бир киши вар иди, галхыб дејир: «Бу
31 суала мөн чаваб верөрөм». Дејирләр: «Де». Дејир: «Өси
32 чаванмөрдлик одур ки, дедијини едөсөн, чаванмөрдликкө
33 начаванмөрдлик арасындакы фөрг ондан ибарөттдир ки,
34 сөбир едөсөн. О эјјар исе беле етмөлидир: отурдугу јер-
35 дөн дуруб бир аддым јухарыда отурмалы вө демөлидир:
36 «Мөн бурада отүрдүгүм мүддөтдө бурадан кечмөмиш-
37 дир». Дүз демши олар».

38 **Бу сөзү баша дүшсөн, чаванмөрдлијини маһијәтин**
39 **дө баша дүшмүш оларсан.**

40 **Һ ө р б ч н л ө р и н х ү с у с и ј ј ө т и.** Эјјарларда
41 олан бу дедијим чаванмөрдлик һөрбчилөрдө дө олур, он-
42 ларда бу шөртө риајет етмөк даһа там шөкилдө гапун са-
43 јылыр, чүнки һөрбчилик тәкмилләшдирилмиш эјјарлык

1 демөкдир. Лакин һөрбчидө керәмәт, гонатпәрәстлик, сө-
2 хавәт, миннөтдәрлык, нөзакәт, силаһ ојнатмаг мәһарәти
3 даһа чох олмалыдыр.

4 **Амма гадынлара һөрмәт етмөк, өзүнү сахламаг, баш-**
5 **галарына хидмәт көстөрмөк, башыашағы олмаг һөрбчи**
6 **үчүн һүнәр, эјјар үчүн ејиб сајылыр.** Чаванмөрдлик ба-
7 зар өһли үчүн дө шөртдир, бу барөдө пешә саһиблөрин-
8 дөн данышаркөн бәһс етмишик.

9 **Д и н а л и м л ө р и н и н х ү с у с и ј ј ө т и.** Инсан-
10 лыг идеалындан пәјларына бөдөн вө чан дүшөн дөстө,
11 дедијим киими, дин елми саһиблөри вө жохсул суфиләрди.
12 **Чамаат буңлара үрөфа ады вермишди.** Бу дөстөдө ча-
13 ванмөрдлик даһа чох олмалыдыр, чүнки чаванмөрдлик
14 идеалын бөдени, доғрулуғ исе онун чаныдыр, онлара исе
15 чан, јөһни доғрулуғ да дүшмүшдүр. Онлар нөзакәт гај-
16 даларындан өлаве, бир дө дин елмини билдикләринө,
17 үлөма олдугларына көрө даһа чох инсан олмалыдырлар.
18 **Белө хусусийетләрө малик оланлар мулајим данышма-**
19 **ғы, үрөји әлө алмағы, өлөчө дө хейирли ишләр көрмөји,**
20 **гө гөлби разы салмағы даһа јакшы бачармалыдырлар.** Он-
21 лар диндө мөһкөм олмалы, ријадан узағлашмалы, дини
22 мәсәләләр истисна едилмөклө, һөч вахт гөзөблөнмөмөли-
23 дирләр. Дин ајрылыгына көрө биринин кизли сиррини
24 чачмамалы, чөваландырмаг үчүн чамаата фитва вериб,
25 онлары тәһрик етмөлидир, анд ичмөмөлидир. Фитва илө
26 ж халгы иччитмөмөлидир. Бир јазығын сөһви олса вө онун
27 јанына келсә, чарәсини билсө, худбинлик етмөјиб она
28 өјрөдөрөк, хошдиллө јола салмалыдыр. Дини дүнја малы-
29 на сатмамалы, заһидлијини халгын көзүнө сохмамалы-
30 дыр. Јакшы өд газанмагда шөһрөт тапмалы, фасиг адамы
31 күнаһ үстүдө, хусусилө, халг ичиндө данламамалыдыр.
32 **Өкөр биринө һөснөт үчүн мөзөммөт едирсә, хәлвөтдө ет-**
33 **мөлидир, чүнки халг ичиндө мөзөммөт зулм, әзијјет са-**
34 **јылыр.** һөч вахт халгын ганына гөсд етмөмөли, адамын
35 өлүмө лајиг олдугуну билсө дө, фитва вермөмөлидир.
36 **Бүтүн јанлыш фитвалара чарө тапмаг олар, гөлдөн**
37 **дө башга, чүнки өлүнү дирилтмөк олмаз.** Мөзһөб фөрги үс-
38 **көтө һөч кәси кафир адландырмамалыдыр, чүнки кафир-**
39 **лик динин әксидир, мөзһөбин әкси дејилдир.** О, башга ки-
40 **таб вө елми рөдд етмөмөли, онун билмөдији шеј күфр**
41 **олмаја да билер.** Халгы күнаһ ишләрө сөвг етмөмөли-
42 **дир.** һансы фөһий вө һансы заһиддө бу сифөтләр варса,
43 **һө һөм мөрддир, һөм чаванмөрд.**

1 Т с ә в ү ф ә һ л и н х ү с у с и ј ж т и. Т с
2 с ә в ү ф ә һ л и н н и н ә н е, г а ј д а - г а н у н в ә ш е р т л ә р и н и о н -
3 л а р ы н ө з л е р и: О с т а д Ә б у л г а с ы м Ә б д ү л к ә р и м Г ү ш е ј р а²⁹⁰
4 ө з ү н ү н «Р е с а н л и а д а б - ә т - т с ә в в ү ф», Ш е ј х Ә б у л һ с ә н э л -
5 М ү г д л ә с и²⁹¹ «Б ә ј а н - ә с - С ә ф а», Ә б у - М ә н с у р ә д - Д ә м ә ш -
6 н и²⁹² «Ә з а м ә т» в ә Ә л и В а н и д и²⁹³ «К и т а б у л - Б е ј а н ф и к ә ш -
7 ф и л - ә ј а н» к и т а б ы н д а ј а з м ы ш л а р. М ә н б у р а д а б у т ә р и г е -
8 т и н б ү т ү н ш е р т л ә р и һ а г ы н д а, ш е ј х л ә р и н б а ш г а к и т а б -
9 л а р д а ј а з д ы г л а р ы г ә д е р м ә л у м а т в е р е б и л м е р ә м. М ә н и м
10 а г л а м а г д ы р. О н а к ө р е б у б а р е д е д е ө з б о р ч у м у ј е р и н ә
11 ј е т и р д и м к и, ә к ә р б у т а ј ф а и л е д е о т у р у б д у р с а н, н ә с ә н
12 о н л а р а ј ү к о л а с а н, н ә о н л а р с ә н е.

13 М ә н б у д ә с т ә н и н д е ч а в а н м е р д л и к ш е р т л ә р и н и с е н е
14 д а н ы ш м а г и с т ә ј и р ә м, ч ү н к и е л е б и р а д а м т а п ы л м а з к и,
15 ө з л е р и н и һ а м ы д а н д а һ а ү с т ү н в ә д а һ а ј а х ш ы һ е с а б е д ә н
16 б у д е с т к и м и а л л а һ х а т и р и н е, к ө н ү л л ү о л а р а г һ ә ј а т д а
17 б у г ә д е р ә з и ј ж т е м ә ' р у з г а л с ы н.

18 Е ш и т м и ш е м и л к д е ф е б у т ә р и г е т и к ө ш ф е д е н Ү с е ј р
19 п е ј г ә м б е р о л м у ш д у р, и ш о р а ј а ч а т м ы ш д ы р к и, ј ә н ы д и л е р
20 о н у а л л а һ ы н о г л у а д л а н д ы р м ы ш л а р.

21 Е ш и т м и ш е м к и, П е ј г ә м б е р и н в а х т ы н д а о н у н с ә һ а б е -
22 л ә р и а р а с ы н д а д а ј а м а г л ы п а л т а р к е ј е н о н и к и «с у ф ф е
23 с а һ и б и» о л м у ш д у р. П е ј г ә м б е р т е з - т е з о н л а р л а х ә л в ә т е
24 ч ә к и л е р в ә о н л а р ы с е в е р м и н и.

25 Б у д ә с т ә н и н ч а в а н м е р д л и к ш е р т л ә р и о б и р и д ә с т ә л е р -
26 д ә н ч а т ы н д ы р. Б у д ә с т ә н и а д ә т в ә ә н - ә н л е р и, ч а в а н -
27 м е р д л и к л ә р и и к и ч ү р д ү р: б и р и н ј о х с у л с у ф ф л о р о х а с д ы р,
28 о б и р и н с и с у ф ф и п е р е с т л е р е. Һ ә р и к и н и д е н д е д а н ы ш а ч а -
29 г а м. Л а к н и т а м м ә ' н а д а ә с л д ә р в и ш л и к о д у р к и, Һ е ч
30 б и р ш е ј и н о л м а с ы н. Һ е ч б и р ш е ј о л м а м а г в ә т ә к л и к т е -
31 с ә в в ү ф ү н ө з ү д ү р.

32 Һ е к а ј е т. Б е л е е ш и т м и ш е м, б и р д е ф е и к и с у ф и
33 к е д и р м и ш, б у н л а р д а н б и р и н и н Һ е ч б и р ш е ј и ј о х и м и ш, о
34 б и р с и н и н и с е б е ш д и н а р п у д у в а р и м и ш. Һ е ч б и р ш е ј и
35 о л м а ј а н ү р е к л е к е д и р, Һ е ч к ә с л е н г о р х м у р, һ а р а ј а ч а -
36 т ы р д ы с а, о р а д а ө з ү н ү а р х а ј ы н һ и с с е д и р, т ә һ л ү к ә л и ј е р -
37 л е р д е ј а т ы р в ә к ө н л ү и с т ә д и ј и к и м и ш е л л ә н и р д и. Б е ш
38 д и н а р ы о л а н и с е г о р х у с у н д а н ј а т а б и л м и р, л а к н и п у л у -
39 н у д а а т а б и л м и р д и. Һ ә һ а ј е т, к ә л и б б и р г у ј у н у н б а ш ы н а
40 ч ы х л ы л а р. Ј е р г о р х у л у в ә б и р н е ш е ј о л а ј ы р ы ч ы и д и.
41 Ш е ј с и з с у ф и ч е р ә ј и н и ј е д и, б а ш ы н ы а т ы б ј а т д ы. Б е ш
42 д и н а р с а һ и б и и с е г о р х у д а н ј а т а б и л м и р в ә һ с ј д е ј и р д и:

«Нә едим, беш динар гызылым вардыр, бура горхулу
жердир, сән жатырсан, амма мәни јуху апармыр, нә јага
билирем, нә кедә билирем». Шејсиз суфи дејир: «О беш
динары вер бура». Алыр. Алан кими динарлары гујуа
атыр вә дејир: «чанын гуртарды, архајын јат, мүфлис
мис галада олар, је ни мүфлисә завал јохдур».

Бүтүн шејхлерин фикрине көре, төсәвүф үч шејден
ибарәтдир: төврид, төслим вә төсдиг (је ни Һеч бир шеји
олмамаг, өзүнү аллаһа төслим етмәк, сидг илә йман ет-
мәк). Әкәр һәр шеје бир нәзәрлә бахсан, баладан узаг
оларсан, Һеч бир ишиндә манеје раст кәлмәсән, тәри-
гәтин әсин дә елә будур. Демәли, өзүнү төслим етмиш
дәрвиш Һеч бир адамла өзү үстүндә ачыг дүшмәнлик
етмәмәлидир. Мәсләкдәши вә ја гоһуму үстүндә едә би-
ләр. Онун пахыллығы һәмшә бу олмалыдыр ки, «нә
үчүн меним гардашым мөндөн јахшы дејил?». О, мәнли-
јини унутмалы, гәрәзи бир кәнара атмалы, өзүндән кеч-
мәли, һәр шеје төврид вә төсдиг көзү илә бахмалы, Һеч
кәсә ик и мүхтәлиф нәзәрлә бахмамалы, шәкк, шүбһе,
күман кими шејләрдән әл чәкмәлидир, чүнки шәккә
јол вермәјән бахыш төсдиг демәкдир. Һеч кәс буна ети-
раз едә билмәз, чүнки һәгигәтин маһијәти ик ил и ји: рәдд
етмәк, төсдигинки и сә зидд и ј ж т е р е ф е т м ә к д и р .

Бил, еј оғул, ким ајағыны сидглә суја гојса, су онун
јаағы алтында буз олар. Бу барәдә сөнбөт аңсалар, бил
ки, мүмкүн олмаса да ағыл ону рәва биләр. Бир шеје ки,
сидглә инандын, ону инкар етмә, шүбһәје јол вермә.
Сидг елә бир шејдир ки, ону ағыл вә ја күчлә үрәјә да-
хил етмәк олмас, о ја аллаһ-таала тәрәфиндән бәхш
әдл мәлидир, ја да адамын өз чанында олмалыдыр.

Дәрвиш она дејерләр ки, сидг көзү илә бахсын, гөр-
үнү өзүнә пешә етмәсин, заһирдә вә батиндә бир олсун,
һәмшә аллаһын тәклији һаггында дүшүнсүн. Лакни
дүшүпәркөн бир аз еһтијатлы олмалыдыр ки, дүшүнчә-
ләр ағаш ичәрисиндә жанмасын. Бу тәригәт саһибләри
дүшүнчәни елә бир од адландырмышлар ки, онун суу
алыыз төсәлли ола биләр. Она көрә дә ишрәт, рәгс вә
бусигини төсәлли үчүн васитәчи едибләр. Әкәр дәрвиш
жууб бирд етмәје мејл кәстәрмәсә, һәмшә дүшүнчә-
ләр оду ичәрисиндә жанар. Төвид һаггында дүшүнмәје-
рә мусигије гулаг асмаг вә авазла охумаг чәтин олар,
чүнки бу, гаранлыг үстүнә гаранлыг кәтирәр.
Шејх Әхи Зәнканы²⁹⁴ өмрүнүн ахыр вахтларында му-

1 сипини гадаган етмиши. О дејирди: «Мусиги (сони)
 2 сулу, су од олан јердә лазымдыр. Сују суја төксөн, бу-
 3 ланылыгыг ва лылык артар. Әлли адамдан јалыыз бирин-
 4 дә од варса, бу бир нәфәр хатиринә о бири гырк догу-
 5 зунун үстүнә су сәпмәјинә дәјмәз, о бир нәфәрдән сәбир,
 6 бу гырк догуз нәфәрдән исе сәдагәт төләб етмәк ла-
 7 зымдыр».
 8 Әкәр дәрвишин батинндә әдәб нури јохдурса, заһи-
 9 ри тәрбијә вачибдир ки, һеч олмаса, ики хусуијјәтдән
 10 бири јериндә олсун. Демәли, дәрвиш ибадәт едән, ши-
 11 риндил, зијансыз, пис ишләрдән узаг, тәмиз, пәһризакар
 12 вә дүз олмалыдыр. Оун сәфәрдә вә башга јерләрдә ла-
 13 зым олан дәрвишләрә аид бүтүн ләвазиматы, мәсәлән,
 14 аса, кашкул, су габы, сәччәдә, јелпич, дараг, ијнә, дыр-
 15 наг дүзәлдән, һејбә вә с. олмалыдыр. Дәрвишин дәрзијә
 16 вә палтарјујана ейтијачы олмамалыдыр, бу ики ишдә о
 17 бәлкә өзү гардашларына хидмәт көстөрмәлидир.
 18 О, сәјјәһәтә төк кетмәмәлидир, ләкин сәфәрә төк чыхмамалы,
 19 Хаҗгаһагәз төк кетмәмәлидир. Һәмншә бәла тәкликдән
 20 доғур. Хаҗгаһа кетдикдә, баҗгаларынын ишинә маң
 21 олмамалы, хошрәфтарлыгы һеч кәсдән әсиркәмәмәли,
 22 дир. Әвнәлчә, сол ајаггабысыны чыхармалы, кејдикдә
 23 исе сағ ајаггабысыны кејмәлидир. Кәмәри бағлы олма-
 24 малыдыр. Халг арасына сохулмамалыдыр. Сәччәдәсин
 25 һараја салыбларса, орада отурмалы, отурдугла ичәзә исе
 26 тәмәли вә ичәзә илә дә ики рүкәт намаз гылмалыдыр.
 27 Баҗга вахтлар кәлиб кетдикдә салам версә дә олар, вер-
 28 мәсә дә, ләкин сәһәр саламыны јалдан чыхармама-
 29 лыдыр.
 30 Чамаатла хош сәһбәт етмәли, наләјиг сөзләр демә
 31 дән гачмамалыдыр. Ширин данышмағы бачармырса, шир-
 32 әвалатлар нағыл етмәлидир ки, Хаҗгаһа галдыг
 33 онун хатирини даһа чох истәсинләр. Һеч кәси зорла сә
 34 бәт мәчбур етмәмәлидир. Гоҗалара һөрмәт етмәлиди
 35 һөрмәт вачибдир, сәһбәт исе јох. Һәр иши разылыг
 36 чәмијјәтнин тапшырығы илә етмәлидир. Е'тираз етә, к
 37 наһы олмаса да, кәрәк чәмијјәтин әкәншә кетмәсин, ү
 38 истәсин.
 39 Халга чох хырда ејибләр тутмагда ифратта вармама
 40 лыдыр ки, оун өзүнә дә һәр аддымбашы ејиб тутмасын
 41 лар. Сәччәдәдән аз-аз ајрылмалы, һәр шәј үстүндә т
 42 тез базара гачмамалыдыр. Бир иш башламаг истәдикд
 43 вә ја өзүнә аид бир иш көрмәк арзуеунда олдугда чәми

1 јәтнин разылыгы илә көрмәлидир. Палтар кејмәк вә чы-
 2 хармаг истәсә, чәмијјәтдән вә ја чәмијјәтин мүршүдүндән
 3 (башчысындан) ичәзә алмалыдыр. Сәччәдәјә дирсәклән-
 4 мәмәли, вә бардаш гуруб онун үзәрндә отурмамалы-
 5 дыр. Чамаатдан кизлин хиргә јыртмамалы, чамаатдан
 6 хәлвәт һеч шәј, бир бадам бәлә јемәмәлидир. Бу чох пис
 7 иш сајылыр. Һеч бир шәји өз заһири ады илә адлан-
 8 удырмамалы, чәмәзәб нечә дејирсә, о да елә демәлидир.
 9 Чәмијјәт арасында чох данышмамалыдыр. Һамы хиргәни
 10 јерә саланда о да салмалы, кејдәндә о да кејмәлидир. Ба-
 11 чардыгча һеч кәсин хиргәсини чырмамалы, вә тәк бир
 12 шәј јемәмәлидир, бунарлар һәр икисини хусуси шәрт-
 13 ләри вардыр ки, һәр адам ону јеринә јетирә билмәз.
 14 Әлә су текмәји тәнимәт билмәли, ајагыны башгасы-
 15 нын сәччәдәсинә вә хиргәси үзәринә гојмамалыдыр. Чәмиј-
 16 јәтнин ичәрисиндә сүр'әглә кетмәмәли вә чәмијјәтдән чох
 17 габага кечмәмәлидир. Башгаларынын јериндә отурма-
 18 малы, зәһләтәкән олмамалыдыр. Мусиги чалынаркән вә
 19 сохунаркән, ја хиргә парчаланаркән, ја сирр ашкар еди-
 20 ләркән мүршүдлә өчәшмәмәли, ајага галхмамалы вә
 21 сәс салмамалыдыр. Јерсиз рагс етмәмәли, әјиндәки пал-
 22 тар чырылан кими чыхарыб башчынын габагына гојма-
 23 лыдыр. Әкәр бир дәрвиш ону писләјиб ја тәрифләсә
 24 тәшәккүр едиб, она бир шәј тәгдим етмәлидир. Бир дәр-
 25 виш она хиргә версә, алыб: «Хошдур» дејиб өпмәли, бун-
 26 дан сонра өзүнә гајтармалыдыр. Әкәр дәрвишлик иши
 27 версә, ја палтар тиксә, ја палтар јуса, тәшәккүр етмә-
 28 јишчә кери вермәмәлидир. Бир дәрвиши ичтитмиш олса,
 29 тез үрәјини елә алмалы, кәффарәсини²⁹ вермәлидир.
 30 Әкәр бири јахшылыг етсә, дәрһал тәшәккүр етмәли
 31 вә әвәзини чыхмалыдыр. Бачардыгча һеч кәсдән, хусу-
 32 силә дәрвишләрдән бир шәј истәмәмәлидир. Исфәһан
 33 чамааты истәјер, ләкин вермәз; хорасанлылар һәм ис-
 34 тәмәзләр, һәм вермәзләр. Тәбәристанлылар истәмәзләр,
 35 ләкин верәрләр; парслар истәрләр вә верәрләр. Ешитми-
 36 шәм суфилик илк дөфә фарсда мейдана чыхмышдыр.
 37 Дәрвиш кәрәк чаванлыгга зәһмәт чәкиб әзијјәтә дөз-
 38 мәји өзүнә пешә еләсин, гоҗалыгга исе бир күнчә чәки-
 39 либ сакит-сакит јашасын.
 40 Чөрәк јемәк вахты сүфрә башында һазыр олмалы-
 41 дыр ки, чамаат ону көзләмәсин. Чамаатдан әввәл чөрә-
 42 ләл узатмамалы, чамаатла бирикдә јемәкдән әл кө-
 43 рмәлидир. Пајындан артыгына кез дикмәмәли, кестә-

рини олмадан неч кәси өз пайына шәрик етмәмәлидир. Мүәјјән сәбәбә көрә чәрәк језә билмәјчәкәсә, сүфрә таһылмамышдан әввәл үзр истәмәли вә сүфрә башында неч бир шеј демәмәлидир. Оручдурса, сүфрә ацсалар, боруч олдуғуну демәли вә оручуну јемәлидир. Тәһарәт гадасыны ејрәнмәли, ајағыны сәччәдәнин алтына сохманмәли, мүхтәлиф гадаларла тәһарәт алмамалыдыр. Чәванмәрдлик, суфилик, оңларын гадә вә шәртләри мәншн бу дедикләримдән ибарәтдир.

Суфиһәрәст олмағын шәрти булур ки, суфиләрин рәмзли сөзләрини рәдд етмәјсән, оңларын шәрини сорушасан. Суфиләрин ејбини мәзһижәт биләсән, мәсәлә, күфрүнн иман саясасан. Оңларын сирринн неч кәсә демәли, бәјәндијн ишләрини тәрифләмәли, бәјәнмәлијинн дүзәлтмәјә чалышмалыдыр. Оңларын јанына кетдикдә тәмиз палтар кәјмәли, позакәтлә өз јериндә отурмалы вә оңларын хиргәсинә лајиги һәрмәт етмәлидир, оңу кәјмәмәли, башына гәјмамалы, јерә салмамалы, палајиг ишләрдә оңдан истифадә етмәмәлидир. Бачардыгча јашылыг етмәли, суфиләрин хиргәләрини јерә салдыларыны көрдүкдә, о да салмалыдыр. Әкәр хиргә ишрәт хәтиринә салыныбса, оңлары дә'вәт етмәк вә ја гонагыг вермәккә әвәзинн чыхмалы, бир-бир јердән кәтүрүб өпмәли вә јијәсинә гәјтармалыдыр. Јох әкәр хиргә чәкишмә пәтичәсиндә салыныбса, әлбәттә, она баш гонамамалы. Буну мүршәйдн өлдәсинә бурахмалыдыр вә бачардыгча мубаһисә елән суфиләрин арасына дүшмәмәлидир, дүшсә јериндә отурмалы, оңлар мәсәләшн өзләри һәлл едир гуртарана гәдәр сәсини чыхармамалыдыр. Суфиләр арасында өзүнү алаһын вәкили һесаб етмәмәли вә демәмәлидир ки, «Намаз вахты чатыб, дуруш намаз гылагыш» ибадәтә дә'вәт етмәмәлидир, чүнки оңларын неч кәсин кәстәршиннә етијачлары јохдур. Оңларын арасында чәкүшмәмәли, еләчә дә чансыхычы вә гашгабагылы олмамалыдыр, беләсинә «агырајат» адам дәјәрләр.

Әлһинә ширин јемәк дүшсә, аз олса да, оңларын јанына апармалы, азыгы үчүн үзр истәмәли вә демәлидир «Доғрудуру, аздыр, лакин әлибаш кәлмәк истәмәлим» Суфиләрин әсл малы һалвалдыр. Бу барәдә мән бир шеј дә демшәм:

Мән ки, бир суфијәм, еј чәһраси пур-пәзлә ишкар,
Булу һәр кәс билир: арвад, киши, кәңчләр, гоналар.

О сәнин ал додағын һалва кими шириндир,
Ону сән суфијә вер, суфи малы һалва олар.

Белә олсан, достларын ән камилн вә ән дүзү оларсан, чүнки чаванмәрдлик вә достларын дүзлүју бундан ибарәтдир.

Инсанлыг идеалындан пайына бәдәп, чан вә һиссләр, јәни чаванмәрдлик, доғрулуғ вә елм дүшән дестә пејғәмбәрликдә. һансы бәндәдә бу үч хусусијјәтин үчү дә бирликдә олса, о, мүгләг ја пејғәмбәр олар, ја нәсиһәтчи философ, чүнки чисмани истә'дадын һәр икиси оңдадыр. Чисмани истә'дад доғрулуғ вә мәрифәт, руһани истә'дад исә елмдир. Елмин нә үчүн мәрифәтдән сонра јазылдыгы вә нә үчүн биликдән үстүн тутулдуғу сәнә гаранлыгдырса, мән бу сирри сәнә ача биләрәм. Бил ки, «мәрифәт» фарсча «танымаг» демәкдир. Танымаг она дәјәрләр ки, бир шеји таныја билмәк һәддиндән таһышмәкдир, оңун васитәсинә таһыш вә јад шеји таһышлыг вә јадлыг чәһәтдән тәм шәкилдә таһыырсан, оңун јашылыг вә пислик дәрәчәләрини тәјин едирсән.

Бил ки, там билмәк беш чүрдур: «әнијјәт», «кәјфијәт», «ләмијјәт», «кәмијјәт» вә «сәбәбијјәт», јәни «нәлик», «нечәлик», «нә үчүнлүк», «нечәлик» вә «сәбәб».

«Нәлик» олуру ки, дәјсәп: «Филаны таһыјырам, «нә» «Мәрифәтдә», јәни танымагда һејванлар инсанлара шәрикдирләр она көрә ки, оңлар да өз јемәкләрини вә балаларыны таһыјырлар, адамлар да. Лакин әләвә олар раг инсанларда билик дә олдуғундан оңлар «нәлији», «нечәлији», «нечәлији», «нә үчүнлүју» вә «сәбәби» дә билрләр. Көрмүрсәнми, һејванларын јемји олан јерә од гојдугда оңлар башыны ора сохуб одун јандырдығыны һис етмәјнчә чәкилмирләр, чүнки оңлар одун «нәлијини» билир, «нечәлијини» билмирләр. Инсанлар исә һәм «нәлији», һәм дә «нечәлији» билирләр.

Демәк, ајдын олду ки, нә үчүн елм «мәрифәтдән» јүксәкдир. Буна көрә дедим ки, кимин елми камил олса, о, пејғәмбәрлијә лајиг олар. Биз һејванлара нисбәтән үстүн олдуғумуз гәдәр пејғәмбәрләр дә биздән үстүндүрләр. һејванлар бирчә «нәлији» билрләр, инсанлар «нәлији» вә «нечәлији», пејғәмбәрләр исә адамларын ән камилләридир, оңлар «нәлији», «нечәлији», «нечәлији»,

1 «нэ үчүнлүү» вэ «сэбэби» дэ билнрлэр. Ёсван жалыыз
2 ону билнр ки, «од» жандырыр, инсан билнр ки, «печэ жан-
3 дырыр», эи камиллэр билнрлэр ки, «нэ жандырыр», «печэ
4 жандырыр», «нэ үчүн жандырыр» вэ «нэ сэбэбэ жандыры-
5 чыдыр».
6 Дакни адамларын эи камилн олур ки, онда чаван-
7 мэрдлик камил олсун. Чаванмэрдлик о замаи камил олар. Пеј-
8 ки, биллик камил олсун, бу нсэ пејгэмбэрлэрдэ олар. Пеј-
9 гэмбэрлик там руһаниликлар, чүнки инсанлыг дэрәфәси-
10 вэдэ пејгэмбэрликдән дава жүксәк мөвгә жохлур. Демәли, вэ
11 инсанлыг идеалындан пәјларына бәдән, чаи, инселләр вэ
12 нсэ нәвијјат дүшөн дәстэ жалыыз пејгэмбэрләрдыр. Нәги-
13 нсэ нәвијјат идеалындан кимин пәјына инсанлыга
14 гәтәэн, инсанлыг идеалындан дүшүбсә, ону «тәминлик-
15 кәнд олан бүтүн хүсусијјәтләр дүшүбсә, ондан үстүнүнү
16 «дән» башга һеч чүр тәсвир етмәк олмас, ондан үстүнүнү
17 бахтарсан, өзү кимини тапарсан, бу нсэ үсијјәт даныш-
18 маг вэ төчрүбә вәситәсилә әлдә едиләр.
19 Кимдә «тәминлик» варса, о, өзлүүндә төкләр, онун
20 нәвијјат варса, ондан онадыр, ондан нэ баш верирсә, о ону
21 она вадар едир, о кимлә олурса, онунла бирликдә олур;
22 онун сују тәминз, мөгсәди гәрәсиз, көмәји тәләбсиз олар,
23 гөрху билмәз, худдәсәдиллик танымаз, мөһрумнәјјәтдән
24 сузаг олар. О, варлыгыны жохлугда тапар, жохлуг ичиндә
25 жох олдугу үчүн әбәди галар, жохлугда варлыгла бирлик-
26 дә мөвчүд олар. Тәминликдә тәрифәкәлмәз гәдәр тәминз
27 олар, өзүнү баиғасында көрәр, башга арыны нсэ өзүндән
28 бахар. Она көрә бу дәстә нэ гәдәр жүксәк дәрәчә, нэ гәдәр
29 бөјүк һөрмәтә чатса ләјлүдир.
30 Демәли, еј огул, нэ олурсан ол, габагда ол, чаван-
31 мэрдликдә јахынлыг ет. Жалыыз бәдәликлә, дүңја елчин
32 дола биләрсән. Иансы тәбәгәдән олурсан ол, чаванмэрдлик
33 јолуна дүшмәк истәсэн ајыг ол. Көрмәк ләзым олмајан шејләрдән
34 тәсмәк ләзым олмајан вэ демәк ләзым олмајан шејләрдән
35 үч шеји һәмншә бағлы сахла: көзү, эли вэ дили.
36 Үч шеји нсэ һәмншә дәст вэ дүшмән үзүнә ачыг гој:
37 «Үч галысыны, јемәк сүффәсини вэ пул кисәсини.
38 Бачардыгча јалан данышма, чүнки эсл чаван-
39 мэрдлик јалан данышмагдыр. Бир адам сәнин чаванмэрд-
40 ләјинә етибар едирсә, сәи әи әзиз адам олсан вэ о сәнин
41 әи әзиз адамыны өлдүрүб, сәи әи бөјүк дүшмән олса,
42 дакни өзүнү сәи тәслим едиб зәһәрләнншә иғрар етсә вэ
43 сәи нә илаһ кәтпирсә багышла. Бу иш үстүндә һәјятин да

1 мәнв олса, гој олсун, гөрхма, сон дамна ганына гәдәр ону
2 мудафнә ет, онда эсл чаванмэрдлијә чатмыш оларсан.
3 Бир дэ нэ гәдәр ки, саған, вахты кечмиш интигамла
4 мөшғул олма, она хәјнәт етмәк һаггында фикирләшмә,
5 чаванмэрдликдә белә бир гајда жохлур.
6 Еј огул, бу күчә узун күчәдир, һәр тәбәгәнин чаван-
7 мэрдлик шәртләрини сәнә сајсам, чох «нечә» вэ «нэ үчүн-
8 ләр» мејдана чыхар. Она көрә хүләсә едирәм. Чаван-
9 мэрдлик һаггында нә демншәмсә, һамысынын мөгзи дә
10 бу сөздәдир: бил, әи камил чаванмэрдлик одур ки, өз
11 малыны өзүнүнкү һесаб едәсэн, өзкә малыны өзкәнинки.
12 Башгаларынын малына тамаһ салмајасан, өзүнүн бир
13 шејин варса, халга верәсэн, көзүнү халгын малына тик-
14 мәјсәсэн. Өзүн гојмадыгын шеји көтүрмәјәсэн. Халга јах-
15 шылыг етмәји бачармасан, һеч олмаса, бәланы онлардан
16 сузаглашдыра биләсэн. Ән бөјүк вэ ән инсани чаванмэрд-
17 лик будур.
18 Ким мән дедијим кими јашаса, бу дүңја да онундур,
19 о дүңја да.
20 Бил, еј огул, мән бу китабда дәфәләрлә гәнаәтдән да-
21 нышмышам, бир дэ төкрар едирәм: истәјирсән ки, ганы
22 гара олмајасан, гане олмалысан. Нәмишә көнлүнүн хош
23 олмасыны истәјирсәнсә, пахыл олма. Гәмли олмагын әсә-
24 сы пахыллыгдыр.
25 Бир дэ бил ки, инсана јетишән јахшылыг вэ пислик
26 фәләјин әлиндәдир. Мәним мүәллимин дәрди: инсан
27 көрәк узагкөрән олсун, фәләјин ишләри гәршысында бој-
28 луну узадыб, ағзыны ачыг сахласын, фәләкдән зәифлик
29 кәлсә, бојнуна салсын, јемәк кәлсә, ағзына алсын. Ал-
30 лаһ-таала да бујурмушдур: «Пајыны ал, алаһына шү-
31 күр ел!»
32 Фәләјин тәсири бу ики шејдән харич ола билмәз. Бу
33 јолу тутсан сәнин азад бәдәнин һеч вахт гул олмас.
34 Бир дэ гәлбиндә тамаһкарлыга јер вермә, јахшы, пис
35 нәсибин нә олса, онунла да кифәјәтлән вэ бил ки, бүтүн
36 гајфалар бир алаһын—бир Адәм әлһиссәләмын өвлад-
37 ларыдыр, бири о бириндән әскик дејил. Инсан тамаһы
38 гәлбиндән чыхартса, гәнаәти өзүнә пешә етсә, дүңјада
39 һеч кәсә еhtiјачы олмас.

Б е ј т

Ишләрин асан олар, олсан тамаһдан азад,
Гәнаәтә башлады, ев-ешик олду абад!

1 Дүнжада ән мейтәшәм-адам одур ки, һеч кәсә ештија-
2 ны олмасын. Ән мәзлум вә жазыг адам одур ки, һамыја
3 мейтач олеун вә утанмадан гызыл, күмүш үчүн өзү кими
4 киши-ләре әл ачсын.

5 Н е к а ј ө т. Ешитмишәм бир күн Шибли²⁰⁸ (аллаһ
6 она рәһмәт еләсин) ики рүкәт намаз гылмаг вә бир аз
7 динчәләк үчүн мәсчидә кедир. Мәктәб шакирдләри мәс-
8 чидә имши вә тәсадуфән онларын чәрәк жемәк вахта-
9 чыңдә имши. Ики шакирд Шиблинин һанында отурмушмүш-
10 лар. Булардан бири дөвләтли оғлу, бири јохсул ушағ
11 имши. Дөвләтли оғлунун һејбәсиндә чәрәк вә һалва, јох-
12 сулул зәһиблиндә исе јаван чәрәк вар имши. Дөвләтли-
13 нин оғлу һалва-чәрәк јејир, јохсул ушағы исе ондан һеј
14 һалва истајирмиш. Дөвләтли оғлу дејир: «Сәнә бир нар-
15 ча һалва версәм, мәнним итим оларсаимы?» Дејир: «Ола-
16 рам». Дејир: «Һүр, сәнә һалва верим». О жазыг һеј һүрүр,
17 дөвләтли оғлу да она һеј һалва верир. Бир исе дөфә бә-
18 рә едирләр, Шибли онлара бахыр вә ағлајар. Мүридләр-
19 ин²⁰⁹ сорунурлар: «Ја шејх, сизә исе оғлу ки, ағлајарсы-
20 ныз?» Дејир: «Көрүңүз тамаһ вә гәне олмамаг иһсаны
21 һә көкә салыр. Нә оларды о ушағ өз гуру чәрәјишә гәне
22 олајды вә о оғланын һалвасына тамаһ салмаја иди? Онда
23 о, өзү кими бирисинни ити олмазды».

24 Дөвләли, еј оғул, заһид лә олсан, фәсиғ лә, көзүтөх
25 вә гәнаһкар ол, онда дүнҗанын ән бөјүк вә ән тәмиз ада-
26 мы лә сәп оларсан.

27 Бил, еј оғул, бу китабын гырх дәрә фәслиндә билди-
28 рим һәр фәһһидән бачардығым гәдәр данышдым вә һәрә-
29 сән һагғында сәнә һәснәт едиб өјүд вердим, јалһыз ағыл-
30 дылыгдан башға. Дејә бир-тәрәм ки, зорла ағыллы ол,
31 ағылы зорла өјрәтмәк олмаз.

32 Бил, ағыл ики чүрдүр: бири аһаданкәлмә, икинчиси,
33 сопрадан әлдә едләмә. Сопрадан әлдә едләмиш ағыл өј-
34 рәтмәк олар, аһаданкәлмә ағыл бөјүк вә иززәтли алла-
35 һын һөдијәсидир, ону тәлим вә тәһсиллә әлдә етмәк ол-
36 маз. Әкәр бөјүк аллаһ сәнә аһаданкәлмә ағыл версә, бу
37 сәһни үчүн бөјүк хошбәхтликдир, зәһмәт чәк, сопрадан
38 әлдә едләмиш ағылы да өјрән, сопрадан әлдә едләмиш ән
39 ағылы аһаданкәлмә ағылла бирләшдирсән, өз әсринин ән
40 көзәл аһими оларсан. Әкәр аһаданкәлмә ағыл олмаса,
41 һә сән, һә мән һеч бир шеј әлдә билмәрик. Онда сопрадан
42 әлдә едләмиш ағыл гаршы сәһләһкарлығ етмә, мүмкүн

да һеч олмаса аһмаглар сырасына да даһил олма. Һеч-
дәнсә икисиндән бири олмаг даһа јахшыдыр. Дејибләр:
«Атасы олмајана аталыгдан јахшы һеч нә јохдур».

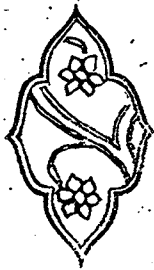
Инди истајирсән ағыллы олсан, һикмәт өјрән, чүнки,
ағыл һикмәтлә өјрәнмәк олар.

Философ Әрәстундан²⁰⁰ сорундулар: «Ағыл гүввәти
һарадан алыр?» Деди: «Һамы гүввәти жемәкдән алар,
ағылн жемәји исе һикмәтдир».

Инди, еј оғул, бил, мән һејә әдәт етмишдәм, һамы-
сыны сәһни үчүн бир китаб етдим. Билдијим елм, сәнәт
вә пешә һагғында бу китабын гырх дәрә фәслиндә һәрә-
синдән бир аз данышдым.

Бил, еј оғул, мәнним ушағлыгдан гочалыға гәдәр пе-
шәм бу олмуш вә бәлә олмушам, мәнним алтмыш үч иллик
өмрүм бу чүр, бу минвалла баша вурулмушдур. Мән бу
китабы дәрә јүз јетмиш бешинчи илдә башладым. Әкәр
бундан сонра аллаһ өмүр версә, нә гәдәр варам, бәлә дә
олачағам. Өзүмә һејә бәјәнмишәмсә, сәнә дә ону мәслә-
һәт билмишәм.

Әкәр сән булардан даһа көзәл әдәт вә һасијјәт тап-
сан, елә ол, гој сәһни үчүн даһа јахшы кечсин. Тапма-
сан, мәнним бу һәснәт вә өјүдләримә чанла-башла гулағ
ас вә елә дә ет. Гулағ асмајыб гәбул етмәсән, мәчбури
дејил. Аллаһ кими хошбәхт јарадыбса, охујуб аһлајар,
чүнки бурада јазыланларын һамысы һәр ики дүнҗанын
хошбәхтләри үчүн јазылыбдыр..

Г Е Ј Д В Ə Ш Ə Р Ь Л Ə Р

МУҶАССИҲА

1 *Әмир Үнсүрүлмәали Кејкәвүс ибн Искәндәр ибн Вәшмқир ибн Зияр* — «Ғабуснамә» әсэринин мұәллифи, 1021-чи илдә атадан олмушду. Әлүмү һаггында мұхтәлиф фикрләр вәрдыр. Бә'зи мөхәззәрә көрә 1067/68-чи илләрдә, бә'зиләринә көрә икә 1082/83-чү илләрдән сонра вәфат етмишди.

эрәб ад вә ләгәбләринин охунмасы

Эрәб вә фарс мөхәззәриндә, үмүмийәтлә, Шәрг мөхәззәриндә бә'зән ад, ләгәб, аташын алы, тәхәллүс, фамилия, әсиб, нәсәб вә саирини аймағ о гәдәр дә'әсан олму. Бир сыра һалларда бу ад вә ләгәбләр о гәдәр бир-биринә гарышыр ки, әсәрин ким тәрәфиндән дән јазылдығыны мүнәјәһ тәдгигат ишн апармағ лазым кәлир. Биз әвәң ағры-ағры һалларда тәдгигат ишн апармағ лазым кәлир. Биз «Ғабуснамә»дә тез-тез бәлә мүнәккәб ад вә ләгәбләрә тәсәдүф едик. Она көрә дә, үмүми шәкилдә олса да, эрәб ад вә ләгәбләринин нечә јазылдығы, ошлары нечә охујуб, нечә баша дүшмәк лазым кәлир дүннә һаггында даһышмаға дөјәр.

Бу үмүми гәјдә-танун әсәән ашәгәдакылардан ибарәтди:
а) Ләгәб — мәсәлә, Үнсүрүлмәали, Шәмсүлмәали, Низәмүлмүлк, Мәлиқүшшәра, Әдибүссәләтә вә саира. Бу ләгәбләр рәсмн оларағ бөјүк адамлар — шаллар, солтанлар, хәлифәләр, әмирләр тәрәфиндән вәриләрдн. Бә'зи һалларда мүнәјәһ хидмәт, истедад вә бәдәндә олан хүсуси әләмәтә көрә бәлә ләгәбләр халғ арасында гәјри-рәсмн сурәтдә дә шәһрәт тана биләрдн.

б) Күнјә — јә'шн кимни атасы олдуғу јазылар вә «бу» ја «бу» сөзү илә кәстәрилир. Мәсәлә, Әбу Талиб — јә'шн Талибин атасы.

в) Шәхсини өз ады кәстәрилир. Мәсәлә, Мәсәлә Әһмәд, Нәсән, Гүлјас вә б. к.

г) Атасынын ады, даһа доғрусу, кимни оғлу олдуғу кәстәрилир. Бу атасынын әвәлини «иби» вә ја «бнн» сөзү артырмағла ифадә едилир. Мәсәлә, Ибн Сина, јә'шн Синашын оғлу, Ибн Мүғфәф, јә'шн Мүғфәф ишн оғлу. Шәхсини ата-бабаларынын, нечә дөјәрләр, једдн архасыны кәстәрмәк үчүн бу «иби» вә «бнн» ләвәң сәјм чох ола биләр вә сәккизишчн бабаја—улу бабаја вә гәјри-рәсмн едә биләр. Мәсәлә, Мәрзбан ибн Шәһрјар ибн Рүстәм ибн Шәрвин бнн Рүстәм ибн Сәһрјар ибн Бәв ибн Шанур ибн Гејс ибн Губад.

д) Нисбә — Шәхсини кимә, һараја мәнсуб олдуғуну кәстәрир.

Мәсәлә, Тусн, Ширвани, Қайчани, Ширази вә саира. Әлбәтгә, һәр јердә вә һәр әсәрдә бурада кәстәрилен бүтүн мәддәләрин һамысынын ишләләнмәси мәнбури дөјилдир. Лакин бүтөн, биткин кәстәридиклә бу гәјдәја риәјәт едилир. Адәтән, ким илә

даһа чох шәһрәт тапыбса, чох һалда елә дә ишләнир. Мәсәлә, Ибн Сина, Әбу Нүвас, Әбул Мәали, Низәмн Кәлчәви, Сәди Ширази вә с.

2 *Кејхосров* — Кәјән шаһларындан биринши ады. Фирдәвси өз «Шаннамә» әсэриндә олуи һаггында әтрафлы даһышмашдыр.

3 *Әбул-Мүәјјәд Балхи*. — Х әср шаири. Кәјән шаһлары һаггында шәһрләр јазмышдыр. Әсәрләриндән «Әҷәјибүл-әшја»сы даһа мәшһурду.

4 *Мәрзбан ибн Рүстәм ибн Шәрвин* — «Ғабуснамә» мұәллифинин апа бабасы вә Үнсүрүлмәалинин дөдијинә көрә «Мәрзбаннамә» әсэринин мұәллифиндир. Лакин бә'зи тәдгигатчыларын фикринә көрә, һәмнин әсэрин мұәллифи Мәрзбан ибн Рүстәм ибн Шәрвин дөјил, Мәрзбан ибн Рүстәм ибн Шәһрјар ибн Шәрвин олмушду.

5 *Әнүшараван, Әнүширәван, Нуширәван, Нуширәван адил* — Сасаниләрнн 24-чү шаһы (531—579).

6 *Кәвүс ибн Губад* — Биринчи Хосров Әнүширәванын гардашы.

7 *Гасы Солтан Маһмуд Насирәддин* — Солтан Маһмуд Гәзнәви нәзәрдә тутулу. 998—1030-чу илләр арасында һакимийәт башында олмушду. Дөјиләиләрә көрә, Фирдәвси «Шаннамә»ни әввәлчә олуи адына јазмағ истәмәшн, лакин шаһ әсәр үчүн вә д етдүннә лүлу вә р-мәдјиндән Фирдәвси фикрини ләјшмишн, үстәлик Солтан Маһмуда бир һөч вә јазмышдыр.

8 *Фирдузан Дөјләми*—Дөјләми һөкмдары. Саманиләрлә вурӯшда 901-чи илдә өлдүрүлүшду.

ИКИНЧИ ФӘСИЛ

ҮЧҮНЧҮ ФӘСИЛ

ДӨРДҮНЧҮ ФӘСИЛ

11 *Эрәфат* — Мәккәшин јакындағында дағ ады. Мәккәјә келән завварлар Зиннәчә айынын 9-да, јә'ни һөччә бир күн галмыш орада дүшүб лазыми әјини ичра едәрләрмнш.

БЕШИНЧИ ФӘСИЛ

12 Гур'ан әјәси.

АЛТЫНЧИ ФӘСИЛ

14 *Мүғлиһ* — Эрәбистан чөләриндә битән тиканлы битки, кол.

15 *Фәғһиһ* — Дин һуғушунасы, шәһрәт гәлулларыны билән руһани.

16 *Онихусеппјәт* — «Ғабуснамә»дә харнчи вә дахили әләми дәрк етмәк иетгеји-нәзәриндән инсанларын он хүсусийәтә (дәрәчә) көрә һејваллардан үстүн јарадылдығы кәстәрилир. Ј. Е. Бергелс «дәрәчә» сөзүн «нисс» кимн тәрчүмә етмишди, биз «хүсусийәт» кимн тәрчүмә едик. Бураја һәм «ниссн» категориялар, һәм дә психологн вә тәфәккүр категориялары дахилдир.

17 Бах: 16.

18 Чоҳ ичдикдөн сонра эмәлә кәлән баш агрысыны апармаг, сәр-мәстлик вә хумарлыгдан ажрылмаг үчүн ичилән шәраб нәзәрдә тутулур.

19 «Малыны елә јерә гој ки, истәјәндә тапа биләсән». С. Нәфи-сн вә Рзагулу Хан һидаятин нәшр еткәндә «Габуснамә»ләрдә фәрг вәр. Ј. Ё. Бергелсн русчаја еткәндә тәрчүмәдә бу чүмлә: «Илу-луну тојдугун јердә актар» кими верилмишдир (Бах: «Кабус-на-мә», сәһ. 65).

20 *Муваккил* — Аббаси хәлифәләрннн онунчусу, 847—861-чи илләрдә һакимийјәт башында олмушдур.

21 Дәчлә — Багдадан кечән чајын ады. Фәратла бирләшдик-дән сонра Шәтт үл-Әрәб ады алтында Иран кәрфәзинә текүлур.

22 *Әл-Ғалил Би-Әмирләһ* — Аббасиләрнн ијирнн алтынчы хәли-фәси 1031—1075-чи илләрдә һакимийјәт башында олмушдур.

23 *Сократ* — Гәдим јунан философу (ср. әввәл 469—399-чу ил-ләр).

24 *Искәндәр* — Искәндәрнн Руми (Македониялы Искәндәр) нә-зәрдә тутулур (ср. әввәл 356—323-чү илләр).

25 *Әфлагун* — Гәдим јунан философу (ср. әввәл 429—347-чи ил-ләр).

26 *Мәһәммәд Зәһријја әр-Рази* — Иранын мәшһур һәким нә философу (240/854-55—320/932-33). Тибб елминдән эләвә онун фәд-сәфә, әдәбијјат, кимја, мусигнн вә башга сәнәләрә аид чохлу әсәр-ләри вәрдыр.

27 *Әфтихун* — Гәдимдә ләлләләрн сагалтмаг үчүн чај кими дәм-ләниб ичилән дәрман. Дәрман үчүн ишләнән от, биткн ады.

28 *Хәсров* — I Хәсров-Әнуширван нәзәрдә тутулур.

29 *Бүзүрҗмәһр* — Әслиндә фарсча Бозоркмәһр. Әнуширванын әфсанәви, ағыллы вә дәрнн фәрасәтли вәзирн. Әрәб дилиндә «к» сә-си вә һәрфи олмадыгындан ону «ч» илә әвәз етмишләр. Бозоркмәһр әвәзинә Бүзүрҗмәһр алынымышдыр. Дејилдјинә кәрә, о, «Кәлилә вә Димнә»јә бир фәсил дә әләвә етмишдир (Тәһиб Бәрзүјә фәсли).

30 *Әбу-Шүкр Бәлки* — X әсрнн кәркәмли шаһрләриндәндир. Өзүнүн гыса, һикмәтли, дәрнн мәһалы шәрһәри илә шәһрәт га-занмышдыр. Әбу-Шүкрун диваны һәләлик тапылмамышдыр, ләкин С. Нәфисн онун «Афәрннамә»снндән 192 бейтә гәләр топлаја бил-мишдир. 303/915-16-чы илләрдә анадан олмуш, 335/948-49-чу илләрдә «Афәрннамә»сннн јазмышдыр.

ЈЕДДИНЧИ ФӘСИЛ

31 *Бус-Сүвар* — Шәддәлләринн 8-чи әмирн, 422/1030-31-чи ил-ләрдән 459/1066-67-чи илләрә гәдәр һәкәмдәр олмушдур. Көрүңур, «Габуснамә» мусәлифи Кәһчә шәһәри алынамышдан әввәл Бус-Су-варын јанына кетмишдир.

32 *Ҷһад* — Дин пәрдәси алтында апарылан мұһарибә.

33 Рум — О заман Кичик Асијанын бир һиссәсинә дејиләрди. Рум дөвләти Бизанс дөвләти ады алтында да мәшһурдур.

34 Күркан (Горган) — Иранын шимал-шәрғиндә јер ады. 35 *Пирузан Дејләми* — Бус-Суварын јахын адамларындан бири.

36 *Һарун әр-Рәшид* — Аббасиләрнн бешинчи хәлифәси.

37 *Хәсров Әнуширван* — Бах: Әнуширван.

38 *Бүзүрҗмәһр* — Бах: 29.

39 *Әләви, Әләвијә* — Әли нәслиндән олан 40 *Сәһиб Әбү-Ғасим Исмаил ибн Әббад* — Иранын мәшһур әдибләриндәндир. Албујә шаһларындан Мүәјјәддөвләнин вә Фәх-рүддөвләнин вәзирн олмушдур.

41 *Шафәи* — *Әбу-Абдуллаһ Мәһәммәд ибн Идрис Шафәи* — Ша-фәи тәрнпәтннн башнн олмушдур. (150/767 — 204/819-20).

42 *Рәј* — Иранда, Тәһран јахылыгында јер ады.

43 *Тутнја* — Көз дәрманы. Бүтүн көз хәстәликләрини сагалда билән дәрман.

44 *Мәһмун* — Хәлифә Һарун-әр-Рәшиднн оғлу (813 — 833).

45 *Дәмә* — Зәрәдүштиләрдә нисан елдүклән сонра јандырыласы олмајан чәсәлләрнн тојдудугу ачыг мәјданча. Бу мәјданчалар јүксәк јердә тикилләр вә бураја тојунан чәсәлләри гузгулилар парчалајыб јејердиләр. Бу сөз Шәрғ әдәбијјатында мәғбәрә мәһәсннда да иш-ләнишдир.

СӘККИЗИНЧИ ФӘСИЛ

46 *Фаснҗ* — Алчаг, рәзил, мурдар адам.

47 *Абид* — Ибадәт едән.

ДОГГУЗУНЧУ ФӘСИЛ

49 *Әрәсту* — Әрәстун, Аристотел. Мәшһур јунан алимн вә фило-софу.

49 *РХ* (Рзагули Хан һидаят) илә С. Нәфисидә фәрг вәр. Бу чүмлә РХ-јә әсасән тәрчүмә едилмишдир.

50 *Әсәди* — *Әбу Нәзәр Әбдул Әзиз ибн Мәһсун Әсәди Мәрәи* — Һичри дәрдүчү әсрнн сону, бешинчи әсрнн әввәлинин мәшһур шаһр-ләриндән бири һесаб едилләр (өл. 432/1040-41).

51 *Тәәт* — Игаәт, игаәт етмәк.

52 *Мәснәјәт* — Игаәт етмәк, динә гаршы чыкмаг, асы олмаг.

53 *Зөһнднјәт* — Тәркдунјалыг, заһидлик һаггында јазылмыш әсәр.

54 *Сүләймән* — Давудун оғлу Сүләймән пејғәмбәр нәзәрдә ту-тулур (ср. әввәл 1082—975).

55 *Һачиб* — Сарај хидмәтчисн, тәшрифат рәисн, пәрдәдәр.

56 *Салиб*—Бах: 40.

ОН БИРИНЧИ ФӘСИЛ

57 Д е р д т ە б н ە т — Гәдим табәбәтдә бәүк рол ойнаған хариңи аламдәки дәрә үсүрә (су, од, торпақ, күләк) мунәфиғ оларға инсанни бәдәнидә дә дәрә «тәбиағи» јәһни истиләк, сојулдуғ, гурудуғ вә јашлығ хәүсүһәтәринни олдугуну гәбүл едән нәзәријјәә ишарә едиләр.

58 С ە һ ە р н и б у х а р л ы — Сәһәр мәстлији нәзәрдә тутулур.

59 М у ф с н д — Фәсәд төрәдән, эңјанқар.

ОН ИККИНЧИ ФӘСИЛ

60 К и л л а — Иранни инмальида виләјәт алы. Вахтидә мүстәғил дөвләт олмашдуғ. «Габуснама» мүнәллиғи өзү Киландандыр.

61 С . Нәфиси вә Ј . Е . Бертелсдә фәрг вәр. Биз РХ-и әсәс көтүр-мүшүк.

62 *Ибн Мүглә* — Әбу Әли Мәһәммәд ибн Әли ибн һүсејн ибн Мүглә. Мәшһур хәтәт, әдәбијјатшунәс вә дөвләт хадими олмашдуғ. Аббәси хәлифәләриндән Мүггәдир, Гаһир вә Разилә вәзир олмуш, со-нунчу төрәфиндән 328/939-40-чы илләрдә бәүк әзаблә өлдүрүлмүш-дүр.

63 *Наср ибн Мәнсур Тәмили* — С . Нәфисинни фикринә көрә Әбүләсән Мәнсурун оғлудур. 929—936-чы илләр арасында Мисрә кәндәрлимишдир.

64 *Һүчрә* — Јашамағ үчүн олан балача отағ.

65 *Мө'тәсим* — Аббәсиләрни сәккәзнинчи хәлифәсән, 833—842-чи илләрдә һөкмранлығ етмишдир.

ОН ДӨРДҮНЧҮ ФӘСИЛ

66 РХ-дән тәрчүмә едилмишдир.

67 *Мәһәммәд Заһәријјә*—Бах: 26.

68 *Шейх Әбу Саид бил-Хәјр Меһтәни* — Хорасанда мәшһур заһидләрдән бири олмашдуғ. 967-чи илдә ападан олмуш, 1049-да нә-фәт етмишдир.

69 *Шәмсулмәали* — «Габуснама» мүнәллиғини бабасы. Олун һағғында мүгәддирмәдә кәниш мә'лумат верилмишдир.

70 *Әһмәди Ҷоғди* — Әһмәди Соғди.

71 *Әмир Сә'д Наххас* — ?.

72 *Әбул-Аббас Гәнили* — Шәмсулмәалинин вәзир.

73 Г ە з н е , Г ە з н е ј и — Гәзнәвиләрни пәјтахты, Әфғанистан-ладыр.

71 *Игта*—һиссә, кәсиқ, тикә, парча, ајрымлыш торпағ һиссә-си, шәрти торпағ мүлкпјәти, мунәрибәјә кетмәклә әләгәдәр оларағ бәхшиш едилмиш торпағ. Орта әсрләрдә дөвләтдән игта бәхшиш алмыш шохсә һанан јерни әһалисиндән верки топламағ һүғугу да верилди. Бә'зән игталар хүсуси хидмәтләр гаршысында да бағыш-лаңырды. «Габуснама»дә мәвз бәлә хүсуси хидмәтләр мүғабиллидә бағышланан «игталардан» сөһбәт кәдир.

75 *Птолемей* — Гәдим јунан философу, алимни вә тәдғигатчы-нә-зәријјәниси Птолемей ән чоғ пүчүм, рифәзијјәт, чоғрафија вә физика саһәсиндә бәүк шөһрәт тапмышдыр. Ерамызын иккинчи әсриндә ја-шајыб јаратмышдыр. Тәхминән 168-чи илдә вәфәт етдији гејд олуңур.

ОН БЕШИНЧИ ФӘСИЛ

76 «Ф ە с л ە з и д д Һ ە ч н ە ј ە м ە» — Гәдим тәбәбәт елминә көрә һәр фәслиң өзүнәмәхүс хәјирли вә фәјдалы јемәкләри вәр иди. Бу јемәкләри позан вә хәрәкәләрини гаршыдыран адамлар хәстәләймәли имишләр.

ОН ЈЕДИНЧИ ФӘСИЛ

77 Р у м а л и м л ە р и — Јунан алимләри нәзәрдә тутулур.

78 «Биз кәчәни өртүк јаратдығ» — Гур'ан ајәси.

ОН СӘККИЗИНЧИ ФӘСИЛ

79 *Шәрәфулмәали*—«Габуснама» мүнәллиғини әмисн оғлу Әлу-ширәван ибн-Мәнучеһр нәзәрдә тутулур, 1029—1032/33-чү илләрдә шаһлығ етмишдир.

80 *Ц ە р ғ* — Аф шаһни.

ОН ДОГГУЗҮНЧҮ ФӘСИЛ

81 *Әмир Лейс* — Сәффариләр сүлаләсинни иккинчи һөкмдары, 265/879—287/900-чү илләрдә һакимпјәт башында олмушдуғ.

82 *Әлиһар Хәр*—Әмр Лейсин баш сәркәрдәләриндән бири.

ИЛЕРМИ БИРИНЧИ ФӘСИЛ

83 Г а р у н — Мәшһур әфсанәви бир дөвләтлини адмыдыр. Төв-ратда онун һағғында кәниш мә'лумат верилди. Ислам аләминдәки мөхәззәрә көрә, Фиронун (Фараонун) вәзирп олмушдуғ. Исч нәјә етигады олмадығидан куја 40 дәвә јүкү илә бирликдә јерә бат-мышдыр. Шәрғ әдәбијјатында дөвләтли адам образы кими һәмшиә-Гарун мисал кәстәрлидир. Әһвалатдан хәбәрлар олмајан адамлар бә'зән рус дилиндән Азәрбајҗан дилинә тәрчүмәләрдә Гарун илә һа-руну бир-бири илә гарышдырылар. Мәсәлән, бәлә бир сәһа ориңжи-налдан дәјиз, рус дилиндән Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә едилмиш «Иран јазычыларынын һекајәләри» китабында бураһылмышдыр.

84 Д и р ă м, д и р ă м — Гəдмдə бпр сыра Шəрг əлкəлəрнндə шпслəнпн пул вə чəкп вəпндп.

85 Һ ə б б ə — Чəкп вəпндп. Тəгрпбən 0,044 г-а бəрəбəрдпр.

86 Д а н к, д ə н к, д ə н к — Пул вə чəкп вəпндп. Тəхмппнч 1/6-дан 1/3 дпрəмə бəрəбəрдпр.

ИЖРМИ ҮЧҮНЧҮ ФƏСІЛ

87 Е л м и ф ə р ə с ə т — Фпзплогпмпкə, əдəмпн үзүпə бəхпб гəлбпнп охужə бпдмəк əлмп.

88* ф ə р р а ш — Бурадə əл лүтəвп мə'нəспндə, пə'пн фəрш сəл-лəн, əв пəгпшлəрəп, əв-əппп сəпмəпə сəлəп мə'нəспндə шплəнп-мпшлр. Мүəспр дплдə мə'мүр мə'нəспндə шплəнпр.

103 И с т и с г ə — Əлəш хəстəлппч, чəх сү ппмəк хəстəлппчп.

104 Б у р у н б а б ə с и л и — Бурун плтпшəбп.

105 Ə ч ə м и — Бурадə фəрс олмəпəп əдəм мə'нəспндə шплəн-мпшлр.

106 А з ə д ə н л ə р — Бурадə мұздлə тугулмұш хпдмəтчлр, гүч олмəпəплəр пəзəрə əлпнпр.

ИЖРМИ ДӨРДҮНЧҮ ФƏСІЛ

107 Ə л ə н и — Бəх: 39.

ИЖРМИ БЕШИНЧІ ФƏСІЛ

108 Д у л - д у л — Əлпнпн əтпнпн əды.

109 Б у г ə — Бə'зп нүсхəлəрдə Бүрə жəзылпб.

110 Ə л м ə д Ф е р и с у н — Фєрпгүпшлр сүдələспндəп Гүзгəп əлкə-спнпн əмпрп. Шəпүркəп, Фəрəб дə бұ əлкə'жə дəхпл пдп.

111 Д а н к — Бəх: 86.

* 89—102 нөмрəлп шəлəрəпн əлд əлдүгү мəтп пхтпсар əдлп-мпшлр. (Ред.).

ИЖРМИ АЛТЫНЧЫ ФƏСІЛ

112 Ј. Е. Бєргєлс бұ сөзү «нəрəмəт» охужүб «əрəдпнп» кпмп тəрчүмə єтпшлр. Бпз «нəрəмəт» кпмп охулуг. XI—XII əспрлərə гəдлр фəрс дпклпндə «əрəд» мə'нəспндə «нəрəм» сөзүнə тəсəдүф əдплдпчп бпзə мə'лүм дєждлр.

113 Д а р ə — Һəхəмəпшлр сүдələспнлən үчүчү Дəрə (Дəрəб) нəзəрдə тугулур (єр. əв. 386—330-чу пллр) шəлпг єтпш вə Ис-кəндлр тєрəфпндən мəглүб əдплдпшлр.

ИЖРМИ ЈЕДІНЧІ ФƏСІЛ

114 Һ а ч и б — Бəх: 55.

115 З у б и н — Икпшчəлп, кəдєк ппзə. Дүшмəнп əлдүрмəк вə жə јəрəлəмəг үчүчү дүшмəнə тєрəф əтəрлəрмыш.

116 Т а б - т а б — Човкəп ојунупун бпр нөвү. Мүгəпсə єт: топ-тəп, тəпəлдəгəч ојуну вə с.

117 А б с ү к у н — Хəзєр дənпзпнпн кəпнə, гəдпм əдлəрпдлн бп-рп. Күркəп чəпнпн Хəзєр дənпзпнə тєкүлən јєрпндə олмұш лпм-зпнпн əды. Вəхтлə Күркəп жəхпнлгындə олмұш, сонрəлəр псə сү-əлтпнə бəтмыш əдəпнпн əды.

118 М о с у л — Ирагдə шəпєр əды, нефт сəпəјєсп мəркəзпдлр.

119 Д ə ч л ə — Бəх: 21.

120 Ү к б ə р ə, Ə к б ə р ə — Бəгдəдпн жəхпнлгындə гəсəбə əды.

121 Г о ш т ə с и, К ə ш т ə с и б — Ирəнпн гəдпм шəлəрпдлн бпрпнпн əды. Бə'зплрпн əфсəнəвп шəлə Һəсəб əдлр. Дəјлəнлərə кəрə, Зəр-дүштлə бпр дөврдə олмұш вə онун дпнпнп гəбул єтпшлр.

122 Г о с т ə н т ə н и ј ј ə, К о с т ə н т ə н и ј ј ə — Истəмбул, Ис-лəмбулун гəдпм əды.

123 Ш ə й р б ə н у — Сəсəнплрпн сон Һєкпдəрп III Јəздкүрдүн гы-зы. 637-чп плдə əлдүрүлмүшүр. Бə'зплрпнпн фпкрпнə кəрə, III Јəздкүрдүн бєлə бпр гəзы Һєч олмəмышлр.

124 С ə л м ə ч ф ə р с и — Кујə Мəлəммəd пəјгəмбəрпн əп жəхпн əдə-мү олмұшүр. Ирəнчə əды Мəпбєл вə јə Рузбєлдлр. Исфəпəп жəхпн-лгындə əнəдəп олмұш, 35/655-6—36/656-7-чп пллрдə псə вəфəт єт-мшлр. Ислəм дпнпнп плк гəбул əдən ирəнллəрдлн сəјылр. Кујə Мəлəммədпн дəллєјп вə дəллєкхəнə рəпсп олмұшүр. Мүəспр фəрс дпклпндə «дəллєкхəнə» дємєк олəп «сəлмəнп» сөзү дə кујə бурадəп əмələ кəлмэдлр. Бə'зплрпн бєлə бпр əдəмпн Һєч олмəдпгыпн, сон-рəлəр ирəнлплр тəрəфпндən үкүрүлүгүнү ирəлп сүрүр.

133 *Муа*
лөрдө паким

134 Ф ө г и

135 Е л м —

136 Р а в и

мөчлөслөрдө с

алимдөр өсө

лөр. Буну Ұ

лөрө тапшы

ды. Бөзөң

марагы ре

137 У с у л

138 Һ а ф и

139 Х о ф в

140 Т ө б ө

мүстөгил дөвлө

141 *Әбул*

дандыр, газыл

си 7-чи өср ни

142 М у а м

143 Ш а

нибинин вө саи

144 Р ө с

лајычы.

145 Ч а

ры олан вө

ванлары ки

ри бир шөһ

146 М э з а

147 Т ө р

дө вө төбөбөт

мүхтөлиф м

да ишлөтми

адландыгы

заманкы тө

вазинөт төш

зулур вө нис

олмајан

л. Буну

а етмөк

өстөлөр

сојуни

адмлава

ши, бөрк

тамлара

и ишлө

и огуу.

и дө ор

алдугала

көдир,

а галиб

Өлүм

аны де

ур.

и Азэр

ы, Реј

-997-чи

ампјөги

ра миң

ида ол

тбөлөр

дамлар

з мөс

, чохла

рдилер.

т-Көбү

юринин

өр; бз

стөлөри

ын өб

һөм дө

ајчанда

бујнузу

көндөр

за дүз

Х-лакы

148 Сојуглуг — Шэрг табат емишдә бәзи жемәкләри истилик, бәзиләрини исә сојулуг саярдылар. Мәселән, бал истилик, картоф сојулуг саядыр. Бу жемәкләрини исти вә ја сојуг олмадырынын әһәмийәти жохур. Ондар истиләји, сојулугу маддәсини тәбиғиндә көрүрдүләр.

- 149 Истнлик — Бах: 148.
150 Чалнис — Гален. Мәшһур јунап табии (доғ. 130, ел. 200).
151 «Он алты» (трактат) — Чалнисуи әсринин ады.
152 Бократ — Ишиократ. Гәдим јунап һәким (ср. ав. 460—377).
153 Әфлатун — Платон. Гәдим јунап философу (ср. ав. 429—347).
154 Әлкуни әл-фәсад — Варлыг вә жохлуг һаггында китаб.
155 Әс-Сәмә-үл-әләм — Көј вә Каинат һаггында китаб.
156 Ән-Нәфс — Рудн кејфијәтләр һаггында китаб. Пейхолокја.
157 Әл-Һисә-ул-Мәһус — һиссәләр вә дүјүләр һаггында китаб.
158 Әл-Һејванат — Чалнлылар һаггында китаб. Биолокја.
159 Сиркә Гурду — Чүчү ады (?).

ОТУЗ ДӨРДҮҮЧҮ ФӘСИЛ

- 160 Еһкам елми — Астролокја, Мүнәччилик елми.
161 Зич' — Улдузларын һәрәкәтини вә йерләрини көстәрән чәд-вәз.
162 Бешләрин кәрдиши — бурада кәчә, күндүз, һафта, ай, ил.

ОТУЗ БЕШИНЧИ ФӘСИЛ

- 163 Сәһли-Мүмтәне — Шэрг поэтикасында заһирән јазыл-масы асан көрүнән, ләкин о чүр јазмаг чох нәтин олан шәрә деди-лирди. Бедә шәрәләр дәрин мәзмунду, јығчам, бәдин олуб асан јад-да галан шәрәләр иди. һама бәлә бир шәр јазмагын «асан» олдуғу-ну һисс едир, ләкин јазмаг исторкән мүнәфәғијәтсизлијә уграјар-ды. Содини шәрәләр сәһли-мүмтәне саядыр.
164 Мүчанис — Чинас сөзләр, чинаслар, һәмчис сөзләр.
165 Мүтабиг — Мисрада вә бейтдә бир-биринини гаршылыгы олан сөзләр.
166 Мүтәзад — Тәзад сөзләр, мә'начә бир-биринә зидд сөзләр.
167 Мүшакил — Ејни шәкилли сөзләр, омограмлар.
168 Мүтәшабһ — Охшар сөзләр, тәшбиһләр.
169 Мүстәар — Истирә, истирәли сөзләр.

170 Мүкәррәр — Текрир, тәсири күчәндирмәк үчүн текрар едилән сөз.

171 Мүрәддәф — Рәдифләмиш шәр, гафийәдән сонра бүтүң мисраларда ејни сөз ишләдилән шәр нөвү.

172 Мүздәвәч — Чүт сөзләр, гошалашмыш сөзләр.

173 Мүвәзәнә — һәмвәз, һәмәһәнк олан сөзләр.

174 Мүзмәр — мәчәзи мә'надә ишләнән сөзләр, аллегорик сөз-ләр.

175 Мүсәлсәл — Силсиләлары сөзләр (бәйри-тәвил кими).

176 Мүсәчч' — Сөчли, ритмли, гафийәли неспр.

177 Мүләввән — Рәнкарәнк, бир нечә вәзидә охуна билән шәр.

178 Мүстәви — Бәрәбәр, һәр тәрәфдән бәрәбәр кәлән шәр, дала-габаға ејни чүрә охуна билән шәр.

179 Мүвәшшә — Әрәбләрдә икигафийәли, фарсларда исә мисраларын илк һәрфләри охундуғда мә'на верән шәр нөвү.

180 Мүвәссәл — Биринчи мисранын сонунда сөзү јарымчыг гојуб икинчи мисранын әввалиндә ону тамамлајан шәр нөвү.

181 Мүгәттә' — Кәсик, мөгләли олмајан шәр, гиг'ә, рәчәз бәйриндә дејилмиш гыса шәр. Бүтүн һәрфләри әјри јазылмыш-мәғи.

182 Мүхәллә' — Хоша кәлмәјән вәзидә дејилмиш шәр. Бәсик бәйриндә «мүстәфидун» әвәзинә фә'улүн ишләмиш шәр.

183 Мүстәһил — Заһирән мә'насыз, ләкин дахилән дәрин мә'насы олан сөз, шәр.

184 Зу-гафийәтәјн — Икигафийәли. Һәр мисрасында ики гафийәси олан шәр.

185 Рәчәз — Мәзмуну өзүнү тәрифләмәкдән ибарәт олан шәр.

186 Мәғбул — Тәрсинә јазылмыш, чеврилмиш, дејидирилмиш сөз. Әксинә, тәрсинә охундуғда истәнилән мә'наны верән сөз.

187 Мүстәар — Бах: 169.

188 Мәһнамә — Биринини тәрифн үчүн јазылмыш шәр. Би-рини мәдһ едән шәр.

189 Гәзәл — Биринчи ики мисрасы һәмгафийә, сонра кәләл-ри исә мисраашыры һәмгафийә олан ашганә, һәкимәнә шәр нөвү. Гәзәлдә бейтләрин сајы 13-дән чох олмамалыдыр.

190 Әрузи — Бурада әруз вәзинин ағыр вә хоша кәлмәјән нөв-ләри үзәриндә јазылан шәр нөзәрдә тутулур.

191 Әруз дәрәләри — Әруз вәзиндә мүәјјән принсип үзрә бир нечә бәйри бирләшдирән дәрәд, беш вә алты даира.

192 Бәһр — Бир нечә һәмчис вәзи нөвүнү бирләшдирән әруз бәйрләриндән һәр бири.

- 193 Һәдәдәт — Фарс әрууида әсас нөвү дөрд мөфА'Илүи вәз-
инишдә олан бәһр.
- 194 Рәчәдәт — Фарс әрууида әсас нөвү дөрд мүстәф'илүи вәз-
инишдә олан бәһр.
- 195 Рәмәдәт — Фарс әрууида әсас нөвү үч фә'иләтүи бир фә'и-
ләт вәзинишдә олан бәһр.
- 196 Һәмәдәт-мәкфүф — дөрд мөфА'Илүү вәзинишдә олан һәмәд
нөвү.
- 197 Һәмәдәт-хәрәб — мөф'Улүү мөфА'Илүи мөф'Улүү мөфА'Илүи
вәзинишдә олан һәмәд нөвү.
- 198 Рәчәдәт-мәтәтин — дөрд мүфә'илүи вәзинишдә олан рәчәд
нөвү.
- 199 Рәмәдәт-мәхбуи — фә'иләтүи фә'иләтүи фә'иләтүи фә'-
илүи вәзинишдә олан рәмәд нөвү.
- 200 Мунсәрин — фарс әрууида әсли мүстәф'илүи мөф'Улүү
мүстәф'илүи мөф'Улүү вәзинишдә олан бәһр.
- 201 Хәфиф — әсли фә'иләтүи мүстәф'илүи фә'иләтүи вәзини-
лә олан бәһр.
- 202 Мүзәрә' — фарс әрууида әсли мөфА'Илүи фә'иләтүү мө-
фА'Илүи фә'иләтүү вәзинишдә олан бәһр.
- 203 Мүзәрә'-әхрәб — мөф'Улүү фә'иләтүи мөф'Улүү фә'илә-
түи вәзинишдә олан мүзәрә' нөвү.
- 204 Мүгтәзәб — әсли мөф'Улүү мүстәф'илүи мөф'Улүү мүс-
тәф'илүи вәзинишдә олан бәһр.
- 205 Мүчтәс — әсли мүстәф'илүи фә'иләтүи мүстәф'илүи фә'-
иләтүи вәзинишдә олан бәһр.
- 206 Мүтәгариб — әсли дөрд фә'Улүи вәзинишдә олан бәһр.
- 207 Сәрин — әсли мүстәф'илүи мүстәф'илүи мөф'Улүү вәзини-
лә олан бәһр.
- 208 Гәриб-әхрәб — мөф'Улүү мөфА'Илүү фә'иләтүи вәзинишдә
олан гәриб нөвү.
- 209 Мүнсәрин-кәбир — Бах: мүнсәрин, 200.
- 210 Бәснәт — әсли мүстәф'илүи фә'илүи мүстәф'илүи фә'илүи
вәзинишдә олан әрәб бәһри.
- 211 Мәдид — әсли фә'иләтүи фә'илүи фә'иләтүи фә'иләтүү
вәзинишдә олан әрәб бәһри.
- 212 Кәмил — әсли үч мүтәфә'илүи вәзинишдә олан бәһр.
- 213 Вәфир — әсли үч мөфА'әлүтүи вәзинишдә олан бәһр.
- 214 Тәвил — әсли фә'Улүи мөфА'Илүи фә'Улүи мөфА'Илүи вәз-
инишдә олан әрәб бәһри.
- 1 Тәф'иләләр ичиндә бөјүк А, И, У һәрфләри бунларын ифадә ет-
ләји сәсләрин уәзнилүгүнү билдир.

- 215 Әруз — бейтчи биричи мисрасынын сон бөлүмү.
- 216 Зәрб — бейтчи икинчи мисрасынын сон бөлүмү.

217 Мәрсинә — өлүм, матәм вә ја башсағлыгы мүнәсибәти илә
жазымыш кәдәрли, мәјусанә шәр.

218 Тәркидүна — дүндәдан әл чөкмөк кими руһ дүшкүндү-
жү тәрәннүм едән пессимистик шәрпләр.

219 Бистун — Кирманшаһа Һәмәдәт-арасында олан мөшһүр
дағын ады. Әрәб мө'хәлләриндә «Бәһистун», Европа мө'хәлләриндә
«Бәгистун» «Бәгстун» «Бәгстан» кими дә тәсәдүф едиләр. Ферһад
Ширини ешти илә бу дағны жарымышдыр. РХ илә С. Нәфисидә фәрг
вар. Биз РХ-дәки вариантгы даһа дүзкүи һесап едирик. Тәржүмә дә
бу вариантдан едилмишдыр.

220 Бүрәг — Мәһәммәддин куја мәрәча кетдији әчанб һејва-
нын (атын?) ады.

221 Рәхш — Әфсанәви Рүстәм пәһләванын атынын ады.

222 Шәбдиз — Ширини атынын ады.

223 Гәсидә — Биричи ики мисрасы һәмгафијә (мөтлә), сонра
исә мисраашыры һәмгафијә олан мөдһ, тәриф, һәмд һикмәт, фәлсә-
фә, төбәттин тәсвири вә саир мөвзулар үзрә јазылмыш шәр нөвү.
Бейтлерин сајы 19-дан чох олмалыдыр.

224 Зөһд — Аскетизм, төркидүналыг.

225 Төһид — Монотенәз тәкаллаһлыг.

ОТУЗ АЛТЫНЧИ ФӘСИЛ

226 Мүтриб — Сазаидар, чалғычы, ханәндә, рәггас, үмүмијјәт-
лә, мусигинүнас, «Габуснамә»дә мүтриб сазаидар мө'насында, јә ни
һәм охујуб, һәм дә чалан мусигинүнас мө'насында ишләнишидр.

227 Хосровани — Мусигидә һава ады, муғами-һумајун.

228 Дәсткәһ — Мусиги дөсткәһи нәзәрлә тутулур.

229 Раһ — Санбаллы ағыр һава, муғам.

230 Рани — Рөвәјәт елә.

231 Мәвәрәһнәр — Чейлүн Нәһрини архасында шимал-
шәрғә доғру олан ылајәт.

232 Бадә — Мусигидә һава ады, муғам.

233 Ирак — Мусигидә һава ады, муғам.

234 Ушағ — Мусигидә һава ады, муғам.

235 Зирәфкәндә — Муғам пәрдәсини ады.

236 Бусәлик — Мусигидә һава ады, Әбу Сәлик ады мусиги-
шүнас дүзәлтмишдыр, муғам.

237 Исфәһани — Муғам ады.

- 273 *Солтан Тогрул бей* — Рүкнэддин Әбу Талиб Тогрул—сөлчүг түрклеринден. 1037-чи ыла Гәзнәвиләри мәглуб әләрәк 1038-чи ыла һакимийәти өз әлиһә кәһир, 1063-чү ыла әлмүһидүр.
- 274 *Амил* — Мә'мур, вали, верки толгајан.
- 275 *Нәса вә Бавәрд* — Хорасан ылајәтиндә јер әлләри.
- 276 *Гәләбә багы* — Солтан Маһмудүл бағдарындан биринши ады. Солтан Маһмуд бурада дәфи едиләмишдир. Гәзнә шәһәршини јахылдырмадыр.
- 277 *Мә'уд* — Солтан Маһмудүл оғлу. Гәзнәвиләрин 5-чи шаһы оғлу. 1030—1041/2-чи ыла әр арасында һөкмранлыг етмишдир.
- 278 *Фәравә* — Нәса јахылдырында гәсәбә ады.
- 279 *Солтан Модүд* — Гәзнәвиләрин 6-чы шаһы, Солтан Мәс'удүл оғлу. 1041/2—1048/9-чу ыла әрә һөкмранлыг етмишдир.
- 280 *Фәхрүддәвлә* — Албује сүләләстинән Әвдүддәвләнин гарданы.
- 281 *Әвдүддәвлә* — Албује сүләләсини 5-чи вә ән шәһрәтин һөкмдары. Әбу Шүчә' вә Фана Хосров. (Панәһ Хосров) ады атында да мәшһүрдүр. 944/5—982/3-чү ыла әрә шаһлыг етмишдир.
- 282 *Һәсән Фирүзан* — Дејләм һөкмдары. 901-чи ыла Самани гошунлары ыла нурушмада өлдүрүлмүшдүр.
- 283 *Әбдүрразаг ибн Һәсән әл-Мејләнди* — Солтан Маһмуд вә Солтан Мәс'удүл вәһри оғлушун Маһмуд ибн Мејләнди оғлу. Солтан Модүд вә ондан сонрақы Гәзнәви шаһларышан вәһри.
- 284 *Әли ибн Раби'* — Модүдүл хидмәтчин.
- 285 *Фир'он* — Гур'андакы рәвјагә көрә алаһлыг илаһасы етмиш Миср шаһы. Мусашан дөврүндә јашамашдыр.
- 286 *Чананмәрд* — Чомерд, алычаһаб адам.

ГЫРХ ÜЧÜНÜ ФЭСИЛ

- ГЫРХ дөрдүңчү фәсил
- 287 *Хүсуен үнәүр* — Әсәс дөрд үнәүр оған: су, од, торпаг вә һанадан алаһ бир да «хүсуен», ја бәзн һалларда дејилдиј киши, «бешинчи үнәүрүң» олдугуны да гәбул едир вә Күнәшин затышан мәһз бу «хүсуен» үнәүрдән әмәлә кәлдиј еһтималыны ирааи сүрүдүр.
- 288 *Һнчаб, һечаб* — Өртүк, парда, алаһрагма, һәјә, утанмаг.
- 289 *Әјјар* — бах: 125.
- 290 *Әбдигәсим Әбдәкәрим Гүшејри* — Өз әсрини көркәмәл сүфи шәхәрлидән оғлу, тәриғәти шәһәтәлә јахыландырмага сәј кәстәрмини вә чохлау миғдарда јаздыгы рисәләләри ыла шәһрәт тапмышы (986—1074).
- 291 *Әбдигәсим әл-Мугаддәси* — Дөврүңчү мәшһүр сүфи әлимләриндән, «Бајан-үс-сафа» китабышан мөәллифи.

292 *Әбу-Мәһсур-ад-Дәмәшги* — Дөврүңчү сүфи әлимләриндән. «Әзәмәт» ады китабы мөәллифи.

293 *Әбдигәсим Әли ибн Әһмәд Ваһид Нишаури* — Дөврүңчү көркәмәл шәһәтәтшәһәси оғлушун, Гур'аны тәсфир етмәкдә шәһрәт тапмышдыр. Ј. Е. Бертелсин фикринә көрә, «Гәбуснамә»дә ады чәкилән әсәри елм әләминә һәләдик мәләүм дејилдир.

294 *Әли Фәрүх Зәһәби* — Бешинчи әср һичри үрәфасынын ән мәшһүрларындан биридир. 450/1058-59-чу ыла әрә вәфат етмишдир.

295 *Хәнакәһ (Хангаһ)* — Дәришләрин, риндләрин сәмә' (мусиги мәчлисләри) үңчү топладыгылары јер. Дәришләри хиргә јыртыб вәчдә кәлмәләри әсәсән бәлә јерләрдә оларды. Ханәкәһ Шәрг әләбиджәтиндә сүфијанә јазылмыш шәһрләрдә һәмишә мәсчидә гаршы гојулуру.

296 *Чәмә'* — Суфиләрин тәшкиләти, сүфи чәмийәтләри, бә'зән исә чохлау нәзәрдә тутулуру.

297 *Кәфәрә* — Күнаһы јумаг үңчү едилән јахшылыг, верилән пул, чөкилән әзәб-әзијәт вә с.

298 *Шибли—Әбубәкр Чә'фар ибн Јусиф Шибли Хорасани* — Үңчүчү әср һичри сүфи шәхәрлидән бирә (247/861-2—334/945-6) һәлә инди дә мөгбәрәси Бағдадда әһәрәткәһ сајылыр.

299 *Мүрид* — Шәхләрин, руһани баһчыларынын, мүршидләрин ардынча кәдән фәнатик адамлар. Мүршидләрин тәриғәтини давам етдирән шакирд.

300 *Әрасту, Әрастуң* — Аристотел. Мәшһүр јунан еһниктопедист әлими вә философу (ер. әв. 384—322).

М У Н Д Ə Р И Ч А Т

«Габусамэ» вэ онун мүэллифи һаггында 3
 Мүгәддәмэ 17
 Биринчи фәсил. Аллаһы дәрк етмәк юзу һаггында 20
 Икинчи фәсил. Пеҗғәмбәрләрни җарнамасы һаггында 22
 Үчүнчү фәсил. Не мөт сәибләринэ мишһәтларлыг һаггында 25
 Дөрөдүнчү фәсил. Имкан олдурча иһәттиш артырымасы һаггында 29
 Бешинчи фәсил. Ата вэ анаҗа һөрмәт һаггында 32
 Алтынчы фәсил. Төвәзэ вэ биһиҗни артырымасы һаггында 35
 Једдинчи фәсил. Натиглик мөһәрәттиш артырмаг һаггында 46
 Сәккизинчи фәсил. Нушираван Адилни һәснәһәтләришни хатыр-ладымасы һаггында 54
 Доггузунчу фәсил. Гочалыг вэ чавалыг гәјдалары һаггында. 58
 Ондүнчү фәсил. Өзүнү идәрә етмәк вэ јемәк гәјдалары һаггында. 64
 Он биринчи фәсил. Шәрәб ичмәк гәјдалары вэ онун шәрәтләри һаггында 66
 Он икинчи фәсил. Гонәг етмәк, гонәг кетмәк вэ онларын шәрәтләри һаггында 69
 Он үчүнчү фәсил. Зарафәт, һәрәд, шәһмәт вэ онларын шәрәтләри һаггында 74
 Он дөрөдүнчү фәсил. Елиғбазлыг вэ онун гәјдалары һаггында. 76
 Он бешинчи фәсил. Кеф чәкмәк гәјдалары һаггында 81
 Он алтынчы фәсил. һамама кетмәк гәјдалары һаггында 83
 Он једдинчи фәсил. Јуху вэ иштиһәт һаггында 85
 Он сәккизинчи фәсил. Ова кетмәк һаггында 88
 Он доггузунчу фәсил. Чокпан ојуну һаггында 90
 Ондүнчү фәсил. Дәјүш һаггында 92

Ијirmi биринчи фәсил. Мөл-дөвләт топламаг гәјдалары һаггында 95
 Ијirmi икинчи фәсил. Әманәт сахламаг һаггында 99
 Ијirmi үчүнчү фәсил. Гул алмаг вэ онларын шәрәтләри һаггында 102
 Ијirmi дөрөдүнчү фәсил. Ев вэ торпаг алмаг һаггында 107
 Ијirmi бешинчи фәсил. Ат алмаг һаггында 109
 Ијirmi алтынчы фәсил. Евләймәк һаггында 113
 Ијirmi једдинчи фәсил. Өвләд тәрбијә етмәк вэ онларын гәјдалары һаггында 116
 Ијirmi сәккизинчи фәсил. Дост сечмәк вэ онун гәјдалары һаггында 122
 Ијirmi доггузунчу фәсил. Дүшмәндән ептијатлы олмаг һаггында 126
 Огузунчу фәсил. Чөзә вермәк вэ әфв етмәк гәјдалары һаггында. 132
 Огуз биринчи фәсил. Елм өјрәнмәк вэ фәғийлик һаггында 136
 Огуз икинчи фәсил. Тичарәт һаггында 144
 Огуз үчүнчү фәсил. Тибб елми гәјдалары һаггында 151
 Огуз дөрөдүнчү фәсил. Нүчүм вэ һәндәсә елми һаггында 158
 Огуз бешинчи фәсил. Шаһрлик гәјдалары һаггында 161
 Огуз алтынчы фәсил. Мусигишүнәслыг гәјдалары һаггында 165
 Огуз једдинчи фәсил. Шаһа хидмәт етмәк һаггында 169
 Огуз сәккизинчи фәсил. Нәдмлик гәјдалары һаггында 173
 Огуз доггузунчу фәсил. Катиблијини гәјдалары вэ шәрәтләри һаггында 176
 Гырхончы фәсил. Шаһа вәзирлик шәрәтләри һаггында 183
 Гырх биринчи фәсил. Сипәһсаларлыг гәјдалары вэ шәрәтләри һаггында 188
 Гырх икинчи фәсил. Шаһлыг гәјдалары вэ шәрәтләри һаггында. 191
 Гырх үчүнчү фәсил. Кәндчилик вэ бәшгә биһдијин һешәләрини гәјдалары һаггында 201
 Гырх дөрөдүнчү фәсил. Чаванмәрәдлик гәјдалары һаггында 203
 Гејд вэ шәрһләр 218

Г 12 Габуснама, Б: Азербейр, 1989, с. 237

Габуснама — это сборник из двенадцати глав, посвященный истории и культуре Азербайджана. В нем описаны различные события и личности, связанные с историей этой страны. Книга является важным источником информации о прошлом Азербайджана.

Г 4803060104—90 —89

М—651—89

ISBN 5—552—00409—1

ББК С(Аз)

КАБУСНАМЕ

(на азербайджанском языке)

Баку — Азербейр — 1989

ГАБУСНАМЕ

239

238

ÖZGEÇMİŞ

Abdülkadir AKGÜNDÜZ, 1968'de Diyarbakır'ın Çermik ilçesine bağlı Hamambaşı beldesinde doğdu.

Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi'nden mezun olunca 1988'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girdi. İstanbul'a geldiği yıl Bâb-ı Âlî'de gazeteciliğe başladı.

Küçük yaşta gelişen şiir ve edebiyat merakını gittikçe artırarak, katıldığı birçok şiir ve mekale yarışmasında ödüller aldı. Çeşitli kültür ve edebiyat dergilerinde şiir, yazı ve röportajları yayınlandı. Genel Yayın Yönetmeni, Yayın Danışmanı ve Yazı İşleri Müdürü gibi görevlerde bulundu. Başbakanlık Sarı Basın Kartı sahibi olan AKGÜNDÜZ, hâlen bir radyoda her çarşamba, Türk Dili ve Edebiyatı sahasına duyduğu büyük zevki ve merakı aksettiren SÂDÂBÂD isimli bir şiir, edebiyat ve kültür programı hazırlayıp sunmaktadır (53. program). Aynı programı bir televizyon kanalına taşıma hazırlıkları içindedir.

Sahasına uygun kitap çalışmaları da bulunan AKGÜNDÜZ, Sakarya Üniversitesi Araştırma Görevlisi olarak iki yıla yakın bir süredir vazife yapmaktadır.

İngilizce, Arapça, Farsça bilen AKGÜNDÜZ, evli ve bir çocuk babasıdır.